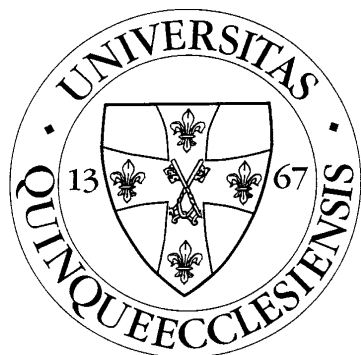

JURA

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

Tartalomból

STUDIUM

DRINÓCZI TÍMEA: A részvétel és a konzultáció elmélete és gyakorlata

JUSZTINGER JÁNOS: Tulajdonszerzés és vételárfizetés a római adásvételnél

KONDOROSI FERENC: Európai és más jogi kultúrákról

EDUARD KUNŠTEK – VJEKOSLAV PULJKO: Recognition and Enforcement of Foreign Temporary Measures

LÁSZLÓ BALÁZS: Az előkészületi cselekmények büntethetőségéről

MÁTYÁS MELINDA: A franchise szerződés időszerű kérdéseiről

EMMANOUELA MYLONAKI – KHALID KHEDRI: Re-assessing the use of force against terrorism under international law

PHILIPP SCHNEIDER: Compliance und Unternehmenskultur – herkömmliche

Compliance-Programme aus organisationssoziologischer Sicht

SZILOVICS CSABA: Az adóigazgatás jogkövetést befolyásoló szerepe

TREMMEL FLÓRIÁN: A klasszikus retorikáról

VARGA CSABA: Legal Philosophising in mid-XXth Century Hungary

(Julius Moór and István Losonczy)

COLLOQUIUM

CSÁSZÁR KINGA: Nőmozgalmak a dualizmus-kori Magyarországon (1867–1918)

HOMOLA VIKTOR: Visszatekintés és jövőkép az energiáról

YOO-HWAN KIM: Introduction to Korea Legislation Research Institute

KISS MÓNICA DOROTA: A területszervezési eljárás alapvetése

KÓHALMI LÁSZLÓ: Joghistoria villanások a magyar korrupció-büntetőjog történetéből

MONDOVICS NAPSUGÁR: A generációk közötti szolidaritásról

NAGY ÉVA: Gépjármű és vad ütközésének aktuális problémái

PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: A magyar borjog története a közelmúltban (19–21. sz.)

GÁBOR VISEGRÁDY: The Legal Status of Public Notaries in USA, Canada and Australia

FORUM

FÜLÖP PÉTER: A magyar doktorandusz érdekképviselet múltjáról, jelenéről és jövőjéről

MÁTÉ JULESZ: Das neue ungarische Umweltstrafrecht (in Kraft per 1. Juli 2013)

POLGÁR ANDRÁS: Német büntetőparancsos eljárás külföldi terhelttel szemben

AD HOC

ÁDÁM ANTAL: „Vörös Imre: Csoportkép Laokoónnal. A magyar jog és az alkotmánybíráskodás vívódása az európai joggal”

CSOKNYA TÜNDE ÉVA: „Pókecz Kovács Attila: A szerződéstől való elállás az adásvétel mellékegyezményeinél a római jogban és továbbélése során”

GREKSZA VERONIKA: „Mohay Ágoston: Az Európai Parlament a Bíróság előtt”

MONDOVICS NAPSUGÁR: „Herger Csabáné: A megélt kor. Egy 20. századi oral history Ádám Antal és Rezsőházy Rudolf életútja alapján”

NOVÁK BARNABÁS: „Herke Csongor: A francia és az olasz büntetőeljárás alapintézményei”

19. évfolyam
2013. 1. szám

J U R A

a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos lapja

2013. 1. szám

HU-ISSN 1218-00793

Felelős kiadó: Dr. Berke Gyula dékán

A Szerkesztőbizottság

Elnöke: Dr. Korinek László

Tagjai: Dr. Balogh Zsolt György, Dr. Chronowski Nóra, Dr. Holló András,
Dr. Kecskés László, Dr. Maczonkai Mihály,
Dr. Szalayné Dr. Sándor Erzsébet, Dr. Tóth Mihály, Dr. Szécsényi László,
Dr. Trócsányi László, Dr. Visegrády Antal

Főszerkesztő: Dr. Ádám Antal

Szerkesztő: Dr. Bankó Zoltán

Postacím: 7602 Pécs, Pf.: 450., tel.: 72/501-599/23226, fax: 72/501-599/23226
e-mail: kovacs.eniko@ajk.pte.hu

Kiadó: Dialóg Campus, Budapest–Pécs

A lap, valamint a benne szereplő valamennyi cikk szerzői jogilag védett, ezeknek a szerzői jogi törvény keretein kívül történő bármilyen felhasználása jogellenes és büntetendő. Fénymásolatok személyes használatra készíthetők az egyes tanulmányokról, vagy azok részleteiről. Üzletszerűen készített, illetve felhasznált másolatok díjkötelesek. A megjelentetésre szánt kéziratokat kérjük a fenti e-mail címre eljuttatni. A tanulmányok kötelező és támogató lektorálás után publikálhatók. Folyóiratunk korábbi számai a <http://jura.ajk.pte.hu/index.php?link=letoltes> linken is elérhetők.

TARTALOM

STUDIUM

<i>DRINÓCZI TÍMEA:</i>	A részvétel és a konzultáció elmélete és gyakorlata	7
<i>JUSZTINGER JÁNOS:</i>	Tulajdonszerzés és vételárfizetés a római adásvételnél	23
<i>KONDOROSI FERENC:</i>	Európai és más jogi kultúrákról	37
<i>EDUARD KUNŠTEK – VJEKOSLAV PULJKO:</i>	Recognition and Enforcement of Foreign Temporary Measures	51
<i>LÁSZLÓ BALÁZS:</i>	Az előkészületi cselekmények büntethetőségéről	61
<i>MÁTYÁS MELINDA:</i>	A franchise szerződés időszerű kérdéseiről	70
<i>EMMANOUELA MYLONAKI – KHALID KHEDRI:</i>	Re-assessing the use of force against terrorism under international law	78
<i>PHILIPP SCHNEIDER:</i>	Compliance und Unternehmenskultur – herkömmliche Compliance-Programme aus organisationssoziologischer Sicht	86
<i>SZILOVICS CSABA:</i>	Az adóigazgatás jogkövetést befolyásoló szerepe	95
<i>TREMMEL FLÓRIÁN:</i>	A klasszikus retorikáról	102
<i>VARGA CSABA:</i>	Legal Philosophising in mid-XXth Century Hungary (Julius Moór and István Losonczy)	108

COLLOQUIUM

<i>CSÁSZÁR KINGA:</i>	Nőmozgalmak a dualizmus-kori Magyarországon (1867–1918)	117
<i>HOMOLA VIKTOR:</i>	Visszatekintés és jövőkép az energiáról	129
<i>YOO-HWAN KIM:</i>	Introduction to Korea Legislation Research Institute	134
<i>KISS MÓNKA DOROTA:</i>	A területszervezési eljárás alapvetése	139
<i>KÓHALMI LÁSZLÓ:</i>	Joghistória villanások a magyar korrupció-büntetőjog történetéből	150
<i>MONDOVICS NAPSUGÁR:</i>	A generációk közötti szolidaritásról	158
<i>NAGY ÉVA:</i>	Gépjármű és vad ütközésének aktuális problémái	168
<i>PÓKECZ KOVÁCS ATTILA:</i>	A magyar borjog története a közelmúltban (19–21. sz.)	173
<i>GÁBOR VISEGRÁDY:</i>	The Legal Status of Public Notarie’s in USA, Canada and Australia	188

FORUM

<i>FÜLÖP PÉTER:</i>	A magyar doktorandusz érdekképviselő múltjáról, jelenéről és jövőjéről	193
<i>MÁTÉ JULESZ:</i>	Das neue ungarische Umweltstrafrecht (in Kraft per 1. Juli 2013)	196
<i>POLGÁR ANDRÁS:</i>	Német büntetőparancsos eljárás külföldi terhelten szemben	199

AD HOC

ÁDÁM ANTAL:

„Vörös Imre: Csoportkép Laokoóonnal.

A magyar jog és az alkotmánybíráskodás vívódása az európai joggal” 207

CSOKNYA TÜNDE ÉVA:

„Pókecz Kovács Attila: A szerződéstől való elállás az adásvétel
mellékegyezményeinél a római jogban és továbbélése során”

212

GREKSZA VERONIKA:

„Mohay Ágoston: Az Európai Parlament a Bíróság előtt”

214

MONDOVICS NAPSUGÁR:

„Herger Csabáné: A megélt kor. Egy 20. századi oral history Ádám Antal
és Rezsóházy Rudolf életútja alapján”

216

NOVÁK BARNABÁS:

Herke Csongor: A francia és az olasz büntetőeljárás alapintézményei”

219

CONTENTS

STUDIUM

<i>TÍMEA DRINÓCZI:</i>	Theory and practice of participation and consultation	7
<i>JÁNOS JUSZTINGER:</i>	Acquisition of property and purchase price paying at the Roman contract of sale	23
<i>FERENC KONDOROSI:</i>	On European and other legal cultures	37
<i>EDUARD KUNŠTEK – VJEKOSLAV PULJKO:</i>	Recognition and Enforcement of Foreign Temporary Measures	51
<i>BALÁZS LÁSZLÓ:</i>	On the culpability of preparatory actions in the Hungarian criminal law	61
<i>MELINDA MÁTYÁS:</i>	On topical questions of franchise contract	70
<i>EMMANOUELA MYLONAKI – KHALID KHEDRI:</i>	Re-assessing the use of force against terrorism under international law	78
<i>PHILIPP SCHNEIDER:</i>	Compliance and organisational culture – conventional compliance-program from the viewpoint of organizational behaviour	86
<i>CSABA SZILOVICS:</i>	The influence of tax administration on compliance	95
<i>FLÓRIÁN TREMMEL:</i>	On classical rethoric	102
<i>CSABA VARGA:</i>	Legal Philosophising in mid-20 th Century Hungary (Julius Moór and István Losonczy)	108

COLLOQUIUM

<i>KINGA CSÁSZÁR:</i>	Women's movements in the era of the Dual Monarchy in Hungary (1867–1918)	117
<i>VIKTOR HOMOLA:</i>	Retrospection and vision on energy	129
<i>YOO-HWAN KIM:</i>	Introduction to Korea Legislation Research Institute	134
<i>MÓNIKA DOROTA KISS:</i>	Foundations of the procedure of territorial organisation	139
<i>LÁSZLÓ KŐHALMI:</i>	Glints from the history of criminal law of corruption	150
<i>NAPSUGÁR MONDOVICS:</i>	On the solidarity between generations	158
<i>ÉVA NAGY:</i>	Topical problems of the crash of motor vehicles and wild animals	168
<i>ATTILA PÓKECZ KOVÁCS:</i>	Recent history of the Hungarian wine law (19–21 th century)	173
<i>GÁBOR VISEGRÁDY:</i>	The Legal Status of Public Notaries in USA, Canada and Australia	188

FORUM

<i>PÉTER FÜLÖP:</i>	On the past, present and future of the representation of doctoral candidates	193
<i>MÁTÉ JULESZ:</i>	The new Hungarian environmental criminal law (in force from 1 st of July 2013)	196
<i>ANDRÁS POLGÁR:</i>	Criminal order procedure against a foreign defendant	199

AD HOC**ANTAL ÁDÁM:**

- „Imre Vörös: Tableau with Laokoon. The struggle of the Hungarian law and judicial review with European law” 207

TÜNDE ÉVA CSOKNYA:

- „Attila Pókecz Kovács: Repudiation at the supplementary agreements of the contract of sale in Roman law and through its survival” 212

VERONIKA GREKSZA:

- „Ágoston Mohay: The European Parliament before the Court” 214

NAPSUGÁR MONDOVICS:

- „Herger Csabáné: The age of life. An oral history from the 20th century on the base of course of life of Antal Ádám and Rudolf Rezsőházy” 216

BARNABÁS NOVÁK:

- „Csongor Herke: Basic institutes of French and Italian criminal procedure” 219

Drinóczi Tímea
egyetemi docens

A részvétel és a konzultáció elmélete és gyakorlata*

A konzultáció az objektív és tényeken alapuló jogalkotás egyik eszközeként növeli a jogszabály elfogadottságát és elősegíti a megfelelő végrehajtását. Rendszerszinten beleszólást, participációt enged az egyénnek abba az állami feladatba, amely során az őt érintő döntések megszületnek. A konzultáció tehát az alkotmányos jogállam olyan eszköze, amely elősegíti a minőségi jogalkotás célkitűzéseinek elérését, és végső soron több-demokráciát biztosít. A több-demokrácia lehetőségének felkínálása különösen az olyan államok esetében tűnik fontosnak, amelyeket a demokrácia-kutatások és új elméleti konstrukciók töredezett, formális vagy éppen posztdemokráciának neveznek, ahol az intézményi bizalom kisebb, a demokratikus politikai kultúra nem annyira fejlett, emiatt a részvétel is csekélyebb, és a konzultáció inkább teherként mintsem előnyként kezelt. Ezeknek az összefüggéseknek a bemutatása után a konzultációnak a nyugati alkotmányos demokráciákban és az Unióban való megvalósulásából következő trendjei felvázolása következik, majd ehhez képest vizsgálatra kerül a magyarországi szabályozása és gyakorlata.

I. Jogállam, demokrácia és részvétel

1. Töredezett demokrácia, intézményi bizalom alacsony foka, posztdemokrácia

A jogalkotás során végzett konzultáció erősíti a jogalkotás legitimitációját, szakmaiságát, illetve nagyobb esélyt ad a jogkövető magatartásra, azaz erősíti a jogállam formai vagy eljárási, illetve materiális, azaz tartalmi feltételeit. Mindazonáltal, bár a jogállam elve ez utóbbi értelmében minden demokratikus társadalom inherens eleme, és a posztszocialista államok új alkotmányainak része,¹ a *Velenicei Bizottság* értékelése szerint a jog uralma helyett a „jog általi kormányzás” tűnik erősebbnek a térségben, ami megakadályozza a jogállam elvének átfogó kialakítását és érvényesülését, és a jog a hatalom eszközeként és nem olyan

értékként jelenik meg, amelyet tiszteletben kell tartani.² Ez kapcsolatban lehet ezeknek az államoknak a demokrácia-felfogásával, ami miatt kialakulhatott az a vélemény, hogy a demokrácia – különösen a kelet-európai régióban – hanyatlak.³ Több térségbeli államban megfigyelhető a különbség a formális és a materiális demokrácia között. Az új EU tagállamok a térségből a politikai és polgári szabadságjogok olyan szintjét alakították ki, mint nyugat európai társaik, de a politikai részvétel és politikai kultúra terén hátrébb maradtak, amely az elterjedt anomia és a demokratikus fejlődés gyengeségének eredménye.⁴ Más államokkal együtt Magyarország a *Democracy Index 2011* alapján a „töredezett demokráciák” kategóriájába tartozik. Ezek olyan államok, ahol szabad és fair választás van, és még ha van is néhány probléma (pl. a média szabadságának a megsértése), az alapvető szabadságjogokat tiszteletben tartják. Van azonban néhány jelentősnek minősülő gyenge vonása a demokrácia más aspektusainak. Itt a kormányzás problémáira, az alulfejlett politikai kultúrára, illetve az alacsony szintű politikai részvétellel lehet gondolni.⁵ A *Democracy Index* felmérése szerint a demokrácia helyzetében 2011-ben a legnagyobb visszaesés a közép és kelet európai államokban történt;⁶ 2010-ben Magyarország a 43. helyen állt a 165 vizsgált állam között, míg 2011-ben visszaesett a 49. helyre.⁷

A demokrácia és a politikai kultúra erőssége, fejlődése, fejlettsége vagy éppen hanyatlása, gyengesége kapcsolatban állhat az intézményi bizalommal, azaz az abban való hittel, hogy az intézmények nagy valószínűséggel a társadalmilag elvárt módon fognak cselekedni. Az intézményi bizalom legitimitást ad, ami a demokratikus politika feltétele.⁸ *Boda Zsolt és Medve-Bálint* Gergő több politikatudományi munkára alapozva összegzi, hogy „[a] magasabb szintű intézményi bizalom és legitimitás növeli a kormányzattal vagy az állammal való állampolgári együttműködés esélyét és ez hatással lehet a politikai intézmények működésének eredményességére”.⁹ Korábbi megállapításokra és újabb kutatásokra hivatkozva alátámasztottnak vélik azt a vélekedést, miszerint „az újabb demokráciákban a közvélemény szemében az intézmények erősebben átpolitizáltak, mint nyugaton”,¹⁰ és hozzátesszik: „az adatok tükrében elmondható, hogy [...] az intézményi [...] bizalom országos szinten időben stabilabb képet mutat nyugaton, mint Közép- és Kelet Európában.”¹¹ Ezt jelzi a *Transparency International* 2011. évi felmérése is, ami a korrupció nagyfokú elterjedését mutatja a közép és kelet európai régióban (54. Magyarország, 57. Cseh Köztársaság, 66. Szlovákia). Ugyanezek az országok a politikai bizalom tekintetében a *World Economic Forum* 2011. évi jelentése szerint a 139 vizsgált ország közül a 111., 121. és a 132. helyre kerültek.¹²

* Készült a Bolyai ösztöndíj támogatásával.

Ágh Attila – némiképpen összecsengve a Velencei Bizottság idézett véleményével – rámutat arra, hogy a közép és kelet európai új demokráciákban egyre inkább előtérbe került az eljárási és a működő (materiális, tényleges) demokrácia közti különbség, illetve hogy az új EU tagállamok úgy igénylenek uniós támogatást, hogy nem haladnak közben megfelelően a demokrácia minőségének javításában.¹³ A válság időszaka új kihívás elé állította az alkotmányos demokráciákat, kiderült ugyanis, hogy „az EU tagállamoknak nem egyszerűen a gazdaságuk, hanem sokkal inkább a demokratikus intézményrendszerük nem versenyképes, azaz nem működőképes a válságkezelésben, mert nem tud alkalmazkodni a gyors globális változásokra”; és hogy a közép és kelet európai államokban, különösen nálunk, „a demokratikus berendezkedés hanyatlásával a kormányzati teljesítmény is gyenge volt a válságkezelés idején”.¹⁴

Ádám Antal posztmodernizációról vallott felfogása más nézőpontból vizsgálja napjaink demokráciáját, és olybá tűnik, mintha olyan alkotmánytani értelmezést adná a demokrácia tekintetében kialakult helyzetnek, amely a közjogi lépéseket, irányultságot, tendenciát is figyelembe veszi. Ennek megfelelően a *posztmodernizáció* a posztmodernitás alkotmányos jogállami demokráciájának „variánsa, mutánsa, változata”,¹⁵ amely szinonimájaként alkalmazhatóak a hatékony demokrácia, a nemzeti egyetértés, egység és együttműködés demokráciája, az irányított demokrácia kifejezések. Az ilyen demokrácia jellemzői közül a következők emelhetők ki:¹⁶ i) alkotmányozás: az alkotmányozási eljárás egyszerűsítése, a választópolgárok és a társadalom jelentős (tudományos, gazdasági, vallási, kulturális, művészeti stb.) intézményeinek kirekesztése az alkotmányozó eljárásból; ii) törvényhozás: a túlnyomó parlamenti többséggel rendelkező politikai erők alkotmányozó és törvényhozói hatalmának kihasználása más hatalmi ágazatok és önálló központok politikai arculatának, illetve függőségének formálására; iii) törvényhozási/jogalkotási eljárás: a törvényalkotás és a törvények inflációja a kormányzati erők politikai érdekeinek szolgálatában, illetve a Kormány és az érdekképviselői szervezetek bizonyos tárgykörökben érdemi együttműködésének megszüntetése vagy véleményük kikérésének formálissá vagy nem létezővé alakítása;¹⁷ iv) közvetítő rendszer: a pártosodás gyakori belterjessé és öncélúvá torzulása, és talán emiatt, illetve a iii) pontban említettek miatt a civil szervezetek, a társadalmi mozgalmak tiltakozásainak, követeléseinek, igényeket, elvárásokat, probléma-megoldásokat, fejlesztési koncepciókat kimunkáló fellépéseinek élénkítése; v) alkotmányvédelem: az alkotmánybíráskodás szerepének módosítása, korábbi hatásköri jogainak szűkítése.

2. A következmény

Az alkotmányos demokrácia közvetítő rendszerének, a vélemények cseréje fontosságának, a demokrácia konszenzuális jellegének, a minőségi jogalkotás materiális feltételeinek jelentősége tehát bizonyos államokban csökken, ami maga után vonja azoknak az értékeknek a változását, alakulását is, amelyeket eddig az alkotmányos demokrácia sajátjának véltünk. A hatalom az esetleges demokrácia-deficitet nem a demokrácia mélyítésével, ténylegesen több-demokráciával,¹⁸ hanem a demokrácia újértelmezésével ellensúlyozza, illetve az alapvető alkotóelemei fontosságát áthangolja, amellyel a demokráciát magát – ebben a fázisban – nem szünteti meg, de jelentősen átértelmezi, és bizonyos tekintetben formálissá teszi. Indokolja mindezt a hatékonyság iránti szükséggel és a jelentős parlamenti többséggel. Mivel a szükséges többség birtokában hatalma van alkotmányt is alkotni vagy azt tetszése szerint módosítani, az az által megengedett mozgástérben a törvényhozás, a jogalkotási eljárás, a közvetítő rendszer jogszerűen, sőt legitimen is működik/működhet, de mindez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a demokrácia nem csak formális értelemben létezik. A demokráciaérzet, intézményi bizalom egyik fokmérője lehet a participációs mechanizmusok, a konzultációs mechanizmusok kialakításának és működtetésének jellege.

II. A konzultáció: a minőségi/intelligens jogalkotás egyik eszköze

1. Konzultáció és párbeszéd¹⁹

A párbeszéd alapjául szolgáló kommunikáció a jog területén általános értelemben azt jelenti, hogy az üzenet küldőjének véleményét – amelynek megjelenési formája irreleváns – figyelembe veszi az üzenet fogadója, és ez a figyelembevétel olyan válaszban testesül meg, amely befolyásolja a küldő döntését, és így tovább.²⁰ Ebben az összefüggésben a párbeszéd eredménye – a jogi háttértől függően – a pusztán tudomásulvételtől a valódi figyelembevételig terjedhet a normatív döntéshozatali folyamatban, amely eredménye a törvényhozási és a bírósági tevékenységben nyilvánul meg. Az ilyen értelmű alkotmányos párbeszéd *célja* az alkotmány értelmének feltárása az adott többszintű alkotmányos berendezkedés keretében a lehető legtöbb szereplő bevonásával, azaz – e tanulmány tárgykörét tekintve – célként fogható fel a minőségi nemzeti jogalkotás elősegítése a konzultációban megnyilvánuló párbeszédrel. Ennek oka, hogy a jogalkotás – a formális megfelelésen túl – akkor lesz minőségi,

ha az alkotmányos jogállam által megkövetelt materiális vagy tartalmi elveknek – ilyen például az alapvető jogok elismerése, a hatalommegosztás és az államhatalmi ágak elválasztásának elve, a törvények meghatározó szerepe, a joghoz kötöttség elve, a jogbiztonság és a jogvédelem elve²¹ – maradéktalanul megfelel. Az alapvető jogok elismerése területén a konzultációval kapcsolatban eljárási (formális) jellegű elvárások fogalmazhatók meg. Ilyen az, hogy biztosítani kell a megfelelő információáramlást, illetve a konzultáció lehetőségét és a különböző participációs formákat, amelyek az alkotmányos párbeszéd eljárási feltételei.²² Mindezzel függ össze a konzultáció szükségessége, létjogosultsága az alkotmányos demokráciában.

2. A konzultáció létjogosultsága

A megalapozott döntéshozatal, a minőségi kormányzás és jogalkotás megköveteli az érdekelt felekkel való párbeszédet, a konzultációt is.²³ A konzultáció az érdekelteknek a *döntéshozatal folyamatában való bevonása* abból a célból, hogy tényleges társadalmi, szakmai, szakértői egyeztetés jöjjön létre az érintettek (nép, stakeholderek) és szakértők bevonásával. A fogalom tehát nem pusztán az előkészítési eljárásban történő egyeztetésre utal, hanem a politikai akaratképzés sajátos megnyilvánulására is, amelyben a kompromisszumos jogszabályi tartalom kialakítására történik a döntéshozatali eljárás kezdetétől a döntés végrehajtásáig és értékeléséig, és ennyiben a tényeken alapuló döntéshozatal, evaluáció és hatásvizsgálat hatékony eszköze lehet. Az ENSZ által végzett felmérés rámutat arra az egyre növekvő igényre, hogy a kormányzatok meghallgassák a polgáraik véleményeit, és ennek érdekében – IKT eszközöket is alkalmazó – intézkedéseket is tesznek. A felmérés e trend folyamatos növekedését prognosztizálja akkor is, ha (f)elismeri: a fejlődés nagyban függ az adott állam gazdasági, kulturális, politikai és technológiai fejlettségétől.²⁴ A kompromisszumos jogszabályi tartalom igénylésének indoka a következő: az állami döntéshozókat (politikuskokat) nem illeti meg az a privilégium, hogy úgy döntsenek, ahogyan akarnak, hanem annak a velük szemben támasztott jogi követelménynek kell megfelelniük, hogy kellően indokolt és alátámasztott döntéseket hozzanak. Ezzel erősítik a részvételi demokrácia elvét,²⁵ és a participáció – jelen tanulmány összefüggésében a speciális (kötelező, egyeztetési típusú) és a célzott, nyilvános konzultáció – erőteljesebb alkalmazását.

A konzultáció kiépítésekor és alkalmazásakor tehát a *képviselési demokrácia közvetlen demokrácia útján történő erősítéséről* van szó. Ez azonban nem azt

jelenti, hogy a végső döntést a „nép” hozná meg, és az azért való felelősséget is átvénné, hanem sokkal inkább arról, hogy a politikai döntéshozó a lehető legtöbb, legpontosabb információval rendelkezék a döntése meghozatala előtt azoktól, akiket bármilyen szempontból érint a szabályozás. Emiatt a civil szférát érintő konzultációs mechanizmusok kialakításakor és jogi szabályozásakor – figyelemmel a reprezentatív jellegükre és befolyásolási képességükre – különbséget lehet tenni a bevonandó személyek, csoportok lehetőségei és jogai között. A konzultáció által érintett *szervezetett csoportok* – tehát az egyének bevonásán túlmutatóan – a költsézők lehetnek: i) az érdekszervezetek, az érintett társadalmi szerveződési alakzatok, illetőleg közhatalmi jellegű szervezetek általi véleményadás,²⁶ ii) a szakértők, akiknek szerepe a törvények előkészítésében a szakmai szempontok erősítését garantálhatják, természetesen attól függően, hogy milyen szakértőkről, és az előkészítő eljárás mely szakaszáról van szó. Ezek jeleníthetik meg a célzott konzultáció személyi körét, amelynek a szakmai tartalma egyrészt a szabályozási tárgytól, másrészt a hatásvizsgálat alkalmazásának a jellegétől függ.

A *konzultáció előfeltételei* a megfelelő jogi szabályozáson túl a következők lehetnek. Bármilyen típusú konzultáció folytatásának előfeltételeiként említendő a *megfelelő tervezés* és a megfelelő kommunikációs eszköz megválasztása. A konzultációt (és a hatásvizsgálatot) a sikeres és hatékony kivitelezés érdekében meg kell tervezni, és ennek a folyamatnak egy nagyobb összefüggésrendszerbe, a jogalkotás tervezésébe kell illeszkednie.²⁷ Csak ekkor lehet ugyanis az intelligens jogalkotás egyik eszközeként megjelenő konzultációt az egész politikai cikluson²⁸ végigívelően értelmezni. *Kommunikációs eszközként* minden olyan eszköz szóba jöhet, ami alkalmas közlés transzportálására és közlési karaktere van. Mivel a kommunikációs folyamatban az alkalmas eszközök megválasztása a hatékonyságot növeli,²⁹ így a jogalkotásban is érdemes ezt figyelembe venni.³⁰ Ennek megfelelően eszköz lehet az IKT, aminek olyan hosszú távú hatása lehet, amely azt eredményezheti, hogy a politikában érdekeltek és a politika iránt elkötelezettek is egyre inkább felhasználják az információs technológia által adott lehetőségeket annak érdekében, hogy részt tudjanak venni a döntéshozatali folyamatokban. A polgárok, szakértők, érdekeltek bevonása a felgyorsult jogalkotási folyamatba elengedhetetlen, de az e-részvételnek az e-jogalkotásban korlátai is lehetnek;³¹ a részvételt például most még nem lehet felfogni a közvetlen demokrácia kiterjesztésének, hanem arra kell törekedni, hogy „[ú] eszközökkel kell fenntartani a képviselési demokráciát. Az új technológia alkalmazása a két tradicionális mód-

szer (képviselési és közvetlen demokrácia) legjobb vonásainak szintéziséhez vezethet, és így az online részvételen keresztül újra bevonhatja az egyéneket a folyamatokba és a hivatásos törvényhozók is megmaradhatnak. Ez lehetne az együttműködő közvetlen demokrácia.³² Ez a folyamat vagy struktúra azonban a több probléma generálása mind megoldása okán, még nem mehet el a hálózati-tanácskozó demokrácia követeléséig.³³ Az IKT ugyanis önmagában nem képes legyőzni a közvetlen demokrácia jellemzőiben megnyilvánuló nehézségeket, viszont megfelelő eszköz arra, hogy minél több érdek és vélemény kerüljön meghallgatásra a döntéshozatali folyamatokban. Mindazonáltal függetlenül az IKT eszközöktől, egyes államokban megjelenik a tanácskozó demokrácia intézményei iránti igény is.³⁴

A szabályozás és a működtetés kialakítására nézve nincsen általános „recept”; minden államnak magának kell kialakítania azt a konzultációs rendszert, amely az adott körülmények között a minőségi jogalkotás stratégiáját a legjobban szolgálja. Ehhez azonban segítséget nyújthat a szakirodalom, amelyben a konzultáció funkciója kidolgozott, és amelyből a hatékony gyakorlatok megismerhetők.

3. A konzultáció funkciói

A konzultációnak a fentiekből következően számos funkciója van.³⁵ A *tájékoztatósi funkció*t valósítja meg a konzultáció, amikor információt közvetít vagy arról, hogy a döntéshozatali folyamat megindult, vagy annak menetéről, vagy pedig a bekapcsolódás lehetőségéről, illetőleg az elért eredményről. A *jogi funkció*ja abban áll, hogy a véleménykérést (a konzultáció tág értelemben történő felfogása esetében a hatásvizsgálatot is), továbbá az adott vélemény figyelembe vételét, illetőleg elutasításának indokolását jogi eszközökkel szabályozza, és adott esetben kikényszeríthetővé teszi. A *demokratikus funkció* a demokratikus kormányzás erősítésében, a szélesebb körű részvételben, illetve a reprezentatív demokrácia támogatásában összegezhető. A *politikákat elemző funkció*, amely lehetővé teszi a „csőlátás” elkerülését, és a szélesebb perspektívában látást. Az *empirikus funkció* azt segíti elő, hogy olyan információt közöljenek, amelyre alapozva a jogalkotó felismerheti a problémákat és a tervezett jogalkotás arra vonatkozó hatását. Ez visz előre a tényekre alapozott jogalkotás megvalósításáig. A *kontroll funkció*, amelyet független küldő szakértőnek kellene ellátni, a különböző technikai, költségvetési vagy jogi természetű hiányosságok felderítését segíti elő. Annak érdekében, hogy ezeket a funkciókat a konzultáció valóban megvalósítsa a konzultációnak kötelezőnek kell lennie.³⁶

4. Jó gyakorlatok: konzultáció, részvétel, illetve elvek és minimumstandardok

4.1 Particia *Popelier* felsorakoztatja³⁷ a konzultációra vonatkozó *legjobb gyakorlatokat* európai³⁸ példákra alapozva:

- nyitott, kiegyensúlyozott és jól definiált véleményeztetés, ahol minden szereplő azonosított és bevonásra került;
- az eljárás többrétű, ahol a konzultáció a döntéshozatal korai szakaszában kezdődik, és amit egyre konkretizáltabb véleménykérés követ;
- az arányossági elv feleljen meg a konzultációs technikának, azaz figyelembe kell venni a konzultáció célját, tárgyát, illetve a véleményezett csoport méretét és természetét;
- elegendő időt kell biztosítani a konzultációra;
- a konzultációs eljárásban való részvételi küszöbnek alacsonynak kell lennie;
- a konzultáció tárgyát, a problémát, a javasolt megoldásokat, az eljárást, illetve az ütemtervet, rendelkezésre álló időt stb. tekintve informatívnak, világosnak kell lenni;
- biztosítani kell a bevont személyek, a konzultáció módszere, eredménye átláthatóságát, pl. annak interneten való közzétételével;
- a véleményezőknek indokolt visszacsatolást kell kapniuk a véleményük figyelembevételéről, illetve figyelmen kívül hagyásáról.

Ugyanő megnevezi e gyakorlatoktól való *eltérés indokait* is,³⁹ amik jobbára politikai okokban keresendők, és amelyek a jó gyakorlatok figyelembe vételével elkerülhetőek. Ilyen az idődeficittel és a konzultációra fordítandó idő okozta késlekedéssel való érvelés. Az időben elkezdett konzultáció (ld. a jó gyakorlatok között) azonban egyrészt olyan problémákat, hiányosságokat is feltárhat, amelyeknek a késői detektálása arra kényszerítheti a kormányt, hogy az egész eljárást előlről kezdje. Másrészt, olyan támogatást vagy belátást eredményezhet, amely segíti a későbbi implementációt. Ennek figyelembe vétele történt meg az Európai Bizottságban, amikor megnövelték a konzultációra rendelkezésre álló időt. Végül, a konzultációt az egységes szabályozási politika részévé kell tenni, ami előfeltételezi a szabályozási tervezést. Az ugyanis, hogy a döntéshozó időigényesnek találja a konzultációt a hiányos vagy nem megfelelő tervezés miatt is előfordulhat. A politika elsőbbségének szükségességével és egyoldalú befolyásoltsággal is érvelnek azok, akik nem szeretnék politikailag kellemetlen helyzetbe kerülni a konzultáció eredménye miatt. Ennek elkerülését is szolgálja az időben elkezdett konzultáció, mivel ez elősegítheti a politikai

álláspont kialakítását, amit a közösség vagy a stakeholderek is támogatnak. Ha azonban már a politikai keret eldöntött vagy a politikai kompromisszum megszületett, ezt világosan kifejezésre kell juttatni (ld. a jó gyakorlatok között) annak érdekében, hogy a véleményt nyilvánító tisztában legyen azzal, hogy milyen keretek között van mozgásteret. A nem megfelelően tervezett vagy véghezvitt konzultáció olyan eredményt is hozhat, amelyben egy erős lobbicsoport, érdekképviselői szerv stb. akarata jelenik meg. Ennek elkerülése érdekében annyi stakeholdert kell bevonni a konzultációba, amennyit csak lehetséges (ld. a jó gyakorlatok között), és a tanácsadó testületek (ha léteznek⁴⁰) véleményét a megfelelő gondossággal kell kezelni. A döntéshozatali eljárás végén természetesen a kormány és/vagy a parlament hozza meg a végső döntést, vagyis nincsenek kötve a konzultáció végeredményéhez. A (flamand) tapasztalatok azt mutatják, hogy a tanácsadó szervek, stakeholderek elfogadják a javaslataiktól való eltérést amennyiben azt a döntéshozó megfelelően megindokolja (ld. a jó gyakorlatok között).

4.2 A kombinált, nyílt és célzott konzultációra példa a *Swiss Centre for Technology Assessment* (TA-Swiss) működése. A TA-Swiss technológiát érintő vizsgálatokat végez a svájci parlament és a szövetségi tanács részére. Az új technológiák következményei azonosítására és elemzésére vonatkozó vizsgálatokat a lehető legkorábbi időpontban végzik el az érintettek és szakértők bevonásával. A javaslataikat a parlament és a kormány a döntéshozatal támogatására használja, főleg akkor, ha vitatott technológiai megoldásokról van szó.⁴¹

4.3 Újabb példát jelent a British Columbia Citizens' Assembly on Electoral Reform,⁴² amely a mini-public jelenségét is bemutatja.⁴³ Ez ugyan túlmutat e tanulmány keretein, de érdekességként megemlíthető, mivel egyrészt az intézményi bizalmat, illetve azt példázza, hogy a polgárok akarnak és képesek is aktívan részt venni a demokratikus döntéshozatalban. British Columbia miniszterelnöke 2001-ben megígérte, hogy ha megnyerik a választást létrehozzák a választási reformmal foglalkozó választópolgárok gyűlését. 2002-ben a kormány lépéseket tett a gyűlés összehívásának előkészítésére, majd 2003-ban gyűlés megalakult véletlenszerűen kiválasztott, politikától teljesen független polgárok-ból.⁴⁴ 2004-ben tanulmányozták a választási rendszereket, majd meghallgatásokat tartottak, végül kidolgozták azt a választási rendszert, amelyet a legmegfelelőbbnek véltek; a javaslatot az év végén a parlament elé terjesztették, amely azt 2005-ben referendumra bocsátotta.⁴⁵

4.4 Az Európai Bizottság „Az intelligens szabályozás az Európai Unióban” (Smart regulation in the EU;

COM(2010)543) elnevezésű Közleményben „áttér” a minőségi/better szabályozási igényről az intelligens/smart szabályozás megvalósítására, amelyet még inkább a Bizottság munkakultúrájának szerves részévé kíván tenni. E Közlemény kifejezésre juttatja: „a helyes jogi szabályozás elengedhetetlen ahhoz, hogy megvalósíthassuk az Európa 2020 stratégia intelligens, fenntartható és inkluzív növekedésre vonatkozó markáns célkitűzéseit⁴⁶”, aminek egyik eszköze a szabályozás javítása folyamatának felgyorsítása.⁴⁷

Az intelligens szabályozás a jogalkotás minőségének javítása területén⁴⁸ valójában a better regulation célkitűzés⁴⁹ tapasztalatokon alapuló továbbfejlesztett változatának minősíthető.⁵⁰ Az EU better regulation és a smart regulation célkitűzései azonos pilléreken nyugszanak; a smart regulation azt a többletet adja, hogy a szabályozás minősége biztosításának az egész politikai ciklust át kell fognia (tervezés fontossága). A másik irányadó célkitűzés a közös felelősség, vagyis az, hogy az európai intézményeknek és a tagállamoknak továbbra is közös felelősséget kell vállalniuk és viselniük a jogalkotás minőségéért (konzultáció erősítése tagállami feladat is), ami ekként – hasonlóképpen a konzultációhoz – tovább erősítendő feladatot jelent.⁵¹ A Bizottság további, konzultáció vonatkoztatott tervei között szerepel i) a konzultációinak időtartamának meghosszabbítása és a konzultációs eljárás felülvizsgálata annak kiderítése érdekében, hogy miként kaphat még nagyobb teret a polgárok és az érdekelték véleménye;⁵² ii) a konzultációs weboldal tökéletesítése, lehetővé téve az érdekelték számára,⁵³ hogy könnyebben kifejezésre juttassák az adminisztratív terhekkel és az egyszerűsítési kérdésekkel kapcsolatos aggodalmaikat (kommunikáció erősítése).⁵⁴

Az intelligens jogalkotás uniós célkitűzéséből világossá válik, hogy a tagállamoknak is van feladatuk: a konzultáció erősítése, amihez elengedhetetlennek tűnik a tervezés és a kommunikáció minőségi javítása.

A Bizottság az *EU Regulatory Fitness elnevezésű közleményében* (COM(2012)746)⁵⁵ értékelte az intelligens szabályozás célkitűzéseit, és azok erősítését, továbbfejlesztését szorgalmazta.⁵⁶ A közlemény⁵⁷ sikerként értékelte, hogy a Bizottság 2012-től megnövelte a konzultáció időtartamát 8-ról 12 hétre, illetve megállapította, hogy a mikro-, kis- és a közepes vállalkozások közvetlenül hangot adtak a problémáiknak a tagállamok által ilyen céllal rendezett konferenciákon, illetve értékelte, hogy az Európai Parlament felállította a saját belső hatásvizsgálati egységét,⁵⁸ és szorgalmazta, hogy a Tanács is állítson fel ilyen szervezeti egységet. Megállapításra került, hogy a konzultáció során nem mindig a tesznek fel

megfelelő kérdést a megfelelő időben, illetve néha a folyamat során nem sikerül az anyanyelvükön elérni azokat, akiket a szabályozás a leginkább érinteni fog. A Bizottság törekszik ezen változtatni a rendelkezésre álló pénzügyi keretek között –, illetve a Your Voice in Europe weboldalon a konzultáció elérhetőségét úgy kívánja elérhetőbbé tenni, hogy a konzultációk tervezett időpontjait közzéteszi, javítani szándékozik a visszaigazolások minőségén, felülvizsgálja a minimumstandardokat.⁵⁹

4.5 Az OECD 2012. évi ajánlásának⁶⁰ tizenkét pontja – amelyet az Európai Bizottság is felhasznált a közleményének kialakításában – többek között tartalmazza annak szükségességét, hogy a legmagasabb politikai szinten összkormányzati politikába ágyazva legyen elkötelezettség a szabályozás minőségére vonatkozóan: Ez amiatt szükséges, hogyhogy a biztosított legyen: a szabályozás gazdasági, szociális és környezeti haszna igazolja a költségeket és a nettó haszon maximalizálása. Hangsúlyozza, hogy továbbra is ragaszkodni kell a nyitott kormányzáshoz és az átláthatósághoz és a szabályozási eljárásban a részvételhez, illetve a kormányzati célok időben történő és világos, érthető kommunikációjához, valamint a hatásvizsgálati eljárásoknak a döntéshozatali eljárás lehető legkorábbi fázisába való alkalmazásához, illetve az utólagos hatásvizsgálathoz. Javasolja, hogy rendszeresen vizsgálni kell a szabályozási politika és a reformprogramokat, ezek eszközeit, illetve ezek eredményének közzétételét. Annak érdekében, hogy a szabályozás célzott és hatásos legyen, alkalmazni érdemes a kockázatelemzést, a kockázatmenedzsment és kommunikáció stratégiákat a szabályozás tervezésében és megvalósításában.

5. Következtetések

A fentiekből több tanulság is leszűrhető. Az egyik az, hogy a részvétel és a konzultáció erősítésével a többségi demokrácia „több-részvételi” vagy közvetlen demokrácia felé hajló értelmezése alakulhat ki. Az, hogy egyes államok mennyire terjesztik ki ezt az értelmezést, több tényezőtől is függ: az állam demokrácia felfogásától és a polgárok demokrácia és részvétel iránti elkötelezettségétől,⁶¹ a kulturális beágyazottságtól, a rendelkezésre álló IKT eszközöktől stb. A vizsgált téma vonatkozásában az a további lényeges, és eddig is ismert következtetés, hogy konzultáció a párbeszéd és a részvétel olyan formája, ami a minőségi szabályozás/jogalkotás fontos eleme; egységes kormányzati politikának a részét kell képeznie annak érdekében, hogy valóban hatékony legyen; folyamatos értékelés tárgyát kell képeznie azért, hogy a tapasztalatok, a beérkező vélemények és a máshol kialakult jó gyakorlatok alapján folya-

matosan fejleszteni lehessen; politikai elkötelezettség nélkül nem valósítható meg.

III. A magyar szabályozás és a konzultáció gyakorlati megvalósulása

Magyarországon a 2010. évi országgyűlési választást követően megkezdődött az alkotmányos berendezkedés és a jogintézmények átalakítása. Ez kiváló lehetőséget biztosít(hat)ott (volna) arra, hogy a kormányzat kifejezze a minőségi jogalkotás iránti nagyobb elkötelezettségét.

1. A magyar szabályozás 2010-től

1.1 Az alkotmányi szintű szabályozás, az új Jatv. és a Ttv. – általános megjegyzések

A magyar Alaptörvény a jogalkotást érintően a klasszikusnak tekintendő területeket érinti,⁶² de nem tartalmaz utalást a minőségi jogalkotás területeire, ellentétben más alkotmányokkal.⁶³ Talán egyetlen kivételként a VIII. cikk (5) bekezdése tekinthető, amely szerint „Szakszervezetek és más érdek-képviselői szervezetek az egyesülési jog alapján szabadon alakulhatnak és tevékenykedhetnek.” E rendelkezés jelenti az érdekképviselői szervezetek működésének alkotmányi szintű alapját, és implicite magában rejti a döntéshozatal befolyásolásának lehetőségét és szükségességét (ld. a II. 3. pontban). Megjegyzést érdemel, hogy a korábbi Alkotmány részletesebb rendelkezéseket tartalmazott az érdekszervezetek és a Kormány együttműködése tekintetében, mivel ezt kifejezetten a Kormány feladataként jelölte meg. Ilyen szabályt az Alaptörvény nem ismer. A minőségi jogalkotás területeit tekintve formai szempontból előrelépésként értékelhető a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény (Jatv.⁶⁴) és a konzultáció területén a társadalmi részvételtől szóló 2010. CXXXI. törvény (Ttv.) megalkotása. Mindazonáltal nem szabad elfeledkezni arról, hogy a jogalkotás minőségét nem pusztán a formai szabályok megléte jelenti, hanem azok tartalmi megfelelése, és gyakorlati megvalósulása is. Etekintetben a Ttv. szabályairól – és a szabályozási környezetről – nem feltétlenül mondható el, hogy valódi és érdemi konzultációra adnának lehetőséget az érintetteknek, illetve erre vonatkozóan valamifajta kikényszeríthető kötelezettséget fogalmazna meg a jogszabály-előkészítője (és a politikai aktor) számára.⁶⁵ Hasonlóképpen nem állítható, hogy a politika-alkotási/jogalkotási tervezés és annak folyamatban történő szemlélete hazánkban gyakorlati megvalósulásra lelt volna.⁶⁶

1.2 Az érdemi konzultációra és a tényeken alapuló jogalkotásra vonatkozó szabályozás

Az érdemi konzultáció „kikényszeríthetőségét” nem segíti az eddigi alkotmánybírói gyakorlat sem,⁶⁷ figyelemmel arra, hogy az évek során – igaz a régi Jatv.-ra és a hozzá kapcsolódó jogi rendelkezésekre alapozva – a konzultációs lehetőségekből – azokat gyengítve – fokozatosan visszavett, ami a másik oldalon a véleményeztetési kötelezettség egyre gyengülő jellegét eredményezte. A tényekre alapozott jogalkotás hazánkban egyrészt amiatt nem tud kibontakozni, mivel nincsen meg a megfelelő alkotmányos alapja,⁶⁸ illetve az nem került az alkotmánybírói gyakorlatban kimunkálásra, másrészt talán azért, mert a politikai döntéshozó nem szentel neki elegendő figyelmet és a szakapparátus – egyébként ezzel összefüggésben – kellő időt. E gyakorlat azonban odáig vezethet, hogy a politikai döntéshozó nem rendelkezik megfelelő, és valamilyen mértékben ki is kényszeríthető, a megalapozott döntés meghozatalához a szükséges információval, vagy esetleg ezt az információt nem (kellő mértékben) veszi figyelembe, ami a demokratikus jogállamban nem biztos, hogy megengedhető.⁶⁹ A „szükséges információkhoz” hozzátartoznának az előzetes hatásvizsgálat következetes alkalmazása során megszereshető adatok, a közvélemény, a stakeholderok és a szakértők véleménye is.

A hatásvizsgálat fontosságát a jogalkotó deklaratív szinten felismerte, ami megjelent mind a régi, mind az új Jatv. rendelkezéseiben. A régi Jatv. és az egyéb jogi normák alapján azonban nem volt jellemző a hatásvizsgálat megfelelő elvégzése. A Jatv. az elődjénél kétségtelenül részletesebb szabályokat tartalmaz, és a Kormány Ügyrendje – a korábbi ügyrendhez képest – kifejezetten és részletesebben rendelkezik arról, hogy az előterjesztésben röviden be kell mutatni a szabályozás és hatásai következményeit.⁷⁰ Ehhez járul hozzá az is, hogy több, alacsonyabb szintű jogi norma rendelkezik a hatásvizsgálati központ felállításáról, a konzultációra és a hatásvizsgálatra vonatkozó részletesebb, bár nagyon technikainak nem nevezhető szabályokról.⁷¹ Az hatásvizsgálat fejlesztése illeszkedik az állam által meghatározott célkitűzésekbe: Magyar program (hatásvizsgálat kiemelt szerepe a stratégiai jogalkotásban), Jó állam (szabályozás gyakori módosításainak megszüntetése, adminisztratív terhek csökkenése), Új Széchenyi terv (versenyképesség javítása), Nemzeti Reform Program (foglalkoztatás növekedése, fenntartható fejlődés), Széll Kálmán Terv, Konvergencia Program (költségvetési stabilitás),⁷² és az implementációt különböző programok is elősegítik.⁷³

1.3 A Ttv. szabályozása: a konzultációs mechanizmusok intézményrendszere Magyarországon⁷⁴

A Jatv. a jogszabályok előkészítésével kapcsolatban a következő eljárási szabályokat határozza meg:⁷⁵ a jogszabály szakmai tartalmának és jogrendszerbe illeszkedésének biztosítása, előzetes hatásvizsgálat, indokolási kötelezettség, a jogszabálytervezetek véleményezése, a jogszabálytervezetek egyeztetése az Európai Unió intézményeivel és tagállamaival.⁷⁶ Az „intézményi párbeszéd” tekintetében az állami, helyi önkormányzati vagy más szervezet a Jatv. szerint kötelezően kizárólag akkor véleményezhet jogszabályt, ha arra törvény kifejezetten jogot biztosít számára, és ekkor is csak a jogállását vagy a feladatkörét érintő jogszabályok tervezeteire vonatkozóan teheti ezt meg.⁷⁷ A „társadalmi párbeszédre” vonatkozó részletszabályokat a Ttv. tartalmazza meghatározva az általános szabályokat (mit kell,⁷⁸ mit nem lehet⁷⁹ véleményezésre közzétenni), illetve általános egyeztetésre és a közvetlen egyeztetésre vonatkozó speciális szabályokat. Az egyeztetésre bocsátás alól általános kivételként kezeli azokat a tervezeteket, amelyek sürgős elfogadásához kiemelkedő közérdek fűződik, de ezeket is kötelezőként közzé kell tenni a honlapon.⁸⁰

A társadalmi egyeztetés alapelvei a Ttv. szerint⁸¹ a következők: lehető legszélesebb kör bevonása, különös tekintettel a hátrányos helyzetű, társadalmi-gazdasági szempontból marginalizált csoportok véleményére; átláthatóság, teljes körű nyilvánosság; kölcsönös együttműködési kötelezettség.

1.3.1 Az ún. *általános egyeztetési eljárás* keretében a honlapon megadott elektronikus levélcímen keresztül bárki véleményt nyilváníthat a társadalmi egyeztetésre bocsátás céljából közzétett tervezetről, koncepcióról.⁸² Közzé kell tenni a Jatv. szerinti előzetes hatásvizsgálat összefoglalóját is.⁸³

Megfelelő idő követelménye. A jogszabályok tervezetét a kormányzati szervekkel való egyeztetésre bocsátással egyidejűleg úgy kell közzétenni,⁸⁴ hogy a tervezet céljához és hatálybalépéséhez igazodóan megfelelő idő álljon rendelkezésre a tervezet érdemi megítéléséhez és a vélemények kifejtéséhez, továbbá a jogszabály előkészítőjének arra, hogy a beérkezett véleményeket, javaslatokat érdemben mérlegelhesse. A véleményezési határidő megegyezik a kormányzati szervekkel való egyeztetésre bocsátás során megállapított határidővel, kivételes esetben a jogszabály előkészítéséért felelős miniszter ettől eltérő időtartamot is meghatározhat.⁸⁵

Visszacsatolás. A vélemények beérkezéséről *visszagazolást* kell küldeni.⁸⁶ A jogszabály előkészítéséért felelős miniszter mérlegeli a beérkezett véleményeket

és azokról, valamint az elutasított vélemények esetében az elutasítás indokairól *tipizált összefoglalót* készít, amelyet a honlapon a véleményezők listájával együtt *közzétesz*. Az összefoglalót törvény esetén az Országgyűléshez történő benyújtást, kormányrendelet és miniszteri rendelet esetén a kihirdetést követően kell közzétenni. A minisztert egyedi válaszadási kötelezettség nem terheli.⁸⁷

Az általános egyeztetési eljárás egyik fajtája az ugyancsak a honlapon közzétett jogszabályok *utólagos véleményezése*,⁸⁸ amely a jogszabály hatályosulásával van kapcsolatban. Ezzel összefüggésben észrevételeket, problémákat, valamint a jogszabály módosítására vonatkozó javaslatokat – hatvan napon keresztül – bárki jelezheti a jogszabály előkészítőjének.

A jogszabályok hatályosulásával kapcsolatos vélemények megtételének lehetőségéről – kivéve az utólagos hatásvizsgálattal egyidejűleg történő véleményezést – elektronikus úton értesíteni kell mindazokat, akik a jogszabálytervezet előzetes egyeztetése során véleményt nyilvánítottak. A visszacsatolásra vonatkozó szabály ebben az eljárásban is alkalmazandó.

1.3.2 Az ún. *közvetlen egyeztetési eljárás* során a jogszabály előkészítéséért felelős miniszter stratégiai partnerségi megállapodásokat alakít ki. Stratégiai partnerség alakítható ki különösen⁸⁹ a civil szervezetekkel, egyházakkal, szakmai, tudományos szervezetekkel, országos nemzeti önkormányzatokkal, érdek-képviselői szervezetekkel, köztestületekkel, valamint a felsőoktatási intézmények képviselőivel.

Az együttműködés feltételeit és kereteit a stratégiai partner és a miniszter között határozott idejű, de legkésőbb a miniszterelnök megbízatásának megszűnéséig tartó megállapodásban kell rögzíteni.⁹⁰ A jogszabály előkészítéséért felelős miniszter e megállapodások révén szoros együttműködést alakíthat ki azon szervezetekkel, amelyek készek a kölcsönös együttműködésre, és amelyek az adott jogterület szabályozásának előkészítésében széles társadalmi érdeket jelenítenek meg vagy az adott jogterületen tudományos tevékenységet végeznek.⁹¹ Rögzíti természetesen a Ttv., hogy a jogszabály előkészítéséért felelős miniszter a stratégiai partnereken kívül mást is bevonhat az érintett tervezet közvetlen egyeztetésébe, illetve kérelemre lehetőséget biztosíthat meghatározott jogszabály véleményezésében való részvételre.⁹²

A stratégiai partnerekkel és más, az adott jogszabály egyeztetésében résztvevő szervezettel történő konzultációs eljárásra vonatkozóan a Ttv. rögzíti, hogy a személyes részvétellel történő egyeztetésről összefoglalót kell készíteni, amelyet az érintett

minisztérium honlapján közzé kell tenni. Az összefoglalónak tartalmaznia kell a stratégiai partner által képviselt indokolt álláspontokat.⁹³ Ugyancsak lényeges szabály, hogy a közvetlen egyeztetés során a stratégiai partner által írásban megtett véleményeket a törvényjavaslatot tárgyaló országgyűlési bizottság kérésére a bizottság részére hozzáférhetővé kell tenni.⁹⁴

1.4 A jogszabálytervezetek és szabályozási koncepciók közzétételéről és véleményezéséről szóló 301/2010. (XII. 23.) Korm. rendelet

A közzététel fogalma. A Korm. rend. szerint⁹⁵ – összhangban a Ttv. alapelveivel – e rendelet alkalmazásában közzététel a Ttv.-ben és e rendeletben meghatározott adatoknak internetes honlapon, digitális formában, bárki számára, személyazonosítás nélkül, korlátozástól mentesen, kinyomtatható és részleteiben is kimásolható módon, a betekintés, a letöltés, a nyomtatás és a kimásolás szempontjából is díjmentesen történő hozzáférhetővé tétele.

Közzététel helye: a Korm. rendelet meghatározza, hogy a honlapon közzéteendő miniszteri jogalkotási tájékoztatót, jogszabálytervezeteket, koncepciókat, utólagos egyeztetésre bocsátott jogszabályokat, stratégiai partnerségi megállapodásokat, valamint személyes részvétellel történő egyeztetésről készült összefoglalókat tartalmazó oldalra mutató hivatkozást „Társadalmi egyeztetés” címmel⁹⁶ külön is el kell helyezni a honlap nyitólapján.⁹⁷

A megfelelő idő követelménye. A véleményezési határidő meghatározása során a tervezet érdemi megítéléséhez és a vélemények kifejtéséhez szükséges idő tekintetében a jogszabály előkészítéséért felelős miniszter mérlegeli a jogszabálytervezet terjedelmét, szakmai és társadalmi jelentőségét, módosítás esetén a módosított jogszabály szerkezetét érintő változás mértékét, és minden olyan körülményt, ami a Ttv. lehető legszélesebb kör bevonása alapelve szempontjából jelentős lehet.

A visszacsatolás a jogszabályok előzetes és utólagos véleményezésére, illetve a stratégiai partnerekkel történő személyes részvétellel történő egyeztetésről vonatkozóan: az összefoglaló tartalmi elemei⁹⁸ a következők:⁹⁹ a véleményezett jogszabálytervezet vagy jogszabály megjelölése, a társadalmi egyeztetés alkalmazott formájának megnevezése, a véleményezési határidő, a jogszabálytervezethez vagy a jogszabályhoz érkezett leggyakrabban előforduló, tartalmilag összefüggő, valamint a szakmailag jelentősebb észrevételek összefoglaló ismertetését, az összefoglalóban ismertetett, de elutasított vélemények esetében az elutasítás rövid szakmai és jogi indokolását, valamint a véleményezők listáját.¹⁰⁰

1.5 Az előzetes és az utólagos hatásvizsgálatról szóló 24/2011. (VIII. 9.) KIM rendelet

Az előzetes és az utólagos hatásvizsgálatról szóló 24/2011. (VIII. 9.) KIM rendelet¹⁰¹ a tárgyként megjelöltek túl a hatásvizsgálat szervezését is szabályozza. A rendelet az előzetes hatásvizsgálattal kapcsolatban meghatározza annak tárgyát,¹⁰² és elveit, amelyek értelemszerűen irányadóak az utólagos hatásvizsgálatra is,¹⁰³ rögzíti továbbá az előzetes hatásvizsgálat előkészítőjének¹⁰⁴ a kötelezettségeit, előírja, hogy a szabályozás közvetett és közvetlen hatásait¹⁰⁵ a hatásvizsgálati lapra¹⁰⁶ – szüksége esetén többre is – kell rávezetni.¹⁰⁷ Nem megfelelő hatásvizsgálati lap esetén a közigazgatási államtitkár nem bocsátja közigazgatási egyeztetésre az előterjesztést. A hatásvizsgálat szervezésével összefüggésben a rendelet rögzíti a szabályozás előkészítőjének és az általa kijelölt hatásvizsgálati kapcsolattartó személynek a feladatait. A kormányzati tevékenység összehangolásáért felelős miniszter – a hatásvizsgálati beszámoló figyelembevételével – minden év március 31-ig tájékoztatja a Kormányt a hatásvizsgálati tevékenységgel összefüggő gyakorlati tapasztalatokról, és a Kormány számára a hatásvizsgálatok során feltárt eredményekről eseti jelleggel jelentést készít.¹⁰⁸ A hatásvizsgálatokat elvégzéséhez a KIM és az ECOS-TAT Kormányzati Hatásvizsgáló Központ¹⁰⁹ nyújt támogatást, és zajlik a hatásvizsgálattal foglalkozók alapképzése is.¹¹⁰

1.6 Megállapítások

A minőségi jogalkotás iránti elkötelezettség 2007 és 2011 közötti csökkenése után az 2011-től prioritásként jelenik meg, ami érdemben talán a legmarkánsabban a hatásvizsgálattal¹¹¹ összefüggésben, formálisabban pedig a konzultációnál jelenik meg. A konzultációra vonatkozó szabályozás többé-kevésbé tartalmazza azokat az elemeket, amelyek a jó gyakorlatok és a már meglévő szabályozások alapján szükségesnek minősülnek. Ilyennek tekinthető a beérkezett vélemények Országgyűlés rendelkezésére bocsátása, illetve az utólagos hatásvizsgálati kötelezettség. Hasznos lenne azonban a konzultációs eljárás fejlesztése is, és a döntés-előkészítő (hatásvizsgálati) folyamatokba való többszöri (politika alakítása, majd a konkrét döntés előtti) tényleges és hatékony integrálása. A társadalmi egyeztetés alapelvei meglehetősen szűkkörűen kerültek megfogalmazásra, ezek esetlegesen a jó gyakorlatok figyelembe vételével is fejleszthetők. A többszintű szabályozás ellenére sincsen érdemi előírás a döntés-előkészítésre vonatkozó szabályok be nem tartásakor alkalmazandó jogkövetkezményekre,¹¹² a tervezés fontosságára.

A Ttv. nem a miniszter, hanem a stratégiai partner kötelességévé teszi, hogy a közvetlen egyeztetés során az adott jogterülettel foglalkozó, stratégiai partnerséggel nem rendelkező szervezetek véleményét is megjelenítse.¹¹³ Ez kétségessé teszi, hogy az érdekek valóban artikulálódni tudjanak a politikai döntéshozatal szintjén. A stratégiai partnerség esetében nincs garancia arra, hogy olyan partnerekkel kötnek megállapodást, amelyek a véleményezendő jogterületnek valóban szakértői. A társadalmi egyeztetés Ttv-ben foglalt elveinek megvalósulása formai szempontból valószínűsíthető, mivel mindenkinek valóban lehetősége van véleményének kifejtésére, a honlapon kialakított rendszer átlátható. Ténylegesen azonban nem biztos, hogy a transzparencia biztosított, ld. a stratégiai partnerségnél írtakat, illetve azt, hogy az összefoglalók nem találhatók meg.

A tervezetek közzétételének szabályozása széttervezettnek tűnik, ilyen tartalommal nem feltétlenül indokolt a kétszintű (Ttv. és Korm. rend.) szabályozás. A konzultációra vonatkozó jó gyakorlatokból keveset használ fel, és nem törekszik a rossz példák elleni fellépésre sem. A jogszabálytervezetek elektronikus közzétételi kötelezettsége – amely a konzultáció egyik alapvető feltétele – korábban is kötelezettsége volt minden minisztériumnak, amelynek azonban a minisztériumok jellemzően nem feleltek meg. A vonatkozó gyakorlat folytatódni látszik,¹¹⁴ azaz a javaslatokat még a véleményezési határidő lejártá előtt beterjesztik az Országgyűlés elé, sőt el is fogadják,¹¹⁵ illetve a beérkezett észrevételekről és az elutasított észrevételek esetében az elutasítás indokairól készített tájékoztatás nem lelhető fel a honlapon.

Az előkészítési eljárásban a minisztériumok eddig is magas arányban gyorsított eljárást alkalmaznak, és a mostani szabályok szerint a konzultációtól és a hatásvizsgálattól is el lehet tekinteni kiemelkedő közérdek esetében; erről miniszter dönt. A véleményezésre nincsen egzaktul meghatározott határidő, jogszabály csak annyit rögzít, hogy a határidő meg egyezik a kormányzati szervekkel való egyeztetésre bocsátás során megállapított határidővel, kivételes esetben a jogszabály előkészítéséért felelős miniszter ettől eltérő időtartamot is meghatározhat.¹¹⁶ A szabályozásból úgy tűnik, hogy párhuzamosan folyik az egyeztetési és a véleményezési eljárás, így egyrészt kétségesség válik a politika-alkotási folyamatba való koherens és érdemi integrálása, illetve kérdésessé válhat az, hogy a politikai döntéshozónak a véleményeket mennyire van lehetősége, igénye, szándéka figyelembe venni.

A hatásvizsgálatnak a jogalkotási eljárásban való elhelyezése vizsgálatokor nem egyértelmű az, hogy a konzultáció ebbe a folyamatba illeszkedik-e és ha igen, milyen módon. Erre nem ad világos el-

igazodást sem a jogi szabályozás, sem a kormány által a kormányzati portálon nyújtott információ¹¹⁷ vagy akár a hatásvizsgálatról szóló konferencia¹¹⁸ előadásainak anyaga. A hatásvizsgálati rendszer fejlesztésére és gyakorlati megvalósításra, a nehézségek leküzdésére történtek kormányzati lépések. A kérdés ezzel kapcsolatban, hogy a hatásvizsgálatot ténylegesen minden jelentősebb szabályozás előtt elvégzik-e, az egyes hatásvizsgálati eredményeket mennyire veszi komolyan a politikai döntéshozó, az mennyiben befolyásolja a konkrét döntés meghozatalát, az alternatívák közötti választást. A konzultáció gyakorlati alkalmazásának és eredményeinek felhasználásának milyenségét empirikus vizsgálat hiányában nem igazán lehet feltárni, emiatt a konzultáció magyarországi gyakorlatát ténylegesen – e tanulmány keretei között¹¹⁹ – nem lehet értékelni. Jó megoldások, veszélyek, irányvonalak azonban talán vázolhatók úgy is, hogy két terület szabályozására koncentrálnunk (III. 2. és 3. pont), illetve estei jelleggel vizsgáljuk a Ttv. egyes rendelkezései gyakorlati megvalósítását (ld. e pontot¹²⁰).

2. Az egyeztetési mechanizmusok gyakorlata: a civil szektor¹²¹

A konzultációs eljárásoknak valamennyi társadalmi alrendszerben, illetőleg az azokat érintő jogszabályok megszületésekor kiemelkedő jelentőségük van. Különösen igaz ez a civil szektorra, amely – amennyiben az őt érintő szabályozási kérdések vannak napirenden – egyidejűleg alanya és tárgya is a konzultációnak. E szektor vonatkozásában az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. törvénynek (a továbbiakban: Civiltv.) van kiemelkedő jelentősége, amelynek hatálya a Polgári Törvénykönyv alapján létrehozott alapítványokra, egyesületekre, valamint a közhasznú szervezetekre, illetve az egyesülési jog alapján létrejött egyéb szervezetekre terjed ki. A civil önszerveződések működését, a nemzeti összetartozást, valamint a közjó kiteljesedését, illetve a civil szervezetek szakmai tevékenységét az ún. Nemzeti Együtműködési Alap (a továbbiakban: Alap) teljesíti ki.¹²² E szervezet működésében különösen fontos szerepet kapnak az érintett miniszterrel stratégiai partnerségi megállapodást kötő civil szervezetek. Az Alap elvi irányító testületének (Tanács)¹²³ egyharmada, a forráselosztásért felelős kollégiumoknak¹²⁴ pedig kétharmada a stratégiai partnerekkel való együttműködés keretei között nyeri el megbízatását. Ennek a ténynek különösen azért van kiemelkedő jelentősége, mert az Alap Tanácsa szerepet kap a *Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács* (a továbbiakban: NGTT) létrejöttében

is,¹²⁵ amely konzultációs, valamint véleményezési és javaslattevő feladatkörben jár el.¹²⁶ Az NGTT jelentőségét garantálja, hogy az Országgyűlés elnöke, az országgyűlési bizottságok elnökei, a Kormány vagy a Kormány tagjai az NGTT-t állásfoglalás vagy vélemény kialakítására kérheti(k) fel, amelynek az NGTT köteles 30 napon belül eleget tenni, és erre irányuló felkérés esetén azt az illetékes országgyűlési bizottság előtt szóban is ismertetni. A NGTT által tett javaslatokat, véleményt annak címzettje mérlegelni, mérlegelése eredményéről a NGTT-t tájékoztatni köteles. Az NGTT a munkaadói és munkavállalói érdek-képviselői szervezetek, illetve érdek-képviselői szövetségek, az országos gazdasági kamarák, a nemzetpolitika területén tevékenykedő civil szervezetek, a külön törvényben meghatározott történelmi egyházak, valamint a tudomány hazai és határon túli magyar képviselőinek részvételével működik. E tagok a fenti felsorolásnak megfelelően ún. „oldalakat” alkotnak; a civil szervezetek képviselőit – a Civiltv. 63. §-ának megfelelően – az Alap Tanácsa kétharmados többséggel delegálja. E jogosultság tehát – de jure – meghatározó lehetőséget biztosít a stratégiai partnerek részvételével működő Alapnak arra, hogy érdemi befolyással legyen az állami szervek és a társadalom képviselői által alkotott konzultatív fórum összetételére nézve.

3. Az egyeztetési mechanizmusok gyakorlata: szervezkedési jog és a részvétel joga

3.1 A fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati jogviszonyáról szóló 1996. évi XLIII. törvénynek (a továbbiakban: Hszt.) a szakszervezetről szóló IV/A. fejezete meghatározza a döntéshozatali folyamatba bekapcsolódó szakszervezetre vonatkozó alapvető szabályokat. Ezek értelmében a szakszervezeti tevékenységet főállásban végző dolgozók a jogszabályi feltételek megváltozása miatt a munkáltató által meghatározott beosztásban kötelesek munkát végezni, ellehetetlenítve, illetve jelentősen megnehezítve ezzel a szakszervezetek jogszabályban is megjelölt célja szerinti érdekképviselői, érdekvédelmi szerepének tényleges betöltését. A valamennyi tisztségviselő által igénybe vehető, összevonható, a fel nem használt részben pénzben megváltható munkaidő-kedvezmény helyett olyan rendszer került bevezetésre, amelyben munkaidő-kedvezményre munkáltatónként kizárólag egy fő tisztségviselő jogosult. A kedvezmény mértéke a havi szolgálatteljesítési idő 10%-ára redukálódott. Munkajogi védelemre munkáltatóként csak egy fő jelölhető meg. Az eddig munkajogi védettséget élvező többi szakszervezeti tisztségviselő elveszítette az érdekvédelmi, érdekképviselői tevékenység

szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bíró védett státuszt. Mindezek miatt a szakszervezetek vezető testületei sem tudnak megfelelően működni. A szakszervezetek érdemi működésének ellehetlenítését eredményezheti a helyiséghasználat és az infrastruktúra munkáltató általi kötelező biztosítását rögzítő rendelkezés hatályaon kívül helyezése is. A fegyveres szerv szintje felett működő szakszervezet vagy szakszervezeti szövetség nem rendelkezik azokkal a jogokkal, amelyeket a törvény a továbbiakban a szakszervezetek számára biztosít. Csak azok a szervezetek tartoznak ide, amelyek a szervezen belül (a munkáltatón belül) képviselőkre jogosult szervezetek működtetnek, illetve tisztségviselővel rendelkeznek. A szakszervezet tehát csak a munkáltatóval kerülhet kapcsolatba, munkáltatói szint felett nincsenek jogai [Hszt. 33. § (1) bek.], kivéve az OKÉT-et, amelyben változatlanul részt vehet (Hszt. 35. §). A munkáltatói szintre való korlátozást továbbá alátámasztja a Hszt. 34/A. cikk is. Ez a szabályozás mindannak ellenére alakult így, hogy az alkotmánybírósági gyakorlatból ismert a szakszervezetek demokráciában betöltött szerepe,¹²⁷ amelyet a nemzetközi szerződések¹²⁸ és az Alaptörvény még erősíteni is látszanak.

3.2 Az autonóm társadalmi szerveződések csoportjába tartozó szakszervezetek lényeges szerepet játszanak a demokratikus közélet alakításában.¹²⁹ A demokratikus jogállamisággal, a demokrácia alkotmányi alapelveinek [B] cikk (1) bek.] érvényesülésével szoros kapcsolatban áll a közhatalmi döntésekkel érintettek bekapcsolása a döntéshozatali folyamatba. A demokratikus jogállam annak normális működtetése is hozzátartozik.¹³⁰ Ennek feltétele az is, hogy az állami döntéshozatal mechanizmusában jelentőséget kell tulajdonítani az érdekképviselők, szakszervezetek véleményformálásának, különös tekintettel arra, hogy „az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki” (Nemzeti hitvallás), illetve hogy „képességei és lehetőségei szerint köteles az állami és közösségi feladatok ellátásához hozzájárulni” (O) cikk). Az érdekvédelmi célú szervezkedés szabadsága alapján létrehozott szervezeteknek a közhatalmat gyakorló szervek döntései meghozatalába való bevonása a széleskörű egyeztetésen alapuló döntéshozatali mechanizmus megteremtésének alapja.¹³¹ A közvetítő rendszer részeként működő szakszervezetek érdemi működése nélkül az Országgyűlés nem lenne képes eleget tenni népképviselői funkcióját [1. cikk (1) bek.], és nem lehetne megvalósítani az érdekképviselőt sem [XVII. cikk (2) bek.]. A szakszervezetek érdemi működését különböző jogosítványok adásával a törvényhozónak kell biztosítania a szakszervezetek sajátosságait – a szükséges érdekvédelem általános feltételei, az érdekvédelem potenciál – figyelembe véve.

Az Alkotmánybíróság korábban nem foglalkozott általában a szakszervezeti működés alkotmányos védelmének kérdésével,¹³² azt állapította meg, hogy az érdekképviselői tevékenység tartalma nem következik az Alkotmányból. Ez viszont következhet az Alaptörvényből, mivel a XVII. cikk (1)-(2) bekezdései alapján a szakszervezeti érdekképviselői tevékenység alkotmányossági keretei megváltoztak, azok meghatározhatóak, azaz az alkotmányértelmezési keretek is mások lettek. A szervezkedési jog az egyesülési jog olyan speciális megnyilvánulása [VIII. cikk (5) bek.], amelynek célja az érdekvédelem, érdekképviselő és érdekvédelem. Az alapjog tartalmi eleme a szabad, önkéntességen nyugvó megalakulás, az ahhoz való önkéntes csatlakozás, kilépés vagy távolmaradás és a célorientált, szabad tevékenység. A tevékenység (működés) szabadságának Alaptörvényben meghatározott, tehát alkotmányi tartalmi elemei a következők: a munkáltatókkal való együttműködés, tárgyalások folytatása, kollektív szerződés kötése, érdekeik védelmében együttes fellépés, illetve a munkabeszüntetés [XVII. cikk (1)-(2) bek.]. Mindezek tipikus érdekképviselői, szakszervezeti jogosítványoknak tekintendők. A munkáltatókkal való együttműködés alaptörvényi célja – amely azonban nem taxatív felsorolás – többes: munkahelyek biztosítása, a nemzetgazdaság fenntarthatóságára és más közösségi célok. E példálózó felsorolás azt juttatja kifejezésre, hogy a szakszervezeti jogokat e célokat szem előtt tartva kell gyakorolni; a közérdek megjelenése ebben a vonatkozásban legfeljebb közvetetten figyelhető meg (atekintetben, hogy a munkavállalói érdekképviselő funkcióját látja el, ez azonban – a lentic szerint – önmagában nem indokolja az adott szervezeti formát). A kollektív szerződés kötése, az együttes fellépés és a munkabeszüntetés a törvény keretei között biztosított, de a törvényi szabályozásnak az Alaptörvény keretei között kell maradnia, azaz az egyesülési jogot [VIII. cikk (2) bek.] tiszteletben kell tartani, és az alapjogok szabályozására vonatkozó elveknek (I. cikk) maradéktalanul érvényesülniük kell. Az egészséget, biztonságot és méltóságot tiszteletben tartó munkafeltételekhez való jog érvényesítésének [XVII. cikk (3) bek.] garanciális feltétele az érdemi szakszervezeti működés, különösen a „érdekeik védelmében” történő „együttes fellépés”. Az „együttes fellépés” – mint szakszervezeti részjogosítvány alaptörvényi intézménye – alkotmányos alapjogként is felfogható feltételét és garanciáit a törvényhozó határozza meg, amelyben nagy szabadsággal rendelkezik¹³³ mindaddig, amíg nem sérti az Alaptörvény egyéb szabályait. Az „együttes fellépés” funkciója az, hogy az érdekek megjeleníthetőek legyenek, amely előfeltételezi az érdekek kifejezésre juttatását, összegyűjtését, majd szelekcióját és a döntéshozatalba való becsatornázásának, vagyis a döntéshozatal kedvező

befolyásolásának a lehetőségét. Az érdekérvényesítés oldaláról ezek jelentik a szakszervezeti munka főbb mozzanatait. Ahhoz azonban, hogy mindezeket eredményesen el lehessen látni, a jogalkotónak megfelelő jogosítványokat és garanciákat kell biztosítani a szakszervezetek számára a munkáltatóval szemben. Ilyen garanciális szabály lehet többek között a vonatkozó nemzetközi dokumentumokban¹³⁴ is biztosított megfelelő munkaidő kedvezmény, a munkaidő kedvezmény összevonásának lehetősége, a szakszervezeti tagság időtartamán túlnyúló munkajogi védelem a szakszervezeti tisztségviselők számára, helyiség és infrastruktúra használat munkáltató általi kötelező biztosítása, stb.

4. Következtetések

Az említett jogi szabályozásokból az alábbi megállapítások tehetők. Formális szempontból kifejezetten előnyösnek minősíthető az a tény, hogy a konzultáció talán legfontosabb intézményesített testületébe, az NGTT-be a civil oldal tagjait delegáló Alap jelentős részben számít a minisztériumokkal stratégiai partnerségi megállapodást kötő szervezetekre. Materiális szempontból ugyanakkor már nem ilyen egyértelműen pozitív a helyzet; abból a tényből fakadóan ugyanis, hogy az Alap különböző testületeibe a stratégiai partnerek személyi javaslatára a társadalmi és civil kapcsolatok fejlesztéséért felelős miniszter saját hatáskörében kéri fel a tagokat, maga után vonja annak a lehetőségét, hogy a megtett személyi javaslatok közül válogatva a miniszter a hozzá politikai vagy más szempontból kötődő személyekre nézve tesz javaslatot. Nincs tehát intézményesített garancia arra nézve, hogy a társadalom esetlegesen szélesebb rétegeit is képviselő szervezeteket a miniszter diszkrecionális döntése ne zárja ki a konzultáció intézményesített lehetőségéből.¹³⁵ A Hszt. hatályos szabályai az említett garanciákat nem, vagy nem megfelelő mértékben tartalmazzák, amivel a szakszervezeti működés egyik alaptörvényi intézményének, az „együttes fellépésnek” a tartalmát üresítik ki, és így nem teszik lehetővé a konzultációban való valódi és érdemi részvételt. A szabályozás minden bizonnyal ellentétes az Alaptörvénnyel, de ha ezt az Alkotmánybíróság nem is állapítja meg,¹³⁶ az minden esetre világos, hogy az érdemi (itt: szervezett) konzultációban ezeknek a szakszervezeteknek a tagjai a szervezetükön keresztül részt venni nem tudnak.

IV. Összegzés

A szabályozási környezetnek illeszkednie kell a célhoz, és akkor is ilyennek kell maradnia, ha problé-

mák adódnak, újmegoldások születnek vagy változnak a politikai prioritások.¹³⁷ Ennek a kormányzat/jogalkotó akkor tud megfelelni, ha ténylegesen és hatékonyan alkalmazza a minőségi jogalkotás eszközeit, azokat a politikaalkotás elemként fogja fel, és ennek koherens rendszerébe illeszti bele, majd időről-időre felülvizsgálja az alkalmasságot, és ha kell, a tapasztalatok figyelembe vételével módosításokat eszközöl. Egyik ilyen eszköz a részvétel, illetve azon belül a konzultáció, amelyekkel kapcsolatban a nyugati alkotmányos demokráciákban az a tendencia látszik, hogy mindkét eljárást erősíteni törekednek.

A konzultációs mechanizmusok új magyar szabályozását és az annak alapján kialakulófélben lévő gyakorlatot vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar jogalkotó – részben az európai tendenciákra is figyelemmel – törekszik a better regulation elvének megfelelő jogalkotási eljárásrend kialakítására, annak valódi tartalommal való megtöltése és helyes alkalmazása azonban számos hiányossággal, és ennek következtében érvényesülési fogyatékossgal terhelt. Úgy tűnik, hogy a magyar jogalkotó még nem ért a Bizottság magával szemben támasztott „smart regulation” uniós elképzelésében írtak nemzeti megvalósításához. A jelenlegi szabályozásból viszont az látszik, hogy a hatékonyság növelése érdekében kiújult a kormányzati elkötelezettség a hatásvizsgálatok iránt, a részvétel, a konzultáció azonban mint ha nem került volna be ennek az elkötelezettségnek a látóterébe. Ez nemcsak amiatt hátrányos, mert a konzultáció eszköze lehet a hatékony, informatív és objektív hatásvizsgálatnak, hanem amiatt is, mert növelni tudná a jogszabályok elfogadottságát és meg tudná könnyíteni a megvalósítást. Nem utolsó sorban az érdemi konzultáció pedig növelhetné a társadalmi bizalmat, a részvétel iránti igényt, a vélemény kifejtésének fontosságát, ami pedig visszahatna a politikai szintre is, és növelhetné a politikai döntéshozó demokrácia és minőségi jogalkotás iránti elkötelezettségét.

Jegyzetek

¹ A jogállam elvének megjelenése a régebben elfogadott államok alkotmányaiban ritka. Report on the rule of law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011) CDL-AD(2011)003rev. 8. o.

² Report on the rule of law 5., 8. o.

³ Ld. Economist Intelligence Unit, Democracy index 2011: Democracy under stress (The Economist Intelligence Unit Ltd. 2011; <http://tinyurl.com/bu8dijnw>), Economist Intelligence Unit, Democracy index 2010: Democracy in retreat - A report (The Economist Intelligence Unit Ltd. 2010,

http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf) A demokratikus elvek magyarországi érvényesülése tekintetében ld. Velencei Bizottság véleményeit,

http://www.venice.coe.int/site/dynamics/N_Opinion_ef.asp?L=E&CID=17.

⁴ Democracy index 2010. 9. o.

⁵ Democracy index 2010, op. cit. n. 34. at p. 32.

⁶ Ágh Attila: Demokráciakutatás a politikai és a közpolitikai elemzés keresztútján: a demokráciák minősége és teljesítőképessége. Politikatudományi Szemle XXI/2. 65. o.

⁷ Ld. Sanja Barić: Principles of Good governance and the Republic of Croatia. In Tímea Drinóczi – Mirela Župan – Zsombor Ercsey – Mario Vinković (eds.): Contemporary legal challenges: EU – Hungary – Croatia. Pécs – Osijek 2012.

⁸ Boda Zsolt – Medve-Bálint Gergő: Az intézményi bizalom a régi és az új demokráciákban. Politikatudományi Szemle XXI/2. 44., 27., 28. o.

⁹ Boda – Medve-Bálint: i.m. 28. o. Kiemelik ugyanakkor azt is, hogy a bizalomnak egészségesnek kell lennie, nem szerencsés annak hiánya, de a túlzott bizalom is lehet veszélyes. Uo. Kutatásokra alapozva Bartha Attila megállapítja: „demokrácia és a kormányzati hatékonyság – legalábbis az európai társadalmakban – hosszabb időszakot tekintve a legkevésbé sem válik el egymástól”. Bartha Attila: Kormányzás, kultúra vagy a demokrácia minősége? Politikatudományi Szemle XXI/2. 111. o.

¹⁰ Az átpolitizáltság jellemző együtt jár azzal a vélekedéssel, hogy az intézmények korrumpáltak is, és mindebből fakadóan rosszul teljesítenek. Boda – Medve-Bálint: i.m.38. o.

¹¹ Boda – Medve-Bálint: i.m. 39. o.

¹² Ágh: Demokráciakutatás a politikai és a közpolitikai elemzés keresztútján: a demokráciák minősége és teljesítőképessége. 65. o.

¹³ Ágh: i.m. 57. o.

¹⁴ Ágh: i.m. 60., 61. o.

¹⁵ Cesare Pinelli: The Populist Challenge to Constitutional Democracy. European Constitutional Law 2011. I. 5–16. o. alapján ld. Ádám Antal: A posztmodernitás és a poszt-demokrácia alkotmányosságáról. In Drinóczi Tímea – Jakab András: Alkotmányozás Magyarországon 2010-2011. I. PPKE JÁK – PTE ÁJK, 2013. 31-46. o.

¹⁶ Ádám: i.m. 43-45. o.

¹⁷ Megjegyzendő, hogy ez a folyamat az Alkotmánybírórság „asszisztálásával” zajlott és zajlik. Ld. erről bővebben Drinóczi Tímea – Kocsis Miklós: A jogalkotási eljárás materiális feltételeiről. Új Magyar Közigazgatás 2011. 8. sz. 16-24. o. Ld. továbbá a III. 3. pontban.

¹⁸ Ellentétben pl. az EU-val, ahol legalábbis folyamatos lépések történnek a demokrácia-deficit leküzdésére, egyfelől az Európai Parlament hatásköreinek megerősítése által, másfelől a nemzeti parlamentek uniós szerepkörének kibővítése útján, még ha – főként az utóbbi dimenziót illetően – nem is tekinthető ez a demokratizálási folyamat befejezettnek. A nemzeti parlamentek kapcsán ld. Mohay Ágoston: Az EU-Szerződés 12. cikkének magyarázata. In Osztovitcs András (szerk.): Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata 1., CompLex Wolters Kluwer, Budapest 2011. pp. 111-125. Az EU részvételi/konzultációs mechanizmusáról ld. bővebben a II. 4.4. pontban.

¹⁹ Ld. bővebben Drinóczi Tímea: Alkotmányos párbeszéd-elméletek. JURA 2012. 2. sz. Mások a jelenséget társalgásnak, beszélgetésnek nevezik utalva ezzel arra, hogy a kommunikáció nem csak két szereplő között zajlik. Monica Claes, Maartje de Visser, Patricia Popelier, Catherine Van de Heyning (eds.): Constitutional Conversations in Europe: Actors, Topics and Procedures. Intersentia 2012

²⁰ E megközelítés kizárja azt, hogy a párbeszéd alapját jelentő kommunikációként értelmezzük a felhatalmazáson alapuló jogalkotást.

²¹ Ld. Petrétei József: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs 2009. 147. oldaltól.

²² A többi alapelv tekintetében ld. Drinóczi: Minőségi jogalkotás és adminisztratív terhek csökkentése Európában. 18-19. o.

²³ A konzultációról lásd bővebben Petrétei József: A minőségi jogalkotásról. In Piaccgazdaság – jogállam – jogalkotás.

Acta Humana Studiosorum. Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, Budapest, 2006. 18. o., Petrétei József: A nyitott jogalkotásról. In: Jogállam – emberi jogok: program és minőség. Acta Humana Studiosorum. Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, Budapest 2006. 11-27. o. Drinóczi Tímea – Petrétei József: Jogalkotástan. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2004. 213-217. o.

²⁴ United Nations E-Government Survey 2010. Leveraging e-government at a time of financial and economic crisis. United Nations, New York 2010. <http://unpan1.un.org/intradic/groups/public/documents/un-dpadm/unpan038851.pdf> (a továbbiakban UN Survey) 84. o.

²⁵ Vö. az Az intelligens szabályozás az Európai Unióban c. közleménnyel. „Mindez elősegíti majd a Lisszaboni Szerződés részvételi demokráciára vonatkozó rendelkezéseinek a gyakorlatba való átültetését” Az Európai Unióról szóló szerződés 11. cikke, COM(2010)543, 3. o.

²⁶ E konzultációs forma alapvetően attól függ, hogy milyen az érdekegyeztetés intézményrendszerének kiépítettsége és közjogi szabályozottsága, illetve milyen mértékben tűnik indokoltnak a különböző szakmai-intézményi érdekek figyelembe vétele.

²⁷ A tervezésről és a koordinációról ld. Drinóczi: Minőségi jogalkotás és adminisztratív terhek csökkentése Európában. 44-56. o.

²⁸ Vö. COM(2010)543, p. 3.

²⁹ Petrétei József: Nyilvánosság – a helyi közügy, közérdek kialakítása. In Csefkó Ferenc (szerk.): Önkormányzati iránytű. Új Historica Kiadó, Villány 2000. 287. o.

³⁰ Ld. bővebben Drinóczi: Minőségi jogalkotás és adminisztratív terhek csökkentése Európában. 113-121. o.

³¹ Objektív korlátként jelentkezik például a konzultációra vonatkozó nem megfelelő jogi szabályozás, a digitális szakadék, míg szubjektív korlátként az ismeretek hiánya említhető meg.

³² J Millards – E Horlings: Research Report on Value for Citizens. A vision of public governance in 2020. ICT for Government and Public Services. August 2008

http://ec.europa.eu/information_society/activities/egovernment/studies/docs/research_report_on_value_for_citizens.pdf 68. o. Az „együttműködő közvetlen demokrácia” (hálózati-tanácskozó demokrácia, amely az online szolgáltatások olyan területét jelöli, amely csatornákat nyit a közügyekben való online részvételhez; UN Survey 2010. 83. o., Millards – Horlings: i.m. 69. o.) az e-részvételre (konzultációra) támaszkodik, újonnan formálódó közösségeken (projekt teameken) és horizontális, illetve vertikális vitaszínterekre kiterjedő tanácskozáson alapul. Ebben a modellben az elsődleges hasznélvezők a résztvevő közösségek, akik a hasznból akkor részesednek tágabb körben, ha a kapcsolat az enklávék között alakul ki. Ld. bővebben Drinóczi: Minőségi jogalkotás és adminisztratív terhek csökkentése Európában. 122. o.

³³ A törvényhozás szempontjából ugyanis a hálózati-tanácskozó demokrácia – mint a közvetlen demokrácia egyik továbbfejlesztett változata – néhány más problémát is felvet, amelyek alapvetően a közvetlen típusú demokráciák sajátjai. Az első az eredmény becsatornázása. Úgy tűnik, nincs összhang a hálózati-tanácskozó demokrácia és a jogalkotás között, vagyis még nem alakult ki, hogyan kellene az effajta döntéshozatal eredményét a törvényhozási folyamatba becsatornázni. A második a problémák összetettsége. Nem jelenthet megoldást az, ha az összetett problémákat úgy próbálják megértetni a polgárokkal, hogy olyan eldöntendő kérdéssé egyszerűsítik, melyre csak igennel vagy nemmel kell felelni. Ez azzal a veszéllyel is fenyegethet, hogy – a problémát a kontextusból kiszakítva – hozzák meg a döntéseket, és így azok nem szolgáltatnak megoldást az összetett problémára, sőt az egyének részvétele teljesen fölöslegessé válik. További probléma, hogy azok, akik számára nem adottak ezek az eszközök, és akik nem vesznek részt az enklávék véleménykialakító tevékeny-

ségében, könnyen kimaradhatnak ezekből a folyamatokból. Bővebben ld. Drinóczi: Minőségi jogalkotás és adminisztratív terhek csökkentése Európában. 122-123. o.

³⁴ Ld. bővebben a II. 4. pontban.

³⁵ Az állami döntéshozókkal szemben felállított követelményt, illetve mindezen funkciókat Patricia Popelier sorolta fel. Patricia Popelier: Consultation on Draft Regulation: Best Practices and Political Objections. In Marta Tavares Almeida – Luzius Mader (eds): Proceedings of the 9th IAL Congress Quality of Legislation – Principles and Instruments. Lisbon, 24-25 June 2010. Nomos Verlag, Baden-Baden 2011.

³⁶ Belgiumban kötelező kikérni az Államtanács, a jogalkotási osztály és más tanácsadó szervek véleményét a delegált jogalkotás során; ennek elmaradása érvénytelenségi okként értelmezendő, és a jogi aktus megsemmisítéséhez vezet. Popelier: i.m. 138. o.

³⁷ Popelier: i.m. 140. o.

³⁸ Az Európai Bizottság vonatkozó alapelveit és minimum-standardjait ld. Towards a reinforced culture of consultation and dialogue – General principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission, Communication from the Commission, COM(2002) 704 final.

http://ec.europa.eu/governance/better_regulation/consultation_en.htm, http://ec.europa.eu/enterprise/regulation/better_regulation/consultations_en.htm, Zöld Könyv – Európai átláthatósági kezdeményezés COM(2006) 194 végleges. Ld. még Drinóczi: Minőségi jogalkotás és adminisztratív terhek csökkentése Európában. 91-94. o. A minimumstandardok nem változtak, kivéve a konzultációs időtartam 2012-től alkalmazott meghosszabbítását (12 hét a 8 hét helyett).

³⁹ Popelier: i.m.143-146. o.

⁴⁰ Ha a szociális partnerek erős pozíciót foglalnak el a tanácsadó testületekbe (mint pl. Flandriában), a konzultáció és a tárgyalás határvonala elmosódhat; emiatt ilyen esetekben helyesebb a stakeholderekkel külön konzultálni. Popelier: i.m. 145. o.

⁴¹ Ld. Accountability, Transparency, Participation: Key Elements of Good Governance. International Regulatory Reform Conference, January 31-February 1, 2013, Berlin.

⁴² <http://www.citizensassembly.bc.ca/public/inaction>. Ld még Ontarió hasonló jellegű gyűlését. Több információ található: <http://www.parl.gc.ca/content/LOP/Research-Publications/prb0417-e.htm>

⁴³ A mini-public résztvevői véletlenszerűen kiválasztott politikától független polgárok, akik meghatározott ideig ülésnek, szakértőket hallgathatnak meg, és önállóan alakíthatják ki a véleményüket. Ld. bővebben Graham Smith: Deliberative democracy and mini-publics. Paper prepared for PSA Annual Conference 2008 <http://www.psa.ac.uk/journals/pdf/5/2008/Smith.pdf>

⁴⁴ Minden választókerületből egy férfi és egy női tagot választottak, akik közül a gyűlés mandátuma alatt csak egy fő mondott le. Ld. Accountability, Transparency, Participation: Key Elements of Good Governance. International Regulatory Reform Conference, January 31-February 1, 2013, Berlin.

⁴⁵ A javaslat végül kis a választókerületek nagy többségében támogatást kapott, de a választópolgárok nem támogatták a szükséges arányban (60% helyett 57,7%). Így a referendum sikertelen lett.

⁴⁶ COM(2010)543, 2. o., amely hivatkozta: COM(2010) „2020 Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája.”

⁴⁷ COM(2010)543, p. 2.

⁴⁸ Az intelligens szabályozás gazdasági szempontból pedig az adminisztratív terhek további csökkentésére koncentrálnak.

⁴⁹ Ld. Drinóczi Tímea: Minőségi jogalkotás és adminisztratív terhek csökkentése Európában. HVG-Orac Kiadó, Budapest 2010. 61-123. o.

⁵⁰ A közlemény ugyanis kifejezésre juttatja, hogy „a szabályozás javításának programja már eddig is jelentős változást

eredményezett a bizottsági politikaalakítás és szabályozási javaslatlétel módjában. Mára a politikai döntéshozatali folyamat elengedhetetlen részévé vált az érdekeltekkel való konzultáció és a hatásvizsgálat. Ezek erősítették az átláthatóságot és az elszámoltathatóságot, és előmozdították az igazolt tényeken alapuló politikai döntéshozatalt. E rendszert helyes gyakorlatnak tekintik az Unión belül, továbbá hozzájárulást jelent az uniós intézményeken belüli döntéshozatalhoz.” Az Európai Számvevőszék 3/2010. sz. különjelentése „Hatásvizsgálatok az uniós intézményekben: segítik-e a döntéshozatalt?”

⁵¹ COM(2010)543, p. 3.

⁵² A Bizottság sokféle konzultációt folytat a 2002-ben megállapított minimumkövetelmények alapján. Az e közlemény céljából folytatott nyilvános konzultációra érkezett válaszokból az derült ki, hogy az érdekeltek nagyra értékelik a Bizottság e téren tett erőfeszítéseit, azonban úgy gondolják, hogy további javításokra van szükség. COM(2010)543, p. 11.

⁵³ Sokan hosszabb konzultációs időszakot és könnyebben hozzáférhető konzultációkat igényeltek, mivel a polgárok és egyéb érdekeltek hozzájárulási képessége nem ugyanolyan, és nem mind rendelkeznek internetkapcsolattal. COM(2010)543, p. 11.

⁵⁴ http://ec.europa.eu/enterprise/policies/better-regulation/administrative-burdens/online-consultation/index_hu.htm, COM(2010)543, 6. o.

⁵⁵ Commission communication – COM(2012)746 (12 December 2012)

⁵⁶ Ennek egyik eszköze a REFIT program (a Regulatory Fitness and Performance Programme) elindítása, amellyel a terheket, inkonzisztens szabályokat, joghézagokat és nem hatékony szabályokat kívánják azonosítani, illetve ellenőrizni szeretnék a tagállami erőfeszítéseket, amelyeket az adminisztratív terhek csökkentése érdekében hoztak. Ezért a tagállamoknak 2013 végéig jelentést kell tenniük arról, hogy hogyan hajtották végre az adminisztratív terhek csökkentésének programját. COM(2012)746, 3., 5. o.

⁵⁷ A konzultációra és az adminisztratív terhek csökkentésére vonatkozó politikák értékelése a közleményt kísérő két különálló dokumentumban található. Staff Working Document „Review of the Commission Consultation Policy” – SWD(2012) 422 (12 December 2012), Staff Working Document „Action Programme for Reducing Administrative Burdens in the EU” – SWD(2012) 423

⁵⁸ E szerv küldetése, hogy a parlamenti bizottságokkal szoros együttműködésben segítse a hatásvizsgálat egységesebb és integráltabb megközelítésének kialakítását és megvalósítását annak érdekében, hogy a politika alakítása minőségibb és koherensebb legyen. A European Parliament's IA Unit a bizottságok kérésére értékeli a Bizottság hatásvizsgálati eredményeinek minőségét és pártatlanságát, azokhoz kiegészítő vagy alternatív hatásvizsgálatokat készít, illetve megvizsgálja a jelentősebb módosítások hatásait is.

⁵⁹ COM(2012)746, 8., 10. o.

⁶⁰ Recommendation of the Council on regulatory policy and governance. OECD 2012, <http://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/49990817.pdf>

⁶¹ A british columbiai példa, ahol „csak” a választási rendszer átalakításáról volt szó a magyar alkotmányozás fényében különösen érdekes. Ld. pl. Drinóczi Tímea: Az alkotmány és az Alaptörvény legitimitásáról. In: Fülöp Péter – Bencsik András (szerk.): Jogász Doktoranduszok I. Pécsi Találkozója. Tanulmánykötet. Pécs 2011. http://www.law.pte.hu/files/tiny_mce/File/Hirek/20111017/tanulmanykotet.pdf, <http://kozjogpecs.hu/images/ujcikk/tanulmanykotet.pdf>, a Fundamentum 2011-es lapszámait.

⁶² Jogforrási hierarchia, jogalkotói hatáskörök rögzítése, nemzeti, nemzetközi és uniós jogra vonatkozó rendelkezések.

⁶³ A hatékonyság elvének svájci alkotmányba emeléséről ld. Alexandre Flückiger: Effectiveness: A new Constitutional principle. Legislação N. 50 Outubro – Dezembro 2009. p. 187.

⁶⁴ Ld. bővebben: Csink Lóránt: Mérföldkő a jogalkotásban. Új Magyar Közigazgatás 2011. 8. sz.

⁶⁵ Ennek indokairól bővebben ld. Drinóczi Tímea – Kocsis Miklós: A jogalkotási eljárás materiális feltételeiről. Új Magyar Közigazgatás 2011. 8. sz.

⁶⁶ A jogalkotás tekintetében ld. Rixer Ádám: Az újabb jogalkotás jellegzetességei. Kodifikáció 2012. 2. sz. 37.

⁶⁷ Bővebben ld. Drinóczi – Kocsis: A jogalkotási eljárás materiális feltételeiről.

⁶⁸ Ellentétben pl. az EU arányossági elvével. Ld. továbbá a hatékonyság elvének alkotmányosodását: Alexandre Flücker: Effectiveness: A new Constitutional principle. Legislação N. 50 Outubro – Dezembro 2009. p. 187.

⁶⁹ Ennek megítélése természetesen nagyban függ attól, hogy az állam miként határozza meg a materiális értelemben vett demokratikus jogállamhoz való viszonyát.

⁷⁰ Az előterjesztésben röviden be kell mutatni javasolt intézkedésnek a költségkihatását, valamint várható gazdasági, költségvetési, társadalmi, igazgatási, államháztartási, nemzetközi és egyéb hatásait – szükség szerint példákkal és számításokkal alátámasztva –, illetve következményeit (hatásvizsgálati lap). Ügyrendről szóló 1144/2010. (VII. 7.) Korm. határozat.

⁷¹ Ld. 24/2011. (VIII. 9.) KIM rendeletet az előzetes és az utólagos hatásvizsgálatról, 301/2010. (XII. 23.) Korm. rendelet a jogszabálytervezetek és szabályozási koncepciók közzétételéről és véleményezéséről

⁷² Farkas Krisztina: A hatásvizsgálati rendszer koncepcionális megközelítése.

<http://hatasvizsgalat.kormany.hu/download/4/ea/20000/A%20hat%C3%A1svizsg%C3%A1lati%20rendszer%20koncepcion%C3%A1lis%20megk%C3%B6zel%C3%A9se.pdf>

⁷³ Ld. a „Jogszabály-előkészítési folyamat racionalizálása” elnevezésű programot (projektkód: ÁROP 1.1.10-2011-2011-0001), ami jellemzően a hatásvizsgálati rendszerre és az adminisztratív terhek csökkentésének folyamatba történő beillesztésére koncentrált, valamint a Ttv. utólagos felülvizsgálatát is célul kitűző „Hatásvizsgálatok és stratégiák előkészítése a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumban” elnevezésű programot (Projektkód: ÁROP-1.1.19-2012-2012-003). Mindegyik elérhető innen:

<http://magyaryprogram.kormany.hu/rop-projektek>.

⁷⁴ Ld. Tímea Drinóczi – Miklós Kocsis: Public consultation – theory and Hungarian practise. Előadás: 10th Congress of the International Association of Legislation (IAL), 28/29 June 2012, Veliky Novgorod, Russia. Regulatory Reforms – Implementation and Compliance. Megjelenés alatt, Nomos Verlag.

⁷⁵ Új Jatv. 16-20. §

⁷⁶ Utóbbival kapcsolatban ld. az új Jatv. 20. cikkét.

⁷⁷ Az új Jatv. a részletszabályok tekintetében megkülönbözteti a kormányzati jogszabály-előkészítő tevékenységet, amely során készített jogszabálytervezetek véleményezésére a Kormány ügyrendje további rendelkezéseket állapíthat meg.

⁷⁸ Törvény, kormányrendelet miniszteri rendelet tervezete és indokolása; a koncepció véleményezésre bocsátható. Ttv. 5. § (1)-(2) bek.

⁷⁹ (3) Nem kell társadalmi egyeztetésre bocsátani a) a fizetési kötelezettségekről, b) az állami támogatásokról, c) a költségvetésről, a költségvetés végrehajtásáról, d) az európai uniós, illetve nemzetközi forrásokból nyújtott támogatásokról, e) a nemzetközi szerződés kihirdetéséről, valamint f) a szervezet és intézmény alapításáról, szülő jogszabályok tervezeteit. (4) Nem bocsátható társadalmi egyeztetésre a tervezet, koncepció, ha az egyeztetés Magyarország különösen fontos honvédelmi, nemzetbiztonsági, pénzügyi, külügyi, természetvédelmi, környezetvédelmi vagy örökségvédelmi érdekeinek védelmét veszélyeztetné.

Ttv. 5. § (3)-(4) bek.

⁸⁰ Ttv. 5. § (5) bek., 8. § (4) bek.

⁸¹ Ttv. 2. §

⁸² Ttv. 9. § (1) bek.

⁸³ Ttv. 8. § (3) bek.

⁸⁴ A közzétett tervezeteket a közzétételtől számított egy évig nem lehet a honlapról eltávolítani. Ttv. 9. § (5) bek.

⁸⁵ Ttv. 10.

⁸⁶ Ttv. 9. § (2) bek.

⁸⁷ A közzétett törvénytervezetbe beérkezett véleményeket a törvényjavaslatot tárgyaló országgyűlési bizottság kérésére a bizottság részére hozzáférhetővé kell tenni. Ttv. 11. §

⁸⁸ Ttv. 12. § Az utólagos véleményezés megnyilvánulhat a jogszabály előkészítéséért felelős miniszter döntése alapján a Jatv.-ban meghatározott utólagos hatásvizsgálattal egyidejűleg, a hatálybalépést követően törvény esetében szükség szerint, de legalább egy év elteltével, a hatálybalépést követően kormányrendelet és miniszteri rendelet esetében a jogszabály előkészítéséért felelős miniszter döntése alapján.

⁸⁹ Ttv. 13. § (2) bek. A Ttv. 13. § (6) bekezdése egyebekben külön kiemeli az egyházakat: a jogszabály előkészítéséért felelős miniszter stratégiai partneri megállapodást alakít ki azokkal az egyházakkal, amelyekkel korábban az együttműködés kereteit a Kormány jogszabályban vagy közjogi szervezetszabályozó aktusban meghatározta.

⁹⁰ E megállapodásban rögzíteni kell különösen az együttműködés célját, azokat a tárgyköröket, amelyekkel kapcsolatos jogszabályok előkészítésében együttműködnek, a kapcsolattartás módját, a véleményalkotáshoz szükséges információkhoz való hozzáférés szabályait, valamint a megállapodás időtartamát. Ttv. 13. § (4) bek.

⁹¹ Ttv. 13. § (1) bek.

⁹² Ttv. 14. § (2) bek.

⁹³ Ttv. 15. § (1)-(2)

⁹⁴ Ttv. 14. § (3) bek.

⁹⁵ Korm. rend. 1. § a) pont.

⁹⁶ Ezt ld. pl. <http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma>,

<http://www.kormany.hu/hu/belugyminiszterium>.

A kormány.hu-ról is elérhető honlapok felépítése azonos, a „Társadalmi egyeztetés” cím mindegyiken jobb oldalt, alul található.

⁹⁷ A közzétett jogszabálytervezettel, koncepcióval, valamint az utólagos véleményezés keretében közzétett jogszabályval együtt meg kell jelölni az észrevételek fogadására szánt elektronikus címet is. Korm. rend. 2. § (3)-(4) bek.

⁹⁸ Korm. rend. 4. § (1) és (2) bek.

⁹⁹ Az összefoglalót törvényjavaslat esetén az Országgyűléshez történő benyújtást követően tizenöt napon belül, kormányrendelet és miniszteri rendelet esetén a kihirdetést követően nyolc napon belül, utólagos véleményezés esetén pedig a véleményezés lezárását követő harminc napon belül kell közzétenni a honlapon, ahonnan harminc napig nem távolítható el. Korm. rend. 4. § (4) bek.

¹⁰⁰ Az adatvédelemre vonatkozó és egyéb szabályokat ld. Ttv. 9. § (2)-(4) bek., Korm. rend. 4. § (3) bek.

¹⁰¹ Kibocsátásának a háttere a Jatv., amely az előzetes hatásvizsgálatról tartalmaz rendelkezéseket a 17. §-ában.

¹⁰² A legnagyobb hasznossággal járó hatásvizsgálatokat, az adott szabályozás függvényében a döntési helyzet megvalósulásában legnagyobb szerepet játszó közvetett és közvetlen hatások elemzését kell elvégezni; illetve a szabályozás pozitív és negatív hatásait kell vizsgálni.

¹⁰³ KIM rend. 6. § (1) bek.

¹⁰⁴ KIM rend. 2. § (2) bek. 6. pont: a szabályozás előkészítője: a szabályozás előkészítéséért felelős, feladat- és hatáskörrel rendelkező miniszter. Ld. még 4. §

¹⁰⁵ KIM rend. 4. § (4) bek. [...] a) az érintett csoportokra gyakorolt társadalmi, gazdasági, versenyképességi és foglalkoztatási, b) költségvetési, c) a piaci, közigazgatási, lakossági és egyéb nem piaci szereplőket érintő adminisztratív terhekre

gyakorolt és igazgatási, d) környezeti és természeti, e) egészség-, valamint f) egyéb, kifejezetten az adott szabályozás szempontjából releváns hatásait. A rendelet felsorolja azokat az eseteket is, amikor nem kell a lapot kitölteni (5. §).

¹⁰⁶ Maga a hatásvizsgáló lap is egyeztetés eredménye volt, ld. Kaposi Judit: Hatásvizsgálólap rendelet és az új lap. <http://hatasvizsgalat.kormany.hu/download/2/ea/20000/Hat%C3%A1svizsg%C3%A1lati%20rendelet%20%C3%A9s%20%C3%BAj%20lap.pdf>

¹⁰⁷ KIM rend. 5. § (1)-(2) bek., 7. § (1), (3) bek.

¹⁰⁸ KIM rend. 8. § (1), (2), (4)-(5) bek.

¹⁰⁹ A 20/2011. (III.3.) KIM utasítással megalkotta az ECOSTAT Kormányzati Hatásvizsgáló Központ SzMsz-ét. Ebben a miniszter az ECOSTAT küldetését a következőképpen határozza meg: gazdaság- és társadalompolitikai valamint környezetpolitikai elemzések, előrejelzések és hatásvizsgálatok készítésével, valamint a közigazgatási szervek döntés-előkészítési munkájának módszertani támogatásával hozzájárul a szakpolitikai döntések, valamint a jogalkotás minőségének javításához, egyben a közpénzek hatékony és eredményes felhasználásához.

¹¹⁰ Ld. <http://hatasvizsgalat.kormany.hu/hatasvizsgalati-alapkepzes>, erről az oldalról elérhetőek a képzési segédanyagok is.

¹¹¹ Ld. Orbán Krisztián: A minőségi jogalkotási rendszer fejlesztése.

<http://hatasvizsgalat.kormany.hu/download/3/ea/20000/A%20hat%C3%A1svizsg%C3%A1lati%20rendszer%20tervezett%20m%C5%B1k%C3%B6d%C3%A9se.pdf>,

¹¹² Ez lehetőséget ad a konzultációra és a hatásvizsgálóvalra vonatkozó szabályok megkerülésére (egyéni képviselői törvényjavaslatok). Ezen egyrészt a koherensebb szabályozás és a parlamenti hatásvizsgáló szerv létrehozatala segíthetne (Ld. EP Impact Assessment Unit).

¹¹³ Tvt. 14. § (1) bek. Megállapítható, hogy a hatályos rendelkezések betartása – a korábbiakhoz hasonlóan – jogilag nehezen számonkérhető, a konzultáció és a hatásvizsgáló (illetve az indokolási) kötelezettség inkább deklaratív rendelkezésnek minősíthető.

¹¹⁴ A 2008-ban és 2009-ben végzett felmérések eredményeit összefoglalóan ld. Drinóczi: Minőségi jogalkotás és adminisztratív terhek csökkentése Európában. 243-246. o.

¹¹⁵ Ld. a kisajátításról szóló törvénymódosító javaslatot, amellyel kapcsolatban a honlap arról tájékoztat, hogy 2012. június 28-ig lehet véleményezni, de a javaslatot 2012. június 18-án a parlament már elfogadta (a javaslat 2011. október 19-én kerül benyújtásra).

¹¹⁶ Ttv. 5. § (5) bek., KIM rend. 5. § (3) bek., Korm. rend. 3. §

¹¹⁷ <http://hatasvizsgalat.kormany.hu/tarsadalmi-egyeztetes>

¹¹⁸ <http://hatasvizsgalat.kormany.hu/hatasvizsgalati-konferencia-2011>

¹¹⁹ Ld. ezzel kapcsolatban Rixer Ádám kiváló elemzéseit. Rixer: i.m. 37-54. o.

¹²⁰ Továbbá Rixer: i.m., illetve egyes a jogvédő szervek álláspontjait.

¹²¹ Ld. Drinóczi – Kocsis: Public consultation – theory and Hungarian practise.

¹²² Civiltv. 55. § Az Alap az államháztartási törvény szerinti „támogató központi költségvetési előirányzat”. Az Alap feletti rendelkezési jogot – ágazati stratégiai döntéseivel összhangban – a társadalmi és civil kapcsolatok fejlesztéséért felelős miniszter gyakorolja, és felel annak felhasználásáért.

¹²³ Civiltv. 60. § (1) bek. Az Alap céljainak megvalósítására vonatkozó elvi, irányító és koordináló döntéseket a kilenc főből álló Tanács hozza meg. A Tanács három tagját a civil jelöltállítási rendszeren keresztül bejelentkezett szervezetek képviselőire jogosult elektorok közvetlenül választják meg, három tagját az Országgyűlés és illetékes szakbizottsága útján jelöli ki, három tagját a civil szervezetekkel megkötött stratégiai partnerségi megállapodás alapján, a szervezetek személyi javaslatára a társadalmi és civil kapcsolatok fejlesztéséért felelős miniszter saját hatáskörében kéri fel.

¹²⁴ Civiltv. 61. § (1) bek. A miniszter az Alap forrásainak felhasználása, a pályázati kiírások elkészítése, a beérkező pályázatok elbírálása, valamint a támogatott célok megvalósulásának szakmai ellenőrzése érdekében rendelet útján kilenc tagú kollégiumokat hoz létre. A kollégium három tagja a civil jelöltállítási rendszeren keresztül kerül megválasztásra, három tagot a kormányzati ágazati szakpolitikai feladatot ellátó miniszter az általa vezetett minisztériummal stratégiai partnerségi megállapodást kötött civil szervezetekkel történt egyeztetést követően delegál, három tagot pedig a társadalmi és civil kapcsolatok fejlesztéséért felelős miniszter a minisztériumával stratégiai partnerségi megállapodást kötött civil szervezetekkel történt egyeztetést követően saját hatáskörében jelöli ki.

¹²⁵ Az NGTT a gazdaság és a társadalom fejlődését érintő átfogó ügyek, a kormányzati ciklusokon átívelő nemzeti stratégiák megvitatására, valamint a harmonikus és kiegyensúlyozott gazdasági fejlődés, illetve az ehhez illeszkedő szociális modellek kidolgozásának és megvalósításának előmozdítására létrejött, az Országgyűléstől és a Kormánytól független, konzultációs, javaslattevő és tanácsadó testület, a munkaadói és munkavállaló érdekvédelmi szervezetek, a gazdasági kamarák, a nemzetpolitika területén tevékenykedő civil szervezetek, a tudomány hazai és határon túli képviselői, valamint a külön törvény szerinti egyházak közötti társadalmi párbeszéd legátfogóbb, sokoldalú konzultatív fóruma. A Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanácsról szóló 2011. évi XCIII. törvény (a továbbiakban: NGTTtv.) 2. § (1) bek.

¹²⁶ NGTTtv. 3. §. Ekként nyomon követi és elemzi az ország társadalmi-gazdasági fejlődését; javaslatokat dolgoz ki az Országgyűlés és a Kormány részére az átfogó makrogazdasági és társadalmi problémák megoldására; megvitatja a foglalkoztatáspolitikai, munkaerő-piaci, a jövedelemelosztást és a társadalom széles körét érintő kormányzati stratégiákat, koncepciókat, illetve a gazdasággal, a foglalkoztatással, a jövedelmek alakulásával, a társadalompolitikával összefüggő alapvető kérdéseket; véleményt nyilvánít a vállalkozásokat, a foglalkoztatást, illetve a társadalom széles körét közvetlenül érintő tervezett kormányzati intézkedésekről; részt vesz a jogszabályok és egyéb kormányzati döntések hatásainak feltárásában, amelyről tájékoztatja a Kormányt; konzultációt folytat az Európai Unióval kapcsolatos stratégiai kérdésekről; megtárgyal minden olyan nemzetgazdasági vagy társadalompolitikai kérdést, amelyet az NGTT tagjainak kétharmada javaslata alapján az NGTT napirendjére tűz.

¹²⁷ Ezek a továbbiakban is felhasználhatóak. Vö. A 22/2012. (V. 11.) AB határozattal.

¹²⁸ Főként az ILO Egyezmények.

¹²⁹ Vö. 6/2001. (III. 14.) AB határozat

¹³⁰ 28/1995. (V. 19.) AB határozat

¹³¹ Vö. 40/2005. (X. 19.) AB határozat

¹³² A témával kapcsolatban ld. 8/1990. (IV. 23.) AB határozatot a 24/1990. (XI. 8.) AB határozatot, a 61/B/2004. AB határozatot, a 40/2005. (X. 19.) AB határozatot, a 1136/2005. AB határozatot.

¹³³ Vö. a 61/B/2004. AB határozattal.

¹³⁴ Ld. pl. a vonatkozó ILO egyezményeket.

¹³⁵ A problémákat hasonlóképpen látja Antal Attila. „A deklarált széleskörű társadalmi részvétel helyett a kormányzat által kiválasztott „véleményvezérek” dominálhatják a jogalkotás folyamatát.” Antal Attila: Az Alaptörvény környezetvédelmi filozófiájának vakfoltjai. In Drinóczi Tímea – Jakab András (szerk.): Alkotmányozás Magyarországon 2010-2011. PPKÉ JÁK – PTE ÁJK, Budapest – Pécs 2013 (megjelenés alatt).

¹³⁶ Ld. a 3333/2012. (XI. 12.) AB végzést.

¹³⁷ COM(2012)746, 11. o.

Jusztinger János
adjunktus

Tulajdonszerzés és vételárfizetés a római adásvételnél

1. Problémafelvetés

A római jog a tradicionális (tradíciós) tulajdonszerzés elvét¹ követve, a felek megállapodásán túl az áru *traditio*ját² – tipikusan a dolog tulajdonjogának megszerzését elbirtoklás útján lehetővé tevő tényleges birtokbaadást³ – is a tulajdonszerzés feltételül tűzte.⁴ Természetesen a *traditio* a dolog testi átadásán kívül végbemehetett minden egyéb olyan módon is – így (ingatlanoknál szükségszerűen) a kézből kézbe adást helyettesítő, az utókor által *longa manu traditio*ként jelölt formában, pusztán „*oculis et affectu*”⁵ által, a birtokjogokat eredményező *brevi manu traditio*val vagy *constitutum possessorium* útján,⁶ valamint a *traditio clavium*⁷ eseteiben – ami alapján a vevő megszerezte a dolog feletti jogi uralmat.⁸ A *traditio* transzlatív hatályához a dolog átadása mellett azonban a klasszikus római jog – az irodalomban uralkodó álláspont szerint a kauzális tulajdonátruházás elvét követve⁹ – jogszerű szerzescímet (*iusta causa traditionis*)¹⁰ is megkövetelt. Elvi általánossággal mondja ki ezt a szabályt Paulus a következő fragmentumban.

Paulus D. 41, 1, 31 pr. (*libro 31 ad edictum*): *Numquam nuda traditio transfert dominium, sed ita, si venditio aut aliqua iusta causa praecesserit, propter quam traditio sequeretur.*

Ugyan a római jogi szabályozás elválasztotta a kötelmi ügyletet annak teljesítésétől – esetünkben az adásvételt a *traditio*tól –, a tulajdonátszállás annyiban mégsem volt független a felek megállapodásától, hogy a szerződés érvényes létrejöttére a tulajdonszerzés igazolásához megkívánt jogcímként feltétlenül szükség volt. Amint az az idézett Paulus-szövegből is világosan kitűnt, a *causa emptionis* – készvételként és konszenzuális szerződésként egyaránt¹¹ – a tulajdonátszálláshoz elismert jogcím, a vevő tehát megszerzi a dolog tulajdonát, ha az árut neki adásvétel jogcímén, az adásvételi szerződés teljesítéseként adják át. Feltételezve természetesen, hogy az eladó tulajdonos volt; ha nem – ahogy minden származékos úton szerző – a vevő is elbirtoklásra szorul, és az adásvétel *traditio*s szerzescímként egyben elbirtoklási jogcím (*iustus titulus usucapionis*) is lesz.¹² A szerződő partnerek által egymásnak kölcsönösen teljesítendő szolgáltatások

tényleges teljesítését biztosítandó, az adásvétel *bonae fidei* jellegéből következő, BECHMANN óta funkcionális synallagmának nevezett¹³ szabályból következően azonban – legalábbis a justinianusi jogban¹⁴ – az eladó addig nem is köteles átadni a dolgot, amíg a vevő a vételár teljes összegét ki nem egyenlíti.

Ulpianus D. 19, 1, 13, 8 (*libro 32 ad edictum*):¹⁵ *Offeri pretium ab emptore debet, cum ex empto agitur, et ideo etsi pretii partem offerat, nondum est ex empto actio: venditor enim quasi pignus retinere potest eam rem quam vendidit.*¹⁶

Az idézett Ulpianus-fragmentum alapján tehát a vevőnek fel kell ajánlania a vételárat, ha az adásvételből kifolyólag perelni akar, és ezért, még ha a vételár felét felkínálja, akkor sem illeti meg a vételi kereset (*nondum est actio*), ugyanis az eladó az eladott dolgot mintegy zálogként megőrizheti. Ez a teljesítés-visszatartási jog, ahogy az a következő, a *Digestá*ba Iulianustól felvett szövegből is kitűnik, egyben a vevőt is megilleti, azaz ő sem köteles a *pretium*ot szolgáltatni mindaddig, amíg az eladó nem kész a dolgot átadni.

Iulianus D. 19, 1, 25 (*libro 54 digestorum*):¹⁷ *Qui pendentem vindemiam emit, si uam legere prohibentur a venditore, adversus eum petentem pretium exceptione uti poterit 'si ea pecunia, qua de agitur, non pro ea re petitur, quae venit neque tradita est'...*

Az újkori jogtudomány által *exceptio non (rite) adimpleti contractus*ként jelölt¹⁸ – egyben az adásvételen túl valamennyi synallagmatikus kötelemre kiterjesztett – jogelv értelmében tehát a szerződés megkötését követően bármelyik fél csak akkor követelheti a másiktól az ellenszolgáltatást, ha a maga részéről már teljesített, vagy készen áll annak egyidejű végrehajtására. Ily módon biztosított, hogy egyik fél se kerüljön hátrányosabb helyzetbe a teljesítés szempontjából, tehát ne legyen kénytelen akaratán kívül hitelezni a maga szolgáltatását a másikkal. Úgyszintén az adásvétel synallagmatikus jellegéből következik – a szolgáltatás-ellenszolgáltatás érték-egyensúlyának követelményét kifejező – azon szabály is, amely szerint az *emptor* visszakövetelheti az eladótól a vételárat, ha a szerződéskötést követően valamilyen *causa* alapján az áru tulajdonosa lett.¹⁹ Ha viszont az eladó már a vételárfizetés előtt átadta a vevőnek a dolgot, a tulajdonszerzéshez – épp a *causa emptionis*ből adódóan – a justinianusi *Institutió*k tanúsága szerint már a XII táblás törvény korába, a készvétel idejére visszanyúló előírás alapján egy további feltétel is társult adásvétel esetén.

I. 2, 1, 41: *...venditae vero et traditae non aliter emptori acquiruntur, quam si is venditori pretium solverit vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. Quod cavetur quidem etiam lege duodecim tabularum: tamen recte dici-*

tur et iure gentium, id est iure naturali, id effici. Sed si is qui vendidit fidem emptoris secutus fuerit dicendum est statim rem emptoris fieri.

Az idézett forráshely szerint az eladott és átadott dolgok tulajdonát a vevő csak akkor szerzi meg, ha az eladónak a vételárát megfizette, vagy őt más módon kielégítette, például maga helyett más adóst állítva vagy zálogot adva. Mindezt – a szöveg alapján – már a XII táblás törvény is elrendelte, de joggal lehet mondani, hogy a *ius gentium*ből és a természetes jogelvekből is következik. Ha azonban az eladó – bízva a vevőben – neki hitelt nyújtott, a dolog rögtön az övé lesz.

2. A *pretium* szolgáltatásának jelentősége a tulajdonszerzés szempontjából

2.1 A vételárfizetési szabály eredete

A justinianusi *Institutiók*ban szereplő, az imént idézett szöveg alapján tehát már a XII táblás törvény²⁰ is úgy rendelkezett, hogy a vevő tulajdonszerzéséhez – a *traditión* túl – a vételár megfizetése is szükségeltetett. Látjuk azonban azt is, hogy ez a követelmény, mint a tulajdonszerzés feltétele, nem abszolút: az *emptor* a *pretium* szolgáltatása nélkül is megszerzi az áru tulajdonjogát, amennyiben az eladónak biztosítékot, így – zálogot vagy kezest – ad. Sőt, a forráshely zárómondatában – a vételárfizetés követelményét tulajdonképpen minden gyakorlati jelentőségétől megfosztva – Justinianus akképp rendelkezik, hogy az áru tulajdonjoga akkor is nyomban átszáll az *emptor*-ra, ha az eladó – bízva a vevőben (*fidem emptoris sequi*), annak hitelképességében és ügylethűségében – biztosítékadás nélkül is haladékon enged a számára, azaz meghitelezni neki az ellenszolgáltatást.

2.1.1 Szakirodalmi álláspontok

A hivatkozott *Institutio*-szövegben rögzített, a vevő tulajdonszerzését főszabályként a vételárfizetéshez kötő előírás eredetével kapcsolatos szakirodalmi álláspontok közelebbi ismertetése előtt mindenképp el kell szögezned: a szerző, egymásnak gyakorta ellentmondó megállapítások sűrűjében egyfajta „Forschungsstand” megfogalmazása gyakorlatilag lehetetlen vállalkozásnak látszik. Mindazonáltal a vonatkozó primer források elemzése előtt elengedhetetlen – és talán nem céltalan – a témakört érintő főbb kutatási irányvonalak bemutatása. Az elmúlt száz esztendő szakirodalmát áttekintve, a kérdéskörrel foglalkozó romanisták alapvetően három „táborát” különíthetjük el egymástól. Így a szerzők egy része úgy véli, hogy az előírás a posztklasszikus

korban végbement általános társadalmi-gazdasági hanyatlás és az erősödő hellenisztikus hatások nyomán egyértelműen Justinianus császár újításának tekinthető. Mások – többnyire a *mancipatió*s készvételre visszavezetve a követelményt – a XII táblás törvénytől eredeztetik a szabályt, de hangsúlyozzák, hogy az az adásvétel konszenzualszerződéssé válásával fokozatosan elvesztette jelentőségét, majd a gyakorlatból teljesen eltűnve, csak a posztklasszikus korban éledt fel újra. A romanisták egy további csoportja azon a véleményen van, hogy a vételárfizetési előírás – már a kezdetektől – folyamatosan jelen volt a római jogban, és ennek megfelelően ismerték el azt a justinianusi kodifikáció során is. Az alábbiakban e rendező elvek mentén haladva – a kapcsolódó gazdasági szakirodalomból²¹ – indokolt külön is kimelnünk a fontosabb megállapításokat.

Pringsheim már a múlt század elején²² elsöprő erejű támadást indítva²³ kérdőjelezte meg a vételárfizetési szabály preklasszikus-klasszikus eredetét,²⁴ és azt egyértelműen Justinianus újításának tekintette.²⁵ Álláspontja szerint a *Digestá*ban található, a *pretium* szolgáltatását a tulajdonszerzéshez megkövetelő fragmentumok (Pomp. D. 18, 1, 19 és Gai. D. eod. 53)²⁶ mindegyike interpolált, az azokban rögzített szabály egyértelműen a justinianusi kompilátoroktól származik.²⁷ *Appleton*²⁸ és *Schönbauer*²⁹ mérsékelt álláspontot elfoglalva – egyfajta fokozatos fejlődésben gondolkodva – úgy vélte, hogy a vételárfizetési szabály alaptézise már megjelent a posztklasszikus kort megelőzően is a római jogban, mindazonáltal a követelmény gyakorlati érvényesülését korlátozó – a *pretium* tényleges szolgáltatásával az annak meghitelezését egyenragúnak tekintő – rendelkezés (*fidem emptoris sequi*) már egyértelműen a bizánci kompilátorokhoz köthető. *Schönbauer* éppen azért utasítja el *PRINGSHEIM* radikális interpolációra vonatkozó tézisét, mert véleménye szerint szükségtelen lett volna olyan szabály következetes, utólagos beépítése a klasszikus szövegekbe, amely valódi jelentőségét teljesen elveszti a vételár – immár valóban a kompilátorok által bevezetett – meghitelezhetőségének lehetőségével.³⁰ *Levy* álláspontja alapján sem követelte meg a tulajdonszerzéshez a klasszikus jog a vételár szolgáltatását. A szerző úgy vélekedik, hogy a szabály elsőként a birodalom nyugati felén, a posztklasszikus vulgárjog előírásaként jelentkezett.³¹

Ügyszintén megkérdőjelezzük a vételárfizetési szabály klasszikus eredetét azok a romanisták, akik szerint az előírás ugyan létezett már a XII táblás törvény idején, az archaikus korban is, de az csupán az eladót a *mancipatió*ból eredő *auctoritas* alapján terhelő, elperlésért való helytállási kötelezettségre vonatkozhatott, miszerint annak megalapozásához vagy a tényleges vételárfizetés, vagy – *mancipatio*

nummo uno esetén – az azzal egy tekintet alá eső *stipulatio* útján tett kötelezettségvállalás (*expromittere*) szükségeltetett. Köztük Arangio-Ruiz véleménye alapján a vételár megfizetése, vagy annak biztosítása (*satisfactio*) az archaikus korban korántsem a tulajdonátszállás, hanem az *auctoritas*-felelősség megalapításához volt szükséges.³² A szerző úgy gondolja, hogy a justinianusi *Institutiók* vitatott szabálya vulgárjogi előzményekre, a posztklasszikus korban érvényesülő hellenisztikus hatásokra és az ekkor újra előtérbe kerülő készvétel mechanizmusára vezethető vissza.³³ Ugyancsak a *mancipatiós* vétel útján szerzett dolog elperlése (*evictio*) esetén indítható – a vételár duplumára menő – ún. *actio auctoritatis*³⁴ alkalmazásával hozza összefüggésbe a feltételezett XII táblás törvénybeli rendelkezést Thomas.³⁵ Schindler mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy a justinianusi *Institutiók* utalása ellenére a vételárfizetés követelményét a XII táblás törvény soha nem írhatta elő.³⁶ Beseler szövegkritikai megállapításaira³⁷ is hivatkozva úgy véli, hogy a *Digestába* felvett, a vizsgált szabályt tartalmazó fragmentumok interpoláltak, olyannyira, hogy feltételezett eredeti szövegük szerint – szót sem ejtve a tulajdonátszállás kérdéséről – valójában az eladó jogszavatossági (*auctoritas*) kötelezettségére vonatkoztak. SCHINDLER kiemeli továbbá, hogy az említett forráshelyek egyike sem a klasszikus jogtudósok tulajdonszerzésről szóló könyveiben található.³⁸ E nézetét megerősítheti a fragmentumok Lenel-féle palingenetikai osztályozása is, mely a Pomponius-szöveget a Quintus M. Scaevola civiljogi művéhez írt kommentár adásvételről szóló (*Liber XXXI – De emptionibus et venditionibus*),³⁹ a Gaius-töredéket pedig a provinciai *edictum*nak az *auctoritas*-felelősséget tárgyaló (*Liber XXVIII – De auctoritate*)⁴⁰ könyvébe utalja.

A vételárfizetési szabály klasszicitását elfogadó romanisták véleménye megoszlik a tekintetben, hogy az előírás csupán *res Mancipi* körébe tartozó dolgok *mancipatio* útján történő átadása, vagy csak *res nec Mancipi traditio*jára, esetleg a tulajdonjog átruházásának valamennyi – formaszzerű és formátlan – módjára vonatkozott-e. Így már Bechmann kiemelte, hogy a vételárfizetési szabály alkalmazása szempontjából meg kell különböztetnünk a tulajdonátruházás különböző módjait: véleménye alapján az előírás elsősorban a *mancipatiós* vételre vonatkozhatott.⁴¹ Albertario – az ügylet tárgya szerint is differenciálva – azon az állásponton volt, hogy a *pretium* szolgáltatása a klasszikus korban csak *res Mancipi* (*mancipatiós*) vétele esetén volt a tulajdonszerzés feltétele, *res nec Mancipire* nem vonatkozott a szabályra.⁴² A szerző úgy véli, hogy a justinianusi *Institutiók* vizsgált szöveghelyének a XII táblás törvény rendelkezésére történő hivatkozása is egyértelműen e tézist támasztja alá, hiszen az archai-

kus korban a *mancipatio* aktusa – készvételként funkcionálva – még a vételár tényleges szolgáltatását és annak lemérlegelését is magában foglalta.⁴³ Az olasz romanista véleménye szerint *res Mancipi Mancipatio*ja esetén a tulajdonszerzésnek akkor is feltétele maradt a vételárfizetés, amikor az magában a formális aktusban már csupán szimbolikusan (*nummo uno*) történt meg.⁴⁴ ARCHI még tovább ment, és kategorikusan kizárta a követelmény érvényesülésének lehetőségét *res nec Mancipi traditio*ja során.⁴⁵ Hangsúlyozta, hogy téves az a több szerző⁴⁶ által képviselt felfogás, miszerint a *causa emptionis* esetén a *traditio* transzlatív hatályához szükséges a vételár megfizetése is.⁴⁷ Velük szemben MEYLAN azonban úgy tartotta, hogy a vételárfizetés a kezdetektől fogva nélkülözhetetlen volt a római jogban a *res nec Mancipi* tulajdonjogának *traditio* útján történő megszerzéséhez.⁴⁸ Igaz, e követelménynek a klasszikus korban még nem volt túl nagy gyakorlati jelentősége, tekintettel mindenekelőtt a prétor által biztosított, a jóhiszemű, jogcímes birtokost tulajdonos módjára védő *actio Publicianára*. Hasonló véleményen volt ROMANO is, aki szerint a ránk maradt primer források azt bizonyítják, hogy az áru formátlan *traditio*val történő átadása esetén a tulajdonszerzéshez – immár a vételtárgy *res Mancipi* vagy *res nec Mancipi* jellegétől függetlenül – kétségtelenül megkövetelte a klasszikus jog a vételárfizetést.⁴⁹ Karlowa⁵⁰ és Kübler⁵¹ – figyelemmel arra, hogy a pénzbeli ellenszolgáltatás nyújtása az *accipiens* részéről az aktus elengedhetetlen részét képezte – egyenesen feleslegesnek tartották a vételárfizetési szabály alkalmazását a *mancipatiós* készvétel során, így álláspontjuk szerint az előírás ugyancsak *res nec Mancipi traditio*ja esetén érvényesülhetett. Az előbbi szerzőkhöz hasonlóan vélekedett Watson is, de nézete alapján nem csupán a vételárfizetési szabályt, hanem az annak érvényesülését erősen korlátozó „*fidem sequi*” kitélt is kizárólag a *res nec Mancipi* tulajdonjogának *traditio* útján történő átadása során alkalmazták már a klasszikus korban.⁵² E körben kell megemlítenünk még Feenstra álláspontját, aki szerint a forrás zárómondatában szereplő „*fidem emptoris sequi*” fordulat nem egyszerűen fizetési haladékra utal, hanem a megvásárolt dolog fizetés vagy biztosíték nélküli informális átengedésére, mely klauzula – a szerző értelmezésében – egy már a klasszikus jogászok által is alkalmazott fogás volt a XII táblás törvényben felállított szabály kijátszására, az tehát nem lehetett a kompilátorok újítása.⁵³

Kaser ugyan szintén lát esélyt arra, hogy a justinianusi *Institutiók*ban megjelölt XII táblás törvénybeli rendelkezés eredetileg csupán az eladót a *mancipatio* alapján terhelő elperlésért való helytállási kötelezettségre vonatkozhatott, ugyanakkor nem zárja ki annak a lehetőségét sem, hogy a szabály a tulajdon-

átruházás valamennyi – formaszerű és formátlan – módjánál és a *res mancipin* kívül *res nec mancipi* adásvételekor is érvényesült.⁵⁴ Hangsúlyozza, hogy az előírást az adásvétel konszenzuálszerződésé válásával ugyan továbbra is alkalmazták, de a „*fidem sequi*” klauzula következtében csupán „kiüresedett formában” maradhatott fenn,⁵⁵ és valójában csak a posztklasszikus korban született újjá.⁵⁶ Úgyszintén elismeri a vételárfizetés követelményének klasszicitását a kérdést az irodalomban legújabban tárgyaló Szűcs, de kiemeli, hogy az ténylegesen csak nagyon szűk körben, az adóköteles tartományi ingatlanok adásvétele esetén érvényesült, míg másutt elegendő volt a tulajdonszerzéshez a vevő részére történő hitelnnyújtás is. A tartományi gyakorlatot aztán a diocletianusi egységes adórendszer bevezetésével – mintegy közérdekből – a posztklasszikus korban kiterjesztették az itáliai telkekre is.⁵⁷ A szerző – *Biscardit*⁵⁸ és *Zimmermann*⁵⁹ követő – megállapításai szerint a justinianusi *Institutiók* vitatott követelménye ekképpen a klasszikus jogi szabályozás és a posztklasszikus rendelkezések egyfajta sikertelen harmonizációjának tekinthető. A vételár megfizetése Justinianusnál is csupán az adóteher alá eső vagy közérdekből más korlátozottan forgalomképes dolgok – írásbeli okiratban is rögzített – eladása esetén volt megkövetelt a tulajdonszerzéshez. Egyéb esetekben az eladón állt, hogy a dolgot átadja-e a vevőnek a *pretium* szolgáltatása vagy annak biztosítása hiányában is.⁶⁰

2.1.2 Értékelő megállapítások

A hivatkozott *Institutio*-helyen (I. 2, 1, 41) szereplő vételárfizetési szabály eredetére vonatkozó szakirodalmi álláspontokat vázlatosan áttekintve egyértelműen kirajzolódik: az alapvető cezúrát a szerzők között az előírás klasszicitásának elfogadása vagy annak elutasítása jelenti. Az interpoláció-vitában állást nem foglalva annyi feltétlenül megállapítható, hogy a római jog fejlődésének mindegyik szakaszában megtalálhatjuk azokat a tényezőket, melyek magyarázatul szolgálhatnak a vizsgált előírás – különböző intenzitású – érvényesüléséhez. Így a justinianusi, főszabályként a vételárfizetést a tulajdonszerzéshez megkövetelő álláspont kétségtelenül összhangban van a posztklasszikus korban – a birodalom mindkét felében megfigyelhető módon – ismételt előtérbe kerülő készvétel mechanizmusával. A konszenzuálszerződési konstrukció nyugaton elsősorban az adásvételt és az annak teljesítését jelentő *traditio*t egymással összemosó,⁶¹ a dogmatikai finomságok iránt kevésbé érzékeny, leegyszerűsítő vulgárjogi gondolkodás, a keleti területeken pedig a görög-hellenisztikus jogok (a homogenitás kérdésében állást nem foglalva, a továbbiakban csak „görög” jogként

apoztrofálva)⁶² egyre erősödő hatása következtében szorult háttérbe.⁶³

Előbbivel kapcsolatban megjegyzendő továbbá, hogy az adásvételi kontraktusnak önmagában transzlatív hatályt tulajdonító vulgárjogi felfogás⁶⁴ nyomán a későcsászárkori forrásokban Constantinus óta⁶⁵ utat törő „*emptio dominium transfertur*” elve⁶⁶ – feltéve természetesen, hogy azt nem (csupán) a készvételre vonatkoztatjuk⁶⁷ – arra látszik utalni, hogy a tulajdonszerzéshez a posztklasszikus jog sem követelte meg a *traditio*t, ehelyett megelégedett a felek pusztaszerződéses megállapodásával.⁶⁸ E vulgárjogi gyakorlat kétségkívül hathatott a justinianusi jogra, ahol jöllehet – az átruházó ügylet mellett – újra szükségessé vált a *traditio* is, annak transzlatív hatályához azonban, a tényleges átadás helyett, elégséges volt a feleknek a tulajdon átruházására és megszerzésére irányuló egybehangzó akaratnyilvánítása (*animus transferendi et accipiendi dominii*).⁶⁹ Hacsak nem fogadjuk el Levy és a tézisével követő más romanisták⁷⁰ azon álláspontját, mely szerint az áru tulajdonjoga, ugyan a tényleges átadástól függetlenül, de csak a vételárfizetéssel szállt át már a posztklasszikus korban, továbbra is kérdés marad a justinianusi *Institutiók*ban megjelenő – a tulajdon *causa emptio* történő átruházásakor megkívánt –, a vételár megfizetésében, biztosításában vagy az arra irányuló hitelnnyújtásban megfogalmazott többletkövetelmény eredete.

A hellenisztikus hatásokkal összefüggésben kiemelendő, hogy – a konszenzuálszerződési alakzatot, a két fél egybehangzó akaratnyilatkozatának önmagában elégséges kötelező erejét el nem ismerve⁷¹ – a „görög” jog az adásvétel lényegét a dolog átadásával és a vételár megfizetésével megvalósuló tulajdon-átruházásban látta.⁷² Ebből következően – az ügyletet az áru és vételár egyidejű cseréjének tekintve – mindvégig megmaradt a készvételnél, melynél – konstrukciójából fakadóan – magától értetődő volt a vételár szolgáltatásának megkövetelése a tulajdonszerzéshez.⁷³ Sajátosan egyedi karaktere volt továbbá a „görög” adásvételnek – mely különösen csábítóvá teszi hellenisztikus hatásokkal magyarázni a justinianusi *Institutiók*ban rögzített szabály eredetét⁷⁴ –, hogy az ügylet a megfelelő formások betartásával, önmagában a vételár szolgáltatásával létrejött.⁷⁵ Ekképpen tehát a „görög” jog szerint a vételárfizetés – a dolog átadásától, a „*traditio*tól” (*παράδοσις*) is független⁷⁶ – konstitutív hatályú feltételét jelentette a tulajdonszerzésnek.⁷⁷

Mindazonáltal ugyanígy kézenfekvőnek látszik, hogy a *mancipatiós* készvétel idején – főként a korai időszakban, amikor még a vételárként kifizetett ércrudak (*aes rude*) tényleges lemérlegelése is beleértkezett a rítusba – a vevő a dolog átadása ellenére sem szerzett tulajdont, amíg ki nem fizette a vételárat,

illetve biztosítékot nem adott annak teljesítésére. Ennek ellenére az, hogy az i.e. V. század derekán (ie. 451-450) a hagyomány szerint a *decemviri legibus scribundis* által összeállított XII táblás törvény anyaga valójában tartalmazta-e az említett rendelkezést – egyértelmű forrásbizonyíték hiányában – továbbra is kétséges.⁷⁸ Mert jóllehet a – funkcionálisan a készvételt megvalósító, az ellenérték megállapítását, lemérlegelését is magába foglaló – *mancipatio* formálaktusánál még a dolgok természetéből következett a vételárfizetési szabály alkalmazása, viszont már nagyon korán, akár a XII táblás törvény idején is csak jelképesen, egy pénzérmét a mérleghez pendítve, majd azt az eladónak átnyújtva folytatták le az ügyletet (*mancipatio nummo uno*).⁷⁹ Mint színleges adásvételnél (*imaginaria venditio*), ha a felek meg is állapodtak a vételár tényleges megfizetésében, annak tényleges szolgáltatására – vagy az azt helyettesítő hitelnyújtásra – csakis az aktus keretein kívül kerülhetett sor. A *mancipatio* formásaival tehát nem indokolható a vételárfizetési szabály érvényesülése a *Lex duodecim tabularum* idején. Ennek következtében abban a – fentebb vázoltak szerint a romanisztikában úgyszintén vitatott – kérdésben sem foglalhatunk állást egyértelműen, hogy a justinianusi *Institutiók* által említett XII táblás törvénybeli rendelkezés a *mancipatiós* vételen kívül az áru *traditio* vagy *in iure cessio* révén történő átadására, illetve *res nec Mancipi* adásvételére is vonatkozott-e. Csak valószínűsíthető, hogy a XII táblás törvény elsősorban a gazdasági élet legfontosabb tárgyait (*res Mancipi*) illetően rendelkezett.

Forrásaink azon szerzők véleményét sem erősítik meg, akik a vételárfizetési szabály eredetét keresve, azt a *mancipatióból* eredő *auctoritas*-felelősséggel hozzák összefüggésbe, miszerint az eladót terhelő, elperlésért való helytállási kötelezettség megalapozásához vagy a tényleges vételárfizetés, vagy annak biztosítása szükségeltett. A *Digestában* ugyan találunk egy nevezetes Ulpianus-fragmentumot,⁸⁰ amely az eladó jogszavatossági (*evictiós*) kötelezettségével összefüggésben szól a vételárfizetés, továbbá az arra irányuló biztosítékadás követelményéről, de egy szóval sem említi a *mancipatiót* és – tekintettel arra, hogy a klasszikus korban az elperlésért való szavatosság az adásvétel természetes alkatrészeként már *actio emptivel* érvényesíthető⁸¹ – az *actio auctoritatist* sem.⁸² Ha a *mancipatio* „*imaginaria venditio*”-vá alakulásával el is törölte volna a vételárfizetési szabályt, további – talán még nehezebben megválaszolható – kérdés annak érvényesülése a formátlan *traditíóval* történő tulajdonátruházás esetén. A kezdeti időkben, a készvételt megvalósító – *causa emptionis* mellett végbemenő – *traditiónál* a *mancipatióhoz* hasonlóan még magától értetődő, hogy a tulajdonszerzéshez

szükséges a másik fél általi teljesítés, a vételár megfizetése, hiszen nincs egyébről szó, mint a kölcsönös szolgáltatások egyidejű, formátlan átadásáról. Ezzel szemben a konszenzuális adásvétel kialakulását követően, a vételár meghitelezhetőségének lehetőségével, már itt sincs különösebb ok arra, hogy a *res nec Mancipi* feletti, korábban elismert *traditio* általi tulajdonszerzést az adásvétel esetén (*causa emptionis*) egy újabb feltételtől – a *pretium* szolgáltatásától – tegyük függővé. Természetesen e vonatkozásban sem zárható ki a készvétel-gondolat továbbhatása és ezzel együtt az, hogy a *traditíóval* történő tulajdonátruházás a vételárfizetés követelményét – a biztosítékadás (kezesség, zálog), a hitelnyújtás lehetőségével egy kevésbé szigorú formában – alapvetően megtartja a későbbiekben is. A vételárfizetési szabály eredetével kapcsolatos szakirodalmi – mint láttuk elsősorban interpolációkritikai – vitákon túllépve, a tanulmány a továbbiakban a ránk maradt irodalmi és jogi források alapján próbál képet adni arról, hogy a római jogfejlődés egyes korszakaiban hogyan érvényesülhetett a kérdéses előírás, a *pretium* szolgáltatása vagy annak elmaradása mennyiben befolyásolta a vevő tulajdonszerzését.

2.2 A vételárfizetési szabály a preklasszikus-klasszikus korban

2.2.1 A varrói formula

Tekintettel arra, hogy a vizsgált kérdéskörrel kapcsolatos, a klasszikus jogtudósok véleményét tükröző források kivétel nélkül a justinianusi kodifikáció közvetítésével, a bizánci kompilátorok keze nyomán maradtak ránk, amennyiben fel kívánjuk deríteni az ezt megelőző időszak lehetséges álláspontját a *pretium* szolgáltatásának a tulajdonszerzésben játszott szerepéről, indokolt górcső alá vennünk a preklasszikus korból származó nem jogi irodalom forrásait is. A vételárfizetési szabály preklasszikus eredetét kutatva Marcus Terentius Varro „*Rerum rusticarum libris tres*” című munkáját hívhatjuk segítségül.⁸³ Az alábbi varrói sorokból – közvetve ugyan, de kétségkívül – kitűnik, hogy a tulajdonátzálláshoz, az áru átadásán túl, már a preklasszikus jog is megkövetelte a vételár megfizetését vagy az arra irányuló, *stipulatio* formájában tett kötelezettségvállalást.⁸⁴

Varro rust. 2, 1, 15: *Quod enim alterius fuit, id ut fiat meum, necesse est aliquid intercedere, neque in omnibus satis est stipulatio aut solutio nummorum ad mutationem domini...*

Varro a fenti szövegben, a jószágok adásvételéről (*emptio pecorum*) szólva, kifejezetten nem említi ugyan a vételárfizetés követelményét a tulajdon-

szerzés szempontjából, azt azonban megjegyzi, hogy ahhoz, ami másé volt, az enyém legyen, szükséges valamilyen közbeeső eljárás, és a tulajdonosváltáshoz nem elegendő minden alkalommal a *stipulatio*-ba foglalt biztosítékadás vagy a pénz lefizetése. Világosan kiolvasható a forrásból, hogy a *pretium* szolgáltatása önmagában nem elegendő, de szükséges lehet a tulajdonszerzéshez. A szöveg egyben azt is egyértelművé teszi, hogy a tulajdon átszállása szempontjából a vételár tényleges szolgáltatásával egyenrangú az annak megfizetésére irányuló kötelezettségvállalás is.⁸⁵

Arra a kérdésre, hogy a varrói tétel vajon csupán *res mancipi* tulajdonjogának *mancipatio* útján való megszerzésére vagy valamennyi tulajdonátruházási módra, így a formátlan *traditio*-ra, egyben *res nec mancipi*-re is vonatkozott-e, a forrás nem ad egyértelmű választ. Figyelemmel azonban arra, hogy az idézett szöveghelyet közvetlenül megelőzően Varro valamennyi – a *res nec mancipi* körébe tartozó kisebb,⁸⁶ valamint a *res mancipi*-nek minősülő (Itáliában honos, teherhordó és igavonó⁸⁷) nagyobb⁸⁸ – tenyészállatról beszél, kellő alappal következtethetünk arra, hogy a szerző által használt „*in omnibus*” kifejezésnek a „minden (korábban említett) alkalommal/ esetben”⁸⁹ jelentés tulajdonítható. A tárgyalt forráshelyen rögzített vételárfizetési szabály így minden bizonnyal valamennyi vételtárgyra, úgyszintén a tulajdonátruházás valamennyi – formaszzerű és formátlan – módjára egyaránt vonatkozott.⁹⁰ Hasonlóképp megelégszik Varro a *stipulatio*s formában tett kötelezettségvállalással, azaz a *pretium* megfizetésére irányuló ígérettel a következő, egy juhnyáj eladásának szerződési formulájáról (*emptio ovium*) szóló részben.

Varro rust. 2, 2, 5-6: ...*Cum emptor dixit „tanti sunt mi emptae?” et ille respondit „sunt” et expromisit nummos... Cum id factum est, tamen grex dominum non mutavit, nisi si est adnumeratum; nec non emptor pote ex empto vendito illum damnare, si non tradet, quamvis non solverit nummos, ut ille emptorem simili iudicio, si non reddat pretium.*

A szöveg szerint amint a felek megkötötték az adásvételt – a vevő kérdésre, miszerint „valóban ennyiért vettem meg?” az eladó „igen”-nel felelt –, az *emptor* nyomban *stipulatio* formájában ígéretet tett a vételár megfizetésére. A hatodik pontban ugyan azt hangsúlyozza Varro, hogy a nyáj addig nem cserél gazdát, míg az *adnumeratio* meg nem történt (*grex dominum non mutavit, nisi si est adnumeratum*), ez a megállapítás azonban korántsem lehet bizonyíték a vételárfizetési szabály érvényesülésére. Bár az „*adnumerare*” kifejezés a varrói szövegben is a „megszámolni” vagy „megszámoltan átadni” jelentést tartalmaz, az ebben az esetben nyilvánvalóan nem magára a *pretium*-ra,⁹¹ hanem a szerződéskötést

követő, a juhok darabonkénti leszámolásából⁹² és a vevő részéről történő – az egyedek megvizsgálásával egybekötött⁹³ – átvételéből álló, speciális *traditio* lebonyolítására utal.⁹⁴ A varrói formula alapján tehát a vételár szolgáltatása ugyan nem, de az arra vonatkozó kötelezettségvállalás mindenképpen szükségeltetett a tulajdonátszálláshoz. Ezen túl azt is világossá teszi a szöveg, hogy a vételárfizetési kötelezettség – legalábbis ebben az időben – teljesen független volt az áru átadásának tényétől, a feleket tehát nem illette meg a korábban már említett teljesítés-visszatartási jog (*exceptio non adimpleti contractus*).⁹⁵

2.2.2 A klasszikus jogtudomány lehetséges álláspontja

Amennyire magától értetődő volt a vételárfizetés, mint a tulajdonszerzés feltételének az érvényesítése a korábbi készvételnél, olyannyira indokolatlan annak megtartása – a kölcsönös szolgáltatások közül elsőként épp a *pretium* meghitelezhetőségével lehetővé váló – konszenzuális adásvétel kialakulásával a klasszikus korban. Ha a vizsgált témakörrel kapcsolatos, a következőkben elemzésre kerülő *Digesta*-fragmentumok klasszicitását – számos romanistával ellentétben – nem is vonjuk kétségbe, le kell szögezni: mégha ismerte is a klasszikus jog ezt a követelményt, az gyakorlati jelentőségét teljesen elvesztette azáltal, hogy a tényleges szolgáltatás helyett megelégedett a *pretium* – megfelelő biztosíték adása mellett történő, vagy akár anélküli – meghitelezésével. Gaiusnak a provinciai *edictum*-hoz írt kommentárjából felvett alábbi *Digesta*-fragmentumból világosan kitűnik: az átadott áru tulajdonjoga vételárfizetés nélkül is nyomban átszáll a vevőre, ha az eladónak arra biztosítékot adott.

Gaius D. 18, 1, 53 (*libro 28 ad edictum provinciale*): *Ut res emptoris fiat, nihil interest, utrum solutum sit pretium an eo nomine fideiussor datus sit. Quod autem de fideiussore diximus, plenius acceptum est, qualibet ratione si venditori de pretio satisfactum est, veluti expromissore aut pignore dato, proinde sit, ac si pretium solutum esset.*

A források szöveg alapján tehát a megvásárolt dolog tulajdonának a vevőre történő átszállása szempontjából nincs különbség aközött, hogy a *pretium*ot ténylegesen megfizették-e, vagy csupán egy kezest állítottak a vételárkövetelés biztosítására. A *pretium* megfizetésével ezen felül úgyszintén egyenértékű minden más módja a vételár szolgáltatásához fűződő eladói érdek biztosításának, így például tartozásátvállalás vagy zálogadás esetén is ugyanúgy tekintendő, mintha megfizették volna az ellenszolgáltatást. Meg kell jegyezni azt is, hogy a szövegben Gaius pusztán megvásárolt dologról (*res emptoris*) beszél, és nem jelöli meg közelebről az adásvétel végrehajtására

szolgáltató szerzőmódot. Ekképpen a fragmentum éppúgy utalhat formátlan (*traditio*) vagy formaszerű (*mancipatio*) tulajdonátruházásra, továbbá *res Mancipi* vagy *res nec Mancipi* adásvételére.⁹⁶ Véleményem szerint nincs ok az idézett töredékben megfogalmazott, a biztosítékadás lehetőségével tulajdonképpen teljesen kiüresített vételárfizetési szabályt akár a *mancipatio* vételre,⁹⁷ így az abból eredő *auctoritas*-felelősségre,⁹⁸ akár *res nec Mancipi traditio*jára korlátozni.⁹⁹ A forrászöveg szűkszavúsága arra az egyszerű tényre is visszavezethető ugyanis, hogy Gaius korában, jóllehet alkalmazták még a *mancipatio*t a *res Mancipi* tulajdonának átruházására, annak jelentősége – a formahibás szerzőt védő *actio Publiciana*ra és a bonitártulajdon intézményére tekintettel – erőteljesen lecsökkent.

A gaiusi szövegben megfogalmazottakhoz képest még tovább megy, és a vételárfizetés követelményét tulajdonképpen minden gyakorlati jelentőségétől megfosztja az alábbi Pomponius-fragmentum. Abban ugyanis – a vevő tulajdonszerzése szempontjából – a *pretium* szolgáltatásával teljesen egyenrangú már nem csupán az arra irányuló biztosítékadás, hanem az eladói érdek zálogadással vagy kezes állításával való biztosítása nélküli hitelnyújtás is.

Pomponius D. 18, 1, 19 (*libro 31 ad Quintum Mucium*): *Quod vendidit non aliter fit accipientis, quam si aut pretium nobis solutum sit aut satis eo nomine factum vel etiam fidem habuerimus emptori sine ulla satisfactione.*¹⁰⁰

A remekjogász szerint az eladott dolog tulajdonjogát az (át)vevő csak akkor szerzi meg, ha megfizeti a vételárat, vagy biztosítékot ad arra, úgyszintén akkor is, ha a vevőben bízva (*fidem habuerimus emptoris*), azt bármilyen biztosítékadás nélkül is meghiteleztek számára. Hasonlóan a korábbi Gaius szöveghez, Pomponius sem differenciál a formátlan, illetve formaszerű tulajdonátruházás, valamint *res Mancipi* és *res nec Mancipi* közt. Az új elemet – a justinianusi *Institutiók*ban rögzített szabállyal tulajdonképpen megegyező módon – az eladói érdek bármiféle biztosítása nélküli (*sine ulla satisfactione*) hitelnyújtás, s az annak nyomán megvalósuló, az ellenszolgáltatás teljesítésétől ekképpen független, azonnali tulajdonátszállás jelenti. A feltűnő hasonlóság a justinianusi szabályozással természetesen felveti az interpoláció lehetőségét is,¹⁰¹ de ebben az esetben felmerül az a további kérdés, hogy vajon a kompilátorok miért csak a pomponiusi szövegbe vezették át a „*fidem sequi*” klauzulát. HONORÉ úgy vélte, hogy ennek oka a kodifikációs bizottság – a *Digesta* szövegének többszöri átdolgozásával, a rendelkezésre álló rövid idővel magyarázható – kapkodó munkatempójában keresendő. A szerző szerint a kompilátorok többször is megváltoztatták álláspontjukat a *traditio* transzlatív hatályának feltételei, a vételárfizetésnek a tulajdonát-

szállásra gyakorolt hatását illetően, és a legutolsó, a hitelnyújtás lehetőségét is magába foglaló alternatívát már nem vezették végig következetesen a *Corpus Iuris* valamennyi szövegében.¹⁰² Ennél sokkal plauzibilisebb magyarázat lehet, hogy a gaiusi szövegből pusztán azért maradt ki a kérdéses „*fidem sequi*” klauzula, mert a jogász – vagy maguk a kompilátorok – egyszerűen csak nem tulajdonítottak neki akkora jelentőséget, hogy az egyébként is szűkszavú szövegben megemlítsék. A vizsgált fragmentumok – tartalmuk szerint – tulajdonképpen ugyanarra utalnak: ha az eladó megbízza a vevőjében, és ezt kifejezésre is juttatja akár a biztosíték elfogadásával, akár anélküli hitelnyújtással, valamint még a vételár szolgáltatása előtt átadja neki a dolgot, végrehajtja a *traditio*t, az ekképpen megszerzi az áru tulajdonjogát.

A hivatkozott *Digesta*-fragmentumokon kívül – különösen a fent említett interpolációgyanúsításokra tekintettel – mindenképp indokolt göröcső alá venni a gaiusi *Institutiók*nak a *traditio* transzlatív hatályára vonatkozó szöveghelyeit is. Annak ugyanis, hogy sokan kétségbe vonták a vételárfizetési szabály (pre)klasszikus eredetét, és azt posztklasszikus fejleménynek tartották, vagy egyenesen Justinianus nevéhez kötötték, az egyik fő oka éppen a gaiusi alaplí hallgatása volt e tételt illetően. A klasszikus jogtudós a következőképp ír a tulajdon-*traditio*ról.

Gaius 2, 19-20: *Nam res nec Mancipi ipsa traditione pleno iure alterius fiunt, si modo corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. Itaque si tibi uestem uel aurum uel argentum tradidero siue ex uenditionis causa siue ex donationis siue quauis alia ex causa, statim tua fit ea res, si modo ego eius dominus sim.*

A szöveg szerint a *res nec Mancipi* az átadás tényéből következően teljes joggal a másik félé lesznek, feltéve, hogy testi dolgokként alkalmasak a *traditio*ra. Ha tehát adásvétel, ajándékozás vagy valamilyen egyéb *causa* alapján adnak át ruhát, aranyat vagy ezüstöt, az rögtön az átvevőé lesz, feltéve, hogy az átadó is tulajdonos volt. Gaius a tulajdon-*traditio* feltételei kapcsán tehát annak ellenére, hogy a *causa emptio*ist elsőként nevesíti a tulajdonátszállásra alkalmas jogcímek közül, a vételárfizetés követelményéről egy szót sem ejt.¹⁰³ Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül azt a korábban már említett tényt, miszerint a vételárfizetés követelményét a klasszikus jog csupán nagyon szűk körben, szinte minden gyakorlati jelentőségétől megfosztva ismerte el a tulajdonátszállással összefüggésben. Erre tekintettel már nem is igazán meglepő, hogy Gaius elemi szintű tankönyvében mellőzte a szabály megemlítését. Hiszen a gyakorlatban pusztán arról volt szó, hogy az eladónak – ha anélkül adta át a dolgot a vevő részére, hogy az megfizette volna a *pretium*ot, vagy biztosítékot adott volna kiegyenlítésére – nem kel-

lett kifejezetten kikötni a tulajdonjog fenntartását, az anélkül is fennmaradt a javára. Ha viszont már a vételárfizetés előtt át kívánta ruházni a tulajdont a vevőre, kifejezésre kellett juttatnia, hogy meghitelezi a vételárat az *emptornak*, azaz haladékat enged neki annak kiegyenlítésére.¹⁰⁴

2.3 A vételárfizetés és a tulajdonátzállás összefüggéséről a későcsászárkorban

2.3.1 A vételárfizetési szabály reneszánsza?

A vételárfizetési szabály klasszicitását kétségbe vonó romanisták általában vulgárjogi előzményekre, a posztklasszikus korban érvényesülő hellenisztikus hatásokra és az ezek nyomán mind gyakoribbá váló készvétel elterjedésére vezették vissza a justinanusi *Institutiók*ban is megjelenő követelményt. A *pretium* szolgáltatását a tulajdonszerzéshez megkövetelő álláspont kétségtelenül összhangban van a posztklasszikus korban ismételtelen előtérbe kerülő készvétel mechanizmusával. Kiemelendő ugyanakkor az is, hogy a készvétel aktusa korántsem abban az értelemben hozza magával a vételárfizetés követelményét a tulajdonszerzés szempontjából, amint az a konszenzuális vételnél megvalósulhat. A készvételnél ugyanis nyilvánvalóan nem különíthetjük el egymástól a szerződés megkötésének és teljesítésének időpontját, ekképpen a felek sem az átruházás előtt, sem azt követően nem maradnak kötelmi viszonyban. Az adásvételnek így módon – egyidejű, kölcsönös dologi átruházó ügyletekkel – való lebonyolítása természetesen magába foglalja a vételár megfizetését is. Ez azonban nem egyfajta kiegészítő, főként nem konstitutív hatályú feltétele a tulajdonszerzésnek, hanem a kéz-közön lezajló, nyomban teljesedésbe menő ügylet szerves része. A posztklasszikus kor gazdasági krízisével együtt járó általános elszegényedés és a fejletlen hitelviszonyok nyomán mindennaposá váló készvételek elterjedésével önmagában nem indokolható tehát a vételárfizetési szabály érvényesülése a vizsgált időszakban. Ahhoz, hogy választ kaphassunk a kérdésre, vajon a későcsászárkor jogi szabályozása, jogélete ténylegesen megkövetelte-e a *pretium* szolgáltatását a tulajdonjog megszerzéséhez az *emptio venditió*nál, a következőkben a császári jogalkotás vonatkozó rendelkezésein kívül szükséges felderíteni a vulgárjogi gondolkodási módot tükröző posztklasszikus jogtudomány lehetséges álláspontját is.

2.3.2 A *pretium* szolgáltatásának szerepe a posztklasszikus római jog forrásaiban

A vételárfizetés követelménye önálló elemként elsőként Kr. u. 451-ben, III. Valentinianus egy *constitutio*ójában jelenik meg a császári jogalkotásban.

Nov. Val. 32 pr.: ... *Censeo igitur, ut in quibuslibet administrationibus officiis, in quocumque militiae gradu positus emendi quae ceteris copia sit, dummodo emptio et venditio celebretur iure communi. Neminem volo potestatis iussu et inpressione compelli. Volenti vendere definitam et conscriptam pecuniam oportet inferri. Videat instrumentorum scriptor, sciant ii, apud quos venditionis documentum necesse est adlegari. Nihil refert quis emat, cum publica fide pretium venditor consequatur.*

Az idézett szöveg szerint a császár a rendeletével azt kívánta megakadályozni, hogy a polgárokat a tisztviselők és a katonák adásvétel megkötésére kényszerítsék. Így aki eladni szándékozott valamit, meg kellett jelölnie a meghatározott és bejegyzett árat. Az okiratszerkesztő ügyelt arra, hogy mely adásvételek esetében kell a dokumentumot csatolni. Semmit sem kellett továbbá visszaadni annak, aki úgy vásárolt, hogy az eladó a vételárat közhitelesség mellett kapta meg.¹⁰⁵ A novella rendelkezése alapján kiállított okirat tehát nemcsak az ár megjelölését, hanem annak megfizetését, az eladó általi tényleges átvételét is rögzítette. A vételár meg nem fizetésének következményeiről a *constitutio* következő két szakasza rendelkezik.

Nov. Val. 32, 1-2: *Quod si emptor officio et administratione perfunctus intra anni metas aut super inlata violentia, lege conscripta <metu> carceris, catenarum, custodiae publicae vel privatae, vel in quolibet genere factionis, aut non adnumerato pretio evidenter fuerit confutatus vel se de iudicio tergiversatione subtraxerit et agat, ne gestae rei veritas possit agnoscere, venditori solidorum numerum inferat, qui tabulis continetur, possessionem nihilominus perditurus, ut ad dominum redeat, cui taliter probatur ablata. 2. Item si venditor nihil horum sustineat, quae ponimus, et callida refractione causetur, manente contractu perpetua firmitate et pecuniam reddat emptori, quam eum in pretium constiterit accepisse.*

Ezek szerint, ha egy éven belül bizonyítást nyer, hogy a vevő nem tett eleget a vételárfizetési kötelezettségének, az okiratban rögzített összeggel továbbra is tartozik, de a dolog tulajdonjogát elvesztette, azt az eladó szerzi meg. Fordítva viszont, ha az eladó azt csalárd módon, ürügyként használta fel, akkor a szerződés hatályossága ellenére a vételárat, amiről bizonyos, hogy azt ő megkapta, a vevőnek vissza kell adnia.¹⁰⁶

Levy – a vételárfizetési szabályt egyértelműen posztklasszikus jelenségnek tekintve – a rendelkezés lényegét abban látja, hogy a *constitutio* alapján a megjelölt személyeknek, hivalkokoknak az adásvétel megkötését, továbbá a *pretium* megfizetését az írásba foglalással kellett közhitelesen igazolni.¹⁰⁷ Nézete

szerint a szövegben szereplő „*dummodo emptio et venditio celebretur iure communi*” fordulat egyértelműen arra utal, hogy a vételárfizetés a szerződés hatályosulásának, továbbá a tulajdonszerzésnek nem csupán a novella által szabályozott esetben, hanem általában, a posztklasszikus vételi jogban is konstitutív hatályú feltétele volt.¹⁰⁸ Kaser a rendelet princípiumának utolsó mondata alapján azt emeli ki, hogy az okiratot csak a vételár megfizetésével egyidejűleg lehetett kiállítani.¹⁰⁹ Véleménye szerint csak a *pretium* szolgáltatásával jött létre az adásvételi kötelelem, továbbá a vételárfizetéssel a vevő egyben megszerezte az áru tulajdonjogát is, és így követelhetette az eladótól a dolog átadását.¹¹⁰ Schindler ellenben azt hangsúlyozza, hogy a *pretium* szolgáltatása csak akkor kapott szerepet, ha a vevő egy tisztviselő vagy katona volt.¹¹¹ Voss hasonlóképp vélekedik, nézete szerint a *constitutio* alapján önmagában semmiképp nem következtethetünk arra, hogy a tulajdonátruházás dogmatikájában, feltételeiben bármiféle változás bekövetkezett volna a posztklasszikus korban.¹¹² Az újabb irodalomban Szűcs a vizsgált novellában is az eredetileg adóköteles provinciai ingatlanoknál bevezetett, majd a posztklasszikus korban Itáliára is kiterjesztett vételárfizetési szabály érvényesülésének bizonyítékát látja. Megjegyzi, hogy az állam adóigényeinek megvalósítása, az adófizetési kötelezettség teljesítéséhez fűződő közérdek (*utilitas publica*) ingatlanok adásvétele esetén számos többletkövetelménnyel, így – az írásbafoglalás mellett – azzal is együtt járt, hogy a vételár szolgáltatását kívánták meg az adóteher átszállását maga után vonó tulajdonszerzéshez.¹¹³

Álláspontom szerint a *Novellae Valentiniani III* idézett rendelkezése a *pretium* megfizetését sem a szerződés hatálybalépéséhez, sem a tulajdonszerzéshez nem követelte meg. A szöveg még csak a vételárfizetés okiratba foglalásának a kötelező voltára sem utal, alapvető célja ugyanis egy meghatározott személyi kör – hivatalnokok és katonák – ingatlanszerzésének a megfelelő kontroll és közhitelesség érvényesülése melletti biztosítása, ezzel egyidejűleg pedig a nekik alárendelt lakosság érdekeinek védelme. A *constitutio* első két szakaszába foglalt – a vételár meg-, illetve visszafizetésére vonatkozó – rendelkezések úgyszintén nincsenek összefüggésben sem a tulajdonátszállással, sem a szerződés hatályával. A *pretium* szolgáltatását egy évig halogató vevő a császári rendelet által meghatározott büntető szankció miatt veszíti el az áru tulajdonjogát, nem pedig a vételárfizetés elmaradása okán hatálytalanná váló adásvételi szerződés miatt. Kétségtelen tehát, hogy az okiratba foglalt szerződés nemcsak az adásvétel létrejöttének, hanem annak teljesítésének, így a vételárfizetésnek is fontos elemeit tartalmazta. Mindez azonban csu-

pán abból a célból történt, hogy az eladó a vételárat a közhitelességet biztosítva kapja meg. Tekintettel továbbá a vizsgált novella rendelkezéseinek mind tárgyi, mind személyi vonatkozásban korlátozott szabályozási körére, Levyvel szemben nem is következtethetünk belőle egyfajta általánosan érvényesülő, „gemeines Kaufrecht”-re. Ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk a vételárfizetés és a tulajdonátszállás összefüggéséről a későcsászárkorban, indokoltnak látszik bevonni az elemzésbe a posztklasszikus jogfejlődés nélkülözhetetlen forrását jelentő, a III. század végén készült, I. Constantinus által törvényerővel is felruházott, Paulus műveinek kivonatos idézeteit tartalmazó *Pauli Sententiae* (*Sententiarum receptarum libri V*) kapcsolódó szöveghelyeit is. Az irodalomban a vételárfizetési szabály posztklasszikus érvényesülésének indokaként általában az alábbi szöveghelyeket idézik a Paulus-szentenciákból:

PS 2, 17, 1: *Venditor si eius rei quam vendiderit dominus non sit, pretio accepto auctoritatis manebit obnoxius: aliter enim non potest obligari.*

A III. század végén már kétségkívül anakronisztikusan ható, az eladót a *mancipatió*ból eredő *auctoritas* alapján terhelő, elperlésért való helytállási kötelezettségről szóló szöveg látszólag semmilyen kapcsolatba nem hozható a tulajdonátszállás kérdésével. Ugyan a *mancipatió*t kifejezetten nem említi, de a vételárfizetés egyértelműen az *auctoritas*-felelősség feltételeként jelenik meg benne. Az ok, amiért mégis jelentőséggel bírhat a vizsgált téma szempontjából, a forrás záromondatában szereplő „*aliter enim non potest obligari*” („másként nem kötelezhető”) fordulat. Ha ugyanis ezt – Levyt¹¹⁴ és Kasert¹¹⁵ követve – az ellenszolgáltatás átvételére (*pretio accepto*) vonatkoztatjuk, akkor a szöveg könnyen felhasználható a vételárfizetési szabály posztklasszikus érvényesülésének alátámasztására. A szöveget helyesen értelmezve azonban csak arra a következtetésre juthatunk, hogy az „*aliter enim non potest obligari*” fordulat sem az adásvétel hatályos létrejöttére, sem a tulajdonszerzésre nem vonatkozatható: az nem utal egyébre, mint az eladó elperlésért való, csupán *actio auctoritatissal* érvényesíthető helytállási kötelezettségére. Eltekintve az adásvételi megállapodás bizonyításáról értekező – az ügyletről készült okirat mellett más bizonyíték elfogadását a *pretium* szolgáltatásától (*dato et accepto pretio*) függővé tevő – szöveghelytől¹¹⁶ a vételárfizetési szabállyal a következő, az eladói kötelezettségekről szóló paulusi szentencia hozható összefüggésbe.

PS 1, 13a, 4: *Si id quod emptum est, neque tradatur, neque mancipetur, venditor cogi potest, ut tradat aut mancipet.*

A szöveg szerint, ha azt, amit megvásároltak, az eladó sem *traditio*val, sem *mancipatio*val nem adta át, akkor kötelezhető ezek végrehajtására. A forrásból

számunkra különösen az „*id quod emptum est*” kitétel hordozhat fontos jelentést. Az idézett szöveghely *interpretatio*ja ugyanis a következőképp fogalmaz.

IP 1, 13, 4: *Si eam rem, quam aliquis accepto pretio facta venditione distrahit, tradere distulerit, ad traditionem rei qua vendidit, omnibus modis compellendus est.*

Ha tehát valaki nem adja át azt a dolgot, amit a vételár átvételével elidegenített, az eladott dolog átadására mindenképpen kötelezhető. Ezen értelmezésben az „*id quod emptum est*” fordulat olyan dologra vonatkozik, amelyet az eladó a vételárat átvéve idegenített el (*accepto pretio facta venditione distrahit*).

Levy szerint ennek megfelelően a szöveg ugyan csak bizonyítja, hogy posztklasszikus jogban a vételár megfizetése még akkor is a vevő tulajdonszerzését eredményezte, ha adott esetben a *traditio*t nem foganatosították.¹¹⁷ Szűcs álláspontja alapján az *interpretatio* – a vulgárjogi felfogásnak megfelelően – magának az adásvételi szerződésnek a transzlatív hatályát igazolja.¹¹⁸ Ha az *interpretatio* szövegét elkülönítve vizsgáljuk a Paulus-szentenciától, akkor az kétségtelenül egyaránt utalhat a vételárfizetéssel átszálló tulajdon szabályára, valamint a megállapodás transzlatív hatályára is. A két szöveghelyet egybevetve azonban látható, hogy azok sokkal inkább az eladó és a vevő szolgáltatásának egymástól való kölcsönös függésére, az adásvételnél érvényesülő funkcionális synallagmára utalnak, mintsem a *traditio*tól független tulajdonszerzésre. Az „*id quod emptum est*” fordulat egyértelműen jelzi a felek szerződéses megállapodását, melyet az *interpretatio* annyiban pontosít, hogy az eladó át is vette a vételárat (*accepto pretio*), így a továbbiakban már semmi nem áll a vevő teljesítési igényének az útjában, az eladó a dolog átadására mindenképpen (*omnibus modis*) kötelezett. A vizsgált források mindegyikében kétségtelenül hangsúlyosan – akár az eladói kötelezettségek kikényszeríthetőségének feltételeként, akár egyfajta büntető szankcióként, úgyszintén az adásvételi megállapodás létrejöttének bizonyítékként¹¹⁹ – jelen van a vételárfizetés követelménye. Arra a kérdésre azonban, hogy kifejezetten a vevő tulajdonszerzésével összefüggésben, annak feltételeként jelenne meg bennük a *pretium* szolgáltatása, nemleges választ kell adnunk.

3. Összegzés

A vételárfizetés és a tulajdonszerzés összefüggésével kapcsolatban elvégzett vizsgálatok mindenekelőtt azt kívánták igazolni, hogy amint a *pretium* meghatározása, úgy annak megfizetése is fontos fordulópontját jelent(h)ette az adásvételi kontraktnak. A témakört érintő főbb primer – irodalmi és

jogi – források elemzése után megállapíthatjuk, hogy a tulajdonátszállást a vételár megfizetéséhez kötő előírás – vizsgáljuk azt a római jogfejlődés bármelyik szakaszában – sokkal inkább tekinthető a felek megállapodásától függő, a mindennapi praxis által meghatározott rendelkezésnek, mintsem általánosan érvényesülő (fő)szabálynak. Így a romanisztikában az elmúlt évszázadban oly sokszor feltett, az I. 2, 1, 41-ben megjelenő előírás eredetére vonatkozó kérdésre sem adható a vitát véglegesen lezáró válasz. Mindazonáltal nincs okunk megkérdőjelezni, hogy a vételárfizetési szabály – különböző intenzitással és eltérő okokra visszavezethetően ugyan, de – már a XII táblás törvény korától mindvégig jelen volt a római jog fejlődésének különböző szakaszaiban, és így kapott helyet a justinianusi kodifikáció törvénytörvényekben is. Míg a korai *mancipatio*s készvétel aktusa – a tulajdonszerzés konstitutív feltétele helyett – csupán a kéz-közön lezajló, azonnal teljesedésbe menő ügylet nélkülözhetetlen elemeként vonta magával a vételárfizetés követelményét, a konszenzuális adásvétel kialakulásával már korántsem tűnik ésszerűtlennek, hogy az áru átadása ellenére a vevő ne szerezze meg annak tulajdonjogát a *pretium* szolgáltatása nélkül, így ha az *emptor* a későbbiekben sem teljesítene, akkor a *venditor* legalább a dolgot visszakövetelhesse. Ezen eladói érdek biztosításának – a tulajdonjog fenntartását célzó kifejezett kikötés hiányában – a legkézenfekvőbb módja a tulajdonátruházást a *pretium* megfizetésétől függővé tevő szabály érvényesítése. Természetesen mindez csak addig igaz, amíg egyedül a vevő szolgáltatásának elhalasztására vagy részletekben történő teljesítésére van lehetőség. Amint eladói oldalon is adott ugyanez, már korántsem akkora a jelentősége a vizsgált – voltaképp a kötelelem tárgyát képező szolgáltatások egyensúlyát biztosító – előírásnak.

Így a klasszikus korra – midőn elismerést nyer, hogy a feleknek az elhalasztott szolgáltatásokra irányuló pusztá megállapodása elegendő az adásvételi kötelelem megalapításához, és az *emptio venditio* csupán szerzescímként funkcionál az annak teljesítését szolgáló átruházó ügyletnél – teljesen érthető módon, jóval kisebb intenzitással jelentkezik az előírás. A vételárfizetés követelménye – a biztosítékadás (kezesség, zálog) vagy akár pusztán a vevőbe vetett bizalomra alapozott hitelnyújtás lehetőségével (*fidem emptoris sequi*) – egy a korábbinál sokkal kevésbé szigorú formában, voltaképp teljesen kiüresítve, minden gyakorlati jelentőségétől megfosztva marad csak fent a későbbiekben, és ugyanilyen értelemben veszik át azt a justinianusi kompilátorok is. Ekképpen nem osztom tehát azt a számos romanista által képviselt tézist sem, miszerint a posztklasszikus korban a vételárfizetési szabály egyfajta reneszánszáról

beszélhetnénk. Amint azt láthattuk, a későcsászári római jog – legalábbis a rendelkezésre álló forrásaink alapján – korántsem tulajdonított olyan nagy szerepet a vételár megfizetésének, mint ahogy azt a romanisztikában általában feltételezik.

Jegyzetek

¹ A római jogi hagyományokat folytatva, a tradicionális tulajdonszerzés elve alapján, hasonlóképp megköveteli – az arra alkalmas szerzés cím mellett – a megfelelő szerzősmód (ingók átadása, ingatlanok telekkönyvi bejegyzése) fogantatását is a tulajdonszerzéshez pl. az osztrák, a svájci és a holland jog mellett a hatályos Polgári Törvénykönyvünk [1959. évi IV. tv. 117. §. (2)-(3)] is. A német Bürgerliches Gesetzbuch a *traditio*t absztrakt jogátruházó ügyletnek (Verfügungsgeschäft) tekintve a dolog átadását igen, de érvényes szerzés címet már nem kíván a tulajdon szerzéshez (ún. absztrakciós elv). Ez utóbbiról a legújabb irodalomban történeti-jogösszehasonlító megközelítésben ld. B. Rodríguez-Rosado: *Abstraktionsprinzip und redlicher Erwerb als Mittel zum Schutze des Rechtsverkehrs* (Frankfurt am Main 2009), 177 o. A konszenzuális (konvencionális) rendszert követő – pl. francia és olasz – jogi szabályozás alapján viszont a tulajdon már a szerződéskötésnél átszáll. Általában a tulajdonátszállás kérdéséről az adásvételnél, történeti-jogösszehasonlító nézőpontból (számos tanulmánnyal) ld. L. Vacca (a cura di): *Vendita e trasferimento della proprietà nella prospettiva storico-comparatistica: Atti del Congresso Internazionale Pisa - Viareggio - Luca, 17 - 21 aprile 1990 I-II*, (Milano 1991), 1-405.+414-902. o. A tulajdonátszállás szabályozásáról a modern polgári törvénykönyvekben ld. P. Pichonnaz: *Les fondements romains du droit privé* (Genève - Zürich - Bâle 2008), 265-269. o.

² *Res Mancipi* esetén a principátus kezdetéig természetesen az *in iure cessio*t, a klasszikus kor végéig pedig a *mancipatio*t. Miután mindkét formaszzerű tulajdonátruházási mód fokozatosan kiment a gyakorlatból, Justinianus végképp eltörölte a megkülönböztetést: ekkortól tehát már bármely dologon fennálló tulajdon átruházásának kizárólagos módja a *traditio* lett. Ld. C. 7, 31, 1 5. Vö. további irodalommal F. Sturm: *Das Absterben der „mancipatio“*, in: *Überlieferung, Bewahrung und Gestaltung in der rechtsgeschichtlichen Forschung*, hg. S. Buchholz - P. Mikat - D. Werkmüller (Paderborn 1993) 347-356. o.

³ A justinianusi jog a *traditio*hoz már nem követelte meg feltétlenül a tényleges átadást-átvételt, helyette megelégedett a feleknek a tulajdon átruházására és megszerzésére irányuló akarat-megegyezésével. Az *animus transferendi et accipiendi dominii* fennállása, azt háttérbe szorítva, magánál a *traditio*s *causánál* is sokkal hangsúlyosabb lesz. Vö. Benedek F.: *A iusta causa traditionis* a római jogban, *SUP* 8 (1959) 5. o., Földi A. - Hamza G.: *A római jog története és intézményei* (Budapest 2011¹⁶), 331. o.

⁴ A *traditio* szükségességét hangsúlyozza: Diocl. et Maxim. C. 2, 3, 20 és Ulp. D. 19, 1, 1 pr. Vö. G. Pugliese: *Vendita e trasferimento della proprietà in diritto romano*, in: *Vendita e trasferimento della proprietà nella prospettiva storico-comparatistica: Atti del Congresso Internazionale Pisa - Viareggio - Luca, 17 - 21 aprile 1990 I*, a cura di L. Vacca (Milano 1991), 25-70. o.

⁵ Paul. D. 41, 2, 1, 21.

⁶ Cels. D. 41, 2, 28 pr.

⁷ Gai. D. 41, 1, 9, 6; Pap. D. 18, 1, 74; Alex. C. 4, 48, 2, 1 és I. 2, 1, 45.

⁸ A dolog tényleges helyváltoztatása nélkül lebonyolított *traditio ficta* kérdésköréhez áttekintően ld. E. Schrage: *Traditionibus et usucapionibus dominia rerum, non nudis pactis transferuntur*, in: *„Ins Wasser geworfen und Ozeane durchquert“*, *Festschrift für Knut Wolfgang Nörr*, hg. M. Ascheri (Köln 2003), 913-958. o.

⁹ Vö. M. Kaser: *Das Römische Privatrecht I* (München 1971²), 416-418. o., R. Zimmermann: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition* (Cape Town 1992), 271-272. o.

¹⁰ A romanista szakirodalomból ld. Benedek F.: *A iusta causa traditionis* a római jogban (id.), 1-46. o., M. Kaser: *Zur „iusta causa traditionis“*, *BIDR* 64 (1961), 61-97. o., J. Miquel: *La doctrine de la causa de la tradición en los juristas bizantinos*, *AHDE* 31 (1961), 515-529. o., O. Behrends: *‘Iusta causa traditionis’: trasmissione della proprietà secondo il ‘ius gentium’ del diritto classico*, in: *Seminarios Complutenses de derecho romano IX-X* (1997-1998), 133-169. o. Jogtörténeti és összehasonlító jogi elemzésben ld. L.P.W. Van Vliet: *Iusta Causa Traditionis and its History in European Private Law*, *ERPL* 3 (2003), 342-378. o.

¹¹ Magától értetődően a készvétellel szemben a konszenzuális *emptio venditio*, mint a tulajdonátruházás jogcíme, önmagában csak kötelmi követelési jogot (*causa obligandi*) teremt a vevő részére. Ebből azonban – ahogy azt Benedek F.: *A iusta causa traditionis* a római jogban (id.), 15. o. is kiemeli – nem következik az, hogy *emptio*is *causa traditio*ról csak készvétel esetén beszélhetünk és a konszenzuális vételnél az áru átadása a kötelmi ügylet teljesítéseképpen, *causa solutionis* menne végbe. Vö. Ulp. D. 18, 1, 25, 1.

¹² Ld. Benedek F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (Pécs 1995²), 40. o. A kérdéskörhöz az irodalomból ld. továbbá P. Voci: *„Iusta causa traditionis“ e „iusta causa usucapionis“*, *SDHI* 15 (1949), 141-185. o., H. R. Hoetink: *Justus titulus usucapionis et iusta causa tradendi*, *TR* 29 (1961), 230-242. o., F. Wubbe: *Die Interessenlage bei traditio und usucapio*, *TR* 32 (1964), 558-576. o.

¹³ Ld. A. Bechmann: *Der Kauf nach gemeinem Recht I* (Erlangen 1876, repr. Aalen 1965), 540-567. o.

¹⁴ A szerződésből eredő kölcsönös szolgáltatási kötelezettségek teljesítése eredetileg nem függött attól, hogy a másik fél teljesített-e. E szabályt azonban már a prétori gyakorlat átörölte azzal, hogy árverés (*auctio*) esetén a vevőnek *exceptio mercis non traditae* adott azon *argentarius*szal szemben, aki mielőtt még kiszolgáltatta volna az árut, az *emptor* ellen a *pretium* iránt indított *actio venditit*. Ld. Gai. 4, 126a; Paul. D. 44, 4, 5, 4. Vö. M. Talamanca: *Contributi allo studio delle vendite all’asta nel mondo classico* (Roma 1954), 121-122. o., A. Palermo: *Studi sulla „exceptio“ nel diritto classico* (Milano 1956), 149-150. o., G. Thielmann: *Die römische Privatauktion* (Berlin 1961), 96-104. o. és 141-146. o., G. Wesener: *Nichtediktale Einreden*, *ZSS* 112 (1995), 115⁴⁰. o. A későbbiekben ezt az *exceptio*t a vétel valamennyi esetére kiterjesztették, és az eladó is élhetett vele, ha a vevő a *pretium* szolgáltatása előtt indította meg *actio emptit*. A funkcionális synallagma kérdésköréhez, további irodalommal ld. W. Ernst: *Die Vorgeschichte der exceptio non adimpleti contractus im römischen Recht bis Justinian*, in: *Festgabe für Werner Flume zum 90. Geburtstag*, hg. Horst Heinrich Jakobs (Berlin 1998), 1-57. o., legújabban S. Viaro: *Corrispettività e adempimento nel sistema contrattuale romano* (Padua 2011), 380 o.

¹⁵ A *fragmentum*hoz ld. W. Ernst: *Die Vorgeschichte der exceptio non adimpleti contractus im römischen Recht bis Justinian* (id.), 21-22. o.

¹⁶ Vö. még Ulp. D. 47, 2, 14, 1; Ulp.-Marc. D. 21, 1, 31, 8; Cerv. Saev. D. 18, 4, 22.

¹⁷ A forráshely exegézisét ld. J. E. Spruit: *Schikanen anlässlich eines Traubenkaufes*, in: *Satura Roberto Feenstra sexagesimum quintum annum aetatis complenti ab alumnis collegis amicis oblata*, ed. J. A. Ankum (Fribourg 1985), 157-171. o.

¹⁸ Ehhez ld. R. Cassin: *L’exception tirée de l’inexécution dans les rapports synallagmatiques (exception non adimpleti contractus) et de ses relations avec le droit de rétion, la compensation et la résolution* (Paris 1914), 800 o. idézi: W. Ernst: *Die Vorgeschichte der exceptio non adimpleti contractus im römischen Recht bis Justinian* (id.), 2⁴. o. Legújabban, további gazdag irodalommal, a vizsgált jogelv római jogi, kánonjogi, természetjogi

és *ius commune*-beli intézménytörténetére is figyelemmel: F. Brandsma: De exceptio non adimpleti contractus en de conditio indebiti. Betaalt degene die een opschortingsrecht had kunnen inroepen, maar dat niet doet, onverschuldigd als de tegenprestatie uitblijft?, *GOM* 27 (2010), 147-162. o.

¹⁹Ld. PS 2, 17, 8; Ulp. D. 19, 1, 13, 15; Paul. D. 21, 2, 9. Vö. M. Wimmer: Fälle des Concursus Causarum von Vermächtnis und Kauf im Römischen Recht, *TR* 69 (2001), 214-215. o.

²⁰XII tab. 7, 11

²¹A vonatkozó irodalom katalógusát ld.: A. Biscardi: Sulla genesi della norma giustiniana in materia di trasferimento della cosa venduta, *RIDA – AHDO* 2 (1953), 271¹. o. (német nyelven Uő: *Vom Ursprung der justinianischen Regel über den Eigentumsübergang beim Kauf*, in: *APXEION ΔΙΔΩΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ. Festschrift für Fritz Pringsheim* (Weimar 1953), 14¹. o.), M. Kaser: *Das römische Privatrecht I* (id.), 418⁴³. o., R. Zimmermann: *The Law of Obligations* (id.), 273¹². o., az újabb irodalomból S. A. Cristaldi: *Il contenuto dell'obbligazione del venditore nel pensiero dei giuristi dell'età imperiale* (Milano 2007), 24⁶⁵. o.

²²A radikális interpolációgyanúsítás nem volt minden előzmény nélküli. A vételárfizetési szabály hitelességét már Enneccerus is megkérdőjelezte a XIX. században. Ld. L. Enneccerus: *Rechtsgeschäft, Bedingung und Anfangstermin I* (Marburg 1889), 250. o.

²³F. Pringsheim: *Der Kauf mit fremdem Geld* (id.), passim, kül. 50-89. o. Uő: Eigentumsübergang beim Kauf, *ZSS* 50 (1939), 333-438. o.

²⁴F. Pringsheim: Eigentumsübergang beim Kauf (id.), 334. o.

²⁵A szerző egyben azt is kizárta, hogy a XII táblás törvény tartalmazott volna hasonló rendelkezést. Vö. F. Pringsheim: *Der Kauf mit fremdem Geld* (id.), 67. o., Uő: Eigentumsübergang beim Kauf (id.), 348-354. o.

²⁶A forráshelyek részletes elemzését ld. a 2. 2. 2. pontban.

²⁷Vö. F. Pringsheim: *Der Kauf mit fremdem Geld* (id.), 89. o.

²⁸Vö. Ch. Appleton: A l'époque classique le transfert de la chose vendue et livrée, était-il subordonné, e règle, au paiement du prix?, *TR* 7 (1928), 16-17. o.

²⁹Vö. E. Schönbauer: Zur Frage der Eigentumsübergang beim Kauf, *ZSS* 52 (1932), passim., különösen 195-201. o.

³⁰E. Schönbauer: Zur Frage der Eigentumsübergang beim Kauf (id.), 198. o.

³¹Vö. E. Levy: *West Roman Vulgar Law. The Law of Property* (Philadelphia 1951), 131-132. o.

³²Vö. V. Arangio-Ruiz: *La compravendita in diritto romano II* (Napoli 1956²), 300. o.

³³V. Arangio-Ruiz: *La compravendita in diritto romano II* (id.), 307. o.

³⁴Megjegyzendő, hogy ugyan a kereset elnevezése kifejezetten nem szerepel a primer forrásokban, az eladó duplumra menő felelőssége *auctoritas* címén azonban igen. Ez alapján M. Kaser: *Das römische Privatrecht I* (id.), 132. o. valószínűsíti az *actio auctoritatis* létezését. Ezzel szemben Bessenyo A.: *Római magánjog. A Római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (id.), 383. o. szerint ahogy a keresetnév, maga az *actio* sem létezett, és az eladó ezen kötelezettségének érvényesítésére határozott pénzüsszeg-követelésre irányuló *condictio* – a formuláris eljárást megelőzően még mint *legis actio* – állt rendelkezésre. Az *actio auctoritatis* alkalmazásáról újabban, a korábbi irodalom összefoglalásával ld.: J. B. Mercado: La obligación de garantía por evicción del comprador en el Derecho Romano clásico, in: *Anuario da Faculdade de Dereito da Universidade da Coruña* 8 (2004), 123-129. o.

³⁵J. A. C. Thomas: Institutes 2.1.41 and the Passage of Property on Sale, *SALJ* 90 (1973), 158-159. o.

³⁶Vö. K.-H. Schindler: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht, in: *Festschrift für Konrad Duden zum 70. Geburtstag*, hg.: H.-M. Pawlowski – G.

Wiese – G. Wüst (München 1977), 558. o., Uő: *Justinians Haltung zur Klassik: Versuch einer Darstellung an Hand seiner Kontroversen entscheidenden Konstitutionen* (Köln-Graz 1966), 25. o.

³⁷G. v. Beseler: Eigentumsübergang und Kaufpreiszahlung, *ACJ I* (1935), 336-338. o.

³⁸K.-H. Schindler: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht (id.), 558. o.

³⁹Pomp. lib. 31 ad Q. Mucium; ld. O. Lenel: *Palingenesia iuris civilis II* (Lipsiae 1889), 74. o.

⁴⁰Gai lib. 28 ad ed. prov.; ld. O. Lenel: *Palingenesia iuris civilis I* (Lipsiae 1889), 234. o.

⁴¹A. Bechmann: *Der Kauf nach gemeinem Recht I* (id.), 157. o.

⁴²E. Albertario: Il momento del trasferimento della proprietà nella compravendita romana, in: *Studi di diritto romano III* (1936) 439. o.

⁴³Ld. E. Albertario: Il momento del trasferimento della proprietà nella compravendita romana (id.), 448-449. o.

⁴⁴Vö. E. Albertario: Il momento del trasferimento della proprietà nella compravendita romana (id.), 437-438. o.

⁴⁵Vö. G. Archi: In tema di trasferimento della proprietà per compravendita, *SDHI* 1 (1935), 115. o.

⁴⁶A következőkben bemutatott álláspontokon kívül (Meylan, Romano) így vélekedett a korábban már említett Ch. Appleton: A l'époque classique le transfert de la chose vendue et livrée, était-il subordonné, e règle, au paiement du prix? (id.), 16-17. o. és E. Schönbauer: Zur Frage der Eigentumsübergang beim Kauf (id.), 238. o. is.

⁴⁷Ld. G. Archi: In tema di trasferimento della proprietà per compravendita (id.), passim. kül. 130-131. o.

⁴⁸Ph. Meylan: Le paiement du prix et le transfert de la propriété de la chose vendue en droit roman classique, in: *Studi in onore de Pietro Bonfante I* (1930), 441-491. o.

⁴⁹S. Romano: *Pagamento del prezzo e trasferimento della proprietà nella compravendita romana* (Perugia 1935), passim., kül. 51. o., Uő: *Nuovi studi sul trasferimento della proprietà e il pagamento del prezzo nella compravendita romana* (Padova 1937), passim., kül. 80-81. o.

⁵⁰O. Karlowa: *Römische Rechtsgeschichte II* (Leipzig 1901), 612-613. o.

⁵¹Vö. B. Kübler: *Geschichte des römischen Rechts, ein Lehrbuch* (Erlangen 1925), 51⁵. o.

⁵²Ld. A. Watson: *The Law of Obligations in the Later Roman Republic* (Oxford 1965), 62-66. o., Uő: *Rome of the Twelve Tables. Persons and Property* (Princeton 1975), 146. o.

⁵³R. Feenstra: Eigentumsvorbehalt und die Regel von Inst. 2, 1, 41 über das Verhältnis von Kaufpreiszahlung und Eigentumsübergang, *TR* 58 (1990), 136. o. Vö. továbbá Uő: *Reclame en revendicatie, onderzoekingen omtrent de rol in de ontwikkelingsgeschiedenis van het recht van reclame gespeeld door den Romeinsrechtelijken regel omtrent eigendomsovergang en prijsbetaling bij koop [Inst. 2.1.41]* (Haarlem 1949), 268-286. o., Uő: *Fidem emptoris sequi*, in: *Studi in onore di Ugo Enrico Paoli* (Firenze 1956), 273-287. o.

⁵⁴M. Kaser: Stellvertretung und „notwendige Entgeltlichkeit“, *ZSS* 91 (1974), 162. o.

⁵⁵rec.M. Kaser: *Comptes rendus* [Alan Watson, *The law of Obligations in the Later Roman Republic* (Oxford 1965)], *TR* 34 (1966), 414-415. o., Uő: *Das römische Privatrecht I* (id.), 418. o.

⁵⁶M. Kaser: Stellvertretung und „notwendige Entgeltlichkeit“ (id.), 162. o., valamint Uő: *Das römische Privatrecht II* (München 1975²), 278-279. o.

⁵⁷Szűcs M.: A vételár kifizetése mint a tulajdonszerzés feltétele (Inst. 2, 1, 41) (id.), 206-212. o. Vö. továbbá szintén a szerzőtől M. Sič: Zakonske mere za obezbeđenje naplate poraza u kriznim vremenima pozmog rimskog carstva, *Pravni život* 47 (1998), 725-741. o.

⁵⁸A. Biscardi: Sulla genesi della norma giustiniana in materia di trasferimento della cosa venduta (id.), 282. o.

⁵⁹Ld. R. Zimmermann: *The Law of Obligations* (id.), 276. o.

⁶⁰Szűcs M.: A vételár kifizetése mint a tulajdonszerzés feltétele (Inst. 2, 1, 41) (id.), 220-221. o.

⁶¹Erről és általában az adásvételi szerződés translatív hatályáról, összevetve a modern jogrendszerekkel az újabb irodalomból ld. M. Sič: Translativno dejstvo ugovora o kupoprodaji i zadržavanje ovog koncepta u savremenim pravnim sistemima, in: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu (Collected papers)* 38/3 (Novi Sad 2004), 285-311. o.

⁶²Az ókori görög-hellenisztikus jogok homogenitásának problémaköréhez a hazai irodalomból áttekintően ld. Hamza G.: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek* (Budapest 1998), 121-123. o.

⁶³Vö. M. Kaser: *Das römische Privatrecht II* (id.), 276-277. o., 282-284. o. és 385. o., továbbá Földi A. – Hamza G.: *A római jog története és intézményei* (id.), 509. o.

⁶⁴Vö. L. Mitteis: *Reichsrecht und Volksrecht* (Leipzig 1891, repr. 1935), 509. o.

⁶⁵I. Constantinus adásvételi szerződéssel kapcsolatos rendelkezéséről ld. C. Dupont: La vente dans les constitutions de Constantin, *RIDA* 2 (1955), 237-262. o.

⁶⁶Ld. CTh. 11, 3, 2; CTh. 4, 5, 1; CTh. 4, 6, 3; C. 7, 38, 2; Nov. Val. 32, 4; Nov. Val. 35, 18; Nov. Anth. 3 pr.

⁶⁷Ha a vételárfizetési szabály eredetét a készvetel-konstrukcióban látjuk, akkor nyilvánvalóan fel sem merül e kérdés. Vö. K.-H. Schindler: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht (id.), 559-560. o.

⁶⁸Így A. Biscardi: Sulla genesi della norma giustiniana in materia di trasferimento della cosa venduta (id.), 279-280. o., F. Gallo: *Il principio 'emptio dominium transfertur' nel diritto pregiustiniano* (Milano 1960), 61-110. o.

⁶⁹Vö. Földi A. – Hamza G.: *A római jog története és intézményei* (id.), 331. o.

⁷⁰Ld. E. Levy: *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht* (Weimar 1956), 208. o., továbbá M. Kaser: *Das römische Privatrecht II* (id.) 278. o.

⁷¹Ld. F. Pringsheim: *The Greek Law of Sale* (Weimar 1950) 47. o., H. J. Wolff: Consensual contracts in the Papyri? *JJP* 1 (1946) 77-78. o.

⁷²Ahogy azt legújabban Földi A.: Variációk egy témára: arrha típusok régen és ma, in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, szerk. Jakab É. (Szeged 2011), 23-24. o. kifejti, a modern jogbeli foglalom és bánatpénz antik görög előképének, az *arrhabómnak* az alkalmazása (*pronomion*) bizonyos mértékben épp a konszenzuális adásvétel hiányát volt hivatott pótolni.

⁷³Vö. F. Pringsheim: *The Greek Law of Sale* (id.), 157-179. o., M. Kaser: *Das römische Privatrecht II* (id.), 278. o.

⁷⁴Ld. A. Biscardi: *Diritto greco antico* (Milano 1982), 152. o.

⁷⁵Amint azt az Arisztotelész-tanítvány Theophraszosz is részletesen kifejti a szerződésekről írt tanulmányában (*περι συμβολαίων*). Vö. P. Vinogradoff: The Jurisprudence of the Greek City, in: *Outlines of Historical Jurisprudence II* (Oxford 1922), 259-264. o. A görög adásvétel e sajátos „karakterisztikájának” bemutatását a reményvétellel összefüggésben a legújabban ld. Benke J.: *Reményvétel* (Budapest 2011), 74-78. o.

⁷⁶Áll ez a szabály ingó és ingatlan dolgokra egyaránt. Kivételképpen egyes vételtárgyaknál – így rabszolgák, vagy állatok esetén – a II. századtól fogva már megkövetelt volt az átadás a tulajdonátszálláshoz. Ehhez ld. A. Kränzlein: Probleme kaiserzeitlicher Tierveräußerungsverträge auf Papyrus, in: *Arnold Kränzlein Schriften*, hg. J. M. Rainer (Weimar 2010), 199-210. o. és Uő: Atypische Tierverkaufsurkunden, in: *Arnold Kränzlein Schriften* (id.), 211-220. o.

⁷⁷Ld. F. Pringsheim: *Der Kauf mit fremdem Geld* (id.), passim., Uő: *The Greek Law of Sale* (id.), passim. kül. 134-242. o., E. Levy: *West Roman Vulgar Law. The Law of Property* (id.), 132-133. o., R. Taubenschlag: *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri* 332 B.C. – 640 A.D. (Warsaw 1955), 317-324. o.,

M. Kaser: *Stellvertretung und „notwendige Entgeltlichkeit“* (id.), 160-161. o., R. Zimmermann: *The Law of Obligations* (id.), 275-276. o., M. Kaser – R. Knütel: *Römisches Privatrecht* (München 2008¹⁹), 153-154. o.

⁷⁸Vö. M. Kaser: *Das römische Privatrecht I* (id.), 418⁴⁴. o. és rec.Uő: *Comptes rendus* [Alan Watson, *The Law of Obligations in the Later Roman Republic* (Oxford 1965)] (id.), 413-414. o., továbbá A. Büрге: Geld- und Naturalwirtschaft im vorklassischen und klassischen römischen Recht, *ZSS* 99 (1982), 149. o.

⁷⁹Az aktus lefolyásáról ld. Gai. 1, 119-122.

⁸⁰Ulp. D. 19, 1, 11, 2.

⁸¹Az eladó elperlésért való helytállási kötelezettségének fejlődéséhez a római jogban az újabb irodalomból ld. J. B. Mercado: La obligación de garantía por evicción del comprador en el Derecho Romano clásico, *Anuario da Faculdade de Direito da Universidade da Coruña* 8 (2004), 119-140. o.

⁸²Hogy eredetileg szerepelt-e a szövegben a *mancipatióra*, közelebről az *actio auctoritatisra* történő utalás, azt esetleg a justinianusi kompilátorok törölték volna a fragmentumból, a romanisztikában igencsak vitatott. E kérdéskörhöz az újabb irodalomból ld. S. A. Cristaldi: *Il contenuto dell'obbligazione del venditore nel pensiero dei giuristi dell'età imperiale* (id.), 23-29. o., a vonatkozó szakirodalom áttekintő összefoglalását ld. 23⁶⁴. o.

⁸³M. Terentius Varro (ie. 116 – ie. 27) egyetlen teljes egészében fennmaradt, a földművelés (*agricultura*) mellett az állattenyésztéssel (*res pecuaria*) és a majorságon belüli állattenneveléssel (*villatica pastio*) kapcsolatos kérdéseket is tárgyaló művéhez ld. a hazai irodalomból: Maróti E.: *Varro és a Rerum rusticarum libri III.*, in: *M. Terentius Varro: A mezőgazdaságról. Latinul és magyarul*, ford. Kun J. (Budapest 1971), 5-87. o., különösen 39-87. o., legújabban: Adamik T.: *Római irodalom. A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig* (Pozsony 2009), 262-265. o.

⁸⁴Így M. Kaser: *Das römische Privatrecht I* (id.), 418. o., Uő: *Stellvertretung und „notwendige Entgeltlichkeit“* (id.) 162⁶⁶. o. Épp ellentétes következtetést von le az idézett Varro-szövegből többek között K.-H. Schindler: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht (id.), 559. o.

⁸⁵Vö. M. Kaser: *Das römische Privatrecht I* (id.), 418. o.

⁸⁶Ld. Varro rust. 2, 1, 12: *...de minoribus pecudibus, cuius genera tria, oves capra sus...*

⁸⁷Ulp. 19, 1: *...quadrupes, quae dorso collo domantur, veluti boves, muli aequi asini.*

⁸⁸Varro rust. 2, 1, 12: *...de pecora maiore, in quo sunt item ad tres species natura discreti, boves asini aequi.*

⁸⁹Amint a Varro rust. 2, 1, 10-ben említett „*quod fere in omnibus*” és a 2, 1, 12-ben használt „*omnium partes*” kifejezések is a tenyésztett állatok valamennyi fajtájának adásvételére vonatkoznak.

⁹⁰Vö. A. Cenderelli: 'Varroniana'. *Istituti e terminologia giuridica nelle opere di M. Terenzio Varrone* (Milano 1973), 149. o.

⁹¹Varro művének a Kun József-féle magyar fordításában – véleményem szerint tévesen – ebben az összefüggésben szerepel. Ld. M. Terentius Varro: *A mezőgazdaságról. Latinul és magyarul*, ford. Kun J. (Budapest 1971), 275. o.: „Amint ez megtörtént, a nyáj addig mégsem cserél gazdát, míg a pénz teljesen le nem számolták.”

⁹²A *merxet* képező állatok darabonkénti leszámolását és az ennek nyomán történő vételár-megállapítást hangsúlyozza W. Ernst: *Periculum est emptoris*, *ZSS* 99 (1982), 235. o. és M. Pennitz: *Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionsrechtlichen Denken“ im römischen Privatrecht* (Wien – Köln – Weimar 2000), 282-283. o.

⁹³Amint azt Jakab É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (Budapest 2011), 194-195. o. is kiemeli, az *adnumeratio* mint speciális *traditio* ekképpen minőségi kontrollt is jelentett, mert az eljárás során a hangsúly épp az áru – annak átadása-átvétele (*accipere*) során végrehajtott – megvizsgálásán volt.

⁹⁴ Ld. F. K.-H. Schindler: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht (id.), 559. o. Vö. továbbá F. Casavola: Emptio pondere numero mensura, in: *Scritti giuridici per il centenario della casa editrice Jovene* (Napoli 1954), 567. o., M. Talamanca: Vendita in generale (Diritto romano), in: *ED 46* (1993), 363. o., Jakab É.: *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht* (München 1997), 158-159. o., Th. Rübner: *Vertretbare Sachen? Die Geschichte der res, quae pondere numero mensura constant* (Berlin 2000), 52. o.

⁹⁵ W. Ernst: Die Vorgeschichte der exceptio non adimpleti contractus im römischen Recht bis Justinian (id.), 10. o. szerint az idézett Varro-szöveghely is bizonyítja, hogy a klasszikus jog nem ismerte e jogintézményt. H.-P. Benöhr: *Das sogenannte Synallagma in den Konsensualkontrakten des klassischen römischen Rechts* (Hamburg 1965), 20. o. ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedik, hogy az adásvétel *bonae fidei* ügylétté válásával – eltérően a Varro által felvázolt jogállapottól – már a klasszikus jog eljutott egy „Einrede des nichterfüllten Vertrages” elimeréséig, a maga szolgáltatásával még adós fél követelésével szemben.

⁹⁶ Vö. L. R. Alvarez: Notas en torno a D. XVIII, 1, 53, *RIDA 26* (1979), 374. o.

⁹⁷ Így E. Albertario: Il momento del trasferimento della proprietà nella compravendita romana (id.) 440. o.

⁹⁸ Ezt javasolta V. Arangio-Ruiz: *La compravendita in diritto romano II* (id.), 300. o, vagy K.-H. Schindler: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht (id.), 558. o.

⁹⁹ Ahogy azt többek között S. Romano: *Pagamento del prezzo e trasferimento della proprietà nella compravendita romana* (id.) 51. o. vélte.

¹⁰⁰ Vö. továbbá: Iul. D. 7, 1, 12, 5, Ulp. D. 7, 1, 25, 1, Ulp. D. 14, 4, 5, 18.

¹⁰¹ További irodalommal áttekintően ld. J. A. C. Thomas: *Institutes 2.1.41 and the Passage of Property on Sale* (id.), 150-159. o. kül. 155-156. o.

¹⁰² Ld. T. Honoré: Sale and the Transfer of Ownership: the Compilers' Point of View, in: *Studies in Justinian's Institutes in memory of J. A. C. Thomas*, ed. P. G. Stein (London 1983), 66-67. o.

¹⁰³ Hasonlóképpen Gai. D. 41, 1, 43, 2.

¹⁰⁴ Hasonlóképpen Bessenýő A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (id.), 380. o.

¹⁰⁵ A forráshelyhez ld. még H. Siems: *Handel und Wucher im Spiegel frühmittelalterlicher Rechtsquellen* (Hannover 1992), 230-236. o.

¹⁰⁶ A rendelet 3. szakaszában ugyanezt a védelmet biztosítja azon hivatalnokoknak, akik vidéki vagy városi telkeket szereztek meg vételárfizetés ellenében. Ld. Nov. Val. 32, 3.

¹⁰⁷ Ld. E. Levy: *West Roman Vulgar Law. The Law of Property* (id.), 132⁴³. o.

¹⁰⁸ Vö. E. Levy: *West Roman Vulgar Law. The Law of Property* (id.), 132. o.

¹⁰⁹ M. Kaser: *Das römische Privatrecht II* (id.), 278³⁶. o.

¹¹⁰ M. Kaser: *Das römische Privatrecht II* (id.), 278. o.

¹¹¹ K.-H. Schindler: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht (id.), 561. o.

¹¹² W. E. Voß: *Recht und Rhetorik in den Kaisergesetzen der Spätantike. Eine Untersuchung zum nachklassischen Kauf- und Übereignungsrecht* (Frankfurt am Main 1982), 195. o.

¹¹³ Szűcs M.: A vételár kifizetése mint a tulajdonszerzés feltétele (id.), 214-215. és 218-219. o.

¹¹⁴ Ld. E. Levy: *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht* (id.), 214-215. o.

¹¹⁵ Vö. M. Kaser: *Das römische Privatrecht II* (id.), 278³⁷. o.

¹¹⁶ Ld. a PS 2, 17, 13 interpretációját IP 2, 18, 10.

¹¹⁷ Vö. E. Levy: *West Roman Vulgar Law. The Law of Property* (id.), 134. és 230. o.

¹¹⁸ Vö. Szűcs M.: A vételár kifizetése mint a tulajdonszerzés feltétele (id.), 219. o.

¹¹⁹ Csupán *per tangentem* említendő, hogy a germán népjog és a római vulgárjog kölcsönhatását leginkább tükröző vizigót törvénykönyv, a 475-ben kiadott *Codex Euricianus* hasonlóképp rendelkezett, amikor kimondta, hogy az okiratba nem foglalt adásvétel a vételár megfizetésének tanúk általi bizonyításával jöhet létre érvényesen. Vö. CE 286. Ehhez ld. E. Wohlhaupter: *Gesetze der Westgoten* (Weimar 1936), 12. o., továbbá Babják I.: Az okiratok szerepe néhány germán népszokásjogában, *PUM 22* (2004), 11. o.

Kondorosi Ferenc
tanszékvezető egyetemi tanár

Európai és más jogi kultúrákról

Bevezetés

Az európai jogi kultúra fogalmát két megközelítésben használhatjuk: egyrészt az európai államok jogi kultúrái közös jellemzőinek leírására, másrészt az Európai Unió sajátos *sui generis* jogi kultúrájának megjelölésére.

Az európai jogi kultúra a nyugati jogi kultúra része és lényegében annak bölcsője. Jellemzője a jog szekularizált jellege, azaz a jog formálisan elkülönül a vallási és erkölcsi szabályoktól, ezeknek a szabályrendszereknek az értékei a jogba a politikai jogalkotáson keresztül transzformálódnak. Az európai jogrendszerek szekularizáltak ugyan, de gyökereiket a zsidó-keresztény hagyományokban jelölik meg. Társadalom-szervezési és politikai értékrendjükben a parlamentáris demokrácia, a politikai pluralizmus, a jogállamiság és az emberi jogok melletti elköteleződés tükröződik. A professzionizált jogalkotási folyamat mellett a professzionizált jogalkalmazás is meghatározó jellemzője, de a bírák szerepéről vallott felfogás már bizonyos töréspontot jelent a hagyományos értelemben vett európai jogi kultúrán belül: a bíró alkotta jog az angolszász (common-law) jogi kultúra természetes része, ugyanakkor a kontinentális (civiljogi) jogi kultúrákban a bíró jogalkotó, jogfejlesztő szerepe vitatott. Az európai integráció azonban hozzájárult az európai jogi kultúrák közeledéséhez és az Európai Unió jogi kultúrájában ezek a különbségek már feloldódni látszanak.

Hesselink szerint az európai jogi kultúra legfontosabb jellemzője a jogi formalizmus, a jog dogmatikus, pozitivisták megközelítése, azaz a szöveghez kötöttség és a formál-logikai érvelés dominanciája. Bár az angol jogrendszer formalizmusa nem olyan erőteljes, mint a kontinentális jogrendszereké, ebben a tekintetben szerinte mégis kisebb a különbség az angol és a kontinentális jogrendszerek között, mint az angolszász jogrendszeren belül az angol és az amerikai jogrendszer között, vagyis az európai jogi kultúrán belül nagyobb a koherencia, mint az angolszász jogcsaládon belül.¹

Az európai, és főként a hagyományos kontinentális megközelítés a jogot koherens, logikus rendszernek tekinti, amelyben a törvény (kódex) szövegében vagy következtetés útján minden fel-

merülő kérdésre megtalálható a helyes (és egyedüli helyes) válasz. A jogtudomány is erősen pozitivista, a jogtudósok kommentárjainak pedig fontos szerepe van a jogalkalmazásban, a bíróságok érveléseikben, a megfelelő megoldás megtalálásában gyakran támaszkodnak ezekre a kommentárookra. A 19. századi formalizmust idővel enyhítette ugyan a teleologikus értelmezés módszerének elterjedése vagy az olyan általános fogalmak (pl. a magánjogban a jóhiszeműség) bevezetése, amelyek a bíró mérlegelési jogkörét szélesítették, az ítélezés alapját jelentő kódexet továbbra is elsősorban a törvényhozónak kellett a változó társadalmi körülményekhez és követelményekhez igazítania.

Az angol és a kontinentális jogrendszerek közötti legnagyobb különbség a bírák szerepére vonatkozó felfogásban, a bíró alkotta jog jogforrási szerepének elismerésében rejlik. A kontinentális felfogásban a bíró feladata kizárólag a jog alkalmazása (ez következik a hatalmi ágak elválasztásának elvéből is), a törvényhozás a jogalkotó feladata, a bíró csak a törvény „szája”. Ezzel szemben az angol jogrendszer jogforrásként ismeri el a bírói joggyakorlatot, az esetjogot, a bírák a változó követelmények fényében alkalmazhatják a törvényeket. Természetesen a gyakorlat bebizonyította, hogy az extrém formalizmus tarthatatlan, és a 20. század folyamán a különböző kontinentális jogrendszerekben is elismerték – különböző mértékben és fáziskésésekkel –, hogy a bírák valamilyen módon jogot alkotnak, ami megnyitva lehet az eseti döntések iránymutató, orientációs szerepében, a bírói jogpolitikában, vagy akár olyan jogintézményekben, mint a magyar Legfelsőbb Bíróság, illetve a Kúria jogegységi határozatai.

Ha túllépünk a formalista megközelítésen, és nem a jogforrások (mint a jog megjelenési formái) közötti különbségekre fókuszálunk, akkor az angol és a kontinentális jogrendszerek közötti különbség minimálisra zsugorodik, és nem lesz nagyobb, mint az egyes kontinentális jogrendszerek közötti különbségek. Ez az amerikai jogi kultúrával összevetve válik leginkább láthatóvá, amely az európai pozitívizmussal szemben a jogi érvelésben nem a jogforrásokra helyezi a hangsúlyt, hanem a döntés következményeire, tehát inkább pragmatista. A jogtudomány és a jogi képzés sem a szövegre (legyen az törvény vagy esetjog) összpontosít, hanem inkább annak kontextusára, társadalmi összefüggéseire, a jog gyökereinek és működésének megismerésére helyezi a hangsúlyt interdiszciplináris megközelítésben (jog és gazdaság, jog és társadalom, stb. tudományterületeken).

Ilyen nézőpontból vizsgálva az angol jogrendszer valóban közelebb áll a kontinentális jogrendszerekhez, mint az angolszász testvér amerikai jogrendszerhez, és az angol és a kontinentális jogi kultúra

együtt európai jogi kultúrának nevezhető. Az európai jogi kultúra formalizmusa mögött ugyanis – az amerikaival ellentétben – a parlamenti szuverenitás és szupremácia eszmerendszere áll, amelynek része a jogalkotóban és a kormányzat megfelelő működésében való bizalom (szemben az amerikai bizalmatlansággal). Amint *Hesselink* rámutat, az európai megközelítés is kevésbé formalisztikus, amikor a jogalkalmazók bizalmatlanok más intézményekkel szemben, mint például az Európai Unió intézményeivel szemben.

Kérdés, hogy ez a bizalmatlanság a politikai bizalmatlanság (a nemzeti politikai intézményrendszernek az EU intézményrendszere iránti bizalmatlansága vagy az amerikai helyzethez hasonlóan a jogi intézményrendszernek a politikai intézményrendszer iránti bizalmatlansága) jogi tükröződése, vagy a jogalkalmazóknak a más jogi kultúrával szembeni bizalmatlansága, esetleg mindkét forrásból táplálkozik. Témánk szempontjából azt érdemes vizsgálni, hogy az EU-val szembeni bizalmatlanság eredhet-e a „mássággal”, más jogi kultúrával szembeni bizalmatlanságból, azaz más-e az Európai Unió jogi kultúrája, mint a fentiekben elemzett, és alapvetően a formalizmussal jellemzett közös európai jogi kultúra.

1. Egy szupranacionális szervezet *sui generis* jogrendje

Az Európai Unió olyan szupranacionális nemzetközi szervezet, amelynek jellemzője, hogy az egyes tagállamok konkrét ügyben kialakított álláspontjától függetlenül (esetleg annak ellenében) eljáró intézményekkel rendelkezik és a tagállamok a többségi elv alapján hozzák meg döntéseiket, amelyeket minden tagállamnak végre kell hajtania függetlenül attól, hogy egyetértett-e az adott döntéssel. A szervezet döntéseinek, jogi aktusainak végrehajtását nemzetközi szintű szervek biztosítják. A szupranacionalitás egyik eleme az is, hogy az egyének a szervezet által kibocsátott aktusokra alapított jogaikat a nemzeti vagy a szupranacionális bíróságok előtt érvényesíthetik.

Az államok szuverenitás-féltése miatt a szervezetben egyesített hatáskörök egy részét a tagállamok (és az Unió intézményei) kormányközi alapon gyakorolják, azaz a hagyományos nemzetközi jogi elveknek megfelelően a tagállamokra nézve a hozzájárulásuk nélkül kötelező döntés nem hozható. A közösen tapasztalt problémák hatékony kezelésének igénye következtében azonban a tagállamok időről-időre újabb lépéseket tesznek a szupranacionális együttműködés erősítése irányában. A tagállamok számának növekedése, a tagállami érdekek differenciálódása nemcsak

a kormányközi együttműködés hatékonyságát csökkenti, hanem egyre nehezebbé teszi a hatékonyabb döntéshozatali formák bevezetésére, a szupranacionalitás erősítésére irányuló kezdeményezések elfogadását is (amint ezt az alkotmány-szerződés ratifikációjának kudarca is mutatja).

Az Európai Unióban alakult át a tagállamok szuverenitása a legnagyobb mértékben: ezt az összeadódott szuverenitás fogalmával is jelölik. A globális környezetben a nemzeti érdekek védelmében a tagállamok összeadják bizonyos hatásköreiket és közös intézményekre ruházva egyesítik, hogy a döntések bizonyos közös érdekű ügyekben európai szinten szülessenek meg. A szervezet szupranacionális jellegének meghatározó eleme az a sajátos, *sui generis* jogrend, amelyet uniós jognak nevezünk. Ez egy önálló jogrend, amelynek szabályai elsőbbséget élveznek a belső jogrend (ütköző) szabályaival szemben, és szabályainak jelentős része közvetlen hatállyal bír, azaz a jogalanyok ezekre alapozott jogaikat a nemzeti bíróságok előtt érvényesíthetik. Ugyanakkor a szupranacionális intézmények hatalomgyakorlásával szemben a tagállamok szuverenitását védi ebben a speciális jogrendben a szubszidiaritás és az arányosság elve.

A szupranacionális szervezetek jellegének megértését és fejlődési lehetőségeinek elemzését segíti a nemzetközi kapcsolatok *funkcionalista* elmélete. Ez az elmélet a két világháború közötti időszakban alakult ki. Kidolgozóit már akkor elavult társadalomszervezési formának találták az államot. A realista irányzattal szemben, amely az államok önérdekét tekinti a nemzetközi kapcsolatok mozgatórugójának, a funkcionalista irányzat az államok (és a nem-állami szereplők) közös érdekeire és szükségleteire fókuszál, és az állami szuverenitás eróziója, a tudás szerepének növekedése (és így a tudomány képviselőinek, a szakértőknek a döntéshozatali folyamatokban való erőteljesebb részvétele) nyomán a globális integrációt vetíti előre.² Az államok a hatalmi struktúrákat a területiség elvére építették. A funkcionalisták szerint olyan hatalomgyakorlási formát kell kialakítani, amely a funkciókra és a szükségletekre épül. Az államok korlátozott funkcionális, technikai és/vagy gazdasági területeken történő integrációja nyomán a nemzetközi integráció (a kollektív kormányzás és a „materiális interdependencia”) a saját belső üteme szerint fejlődik. A nemzetközi szervezetek elégitik ki az emberi szükségleteket a szakértelem és tudás segítségével (ld. technokrácia), és ennek jótéteményei majd növelik a lakosság lojalitását e szervezetek iránt és növelik hajlandóságukat az integráció körének kiterjesztésére.

A neofunkcionalisták (pl. David *Mitrany*) az elméletet annyiban módosították, hogy a funkcionális

integráció globális dimenziójával szemben a regionális integráció folyamatára helyezték a hangsúlyt. Elméletük szerint az államok először korlátozott funkcionális és gazdasági területeken integrálódnak, majd ez nyitja meg az igényt és az utat a további területeken történő integrációhoz. Ez az ún. túlcordulás (spill-over), amelynek két fajtája a funkcionális és a politikai. Az utóbbi következményeként hozzák létre a szupranacionális kormányzási formákat. Ez a folyamat volt megfigyelhető az Európai Unióban. Bár a neofunkcionalista elmélet nem ad kielégítő választ az integráció megtorpanásának okaira, az a gyakorlatban bebizonyosodott, hogy a túlcordulás jelensége valóban fontos szerepet tölt be az integrációban.

Az integráció megtorpanásában illetve előrelendülésében fontos szerepe volt a hatékonyságnak. Amikor a közösen létrehozott szervezet láthatóan hatékonyabban kezeli a közösen tapasztalt problémákat, mint arra az egyes államok egyedül képesek lennének, az integráció mélyítése is támogatásra talál (ez fejeződik ki a szubszidiaritás elvében is). A másik oldalról ez úgy jelentkezik, hogy az államok látványosan nem képesek hatékonyan kezelni valamely problémát. Ugyanakkor, ha a szupranacionális kormányzás hatékonysága (akár költség-hatékonysága) megkérdőjeleződik, az euro-szepticismus is felerősödik. A hatékonysági problémák megoldása (pl. a döntéshozatali formák tekintetében) pedig gyakran éppen a szupranacionális jelleg erősítésében rejlik, illetve ebbe az irányba hat.

2. Jogi funkcionalizmus

Az Európai Unió fejlődését tehát a funkcionalitás (hatékonyabb működés) igényei hozták létre, ezért nem meglepő, hogy az Európai Unió jogrendjében is a funkcionális megközelítésnek van meghatározó szerepe. Az Európai Unió céljainak megvalósításához számos területen szükség volt a nemzeti jogrendszerek harmonizációjára, összehangolására, amihez leggyakrabban az irányelv szolgált eszközül. Az irányelv a különböző jogrendszerek számára nem meghatározott formát írt elő, nem meghatározott jogintézményeket és fogalmakat kellett bevezetni a nemzeti jogrendszerekben, hanem bizonyos eredményt kellett elérni, amelyet minden jogrendszer a saját fogalmainak és jogintézményeinek felhasználásával valósíthatott meg. A lényeg tehát az Európai Unió számára nem a jogi forma, hanem annak gyakorlati eredménye volt. Ebben a folyamatban a jogot nyíltan a politikai, gazdasági és társadalmi célok megvalósításának eszközeként kezelték, és ez a funkcionalista megközelítés a nemzeti jogrendszerek formalista megközelítésével szemben elismerte, hogy

a szabályozásnak, a jogalkotói akarat kinyilvánításának nem csak egy formája lehetséges, hogy nem csak egyféle módon lehet ugyanazt az eredményt elérni. Tehát minden állam maga határozhatta meg azt a formát, amellyel a kívánt célt el akarta érni. Az Európai Unió jogrendjének érvényesülését biztosító Európai Bíróságra (European Court of Justice) is inkább a pragmatikus, eredmény-orientált, funkcionális megközelítés a jellemző, határozatai indokolását a jogtudomány képviselői nemegyszer túl rövidnek és apodiktikusnak minősítették, és kifogásolták a dogmatikus levezetés hiányát és a kinyilatkoztatásszerű megállapításokat. Ehhez a pragmatikus, funkcionalista megközelítéshez szorosan kapcsolódik az az értelmezési módszer, hogy az uniós jogot (illetve az uniós jog fényében a nemzeti jogot) úgy kell értelmezni, hogy a szabályozás célja a leghatékonyabban megvalósuljon (ld. „*effet utile*” vagy hatékony védelem elve).

Az Európai Unió jogrendje szándékoltan hatást kívánt gyakorolni a tagállami jogrendszerekre, ami a formai és tartalmi hatások mellett nyilvánvalóan a jogi kultúrára is hatással volt. A kontinentális jogi kultúrákban is el kellett fogadni a bíró alkotta jog, az esetjog jogforrási jellegét – legalább a luxemburgi bíróság tekintetében –, ami előbb-utóbb szükségszerűen hatással lesz a bíró, a bíróság jogfejlesztő szerepének elismerésére a nemzeti jogrendszerek szintjén is. Különösen az uniós jog olyan elemei hathatnak a kevésbé formalista bírói szerepfelfogás kialakulására, mint a nemzeti jognak az uniós jog fényében történő értelmezésének a kötelezettsége, amely relativizálja a hazai jogalkotó akaratának jelentőségét, erodálja a hazai jogforrás mindenekfelettségét (összhangban az uniós jog szupremáciájának a luxemburgi bíróság által kidolgozott elvével). De a leghatásosabban az segítheti elő a nemzeti jogi kultúrák átalakulását és a funkcionalista jogfelfogás terjedését, ha a jogászképzésben kiteljesedik a bolognai folyamat. Európában a jogászképzés pozitivista szemléletéből is következik a tantervek nemzeti jog központúsága, ilyen jogászképzés mellett azonban nem valósulhat meg sem a tanárok és a diákok, sem a végzett jogászok szabad mozgása az Európai Unión belül. A szabad mozgást lehetővé tevő jogászképzésre a legjobb példa az Amerikai Egyesült Államok, ahol a joghallgatóknak olyan tananyagot tanítanak, amely valójában egyik államnak sem a (tétéles vagy eset-) joga. Ott a joghallgatók inkább azt tanulják meg, hogy hogyan működik a jog, és megtanulják megvitatni, hogy milyen megoldások adhatók egy-egy problémára, és az egyes megoldások milyen következményekkel járnak. Az egyetemek nem annak az államnak a tétéles jogát tanítják, amelyikben működnek, mert feltételezik, hogy a hallgatók végül más államban akarnak majd

praktizálni. A hallgatók is hajlandók megfizetni az ilyen képzés árát akkor is, ha nem tanítják meg nekik annak az államnak a tételes jogát, amelyikben dolgozni akarnak, hiszen a jog működésének megértése után a tételes jog megismerése és megértése már gyerekjáték. Az európai jogi egyetemeken is kevesebb tételes jogot kellene tanítani, inkább probléma-orientáltak kellene lennie az oktatásnak, többet kellene foglalkozni egy-egy kérdés szociológiai, gazdasági, filozófiai és történelmi aspektusaival és a különböző jogrendszerek válaszait összehasonlító jogi megközelítésben kellene megismertetni. Az ilyen irányú fejlődéssel egyébként az európai és az amerikai jogrendszerek is közelednének, ami például a kereskedelmi kapcsolatokban megkönnyítené a kommunikációt.

Persze az európai formalizmusnak is vannak olyan előnyei és értékei, amelyeket a későbbi fejlődés során is meg kell őrizni. Így például a hasonló fogalmak segítik a kommunikációt, és növeli a hatékonyságot, ha bizonyos kérdésekben a jogalkotó az ügyek egész csoportjára nézve mérlegeli és egyensúlyozza az ütköző érdekeket, ezt nem egyesével kell megtennie a bíróságoknak. A hátrányos az, ha ez az elő-mérlegelés túl merevvé válik és a bíróság már nem mérlegelheti kellőképpen a konkrét eset körülményeit. A formalista megközelítés fontos értéke a jogbiztonság és a jogegyenlőség is, hogy előre kiszámítható legyen a jogalanyok számára a szabályozás és a jogérvényesítés esélye, hogy az azonos ügyeket azonos módon kezeljék, kiküszöbölhető legyen a jogalkalmazói önkény. Ezek az értékek nagyon fontosak az egyénnek az állammal szembeni védelme szempontjából, de – az értékek feltétlen megőrzése mellett – átgondolható, hogy ezeket az értékeket a formalizmus szolgálja-e legjobban. Különösen, amikor a formalizmus olyan mértékben rutinná válik, hogy akadályozza a lényeges tartalmi szempontok érvényesítését.

A kialakulóban lévő európai jogi kultúrában tehát keverednek a kontinentális és az angolszász jogi hagyományok hatásai, a kontinentális és az angolszász jogcsaládok jellemző sajátosságai. Ez a keveredés és új jogi kultúrává alakulás fontos tanulságokkal szolgálhat egy esetleges globális jogi kultúra kialakulása szempontjából, különös tekintettel arra, hogy történelmileg mind a kontinentális, mind az angolszász jogrendszerek jelentős befolyást gyakoroltak a nemzetek globalizált közösségének részét képező más államok jogi kultúrájára. A nyugati jogrendszereken alapuló jogi kultúrák a világ lakosságának több mint 70%-ára, illetve a jogrendszerek 62%-ára terjednek ki.³ Az Európai Unió pedig példát mutatott arra, hogyan közelíthetők és alakíthatók egységes jogi kultúrává ezek a jogrendszerek.

3. Az iszlám jogrendszer főbb jellemzői és forrásai

Az arab világ, amely a Közel-Kelet, Észak-Afrika és Ázsia arab országainak összességét jelenti, három csoportra osztható: a Nílus országai: Egyiptom és Szudán, a nyugati arab területek, így: Algéria, Tunézia, Marokkó, Líbia és Mauritánia, valamint a keleti arab területek, például: Szíria, Libanon, Irak és Jordánia. A jelentős arab mozgalmak ideológiai alapját szolgáltató vallás mellett a másik fontos integráló erő az arab egység gondolata, amely a közös nyelven és kultúrán, valamint az időszakos területi összetartozáson alapul. Az iszlám kultúrához a legerőteljesebben annak bölcsője, a közel- és közép-keleti civilizáció kötődik. Az emberi jogok érvényesülését az iszlám országokban nemcsak a hit és a pánarab szellem erősödése befolyásolja, hanem a Nyugattal fenntartott politikai, illetve gazdasági kapcsolatok, valamint a palesztin önrendelkezésért folytatott harc is. Az arab államokban több jogrendszer él együtt, így a hagyományos iszlám jog, vagyis a saría, a nemzetközi jog, a modern arab jog és a nemzetközi jog.

A saría lényegesen különbözik a világ többi jogrendszerétől, nem európai értelemben vett törvény. Igaz, tartalmaz jogi rendelkezéseket, de a jogágak nem válnak el benne élesen egymástól. Főként a családi jogi és polgári anyagi jogi viszonyokat rendezi, és csak kevés büntetőjogi, eljárásjogi szabályt tartalmaz. A saría sajátos morális értékskálát alkalmazva megparancsolt, hasznos, közömbös, helytelenített és tiltott cselekvésekre tagolja a világot; a bűnöket és a büntetéseket, valamint az érdemeket és a jutalmakat ehhez rendeli hozzá. Kiterjed a mindennapi élet valamennyi területére, szabályozza az egyén kapcsolatát önmagával és az Istennel, értelmezi a szokásokat, de leginkább a közösséget, az ummát regulázza. A saría feladata az, hogy megfelelő eszközöket és módszereket szolgáltatson a muszlimok magatartásának megítélésére.

Mivel a kereszténység a római jogrendszerbe „született bele”, figyelmét elsődlegesen az Isten és az ember viszonyának szabályozására fókuszálhatta, szemben az iszlámmal, amelynek vallási tanításaiban világi – ezen belül pedig jogi – kérdésekkel is foglalkoznia kellett. Míg az európai társadalmak történelmében végbement a szekularizáció, addig az iszlám közösségekben ez a folyamat fel sem merült. Az iszlám törvénykezés egyik alapvető princípiuma az egyház és az állam egysége. Az iszlámból hiányzik az európai értelemben vett jogalkotás folyamata, hiszen a jog alapja nem a törvényhozás, hanem a már eleve létező normaanyag megismerése. A nyugati államok általában a változó körülményekhez igazít-

ják a jogot, az iszlám jog azonban alapelveit tekintve mozdulatlan. A teljesség kedvéért azonban meg kell jegyeznünk, hogy a vallási előírások elvileg nem tiltják a gazdasági-társadalmi változásokat tükröző normák megalkotása által az iszlám jogrendszer fejlesztését. A hagyományos iszlám jognak a következő forrásai vannak: a muzulmánok szent könyve, a Korán, a szunna, azaz *Mohamed* próféta és kortársainak hagyományai, az idzsma, ami viselkedési modelleket foglal magában, a muszlim közösség jogtudósainak konszenzusos tanítása, valamint a kijász, az analógiákra épülő jogi érvelés, mint a kánonjogban a törvénymagyarázás- és fejlesztés alapja.

A Korán és a szunna között az a kardinális különbség, hogy míg az előbbi isteni kinyilatkoztatáson, addig a szunna csupán a próféták általi megörökítésen alapul. A hívők számára a szunna mindaz, amiről be lehet bizonyítani, hogy Mohamed és kortársainak gyakorlata volt. Mohamed szerint minden dolog közül legrosszabbak az újítások. Valamennyi igazhívőnek követnie kell a szunnát. A muszlimok nemcsak a társadalmi-gazdasági életben, hanem az egymással való társasági érintkezésben és a magánéletben is a szunna előírásaihoz igazodnak. A szunna az, amit Mohamed próféta akár spontán, akár egy konkrét ügygel kapcsolatban elmondott, elrendelt, tett, és ezzel kapcsolatban újításnak nincs helye. A négy fő jogforrás interpretációját 400 évvel Mohamed halála (Kr. u. 632) után rögzítették, ez az idzstihád. Ebből aztán földrajzi, etnikai, faji vagy filozófiai alapokon különböző iskolák fejlődtek ki.

Napjaink egyik irányzata a fundamentalizmust képviseli, amennyiben az emberi jogokat kizárólag a Koránból és a szunnából kiindulva lehet értelmezni, annak törvényeihez kell visszatérni. *Khadduri* szerint az emberi jogok felett az iszlámban *Allah* rendelkezik, mivel a hatalom is az övé. Az iszlámban a szent törvény írja elő az emberi jogokat, amelyek csak a teljes jogi státusszal rendelkező személyek kiváltságát jelentik, vagyis azokat, akik „érett korúak, szabadok és muszlim vallásúak”. Csak a szabad muszlim férfiaknak vannak jogaik az iszlámban, amelyek között az emberi jogok öt legfontosabb alapelve kimutatható, így a méltóság és a testvériség, a közösség tagjai közötti egyenlőség fajra, színre vagy osztályra való tekintet nélkül, minden egyén becsületének, jó hírnevének és családjának tiszteletben tartása, az ártatlanság vélelme, valamint az egyéni szabadság.

Egy másik elmélet szerint a modern emberi jogok nem hoznak semmi újat az iszlám számára, mivel az embereknek számos, Isten által garantált joguk van. Az egyiptomi *Abdul Aziz Said* az iszlám politikai rendszerének kilenc alapvető tanítását sorolja fel emberi jogként, amelyek azonban az embert nem emberi lényként, hanem bizonyos jogi vagy spiritu-

ális státusz betöltőjeként illetik meg. Ez a felfogás az iszlám egyetemességét is hangsúlyozza.

A harmadik megközelítés liberális ihletésű, amelynek egyik jeles képviselője a szudáni *An-Na'im*. Álláspontja szerint az iszlámot és az emberi jogokat harmonizálni kell egymással. A saría vezérfonal, nem pedig részletes jogi kódex. A hagyományos iszlám jogrendszer és az emberi jogok egyetemes felfogása között ugyanis komoly ellentétek vannak a polgári és politikai jogok értelmezésekor, különösen a nők, illetve a nem muzulmánok jogi helyzetét illetően.

Az iszlámban az állam és a vallás szétválaszthatatlan. A muszlim felfogás szerint ahol a saría nincs hatályban, ott Allah akaratát nem veszik figyelembe. Ennek megfelelően a világot három részre osztják: az Iszlám Háza (Dar al-Iszlám): az iszlám államok, amelyekben a muszlimok szabadon és békében élhetnek; a Háború Háza (Dar al-Harb): az iszlámmal ellenséges országok, amelyekben a muzulmánok élete és vagyona veszélyben van; illetve a kettő közötti Megegyező Háza (Dar al-Ahd): azok a nem muszlim államok, amelyek az iszlámot nem tekintik ellenségnek, és ahol a muszlimok békében élhetnek.

A dzsihád közismert, de félreértett fogalma az iszlámban kettős jelentéssel bír. A „nagy dzsihád” az ember belső lelki-erkölcsi küzdelmét jelenti a kísértésekkel szemben, míg a „kis dzsihád” az iszlám közösség önvédelmével azonos. A mai muszlim politikai radikálisok számára elsősorban nem a Nyugat, hanem inkább a saját országuk vezetői gyűlöletesek, akik – maguktól vagy nyugati befolyásra – nem tartják be teljes mértékben a saríát. Ezek a szélsőségesek azért támadják a nyugati országokat – akár terrorista eszközökkel is – mert bár katonailag csak esetenként, politikailag és morálisan azonban folyamatosan támadva érzik magukat. A dzsihád mint fegyveres „szent háború” a hivatalos iszlám jog szerint például Csecsen-föld és Bosznia esetében elfogadható, ezért ezekben a harcokban sok muzulmán önkéntes vett részt. Az iszlám harci törvények szerint tilos a munkások, nők, idősök, gyermekek, imádkozók megölése, és általában az értelmetlen pusztítás. Azon nem muszlim állam ellen, amely nem ellenséges, vagy közönyös az iszlámmal szemben, eleve nincs helye fegyveres konfliktusnak, sőt az ott élő muzulmánok kötelesek betartani a helyi törvényeket és példamutatóan élni. A dzsihád minden muszlim számára kötelező, de alkalmazhatók békés eszközök is. A mai iszlám propaganda nyíltan hirdeti, hogy áttérés, házasság és mindenekelőtt immigráció révén kell meghódítani a gazdag Nyugatot. Az iszlám országokban egyelőre nincs alulnépesedési probléma. Az iszlám híveinek száma és a vallás jelentősége az 1970-es évek óta különösen megnőtt. Az iszlám közösség és a világ számára egyaránt nagy kihívást jelent az arab

országok magas születési rátája, szélsőségesen eltérő életszínvonal és kulturális fejlettsége, az Európában letelepedő arabok és törökök nagy száma, az iszlám újrafogalmazásának szükségessége a modern Nyugaton élő muszlimok számára, valamint az iszlám radikalizmus és politikai terrorizmus.

Önértelmezése szerint az iszlám az emberi természethez igazodik, és az ember isteni rendeltetésének felel meg, tehát nem ellenkezik az emberi értelemmel. Kiindulópontja, hogy az emberi lélek természetes hajlama szerint muszlimnak születik, csak környezete torzítja el és teszi más vallásúvá. Minden, ami idegen az iszlámtól, az idegen az emberi természettől is. A hit elsődlegesen belátás kérdése. Az iszlám emberképének alapját az a gondolat jelenti, hogy az ember Isten szolgája. A legnagyobb vallási bűn, amit az iszlám szerint az ember elkövet, ha tagadja, hogy Isten az egyedüli abszolútum. (Itt érdemes megjegyezni, hogy Mohamed a kereszténység szellemiségét is megosztottnak tekintette, mivel a szentháromságtant félreértette, az Újszövetséget pedig egyáltalán nem ismerte.)

4. Az emberi jogok értelmezésének iszlám sajátosságai az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának tükrében

A muzulmán világ egyfajta reformot hajtott végre: nem az iszlám alkalmazkodott az emberi jogokhoz, hanem ezeket próbálták a Koránhoz igazítani. A muzulmánok elméletileg ugyanazon jogokkal rendelkeznek, mint más népek, azonban a legtöbb jog csak akkor alkalmazható, ha nem kerül ellentétbe a sariával. Következésképpen az iszlám jogfelfogásból hiányzik az emberi jogok teljessége. Az iszlám emberi jogokkal kapcsolatos alapvetéseit és gyakorlatát érdemes párhuzamba állítanunk az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése által 1948. december 10-én elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (a továbbiakban: Nyilatkozat) egyes rendelkezéseivel.

A Nyilatkozat 1. cikke értelmében minden emberi lény szabadnak születik, egyenlő méltósága és joga van. A 2. cikk alapján az emberek között való bármely megkülönböztetés tilos, nevezetesen fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyoni, születésre, vagy bármely más körülményre tekintettel.

Az iszlám szerint a hívők egyenlők Isten előtt, a nők és a férfiak jogai azonban nem egyenlők. A nők a férfiak gyámsága alatt állnak, kevesebb joguk és kötelezettségük van. Jóvátétel esetén a női sértett családja csupán a felét kapja annak az összegnek,

ami egy férfi sértett után járna. Nő nem lehet tagja a muszlim hadseregnek. A férjnek jogában áll „engedetlenségéért” feleségét megfenyíteni, akár kisebb veréssel is illetni. Örökléskor a fiú kétszer annyit kap, mint a lány. A bíróság előtt a nő tanúvallomása csak a férfiának a felét éri. A nő nem cselekedhet házastársa akarata ellen. A férj hozzájárulása nélkül senkit sem engedhet be a házukba, sőt önkéntes börtönt sem tarthat, és el sem távozhat. A feleség férje vagyonából annak engedélye nélkül csak akkor adakozhat, ha biztos abban, hogy cselekedetével a férfi is egyetért. Az iszlám szerint idegen férfi számára a nő egész teste szent és sérthetetlen. Ezért ha a nő olyan környezetben van, ahol idegen férfiak is jelen lehetnek, kötelező lefátyoloznia magát, el kell takarnia arcát, kéz- és lábfejét. Ezek a testrészek csak imádkozás alatt maradhatnak szabadon. A nők ruhája sűrű szövésű kelméből készül, bő szabású, nem hasonlíthat a férfiak viseletére. A muzulmánok szemében ezek a szokások a nő nagyrebecsülését fejezik ki, szemben a nyugati bánásmóddal, amely szerintük igen rossz és felelőtlen.

A Nyilatkozat 3. cikke az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz való jogot mondja ki. Az iszlám jogértelmezés szerint mindenki Isten teremtménye, így egyedül neki van joga véget vetni az ember földi életének. Következésképpen a saria általában tiltja az emberi élet kioltását, azonban léteznek kivételek, jelesül: a szándékos emberölés, a bizonyított házasságtörés és a hitetlenség. Az ateistáknak – mint a történelem során leginkább negligált kisebbség tagjainak – az iszlám szerint nincs joguk az élethez. A muszlim jogászok általában nagy és kis bűnök között tesznek különbséget. A 17 főbűnön belül a hitetlenség a létező legnagyobb bűn.

A rabszolgaság elfogadott jogintézménye az iszlámnak. Ez a szemlélet merőben ellentétes a Nyilatkozat 4. cikkében foglaltakkal, miszerint senkit sem lehet rabszolgaságban vagy szolgaságban tartani, a rabszolgaság és a rabszolga-kereskedés minden formája tilos. A hétköznapi életben már csak néhány országban – például Szudánban, Szomáliában, Nigériában – engedélyezett a rabszolgatartás. Rabszolgává az válik, akinek a szülei is ilyen státuszban vannak, illetve aki fogságba esik. Szabad ember rabszolgának való eladása adósság fejében ismeretlen az iszlám jogban. A rabszolga személynek, nem pedig dolognak minősül, a gazdája tulajdona és a szabad embereknél kevesebb jog illeti meg. Némely tudósok szerint a férfi rabszolga legfeljebb két rabszolgánót vehet feleségül. A rabszolgánó szabad férfival, illetve a rabszolgaférfi szabad nővel csak akkor köthet házasságot, ha a szabad fél nem a tulajdonosa. A gyermek követi anyja státuszát, kivéve, ha az asszony gazdája a sajátjának ismeri el őt. Ebben az esetben a

gyermek jogi helyzete megegyezik a tulajdonos szabad nővel kötött házasságából született gyermekének státuszával. A rabszolgát közvetlen családtagjától nem lehet elszakítani. A rabszolga büntetőjogi felelőssége korlátozottabb, mint a szabad emberé, például házasságtörés miatt nem kövezhető halálra, vagy alkoholfogyasztás esetén a szabad embernek járó korbácsütés felére büntethető.

A Nyilatkozat 5. cikke rögzíti, hogy senkit sem lehet kínvallatásnak, kegyetlen, embertelen vagy lealacsonyító büntetésnek vagy bánásmódnak alávetni. Az iszlám büntetőjog alapelvei közé tartozik a megtorlás, az elrettentés, és a visszatartás. Következésképpen ezen a területen komoly ellentmondást tapasztalunk a Nyilatkozat és a saría rendelkezéseit egybevetve. Az iszlám törvények által alkalmazott büntetések között szerepel a halálra kövezés, a lefejezés, az amputáció vagy a korbácsolás. A házasság előtti nemi kapcsolatért 100, a házasságtörés hamis vádja miatt pedig 80 korbácsütés jár, éppúgy, mint az alkoholfogyasztásért. A lopást kézfejlévágással, a rablást, útonállást pedig kéz- és lábfejlévágással vagy felfeszítéssel büntetik. A legkeményebb szankciókat – különösen a halálbüntetést és a testi fenyítést – gyakran nagy nyilvánosság előtt hajtják végre. Ennek célja egyrészt a megfélemlítés, másrészt annak kinyilvánítása, hogy az elkövetőt az egész közösség megveti. A muszlimok arra hivatkoznak, hogy ezek isteni eredetű szabályok, amelyeket nem lehet emberi kritériumok alapján felülbírálni. A lopásért kiszabható kézlevágást manapság sebészek végzik el, érzéstelenítéssel. A büntetendő asszonyok esetében bizonyos „méltányosságot” alkalmaznak. A nők szégyenérzetét tiszteletben tartva gödörbe állítva kövezik meg őket. Terhes nőknél ilyen ítéletet nem hajtanak végre, erre csak a szülés után kerülhet sor, gyermekét egyedül nevelő anya esetében pedig addig várnak, amíg a gyermeknek már nincs szüksége az anyai segítségre. További kedvezmény, hogy a nőknek a korbácsolásnál nem kell levetkőzniük.

A Nyilatkozat 6. cikke kimondja, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogalanyiságát bárhol elismerjék. Ehhez képest az iszlám jogban teljes jogképességgel csak az a muszlim férfi rendelkezik, aki beszámítható, fizikailag ép és betöltötte a 15. holdévet. Az iszlámban a jogképesség a születéssel kezdődik és a halállal ér véget. Általános értelemben véve a döntéseket hozó és azokért erkölcsileg felelősséggel tartozó ember fogalma hiányzik az iszlámból.

A Nyilatkozat 7. cikke alapján a törvény előtt mindenki egyenlő és minden megkülönböztetés nélkül joga van a törvény egyenlő védelméhez. A méltányosság, jóhiszeműség és igazságosság kritériumai azonban alárendelt szerepet kapnak az iszlám jogban. A törvényes eljárás aligha nevez-

hető pártatlannak vagy tisztességesnek. Az eljárás során keresztény vagy zsidó vallású személy nem tanúskodhat muzulmánal szemben. Nem muszlim nem tanúskodhat muszlim ellen, a muszlim nő tanúvallomását pedig csak kivételesen és feleolyan értékben veszik figyelembe, mint a férfiét. Az iszlám jog bizonyítékként általában két férfi tanúskodását követeli meg, illetve egy férfi tanúvallomását két nőé helyettesítheti. Rágalmazás, alkoholfogyasztás, emberölés vádja esetén két, házasságtörés és homoszexuális érintkezés vádja esetén pedig négy férfi tanúvallomása szükséges. Az előírtnál kevesebb tanú felsorakoztatása esetén a vád nem tekinthető bizonyítottnak, ilyenkor a kádinak bizonyíték hiányában fel kell mentenie a vádlottat.

A Nyilatkozat 8. cikke alapján mindenkinek joga van az alkotmányban vagy a törvényben részére biztosított alapvető jogokat sértő eljárások ellen a hazai bíróságokhoz tényleges jogorvoslatért folyamodni. Az iszlám jogban azonban nincs fellebbviteli fórum, hacsak a mazálimot ide nem soroljuk, ami a visszaélések orvoslását jelenti. E jogintézmény szerepe a saría szigorú értelemben vett alkalmazási területén kívüli esetekre korlátozódik, vagyis amikor a kádi igazságszolgáltatása már nem elegendő. Példaként említhető, amikor „a gyengét meg kell védeni a nagyobb hatalmának visszaéléseitől”, ideértve a kormányt és az adóhivatalt is. A kádi egyébként mindig annak a jogi iskolának a doktrínája szerint mondja ki ítéletét, amelyhez tartozik, döntését nem vonhatja vissza.

A Nyilatkozat 9. cikke szerint senkit sem lehet önkényesen letartóztatni, őrizetbe venni vagy száműzni. Eme elv érvényesülésének súlyos sérelmét jelenti például Szaúd-Arábiában az, hogy keresztények százait – beleértve a nőket és a gyermekeket is – tartottak és tartanak fogva vádemelés és bírósági tárgyalás nélkül, vallásos meggyőződésük békés kifejezése miatt. A letartóztatás alatt gyakran meg is kínozzák őket.

A Nyilatkozat 10. cikke értelmében minden személynek egyenlő joga van arra, hogy ügyét független és pártatlan bíróság méltányosan és nyilvánosan tárgyalja, s ez határozzon egyrészt jogai és kötelességei felől, másrészt minden ellene emelt vád megalapozottsága felől. A 11. cikk mondja ki, hogy minden büntetendő cselekménnyel vádolt személyt ártatlannak kell vélelmezni mindaddig, amíg bűnösségét nyilvánosan folytatott perben, a védelméhez szükséges valamennyi biztosíték mellett, törvényesen meg nem állapítják.

Az iszlám bírósági eljárás középpontjában a személy és nem az ügy áll. Az eljárást a felperes vagy a vádló kezdeményezi. Az iszlám jogban nincs hivatalból üldözendő bűncselekmény és hiányzik a

közvádoló is. A sariában a bizonyítás legfontosabb, szinte kizárólagos eszköze a tanúvallomás: ha van tanú, akkor annak a vallomása döntő minden más bizonyítékkal szemben. Az írásbeliségnek elhanyagolható szerepe van, azonban tanú hiányában az iszlám bíróság írásos bizonyítékokat is elfogadhat. Az iszlám eljárásjog sajátos elemei közé tartozik, hogy csak az eljárás kezdeményezőjét, a vádlót, illetve a felperest terheli a bizonyítási kötelezettség. Következésképpen a vádlott vagy az alperes nem kötelezhető annak bizonyítására, hogy nem követte el a neki felrótt cselekedetet, mulasztást vagy szerződészegést. Elegendő, ha esküvel tagadja a vádat vagy a keresetet.

A kádi, vagyis a kinevezett bíró által hozott ítéletet közvetlenül végre kell hajtani. A kádi egyesbíró, nemcsak a tárgyalás vezetése és az ítékezés a feladata, hanem egyebek között az eltűnt személyek, az árvák és a cselekvőképtelenek vagyonának kezelése, valamint a börtönök felügyelete is. A tárgyalás során egyenrangúként kell kezelnie a feleket, nem befolyásolhatja a tanút. Ügyelnie kell az eljárás és a bizonyítékok jogszerűségére, helyességére, döntését a Korán előírásainak megfelelően hozza meg. Kádi olyan muszlim férfi lehet, aki szabad, cselekvőképés, vagyis épelméjű és nagykorú, rendelkezik a hallás, a látás és a beszéd képességével, megbízható és képes az idzstihád gyakorlására, tehát a vallás- és jogtudomány kutatására és a normák értelmezésére. A kádi fennhatósága alá tartozik a polgári jogi és a büntetőügyekben való eljárás, továbbá a vallási intézmények felügyelete. A kádi-bírósággal párhuzamosan létezik az elméleti döntvényalkotás, amelynek produktuma a fatva. Az ilyen, bárki által kikérhető elméleti döntés, vallási-jogi álláspont mögött azonban nem áll közvetlen kényszerítő erő. Mivel az iszlámban nincs hierarchikus egyházi struktúra, így bárki kiadhatja a fatvát. Minél többen ismerik el a döntés tekintélyét, annál inkább kötelező erejűvé válik. A fatvát hozó hivatalnok, a mufti – ellentétben a kádival – elvileg nő vagy testi hibás férfi is lehet.

A Nyilatkozat 12. cikke értelmében senkinek sem szabad önkényesen beavatkozni a magánéletébe, a családi ügyeibe vagy a lakóhelye megválasztásába. A 13. cikk rögzíti, hogy az államon belül minden személynek joga van szabadon mozogni és lakóhelyét szabadon megválasztani, bármely országot – ideértve saját hazáját is – jogosult elhagyni, valamint saját hazájába visszatérni. A 14. cikk alapján minden személynek joga van az üldözés elől más országban menedéket keresni, és a más ország nyújtotta menedéket élvezni.

E cikkek relációjában jegyzem meg, hogy a muzulmán asszonyok mozgásukban általában szigorúan korlátozottak, gyakran a világtól elzártan élnek,

és a mecsetekben is csak a kijelölt helyeken ülhetnek. A nő csak férfi rokona engedélyével utazhat, kísérője pedig csak olyan férfi (mahram) lehet, akivel a saría szerint nem köthet házasságot. Ez a tilalom minden utazásra érvényes, egyebek között a zarándoklatra is. A mahram megvédi a nőt a paráznaság kísértésétől és a vagyontárgyai elleni esetleges támadásoktól.

A Nyilatkozat 15. cikkének az a rendelkezése, amely szerint minden személynek joga van valamely állampolgársághoz, eleve nem alkalmazható azokban a muszlim országokban, amelyekben az ehhez szükséges előfeltételek hiányoznak, például azért, mert a nőknek nincs személyi igazolványuk, sőt esetleg a születésükre és halálukra vonatkozó adatok sincsenek hivatalosan nyilvántartva.

A Nyilatkozat 16. cikke a következőket rögzíti: „Mind a férfinak, mind a nőnek a házasságra érett kor elérésétől kezdve joguk van fajon, nemzetiségen vagy valláson alapuló korlátozás nélkül házasságot kötni és családot alapítani. A házasság tekintetében a férfinak és a nőnek mind a házasság tartama alatt, mind a házasság felbontása tekintetében egyenlő jogai vannak. Házasságot csak a jövődő házastársak szabad és teljes beleegyezésével lehet kötni.”

A Korán előírja a nő beleegyezését a házassághoz, és a hozomány is az ő tulajdonát képezi, azonban nem kezdeményezhet sem házasságot, sem pedig válást. A hívőnek legfeljebb négy asszonya lehet, ám manapság a szegényebbek számára ez a lehetőség csak elvi jellegű, amellyel általában a tehetősebbek és a különösen hagyománytisztelők élnek. Házasságkötés alkalmából a vőlegény ún. mehrt, vagyis anyagi juttatást köteles adni a menyasszonynak. A fizetendő jegyajándék értékéről a vőlegény és családja állapodik meg a menyasszonyt képviselő valival. A mehr két részből áll, az egyiket a házasságba lépéskor, a másikat a feleség kérésére kell részére kifizetni. Ez utóbbi nem jár a muszlim nőnek – többek között akkor sem –, ha valamely más vallásra tér át a házasság alatt, vagy ha a nem muszlim nő nem akar áttérni férje vallására, az iszlámra. A mehr a feleség magántulajdona, amellyel szabadon rendelkezhet, így akár házastársa javára le is mondhat róla. Férjét 4 hónapig és 10 napig, míg más rokonát csak 3 napig köteles gyászolni. Az említett, hosszabb várakozási időt azért szabta meg a saría, mert ha a jelzett intervallum alatt bebizonyosodik, hogy a nő nem terhes, ismét férjhez mehet.

Az iszlám szerint a család az egész társadalom alapja, amelyben az anyaságnak kitüntetett szerepe van. A gyermeket Isten áldásának tekintik, különösen, ha fiú. A muszlim család feje a férfi, aki a közösségben a legnagyobb tekintéllyel rendelkezik, és abszolút felelősséget visel. A hívó számára minden Isten képmása, így a nő is. Allah elrejti arcát az

ember elől, láthatatlan marad. Éppígy Isten lehető legtökéletesebb visszatükröződése, a nő is köteles magát a transzcendenciát szimbolizáló fátyol mögé rejteni. A jelenség megértéséhez hangsúlyozni kell, hogy az iszlám teokratikus-patriarchális társadalom a nőknek oltalmat akar nyújtani, a férfiakat pedig a kísértésektől akarja megóvni. Természetesen amennyi védelmet biztosít a rendszer, legalább annyi visszaéléssel is jár.

A családi állapot a jogképességet is érinti, sőt a bűncselekmények elkövetőinek megítélését is befolyásolhatja. A család méltóságot, felelősséget és kötelezettséget jelent. A fajtalankodás például a legsúlyosabb bűncselekmények közé tartozik, tekintve, hogy a védett jogi tárgy a családi leszármazás tisztaságának megőrzése. Halálra ítélik az elkövetőt, ha házasság, nagykorúság, beszámítható és igazgatható, egyéb esetekben száz korbácsütés a büntetés.

Míg a családalapítást illetően és a házasság tartama alatt a nők és a férfiak jogai és kötelezettségei lényeges minőségi és volumenbeli különbséget mutatnak egymáshoz képest, addig a Nyilatkozat 17. cikkében megfogalmazott tulajdonhoz való jog relációjában, a tulajdon- és a kötelmi jog területén a nők megítélése tulajdonképpen azonos a férfiakéval. Az iszlám gazdaság az állam jelentős szerepvállalására épül. Az állami szerepvállalás háttérében Mohamednek az a tanítása áll, amely szerint a javak egyedüli és kizárólagos tulajdonosa Allah. Ezzel párhuzamosan az iszlám határozottan védi a magántulajdont is, feltéve, hogy az nem kizsákmányoló jellegű. Az iszlám gazdaságon belüli ellentmondások zöme e két elv érvényesülésének aránytalanságaiból származik.

A Nyilatkozat 18. cikke a következőket tartalmazza: „Minden személynek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához, ez a jog magában foglalja a vallás és a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy a meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben oktatás, gyakorlás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát.”.

A vallások között az iszlám hierarchiát állapít meg. A muszlim államokban az iszlám az állammivallás, maga az állam is vallási alapítású. Az állam felelős az emberek vallásos viselkedéséért és a hit terjesztéséért. Ennek megfelelően a jognak különbséget kell tennie a teljes jogi védelemben részesülő muszlimok között, akik folyamatosan bizonyítják lojalitásukat az államhoz és ragaszkodásukat a valláshoz, valamint a hitetlennek minősülő nem muszlimok között, akik nem tarthatnak igényt az állam teljes védelmére.

A muzulmánok a politikai közösség teljes jogú tagjai, felette állnak a *dzimmi*-státuszban élő nem

iszlám monoteista híveknek, így a keresztényeknek és a zsidóknak. A dzimmi elméletileg szabadon gyakorolhatják vallásukat, ihatnak alkoholt, bizonyos fokú jogi autonómiát élveznek a családjog terén, nem tölthetnek be azonban vallási, politikai és bizonyos közzolgálati funkciókat, nem lehetnek katonák, amit pénzben kell megváltaniuk, általában nem örökölhetnek muszlimtól, nem tanúskodhatnak muszlimok közötti perben, csak más dzimmi ügyekben, nem lehetnek végrehajtók a muszlimok ügyeiben, nem felügyelhetnek muszlim gyermeket, nem tarthatnak muszlim rabszolgát. A keresztények és a zsidók külön adót fizetnek, ennek összege azonban kevesebb a muzulmánok által fizetett zakáténál. A dzimmi áttérhetnek az iszlám hitre, de saját vallásukat nem terjeszthetik a muzulmánok között. Imahelyeik nem „homályosíthatják el” méreteikkel a mecseteket, házaikat sem építhetik magasabbra, mint a muzulmánok, sőt ruházatuknak is különböznie kell a muszlimokétól. Az iszlám figyelembe veszi, hogy nem muszlimokról van szó, ezért esetükben az alkoholfogyasztás nem számít főbűnnek. Vegyes házasság esetén az iszlám vallást kell továbbvinni a férfi jogán. Keresztény vagy zsidó férfi nem vehet el muszlim nőt, ugyanakkor muszlim férfi köthet házasságot keresztény nővel, de politeistával semmiképpen sem.

Megjegyzendő, hogy az elvi vallásszabadság ellenére egyes iszlám országokban a keresztények csak a vallási rendőrség elől elbújva, földalatti közösségekben találkozhatnak, és azon országokban is gyakran vannak kitéve diszkriminációnak és atrocitásoknak, amelyekben elméletileg „szabadon” élhetnek. A Biblia több muszlim országban tiltott olvasmány. Szaúd-Arábiában a keresztények nem építhetnek templomokat, sőt büntetendő a nem muzulmán vallásgyakorlás bármely megnyilvánulása is.

A saría radikális alkalmazása esetén muszlim férfinak az életébe, muszlim nőnek pedig a szabadságába kerül, ha a keresztény vallást választja. A liberálisabb iszlám országokban is gyakori, hogy az áttért személy állását elveszíti, vagy a családja kitagadja, szélsőségesebb esetekben meggyilkolja. A muszlim hitről valamely más vallásra való áttérést az iszlám jog halállal rendeli büntetni. A nem iszlám vallási tárgyak birtoklása – beleértve a Bibliát, a rózsafűzért, a keresztet és a Jézus-képeket – tilos, ezeket el lehet kobozni. Azok a kereszténységre áttért muszlimok, akik iszlám országban maradnak, komoly veszélyben vannak: nem kaphatnak személyazonosságuk igazolására szolgáló okiratot, házasságuk érvénytelennek minősül és elveszítik örökléshez való jogukat is. Olykor elveszik tőlük gyermekeiket is, akiket muszlimok nevelnek majd fel. Ez a gyakorlat sérti a Nyilatkozat 26. cikkének rendelkezését, amely szerint a szülőket

elsőbbségi jog illeti meg a gyermekeknek adandó nevelés megválasztásában. Mivel a muzulmánok az állam és a vallás kérdéseit egységesen szemlélik, az ateista, materialista, hedonista nyugatiakat a keresztényekkel azonosítják.

A Nyilatkozat 18. és 19. cikkében foglalt jogokat következetesen és folyamatosan megsértik Iránban, Pakisztánban és Szaúd-Arábiában, amikor a sariára való hivatkozással a keresztényeket istenkáromlás miatt letartóztatják és megkínózzák. A 19. cikk ugyanis azt mondja ki, hogy minden személynek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához, amely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt ne szenvedjen zaklatást, és hogy határookra való tekintet nélkül terjeszthessen eszméket bármilyen kifejezési módon.

A Nyilatkozat 21. cikke a következőket tartalmazza: minden embernek joga van ahhoz, hogy hazája közügyeinek igazgatásában akár közvetlenül, akár szabadon választott képviselői útján részt vegyen, továbbá, hogy hazájában közszolgálati állásokban alkalmazzák. A közhatalom tekintélyének alapja a nép akarata; ez az akarat egyenlő szavazati jog és titkos szavazás, vagy a szavazás szabadságát ezzel egyenértékűen biztosító eljárás alapján időszakonként tartandó tisztességes választáson jut kifejezésre. Ehhez képest a muszlim államokban a dzimmik és a nők nem tölthetnek be egyes vallási, politikai vagy bírói tisztséget, illetve bizonyos közfunkciókat. A nők mind aktív, mind pedig passzív választójoggal rendelkeznek Bahreinben, Egyiptomban, Irakban, Jemenben, Jordániában, Katarban, Libanonban, Marokkóban, Ománban és Tunéziában, azonban például Szaúd-Arábiában nem választhatnak és nem is választhatók.

A Nyilatkozat 22. cikke alapján „minden személynek joga van a szociális biztonsághoz, és igénye van arra, hogy a méltóságához és személyiségének szabadon való kifejlődéséhez szükséges gazdasági, szociális és kulturális jogait kielégíthesse”. A 23. cikk kimondja, hogy mindenkinek joga van a munkához, a munka szabad megválasztásához, a méltányos és kielégítő munkafeltételekhez és a munkanélküliség elleni védelemhez.

Az iszlám országokban a foglalkozásokat nemek szerint differenciálják, következésképpen a nők elől néhány terület eleve el van zárva. A családfenntartó a férfi, sok muszlim nő számára tiltott az otthonán kívüli munkavégzés. Az anyákat fokozott védelem illeti meg. A nem muszlim vallásúak sem választhatják meg szabadon a foglalkozásukat. Erre példaként szolgálhat az a szaúd-arábiai eset, amikor a muszlim munkavállalók élénken tiltakoztak a vállalat szintén muzulmán tulajdonosának ama döntése ellen, amellyel keresztény vallású személyt kívánt mene-

dzsernek kinevezni. A muzulmánok egyik vallási vezetője az ügyvel kapcsolatban megállapította, hogy elfogadhatatlan a nem muszlim hatalma a muszlimok felett.

A Nyilatkozat 25. cikke értelmében „minden személynek joga van a saját és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz. Az anyaság és a gyermekkor különleges segítséghez és támogatáshoz adnak jogot. Minden gyermek, akár házasságból, akár házasságon kívül született, ugyanabban a szociális védelemben részesül.”.

A saría szerint minden muszlim gyermeknek elidegeníthetetlen joga van az élethez, az eltartáshoz és a neveléshez, valamint hogy legyen apja, aki neveli őt, és akitől örökölhet. Az iszlám felfogás szerint minden gyereknek van jog szerinti apja, még akkor is, ha a vér szerinti apa ismeretlen. Az iszlám jogban a házasság felbontásától számított legfeljebb kilenc hónap alatt született gyermeket a volt férj köteles a sajátjának elismerni. Az ezt megtagadó férfi olyan színben tünteti fel feleségét, mintha az házasságtörést követett volna el. Adoptálás esetén az ismeretlen származású gyermek kevesebb jogot szerez, mint amennyi a vér szerinti megillet. A lelenc bárkivel szemben igényelheti a leszármazói státuszt, ilyenkor vélelmezni kell, hogy szabad és muszlim mindaddig, amíg az ellenkezője be nem bizonyosodik. Megtalálóját korlátozott apai hatalom illeti meg a lelenc felett, vagyis adoptálhatja őt, feltéve, hogy a gyermek senkivel szemben nem támasztott ilyen igényt.

Az anya fiúgyermekait általában 9 éves korukig, a leányokat nagykorúságukig jogosult nevelni. Ezt a jogát elveszítheti, ha olyan férfihez megy feleségül, akihez a rokonsági fok miatt tilos. Ebben az esetben, valamint az anya halálával a nevelési jog a legközelebbi nőrokonra száll, elsősorban anyai, ha pedig ez nem lehetséges, akkor apai ágon.

A gyermek jogosult a tartásra, ami az apa kötelessége. Az első házasság előtti kapcsolatból született, bizonytalan származású gyerekről az anya köteles gondoskodni. A lelenc gondozásának biztosítása az államkincstár dolga. A gyermek a szülők hatalma alatt áll, nem mondhat ellent nekik, hacsak a szülők nem akarják letéríteni az iszlám útvjáról – ebben az esetben jogosult velük szembeszállni. A közösség gondoskodik azoknak az árváknak a neveléséről és eltartásáról, akiknek rokonai sincsenek.

A Nyilatkozat 26. cikkében megfogalmazott elvek sem érvényesülhetnek teljes körűen az arab országokban, a nők elől ugyanis néhány tudományterület eleve el van zárva. A sérült jogok a következők: minden személynek joga van a neveléshez, a felsőbb tanulmányokra való felvételnek mindenki előtt – érdeméhez képest – egyenlő feltételek mellett nyitva kell állnia, a nevelésnek az emberi személyiség tel-

jes kibontakoztatására, valamint az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartásának megerősítésére kell irányulnia. A fentiek alapján látható, hogy az muszlim társadalmak aligha tulajdonítanak kiemelt jelentőséget az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és az iszlám közötti kompatibilitásnak.

5. Emberi jogi iszlám kezdeményezések

Az Európai Iszlám Tanács (European Islamic Council) 1981 szeptember 19-én Párizsban elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Iszlám Nyilatkozatát (World Declaration of Human Rights in Islam). Az Európai Iszlám Szervezet nem kormányközi szervezet, így állásfoglalása nem kötelező jellegű. A nyilatkozatot áthatja a vallásos szemlélet, a Korán versein és a szunnita próféták hagyományain alapul. Az emberi jogi egyezményekkel összhangban lévő rendelkezései közé sorolható az élethez való jog megfogalmazása, a törvény előtti egyenlőség elvének, a tisztességes eljáráshoz való jognak, valamint a kínzás tilalmának rögzítése. Preambulumában viszont alapvető társadalompolitikai jelentőséggel rendelkező princípiumként fejt ki azt, hogy „a hívek engedelmisséggel csak azon parancsoknak tartoznak, amelyek a törvénnyel összhangban vannak”. Minden világi hatalom szent kötelessége a törvény által előírt korlátokon belül tevékenykedni. A gazdasági erőforrásokat úgy kell kezelni, mint az „emberiségre hagyományozott isteni adományokat, amelyeket a Koránban és a szunnában meghatározott szabályokkal összhangban kell hasznosítani”. A dokumentumból eleve kihagyták azokat a szabadságjogokat, amelyek ellentmondanak az iszlám jognak. Az Emberi Jogok Egyetemes Iszlám Nyilatkozata egyértelműen kimondja, hogy az emberi jogok isteni eredetűek, illetve létezik az emberi jogok felett lévő isteni jog is. Az emberi ész relatív fogalom, amely Allah fényében juthat el a tisztánlátásra. Az ember csak azt követően gondolhat saját jogaira, ha az Istennel szembeni kötelezettségeit már teljesítette.

Az Arab Liga alapokmány-tervezetét, az Alexandria-i Jegyzőkönyvet 1944 szeptember 25-én, magát az alapokmányt pedig 1945 március 22-én fogadta el a hét alapító ország, jelesül: Egyiptom, Irak, Jemen, Jordánia, Libanon, Szaúd-Arábia és Szíria. A Liga regionális szervezetként határozta meg magát, az ENSZ Alapokmányában előírtak szerint. A Liga célja a tagállamok egymás közötti kapcsolatának szorosabbra fűzése és politikai tevékenységük egyeztetése a hatékonyabb együttműködés érdekében, függetlenségük és szuverenitásuk megvédése, továbbá általában az arab államokat érintő folya-

matok áttekintése. Az Arab Liga legfőbb szerve a Tanács, amely a tagállamok képviselőiből áll és évente kétszer – márciusban és októberben – ül össze, míg rendkívüli ülészsakra legalább két tagállam kérésére kerül sor. Egyhangúlag hozott határozatait valamennyi tagállamra kötelezőek, a szótöbbséggel megszavazott határozatok pedig csak az azokat elfogadó államokat kötelezik. A Liga Állandó Főtitkárságának munkáját a Tanács által kinevezett főtitkár irányítja, akit helyettes főtitkárok és megfelelő létszámban tisztviselők segítenek tevékenységében. A Liga székhelye Kairó volt eredetileg, de mivel 1978 november 5-én felfüggesztették Egyiptom tagságát, a székhelyet Tuniszba helyezték át. A hat állandó bizottság a tagállamok küldötteiből áll és a Liga székhelyén vagy bármelyik arab fővárosban a főtitkár kezdeményezésére ülésezik. A bizottságok maguk választják elnöküket két évre, zárt üléseket tartanak, határozataikat egyszerű szótöbbséggel hozzák. Az ajánlásokat, határozatokat és programokat az Arab Liga Tanácsa hagyja jóvá.

Bár az alapokmányt az ENSZ Alapokmánya előtt fogadták el, az Arab Liga Tanácsa megállapítja azokat a módosításokat, amelyek alapján a Liga együttműködik a béke és a biztonság védelme érdekében alakítandó nemzetközi szervezetekkel. Még mielőtt létrejött volna az ENSZ, az Arab Liga implicite elfogadta az új világszervezet felsőbbbőségét, és nyilvánította, hogy harmóniában kíván vele együtt dolgozni. Az 1950 június 17-én elfogadott Közös Védelmi és Gazdasági Együttműködési Szerződés is számos pontjában megerősíti a kompatibilitást az ENSZ-Alapokmánnyal. 1950 november 1-jén az ENSZ Közgyűlése elismerte az Arab Ligát, s meghívta annak főtitkárát, hogy vegyen részt a Közgyűlés ülésein megfigyelői státuszban. 1954 decemberében állandó képviselést hozott létre az Arab Liga az ENSZ-nél New Yorkban, majd két év múlva Genfben. A két szervezet főtitkárai szintjén áll kapcsolatban egymással.

Az együttműködés az emberi jogok terén is fokozódott, hiszen az 1968-as emberi jogi év előkészületeire az Arab Liga Tanácsa speciális bizottságot hozott létre (Special Commission to prepare an Arab contribution to Human Rights Year), majd néhány hónappal később egy újabbat is, hogy az az előzővel együtt vizsgálja az emberi jogi év tiszteletére rendezett programok alkalmasságát. 1968 szeptemberében az Arab Liga Tanácsa az Állandó Arab Emberi Jogi Bizottság (Permanent Arab Commission on Human Rights) létrehozásáról hozott határozatot. 1968 decemberében regionális emberi jogi konferenciát tartottak Bejrútban. A konferencián elfogadott nyolc határozat háttérként szolgált a tervezett arab bizottság munkájához, elsősorban az Izrael által megszállt

arab területeken kívánt az emberi jogok védelmében fellépni. Az Állandó Arab Emberi Jogi Bizottság a tagállamok és a Palesztin Felszabadítási Szervezet küldötteiből áll. Az eljárási szabályzat szerint egy vagy több küldött is képviselheti a tagállamot, de mindegyiknek csak egy szavazata van. A Liga Főtitkárának – aki szintén tagja a Bizottságnak – feladata, hogy biztosítsa a kapcsolatot a Bizottság és a Tanács között. A Tanács tanulmányozza a Bizottság munkájának eredményeit és jóváhagyja a Bizottság által készített tervezeteket és egyezményeket. A Bizottság döntése a jelenlévő képviselők egyszerű többségének támogatásával minősül elfogadottnak.

Az Állandó Arab Emberi Jogi Bizottság első ülését 1969 márciusában, Kairóban tartotta, amelyen az arab-izraeli konfliktus következményei éreztették hatásukat. A második ülésen, 1969 áprilisában fogadták el azt a munkaprogramot, amelynek alapvető célja a megszállt területeken élő arab lakosság nehéz helyzetének feltárása volt és az emberi jogok tiszteletben tartásának elősegítése az arab világban. A Bejrúti Konferencia ajánlásai nyomán megkezdődtek egy arab emberi jogi karta előkészítő munkálatai is. A Bizottság a negyedik ülésére meghívta a Liga főtitkárát, hogy a tervezetet véglegesítsék és javasolják ENSZ-szakértők bevonását a feladat végleges megoldásába. 1970 szeptemberében a Tanács szakértői bizottságot állított fel a nyilatkozat-tervezet elkészítésére. Az 1971 áprilistól júliusáig tartó ülésezést követően elkészült a tervezet, amit eljuttattak a tagállamokhoz. A tervezet a múlt folyamatosságát, az arab egység megvalósításának kívánalmát és a megszállt területeken élő arab lakossággal szembeni méltányosság igényét tükrözte, továbbá tartalmazta mindazokat a jogokat és szabadságokat, amelyeket az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata is.

Az Iszlám Konferencia Szervezete (Organization of Islamic Conference) 1969 szeptember 25-én, a Muzulmán Világkonferencia első – a jeruzsálemi al-Aksza szent mecset ellen augusztus 21-én elkövetett gyújtogatásos támadás nyomán tartott – konferenciája alkalmával, Rabatban jött létre. Itt jutottak a résztvevők arra a történelmi döntésre, hogy olyan nemzetközi szervezetet hoznak létre, amelynek feladata az iszlám közösség igényeinek kielégítése az egység kialakítása és a szolidaritás kifejezése érdekében. A szervezet alapokmányában felsorolt célok között szerepel a tagállamok közötti iszlám szolidaritás előmozdítása, a faji szegregáció és a diszkrimináció megszüntetése, minden muszlim nép harcának erősítése a méltóság, a függetlenség és a nemzeti jogok biztosítása érdekében. Az alapokmányban megfogalmazott princípiumok között szerepel a tagállamok közötti teljes egyenlőség, az önrendelkezéshez való jog és a más államok belügyeibe való be nem avatko-

zás tiszteletben tartása, valamint a konfliktusok békés úton történő rendezése tárgyalással, közvetítéssel, békítéssel vagy döntőbíráskodással. Az Iszlám Konferencia Szervezetének legfőbb szerve az Állam- és Kormányfők Csúcstalálkozója, amely háromévente ül össze. A Külügyminiszterek Iszlám Konferenciája tölti be a végrehajtó szerv szerepét, ez választja meg négy évre a főtitkárt. A Főtitkárság a főtitkár vezetése alatt áll, székhelye a szaúd-arábiai kormányzati központ, Dzsidda.

1990 augusztus 5-én a szenegáli csúcson az Iszlám Konferencia Szervezetének tagjai elfogadták a Kairói Nyilatkozatot (Cairo Declaration on Human Rights in Islam), amelynek szintén nem volt kötelező jellege, de komoly politikai hatással bírt. A deklaráció magyarázásának és megvilágításának egyedüli forrása a saría. A Kairói Nyilatkozat privilegizált vallásnak tekinti az iszlámot, még a missziós tevékenységet sem engedélyezi a muszlimok között, ekként próbálja meg „iszlamisálni” az emberi jogokat. E konzervatív attitűd ellenére megerősíti minden ember egyenlőségét faj, szín, nyelv, nem, vallásos hit, politikai hovatartozás, társadalmi helyzet vagy egyéb megkülönböztetés nélkül. A Kairói Nyilatkozat kimondja, hogy a nőknek és a férfiaknak fajra, színre vagy nemzetségre való tekintet nélkül joguk van házasságot kötni egymással. Megerősíti a férfi hagyományos családfői szerepét, és rögzíti, hogy a férj felelős a család támogatásáért és jólétéért. Megállapítja azt is, hogy a nő egyenrangú a férfival, jogai és kötelezettségei vannak, valamint saját civil entitással rendelkezik, pénzügyileg független, a házasságkötés után megtarthatja nevét és kapcsolatát rokonaival. Óvatosan kell értelmeznünk ebben az esetben az „emancipációt”, hiszen ugyan egyenlők a két nem tagjai, azonban ténylegesen nincsenek egyenlő jogaik.

A deklarációban számos cikk hatályát viszonylagossá teszi a sariára való közvetlen utalás. Példaként említhető az a szabály, hogy tilos elvenni mások életét, hacsak a saría meg nem követeli azt. A saría általánosító és gyakran önkényes értelmezése vezetett a nők és vallási kisebbségek diszkriminációjához, a testi fenyegetéshez és ahhoz, hogy az iszlámról más hitre áttérni bűncselekmény. A mérsékelt muzulmánok követelik a saría olyan módon való átalakítását, hogy az megfelelően igazodjon az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában foglalt elvekhez. Dicséretes, hogy az Iszlám Konferencia a Kairói Nyilatkozatban rögzítette a halottak tiszteletének fontosságát, megtiltotta az uzsorát, a tiszta környezethez való jogot pedig alapvető emberi jogként kezelte. Az emberi jogok és az iszlám hagyományos értékeinek egyesítési kísérlete azonban különös ellentmondásokat teremtett. A Korán egyes rendelkezései – például a

bosszúból való ölés és a hitetlenek megsemmisítése – nem egyeztethetők össze az emberi jogok elméletével. A Kairói Nyilatkozatból hiányzik továbbá az állampolgársághoz való jog, a gyülekezési és lelkiismereti szabadság, valamint a szabad választásokhoz való jog, éppúgy, mint a lelkiismereti és szólásszabadság.

1994 szeptember 15-én fogadta el az Arab Liga Tanácsa az Arab Emberi Jogi Kartát (Arab Charter on Human Rights). A preambulum hangsúlyozza az arab kulturális és vallási sajátosságokat, az egységre való törekvést és a cionizmus elutasítását, azonban ezeknek az elveknek az arab világ politikai realitásai mellett csekély hatásuk van az emberi jogok érvényesülésére. A négy részből álló karta első része a népek önrendelkezéshez való jogát mondja ki, tehát a jogosultságot politikai struktúrájuk, gazdasági-társadalmi fejlődésük megválasztásához, valamint természeti erőforrásaikhoz. Az arab országoknak a bipoláris világban játszott szerepe, valamint értékes köolajmezők és egyéb természeti kincseik magyarázzák e szabályozás létrejöttét. A rasszizmus, a cionizmus és a területfoglalás vonatkozásában megfogalmazott kritika az arabok, különösen a palesztinok történelmi múltjára vezethető vissza.

A második rész az egyének jogait egységesen, megkülönböztetések nélkül taglalja. Kizárólag a nemzet biztonsága és gazdasága, a közrend, a közegészség, illetve a közérkölcsvédelme érdekében lehet eltekinteni az alapvető szabadságjogok alkalmazásától. A nemzet létét veszélyeztető esetben az eltéréshez a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának rendelkezéseire képest kevesebb kritériumot határoz meg a karta. Nevezetesen nem írja elő, hogy hivatalosan ki kell hirdetni a szükségállapotot, hogy az intézkedések nem lehetnek elmentések egyéb nemzetközi jogi kötelezettségekkel, továbbá, hogy nem vezethetnek diszkriminációhoz. A dokumentum rögzíti, hogy semmiképpen sem lehet eltérni a kínzás és az embertelen bánásmód tilalmától, az országba való visszatérés jogától, ugyanazon eset újratárgyalásának elfogadhatatlanságától, a visszamenőleges hatályú törvények alkalmazásának tilalmától, valamint az ártatlanság védelme, a tisztességes eljáráshoz való jog és a törvény előtti egyenlőség klasszikus jogelveitől. Az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz való jogot törvénnyel kell védeni.

Halálbüntetést csak a legsúlyosabb esetekben lehet alkalmazni, minden halálraítélt kérhet kegyelmet vagy a büntetés megváltoztatását. Ez a szankció nem alkalmazható politikai bűncselekmények elkövetőivel szemben, nem hajtható végre 18 év alatti személyeken és terhes nőknél, szoptató anyákon pedig a szülést követő két éven belül. Tilos a fizikai vagy

szellemi kínzás, illetve a kegyetlen, embertelen és megalázó bánásmód. Polgári jogi kötelezettség nem teljesítése miatt nem lehet szabadságvesztés-büntetést alkalmazni. A fogvatartottakat emberségesen kell kezelni. Ugyanazért a cselekményért kétszer senki sem állítható bíróság elé, ha ez mégis megtörténne, az érintett hivatkozhat az eljárás törvénytelen voltára. A törvénytelenül letartóztatottak és fogvatartottak kártérítésre jogosultak. A magánélethez való jog, a politikai életben való részvételhez való jog, a lakóhely szabad megválasztásának joga és a visszatéréshez való jog, valamint a kiutasítás tilalma szintén megjelenik a kartában.

A politikai menedékjogot a kivégzés elől menekülők számára garantálni kell, feltéve, hogy hazájukban nem a hatályban lévő normák szerint ítélték el őket. A politikai menekültek kiadása tilos. Az állampolgársághoz és annak megváltoztatásához való jogot, valamint a magántulajdonhoz való jogot és az attól való megfosztás tilalmát is rögzíti az Arab Emberi Jogi Karta. Megfogalmazza továbbá a meggyőződés, a gondolat és a vélemény-nyilvánítás szabadságát, a gyülekezési szabadságot, a szakszervezet alakításához és a sztrájkhoz való jogot. Néhány második generációs jogot is tartalmaz, jelesül: a munkához és társadalombiztosításhoz való jogot, a kötelező munka tilalmát, a munkahelyi egyenlőséget, továbbá az oktatáshoz, a kultúrához és a kulturális életben való részvételhez való jogot. A karta értelmében a kisebbségeket nem lehet megfosztani a kultúrájuk élvezetéhez és vallási tanításaik követéséhez való joguktól. A társadalom alapegysége a család, amelynek védelmet kell élveznie, így az állam gondoskodik a család, az anyák, a gyermekek és az idősek speciális ellátásáról és védelméről. A fizikai és szellemi fejlődéshez szükséges lehetőségek széles spektrumát kínálja a fiatalok számára a dokumentum.

Az Arab Emberi Jogi Karta harmadik része hozta létre a szakértőkből álló Emberi Jogi Bizottságot, amelynek hét független és pártatlan tagját az egyezményben részes államok képviselői a részes államok által jelölt személyek listájáról az Arab Liga Tanácsában titkos szavazással választják meg. A hét bizottsági tag közül három a következő terminusra újraválasztható. A Bizottság maga választja meg elnökét és fogalmazza meg a működéséhez szükséges eljárási szabályokat. A bizottsági üléseket a Liga főtitkára hívja össze a Liga Titkárságának székhelyére, vagy egy másik arab országba. A karta hatálybalépését követő egy éven belül a részes államok kezdeti jelentést, majd háromévente beszámolót készítenek. A jelentésben a Bizottság kérdéseire adott válaszoknak is szerepelniük kell. A Bizottság a jelentést az államok megjegyzéseivel együtt az Arab Liga Állandó Emberi Jogi Bizottsághoz nyújtja be.

A karta negyedik része az egyezmény hatálybalépésével kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazza. A normativitás relatív gazdagságával a jogvédelmi mechanizmus igen hiányos megfogalmazása áll szemben. A jelentéskészítés a jogvédelem leggyengébb változata, a bíróság hiánya és a Bizottság jogosítványainak kidolgozatlanlansága a rendszer hatékonyságát erősen megkérdőjelezi.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a muzulmán szervezetek által megfogalmazott emberi jogi nyilatkozatok és a nyugati szemlélet között az az alapvető különbség, hogy az iszlám a Koránnak és a sariának ad elsőbbséget az emberi jogokkal szemben, amelyek így a vallás által szigorúan kijelölt keretek közé szorulnak. Az iszlám államokban az emberi jogok csak a vallási értékek által kijelölt határokon belül léteznek. Allah emberrel szembeni jogai keletkeztetik az ember Allah iránti kötelezettségeit. Az egyház és az állam elválasztásához szokott, elvilágiasodott Nyugat számára nehézséget okoz e társadalmi modell megértése és elfogadása. Az iszlám közösségek azt hangsúlyozzák, hogy számukra az emberi élet a legfőbb érték, a saria célja pedig az egyén alapvető jogainak védelme, ami magában foglalja az élethez és a tulajdonhoz való jogot, a vallás- és a politikai szabadságot, továbbá a nők és a kisebbségek jogait. Valójában az iszlám országok az emberi jogi intézményrendszer elemeinek elismerése mellett autonóm struktúrát működtetnek, amelyről kijelentik, hogy az megfelel a nemzetközi elvárásoknak. Afrika egyes államaiban – például Szudánban és Nigériában – egyfelől az iszlámosodás, másfelől a genocídium és az elemi szükségletek kielégítésének követelése jelöli ki az emberi jogok értelmezésének és érvényesíthetőségének tartományát.

6. Megoldáskeresés a kölcsönös elfogadás jegyében

Látnunk kell, hogy az egyetemes emberi jogok kritika nélküli, differenciálatlan követése, a globalizáció hatásának és a helyi körülményeknek a figyelmen kívül hagyása, legfőképp pedig a kultúrák közötti különbségek jelentőségének elhanyagolása tévútra visz. Erre intő példa lehet az a tiltakozáshullám, amely az iszlám világon söpört végig a 2005. szeptember 30-án Dánia legnagyobb példányszámú lapjában, a Jyllands-Postenben megjelent, Mohamed

profétát ábrázoló 12 karikatúra miatt. Az említett képek a muszlimok legszentebb szimbólumait tették neveltség tárgyává. A konfliktus két alapvető emberi jog összeütközéseként fogható fel: a szólás, illetve kifejezés szabadsága a Nyugat oldalán, valamint a vallás szabadsága az iszlám országokén. Míg az előbbi azt nem hajlandó tudomásul venni, hogy a szólásszabadság korlátozható mások alapvető emberi jogainak tiszteletben tartása érdekében, addig az iszlám hívők vallásgyakorláshoz való joguk alapján ragaszkodnak a proféta ábrázolásának tilalmához.

A megoldás nem annyira a jog területén, hanem inkább a politikum szférájában keresendő: mindkét félnek felelősen kell eljárnia saját álláspontjának kialakításában, és türelmet kell tanúsítania a másik választásával kapcsolatban. Míg a Nyugat kizárólag a muszlimokat hibáztatja, addig az iszlám folytonosan a nyugatiak felelőtlenségét kéri számon, és önmagát velük szemben definiálja. Egyetlen kiút a társadalmak, és a vallások békés egymás mellett élése lehet. Az iszlám világ a megújulás készsége, a hamis mítoszok felszámolása és a reális önkép feltárása nélkül katasztrófába sodorhatja önmagát és másokat is. A Nyugatnak is el kell fogadnia, hogy a muzulmánoktól nem kérhet számon olyan – számára természetes – alapértékeket, amelyek az iszlám kultúrától idegenek, esetleg eleve érthetetlenek. Míg a demokráciákban a nép választásán alapuló képviselői szerv a hatalom birtokosa, addig az iszlám szerint az uralkodó választás nélkül kerül hatalomra, egyesítve a törvényhozói, végrehajtói és bírói funkciókat. A hatalmi ágak elválasztása és a független igazságszolgáltatás megteremtése nélkül az emberi jogok biztosításának hatékonysága azonban megkérdőjelezhető. A vallási alapú kormányzás a kisebbség elnyomására csábítja a többséget, a hatalmat pedig arra, hogy a vallás kihasználásával igazolja tévedhetetlenségét, és rabságban tartsa – vagy ha érdeke azt diktálja, akár fel is áldozza – az alapvető emberi jogokat.

Jegyzetek

¹ Hesselink, Martijn W.: The New European Legal Culture. In: *The New European Private Law: Essays on the Future of Private Law in Europe*, pp. 11-75, Martijn W. Hesselink, ed., Kluwer Law International, 2002. Forrás: <http://ssrn.com/abstract=1029573>

² http://en.wikipedia.org/wiki/Functionalism_in_international_relations

³ Koch, Charles H.: Envisioning A Global Legal Culture. Forrás: <http://ssrn.com/abstract=376760>

Prof. dr. sc. Eduard Kunštek
Faculty of Law University of Rijeka

Prof. dr. sc. Vjekoslav Puljko
Faculty of Law University J.J. Strossmayer in Osijek

Recognition and Enforcement of Foreign Temporary Measures

This article refers to a number of problems regarding the international jurisdiction for issuing temporary and protective measures, as well as the related matters on the recognition and the enforcement of such measure on other states – including EU member states and Republic of Croatia. Current situation cannot be considered as efficient especially having in mind certain decisions of the European Court and unpredictable outcome of the proceedings relating to the temporary measures which could be conducted in the EU member states and Croatia. Therefore the authors plead for the revision of the Regulation 44/2001 and similar legislative interventions in Croatia.

I. Introduction

1. We believe that one recent case (finalized in 2010) will provide the best introduction to the issue of recognition and enforcement of foreign temporary measures. Case of *Motorola Credit Corporation v Uzan and others*¹ illustrates very well the importance of temporary measures in proceedings, but also the complexity of a particular case containing a foreign element, which places significant legal challenges before the court. Specifically, in 2002 Motorola Corporation (along with Nokia) requested a temporary measure (handing over the deposit shares to the court) before the Court of New York, as means of securing payment for their claims obtained from the proceeding conducted for fraud against their Turkish business associates, Uzan and others. In short, the plaintiff claimed that he financed the construction of mobile communication network in Turkey, which was implemented in the field by Telsim Mobil Telekomunikasyon Hizmetleri A. S. and Rumeli Phone Sistemreli A. S. After a while, the Turkish partner stopped repaying the loan, and thus Motorola, suspecting a fraud, raised a complaint against persons whom they believed were behind Telsim and Rumeli Telefon, Uzan family and their business partners. They requested a temporary measure through the Court of New York to freeze

Telsim shares, owned by Standart Telekom, none of which were the parties to the main proceedings, but were holding certain assets in the territory under the Court of New York jurisdiction. It should only be mentioned that the loan agreements provided that the contract is governed by Swiss law and that all disputes relating to it will be addressed by the three-member arbitration panel in Switzerland, according to the International Arbitration Rules of the Zürich Chamber of Commerce. In order to secure his claim, the plaintiff attempted to obtain a temporary measure prohibiting the disposal of assets in England as well, and its enforcement was carried out in Switzerland at the Swiss Federal Court.

2. Therefore, the afore mentioned shows a great practical importance of temporary measures as a special means of judicial involuntary security of claims, which is much needed in every civil law system as a guarantee for realization of rights. Specifically, creditors are often forced to request the security of their rights, and consequently of various claims, since the proceedings for their definitive realization can last a long time. In order to prevent the debtor to change the state of affairs during that period by disposing and reducing the assets, and thus to hinder or prevent the settlement, temporary measures are at the disposal of the creditor. Without such possibility, a regular proceeding for the protection of rights would often be meaningless because the position of the creditor would become significantly more difficult. He would be forced to exercise the protection by initiating additional proceedings which would be aimed at restoring previous state of affairs, contesting legal actions of the debtor (*actio pauliana*) etc.

3. Security is sometimes necessary even if there is an enforceable instrument with respect to the rights of creditors, but the enforcement cannot yet be implemented, for example, if there is a deadline for voluntary compliance with the obligations that were laid down by court's decision or if there is *pactum de non petendo*. This mostly involves securing the realization of claims, which will most likely be ordered to the debtor in the future enforceable instrument, but sometimes it is necessary to temporarily regulate the relationship between the parties, or order the debtor to refrain from certain actions, to act or abide – usually in the disputes regarding possession, labour and family.

4. Security can refer to all types of claims, including both pecuniary and non-pecuniary, and can be specified in different types of proceedings, so it can be determined in civil and extra-contentious proceedings, as well as in criminal and administrative proceedings. In comparative law there are different types of security claims.²

5. The subject of this paper is not voluntary security (e.g. establishment of a pledge, or transfer of ownership for security based on the agreement of the parties), but only those that relate to certain temporary measures against the will of the debtor. Primarily we deal with the issues of international jurisdiction of courts and other bodies in making decisions on temporary measures, and recognition of the effects of those decisions in other states.

II. Generally on the involuntary security

1. Croatian law provides for different types of security – enforced establishment of a pledge right on the property, previous enforcement, and previous temporary measures.³ At this point it should be noted that the security through forced establishment of a mortgage on the property may be ordered only if the creditor already has an enforceable instrument, which defined his pecuniary claim.⁴ Previous enforcement is also ordered to secure the claims set out in the enforceable instrument, but only for the non-pecuniary claims.⁵ Previous measures are in turn ordered to secure pecuniary claims determined by decisions of the competent authorities or through settlements made before them, and in the notary instruments – if the claims set forth in these documents are not due or the decisions of the competent authorities have not become enforceable.⁶ On the other hand, the provision of temporary measures may be ordered when the creditor proves likelihood of his claims, and show the danger that it will not be possible to realize it, or its realization will be much more difficult if the temporary measure is not determined.⁷ Usually accepted view, including the Croatian law, is that security through temporary measures can be requested not only for the duration of the proceedings but also before its initiation.⁸ That is the proper attitude, and we can consider it useful for the protection of creditors – since temporary measures should constitute a tactical surprise for the debtor and disable him, in the period when he is expecting the initiation of the proceeding, to have at his disposal the object of security or to change the state of affairs in order to prevent or obstruct the settlement of creditors. However, one should also take into account the interests of debtors and disable fraudulent acts of creditors in a way that if he cannot prove the existence of his claim and show the danger that it will not be realized or its realization will be significantly difficult, he must do it on the level of probability. Certainly, if it would turn out that the measure was unjustified, he should also be given the

right to compensation. This is foreseen in Croatian law as well.⁹

2. The above described security measures may have different names¹⁰ in comparative law, and can be classified in various ways.¹¹ Some of them are intended only for the preservation of the current situation¹² to secure that the creditors' claims which either are not due or are not defined in the document on the basis of which its forced realization could be ordered. Most often the issue is the prohibition or restriction of the disposition of some property that could be used for future enforcement. On the other hand, some security measures actually govern the relationship between the parties, so the debtor may be ordered to pay a certain sum of money during the divorce proceedings, to refrain from any action for the duration of the court proceedings, and the like. Some are by their very nature *in personam*, and generally refer to the person they are determined for. This person does not necessarily have to be a participant in the proceedings, for example, in case of an order to a bank to withhold payment from the debtor accounts and similar. The effects of the others relate primarily to the „res“ (*in rem*), for example, temporary seizure of belongings, entry of restrictions regarding disposition of property in public books and similar. Types of temporary measures, according to their content, are limited only by imagination of the legislators of individual states and motions of the parties.

3. Taking the afore mentioned into consideration, lets imagine what are the challenges for a judge or other person who has to make a decision on temporary measures in internationally marked case, or what sort of dilemma has the one that must enforce the temporary measures. Almost all modern legal systems recognize temporary measures, but there are differences with respect to their scope, content, prerequisites for the determination etc.

III. Extraterritorial jurisdiction and the effects of decisions

1. Certainly, from the standpoint of creditors (the proponents of temporary measures), if there is a competitive jurisdiction of the court which is competent to decide on the merits of the dispute and the court which has jurisdiction over the enforcement of temporary measures, practical question arises – whether to request from a court which has the jurisdiction for determining the merits or one which would be responsible for enforcing it? This problem occurs in the national law as well, and if the courts in question are in different countries it

is even more emphasized. From the standpoint of a particular court, the questions arise of whether it has jurisdiction for ordering temporary measures which are supposed to have extraterritorial effects, as well as whether it will recognize the one ordered by a foreign court if it should be carried out on its territory – this also applies to situations when it has the jurisdiction to address the merits, and to situations when this is not the case.

2. If the determining of the temporary measure is requested before the start of the proceedings, it would be opportune to do so before a court that has jurisdiction over its enforcement – of course, if it has jurisdiction, and if the jurisdiction of the court which would be competent to decide on the merits is not exclusive. In such a case, the proponents of the temporary measures should seek its justification in a certain period of time – usually this would be done in a way that he should submit evidence of initiating the proceeding in which his right will finally be realized. The reasons for this action could be found after the start of the proceeding. In this case it is not actually the problem of recognition and of forced enforcement of measures, since it will be both determined and implemented by the same court. Thus, according to Croatian law, which in enforcement proceedings and security proceedings generally accepts exclusively local, and therefore also the international jurisdiction of the courts,¹³ with respect to temporary measures it is still allowed for them to be determined by the court that should enforce them, and not the court that decides on the merits, however it should not be considered exclusive.¹⁴

3. Previously stated position may, in our view unjustifiably, be criticised, and it can be considered that the court should not have the jurisdiction on merits if the object of security is not under their jurisdiction. For example, if the plaintiff in the proceedings before the Croatian courts should secure his claim through temporary measure that would include a prohibition of the disposal of any property in the United States, the question would arise whether the decision on temporary measures should be requested from a Croatian or from a U.S. court? If it would be done by a Croatian court, it is clear that its decision should have extraterritorial effect, so it would raise an additional question of its recognition and enforcement in the United States. By all accounts, the U.S. courts would recognize such a temporary measure, and enforce it. Sometimes they allow such a possibility in „exceptional circumstances” – and so have recognized and enforced a temporary measure of a Venezuelan court, which referred to „freezing of assets” for securing the claim regarding maintenance.¹⁵ As for the United States, the position that only final

decisions of the court (*res judicata*) can be recognized is being more and more abandoned.¹⁶

4. What would be the view of a Croatian court in opposite situation, given the absence of judicial data, we can only speculate. We believe that the foreign temporary measures could be recognized and enforced in Croatia. This stems from the provisions of Article 17 of the Enforcement Act, which stipulates that the foreign court decision, and subsequently the foreign temporary measures may be implemented, although some concerns could be expressed about it.¹⁷ In fact, it is quite certain that foreign temporary measure is a „judicial decision”, but this provision could be interpreted in such a way that it applies only to those decisions which were decided on the merits. It would be wrong, because the relevant provisions of the Law on Resolving Conflicts of Laws with Regulations of Other Countries in Certain Affairs also applies to all court decisions.¹⁸ However, decisions on temporary measures should nevertheless comply with other provisions stipulated by this law, so they should be enforceable in the country of origin, and would not be recognized if the opposing party could not participate in the proceedings in which they were ordered.¹⁹ In that sense, this regulation could be amended in a way that would clearly predict how it relates to the decisions on temporary measures that could be recognized even if they are determined in the proceedings in which the opposing party could not participate – if it is possible for her to refute it with some legal remedy, and if the proponent has given a guarantee for possible damages done the counter party when the decision was unfounded. Certainly, with regard to the preconditions for further recognition, the existing provisions relating to public order should apply, as well as the absence of exclusive jurisdiction of Croatian courts.

IV. Extraterritorial jurisdiction and the effects of decisions on temporary measures within the EU

1. Our opinion is that we should accept the possibility of temporary measures ordered by the courts that do not have jurisdiction to rule on the merits – if the object of security is in the territory of the state ordering the temporary measure, or if its enforcement is in its territory. Of course, if it should be implemented in the territory of another country this would not be considered as possible. It is quite clear that, if the court of a Member State is not competent to decide on the merits, nor there is any asset of the counterparty in its territory, or for some other reason there

is no competency to enforce temporary measures, a decision it would bring would be pointless.

2. Regulation 44/2001 generally allows that a court which is not competent to make a decision on the subject matter determines a temporary measure.²⁰ What it does not clearly and unambiguously resolve is: 1) when it would not be allowed, and 2) whether the temporary measures determined in such a way would have effects in the territory of other Member States of the European Union? The same problem arises in the case of temporary measures ordered by the court that is internationally responsible for resolving the merits, and which should be carried out in the territory of another state.

3. The decision on temporary measures should be considered a „judgment“ according to Regulation 44/2001. In its relevant provision it is not sufficiently precise, so there may be different views.²¹ Specifically, the questions are: 1) whether it applies only to decisions that are not subject to subsequent changes (*res iudicata*) or also to those which do not fall into this category, including temporary measures, and 2) whether *ratione materiae* is applicable to all types of temporary measures predicted by legal systems of individual countries?

4. Both questions should generally be given a positive response, although it should provide for exceptions, especially in those cases where the court that issued the decision on temporary measures is not responsible for its enforcement and when the debtor – the opponent of the security in the state of recognition and enforcement of the temporary measures is not protected by the warranty of the proponent for possible damage which could be caused to him if it turns out that the temporary measure was unjustified.

5. With regard to this issue, the judgment of the European Court in the case of *Turner v. Felix Fareed Ismail Grovit et al*²² should be mentioned. In this case, the English court had jurisdiction in the labour dispute against Spanish respondent – employer. However, he subsequently initiated the proceedings before the Spanish court for compensation regarding employment, and the English court, according to the plaintiff's claim, should have issued a temporary measure that would have the effect of extraterritoriality, that is, which would prohibit the Spanish respondent to initiate the proceedings before the Spanish court. An opinion was requested from the European Court regarding the possibility of ordering such temporary measures which was quite clear in his refusal.²³

6. The judgement of the above mentioned court in the case of *Van Uden Maritime BV, trading with Van Uden Africa Line v. Kommanditgesellschaft in Firma Deco – Line and others* relating to Article 24 of the Brus-

sels Convention, which is substantially identical to Article 32 of the Regulation should particularly be mentioned.²⁴ According to it, a temporary measure that was ordered to temporarily fulfil contractual obligations cannot be considered a „decision“ in the sense of that provision – if the proponent does not provide a guarantee in case of his failure in the proceedings on the merits, and if it does not relate to a specific property that is within the jurisdiction of court of the state of recognition.²⁵ Although the temporary enforcement is recognized and known as a temporary measure in many EU member states, many of them request, as a precondition for determining the temporary measure, security from the plaintiff in case he does not succeed in the merit proceedings.

7. Besides this, the discussions on this topic often state the significance of the judgement of the European Court in the case of *Hans-Herman Mietz v Inter-ship Yachting Sneek*²⁶ where the issue of jurisdiction of the court that ordered a temporary measure was raised. The decision in question is one of the Dutch Court in the *kort geding* proceedings (proceedings for determining temporary measures, and which are characterized by urgency and can be initiated independently of the proceedings on the merits).²⁷ Similarly, as in the previous case, the European Court ruled that it was a violation of Article 31 of the Regulation, although the explanation was different; it started from Article 289 of the Dutch Code of Civil Procedure, and through this it concluded that the *kort geding* proceeding is in accordance with Article 31 of the Brussels Regulation, however, the decision it made, is not considered a temporary measure, because, as in the afore mentioned case, the temporary enforcement cannot be regarded as a temporary measure because the contractor did not give a guarantee in case of failure of the main dispute (which, as we have previously mentioned, in some EU countries is a necessary prerequisite for the determination of this measure). We believe that such an interpretation clearly raises the question of qualifications. According to our understanding, it would be necessary to specifically define what should be considered as „temporary measures“ since the provision of Article 31 states that „... such temporary, including protective measures as may be available under the law of that State ...“ can be differently interpreted.²⁸ Besides, this example clearly testifies to the need to harmonize national rules in the EU, or as will be discussed below, the need for a new supra-national regulations that will solve the issue of temporary measures in a new way and bring more legal certainty and enable effective enforcement of judgments in the EU.

8. In addition, the European Court held that the provision of Article 32 of the Regulation applies to temporary measures – but it allows that the exceptions are not provided by it. Therefore, it would be more practical to amend this provision as well and to solve the problem in a clearer way. This is required also by the reasons of legal certainty.

9. All of the above, the ambiguities, legal gaps, and consequently a lack of legal certainty, called for an ongoing debate in the EU on new solutions that will enhance and facilitate the implementation of decisions and judgments, especially after the entry into force of the Treaty of Amsterdam (May 1st 1999) which has reformed legislative activity. A big step in that direction has been made by bringing various instruments which regulate jurisdiction, recognition of international judgments, and cooperation between the courts, but there is still no satisfactory legal framework that would allow the decision or a verdict to be ultimately enforced. The enforcement of the judgment is often referred to as the „Achilles heel” of civil proceedings in the EU.

10. Issue in question has been present for a long time, so at this point we bring the results of the debate that led to finding the best solutions to this problem. These are presented in the Green Paper on Improving the Efficiency of the Enforcement of Judgments in the European Union: The Attachment of Bank Accounts²⁹ (the Green Paper).

11. The aim of this Green Paper (as all others) is to „start of extensive consultation among interested parties on how to increase the effectiveness of enforcing pecuniary claims in Europe”, because „the current fragmentation of national rules on the enforcement often prevent cross-border debt recovery. The contractor while waiting for order enforcement is often faced with unfamiliar legal systems, procedural requirements, language barriers that require additional costs and delay the enforcement process.”³⁰

12. Since in some countries there is a system of freezing bank accounts that has proven to be an effective measure of receivables, recent proposals are pursuing that direction. Before we analyze in detail the proposals it should be noted that the attachment of the account signifies the procedure of actually blocking or freezing of movable property of the debtor held by a third party, and also prevents the third person to pass the possession to someone else.³¹

13. It is known today that the funds from one bank can be moved to another in a very short time, regardless of whether it is a domestic or a foreign bank. System of blocking accounts would be ineffective, if it did not contain a mechanism to prevent the debtor to transfer funds to another account. This

was recognized as a problem, but there is no such requirement for a blockade (seizure, freeze) that could be implemented throughout the Union.

14. New solutions are sought regarding these issues. It is therefore necessary, to form a European order for freezing bank accounts that would allow the contractor to secure a certain amount of money, depending on the claim, which would at the same time prevent the debtor to transfer funds to other accounts in other banks in the EU. Such an order would be valid throughout the Union, and would be directly enforced in each state without conducting the recognition proceedings. It is necessary to secure adequate protection of creditors, which will protect the entire system from abuse.³² However, although this sounds logical, acceptable and simple, it is necessary to make some dramatic changes in order to realize it. We need to create a new, independent process at the EU level, which would be consistent with the measures that exist in the national legislations of the Member States, or to unify the rules of Member States with a new Directive that should contain additional rules that would allow the court order to block the bank account issued in one Member State to be in force in the entire territory of the Union.³³

15. In addition to these issues of shaping the system of „European Account Preservation Order Regulation”, the debate offered numerous questions concerning the development of the procedure, for example, at which point the contractor may request the issuance of this order, before the proceedings, along with the start of the proceedings, or at any time during the proceedings, but one should also be careful to protect the debtors so they would not suffer any damage or unjustified loss, especially if the order is issued prior to the proceedings. Therefore, the possibilities of the creditor to settle the damage that the debtor may suffer if the creditor fails in his claim should be taken into account. Moreover, it is necessary to provide evidence that the circumstances justify the creditor’s demand, and that it is likely that the creditor will succeed in the proceedings. In addition, it is necessary to prove the urgency. The creditor must prove the existence of circumstances indicating that the debtor will try to evade or obstruct the realisation of the claim. One should carefully consider the nature of the claim, taking into account the differences between the legal systems of the Member States, and in doing so, to take into account the interests of both parties. The question whether the security amount should be determined in court proceedings or it should be determined by national law was put up for the debate.³⁴

16. According to previous experiences in Member States where there is an order to block the account,

the debtor is not informed of the issuance of this order, as this would be contrary to the original purpose for which the order was issued. The 'element of surprise' would fail. Such a solution was put up for the discussion – the question was whether, in spite of everything, the debtor should be informed about the issuance of this order.³⁵

17. As for jurisdiction, the solutions were offered in the wake of the afore mentioned: the court having jurisdiction on the merits should be responsible for the issuance of the order, and in addition to its issuance the jurisdiction can be given also to the court of the respondent's residence if he lives elsewhere, as well as to the court of any Member State where the bank in which the debtor has an account is located.³⁶

18. Without going deeper into the details, let us just mention the important question of *exequatur*. The Commission has taken the view that the order should be carried out directly on the whole territory of the EU, but has opened the debate on whether or not to abolish *exequatur*.³⁷

19. After this brief review of recent debates about the direction in which the final shaping of the legal issues of the enforcement of foreign temporary measures in the EU should go, let us just say that we desire a faster transformation of these proposals into an instrument of the community, of which we will soon be part of, because we believe that it is essential, and that it would contribute significantly to increasing legal certainty.

V. International arrangement attempts and Croatian standpoint

1. The issue of recognition and enforcement of foreign temporary measures at the international level is not systematically organized, and the same applies to the European Union. We cannot say that there is a well established practice of the courts, nor scientific bibliography, although we should mention some recent exceptions.³⁸

2. Preliminary draft of the Hague Convention on Jurisdiction and the Recognition of Foreign Judgments in Civil and Commercial Matters of 30 October 1999 allows the court with international jurisdiction to order any temporary measure – thus even the one that would have extraterritorial effect, without exceptions. The same is the position of the court in whose territory the property on which the temporary measure applies. As far as the courts which are not competent to decide on the merits goes, nor there are assets on their territory which would be the object of security, they can order it only

if its enforcement was done in the state of the court that issued the order on temporary measure, and if the purpose is a temporary protection of proponents' claim in an ongoing proceedings or which will be initiated.³⁹ These provisions do not really address the issue of recognition of temporary measures in other states.⁴⁰

3. Transnational principles of civil procedure of 2004 deal with the issue of the recognition of temporary measures in terms of assumptions for their determination in national law,⁴¹ but stipulate that if they are met, all the temporary measures which are not contrary to public policy should be recognized in other states.⁴²

4. Broader interpretation of international treaties and regulations of individual countries should still lead to the conclusion that the recognition of foreign temporary measures in their territory is possible in principle – under certain assumptions usually prescribed to them. The problem is that they are not usually sufficiently clear and precise, and always raise additional questions.

5. Same applies to some international treaties signed by Croatia, which do not mention the possibility of recognition and enforcement of foreign temporary measures; however, they leave the possibility for their recognition – although not without some doubts. Specifically, they mention the recognition of „final courts' judgement“, a term which, in our view, includes also temporary measures. Certainly, the final judgement on a temporary measure implies that the opposing party to the proceedings had the opportunity to participate – thus the recognition of temporary measures that were determined *ex parte* is dubious.

6. For example, the contract with Turkey provides for the recognition of „judicial decisions“ and the decisions of other authorities that are equal to judicial decisions,⁴³ which certainly presupposes a decision on temporary measures, which are not judgments, and which are ultimately used for deciding on the merits of the plaintiff but usually have some other name – in Croatia „solution.“ The contract *ratione materie* refers to „final court judgements“ which determine which solutions the temporary measures can be, while some other assumptions need to be fulfilled – certainly one that is related to the fact that the opposing party to the proceedings was able to participate in it. It is not clear whether the linguistic imprecision, i.e., whether there was an intent of the parties to extend the scope of this treaty to a final judgement on temporary measures or not. However, the Croatian regulations also provide that the temporary measures could be recognized and enforced in the Republic of Croatia. This stems from afore

mentioned provisions of the Enforcement Act and Civil Procedure Act.

7. When it comes to Croatian treaty with Turkey, this provides for mutual recognition of „judgements“ so it will recognize: 1) judgements made in any contracting party if they are valid and enforced on its territory, 2) if the summons was properly submitted to the respondent, in accordance with the right of the contracting party that made the decision, 3) if the parties to the proceedings were not denied their right to a defence and were not serviced with the summons to the court and were not given the opportunity to be represented in the event of their incapacitation to act, 4) if there is no final judgement rendered in the same legal matter between the same parties on the territory of the contracting party where the recognition and enforcement is requested, 5) if there is no pending proceedings regarding the same legal matter between the same parties before the court of the contracting party where the recognition and enforcement is requested, and 6) if the judgement is not contrary to the fundamental principles of law and public policy of the contracting party where the recognition and enforcement is requested. What remains unclear in this agreement is whether the term „judgement“ is considered a decision on temporary measures as well. That, considering that the foreign temporary measure would not be recognized „if there is pending proceedings in the same legal matter“ before the court of the state of recognition or it had already rendered a judgement in such matters. Since we do not have applicable (English) text of this agreement, we cannot with certainty give answer regarding the scope of these provisions, that is, whether it applies only to decisions on the merits or on other judgements. If that is not the case, it literally assumes that foreign temporary measures would not be recognized if there is an ongoing proceeding on the merits in the state of recognition. We think it would not be the right solution for every situation.

8. Thus, if there would be an ongoing proceedings before the Turkish court, the temporary measure ordered by the Croatian court, applicable, for example, to the prohibition of disposal of the funds in the bank account in Turkey, it could not be recognized in that state. Parties would have to ask the Turkish court to order such a measure, although the situations when the Croatian court would be more practical for reasons of urgency or cost-effectiveness. However, it can be considered that a temporary measure ordered by the Turkish court having jurisdiction regarding the merits should be recognized, and which would apply to such a prohibition on Croatian territory.

9. Afore mentioned also refers to the Croatian treaties with Bosnia and Herzegovina,⁴⁴ (which does

not apply to the Republic of Srpska),⁴⁵ Macedonia,⁴⁶ and Slovenia.⁴⁷ Their relevant provisions are almost identical, except that, unlike the treaty with Turkey, they provide an additional assumption that exclusive jurisdiction of the state of recognition must not exist. According to all these treaties *ex parte* temporary measures could not be recognized, since they have often intended to be a sort of a surprise for debtors, and which significantly reduces their effectiveness.

VI. Conclusion

1. Considering the perspective of creditors who are residents in the European Union, and the courts in the Member States, the previously mentioned issues arise – before which court may the determining of the temporary measure be sought and whether it will have extraterritorial effect – various situations that Croatian courts will face can be analyzed – of course, if and when Croatia becomes an EU member state. For example, 1) a creditor residing in one Member State may have a claim against a person residing in this state, and the object of security may be located on the territory of another member state, or 2) a creditor residing in one Member State may have a claim against a person ordinarily resident in the territory of another Member State, and the object of security is in the state of residence of the creditor, 3) the creditor residing in one Member State may have a claim against a person who resides in another Member State, and the object of security is in the area of the state residence of the debtor, and 4) the creditor residing in one Member State may have a claim against a person who resides in another Member State, and the object of security is on the territory of a third Member State.

2. In the case referred to under 1) there is no jurisdiction of a domestic court to address the merits, but temporary measure ordered by the court would assume that its effects are recognized on the territory of another member state. We believe that this should be possible with the above mentioned limitations (see p. 8 and 9). A particular problem could still constitute an *ex parte* recognition of temporary measures, as in the case of mentioned Croatian bilateral treaties.

3. In the case under 2) the creditor could, regardless of whether the court of his residence has jurisdiction on the merits, request from the court the security of his claims which will definitely be determined in the final judgment – so the question of its recognition and enforcement would not even arise.

4. In the case referred to under 3), two different situations may occur. If the jurisdiction on the merits lies on the court of the creditor's residence,

it would face the problem of whether its temporary measure would be recognized in domain of court that should enforce it? However, if the jurisdiction on the merits lies on the court of the state of the debtor, where the temporary measure should be enforced, could it affect the court of the creditor not to order the temporary measure at all? We believe that in the first case the effects determined in that way should be recognized, whereby the limits specified under point 26 should be taken into account. In the second case, the reasons for the conclusion that the creditor's state court should not be able to order the temporary measure with extraterritorial effect have prevalence.

5. In the case referred to under 4) it is clear that the court which should enforce the temporary measure does not have jurisdiction on the merits, so the question is whether it will recognize the judgement of other courts that might have jurisdiction, or would it have jurisdiction for its determination? This situation is similar to that described in 1). We think that this court would have jurisdiction in its determining, and it should, in any case, recognize a temporary measure ordered by the court having jurisdiction on the merits, if other assumptions are met.

6. Due to a series of concerns laid out in this paper, we consider that in the foreseeable future Regulation 44/2001 should be amended or special regulation enacted which would arrange the issue of jurisdiction and recognition of temporary measures in the European Union. In relation to this, more systematic efforts during the last decade may be observed. This particularly applies to those temporary measures which would prevent the debtors to access the funds in the bank accounts in the Member States.⁴⁸

Notes

¹ 322 F. 3d 130, 134 (USCA 2nd Cir); [2002] EWCA Civ 989 (English CA); BGE 129 III 626 (Swiss Federal Tribunal), according to Baughen, S., *Shipping law*, Routledge – Cavendish, New York 2009. p. 416.

² See *infra* n. 13.

³ This according to the legal text in force during the time of writing this article (Official Gazette, 57/96, 29/99, 173/03, 194/03, 151/04, 88/05 i 67/08), as well as according to the legal text which should be completely in force on 15 October 2012, Official Gazette, 139/10, 125/11, 150/11, 154/11, 12/12 and 70/12). New Enforcement Act will in the following text be labelled as EA2010.

⁴ Enforcement Act, Article 258. "On the basis of an enforceable instrument which determines the pecuniary claim, the security creditor has the right to seek security of the claim by creating a lien on the security debtor's real estate.", See Article 262. EA2010.

⁵ *Ibid.*, Article 281., In order to provide security for a non-pecuniary enforcement that cannot be secured by a conditional registration in a public book, the court may, on the basis of a judgment reached in civil proceedings, order a preliminary enforcement if the enforcement creditor shows probable the danger that, due to the deferral of enforcement until the judg-

ment becomes legally effective, enforcement would be impossible or significantly more difficult and if he provides security for the damage that the enforcement debtor might incur due to such enforcement." See Article 298, EA 2010.

⁶ *Ibid.*, Article 284., Par.1., "A temporary measure shall be ordered for the purpose of securing a pecuniary claim on the basis of: 1. a decision of a court or administrative body that has not yet become legally effective; 2. a settlement made before a court or administrative body, if the claim determined therein has not yet matured; 3. a notary decision or notary instrument, if the claim determined therein has not yet matured. (2) The court shall, on the basis of the instruments referred to in paragraph 1 above, order a preliminary measure if the security creditor shows probable the danger that the realisation of the claim would be made impossible or significantly more difficult without such security." See Article 301., Par.1., EA2010

⁷ *Ibid.*, Article 296., "(1) A temporary measure for securing a pecuniary claim may be ordered if the security creditor shows probable the existence of the claim and the danger that without such a measure the security debtor shall prevent or make significantly more difficult the collection of the claim by alienating his property, concealing it or disposing of it in some other way. (2) A security creditor does not have to prove the danger referred to in paragraph 1 above if he shows probable that the security debtor would sustain only inconsiderable damage by the proposed measure; (3) It is considered that the danger referred to in paragraph 1 above exists if the claim has to be realised abroad." Regarding the non-pecuniary claims see Article 298. "(1) For the purpose of securing a non-pecuniary claim a temporary measure can be ordered if the security proposer shows the likelihood of his claim, then: 1. if he shows the likelihood of the danger that without such measure the debtor would prevent or make more difficult the realization of the claim, particularly by changing the current state of affairs, or 2. if he shows likelihood of the need for the measure in order to prevent violence or damage that could occur cannot be compensated. (2) Provisions of Article 296. Par. 2 and 3 of this Act are also applicable when determining temporary measures in securing non-pecuniary claims." See Articles 313. and 315 EA2010

⁸ *Ibid.*, Article 293., Par.1., "A temporary measure may be proposed before the institution or during the course of judicial or administrative proceedings and after these proceedings terminate, until the enforcement is implemented." See Article 310, Par.1. EA2010.

⁹ *Ibid.* Article, 306., Par.1. "The security debtor has the right to claim from the security creditor damages he incurred by a temporary measure which has been determined as unfounded or which the security creditor failed to justify." See Article 323, Par.1., EA2010

¹⁰ Temporary measures, preventive measures, injunctions, attachments, provisional measures, protective measures, *interdictos*, *medidas preventivas*, *medidas provisionales*, *medidas cautelares* and similar.

¹¹ See for example, Kessedjian, Note on Provisional and Protective Measures in Private International and Comparative Law, Preliminary Document No 10 of October 1998 for the attention of the special Commission of November 1998 on the question of jurisdiction, recognition and enforcement of foreign judgments in civil and commercial matters, p. 3. „The first of these comprises all the measures which are by nature *in personam*, i.e., they are addressed to the person of the debtor and enjoin him to do or not to do something or, as in the case of attachments, instruct somebody (who may be a third person extraneous to the main case) not to relinquish property for the benefit of the debtor, or perhaps to relinquish property of the benefit of the creditor. The second comprises all the measures *in rem*, the effect of which will be felt chiefly on the thing or asset which has been seized or sequestered. One may point to a further dichotomy, as between measures which establish

a priority claim for the creditor, and those which are neutral in this respect. Finally, there is a third dichotomy as between measures which are intended to take extraterritorial effect and those which, by contrast, are limited in their effects to the territory of the State in which they were ordered."

¹² "Conservatory measures" as it is usually called in international literature. Besides them, the term 'regulatory measures' which include wide array of measures, from ones who have the aim of preserving the existing state of affairs, to those who can take on the shape of a temporary settlement, and also 'anticipatory measures' which can secure the claims such as the ones in main proceedings in a way that it orders temporary payment of a certain sum of money until the litigation is finalized. For more see: Kramer, X. E.: *Harmonisation of Provisional and Protective Measures in Europe*, Storme, M.: *Procedural Laws in Europe, Towards Harmonization*, Maklu: Antwerpen/Apeldoorn 2003. pp. 305-319.

¹³ See, Dika, *Građansko ovršno pravo, I. Knjiga - Opće građansko ovršno pravo*, Zagreb 2007. p.103

¹⁴ Enforcement Act, Article 33.b. "Territorial jurisdiction provided in this Act is exclusive." However, Article 292., Par.1. and 2. determine "(1) Before instituting litigation proceedings or some other judicial proceedings on a claim that is being secured, the territorial jurisdiction to adjudicate on motions for security by temporary measures shall lie with the court that would otherwise have had jurisdiction to adjudicate on motions for enforcement. The territorial jurisdiction to implement temporary measures shall lie with the court that would otherwise have had jurisdiction to implement the enforcement. (2) After instituting the proceedings referred to in paragraph 1 above, the jurisdiction to adjudicate on motions for security by temporary measures shall lie with the court before which the proceedings have been instituted. If the circumstances of an individual case so justify, the motion may also be filed with the court referred to in paragraph 1 of this Article." Courts in United States as well decide on temporary measures in cases when they have jurisdiction over their implementation, independently of whether they have jurisdiction to decide on the merits. So, for example, in one case before the Swiss court, the U.S. court determined a temporary measure by banning the disposal of the real estate in Washington, even though none of the parties to the proceedings had residence on the territory of United States, and although it could not in any case have jurisdiction for solving the merits. *Barclay Bank v. Tsakos*, 543 A. 2d 802 (DCCA 1988) according to Kessedjian, p. 21., Provision on exclusive local jurisdiction of courts in enforcement proceedings and the security procedure is not included in EA2010. See Article 43.

¹⁵ 650 So. 2d 1028 (Fla. Dist. Ct. App. 1995.). According to Kessedjian, p. 22. Here the decision of the U.S. court should be mentioned, which recognized the temporary measure ordered by the Brazilian court that banned the disposal of pecuniary assets in a joint account during the divorce proceedings. *Ibid.* p. 23.

¹⁶ *Loc. cit.*

¹⁷ Enforcement Act, Article 17, "Enforcement based on a foreign judgment may be recognised and enforced in the Republic of Croatia only if the judgment meets the conditions for recognition and enforcement laid down in an international treaty or law." EA 2010 does not include such provision, but it proscribes the judicial jurisdiction for enforcement of foreign court decisions. See Articles 41 and 42.

¹⁸ See Law on Resolving Conflicts of Laws with Regulations of Other Countries in Certain Affairs, Official Gazette 53/91, 88/01, Article 86. "(1) Foreign court decision is equalized with the decision of the court of Republic of Croatia and has legal effect in Republic of Croatia only if it is recognized by the court of the Republic of Croatia. (2) Foreign court decision is, according to paragraph 1 of this Article, considered also a settlement reached before the court (court settlement). (3) Foreign court decision is also considered a decision

made by another authority which, in the state where it was determined, is equalized with a court decision, that is, court settlement if it regulates the relationships predicted in Article 1 of this Law."

¹⁹ *Ibid.*, Articles 87 to 92.

²⁰ Council Regulation (EC) No 44/2001 of December 2000 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters, Official Journal L 012, 16/01/2001 P. 0001 - 0023, Article 31 "Application may be made to the courts of a Member State for such provisional, including protective measures as may be available under the law of that State, even if, under this Regulation, the court of another Member State have jurisdiction as to the substance of the matter.

²¹ Article 32 "For the purposes of this Regulation, „judgment“ means any judgment given by court or tribunal of a Member State, whatever the judgment may be called, including a decree, order, decision or enforceable instrument, as well as the determination of costs or expenses by an officer of the court."

²² C - 159/02, judgement from 27 April 2004.

²³ *Ibid.* „Convention is to be interpreted as precluding the grant of an injunction whereby a court of a Contracting State prohibits a party to proceedings pending before it from commencing or continuing legal proceedings before a court of another Contracting State, even when that party is acting in bad faith with a view to frustrating the existing proceedings."

²⁴ C - 391/95., judgement from 17 November 1998.

²⁵ *Ibid.* „Temporary payment of a contractual consideration does not constitute a temporary measure within the meaning of Article 24 of the Convention of 27 September 1968 unless, first, repayment to the respondent of the sum awarded is guaranteed if the plaintiff is unsuccessful as regards the substance of his claim and, second, the measure sought relates only to specific assets of the respondent located or to be located within the confines of the territorial jurisdiction of the court to which application is made."

²⁶ C - 99/96., European Court Judgement from 27 April 1999.

²⁷ Kramer, X. E., *op. cit.* p. 307., 308.

²⁸ Same, Kramer, X. E. *op. cit.* p. 312-315.

²⁹ Green Paper on improving the efficiency of the enforcement of judgments in the European Union: the attachment of bank accounts; Commission staff working document - Annex to the Green Paper on improving the efficiency of the enforcement of judgments in the European Union: the attachment of bank accounts COM (2006) 618 final from 24 October 2006.

³⁰ *Ibid.*, p. 2.

³¹ *Ibid.*, „The term „attachment“ in this Green Paper denotes a procedure which attaches or freezes a debtor's moveable property which is in the hands of a third party and prevents the third party from giving up a possession of the property." p. 2.

³² *Ibid.*, p. 3

³³ *Ibid.*, p. 4.

³⁴ *Ibid.*, pp. 4 and 5.

³⁵ *Ibid.*, p. 6

³⁶ *Loc. cit.*

³⁷ *Ibid.*, „Once an attachment order has been issued by a court in a Member State, the question arises how it should be enforced. Given to need to act swiftly and the purely protective nature of the instrument, it is suggested that an attachment should take effect directly throughout the European Union without any intermediary procedure (like a declaration of enforceability) in the Member State requested being required.", p. 8.

³⁸ See Rijavec, *Rinstweilige Ver fugungen mit Internationalem Bezug*, Mirko Vasiljevic, Reiner Kulms, Tatjana Josipovic, Maja Stanivuković (Edit.), *Private Law Reform in South East*

Europe, Limber amicorum Christa Jessel Holst, Faculty of Law University of Belgrade, Belgrade, [2010] 320; Rolf Stürner, Masanori Kawano (Edit.) *Comparative Studies on Enforcement and Provisional Measures*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2011., and a bit older paper *Maher/Rodger, Provisional and Protective Remedies, The British Experience of Brussels' Convention*, [1999] 48 ICLQ

³⁹ See, Preliminary Draft Convention on Jurisdiction and Foreign Judgments in Civil and Commercial Matters adopted by the special Commission on 30. October 1999 (Prel. Doc. No 11). Since in such case the question of extraterritorial effect of a determined temporary measure does not appear, it is not clear why this provision is included in the Draft text. Article 13. "1. A court having jurisdiction under Articles 3 to 12 to determine the merits of the case has jurisdiction to order any provisional or protective measures. 2. The courts of a State in which property is located have jurisdiction to order any provisional or protective measures in respect of that property. 3. A court of a Contracting State not having jurisdiction under paragraphs 1 or 2 may order provisional or protective, provided that – a) their enforcement is limited to the territory of that State, and b) their purpose is protect on a temporary basis, a claim on the merits which is pending or to be brought by the requesting party."

⁴⁰ See, Shulz's reaction from 20 February 2001., Annex F(i), Provisional and protective measures

⁴¹ ALI / UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure 2004, "...8. Provisional and Protective Measures 8.1 The court may grant provisional relief when is necessary to preserve the ability to grant effective relief by final judgment or to maintain or otherwise regulate the status quo. Provisional measures are governed by the principle of proportionality. 8.2 A court may order provisional relief without notice only upon urgent necessity and preponderance of considerations of fairness. The applicant must fully disclose facts and legal issues of which the court properly should be aware. A person against whom ex parte relief is directed must have the opportunity at the earliest practicable time to respond concerning the appropriateness of the relief. 8.3 An applicant for provisional relief should ordinarily be liable for compensation of a person against whom the relief is issued if the court thereafter determines that the relief should not have been granted. In appropriate circumstances, the court must require the applicant for provisional relief to post a bond or formally to assume a duty of compensation."

⁴² Ibid, "...30. Recognition. A Final judgment awarded in another forum in a proceeding substantially compatible with these Principles must be recognized and enforced unless substantive public policy requires otherwise. A provisional remedy must be recognized in the same terms."

⁴³ Treaty between the Republic of Croatia and Republic of Turkey on providing assistance in civil and commercial matters, Official Gazette – International Treaties, 15/2000, Article 17. "1. Each country, party to the agreement, will under the conditions from this Treaty, recognize and enforce following court decisions determined on the territory of the other party to the agreement: a) court decisions determined in civil and commercial matters and decision of other authorities in civil matter which are equalized with court decisions; b) court decisions in criminal cases regarding property claims. 2. Judgements in civil and commercial matters determined after this Treaty has entered into force will be the object of recognition. Decisions stated in point a) Paragraph 1 of this Article will be taken into consideration only if the legal consequence related to these decisions occurred after this Treaty entered into force."

⁴⁴ Treaty between Government of Republic of Croatia, Government of Bosnia and Herzegovina and Government of Federation of Bosnia and Herzegovina regarding legal assistance in civil and commercial matters, Official Gazette – International Treaties, 12/96, Article 10. "Contracting states, under the conditions of this Treaty recognize and enforce court decisions in their territory regarding civil matters and court settlements in such cases determined and settled before the

court of another contracting state." Article 21. "1. Decisions from Article 20 of this Treaty are recognized and enforced if: 1) the decision is final and determined according to the law of the contracting state in which territory it was determined, 2) if for the matter, for which the decision has been determined, the court of the contracting state does not have exclusive jurisdiction, and in whose territory the recognition, that is if the enforcement of the decision is sought, 3) if in the case of the decision, determined in her absence, the party who did not appear and did not participate in the proceedings, and against whom the decision was made, according to the law of the contracting state in whose territory the proceeding was conducted, was regularly and timely informed of the proceeding, and in case of her incapacitation to act, if she was properly represented, 4) if the final decision in the same legal matter, between same parties, has not been determined before the court of the contracting state, in which territory the recognition and enforcement is requested, 5) if before the court of the requested state there is no ongoing proceedings regarding the same legal matter and between the same parties, 6) if the recognition and the enforcement of the decision is not contrary to the Constitution and legal order of the requested state. 2. Decision regarding the recognition and enforcement of the decision of the requesting state is determined by the competent court of the requested state."

⁴⁵ See Special Annex to the Treaty on Legal Assistance in Civil and Criminal Matters (Point 1.) "Contracting parties agree that this Treaty temporarily applies only to the territory of Federation of Bosnia and Herzegovina, while special Treaty will arrange the issue of its application to the Serbian entity in Bosnia and Herzegovina."

⁴⁶ Treaty between the Republic of Croatia and Republic of Macedonia on legal assistance in civil and criminal matters, Official Gazette – International Treaties, 3/95.

⁴⁷ Treaty between the Republic of Croatia and Republic of Slovenia on legal assistance in civil and criminal matters, Official Gazette – International Treaties, 3/94. Article 20, "Contracting states, under the conditions of this Treaty recognize and enforce court decisions in civil matters in their territories, and court settlements in such cases, determined and settled before the court of the other contracting state." See also Article 21. "1. Decision from Article 20 of this Treaty are recognized and enforced: 1. if the decision is final and enforceable according to the law of the contracting state in which territory it was determined, 2. if the matter for which the decision was made is not under the exclusive competency of a court of the contracting state in which territory the recognition, that is, enforcement of the decision is requested, 3) if in case of a decision determined in her absence, the party who did not appear and did not participate in the proceedings, and against whom a decision has been made, according to the contracting state in which territory the proceedings were conducted, regularly and timely has been informed about the proceedings, and in the case of her incapacitation to act, if she was properly represented, 4. if in the same legal matter, between the same parties, a final decision has not been made before the court of the contracting state in which territory the recognition or enforcement of the decision is requested, 5. if before the court of the receiving state there is no ongoing proceedings regarding the same legal matter and between the same parties, 6. if the recognition and the enforcement of the decision is not contrary to Constitution and legal order of the receiving state. 2) Decision regarding the recognition and enforcement of the decision of the requesting state is determined by the competent court of the receiving state."

⁴⁸ See Draft Programme of Measures for Implementation of the Principle of Mutual Recognition of Decisions in Civil and Commercial matters, Official Journal C 012, 15/01/2001 P. 0001 – 0009. See also previously mentioned Green Paper on improving the efficiency of the enforcement in the European Union: the attachment of bank accounts.

László Balázs
joghallgató

Az előkészületi cselekmények büntethetőségéről

1. A téma jelentősége

A büntetőjog tudományának is megvannak a „népszerű”, részletesen elemzett témái, amelyek sokszor a gyakorlat számára is nagy jelentőséggel bírnak. Az előkészületi cselekményekről ellenben a jogirodalomban és a bírói gyakorlatban is kevesebb szó esik. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy az előkészület büntethetőségi kérdései csak az elmélet elvont, már-már öncélú fejtegetéseit szolgálják. Valójában azonban ezek a kérdések a gyakorlat számára is fontosak. Ahogy Cséka Ervin fogalmaz a büntető ténymegállapítás elméleti alapjait vizsgálva: „Csak ténybelileg kellően megalapozott, a bűncselekmények valóságos körülményeit hitelesen feltáró, magas színvonalú szakmai tevékenység biztosíthatja a bűncselekmény elkövetők igazságos felelősségre vonását”.¹ Ez a feladat pedig nem csak a végső döntést meghozó bíróságra hárul, de a nyomozó hatóságra és az ügyészre is. Amennyiben például a nyomozás során megismert adatok alapján az ügyész a felhívás és a felbujtás közül rosszul „választ”, és nem megfelelően minősíti a terhelt cselekményét, ez olyan fogyatékosághoz vezethet a büntetőeljárás során, amelyet aztán magának az ügyésznek vagy a bíróságnak orvosolnia kell. Ha a téves minősítésből eredő hibát nem sikerül kijavítani, ez justizmord-hoz vezet. Az előkészületi cselekmények büntethetőségi kérdéseinek gyakorlati jelentősége tehát éppen a komoly elméleti munkát megkövetelő helyes ténymegállapítás során mutatkoznak meg, amely tevékenység alapvetően meghatározza a büntetőeljárás menetét, eredményét. Olyan kérdésről van tehát szó, amelyben a jogalkalmazóknak figyelemmel kell lenniük a gyakorlat tapasztalatai mellett az elméleti kérdésekre is. A korábban említett magas színvonalú szakmai tevékenység ugyanis – ismét Cséka Ervin szavaival élve – „széleskörű gyakorlati felkészültséget kíván, amelynek elmélyült elméleti megalapozottságra is kell támaszkodnia”.²

2. Az előkészületi cselekmények büntethetőségének struktúrája

Az előkészületi cselekmények büntethetőségének törvényi szabályozásánál is érdekes lehet ez a meg-

közelítés, ám a könnyebb áttekinthetőség és összehasonlítás szempontjából indokolt előbb röviden bemutatni a hatályos szabályozás struktúráját. Kiindulási pontunk a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (Btk.) általános részének az előkészület szabályozó rendelkezése. A Btk. 18. § (1) bekezdése szerint, ha a törvény külön elrendeli, előkészület miatt büntetendő, aki a bűncselekmény elkövetése céljából az ehhez szükséges vagy ezt könnyítő feltételeket biztosítja, az elkövetésre felhív, ajánlkozik, vállalkozik vagy a közös elkövetésben megállapodik. E rendelkezést összevetve a Btk. különös részében található tényállásokkal, elfogadhatónak látszik az a jogirodalmi álláspont, amely szerint az előkészület hatályos büntető törvényünk háromféle formában szabályozza.³ Eszerint a törvény egyrészt, egyes bűncselekményeknél a 18. § (1) bekezdésében foglalt valamennyi előkészületi magatartást büntetni rendeli. Másrészt, bizonyos bűncselekményeknél csak a 18. § (1) bekezdésében foglalt egyes előkészületi magatartásokat kriminalizál (megtartva az előkészületi minősítést). Harmadrészt, a törvény bizonyos előkészületi cselekményeket önállóan, befejezett-, úgynevezett „előkészületi sui generis” bűncselekményként szabályoz.

Az, hogy az előkészületi sui generis bűncselekmények köre e jellegükre tekintettel az esetleges egymástól is eltérő tulajdonságaik ellenére egységes-e, vitatott. Ha azonban elfogadjuk azt, hogy e bűncselekmények szabályozása között is lehetnek kisebb-nagyobb eltérések, akkor az előbb említett hármass felosztás további bontása szükségtelen. A teljesebb rálátás érdekében ugyanakkor érdemes megemlíteni Nagy Ferenc álláspontját, miszerint az előkészületi cselekmények szabályozásának van egy negyedik formája is, az úgynevezett „rendszeridegen sui generis előkészületi tényállások” köre, amelyeknél hiányzik a speciális célzat, és úgy kapcsolódnak valamely befejezett bűncselekményhez, hogy annak előkészülete is büntetendő.⁴ Ilyen bűncselekmény például a pénzhamisítás elősegítése.⁵

Az előkészületi cselekmények szabályozásának három (illetve négy) formája mellett természetesen meg kell említeni a Btk. 18. § (1) bekezdéséből kiolvasható alapesetet is, vagyis azt, hogy a törvényben szabályozott bűncselekmények előkészülete általában (tehát ha az előkészületet a különös rész kifejezetten büntetni nem rendeli) nem büntetendő. Kivételt képez e főszabály alól az az eset is, amikor az egyébként nem büntetendő előkészület más bűncselekményt (kísérleti vagy befejezett stádiumban) megvalósít. Ez utóbbi jelenség két bűncselekmény előkészületénél az előkészület célzatossága miatt csak kivételes (de logikailag ki nem zárható) esetben fordulhat elő, akkor, ha bizonyítható, hogy az

előkészületi cselekmény több bűncselekmény célzott előkészületeként ment végbe, és e bűncselekmények valamelyikének, de nem mindegyikének előkészülete büntetendő.

3. Történeti kitekintés

Az első magyar büntető törvénykönyv, a *Csemegi-kódex*⁶, vagyis az 1878. évi V. törvénycikk az előkészületről szóló általános rendelkezést nem tartalmazott, a mainál részletesebben szabályozta ellenben a kísérletet, így, hasonlóan a kor jogtudósaihoz, a kísérlet felől közelíthetünk az előkészület intézményéhez. Az előkészület fogalmát törvényi meghatározás hiányában a joggyakorlat alakította ki. *Irk* Albert szavaival: előkészület minden, ami a kísérleten innen van.⁷ *Irk* az előkészületnek – a tényálláson kívüliség és a szándékos bűncselekményhez kötöttség mellett – további feltételeként említette (hasonlóan a mai jogirodalomhoz és a Btk. szövegéhez) a célzatot (képzetet), amely itt a bűncselekmény elkövetésének elősegítésére irányultságot jelentette.⁸ Ugyanúgy a kísérlet elötlésében látta az előkészület lényegét *Finkey* Ferenc. Szerinte az előkészületi cselekmények „olyan távoli összefüggésben állnak a befejezéssel, hogy alig vagy igen nehezen lehet kimutatni azt, hogy az illető cselekmény csakugyan büntetendő cselekmény elkövetésére való előkészület volt”.⁹ E megállapításával *Finkey* az előkészületi cselekmények minősítésének talán ma is legjelentősebb gyakorlati problémáját nevezte meg. A *Csemegi-kódex* szabályozásán alapulva a kísérletet elemezte részletesen *Angyal* Pál is, és csak a kísérlet büntethetőségéről szóló fejtegetéseiben tett említést az előkészületről, néhány példa felmutatásával: „előkészület, és nem kísérlet, tehát nem büntett: becsületsértésnél a becsületsértő levél megírása, gyilkosságnál pisztolyvásárlás és belépés a megöleendő lakásába, gyűjtogatásnál a gyufa meggyújtása”.¹⁰ *Angyal* egy további, a gyakorlat számára is fontos megállapítást tett az előkészületről, megjelölve azt az esetet, amikor az előkészületi cselekmény miatti felelősségre vonásra mégis sor kerülhetett: „előkészületi cselekmény a segéd terhére mint segély számíttatott be”.

A mai előkészületi sui generis bűncselekményekhez hasonló tényállások ugyanakkor – ahogy *Irk* az előkészületi cselekmények kivételes büntethetőségéről beszélve kiemelte¹¹ – szerepeltek a kódexben, mint a párviadalra való kihívás és annak elfogadása vagy a hűtlenség elkövetésére létesített szövetség. Mégsem állítható vitán felül, hogy ezek előkészületi sui generis bűncselekményeket takartak, hiszen maga az előkészület nem volt szabályozva a kódexben.

A *Csemegi-kódex* „kistestvére”, az 1879. évi XL. törvénycikk, a Magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról (Kbtk.) szintén nem említette az előkészületet. A *Csemegi-kódex* és a Kbtk. szabályait büntetett, vétséget vagy kihágást megállapító külön törvények egészítették ki, melyekben szintén található néhány, a mai előkészületi sui generis bűncselekményekhez hasonló tényállás, de ezek megítélésére is érvényes a párviadalra kihívásnál írt fenntartás. Példaként két tényállás álljon itt. A vadászatról szóló 1883. évi XX. törvénycikk 32. §-a szerint „aki ebét szándékosan valamely reá nézve tilos vadászati térre viszi, [...] pénzbüntetéssel büntetettik”.¹² A kivándorlásról szóló 1909. évi II. törvénycikk 39. §-a szerint pedig „aki engedély vagy jóváhagyás nélkül működő kivándorlási vállalkozóval vagy helyettesével a kivándorlásra vonatkozó üzleti összeköttetésben áll, vagy ily összeköttetés létesítésére lépéseket tesz, vagy ezeknek a kivándorlásra vonatkozó működését bármily más módon előmozdítja, ha cselekménye súlyosabb beszámítás alá nem esik, kihágás miatt két hónapig terjedő elzárással büntetendő”.¹³ Ez utóbbi cselekménynél a második fordulat az előkészületi cselekmény, a harmadik fordulat már bűnszerű (sui generis) cselekmény.

A Btá. (1950. évi II. törvény a büntetőtörvénykönyv általános részéről) egyik legfontosabb újítása az volt, hogy a mai általános részi megoldáshoz némileg hasonló módon szabályozta az előkészületet. A Btá. általános előkészületi magatartást határozott meg (*a büntett elkövetésére irányuló szándékkal a tényálláshoz nem tartozó, de annak véghezvitelét előkészítő cselekményt hajt végre*), és csak példálózva sorolt fel ilyen cselekvéseket, a hangsúlyt a materiális előkészületre helyezve, nem szólva az ajánlközásról és vállalkozásról. Önálló bekezdés mondta ki, hogy az *előkészület büntetését a törvény különös rendelkezései határozzák meg*, az elállásra pedig a büntetés korlátlan enyhítésének lehetőségét biztosította a jogalkotó.¹⁴

A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény szabályozása még közelebb vitt a majdani 1978. évi Btk. szövegéhez és módszeréhez. Az előkészület fogalmának tekinthető 11. § (1) bekezdés immár taxatív felsorolt magatartásai némiképp változtak, bekerült a törvénybe az elkövetésre ajánlközás és vállalkozás. Kikerült azonban a törvényi fogalomból a tényálláson kívüliség, igaz, ezt az elemet a jogelmélet azóta is következetesen megfogalmazza. Az elállás a mai szabályozáshoz hasonlóan már a büntethetőség megszűnését eredményezte, a (3) bekezdés pedig deklarálta a maradék bűncselekmény büntetendőségét.

Az előkészületről az annak határait (elsősorban a kísérlethez való viszonyát) vizsgáló *Kádár* Miklós és *Kálmán* György azt a gyakorlat számára ma is fontos

megállapítást tettek, miszerint „az előkészület viszonylagos fogalom, mindig csak valamely befejezett büntett szempontjából ítéhető meg”.¹⁵ Hangsúlyozták továbbá, hogy az előkészülettől való elállás eltér a kísérlettől való elállástól.¹⁶ *Békés Imre* a törvényi fogalom mellett egy elméleti definíciót is meghatározott, mely szerint „a szándékos büntett elkövetőjénél az elkövetés gondolatát kiváltó képzet első felvillanásától a törvényi tényállás teljes kimerítéséig hosszabb-rövidebb idő telik el; ezalatt a bűncselekmény sikere érdekében az elkövető számos közbeeső ténykedést hajthat végre”, hozzátéve, hogy ezek a közbeeső ténykedések fejezik ki az előkészületet.¹⁷ *Békés* továbbá csoportosította a 11. § (1) bekezdésében (taxatív) felsorolt elkövetési magatartásokat is, különbséget téve a gondolatközlések és a tettek között; valamint hangsúlyozta, hogy az előkészület általában akkor büntetendő, ha az adott bűncselekmény társadalomra veszélyessége kimagasló, és ilyenkor rendszerint minden előkészületi magatartás büntetendő (például az emberölés esetén). Kivételként említette a katonai büntettek köréből a szökést, amelynél a 312. § (3) bekezdése alapján „aki több katonával szökés közös elkövetésében megállapodik, előkészület miatt egy évig, háború idején két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel” volt büntetendő. *Békés* külön megjegyezte e cselekmény kapcsán, hogy az egyetlen kiemelt magatartás – a megállapodás – ellenére valódi előkészületről van szó, és nem előkészületi sui generis tényállásról.¹⁸

4. A hatályos Btk. általános része szerinti előkészület

Az 1970-es évek végére, *Földvári József* szavaival élve, „lassan elodázhatatlanná vált egy új kódex megalkotása, amely összhangban áll a társadalmi, gazdasági viszonyok fejlődésével, megfelel a legújabb tudományos eredményeknek, és tekintettel van a bűnözés helyzetére és várható alakulására is”.¹⁹ Így született meg a hatályos Btk., az 1978. évi IV. törvény, amelynek 18. §-a tartalmazza az előkészület büntetethegységének általános szabályait.

4.1 A Btk. 18. §-a

Az 1978. évi Btk. a Btk. és az 1961. évi Btk. által kijelölt úton halad tovább az előkészület szabályozásában. A törvényi előkészület-fogalom egyszerűsödött, az „elkövetéshez szükséges eszközök vagy kellékek megszerzése” fordulat kikerült a jogszabály szövegéből. Ez azonban nem érdemi változás, hiszen az „elkövetéshez szükséges vagy azt könnyítő feltételek biztosítása” felöleli az előbbi magatartást is. Az elő-

készület büntetethegységének legalapvetőbb feltétele a törvény általi kifejezett büntetni rendeltség. E feltételt összevetve a Btk. különös részének rendelkezéseivel, megállapítható, hogy a bűncselekmények többségénél az előkészület nem büntetendő, igaz, vannak olyan bűncselekménycsoportok is, ahol az előkészület büntetni rendeltsége tipikus. *Erdősy Emil* például az állam elleni bűncselekmények hat sajátosságának egyikeként emeli ki ezt a tulajdonságot.²⁰ A felsorolt előkészületi magatartásokat a jogirodalom két csoportba sorolja. Korábban már szóba került a *Békés Imre* által használt, a Btk. hatályos szövege alapján is helytálló felosztás (tettek és gondolatközlések). Lényegében ugyanezt a csoportosítást takarja a materiális és verbális előkészületi cselekmények megkülönböztetése.²¹ A tettek körébe tartozik a bűncselekmény elkövetéséhez szükséges vagy azt könnyítő feltételek biztosítása. Gondolatközlések az elkövetésre felhívás, ajánlkozás, vállalkozás és a közös elkövetésben megállapodás. A gyakorlat szempontjából ez a csoportosítás főleg az előkészülettől való elállás kérdéseivel lehet jelentős.

A 18. § (2) bekezdése az előkészülettől való elállás eseteit tartalmazza, méghozzá az 1961. évi V. törvény megoldásával egyező módon, büntetethegységet megszüntető okokként.²² Ahogy erre *Földvári* is felhívja a figyelmet, az a) pontban megfogalmazott eset a materiális, a b) pont a verbális előkészületi magatartásokra vonatkozik.²³ A materiális előkészületi magatartásoknál a büntetethegység megszűnésének eszerint három feltétele van: az önkéntes elállás, a bűncselekmény elkövetése megkezdésének elmaradása és az előbbi kettő tényező közötti ok-okozati összefüggés (*Földvári* az első és a harmadik feltételt egységbe vonva csak két feltételről beszél). Az önkéntesség-nél szintén *Földvári*nak a bírói gyakorlaton alapuló fogalom-meghatározása irányadó: „önkéntesnek tekinthető az elállás akkor, ha a külső körülmények olyanok, hogy az elkövető a megkezdett cselekményt folytathatná, azonban saját elhatározásából, tehát nem a külső körülmények hatására, visszalép”. A visszalépés konkrét indoka azonban már közömbös az önkéntesség szempontjából.²⁴ A Legfelsőbb Bíróság szerint pedig az önkéntes elállás megállapíthatósága csak erre (az önkéntességre) utaló körülmények megléte esetén lehetséges; míg az elállás végleges tervfeladást jelent.²⁵ A bűncselekmény elkövetése megkezdésének elmaradása azt jelenti, hogy a bűncselekmény nem jut el a kísérlet stádiumába sem, *Irk* szavaival élve, a cselekmény a kísérleten innen marad.²⁶ Ha a cselekmény már kísérleti stádiumba jutott, legfeljebb a Btk. 17. § (3) bekezdése alkalmazásának lehet helye. Az önkéntes elállás és az elkövetés megkezdésének elmaradása esetén sem szűnik meg azonban a büntetethegység, ha nem az illető elállása

miatt marad el az elkövetés megkezdése. Ez a „veszély” tipikusan akkor fenyegeti az előkészülettől elálló személyt, ha több személy közös előkészülete esetén a többiek folytatják az előkészületet, majd más okból elmarad az elkövetés megkezdése. Leginkább ilyen módon képzelhető el az az eset is, amikor az előkészülettől való önkéntes elállás ellenére nem marad el az elkövetés megkezdése, hiszen az előkészület a jogi tárgy olyan távoli (és csupán közvetett)²⁷ veszélyeztetését jelenti csak, amely (szemben például a befejezett kísérlettel) az elkövető akarata ellenére nemigen tud „elszabadulni”.

A verbális előkészületi magatartások esetében a büntetethezesség megszűnésének két feltétele van. Az első feltétel az előkészületi magatartástól függően kétféle lehet: a felhívás, ajánlkozás, vállalkozás visszavonása, vagy arra irányuló törekvés, hogy a többi közreműködő az elkövetéstől elálljon. A második feltétel itt is az, hogy az elkövetés megkezdése, de itt bármely okból, elmaradjon, tehát például a felhívását visszavonó személy büntetethezessége akkor is megszűnik, ha a felhívott személy teljesen más okból nem kezdi meg az elkövetést. Megjegyzendő még itt, hogy *Földvári* nem pusztán az elállásra rábírnai törekvést, hanem a rábírást nevezi meg feltételként.²⁸ Ez a nézet azonban nem tűnik helytállónak, hiszen a rábírást elvárása azt követelné meg, hogy ok-okozati összefüggés álljon fenn a büntetethezesség megszűnésének két feltétele között. Ez pedig a Btk. 18. § (2) bekezdés b) pontjának megfogalmazását figyelembe véve („a bűncselekmény elkövetésének megkezdése bármely okból elmarad”) itt nem követelmény.

A Btk. 18. § (2) bekezdésének c) pontja az előkészületnek hatóságnál történő feljelentését jelöli meg az előkészület büntetethezességének megszűnését eredményező harmadik lehetőségként. A törvény szövegéből azonban éppen a gyakorlat számára tán legjelentősebb kérdés tisztázása hiányzik: tudniillik hogy mikor „kell” az ilyen feljelentést megtenni. Ugyan a Btk. szövege nem tartalmaz megszorítást, a kérdésre kétféle válasz tűnhet logikusnak. Az egyik lehetőség az, hogy az ilyen feljelentés akkor szünteti meg a feljelentő büntetethezességét, ha a hatóságnak más forrásból az előkészületről még nem volt tudomása. A másik lehetőség pedig az, hogy a feljelentő büntetethezessége akkor is megszűnik, ha a hatóságnak már a feljelentés megtétele előtt tudomása volt az előkészületről, de amiatt a büntetőeljárás még nem indult meg, és a feljelentő nem tudott arról, hogy az előkészületről a hatóságnak már tudomása van. A törvényhozó céljával feltehetőleg az első nézőpont áll összhangban, mégis úgy vélem, a második esetben is megállapítható az elállás önkéntessége, ami a védelem fontos pillére lehet az esetleges büntetőeljárásban. Végül, ha a feljelentés megtételekor a feljelentő

tudta nélkül az előkészület miatt már meg is indult a büntetőeljárás, akkor a Btk. 18. § (2) bekezdés c) pontjának alkalmazhatósága nem tűnik indokoltnak. Ilyekor legfeljebb a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény alapján kerülhet sor például az eljárás megszüntetésére (a társadalomra veszélyesség csekély foka miatt).²⁹

A Btk. 18. § (3) bekezdése a (2) bekezdés alkalmazása esetén az úgynevezett maradék bűncselekmény büntetendőségét deklarálja. E rendelkezés törvénybe foglalásának indoka az, hogy az elkövető ugyanazon cselekménye egyidejűleg több bűncselekmény más-más stádiumát is megvalósíthatja. *Blaskó* Béla a következő példát hozza: azzal, hogy az elkövető éjjel, a zárat feltörve behatol más lakásába, a magánlaksértés befejezett alakzata mellett az elkövető szándékától függően egyszerre megvalósulhat lopás kísérlete és emberölés előkészülete is.³⁰ A törvény szóhasználata értelmében (szemben a *Földvári* által adott elemzésből kiérződő szűkítéssel)³¹ a maradék bűncselekmény nem csak befejezett bűncselekmény lehet, de kísérlet is. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az előkészülettől elállásnak a Btk. több esetét szabályozza, mint a kísérlettel elállásnak.³² Ha tehát az elkövető ugyanazon cselekménye egyidejűleg megvalósítja egy bűncselekmény előkészületét és egy másik bűncselekmény kísérletét, elképzelhető, hogy az esetleges büntetethezességet megszüntető ok csak az előkészület tekintetében áll fenn. Az előkészületet a Btk. általában súlyos, a társadalomra nagyobb (Békés szerint kimagasló) mértékben veszélyes bűncselekményeknél rendeli büntetni, de mindig alacsonyabb büntetési tétellel, mint a befejezett alakzatot.

4.2 A bűncselekmény stádiumai

A szándékos bűncselekménynek a jogelmélet szerint négy szakasza (stádiuma) különböztethető meg, ezek sorrendben az elkövetés elhatározása, az előkészület, a kísérlet és a befejezettség.³³ E felsorolást azonban ki kell egészíteni néhány megjegyzéssel. Egyrészt a négy stádium nem minden esetben különül el egymástól élesen (főleg ha az elhatározás kialakulását követően nagyon rövid időn belül befejezetté válik a bűncselekmény).³⁴ Másrészt a négy stádium mindegyike a szándékos bűncselekmények esetén sem feltétlenül valósul meg.³⁵ Továbbá, ahogy *Blaskó* Béla is kiemeli, a későbbi stádium a korábbiakat elnyeli, a több stádium megvalósulása azonban figyelembe vehető súlyosító körülményként a büntetés kiszabás során.³⁶ Végül érdemes megemlíteni azt is, hogy a bűncselekmények egy részénél a befejezettségen túl a bevégeztség (csak minősített esetként szabályozott eredmény bekövetkezése esetén) kategóriája is értelmezhető.

Ami az előkészületnek a stádiumtanban elfoglalt helyét (és ezzel együtt alsó és felső határát) illeti, az előkészületnek a jogelmélet által meghatározott fogalmából kell kiindulni. *Finkey, Irk* és *Békés* korábban idézett előkészület-definíciói mellett néhány újabb, az elődök által meghatározottakhoz lényegében hasonló megközelítést említek. A *Varga Zoltán* által szerkesztett „*A büntetőjog nagy kézikönyve*” szerint az előkészület „a szándékos bűncselekmények egy részének az a szakasza, ami már az elkövetésre való belső akaratelhatározáson túlmutat, de még nem kezdődik meg a Különös Részi tényállási elem megvalósítása”. A külsőleg hasonló magatartásoktól pedig a bűncselekmény elkövetésére irányuló célzat különbözteti meg az előkészületet.³⁷ *Blaskó* szerint olyan, a törvényi tényálláson kívüli magatartásról van szó, amely „a külvilágban már megjelenik, de még nem a szándékolt bűncselekmény elkövetési magatartása”.³⁸ *Nagy Zoltán* megfogalmazásában „az előkészületi cselekmények a törvényi tényállásokon kívül rekedő cselekmények, a jogtárgysértés vagy -veszélyeztetés legtávolabbi pillanatai”.³⁹ Az előbbiekhöz hasonló ismervekben látja az előkészület lényegét *Wiener A. Imre* is, szerinte az előkészület objektív ismerve, hogy a törvényi tényállás keretein kívül tevékenykedik az elkövető, szubjektív ismerve pedig a már többször említett célzat.⁴⁰ Az elmélet abban is egyetért, hogy bár az előkészület mulasztással is megvalósulhat, ennek gyakorlati jelentősége igen kicsi.⁴¹

Az elmélet által adott fogalmak, megközelítések ismeretében a következőkben jelölhető meg az előkészület alsó és felső határa. Előkészületről akkor-tól beszélhetünk, amikor az elkövető tudatában lejátszódó pszichikai mozgás (a gondolat) már a külvilág számára is látható módon megjelenik. Ez az előkészület alsó határa. Ami az előkészület felső határát illeti, *Wiener* szavaival élve, az előkészület és kísérlet határának elhelyezkedése attól függ, hogy hogyan szól a különös részi tényállás.⁴² Feltéve, hogy valamely bűncselekménynél mind az előkészület, mind a kísérlet értelmezhető, a két stádium határa az a pont, ahol az elkövető cselekménye belép a törvényi tényállás keretei közé, vagyis ahol megkezdődik valamely törvényi tényállási elem megvalósítása. Ez a pont bűncselekményenként eltérő lehet, és végső soron a bíróságokra marad az elhelyezkedésének pontos meghatározása (figyelembe véve mindenkor a jogelmélet által adott támpontokat).

5. Az előkészületi sui generis tényállások

Az előkészületi cselekmények büntetni rendelésének egyik formája az, amikor a törvényhozó előkészületi

sui generis tényállásokat alkot. Ahogy korábban említettem, *Nagy Ferenc* ezek némelyikét úgynevezett rendszeridegen sui generis előkészületi tényállásnak tekinti.⁴³ Továbbá, ahogy arra *Hollán Miklós* rámutat a közös elkövetésben való megegyezés elemzésénél, az előkészületi sui generis bűncselekményektől meg kell különböztetni azokat a bűncselekményeket, amelyek elkövetési magatartása olyan megállapodás, amely önmagában büntetőjogilag semleges cselekményre irányul.⁴⁴ Ilyen tényállás például a versenyt korlátozó megállapodás közbeszerzési és koncessziós eljárásban.⁴⁵ Még több olyan tényállás található a törvényben, amelynek elkövetési magatartása materiális előkészületi cselekmény, de mivel csak akkor beszélhetünk előkészületi sui generis bűncselekményről, ha az előkészületi magatartás (legtöbbször konkrétan meghatározott, ritkábban bármely) büntetendő cselekményhez (a továbbiakban: alapbűncselekmény) kapcsolódik, ezek sem előkészületi sui generis bűncselekmények. Példaként említhető itt a piramisjáték szervezése, mivel a piramisjátékba belépés – ha a belépő személy nem folytat szervezési tevékenységet – nem büntetendő.⁴⁶

A fenti megjegyzések megtétele után már sor kerülhet az előkészületi sui generis bűncselekmények közös jellemzőinek bemutatására, melyben a jogelmélet megállapításai mellett a Legfelsőbb Bíróság 5/1999. sz. büntető jogegységi határozata (BJE) érdemel említést. E határozat kimondja, hogy „az ilyen sui generis bűncselekményekre nem az előkészületre irányadó, hanem ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint más, a Különös Részben meghatározott befejezett bűncselekményekre. Minthogy az előkészületi sui generis tényállások befejezett bűncselekménynek minősülnek, a legfőbb eltérésük a 18. § szerinti előkészülettől az, hogy itt már a törvényi tényálláson belül lévő magatartásokról van szó.”⁴⁷ Ez a tényálláson belülség azt is jelenti, hogy az előkészületi sui generis tényállásoknak lehet kísérlete, valamint esetükben különbség tehető tettesség és részesség között, nem alkalmazható ugyanakkor a Btk. 18. § (2) bekezdése.⁴⁸ Megjegyzem, hogy a törvény több előkészületi sui generis bűncselekménynél külön rendelkezéssel lehetővé teszi a büntethetőség megszűnését (például a bünszervezetben részvétel esetén). Az előbbiekhöz érdemes még feltenni azt a kérdést, vajon a Btk. 18. §-a szerinti előkészülete lehet-e az előkészületi sui generis bűncselekményeknek. A törvény ugyan e sui generis bűncselekmények esetén sehol sem rendeli büntetni az előkészületet, elméleti szempontból nem zárható ki az ilyen magatartás (például a pénzhamisításhoz szükséges számítógépes program készítésére felhívás).

Végezetül érdemes számba venni, melyek is az előkészületi sui generis tényállások, illetve meny-

nyiben egyértelmű vagy vitatható egyes bűncselekmények előkészületi sui generis jellege. Ez utóbbi kérdésben árulkodó lehet az adott bűncselekmény helye a törvény rendszerében, az előkészületi sui generis bűncselekmények ugyanis rendszerint közvetlenül az alpbűncselekmény után helyezkednek el. Az állam elleni bűncselekmények köréből az alkotmányos rend elleni szervezkedés szervezet létrehozásával megvalósuló fordulata említhető. Ennek kapcsán mondja Erdősy, hogy a szervezet létrehozása kétmozzanátú: áll egyrészt mások felhívásából, másrészt a felhívással való egyetértésből. Ezek együtt olyan megállapodáshoz vezetnek, amelyhez a résztvevőknél meglévő célzattól táplálkozó (jogellenes) szervezeti cél kapcsolódik.⁴⁹ Az alpbűncselekmény egyébként itt az alkotmányos rend erőszakos megváltoztatása. Az előbbihez hasonló jellegű a rendészeti bűncselekmények (XV. fejezet II. cím) körébe tartozó közbiztonsági tevékenység jogellenes szervezése, ez azonban konkrét alpbűncselekmény hiányában nem tekinthető sui generis előkészületi bűncselekménynek. A közbiztonsági tevékenység jogosulatlan végzése ugyanis konkrét esetben lehet például csalás vagy valamilyen erőszakos bűncselekmény, ezek kritériumainak hiányában azonban egyáltalán nem bűncselekmény (legfeljebb közbiztonsági tevékenység jogosulatlan végzésének szabálysértése).⁵⁰

Az emberiség elleni bűncselekményekről szóló XI. fejezetből a béke elleni bűncselekmények közé tartozó tiltott toborzás említhető, minthogy a 154. § (1) bekezdésében említett toborzás valójában felhívó magatartást takar. A (2) bekezdésben szereplő belépésre ajánlkozás szintén előkészületi magatartás. A tiltott toborzás esetén is hiányzik azonban a konkrét alpbűncselekmény, így ez a tényállás sem előkészületi sui generis bűncselekmény. Az így toborzott személy magatartása ugyan lehet hazaárulás, a két bűncselekmény törvénybeli elhelyezkedése azonban kizárja azt, hogy a tiltott toborzást a hazaárulás előkészületeként értelmezzük. A rábírnai törekvést mint előkészületi magatartást (felhívást) rendeli büntetni a törvény a házasság, család és ifjúság elleni bűncselekmények körébe tartozó kiskorú veszélyeztetésénél a 195. § (2) bekezdésében. E tényállás sajátossága, hogy itt az alpbűncselekmény nincs konkrétan meghatározva, az tehát bármely bűncselekmény lehet.

Más a helyzet a nemi erkölcs elleni bűncselekményt képező megrontásnál a 201. § (2) bekezdésében és a 202. § (2) bekezdésében. Itt ugyanis az elkövető olyan cselekvésre hívja fel a tizennegyedik életévét betöltött személyt, amellyel az nem követ el bűncselekményt. Logikailag, ha az elkövető magatartását nemi aktusra történő ajánlkozásnak tekintenénk, valóban sui generis előkészületi bűn-

cselekményről lenne szó, ez az értelmezés azonban nyilvánvalóan nem felel meg a törvény szóhasználatának. Az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények közé tartozó, és az előkészületi sui generis bűncselekmények klasszikus példájának tekinthető hamis tanúzásra felhívásnál szintén a rábírnai törekvés az elkövetési magatartás. A közélet tisztasága elleni bűncselekmények körében előkészületi sui generis bűncselekménynek tekinthető a vesztegetés több megvalósulási formája, a befolyással üzérkedés és a befolyás vásárlása, valamint ezek további alakzatai (XV. fejezet VIII. cím) is, mivel az előny kérése az előny adására irányuló felhívásnak, ígérete az előny adására ajánlkozásnak, az előny ígéretének elfogadás pedig megállapodásnak tekinthető.

A közbiztonság elleni bűncselekmények között szabályozott, a Btk. 263/C. § (1) bekezdésének első öt elkövetési magatartásával megvalósuló bűnszervezetben részvétel tekinthető az előkészületi sui generis bűncselekmények másik tipikus példájának. E tényállás jellegzetessége, hogy itt a törvényhozó valamennyi 18.§ szerinti előkészületi magatartást befejezett bűncselekménnyé nyilvánította, valamint, hogy az alpbűncselekmény nincs konkrétan meghatározva. Ugyanezen cím alatt található a korábban már elemzett szervezéssel megvalósuló tiltott állatviadal szervezése (266/A. § (1) bekezdése), valamint a tiltott szerencsejáték szervezése (267. §). A 266/A. § (2) bekezdése szerinti tényállás pedig a materiális előkészületi magatartásnak felel meg. A tiltott állatviadal szervezése egyébként látszólag állatkínzás előkészületi magatartásának tekinthető. Ez ellen szólhat azonban az előkészület célzatosságának igénye, az állatviadal szervezése ugyanis elsősorban anyagi haszonszerzésre irányul (például a fogadásokon keresztül). Megjegyzem ugyanakkor, hogy az állatok ilyen eseményekkel rendszerint együtt járó sérülései vagy halála, végső soron kínzása sem zárható ki elvi élel az egyes esetekben az elkövetői célzat köréből. Szintén nem minősül előkészületi sui generis bűncselekménynek a tiltott szerencsejáték szervezése, mivel a beszerzés címzettjei a tiltott szerencsejátékban való részvételükkel nem valósítanak meg bűncselekményt, legfeljebb, meghatározott feltételek fennforgása esetén, szabálysértést.⁵¹

Felmerülhet az előkészületi sui generis jelleg kérdése a köznyugalom elleni bűncselekmények körébe tartozó törvény vagy hatósági rendelkezés elleni izgatás és közösség elleni izgatás esetén is, hiszen az e tényállásokban elkövetési magatartásként feltüntetett uszítás lényegét tekintve felhívás. Mivel azonban e bűncselekményeknél az uszítás célpontja (jogszabály, hatósági rendelkezés) és tárgya (általános engedetlenség, gyűlölet) általános jellegű, tehát a felhívás nem kifejezetten bűncselekmény elköveté-

sére irányul, egyik esetben sem beszélhetünk előkészületi sui generis bűncselekményről. Ha azonban az uszítás konkrét bűncselekmény elkövetésére (is) irányul, az uszító már az adott bűncselekmény előkészületéért (felhívásért) vagy felbujtóként is felelhet magatartása hatásainak függvényében.⁵²

A közegészség elleni bűncselekménynek minősülő kábítószerrel visszaélés elkövetési magatartásainak rendszere meglehetősen bonyolult. A Legfelsőbb Bíróság több határozatának vonatkozó rendelkezései a hatodik fejezetben kerülnek ismertetésre, így ehelyütt csak néhány megállapítás előzetes megtétele indokolt. Abból, hogy a nem forgalmazási (a Legfelsőbb Bíróság szóhasználatában fogyasztói) befejezett magatartások kizárják a forgalmazási magatartások előkészületének megállapítását, az is következik, hogy – legalábbis elméleti szinten – előbbi magatartások az utóbbiak előkészületének is minősülnek.⁵³ Ebből a szempontból külön kiemelésre érdemes, hogy a nem forgalmazási magatartások előkészülete is büntetni rendelt (a Btk. 18. §-a szerint). E két magatartáscsoport mellett azonban a kábítószerrel visszaélésnél a törvényhozó sui generis előkészületi (és bűnsegédi) tetteket is büntetni rendelt, például az előbbi magatartásokhoz anyagi eszközök szolgáltatását vagy a kábítószerrel visszaélés elkövetését segítő anyagok, berendezések készítését.⁵⁴ A gazdasági bűncselekmények köréből már korábban említett piramisjáték szervezése, a mondotaknak megfelelően és *Hollán* szintén korábban bemutatott fejtegetésével egyetértve, bár előkészület-szerű magatartással valósul meg, nem tekinthető előkészületi sui generis bűncselekménynek.

Materiális előkészületi magatartással megvalósuló előkészületi sui generis bűncselekmények a gazdasági bűncselekmények köréből a számítástechnikai rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszása, a pénzhamisítás elősegítése, a jövedékkel visszaélés elősegítése és a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának elősegítése, valamint a vagyon elleni bűncselekménynek minősülő szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok védelmét biztosító műszaki intézkedés kijátszása. A felsorolt öt bűncselekmény tényállása egyébként igen hasonló. Külön említést mindössze a számítástechnikai rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszásánál és a szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok védelmét biztosító műszaki intézkedés kijátszásánál szabályozott további elkövetési magatartás, az adott bűncselekmény elkövetéséhez szükséges gazdasági, műszaki, szervezési ismeretek rendelkezésre bocsátása⁵⁵ érdemel, ami tulajdonképpen az előkészületi sui generis bűncselekmény egy előkészületi magatartásának sui generis cselekménnyé emelését, és az alaptényállással egyformán büntetni rendelését jelenti.

Végül megemlítem a katonai bűncselekmények köréből a bujtogatást (357. §) és a harci szellem bomlasztását (366. §). E bűncselekmények elkövetési magatartása az elégedetlenség szítása, amely – a törvény szövegét szigorúan értelmezve – nem azonos az engedetlenség szításával, még akkor sem, ha utóbbi bűncselekmény esetén az engedetlenség kiváltása harchelyzetben minősített esetként szerepel a törvényben. Minthogy az engedetlenség szítása nyilvánvalóan felhívás, az elégedetlenség szítása azonban nem az; és az elégedetlenség érzése, ha engedetlenségbe nem csap át, önmagában nem bűncselekmény, a két említett tényállás nem tekinthető előkészületi sui generis bűncselekménynek.

6. A Legfelsőbb Bíróság⁵⁶ határozatai

A törvény szövegének és szerkezetének, valamint a jogelmélet álláspontjainak ismertetése mellett az előkészületi cselekmények büntethetőségének vizsgálatában figyelemmel kell lenni a Legfelsőbb Bíróság határozataira is. Időrendben haladva, először az 5/1999. sz. BJE érdemel említést, amely kimondja, hogy a Btk. 18. § (1) bekezdése szerint büntetendő előkészületi cselekmények általában attól függően minősülnek egy- vagy többrendbeli előkészületnek, hogy az elkövető szándéka egy vagy több bűncselekmény elkövetésére irányult. Megjegyzem, hogy a fentiekkel szemben a több (különböző) előkészületi magatartás általában természetes egységet képez, de megállapítható a többrendbeliség, ha az elkövető az előkészülettel felhagy, majd hosszabb idő elteltével ismét előkészületi cselekményt valósít meg.⁵⁷ A 4/2005. sz. BJE a bünszervezetben részvétel bűncselekményéről rögzíti, hogy a szervezetben való passzív részvétel nem büntetendő, az még a szándék kialakulásának fázisában van, tehát még nem is előkészület. Ugyanebben az évben született meg a Büntető Kollégium 1190. sz. elvi határozata, amely a passzív hivatali vesztegetésről kimondja, hogy a jogtalan előny kérése a jogtalan előnyért való köteleltséghez csak előkészülete, és nem kísérlete.

A Büntető Kollégium 1389/2006. sz. elvi határozata szerint a hamis tanúzásra felhívás olyan sui generis bűncselekmény, amelyben a törvényhozó fogalmilag eredménytelen felbujtásnak tekintendő magatartást rendel büntetni, és amely bűncselekmény megvalósítható az eljárás megindulása előtt is, hiszen a felhívó magatartás tanúsításával befejezetté válik. A kábítószerrel visszaélés bűncselekményéről mondja ki az 1/2007. sz. BJE, hogy bármely fogyasztói típusú elkövetési magatartás befejezett alakzatának megállapítása kizárja a terjesztői típusú elkövetési magatartással megvalósuló bűncselekmény – enyhébb me-

gítelésű – előkészületének megállapítását. Szintén a kábítószerrel visszaélés büntethetőségének kérdéseit tárgyalja az 57. sz. kollégiumi vélemény (BKv).⁵⁸ E vélemény szerint a kábítószerrel visszaélésre irányuló felhívás akkor minősül pusztán a bűncselekmény előkészületének, ha nem tekinthető kábítószer kínálásának, a kínálás ugyanis befejezett alakzatot valósít meg.⁵⁹ Előkészület továbbá a termesztés feltételeinek előzetes biztosítása, a vetőmagok beszerzése, növény terjesztése, ha abból a kábítószer hatóanyagát csak további feldolgozással lehet kivonni.

A Büntető Kollégium 1583/2007. sz. elvi határozata a lőfegyverrel elkövetett emberölés előkészületét és kísérletét határolja el egymástól, amikor kimondja, hogy a lőfegyverrel célzás csak emberölés előkészülete, az ölési cselekmény megkezdését (a kísérlet alsó határát) az elsütő szerkezet mozgásba hozása jelenti. Ugyanebben az évben született meg a Büntető Kollégium 1677. sz. elvi határozata, amely kimondja többek között, hogy a bérnyílkosok tényleges megbízása emberölés elkövetésére felhívásnak felel meg. Utal továbbá arra is, hogy az előkészület mindig célzatos, valamint a 4/2005. sz. BJE határozattal összhangban megállapítja, hogy a bünszervezetben részvétel bűncselekménye (legalább is a törvényben írt elkövetési magatartások egy része) előkészületi sui generis bűncselekmény. A Büntető Kollégium 1754/2008. sz. elvi határozata értelmében az ittas járművezetésnek⁶⁰ csupán az (egyébként nem büntetendő) előkészülete, és nem a kísérlete valósul meg, ha a közepes fokban ittas gépjárművezető nem a közúton vezeti a járművét, és a közútra történő kihajtást ténylegesen meg sem kísérelte. Az ugyanebben az évben született 1759. sz. elvi határozat a kísérletről mondja ki, hogy az önkéntes elállás személyhez kötött magatartás, ezért több elkövető esetén a törvényben biztosított büntetlenség csak arra az elkövetőre vonatkozik, aki ezt a magatartást ténylegesen kifejtette. Ez a megállapítás azonban nyilvánvalóan érvényes az előkészülettől való elállásra is.

A 61. sz. kollégiumi vélemény⁶¹ a bűncselekményeknek a büntetőügyekben eljáró bíróságok ügydöntő határozatainak rendelkező részében szereplő pontos megnevezését mutatja be. Ennek körében mondja ki, hogy amennyiben a bűncselekmény kísérleti vagy előkészületi alakzata állapítandó meg, ezekre az elkövetési alakzatokra a büntetési vagy vétségi megjelölés után célszerű utalni. A 78. sz. kollégiumi vélemény⁶² szerint a vesztegetés bűncselekményének azoknál a formáinál, ahol a jogtalan előny átadására és átvételére nem kerül sor, nincs helye a Btk. 77/B. § (1) d) pontja szerinti vagyoneklobzásnak, mert ez a törvényi rendelkezés csak az előkészületi cselekményeknél teszi lehetővé a vagyoneklobzás alkalmazását, a vesztegetésnél pedig (például) ígélet esetén is befejezett alakzatról van szó. A Büntető Kollégium

2207/2010. sz. elvi határozata már többször említésre került, így ehelyütt nem indokolt a határozat rendelkezéseinek megismétlése.

Végül érdemes megemlítem a 3/2011. sz. büntető jogegységi határozatot, amely az előkészületnek a részesi alakzatoktól történő elhatárolásának legalapvetőbb vonását fogalmazza meg, vagyis azt, hogy felbujtás és bűnségély megállapításának nincs helye, ha ehhez nem kapcsolódik legalább kísérleti szakba eljutó tettesi bűncselekmény. A bemutatott határozatok alapján megállapítható, hogy a büntetőtörvényünkben csak röviden megfogalmazott és kivételesen büntetett előkészület intézményéhez az elmúlt bő egy évtizedben meglehetősen aktívan közeledett a Legfelsőbb Bíróság. A továbbiakban pedig a Kúria feladata lesz az előkészület büntethetősége fontosabb kérdéseinek vizsgálata, és iránymutató határozatok kibocsátása.

7. Összegzés

Az előkészületi magatartások büntethetőségi kérdései történeti, jogelméleti és a bírósági határozatokon alapuló vizsgálatának végére érve megállapítható, hogy az elmélet számára számos érdekes kérdést felvető téma a gyakorlat szempontjából sem hanyagolható el. A büntetőeljárásban résztvevő hatóságok tagjai ugyanis csak akkor tudják a büntető anyagi jog és eljárásjog legfontosabb elveit érvényre juttatni, ha megfelelően minősítik a több jogintézmény határán álló történeti tényállásokat. A hibás minősítés rossz ítéletekhez, justizmord-okhoz, ezáltal pedig az intézményekbe vetett bizalom és a jogász hivatás tekintélyének csökkenéséhez vezethet. A jogalkalmazóknak pedig munkájuk során, a Legfelsőbb Bíróság ismertett határozatai és a Kúria joggyakorlatot egységesítő, a jövőben születő határozatai mellett, a kényes kérdéseket boncolgató elméleti munkák jelenthetnek segítséget, vezérfonalat. Így nagyobb eséllyel valósulhat meg a büntető igazságszolgáltatással szemben Cséka Ervin által támasztott, ma is helytálló követelmény, így lehet mindenkor igazságos a büntetőeljárás.

Felhasznált irodalom

- Angyal Pál – Degré Miklós – Zehery Lajos: Anyagi és alaki büntetőjog. I. kötet. Danubia, Pécs 1927
- Angyal Pál – Isaák Gyula: Büntető Törvénykönyv II. Harmadik kiadás. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest 1937
- Balogh Ágnes – Tóth Mihály (szerk.): Magyar Büntetőjog, Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest 2010
- Békés Imre: A büntethetőség. In: A büntető törvénykönyv kommentárja. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1968
- Blaskó Béla: Magyar büntetőjog. Általános rész. Második, átdolgozott kiadás. Rejtjel Kiadó, Budapest 2003
- Cséka Ervin: A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1968

Erdősy Emil – Földvári József – Tóth Mihály: Magyar Büntetőjog, Különös rész. Negyedik, átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó, Budapest 2007

Finkey Ferencz: A magyar büntetőjog tankönyve. Harmadik, átdolgozott kiadás. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest 1909

Földvári József: Magyar Büntetőjog, Általános rész. Nyolcadik, átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó, Budapest 2006

Herke Csongor – Hautzinger Zoltán: Büntető eljárásjogi alapkérdések. AndAnn Kft., Pécs 2011

Hollán Miklós: A bűncselekmény közös elkövetésében való megállapodás a magyar büntetőjogban. <http://jesz.ajk.elte.hu/hollan27.html>

Irk Albert: A magyar anyagi büntetőjog. Második kiadás. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, Pécs 1933

Kádár Miklós – Kálmán György: A büntetőjog általános tanai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966

Molnár Gábor: A bűncselekmény megvalósulási szakaszai (stádiumai). In: (szerk.) Busch Béla: Büntetőjog. Általános rész. Negyedik, hatályosított kiadás. HVG ORAC, Budapest 2009

Nagy Ferenc: A Magyar Büntetőjog Általános Része. Második, átdolgozott kiadás. HVG ORAC, Budapest 2010

Szepesi Erzsébet (szerk.): A büntető törvénykönyv magyarázata 1. CompLex Kiadó, Budapest 2009

Varga Zoltán (szerk.): A büntetőjog nagy kézikönyve. CompLex Kiadó, Budapest 2007

Wiener A. Imre: Büntetendőség-Büntethetőség (Felelősségtan). In: (szerk.) Wiener A. Imre: Büntetendőség-Büntethetőség. Büntetőjogi Tanulmányok. Jog és Jogtudomány 13. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest 1997

Jegyzetek

- ¹ Cséka: i.m. 10. o.
² Cséka: i.m. 11. o.
³ Balogh-Tóth: i.m. 175-179. o.
⁴ Nagy: i.m. 194-195. o.
⁵ A Btk. 304.§ (1) bekezdése szabályozza a pénzhamisítás (befejezett) büntetettének alapesetét, a 304. § (4) bekezdése szerint pedig aki pénzhamisításra irányuló előkészületet követ el, vétség miatt [...] büntetendő. Ezt követően a 304/A. § szabályozza a pénzhamisítás elősegítésének vétségét, amelynek büntetési tétele egyébként megegyezik a pénzhamisítás előkészületének büntetési tételével.
⁶ Földvári: i.m. 39. o.
⁷ Ez a megfogalmazás a stádiumtanhoz kapcsolódik. A Csemegi-kódex a befejezettség fogalmát sem határozta meg, így Irk szerint befejezett (cselekmény) minden, ami a kísérleten túl van.
⁸ Irk: i.m. 185-187. o.
⁹ Finkey: i.m. 266-268. o.
¹⁰ Angyal-Degré-Zehery: i.m. 31-33. o.
¹¹ Irk: i.m. 185-187. o.
¹² Angyal-Isaák: i.m. 161. o.
¹³ Angyal-Isaák: i.m. 292-293. o.
¹⁴ 1950. évi II. törvény (<http://www.1000ev.hu>) 19.§ (1)-(3)
¹⁵ Kádár-Kálmán: i.m. 538. o.
¹⁶ A kísérlettelől elállás akkori szabályozásához lásd: 1961. évi V. törvény 9-10. § (<http://www.1000ev.hu>)

¹⁷ Békés: i.m. 49. o.

¹⁸ Békés: i.m. 66. o.

¹⁹ Földvári: i.m. 41. o.

²⁰ Erdősy-Földvári-Tóth: i.m. 24. o.

²¹ Földvári: i.m. 191. o., Balogh-Tóth: i.m. 175-179. o.

²² Az előkészülettől való elállás esetei a Btk. 32. § e) pontja szerinti, a törvényben meghatározott egyéb büntethetőséget megszüntető okok közé tartoznak.

²³ Földvári: i.m. 192. o.

²⁴ Földvári: i.m. 189. o.

²⁵ A Büntető Kollégium 2207/2010. sz. elvi határozata

²⁶ Irk: i.m. 185. o.

²⁷ Blaskó: i.m. 293. o.

²⁸ Földvári: i.m. 192. o.

²⁹ Herke-Hautzinger: i.m. 114. o. (táblázat)

³⁰ Blaskó: i.m. 289. o.

³¹ Földvári: i.m. 193. o.

³² Vesd össze a Btk. 17. § (3) bekezdését a 18. § (2) bekezdésével.

³³ Békés: i.m. 50. o., Blaskó: i.m. 289. o., Molnár: i.m. 208. o., Varga: i.m. 63-64. o.

³⁴ Tipikus példaként említhető itt az erős felindulásban elkövetett emberölés (Btk. 167. §).

³⁵ Földvári: i.m. 181-193. o.

³⁶ Blaskó: i.m. 289. o.

³⁷ Varga: i.m. 71. o.

³⁸ Blaskó: i.m. 293. o.

³⁹ Balogh-Tóth: i.m. 175. o.

⁴⁰ Wiener: i.m. 187. o.

⁴¹ Blaskó: i.m. 295. o., Szepesi: i.m. 80. o.

⁴² Wiener: i.m. 187. o.

⁴³ Nagy: i.m. 194-195. o.

⁴⁴ Hollán: i.m.

⁴⁵ Btk. 296/B. §

⁴⁶ Btk. 299/C. §

⁴⁷ Molnár: i.m. 222. o.

⁴⁸ Varga: i.m. 71. o.

⁴⁹ Erdősy-Földvári-Tóth: i.m. 30-32. o.

⁵⁰ 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről (Sztv.) 171. §

⁵¹ Sztv. 191. §

⁵² Erdősy-Földvári-Tóth: i.m. 339-340. o.

⁵³ 1/2007. BJE

⁵⁴ Erdősy-Földvári-Tóth: i.m. 394-395. o.

⁵⁵ Btk. 300/E.§ (2), illetve Btk. 329/B. § (2)

⁵⁶ A vizsgált határozatok megszületésekor a legfőbb igazságszolgálati intézmény neve még Legfelsőbb Bíróság volt, ezért a szövegben ez a megnevezés szerepel.

⁵⁷ Szepesi: i.m. 82. o.

⁵⁸ BKv 57.

⁵⁹ Btk. 282/A. § (1)

⁶⁰ Btk. 188. § (1)

⁶¹ BKv 61.

⁶² BKv 78.

Mátyás Melinda
PhD-hallgató

A franchise szerződés időszerű kérdéseiről

1. Bevezető

„Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” – Ez a jelmondat igaz az üzlet világára is. Globalizálódó világunk számos követelményt állít az üzlet világában, új gondolkodásmódot igényel ahhoz, hogy a vállalkozás sikeres legyen. A franchise szerződéses viszony olyan lehetőséget nyújt a felek számára, amely biztosíthatja ennek az elvnek a megvalósítását szerte a világon. A franchise tehát manapság már ismert, és bevett technikává vált a vállalatok, vállalkozások számára a belföldi és a külföldi terjeszkedéshez.

A franchise kapcsolatok terjedése már Magyarországon is nagykorúvá vált, és az új Polgári Törvénykönyv megalkotása előhívta a kodifikáció szükségességét is. A Szerkesztőbizottság végül a kodifikáció mellett döntött. A franchise olyan összetett kapcsolat a gazdasági élet szereplői között, amelynek alapja a franchise szerződés. Nagyon fontossá vált a piaci életben, számtalan franchise alapon működő vállalkozással találkozhatunk. A gazdasági válság idején jelentősen csökkent a vállalkozói kedv, kevés a beruházás, ritkán kezdenek a piaci szereplők új üzleti tevékenységbe. A kis- és középvállalkozások száma csökken. Ennek azonban súlyos következményei vannak/ lesznek a gazdasági életben.

A partnerségek, szövetségek létrehozása megoldást jelenthet a piaci szereplők számára. A szövetségek, a szerződéses kapcsolatok a tudást, a képességek megosztását biztosítják, és ez túlélést jelenthet a piaci viszonyok közepette. A franchise szerződéssel egy már sikeres, és bejáratott üzleti koncepció, márkánév használatának átengedésére ad lehetőséget a jogok tulajdonosa, a franchise átadója, egy partner, független vállalkozó számára. Michael E. Gerber „a kulcsrakész vállalkozások forradalma”-ként emlegeti a franchise rendszerek egyre szélesebb terjedését, amely segíthet kilábalni a nehezebb időszakból, és folytonos fejlődés útjára állítani a piac szereplőit. A szerződéses kapcsolat hosszú távra szól, és virágzóan működő rendszert alakíthat ki bármilyen piaci szegmensben. Ennek az intézménynek modern formája az 1960-as évektől indult világhódító útjára, és lett a vállalatok nemzetközi terjeszkedésének egyik fontos eszköze. Minkét félnek gyümölcsöző kapcsolatot teremt, mivel a franchise-ba adó kisebb

tőkebefektetéssel is képes kiterjeszteni vállalkozását, eljuttatni szolgáltatását, árúját a földrajzilag távolabb eső fogyasztók számára. A franchise partnereknek pedig kisebb kockázattal már olajozottan működő rendszerhez ad csatlakozási lehetőséget, méghozzá úgy, hogy függetlenségét is megtarthatja. A kodifikáció szükségessége nem alapozható azonban a szerződés fontos szerepére. Vékás Lajos gondolatait idézve: „A kódexbe történő felvétel persze nem státuszszimbólum, amire lehetőleg minél több jogintézménnyel törekedni kell.”¹

2. A franchise szerződés

A franchising mint vállalkozási forma alapja a franchise szerződés. A franchising önmagában egy szerződéssel nem jellemezhető, a felek között ugyanis ennél jóval összetettebb jogviszony(ok) alakulnak ki. A franchise olyan összetett, szerteágazó jogi kapcsolat, amely alatt több jogviszony együttesét kell értenünk.² Ez a szerződés olyan *atipikus keretszerződés*, amely rögzíti a felek közti együttműködés, vállalkozás alapvető struktúráját, az együttműködés színtereit, a legfontosabb jogokat és kötelezettségeket. Szabályozza mindazokat a kérdéseket, amelyek a jogviszony alapjait adják, ami a felek közötti franchise kapcsolat lényegi magva. A keretszerződés „csupán” alapja a felek közötti további komplex együttműködés létrejöttének. Ezen túl még számos egyéb jogviszony keletkezik. A rendszer működéséből ugyanis olyan kapcsolati rendszer keletkezik, amelyben a szolgáltatások mindegyike önálló szerződéstípus elemeként karakterizálható.³ Ezek jellege azon múlik, milyen az adott franchise-típus. Az egyes elemek egymásra tekintettel, együtt teljesítendő, felépítésük a jogügylet közgazdasági céljainak megfelelően alakul.⁴ A tartós jogügyletben megfigyelhetőek a következő kontraktusok jegyei: *licencszerződés* (a védjegy, know-how, szabadalom, illetve egyéb szellemi alkotások használatának átengedése); *bérelti szerződés* (a franchisor által a berendezések, üzlethelyiség használatba adása); *adás-vétel* (a berendezések megvásárlása); *megbízási szerződés* (az átadó tanítási, képzési, tanácsadási és reklámtevékenysége, valamint rendszerfejlesztési kötelezettsége); *szállítási szerződés* (nyersanyagok, árukészlet stb. szállítására); *biztosítási szerződés* (a berendezések megóvására köthető); *kezesi szerződés* (az átvevő bankhitel felvételekor vállalhatja a kezes szerepét a franchisor); *hitelügylet, kölcsönszerződés* (pénzügyi támogatást maga a franchise átadója is nyújthat).

A szerződés-csomag tehát a gazdasági cél elérése érdekében szükséges valamennyi jogviszonyra vonatkozó jogügyletet magába foglalja, a vállalkozási

rendszer egészének jogi megvalósítása, és ennek működtetése a felek által.⁵ A szerződés értelmezésénél figyelembe kell venni eme szerződéstípusok sajátosságait is a közös gazdasági cél eléréséhez viszonyítva. Mindezek mellett azonban az üzleti működés kiemelkedően fontos eleme még a kapcsolatnak a *működési kézikönyv*, amely a szerződési keretek között a vállalkozás velejét adja, hiszen ez alapján tudja a vállalkozó a tevékenységét elkezdni. Ez a dokumentum tartalmazza a franchise lényegét, az eredményes üzletvitelhez szükséges tudnivalókat. A szerződés mellett ez a franchise jogviszony alapidokumentuma. Leírja a know-how-t, bizonyos esetekben az arculati leírás is ebben található. Tartalma az üzlet profiljától függ.⁶ A működési kézikönyvvel válik „kulcsrakésszé”⁷ a vállalkozás. A technikai részletek, a napi üzletvitelre vonatkozó információk ebben lelhetők fel (pl. a minimális készletszint meghatározása, a munkatársak képzése stb.), amellyel kiegészülnek a szerződésben foglaltak. Amíg szerződésnek a hosszú távú kapcsolatot kell rendeznie, addig ez adott esetben a körülmények változása folytán (fejlesztések, innováció, gazdasági körülmények változása) könnyen módosítható.

A franchise szerződés tehát *atipikus, sui generis* szerződés. A hatályos Polgári Törvénykönyv (továbbiakban Ptk.) nem szabályozza ezt a gyakorlatban önállósult szerződéstípust, amely kombinálja a különböző nevesített jogügylet típusokat. A gazdasági életben nem ritka, hogy az üzleti kapcsolatokhoz igazodó kontraktusok keletkeznek, amelyek eltérnek a klasszikus szerződésektől. Számos vállalkozás alkalmazta a franchise szisztémát, sokszor úgy, hogy nem is tudta, hogy tulajdonképpen franchise rendszert alkotott. A gazdasági szükségletek születték pl. a lízing konstrukciót is, amelynek hazája szintén az Egyesült Államok. A gazdasági folyamatok tehát számos olyan speciális szerződési jogviszonyt alkottak, amelyek eltérőek a „hagyományos” szerződéses kapcsolatoktól. A bejáratott márkanevvel bíró vállalatok elkezdtek értékesíteni üzleti koncepciójukat, és terjeszkedéshez szükséges tőke híján hívták életre ezt a mindkét fél számára előnyös, szoros gazdasági kapcsolatot. A szerződések e kapcsolatok jogi rendezésének eszköze. Az így létrejött speciális szerződés már a XX. század terméke.⁸

3. A franchise szerződés tartalma

A szerződéses viszony komplexitása, és az egyes franchise kapcsolatok eltérősége miatt nem lehet kitérni valamennyi tartalmi elemre, csupán néhány fontosabbat említenék. A franchise szerződés lényeges elem a *közös gazdasági célok* megfogalmazása

(bevezető részben), amely a hosszú távú együttműködés záloga lehet. Ezen céloknak megfelelően lehet a megváltozott körülményekhez igazítottan módosítani az egyes szerződési elemeken, illetve a szerződés értelmezéséhez is nagy segítséget nyújt. A szerződés szellemét fejezi ki. A franchise szerződés általában hosszú távra kíván gazdasági kapcsolatot létrehozni a felek között. Általában határozott *időtartamra* szól, és a megújítás feltételeit is rendezik a felek (ez általában újabb díjfizetéssel is jár). Az időtartam meghatározása nem könnyű feladat az átadó számára, különösen, ha a hálózat kiépítését nemrég kezdte. A határozott időtartam lehetővé teszi a nem megfelelő partnerektől való békés megszabadulást, és a megújítás miatt fizetett díj pedig biztos bevétele a franchise átadónak. A szerződésnek világosan tartalmaznia kell ezeket, a későbbi jogviták elkerülése végett. Pontosán rögzíteniük kell a feleknek a szerződés *területi hatályát*, a földrajzi egység megjelölésével, amely területen az átvevő gyakorolhatja jogait. A *kizárólagosság* a legtöbb szerződésnek része, melyben az átadó biztosítja, hogy adott területen más partner számára nem biztosítja a jogok használatát (tehát nem lesz konkurenciája a partnernek más átvevő). A *titoktartási kötelezettség* és a szerződés megszűnése után a piaci szegmensben való működés korlátozása szintén gyakori eleme, a franchise-ba adó így biztosítja be magát arra nézve, hogy a vagyoni értékkel bíró jogai, üzleti titkok (know-how, iparjogvédelmi jogok) ne kerülhessenek nyilvánosságra és az átvevő a szerződés megszűnése után a konkurenciája legyen. Pontosán körbe kell határolniuk a *felek jogait és kötelezettségét*, elkerülve ezzel a későbbi jogviták esetében a bizonyítási nehézségeket.

A franchise-nak alapvető tétele, hogy a jelentkezőket gondos tesztelésnek vetik alá, és csak akkor írják vele alá a szerződést, ha megfelel a lánc elvárásainak. A partnerek kiválasztása fontos stratégiai kérdés, mivel a vállalkozás sikere áll, vagy bukik a tagokon. A rendszergazda számára kiemelt fontosságú, hogy a termékeit, szolgáltatását, a cégnevét, goodwilljét jó kézbe adja, hiszen a fogyasztó vele azonosítja a franchise tagokat. A partnerprofil tehát előre meghatározzák, és e szerint választják ki a franchise átvevőket. A szerződés alapvetően mindig természetes személlyel köttetik, akinek a szerződés jogot biztosít, hogy a megszerzett jogokat (ami a rendszernek, mint vállalkozási csomagnak, és a hozzá tartozó kereskedelmi, és márkaneveknek, végjegyeknek, és más, szerzői jogi oltalom alatt álló elemeknek a használatát jelenti) gazdasági társulásba vigye be, és azon belül gyakorolja. Ez azért lényeges, mert a jogokat gyakorló társulásban bekövetkezett személyi változások már *eladásnak, vagy átruházásnak minősülnek*, és a szerződés erre vonatkozó

pontjainak a hatálya alá esnek. A rendszergazdának ilyenkor a vevő alkalmatlansága esetén joga van megtagadni a jogok további gyakorlását, illetve előírhatja a díjak egészének, vagy egy részének újbóli megfizetését. A jogok átruházása lényeges pontja a szerződésnek, az átadók erre vonatkozó feltételeit biztosan belefoglalják a kontraktusba. A szerződésben foglalt rendelkezéseknek olyan részletesnek kell lenniük, amilyen részletesség csak lehetséges, de a szerződésnek nem szabad túl terjengősnek sem lennie, az üzletmenet részletezését a működési kézikönyv tartalmazza.

A szerződések tartalmára vonatkozó *minimális követelményeket* a Magyar Franchise Szövetség Etikai Kódexe tartalmazza, amelyet a Szövetség tagjai magukra nézve kötelezőnek ismernek el. „A szerződésnek tükröznie kell a franchise hálózat tagjainak érdekeit annak érdekében, hogy az biztosítsa a franchise átadó ipari jogi és szerzői jogi védelmét, valamint fenntartsa a közös identitást és a franchise hálózat jó hírét. Minden, a franchise kapcsolattal összefüggő megállapodásnak és minden szerződéses megoldásnak, írásban kell megjelennie azon ország megfelelő fordítóval lefordított hivatalos nyelvén, amelyben a franchise- ba vevő vállalkozó alapítása történik, továbbá az aláírt szerződéseket azonnal át kell adni a franchise- ba vevőnek. A franchise szerződésnek ezen kívül, kétséget kizáróan kell tartalmaznia a felek jogait és kötelezettségeit, valamint a felelősségi viszonyokat. A felek a franchise jogviszonyon és annak keretében meghatározott más jogviszonyon (pl. kereskedelmi kapcsolat) kívül csak egymástól független és önálló vállalkozások lehetnek. Nem válósul meg az önállóság és függetlenség, különösen akkor, ha az átadó vállalkozás bármelyik átvevő vállalkozásban, vagy bármelyik átvevő vállalkozás az átadó vállalkozásban tagként részesedik, vagy más irányítási jogviszony van köztük. A rendszergazda egyidejűleg működtethet több vállalati tulajdonban lévő egységet is, de legalább egy egységet köteles saját maga működtetni.”

4. A franchise jogi szabályozása

A szabályozás vizsgálatakor el kell különítenünk a szakmai szabályokat és az állami/jogi regulákat. A szakmai szabályokat az egyes Franchise Szövetségek Etikai Kódexei tartalmazzák, amelyeket a szövetségi tagok magukra nézve kötelezőnek ismernek el. A piac önszabályozó mechanizmusa alakította először a jogviszonyt, a szereplői maguk formálták a rendszer tartalmát és kereteit. Kérdés, hogy a piaci viszonyok szülte szabályok és az etikai normák elegendőek-e ilyen komplex vállalati szisztéma rendezéséhez.

A franchise hazájának tekintett *Amerikai Egyesült Államokban* a franchise szövetségi szinten szabályozott, amelytől a tagállamok bizonyos mértékben eltérhetnek. Az első szövetségi törvény, ami a franchise-hoz kapcsolható az „Automobile Dealers” Day in Court of 1956’s volt. A márkakereskedők védelmét szolgálta a gyártók piaci hatalmával szemben. 1979-ben a Federal Trade Commission Rule rendeleti szinten határozza meg azokat az információkat, amiket az átadóknak biztosítani kell az átvevők számára a rendszerrel kapcsolatosan. Így az átvevők a szükséges információk, elvárások tudatában hozhatnak döntést, és köthetnek szerződést. A további szabályok a franchise versenyjogi összefüggéseivel kapcsolatosak. Emellett a bírói precedensekben találunk választ a franchise-t érintő számos kérdésre. A nemzetközi viszonylatban említésre méltó az UNIDROIT Franchising Guide Kézikönyve (2007), amely rögzíti a franchise nemzeti és nemzetközi elveit, gyakorlatát és szabályrendszerét.

A franchise rendszer *európai szabályozása* megoszlik az uniós joganyag és a nemzeti jog között. Az Európai Unió szabaddá tette a tagországok közötti kereskedelmet, az áruk, szolgáltatások, személyek és tőke szabad mozgásának lehetővé tételével, vagyis az egységes belső piac létrehozatalával. Az uniós jogalkotás a franchise szerződést kizárólag versenyjogi összefüggésekben vizsgálta. Felmerült ugyanis a kartelltilalmi szabályokba való ütközés, a franchise megállapodások versenykorlátozó hatása. Az 1986-os elhíresült „Pronuptia” ügyben az Európai Bíróság hivatalosan elismerte a franchise európai jogállását, megállapítva, hogy az „önmagában nem jelent a konkurencia elleni merényletet”. A franchise szerződések tehát nem ellentétesek az európai versenyjog alapcikkelyével, nem sértik a piaci versenyt, nem minősülnek tiltott összefonódásnak. Később az „Yves Rocher” illetve más ügyben is a Bíróság megerősítette, hogy a franchise nem tartozik a versenykorlátozási tilalom alá, sőt inkább élénkítő, pozitív hatással van a versenyre. A nemzeti jogokban a legnagyobb kérdés az egyes országok esetében a kodifikáció szükségessége. A franchise alapidokumentuma, a franchise szerződés, összetettsége révén még nem kapott helyet a magánjogi kódexekben. Erősödnek azok a nézetek, amelyek bizonyos szintű törvényi keretet kívánnak adni ennek a szerződéstípusnak.

Az UNIDROIT égisze alatt létrehozott szabályok egyértelműen arra az irányba mutatnak, hogy a franchise talán megérett arra, hogy a nemzeti jogalkotók szabályozás tárgyává tegyék. Közép-Kelet Európában, így főként a volt szocialista államok esetében a franchise viszonylag későn jelent meg. Fejlődése nagyot ugrott a rendszerváltozást követően. A válság hatására azonban – mint mindenhol a piacon – meg-

torpanás látható. Mégis kevésbé érezte a válság ebben a szektorban a hatását, mint az önálló kis-, és középvállalkozások esetében. Ez az a tényező, amely magát a kormányt is arra készteti, hogy támogassa a franchise hálózatot hazai kiépülését, akár a külföldi rendszerek betelepülésével, akár már működő vállalatok hálózatosodásával. A kvv szektor számára nagy fellendülést eredményezhet.

A jogi környezet elemzése a piacra lépés előtt elengedhetetlen. Ahhoz hogy a magyar piacon jelen lehessen egy vállalkozás, meg kell felelnie a hazai jogi környezetnek, a magyar tételes jogi szabályoknak. Megállapítható tény, hogy a Magyarországon használatos szerződésminták és „könyvek” rendelkezései sok esetben nem felelnek meg a magyar tételes jogi szabályoknak. A rendszerek külföldi tulajdonosai sokszor olyan követelménynek kívánják a szerződésben rögzíteni, amelyek nem felelnek meg a hazai szabályoknak.⁹ A magánjogi szabályok mellett a szigorú versenyjogi, fogyasztóvédelmi és egyéb pl. élelmiszerbiztonsági, reklámjogi társasági jogi szabályokat is meg kell vizsgálni a piacra lépés előtt. A terjeszkedő hálózatoknak ezt figyelembe kell venniük, ugyanakkor a magyar hatóságokra is felelősség hárul a franchise szerződések ellenőrzése terén. A magyar jogrendszer szerves részét képezi immár az európai uniós joganyag is.

A szakmai szabályok megvizsgálásakor (Európán belül) kiemelkedő szerep jut az Európai Franchise Szövetségnek, ami a franchise legfontosabb elveit az Európai Franchise Magatartási Kódexben foglalta össze. A szövetség tagjai az alapszabályban elfogadták, hogy a kódexet magukra nézve kötelezőnek ismerik el, illetve a kódex előírásainak alkalmazását saját tagjaik körében is érvényesítik. Így a kódex ma az európai franchise alapvető etikai és jogi dokumentuma. Ugyan nem minősül jogforrásnak, de mégis jelentős szakmai iránymutatást, és támaszt nyújt a szerződések megkötéséhez. A nemzetközi és hazai gyakorlatban kialakult szerződéskötési standardokat tartalmazza, amelyeket a felek magukra nézve kötelezőnek ismerik el, így egyfajta szokásjogként formálja a jogviszonyokat. Az egyes nemzeti franchise szövetségek tagfelvételi követelményé tették az Európai Franchise Kódexnek való megfelelést.

A Magyar Franchise Szövetség az önszerveződés elvei alapján működő autonóm szakmai testület. A hazai franchise vállalatok érdekképviselői fóruma. Saját alapszabállyal, etikai Kódexszel és irányelvekkel rendelkezik. Az érdekképviselő mellett segítséget nyújt a franchise hazai terjedésében, az etikus működésben. Fórumain rengeteg lehetőség nyílik a problémák, tapasztalatok megvitatására, a tagtoborzásra. Az Etikai Kódexe, kiegészülve a két irányelvvel – amely az Európai kódex elveit tükrözi

– meghatározza mindazokat az elvárásokat, amiket a tagoknak teljesíteniük kell. A magyar franchise piacon többségében nemzetközi vállalatok képviseltetik magukat, főként a fejlett nyugati országok nagy márkanevei (a szolgáltató szektor szereplői pl. McDonald's, Burger King, Subway, Dairy Queen, KFC a kozmetikai iparban pl. Yves Rocher, a ruházati szektorban a MEXX, Marks & Spencer és folytathatnánk a sort). Egyre nő azonban a magyar vállalkozók száma is, akik szintén ezt az értékesítési módot alkalmazzák, még hozzá igen sikeresen (pl. Fornetti, régebben a MOL töltőállomások, Don Pepe Pizzeria, a BioHair stb.). A külföldi tulajdonosoknak nehezebb a beilleszkedés, annak ellenére, hogy egyre inkább közelednek a főbb szabályok nemzetközi szintén.

5. A hazai szabályozás

A magyar jogban, a jelenleg hatályos Polgári Törvénykönyv nem szabályozza ezt a szerződéstípust, a feleket csak jogszabályi és jogrendi korlátok kötik¹⁰ (a franchise-szerződésnek egyezőséget kell mutatnia a nemzeti jogrenddel, és az uniós jogrenddel, valamint az Etikai Kódex-szel). A jövőben hatályba lépő új Polgári Törvénykönyv azonban már tartalmazni fogja, mint önálló szerződéstípust. A korábbi Tervezetek (a 2007-ben közzétett Vékás féle tervezet, a 2009. évi CXX.tv. a „végleges tervezet”) elvetették a kodifikáció szükségességét. Csak a legújabb Szerkesztőbizottsági Javaslat foglalja törvényi szinten össze a franchise szerződések lényegi magvát, és emeli be a magánjogi kódexbe. A kodifikáció szükségességének kérdését már sok¹¹ szerző felvetette a szakirodalomban, de mindezidáig a kodifikációs bizottságok elvetették ezt. A várhatóan 2014-től hatályba lépő Polgári Törvénykönyv Szerkesztőbizottsági Javaslatában (továbbiakban: Javaslat) azonban már külön nevesített szerződéstípusként tűnik fel, az Egyes szerződések fejezetben.

6. A kodifikáció kérdése

A kodifikáció szempontjából lényeges kérdés volt, hogy a franchise jogviszonynak kikristályosodtak e azok az elemei, amelyek valamennyi hálózati kapcsolatra jellemzőek, és amelyeket egy időtálló Kódexben lefektethetőek. A franchise szerződést – a többi szerződéshez hasonlóan – a hatályos Ptk. szabályai szerint kell kötni. A szerződésekre vonatkozó általános szabályok mellett a franchise kapcsolat jellegzetességei miatt egyéb jogszabályhelyeket is alkalmazni kell. A know-how jogi definíciójának meghatározását, az üzleti titok, a vállalati jöhrnév

védelmét, a felek együttműködési kötelezettségét, és a jóhiszeműség tisztesség szabályait szintén fontos figyelembe venni a franchise kapcsolatok vizsgálatakor.¹² A kodifikáció mellett egészen az 2012. évi Javaslat kidolgozásáig nem érvelt a jogalkotó, és a jogirodalomban is eltérő nézetek ütköztek. Haraszti Mihály, Miskolci Bodnár Péter, Rátky Miklós a kodifikáció mellett érvelt, de számos ellenérvet felsorakoztató szerzővel is találkozunk (Csécsy György, Vékás Lajos, Fuglinszky Ádám).¹³

Az *ellene szóló érvek* között megemlíthető a szerződési szabadság eszménye, az, hogy a külföldi átadók sokszor azt a célországok választják, ahol nagyobb szabadságot élvezhetnek, ahol saját szerződésmintájukat is alkalmazhatják.¹⁴ A diszpozíció elvéből kifolyólag azonban a felek a törvény rendelkezésétől egyező akarattal eltérhetnek, így csak az általuk nem szabályozott kérdésekben merülhet fel a Ptk. szabályanyagának a figyelembe vétele. Ahol a szerződéses akarat egyértelműen kiderül a kontraktusból, ott a szerződés tartalma az irányadó. Emellett véleményem szerint a külföldi vállalkozások a leendő partnerek, a célország kiválasztásánál nagyobb hangsúllyal veszik figyelembe a gazdasági körülményeket, a termékekkel, és szolgáltatással kapcsolatos jogi előírásokat (pl. élelmiszerbiztonság) és a kulturális körülményeket. A franchise szerződésekre vonatkozó joganyag sokszor kevésbé fontos szempont, ha az üzleti koncepciónak láthatóan van jövője az országban. A franchise átadónak ugyanis nagyon fontos az a kérdés, hogy a vállalkozás elegendő bevételt teremt-e az átvevőknek ahhoz, hogy a franchise díjak kifizetése után is nyereségesek legyenek. Ezzel az ellenérvvel tehát nem feltétlenül értenék egyet.

A másik nagy ellenérv az, hogy a franchise kapcsolatok hazánkban még mindig fejlődés alatt állnak. Emellett olyan komplex és sokszínű kapcsolatról beszélünk, ahol nagyon nehéz a tipizálás, a lényegi szabályok megragadása. A korábbi tervezeteknél pont erre hivatkozással nem foglalták bele a törvénykönyvbe: nincs tipizálhatóan megragadható közös magjuk az egyes franchise szerződéseknek. Ez tehát egy technikai probléma is, mert ha túl általános szabályokat alkotnak, akkor nem lehet kellően hatékony, és nem nyújthat biztos támpontot a bírák számára, a túl részletező szabály viszont azt eredményezheti, hogy számos jogviszony kiesik a törvény hatálya alól.¹⁵ Vékás Lajos professzor 2001-ben megjelent munkájában még így érvelt: „... már csak komplex gazdasági tartalmuk miatt sem rendelkeznek a típusképzéshez szükséges homogén jogi tárgyjal. Ezért a törvényhozó akkor jár el helyesen, ha a kódexbe foglalás meddő erőltetése helyett törvénykönyvön kívüli speciális szabályozást alkalmaz, vagy általános szerződési feltéte-

leknek, gazdasági ágazatok minta-szabályainak stb. engedi át a jogi rendezést.”¹⁶

A hazai franchise vállalatok az elmúlt néhány évben növekedtek ugrásszerűen- a gazdasági válság ellenére- és egyre több bejáratott üzleti konstrukcióval bíró vállalat választja ezt a fajta terjeszkedési módot (pl. BioHair, Tom Market, Sugar Shop most tervezi, illetve a Tesco is nyitni szeretne egy új kiskereskedési bolthálózatot). Változások tehát előfordulhatnak a jövőben. A *mellette érvelők* a következő okokat hozzák fel. A kodifikáció gátat szabhat a *gyengébb fél*, a franchise partner alárendelt helyzetének. A franchise hálózatokhoz csatlakozó partnerek általában a kis- és középvállalkozói szektorból kerülnek ki, akik kiszolgáltatottabbak lehetnek az olyan átadóval szemben, aki már régóta van a piacon. A fogyasztókat védő szabályok azonban rájuk már nem vonatkozik, mivel, akár kezdőként is nyitnak vállalkozást, azt gazdasági tevékenységük keretében végzik. A franchise rendszerekhez csatlakozó üzletemberek, vállalkozások a biztonság miatt lépnek be egy sikeresen működő és már bejáratott hálózatba.¹⁷ Feltételezhető, hogy átgondoltan cselekednek. Ne felejtjük el azt sem, hogy franchise jogviszony lényegi eleme, és sikerességének a kulcsa is az, hogy mindkét félnek az érdeke a vállalkozás sikere. A rendszergazda számára nagyon fontos, hogy a belépő partnerek fejlődjenek, és növeljék, stabilizálják a létrehozott hálózatot, a goodwill-t. Minél nagyobb és sikeresebb a vállalat, annál vonzóbb nem csak a fogyasztók szemében, hanem a leendő partnerek szemében is. A franchise esetében ugyanis nemcsak a terméket, szolgáltatást kell értékesíteni, hanem a hálózatot magát is „el kell tudni adni”. Vagyis az átadó számára marketing kettős, mivel a fejlődéshez, és terjeszkedéshez újabb partnerek toborzására van szükség. A szabályok törvénykönyvbe foglalása addig kívánatos és célszerű tehát, amíg az összefoglalandó normák módszerbeli egysége fennáll, és amíg a rendszerbe illesztés a kodifikáció előnyeit: a rendszertani racionalitást, az ökonomikus és ellentmondásmentes törvényszerkesztést, a terminológia biztonságát, a világos és áttekinthető megoldásokat hozza magával.”¹⁸ Gyakori érv az is, hogy a *bíróság munkáját is megkönnyítené* a kodifikált szabályanyag. Azonban a bírák nem maradnak támasz nélkül akkor sem, ha nincs külön szabályozás, mivel a szerződésekre vonatkozó általános szabályok, illetve a korábban említett rendelkezések, valamint a felek által történő megállapodás, maga a szerződés biztos segítség lehet. Emellett a típuskombináció folytán a kombinációs, abszorciós, kreációs elméletek is segítségül lehetnek.¹⁹

A Franchise szabályozásának több lehetséges útja van: lex specialis-ként, külön törvényben sza-

bályozva, vagy a polgári törvénykönyvben az egyes szerződések körében, illetve lehetséges olyan tárgyú jogszabályokban, amelyek tárgyakat tekintve kapcsolódnak a franchise jogviszonyhoz (például a szellemi tulajdont szabályozó törvények) és lehetőség van alsóbb szintű jogszabályokban, pl. kormányrendeletekkel szabályozni. Magyarországon a franchise jogviszony törvényi szintű szabályozása merült fel, méghozzá az új Polgári Törvénykönyv szabályai között. A szerződés gazdasági súlyához mért szabályozást biztosíthatja a Törvénykönyvbe való bevétele. A franchise kapcsolatok az utóbbi idők egyik leginkább fejlődő gazdasági szegmense, amelynek nincsenek sem földrajzi, sem nyelvi sem kulturális akadályai.²⁰ Emellett valamennyi üzletág esetében sikerrel alkalmazható terjeszkedési és marketing stratégia, amely a kis tőkebefektetés mellett is nagy profitot tud nyújtani, és lehetővé teszi, hogy a kis- és középvállalkozások is biztosan megállhassák helyüket a piacon. A kormány a *Széchenyi Terv Vállalkozásfejlesztési Programjában* célul tűzte ki a franchise hálózatok létrejöttének, és terjeszkedésének támogatását.

A kódexbe történő felvétel persze nem státuszszimbólum, amire lehetőleg minél több jogintézménnyel törekedni kell.²¹ Érdekes felvetni, hogy a franchise-al rokon szerződéstípus, a licencia, míg a korábbi tervezetekben szerepelt, a jelenlegi tervezet már nem tartalmazza, továbbra is külön normák által szabályozott maradt. Ennek kérdése felmerül, vajon miért döntött úgy a jogalkotó, hogy ennek a szerződésnek nincs helye, míg a franchise-nak igen a Polgári Törvénykönyvben? A nemzetközi szabályozási rendszereket megvizsgálva kijelenthetjük, hogy a kodifikáció igénye és léte a nyugat-európai országokban, és a szerződés hazájában, az Egyesült Államokban sem jelent meg. Az USA-ban a szerződési ajánlat tartalmára vonatkozóan találunk csak írott joganyagot, magát a jogviszony lényegét csak az Etikai Kódexek szabályozzák. A bírói jogban azonban már számtalan esetet találunk a franchise jogviszonyra vonatkozóan, példázva a franchise régebbi jelenlétét az Egyesült Államokban. Kanadában is találunk szabályokat a franchise-ra, azonban ezek elsősorban a franchise partnert kereső szerződési ajánlatát szabályozzák. A Nyugat Európai országok közül több országban is vannak franchise-ra vonatkozó szabályok (Franciaország, Olaszország), azonban többnyire nem állami szabályok rendezik a franchise felek belső jogviszonyait. Közép-Kelet-Európában a Balkán egyes országaiban jelent meg a kodifikáció igénye.²² Annak ellenére, hogy a franchise léte itt a legfiatalabb, és a gazdaságban csak mostanában kezd egyre gyorsabb fejlődésnek indulni ez a szerződéses vállalkozási forma.

7. A Javaslat szabályozása

Rendszertanilag a szerződések között külön cím alatt található a Forgalmazási szerződés és a Franchise szerződés. Nem kapcsolja tehát ezeket a jogalkotó sem a használati kötelmekhez, sem az egyéb szerződéstípusokhoz. Ez is kifejezi a franchise komplexitását, típuskombinációs jellegét. A *forgalmazási szerződéssel* a forgalmazó áru eladására, forgalmazására szerez jogosítványt a szerződés alapján. A gyártó meghatározott területen, meghatározott árukat a forgalmazó számára értékesíti, aki azt a saját nevében, a saját javára forgalmazza tovább. A termékre vonatkozó reklámjogot a felek megosztottan gyakorolják, a forgalmazáshoz szükséges reklámjogot a gyártó átadja. A franchise szerződés fogalmát tekintve a szellemi tulajdon átengedése, és ennek folytán termékeknek, és/vagy szolgáltatásoknak az előállítására, értékesítésére, amelyért a franchise vevő díjat fizet. A Javaslat ezen kívül kiemeli, hogy az átvevő saját nevében, saját javára jár el, tehát az átadótól független.

A Javaslat *jogbérletként* definiálja a franchise-t. A jogbérlet azonban korántsem fejezi ki azt, hogy a szerződésnek mi a lényegi jogviszonya. A jogbérlet a franchise kapcsolatban a jogok használatának időleges átengedésére utalhat, azonban a franchise kapcsolat ennél jóval összetettebb. Véleményem szerint nem kell változtatni a megszokott terminológián, a franchise elnevezés nemzetközileg ismert, és elismert kifejezés, melynek magyarra fordítása szükségtelen. A szerződés lényege nem a bérlet, a jogok bérlete. A franchise kapcsolatban ugyanis az átadó nemcsak a szellemi tulajdonának átengedésére vállal kötelezettséget, hanem biztosítja a képzést, és folyamatos továbbképzést a franchise átvevő számára, marketingtevékenységet végez, valamint sok egyéb komplex tevékenységet lát el. A jogok használata önmagában nem eredményezné ezt a szinergikus kapcsolatot, amelyben mindkét félnek az az érdeke, hogy sikeresen valósítsák meg a gazdasági célkitűzéseket. A szabályozás csak a jogviszony legfontosabb tartalmi elemeire tér ki, igyekszik a lényeges szabályokat összefoglalni. Nem mélyül el benne, nem is részletezi hosszasan. Az átadó és az átvevő legfontosabb jogai és kötelezettségei kapnak helyet a törvényben, pl. a franchise-ba adó jogszavatossági, ellátási kötelezettsége, utasítási és ellenőrzési joga, az átvevő jó hírneve védelmének kötelezettsége, valamint a jogviszony megszűnésével kapcsolatos szabályok.

Az *ellátási kötelezettsége* a franchise átadónak van akkor, ha a megállapodásban kikötik, hogy az átvevő meghatározott forrásból szerzheti be az alapanyagokat. Ha ezt a kötelezettségét nem teljesíti,

akkor jogosult az átvevő azt máshonnan beszerezni. A franchise kapcsolat bizonyos részében (termékértékesítési, és szolgáltatási franchise) ilyen kikötést találunk (pl. McDonald's) azonban számos olyan üzleti rendszer is átadásra kerül, amelynél ez nem fordul elő (pl. egy befektetési szolgáltatónál, vagy egyéb olyan rendszernél, ahol nincsen kézzelfogható termék, alapanyag).

A *jóhírnév védelmét* azonban mindegyik szerződés tartalmazza, ez nagyon fontos a jogok tulajdonosának, hiszen a rendszer sikere múlik a tőle független vállalkozástól. Az *utasítási jog* a termék, szolgáltatás értékesítésével, valamint a hálózat és az értékesített dolog jóhírnevének megővésével kapcsolatban áll fenn, és jogosult ezek teljesítését ellenőrizni. A *szerződés megszűnésével összefüggésben* megjegyzem, hogy a gyakorlatban nem létezik határozatlan időtartamra kötött franchise szerződés. A jogviszony mindig határozott időre köttetik. Rendes felmondás tehát a franchise területén fogalmilag kizárt. Ennek van egy pragmatikus és ebből kifejlődő jogi indoka.

A Franchise Etikai Kódex tiltja a határozatlan időtartamra kötött szerződések létrehozását. A Franchise Szövetségek a Kódexben kifejezetten a határozott időtartamú szerződések megkötését írják elő. Ezen a téren a jövőben ellentét lesz a szakmai szabályok és az új Ptk. között. Kétlem, hogy piaci szereplők határozatlan időtartamú szerződések megkötését kezdeményeznék a jogszabályra hivatkozással. A franchise átadóknak nem érdekük a határozatlan időtartamú szerződések megkötése, mivel az átadó a szerződés megújításával újbóli díjhoz juthat. Ezért a Javaslat erre vonatkozó szabálya nem helyes, és a franchise jogviszonyra nézve értelmezhetetlen. A rendes felmondási jog lehetőségét tehát biztosítja, de nem ad arra támpontot a jogalkalmazóknak milyen okok vezethetnek erre. Vagyis azt a következtetést vonjuk le, hogy ha a felek nem rendelkeznek erről, bármelyik fél indokolás nélkül felmondhatja bizonyos felmondási idő mellett, feltéve, hogy határozatlan időre szól a megállapodás. Viszont nem nagyon létezik határozatlan időtartamú szerződés, a korábban elmondottak miatt.

Nincs rendelkezés a területi jogok kérdéséről, a kizárólagosságról, illetve az üzleti titok megtartásáról, valamint az átadó folyamatos képzési, segítői kötelezettségéről. Annak ellenére nincs szabályozva, hogy a franchise kapcsolatokban ezek lényegi kérdések. Alapvetően tehát számos elhibázott rendelkezést találunk az új Ptk. Szerkesztőbizottsági javaslatában. Érthetetlen, hogy ha már a kodifikációs bizottság a kodifikáció mellett döntött, miért nem dolgozta ki alaposabban a franchise szerződésre vonatkozó joganyagot is. A jövőre nézve azonban úgy gondolom a franchise kapcsolatokban nem eredményez jelentős

változást a kodifikáció. A diszpozitivitás továbbra is nagy szabadságot ad, és a felek szabadon rendezhetik a közöttük lévő kapcsolat legfontosabb kérdéseit. Ha valamiről azonban nem rendelkeznek, a törvény útmutatásul szolgál. A felek tehát közös akarattal a törvény diszpozitív szabályaitól eltérhetnek. A franchise-al kapcsolatban mindenképpen meg kell említeni azt is, hogy a franchise-ra vonatkozó kítűnő etikai kódex alkalmazásával a viták el sem jutnak a bíróságokig.

8. Záró gondolatok

A franchise rendszerek létrejötte a gazdasági viszonyok fejlődésének köszönhető. Fényes karrierje még nincs leáldozóban, a gazdasági válság révén felértékelődik. A franchise szerződés olyan gazdasági szerződéstípus, amelyre a szakma szabályai gyakorolnak jelentős hatást. Bizonyosan kimondható, hogy az állami szabályokat, illetve a bírói gyakorlat fejlesztő szerepét ezen a területen háttérbe szorítják. A franchise hazánkban a rendszerváltozás után fejlődött ki, és vált fontos vállalkozási formává. A törvénybe foglalásával a jogalkotó azt bizonyítja, hogy a szerződéses kapcsolatnak kialakultak azok a lényeges elemei, amelyek helyet kaphatnak a magánjogi kódexben. A jogalkotó azonban nem kívánja részletes szabályokkal korlátozni a vállalkozások szabadságát. Nem is tehetné meg a franchise komplexitása miatt, hiszen ez egy igen összetett kapcsolatot takar. Az a tény azonban, hogy jelenleg még jogilag a szerződés nincsen szabályozva, és a feleket nagy szabadság illeti meg a szerződés tartalmának alakításakor (ez azonban a szabályozás mellett is megmarad), nem jelenti, hogy nincsenek olyan kritériumok, amelyeknek meg kell felelnie. A franchise partnereknek a szerződési jog általános rendelkezései és a szakmai szabályok biztos iránymutatásul szolgálnak a szerződések megkötésekor. Ezért véleményem szerint a franchise jogviszony kodifikációja nem feltétlenül szükséges.

Jegyzetek

¹ Vékás Lajos: Egy új polgári törvénykönyv történelmi időszerűségéről. Magyar Tudomány 2001. 12. sz.

² Darázs Lénárd: A franchise díjak rendszere. Gazdaság és Jog 2011. 10. sz. 9. o.

³ Nochta Tibor: Franchise és franchise-szerződés. In: Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 123. JPTE ÁJK, Pécs 1996. 226. o.

⁴ Lukács M. – Sándor I. – Szűcs Brigitta: Új típusú szerződések és azok gyakorlata a gazdasági életben. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2003. 194. o.

⁵ Jenovai Petra – Papp Tekla – Strihó Krisztina – Szeghő Ágnes: Atipikus szerződések, Lectum Kiadó, Szeged 2011. 231. o.

⁶Dr. Kiss István: Franchise A-Z-ig. Dasy, Budapest 2002. 32. o.

⁷Gerber, Michael E.: A vállalkozás mítosza, <http://www.scribd.com/doc/80480397/11/A-vallalkozasfejlesztes-program>

⁸Utalunk kell a franchise gyökereire is, mert találunk bizony hasonló jogviszony létezésére forrásokat. A középkori Franciaországban az egyes királyi jogokat (adók kivetése, beszedése, vásártartás, stb.) meghatározott díj fejében magas rangú személyekre ruházták. Maga a szó fonetikusán fransz-nak ejtendő és szabadságjogot, privilégiumot, valamint a nemesek illeték-, illetve adó alóli mentességet is jelentette. A jogokért fizetett díj, amelyet a mai napig royaltynak neveznek a királynak a királyi jogokért fizetett ellenszolgáltatásból eredhet. Angliában szintén alkalmazták a franchise kifejezést a XVIII. sz.-ban, azonban eltérő tartalommal, egyfajta koncessziót jelentett (serfőzési jog). Mai értelme persze már nem ugyanaz, mint régen. Újból a XX. sz.-ban terjedt el.

⁹Nochta T. - Kecskés A. - Márton M.: Kereskedelmi magánjog. Kódex Nyomda, Pécs 2009. 305. o.

¹⁰Nochta Tibor - Kovács Bálint - Nemessányi Zoltán: Magyar polgári jog. Kötelmi jog Különös rész, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2010. 277. o.

¹¹Pl. Miskolci - Bodnár Péter: A franchise-szerződésekről, Gazdaság és Jog 1995. 7-8. sz. 23. o.; Rátky Miklós: A franchise szerződés jogi aspektusai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1994.; úgyszintén Fuglinszky Ádám: A franchise-szerzősek helye a szerződési rendszerben. „Megérett-e a kodifikációra a franchise?” ELTE ÁJK joghallgató dolgozata

2002.; Kalló Ágnes: A franchise szerződés megszűnése az amerikai jogban. Magyar Jog 1993. 4. sz., Csécsy György i.m.

¹²Lukács M. - Sándor I. - Szűcs B.: Új típusú szerződések és azok gyakorlata a gazdasági életben, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2003. 199. o.

¹³Csécsy György: Adalékok a franchise fogalmának meghatározásához. Jogtudományi Közlöny 1995. 5-6. sz. 232. o., Miskolci - Bodnár Péter: A franchise-szerződésekről, Gazdaság és Jog 1995. 7-8.sz. 23. o.; Rátky Miklós: A franchise szerződés jogi aspektusai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1994.; úgyszintén Fuglinszky Ádám: A franchise-szerződések helye a szerződési rendszerben. „Megérett-e a kodifikációra a franchise?” ELTE ÁJK joghallgató dolgozata 2002.; Kalló Ágnes: A franchise szerződés megszűnése az amerikai jogban. Magyar Jog 1993. 4. sz.

¹⁴Csécsy György: Adalékok a franchise fogalmának meghatározásához. Jogtudományi Közlöny 1995. 5-6. sz. 232. o.

¹⁵Lukács M. - Sándor I. - Szűcs B. i.m. 202.o.

¹⁶Vékás Lajos: Egy új polgári törvénykönyv történelmi időszerűségéről. Magyar Tudomány 2001. 12. sz.

¹⁷Kalló Ágnes: A franchise szerződés megszűnése az amerikai jogban. Magyar Jog 1993. 4. sz.

¹⁸Vékás Lajos i.m.

¹⁹Lukács M. - Sándor I. - Szűcs B.: i.m. 203. o.

²⁰Franchise-ba adható-e az ön vállalkozása? CEO magazin 2010. 1. sz.

²¹Vékás Lajos: i.m.

²²The new direction in enactment of franchising regulation in Serbia, Tamara Milenkovic Kerkovic, Facta Universitatis Economic and Organization vol. 5. no. 3. 2008 pp. 211

Emmanouela Mylonaki Dr

Senior Lecturer in Law, London South Bank University,
UK

Khalid Khedri LLB, LLM

Re-assessing the use of force against terrorism under international law

1. Introduction

The global terrorist attacks of the last decades have redefined the political, legal and academic debates¹ regarding the perimeters on the use of force against terrorism as well as against states hosting or aiding terrorist networks. The prohibition on the use or threat of force is widely and generally held to be a peremptory norm of *jus cogens* in crux, and had been described by various international institutions and academics as the “cornerstone” of contemporary international law.² However, there has been a fragmented approach as far as the exceptions to the prohibition of use of force outside the scope of Article 51 of the UN Charter are concerned,³ which subsequently divides the international community over the limit and the scope of the use of force in self defence against terrorism. Since the emergence of the debates on the use force in self defence against terrorist outside the UN Charter, two schools of thoughts have developed conflicting legal arguments on the legality or illegality of the use of force. The first school of thought, which supports a pro-Charter right to the use of force in self defence under Article 51, argues that Art 51 of UN Charter requires that an armed attack must have occurred before a state can legally respond in self defence⁴. The second school of thought supports the proposition that the pre-charter customary law still operates in parallel to the UN Charter⁵. The latter argues against the proclamation that Art 51 quenched the customary rule on use of force in self defence⁶. The inclusion of the “inherent right” in Article 51 is the main reasoning of pro-customary rule on use of force and it is this reference to the customary law of the time that provided for anticipatory-self defence as customary right⁷. However, neither of the aforementioned schools of thoughts considered the effects of their arguments on other areas of international law. Modern international law contains rules which are considered as the higher rules of international law

i.e. “*jus cogens*” norms from which derogation is expressly prohibited by international law. Therefore, it is considerably important to examine the argument of pro-customary use of force in the light of *jus cogens* norms. The legal effect of *jus cogens* renders customary law on the use of force null and void because of its direct conflict with the peremptory norm. The present article argues that since Art 2(4)⁸ and Art 51 of the UN Charter had been widely accepted as *jus cogens* norms by the international community, any effort to expand the use of force in self defence outside the scope of the UN Charter would be in breach of *jus cogens* norms⁹.

2. Terrorism and new international agenda on the use of force

The events of 9/11 had an undeniable and significant impact on the right to use of force in self defence. In the immediate aftermath of the attacks, the president of the United States, George W. Bush, declared that the attacks “were more than acts of terror; they were acts of war”¹⁰. As a result of the atrocities the US fleshed out its “Preemptive war doctrine” which supported the use of ‘unilateral force to eliminate possible threats emerging from so called “rogue States”¹¹ and terrorists’. The preemptive use of force against terrorists was considered to be not only practical, but also legal and legitimate.¹² It was argued that in the present world, given the existence of WMD and the new forms of transnational terrorism, it is no longer necessary for the state to wait to be attacked or the threats of the attack to become imminent¹³. The 2002 National Security Strategy which stated ‘if the war was necessary to prevent an enemy from striking the first blow, it would be incongruous to require the defending state to sustain and absorb a fatal attack before resorting to defensive force,¹⁴ redefined existing international relationships in a way claiming to meet the challenges of the twenty first century¹⁵. This redefinition did not exclude the use of force in self defence. It was preserved that the traditional right of self defense was not in harmony with the realities of modern warfare and recent innovations in military technology, which could easily be employed by radical terror organizations or outlaw states¹⁶.

Accordingly, September 11 had a significant impact on the right to use of force in self defence under the UN Charter. As it is noted, the US and its allies after the September 11 argued in favor of preemptive use of force in self defence against terrorists and made great efforts to transform the legal dimension of the use of force in self defence under the UN Charter. However, Cassese argued that in principle

it has always been possible to accommodate the use of force in response to terrorism within the traditional inter-state self defense paradigm¹⁷. It was stated that the pre-conditions, which are established under Article 51 of the United Nations Charter had to be satisfied¹⁸. However, under international law, a state can use armed force when it has been the victim of an armed attack and only against the state that has committed such an attack¹⁹.

Since late 1920s, the use of force has been prohibited as an instrument of national policy,²⁰ except in self defense. The Charter was drafted to save succeeding generations from the scourge of war. The prohibition is contained in Article 2(4) of UN Charter which states²¹: “All members shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any state, or in any other manner inconsistent with the purpose of the United Nation”

As it is clear, Art 2(4) only refers to inter-state conflicts. However, it is disputable whether the scope and applicability of the prohibition of the use of force as laid down in the Charter only prohibits inter-state conflicts or it further covers non-states conflicts. Gray argued that Art 2(4) was directed towards prohibiting inter-states conflicts, because internal armed conflicts were seen initially as domestic matters unless they posed threat to international peace and security as delineated under Chapter VII of the United Nations Charter²². Even though Gray’s explanation seems clear from one point, it is difficult to classify terrorism as a matter of internal affairs particularly since its transformation and adoption of a global character.

Before discussing the use of force against terrorism, it is fundamental to produce a clear picture of prevention of the use of force under art 2 (4) of the UN Charter which also covers ‘threats’²³. This point was addressed by the International Court of Justice in its advisory opinion to the General Assembly on the *legality of the threat of the or use of nuclear weapons*, which stated that “signaled intention to use force if certain events occur could constitute a threat under article 2(4) where the envisaged use of force would itself be unlawful²⁴. One could argue that if international law does not recognize states claim of preemptive doctrine of use of force against terrorist or the states hosting terrorists, then states’ threat to use force against the alleged hosting state would be in breach of Art 2(4). Whilst Art 2(4) of the UN Charter prohibits the unilateral use of force, the prohibition must be read in the context of Article 51, which recognizes in certain circumstances the inherent right of individual or collective self defense if an armed attack occurs against a member of the United Nations²⁵.

Some commentators advanced arguments in support of the limited scope of the prohibition under the old regime²⁶, whereas others have suggested that the Charter system had become obsolete.²⁷ As a result they provided different arguments to support and justify the use of force outside the traditional exceptions. They argued that the Charter allows the pre-Charter use of force based on customary international rules²⁸, and some others such as Amos Guiora went even further to argue that active pre-emptive use force against terrorists²⁹ is permissible under international law³⁰. However, rules of law continue to operate until they have been modified or abrogated by procedures which by their basic parameters do not differ from norm creating procedures³¹. Accordingly, arguments in support of use of force outside the Charter concept have no legal basis; instead they are policy based arguments.

3. Use of Force in Self-Defense Requirements

The right of self defense is one of only two exceptions³² to the general prohibition on the use of force contained in Article 2(4) of the UN Charter³³. Article 51 of the Charter is contemplated as one exception³⁴ by stating that³⁵: “Nothing in the present Charter shall impair the inherent right of individual or collective self defense if an armed attack occurs against a Member of the United Nations, until the Security Council has taken the necessary measures necessary to maintain international peace and security”

Since the emergence of the Charter in 1945 the precise scope of the right of self defense has been controversial³⁶. In one hand the majority of the states and scholars view the right of self defense under Article 51 dependant on an actual armed attack.³⁷ Therefore, the state has to establish that there has been an actual armed attack³⁸. Steven Ranter in his unique work “Self Defense against Terrorists” stated that in order to establish occurrence of armed attack several factors must be considered including the scale of force, the target of the attack; the identity of the attacker; the military nature of the attack; and the attribution of the attack to the state which force in self defense is to be employed³⁹. In order for the state to use force in self defense against terrorists it should establish that the attacks carried out by the terrorist group were attributable to the harbouring state. The International Court of Justice (ICJ) adopted a restrictive view of the right of self defense, leaving the anticipatory case open⁴⁰. The Court found that the term ‘armed attack’ has a narrower meaning than the words ‘threat or use of force’ and ‘aggression’⁴¹.

Consequently, not every use of force in breach of 2(4) can be designated as an armed attack⁴². As the Court stated only the most grave uses of force⁴³ will amount as 'armed attacks' and thus trigger a victim state's right to respond with force in self defence⁴⁴. The Charter was intended to govern relations between the states and hence the Charter's assumption is that such attacks had to be emanated from a state⁴⁵. However, it has been recognized by international law that the conduct of a non-state actor will be attributable to a state if there is a sufficient and clear nexus between the state and non-state actor (terrorists). This perspective was codified in the International Law Commission Draft Articles on State Responsibility in 2001⁴⁶. Article 8 provides that⁴⁷: "The conduct of a person or group of persons shall be considered an act of a State under international law if the person or group of persons is in fact acting on the instructions of, or under the direction or control of that State in carrying out the conduct"

Thus, use of force against terrorists in the sense of Article 51 depends on a question of attribution⁴⁸, and requires that the responding state show a substantial involvement of the territorial state in the very attacks of terrorist organization against which the response was directed⁴⁹. As the ICJ illustrated in the *Oil Platform* case⁵⁰: "In order to establish that the United State was legally justified in attacking the Iranian platforms in exercise of the right of individual self defence, the United State has to show that attacks had been made upon for which Iran was responsible. And that those attacks were of such nature as to be qualified as armed attacks, within the meaning of that expression in Article 51 of the United Nations Charter, and as understood in customary law on the use of force"

The ICJ apart from referring to 'scale and effect of an act' has offered little guidance on how to assess the gravity of particular use of force⁵¹. The Court in the *Nicaragua* case found that the supply of arms or logistical support was not *per se* sufficient to constitute armed attack, while sending armed bands or mercenaries into the territory of another state would constitute an armed attack⁵². The Court went further by asserting that there exist a gap between Article 2(4) and 51, and stressed out the necessity to distinguish the grave forms of the use force- those constituting an armed attack- from other less grave forms⁵³. This opinion was reaffirmed by Eritrea-Ethiopia Claim Commission, which stated that "localized boarder encounters between small infantry units, even those involving the loss of life, do not constitute an armed attack for purposes of the Charter"⁵⁴.

However, there are scholars and states who reject the threshold lay down by the court. Yoram

Dinstein although concedes that not every use of force amounts to an armed attack, rejects the Court's view that the mere frontier incident would not necessarily amount to an armed attack⁵⁵. According to ICJ's decisions in subsequent cases and the requirements to use force in self defence under Article 51 of the Charter, the law of self defence is still to be conceived in its classical meaning, that is allowing states to act in self defence only in response to an armed attack by another state, or non-state actors in which the hosting state is exercising at least, effective control and is substantially involved⁵⁶.

4. Beyond the UN Charter

The question of use of force in "anticipatory", "Preemptive" or "Preventive" self defence has dominated the legal debates between the scholars and the states. Some scholars argued in favour of preventive use of force in self defence, which means that an "actual armed attack", is not, necessary to occur before it triggers the right of the state to resort to preventive force to avert the future attack. This revised policy often referred to as the "Bush Doctrine"⁵⁷. Anticipatory advocates advanced a supportive argument by stating that it is unreasonable to require a state to wait until it has been attacked to "defend itself"⁵⁸. They argued that it seems hardly unlikely that the drafters of the Article 51 of the UN Charter should have forgotten the lessons of recent history and to insist that before a state to be entitled to take positive measures to protect itself, it should wait for the aggressor's blow first⁵⁹. If it is about to be asserted that Article 51 of the Charter does not "cut down" the customary right of self defence⁶⁰, it is first necessary, as Baxter argued, to establish whether the treaty "UN Charter" was intended to be declaratory of existing customary international law or constitutive of the new law⁶¹. The International Court of Justice in North Sea Continental Shelf Case identified three occasions in which the existence of Customary rules might impact on treaty provisions⁶².

- Where treaties are merely declaratory of the concerned customary rule;
- Where a treaty consists of rules and principles which are reflected in the practice of States, but which are not recognized as custom before the treaty itself has been adopted;
- As situation may arise whereby, after the adoption of a treaty, States which are not party to the treaty, accept all or certain provisions of the treaty as applying to them, and that such may then constitute State practice, leading to the development of a customary rule.

ICJ in its decision in the Nicaragua case did not expressly consider the status of Art 51 and avoided to make any statements as to whether it was intended to reflect customary rule or not. Whereas, in North Sea Continental Case expressly stated that Art 6(2) is not customary rule and was not intended to be, therefore, the Court stated that one of the aforementioned occasions must be present if a provision to be considered as customary rule. The most relevant occasion to customary self defence is the first occasion. However, it is said that a treaty to be declaratory of customary international law if it merely recognizes the existence of the custom that it codifies⁶³. The UN Charter is silent in this regard and by the time when the Charter came into force none of the States party to the Charter declared that what is apparently a new law is actually part of the existing law⁶⁴.

Even if it is assumed that customary rule of self defence still exist in parallel with Article 51 of the UN Charter, however, by virtue of Article 103 of UN Charter the later must prevail. Art 103 states that "In the event of a conflict between the obligations of the Members of the United Nations under the present Charter and their obligations under any other international agreement, their obligations under the present Charter shall prevail"⁶⁵. All states under Art 2(4)⁶⁶ of the UN Charter are obliged to refrain from the use of force against territorial and political independence of other state, except in such circumstances, when the state becomes a victim of an "armed attack" under Art 51⁶⁷. Under international law states enjoy rights and have mandatory obligations to perform, however, in certain circumstances the exercise of the right will result in breach of the obligation. As a result of the conflicts between rights and obligations one could argue that the drafter's intention in setting "armed attack" as a pre-condition to resort to force in self defence was to maintain balance between rights and the obligations and avoid any kind of conflicts between the rights and the obligations.

Apart from insufficiency of evidence proving that Art 51 incorporated pre-existing customary law of use of force in self defence, modern international law restrain states from arbitrary interpretation of international law. States are not permitted to interpret treaties outside the framework identified or allowed by Vienna Convention of the Law of Treaties (hereafter, VCLT) 1969. The UN Charter is a treaty which codifies the major principles of international relations, from sovereign equality to the prohibition of the use of force.⁶⁸ Therefore, interpretation of the Charter under any circumstance must be in the light of rules set out in VCLT 1969⁶⁹. Article 31 of VCLT 1969, states that " A treaty shall be interpreted in good faith in accordance with ordinary meaning to

be given to the terms of the treaty in their context and in the light of its object and purpose"⁷⁰. It is arguable that in the light of Article 31 of VCLT, broader interpretation of Article 51, to cover anticipatory use of force in self defence against terrorists or States harboring the terrorist organization is in direct conflict with the object and purpose of Art 51 and the UN Charter as a whole.

If the Caroline doctrine of "Anticipatory or Pre-emptive" self defence is to be allowed, not only it would considerably remove restrictions on when states may or are allowed to use force, but it will also undermine the restrains on how states may use force.⁷¹ In addition to that, giving the existing tension in some parts of the world, once such policy officially proclaimed as valid, other states will inevitably seek to rely on it where it furthers their interests⁷². As a United Kingdom Foreign Affairs Committee report concluded in late 2002, if the United States and United Kingdom were to hold this broad right of pre-emptive self-defence, this could 'be taken as legitimizing the aggressive use of force by other, less law-abiding states'⁷³.

5. Jus Cogens and Use of Force

Although in classical international law there did not exist any hierarchy of sources and rules, in modern international law certain fundamental rules have emerged, mainly as a result of the endeavors of socialist and developing countries⁷⁴. It was argued by those countries that certain rules regulating states relation should be given a higher rank than ordinary rules originating from treaties and customs⁷⁵. International Law Commission during the discussion on the topic provided various examples, such as prohibition of use of force, racial discrimination, piracy, slave trading and torture⁷⁶.

Jus cogens norms for the first time were formally incorporated into public international law by the Vienna Convention on the Law of Treaties (VCLT 1969). Article 53 of VCLT 1969 provides that: "A treaty is void if, at the time of its conclusion, it conflicts with a peremptory norm of general international law. For the purpose of the present Convention, a peremptory norm of general international law is a norm accepted and recognized by the international community of States as a whole as a norm from which no derogation is permitted and which can be modified only by subsequent norm of general international law having the same character"⁷⁷.

Indubitably, the prohibition of use of force is accepted generally as *jus cogens* norm by the international community⁷⁸. The peremptory status of

Art 2(4) of the UN Charter has been asserted by ICJ judges. Judge Nagendra Singh emphasized that the principle of the non-use of force, being “the very cornerstone of the human effort to promote peace” is part of *jus cogens*⁷⁹. Judge Elarby emphasized in his Separate Opinion in the Palestinian Wall case that the prohibition of the use of force as the most important principle that emerged in the twentieth century is undeniably part of *jus cogens*⁸⁰. However, at the same time there are some other judges who considered the use of force in self defence as *jus cogens* norm, which means that it cannot be derogated. In the Oil Platforms case, Judge Simma affirmed that the norm of general international law on the unilateral use of force is undeniably of a peremptory nature⁸¹. Moreover, the international Court of Justice in the Nuclear Weapons case stated that the right of States to resort to self defence follows from the fundamental right of every state⁸² and that this right is also part of *jus cogens*⁸³.

It seems widely unclear to consider the prohibition and use of force in self defence as *jus cogens* norm, because the former is in conflict with the later, as it is restricting the scope of self defence. As Alexander Orakhelashvili argued “if the very prohibition of the use of force is *jus cogens*, then every principle specifying the limits on the entitlement of States to use force is also peremptory norm of *jus cogens*”⁸⁴. Even though the ICJ considered use of force in self defence as *jus cogens* norm, it did not precisely explore which of self defence doctrines possess such feature, whether it meant self defence within the UN Charter or the “Bush Doctrine” anticipatory self defence. If anticipatory use of force in self defence could be classified as a *jus cogens* norm, then Art 51 of the UN Charter cannot deny it of being legally valid. *Thirlway* expressed this point by stating that “if the new customary norm is accepted as *jus cogens*, then according to the Vienna Convention on the Law of Treaties, not merely is any inconsistent provision in the treaty overridden, but any existing treaty which is in conflict with the norm becomes void and terminates, but where the new norm is not of [*jus cogens*] nature, then if the parties to the treaty have themselves contributed to the development of the new customary rule by acting inconsistently with the treaty or have adopted the customary practice in their relations after the rule has become established, then the situation may be analyzed as in effect modification, or even perhaps an interpretation, of the treaty”⁸⁵.

However, it is mostly unlikely to be able to provide any legal evidence to verify that the customary rule of use of force in self defence [anticipatory] possesses *jus cogens* traits, and also a rule cannot be classified as *jus cogens* if at the time of its emergence

that rule did not possess legal feature. As *J. de Arechaga* argued pre-Charter self defence was not legal rather it was political. He argued by asserting that “for the concept of legitimate self defence to come into existence, it is necessary that a corresponding notion of illegitimate use of force already existed”⁸⁶. It is only with the United Nations Charter that the prohibition of the use of force and consequently the legitimacy of self defence has become established as a proportioned legal concept⁸⁷. Therefore, one could argue that the ICJ had no intention completely to consider anticipatory self defence as *jus cogens*, rather it is more likely that ICJ referred to the self defence within the UN Charter including its pre-conditions and limitations.

Accordingly, on the basis of legal effects of the *jus cogens* it is arguable that anticipatory use of force in self defence against terrorists or states harboring terrorists or threat to use force against the states hosting the terrorists is in direct violation of peremptory norm and therefore it is null and void. *Jus cogens* not only suppose the hierarchy between the conflicting interests, but provides by its very essence, the legal tool of ensuring the maintenance and continuous operability of this hierarchy, depriving conflicting acts and transactions of States of their legal significance⁸⁸.

In addition to that, it has been affirmed by the Court that even at the time of emergency States have no right to derogate from *jus cogens* norms. In *Furundzija* the ICTY linked that the prohibition of torture can never be derogated from, not even in time of emergency, with its peremptory character⁸⁹. As the representative of Sierra Leone at the 1968 Vienna Conference noted that “upholding of *jus cogens* provided a golden opportunity to condemn, colonialism, imperialism, slavery, forced labor and all practices that violated the principle of the equality of all human beings and of the sovereign equality of States”⁹⁰. However, despite the existence of evidence either expressly or impliedly, which confirms that States and Security Council uphold *jus cogens* norms as non-derogable and its performance does not depend on other States performance, Security Council and the powerful states in many occasions had acted contrary to the notion of *jus cogens*, and adopted Resolutions and rules which were in conflict with the *jus cogens*.

6. Conclusion

For the last two decades it has been argued that while international law identifies and recognizes the right to state self defence, it is inherently lacking in

deciding when a state may engage in pre-emptive or anticipatory action⁹¹. As Amos Guiora argues the issue is not the legal status of the use of force in self defence but the feebleness respect⁹² for international law. The UN Charter as a treaty clearly and expressly highlights when a state could resort to a force in self defence. Although the doctrine of pre-emptive or anticipatory use of force is unclear and uncertain, the international law does not favor freedom or unregulated discretion for the individual entities subject to it to resort to use of force in self defence against another States on uncertain grounds. The status of use of force in contemporary international law could be analyzed more properly by applying the doctrine of *malum prohibitum*. Often a wrong is characterized as either *malum in se* or *malum prohibitum*⁹³. The use of force in self defence has not been characterized as *malum in se* neither in natural law nor in positive law. Customary law on the use of force was politically acceptable among the states formed it to be used to defend once territory or interest outside its sovereign boundaries. However, after the Second World War, the international community introduced a prohibition on the use of force in self defence, and plainly defined its limit and scope. The UN Charter was not intended to introduce a degree of unprecedented regulation to the field of the use of force, but it was intended to restrain and prohibit completely the use or threat to use force except in such circumstances where the state has been a victim of an armed attack by another state. The arguments made by the pro-customary use of force in self defence have undoubtedly generated sufficient breathing space for the US⁹⁴ and EU to ignore the principles of *malum prohibitum*, and enjoy the same liberty as they were before the emergence of UN Charter to take unilateral actions against states that are hosting terrorist networks.

Customary law cannot override peremptory norm of *jus cogens*. Art 2 (4) and Art 51 as *jus cogens* cannot be modified, only by subsequent norm of general international law having the same character⁹⁵. As the Commission stated in its commentary, states cannot use agreement and presumably acquiescence as form of agreement to contract out of rules of general international law of *jus cogens*⁹⁶, which means that the state would be prohibited to take existence of customary law on use of force in self defence to contract out of Art 2(4) and Art 51 of the UN Charter. As a result of *jus cogens* norm legal effect and higher status, it plays a rule of international constitution for two reasons as Michael Bayer argued. First, they limit the ability of states to create or change rules of international law. Second, these rules prevent states from violating fundamental rules of international public policy since the resulting rules or violations of rules would be seri-

ously detrimental to the international legal system⁹⁷. What becomes apparent is that the “anticipatory, preemptive” use of force has no legal grounds in international law; rather the doctrine is violating the UN Charter and Peremptory norms of *jus cogens*.

Notes

¹ M. Kinacioglu, “A Response to Amos Guiora: reassessing the Parameters of Use of Force in the age of Terrorism” (2008) J.C. & S.L. 33.

² Armed Activities on the Territory of the Congo (DRG-Uganda Case), [2005] ICJ Report 201, para. 148. Nicaragua Case [1986] ICJ Reports 14. Separate Opinion of President Singh at para. 153.

³ Christian J. Tam, “The Use of Force Against Terrorists” (2009) Vol. 20 No. 2 EJIL 359-379.

⁴ J. Mulcahy, Charles O. Mahony, “Anticipatory Self-Defence: A Discussion of the International Law” (2006) Vol. 2 No.2 HanseLR 231-248.

⁵ Nicaragua Case [1986] ICJ Reports

⁶ Cohen, “Formulation of State’s Response to Terrorism and State Sponsored Terrorism” [2002] 14 PILR 77.

⁷ J. Mulcahy, Charles O. Mahony, “Anticipatory Self-Defence: A Discussion of the International Law” (2006) Vol. 2 No.2 HanseLR 231-248.

⁸ Nicaragua (1986) ICJ Reports 153.

⁹ A. Orakhelashvili, *Peremptory Norms in International Law*, (1st edn, Oxford University Press, Oxford 2006, p. 439).

¹⁰ K. Q. Seelye and E. Bumiller, “After the Attacks: The President Bush Labels Aerial Terrorist Attacks ‘Acts of War’” New York Times (13 September 2001), Quoted by Onder. Bakircioglu, *Self-Defence in International and Criminal Law: The Doctrine of Imminence*, (1st edn, Taylor & Francis Group, London 2011, p. 1).

¹¹ F. Cameron, *US Foreign Policy after the Cold War: Global Hegemon or Reluctant Sheriff?* (2nd edn, Routledge, New York 2005, p. 142).

¹² W.P. Nagan and C. Hammer, “The New Bush National Security Doctrine and the Rule of Law” (2004) 22 Berkeley J. Int’l Law 375, pp. 406-409.

¹³ Onder. Bakircioglu, *Self-Defence in International and Criminal Law: the Doctrine of Imminence*, (1st edn, Taylor & Francis Group, London 2011, p. 3).

¹⁴ The National Security Strategy of the United States of America, September 2002, at 13, < <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/> > accessed on 15th of September 2012.

¹⁵ The National Security Strategy of the United States of America, September 2002, at 7, < <http://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf> > accessed on 16th of September 2012.

¹⁶ Onder. Bakircioglu, *Self-Defence in International and Criminal Law: the Doctrine of Imminence*, (1st edn, Taylor & Francis Group, London 2011, p. 3).

¹⁷ A. Cassese, “The International Community’s Legal Response to Terrorism” (1989) 38 International and Comparative Law Quarterly 589-597.

¹⁸ A. Garwood. Gowers, “Self Defense Against Terrorism in the Post-9/11 World” (2004) QUTLawJJI 13. < <http://www.austlii.edu.au/au/journals/QUTLJ/2004/13.html> > Accessed on 16th of September 2012.

¹⁹ R. Nigro, “International Terrorism and the Use of Force against Non-States Actors” (2009) No 150, ISPI Policy Brief. < http://www.ispionline.it/it/documents/PB_150_2009.pdf > Accessed on 16th of September 2012.

²⁰ Chaloka Beyani, “The Global war on Terror: Issues and trends is the use of Force and International Humanitar-

ian Law' (2003) HPG Briefing, Number 10. www.odi.org.uk accessed on 16th of September 2012.

²¹ Article 2 (4) UN Charter 1945. < <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter1.shtml>> accessed on 16th of September 2012.

²² C Gray, *International law and Use of Force*, (3rd edn, Oxford University Press, Oxford, 2008, pp 60 and 64).

²³ M. Roscini, "Threat of Armed Forces and Contemporary International Law" (2007) 54 NILR, p. 229.

²⁴ M Shaw, *International Law*, (6th edn, Cambridge University Press, Cambridge 2008, p. 1125). See also Arbitral Tribunal decision in *Guyana v Suriname*, awarded of 17 September 2007, Paras.439 and 445, where an order by Surinamese naval vessels to an oil rig to leave the area within 12 hours or face the consequences was deemed to constitute threat under the Charter Art 2(4).

²⁵ Jonathan Charney, "Terrorism and the Right of Self Defence" (2001) American Society of International law 839.

²⁶ Travalio, "Terrorism, International Law, and the Use of Force" (2000) 18 Wisconsin Int'l LJ 145.

²⁷ Cf Glennon, "How International Rules Die" (2005) 93 Georgia Law Journal 939.

²⁸ M. Shaw, *International law*, (6th edn, Cambridge University Press, Cambridge 2008, p. 1131).

²⁹ Amos Guiora, "Anticipatory Self-Defence and International Law-a Re-evaluation" (2008) JCSL 3.

³⁰ Amos Guiora, "Anticipatory Self-Defence and International Law-a Re-evaluation" (2008) JCSL 3

³¹ G. M. Danilenko, *Law Making in the Community*, (1st edn, Martinus Nijhoff Publisher, Netherlands, 1993, p. 126).

³² A. Garwood. Gowers, "Self Defense Against Terrorism in the Post-9/11 World" (2004) QUTLWJJI 13. < <http://www.austlii.edu.au/au/journals/QUTLJ/2004/13.html>> Accessed on 17th of September 2012

³³ *Nicaragua v United State of America* [1986] ICJ Rep 14 [190].

³⁴ H. Duffy, *The War on Terror, and the Framework of International law*, (1st edn, Cambridge University Press, Cambridge 2005, p. 149).

³⁵ Article 51, Chapter VII of United Nations Charter <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter7.shtml>, Accessed on 12th April 2012.

³⁶ A. Garwood. Gowers, "Self Defense Against Terrorism in the Post-9/11 World" (2004) QUTLWJJI 13. < <http://www.austlii.edu.au/au/journals/QUTLJ/2004/13.html>> Accessed on 17th of September 2012

³⁷ I. Brownlie, *International Law and the Use of Force by States* (Oxford University Press, Oxford 1963, pp. 270-280).

³⁸ D. Kretzmer, "The Inherent Right of Self-Defence and Proportionality in ius Ad Bellum" (2011) Institute for International Law and Justice < <http://www.iilj.org/courses/documents/2011Colloquium.Kretzmer.pdf>> Accessed 12th April 2012.

³⁹ SR Ratner, "Self-Defence against Terrorists: The Meaning of Armed Attack" (2010) in L Van den Herik and Nico Schrijver (eds) *Counter-terrorism and International Law: meeting the challenges* (Forthcoming in 2011).

⁴⁰ Nicaragua case (1986), para. 194.

⁴¹ Nicaragua case (1986) ICJ Report 14 [191]

⁴² Ibid

⁴³ Ibid

⁴⁴ Nicaragua case (1986) ICJ Report 14 [249].

⁴⁵ Aria. Takahashi, n 5, 1087, quoted by A. Garwood. Gowers, "Self Defense Against Terrorism in the Post-9/11 World" (2004) QUTLWJJI 13. < <http://www.austlii.edu.au/au/journals/QUTLJ/2004/13.html>> Accessed on 17th of September 2012

⁴⁶ ICL, Article 8 of Draft Articles on State Responsibility 2001

<http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_6_2001.pdf> accessed on 17th September 2012

⁴⁷ Ian Brownlie, *Principles of Public International Law*, (7th edn, Oxford University Press, Oxford 2008, p. 449).

⁴⁸ C Tam, "The Use of Force against Terrorists" (2009) 20 EJIL, 359-397.

⁴⁹ *Prosecutor v. Tadic*, 38 ILM (1999) 1518, at paras 116-145.

⁵⁰ D. Raab, "Armed Attack after the Oil Platform Case" (2004) 17 Leiden Journal of International Law 719. And also See Oil Platform Case, Supra 8, Para 51.

⁵¹ Oil Platform Case [2003] ICJ Report [195].

⁵² Nicaragua case (1986), para. 195.

⁵³ T. Ruys, *Armed Attack and Article 51 of UN Charter: Evolutions in Customary Law*, (1st edn, Cambridge University Press, Cambridge 2010, p. 140).

⁵⁴ Eritrea Ethiopia Claims Commission, Partial Award, *jus ad Bellum*, Ethiopia's Claims 1-8, the Hague 19 December 2005, para. 11 <http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1151> Accessed on 14th April 2012.

⁵⁵ D. Kretzmer, "The Inherent Right of Self-Defence and Proportionality in ius Ad Bellum" (2011) Institute for International Law and Justice < <http://www.iilj.org/courses/documents/2011Colloquium.Kretzmer.pdf>> Accessed on 14th of April 2012

⁵⁶ Raphael. Van. Steenberghe, "Self-Defence in Response to Attacks by Non-State Actors in the Light of Recent State Practice: A step Forward?" (2010) L.J.I.L 183.

⁵⁷ Y. Dinstein, *War, Aggression and Self-Defence*, (5th edn, Cambridge University Press, Cambridge 2011, p. 195).

⁵⁸ O. Schachter, "The Right of States to Use Armed Force" (1984) 82 Michigan Law Review 1620-1634.

⁵⁹ D.W.Greig, *International Law*, (1970, p. 682).

⁶⁰ J. De Arechaga, "General Course in Public International Law" (1978) 159 *Receuil des Cours* 9.

⁶¹ R. Baxter, "Multilateral Treaties as Evidence of Customary International Law" (1965) 41 BYBIL 275-298.

⁶² North Continental Shelf Case [1969] ICJ Report 3.

⁶³ Ademola Abass, *International Law, Text, Cases and Materials*, (1st edn, Oxford University Press, Oxford 2012, p. 57).

⁶⁴ R. Baxter, "Multilateral Treaties as Evidence of Customary International Law" (1965) 41 BYBIL 275-298.

⁶⁵ Art 103 of UN Charter < <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter16.shtml>> Accessed on 20th of September 2012

⁶⁶ Art 2(4) of UN Charter < <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter1.shtml>> Accessed on 20th of September 2012

⁶⁷ Art 51 of UN Charter < <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter7.shtml>> Accessed on 20th of September 2012

⁶⁸ Charter of the United Nations, San Francisco, 26, June 1945 < <http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/cun/cun.html>> Accessed on 21st April 2012

⁶⁹ *Golder v United Kingdom*, Judgement of 21 February 1975, Series A no 18, S 29. To read the case: http://portal.uclm.es/descargas/idp_docs/jurisprudencia/golder%20eng%20-%20prohibicion%20del%20abus%20del%20derecho.%20prohibicion%20de%20las%20interpretaciones%20extensivas%20de.pdf. Accessed on 21st of April 2012

⁷⁰ Section 3, Article 31 of VCLT 1969: <<http://www.translex.org/500600>> Accessed on 21st of April 2012.

⁷¹ M.E. O'Connell, "the Myth of Pre-emptive Self-Defence" (2002) ASIL 1-22.

⁷² Garwood. G. Andrew, "Pre-emptive Self-Defence: A Necessary Development or the Road to International Anarchy" (2004) *AUYrBkIntl* 3 < <http://www.austlii.edu.au/au/journals/AUYrBkIntLaw/2004/3.html>> Accessed on 25th of April 2012

⁷³ I. Daalder, "Policy Implications of the Bush Doctrine" (2002) Council on Foreign Relations/ American Society of International Law Roundtable on Old Rules, New Threats: <<http://www.cfr.org/international-law/policy-implications-bush-doctrine-preemption/p5251>> Accessed on 25th of April 2012

⁷⁴ Ibid

⁷⁵ Ibid

⁷⁶ M. Shaw, *International Law*, (6th edn, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, p. 126).

⁷⁷ Article 53 VCLT 1969. <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf> Accessed on 1st of October 2012.

⁷⁸ Nicaragua, (1986) ICJ Reports 100-101.

⁷⁹ Nicaragua (1986) ICJ Reports 153.

⁸⁰ Judge Elaraby, Separate Opinion, Palestinian Wall case, para. 3.1.

⁸¹ Judge Simma, Separate Opinion, Oil Platform Case, para. 9.

⁸² Nuclear Weapon case (1996) ICJ Reports, 263.

⁸³ A. Orakhelashvili, *Peremptory Norms in International Law*, (1st edn, Oxford University Press, Oxford 2006, p. 50).

⁸⁴ A. Orakhelashvili, *Peremptory Norms in International Law*, (1st edn, Oxford University Press, Oxford 2006, p. 51).

⁸⁵ Thirlway (2010) quoted by A. Abass, *International Law: Text, Cases and Material*, (1st edn, Oxford University Press, Oxford 2012, p. 61).

⁸⁶ J. De Arechega, "General Course in Public International Law" (1978) 159 *Recueil des Cours* 9.

⁸⁷ J. De Arechega, "General Course in Public International Law" (1978) 159 *Recueil des Cours* 9.

⁸⁸ A. Orakhelashvili, *Peremptory Norms in International Law*, (1st edn, Oxford University Press, Oxford 2006, p. 68).

⁸⁹ Furundzija, para. 144.

⁹⁰ Sierra Leone Representative at UN Conference on the Law of Treaties, First section (1968), Official Records, at 300, S 9. Quoted by A. Cassese, *International Law*, (2nd edn, Oxford University Press, Oxford 2005, p. 205).

⁹¹ Amos N. Guiora, "Anticipatory Self-defence and International Law-a re-evaluation" (2008) *Journal of Conflict and Security Law*.

⁹² Helen Duffy, *The War on Terror and the Framework of International Law*, (1st edn, Cambridge University Press, Cambridge 2005, p. 445).

⁹³ Daniel E. Hall, J. D., Ed. D., *Criminal Law and Procedure* (Sixth edn, Delmar Cengage Learning, New York USA, 2012, p. 60).

⁹⁴ J. Mulcahy, Charles O. Mahony, "Anticipatory Self-Defence: A Discussion of the International Law" (2006) Vol. 2 No.2 *HanseLR* 231-248.

⁹⁵ Ian. Brownlie, *Principles of Public International Law*, (Seventh edn, Oxford University Press, Oxford 2008, p. 512).

⁹⁶ Ian. Brownlie, *Principles of Public International Law*, (Seventh edn, Oxford University Press, Oxford 2008, p. 511).

⁹⁷ Michael Byers, "Conceptualising the Relationship between Jus Cogens and Erga Omnes Rules" (1997) 66 *NORDIC J. INT'L L.* nos. 2-3 211, 219-220.

Ass. Jur. Philipp Schneider M.A.
DAAD-Fachlektor an der Universität Pécs

Compliance und Unternehmenskultur - herkömmliche Compliance-Programme aus organisationssoziologischer Sicht

1. Einführung

Alljährlich im Mai stellt der deutsche Bundesminister des Innern die Polizeiliche Kriminalstatistik (PKS) des Bundeskriminalamts (BKA) vor.¹ Einen der Schwerpunkte hierbei bilden die Auswertungen zur deutschen Wirtschaftskriminalität. Und auch die Privatwirtschaft springt ihm gerne mit eigenen Studien zur Seite. An den regelmäßig durchgeführten Erhebungen der Wirtschaftsprüfungsgesellschaften PricewaterhouseCoopers (PwC)² und KPMG International Cooperative (KPMG)³ zur Wirtschaftskriminalität in deutschen Unternehmen führt kein Weg vorbei, wenn man sich ernsthaft mit dem Thema beschäftigen möchte. Und die Botschaft ist seit Jahren immer wieder die gleiche: Die Unternehmen konnten zwar durch eingeführte Compliance-Programme beachtliche Erfolge erzielen, der durch Wirtschaftskriminalität verursachte Schaden bleibe allerdings unvermindert hoch.⁴ Die Täter kommen dabei in etwa jedem zweiten Fall aus dem Unternehmen selbst.⁵ Die klassischen Wirtschaftsstraftaten (insbesondere Vermögensdelikte, Korruption und Diebstahl vertraulicher Kunden- und Unternehmensdaten) machen seit Jahren gerade einmal 2 Prozent aller erfassten PKS-Straftaten aus.⁶ Allerdings geht aus der 2012 veröffentlichten PKS auch hervor, dass der hierdurch verursachte Schaden bei über 4,6 Milliarden Euro lag und damit etwa die Hälfte des insgesamt erfassten Schadens durch Kriminalität ausmachte.⁷ Compliance, also Kriminalitätsbekämpfung durch das Einhalten von unternehmensinternen Verhaltensregelungen, kann sich vor diesem Hintergrund richtig lohnen. Und tatsächlich gehen die Unternehmen seit einigen Jahren dazu über, professionelle Compliance-Systeme zu etablieren, mit denen ein Klima geschaffen werden soll, das eindeutig kriminelle und auch ethisch fragwürdige Handlungen negativ bewertet. Damit erhofft man sich mehr Sauberkeit im Unternehmen und letztendlich auch einen Wettbewerbsvorteil. Herkömm-

liche Compliance-Systeme setzen auf konsequente Aufdeckung von Schwachstellen, kontinuierliche Schulungen der Mitarbeiter, Durchführungen von Kontrollen und die Ermutigung der Mitarbeiter, auf bemerktes Fehlverhalten hinzuweisen.⁸

Auch deswegen vermelden die großen Wirtschaftsprüfungsgesellschaften einen deutlichen Rückgang der Wirtschaftsstraftaten seit Einführung von – natürlich auch den eigenen – Compliance-Programmen in zahlreichen deutschen Unternehmen. Zugleich betonen sie, dass der Schaden insgesamt eher steige, weshalb das Thema Compliance aktuell wie nie zuvor sei.⁹ Der einseitige Fokus auf Überwachung, Kontrolle und hartes Durchgreifen birgt allerdings auch Gefahren in sich. Zu erwarten ist nämlich, dass Überwachungs- und Kontrollmaßnahmen auf den Mitarbeiter erst einmal demotivierend wirken, zumindest wenn sie ihm nicht nachvollziehbar erklärt werden können. Ein Problem von Compliance-Systemen liegt aber gerade darin, dass sie mit vielen Faktoren zu kämpfen haben, die nicht eindeutig zu erfassen sind. Zum einen mit der Schwammigkeit des Begriffs „Wirtschaftskriminalität“ und der dahinter liegenden Motivation des einzelnen Täters. Zum anderen mit dem nur schwer bezifferbaren Schaden und einem wohl als sehr hoch einzuschätzenden Dunkelfeld. Bei so vielen unbekanntem Faktoren reicht es nicht, ein starres juristisches oder betriebswirtschaftliches Konzept in einem Unternehmen zu etablieren, wenn dabei der einzelne Mitarbeiter als Teils eines gewachsenen Systems vernachlässigt wird. Denn er wird das Konzept nur annehmen, wenn er es für sich akzeptieren kann und wenn es Teil einer gemeinsam gelebten Organisationskultur wird. Gerade Unternehmen, die nicht auf autokratische Führungsstile, Herrschaft, Kontrolle, Misstrauen und Furcht setzen, sondern auf Offenheit, Transparenz und Fairness, werden mit großer Wahrscheinlichkeit seltener Opfer (intern begangener) Straftaten werden.¹⁰ Auf die Frage, wie das Unternehmen es schaffen kann, eine höhere Identifikation des Mitarbeiters zu seinem Arbeitgeber herzustellen, geben die Compliance-Ratgeber allerdings keine ausreichenden Antworten. Dabei könnte man gerade hier schon mit einer besser gestalteten Unternehmens- und Führungskultur wirklich erfolgreiche Präventionsarbeit leisten. Die folgende Arbeit soll diesem Thema eine angemessene Aufmerksamkeit auch aus organisationssoziologischer Sicht schenken.

2. Begriff der Wirtschaftskriminalität

Es gibt bis heute keine einheitliche Definition der Wirtschaftskriminalität, vielmehr eine ganze Reihe

unterschiedlicher kriminalpolitischer Vorstellungen und Herangehensweisen. Das liegt vor allem daran, dass das Phänomen Wirtschaftskriminalität sehr komplex ausgeprägt ist und von unterschiedlichen Disziplinen und Interessengruppen betrachtet wird.¹¹ Die ältesten Definitionsansätze stammen aus dem Gebiet der Soziologie, wo sich insbesondere der amerikanische Kriminologe Edwin H. Sutherland 1949 mit dem Begriff des *white collar crime* hervortat. Dieser – täterbezogene – Ansatz umfasst „Verbrechen, begangen von einer ehrbaren Person, mit hohem sozialen Ansehen, im Rahmen ihres Berufes.“¹² Der weiße Kragen ist damit Sinnbild für eine gesellschaftliche Oberschicht, die sozial integriert und tonangebend ist. Eine Tätergruppe, die in der Praxis vielleicht mit dem Finger auf den Kleinkriminellen zeigt, zeitgleich aber ihre eigene gesellschaftliche Stellung zu weitaus sozialschädlicherem Verhalten ausnutzt.¹³ Zu diesem Ansatz passt einfach nicht das Bild des einfachen Arbeitnehmers, der seinen Arbeitgeber bestiehlt oder betrügt – dieser sei nach diesem Ansatz kein Wirtschaftskrimineller, sondern ein einfacher Dieb oder Betrüger.¹⁴

Mit zunehmend komplexeren Organisationsstrukturen in einer globalisierten Wirtschaftswelt kam es allerdings zu immer mehr Beschäftigten im mittleren und oberen Management, die Zugang zu wichtigen Produktionsmitteln, Geldern oder Daten haben. Diese Führungskräfte können ihre Vertrauensstellung oder ihren Zugang zu Informationen in fast beliebiger Weise nutzen, um sich selbst oder aber ihre Organisation zu bereichern.¹⁵ Und natürlich können auch Arbeitnehmer der unteren Hierarchien im Berufsalltag Delikte begehen, die einen Bezug zur wirtschaftlichen Tätigkeit ihres Unternehmens aufweisen. Deswegen versuchen neue Konzepte, die Wirtschaftskriminalität nicht mehr von der Person her zu definieren, sondern allein an das unternehmensschädigende Verhalten anzuknüpfen. Je nachdem, ob die Täter im eigenen Interesse handeln oder aber im wirtschaftlichen Interesse des Unternehmens oder Verbandes agieren, spricht man in der angelsächsischen Literatur auch von *occupational crime* (Berufskriminalität) und von *corporate crime* (Verbandskriminalität).¹⁶ In der erstgenannten Kategorie finden sich nach diesem Ansatz auch allgemeine Vermögensdelikte wie Diebstahl, Unterschlagung, Betrug und Untreue wieder. Zur zweiten Kategorie werden klassische Korruptionsdelikte wie Bestechung, Kartell- und Preisabsprachen, Verletzung von Urheber- und Warenzeichenrechten, sowie Konkurs- und Insolvenzdelikte gerechnet.¹⁷

In der deutschsprachigen Literatur zum Begriff der Wirtschaftskriminalität wird auch der Aspekt der besonderen Sozialschädlichkeit genannt.¹⁸ Neben

dem individuellen Opfer muss demnach auch die Allgemeinheit geschädigt werden, etwa durch die Vorenthaltung von Steuergeldern, die Erschleichung von Subventionen oder auch abstrakt durch den Verlust von Vertrauen in die Wirtschaft, die Verwaltung und die politischen Institutionen. In diesem Sinne hat auch der deutsche Gesetzgeber – zumindest indirekt – im Steuerrecht einen Definitionsversuch unternommen. Nach § 30 Absatz 4 Nr. 5b der Abgabenordnung (AO) fallen unter Wirtschaftsstraftaten (auch) diejenigen Tatbestände, die „nach ihrer Begehungsweise oder wegen des Umfangs des durch sie verursachten Schadens geeignet sind, die wirtschaftliche Ordnung erheblich zu stören oder das Vertrauen der Allgemeinheit auf die Redlichkeit des geschäftlichen Verkehrs oder auf die ordnungsgemäße Arbeit der Behörden und der öffentlichen Einrichtungen erheblich zu erschüttern.“ Die Ökonomen gehen wiederum sehr pragmatisch an eine Definition heran. Danach umfasst Wirtschaftskriminalität „alle sozial-inadäquaten Verhaltensweisen, die geeignet sind, den wirtschaftlichen Erfolg von Unternehmen sowohl positiv als auch negativ zu beeinflussen und deren Erkennen, Aufklären und Verhindern besondere betriebswirtschaftliche, juristische und technische Kenntnisse verlangt.“¹⁹

Zusammenfassend haben Wirtschaftsstraftaten zwingend einen wirtschaftlichen Bezug, erfolgen in Ausübung des Berufes und missbrauchen mehr oder weniger das dem Täter selbst entgegengesetzte Vertrauen. Der Begriff beinhaltet auch kleinere Delikte, die für sich allein betrachtet noch keinen wesentlichen Schaden verursachen. Die Taten haben typischerweise auch einen sozialschädlichen Charakter und die Täter und Opfer verschwinden in einer gewissen Anonymität.²⁰ Allen neueren Ansätzen ist gemein, dass sie sich in erster Linie auf die Tat, nicht auf den Täter beziehen. An diesen Ansätzen orientieren sich auch die gängigen Compliance-Programme von deutschen Unternehmen. Mit diesen Programmen soll ein innerbetrieblicher Verhaltenskodex aufgestellt werden, mit dessen Hilfe Wirtschaftsstraftaten vorgebeugt werden soll.²¹ Allerdings hat das zur Folge, dass sich auch die Compliance-Programme, der neueren kriminologischen Literatur entsprechend, auf die tatbezogenen Merkmale und eben nicht (mehr) auf die täterbezogenen Aspekte konzentrieren. Sie setzen oft auf klare Regelungen, Verbote, Kontrolle und Abschreckung.²² Damit vertun sie sich die Chance, den von Sutherland in den Fokus der Aufmerksamkeit gebrachten Täter genauer kennenzulernen und seine individuelle Motivation nachzuvollziehen. Auf bestimmte Phänomene, etwa wenn der Täter weder aus Eigennutz noch aus Fremdnutz heraus handelt (sondern beispielsweise aus Frustration, Rache oder

Vergeltung), können solche Programme nicht einmal im Ansatz reagieren.

3. Motivation der Täter

In der einschlägigen Literatur wird überwiegend unterschieden zwischen denjenigen, die aus eigener Profitgier Straftaten verüben und denjenigen, die ihrer Organisation einen entscheidenden Vorteil verschaffen wollen. Die Ansätze des *occupational crime* und des *corporate crime* spiegeln diese Vorstellung am besten wieder. Diejenigen, die weder sich selbst, noch das Unternehmen bereichern wollen, tauchen hingegen gar nicht auf. Und auch sonst ist über die Entstehung von Wirtschaftskriminalität wenig bekannt.²³ Man geht mit der Theorie der differentiellen Gelegenheit davon aus, dass die Täter diejenigen Gelegenheiten zu Straftaten wahrnehmen, die sich ihnen im konkreten Berufsalltag darbieten.²⁴ Nach dem Konzept des *rational choice* stellen die Täter dabei im Vorfeld eine genaue Kosten-Nutzen-Analyse auf, auf deren Grundlage sie sich für oder gegen die Straftat entscheiden.²⁵ Die individuelle Motivation des Täters spielt auch bei diesem Ansatz keine größere Rolle. In den 1940er-Jahren entwickelte Donald R. Cressey, ein Schüler Sutherlands, ein Modell zu den Entstehungsgründen von Kriminalität, das bis heute einer der am weitesten verbreiteten Ansätze ist.²⁶ Nach seinem *Fraud Triangle* wird die Wahrscheinlichkeit, eine Straftat zu begehen, durch drei Faktoren bestimmt. Dem Täter muss sich eine Gelegenheit (*opportunity*) eröffnen, er muss durch einen Anreiz oder aber Druck motiviert werden (*pressure*) und er muss seine Handlung für sich selbst rechtfertigen können, um sein schlechtes Gewissen zu kompensieren (*attitude*).²⁷ Natürlich macht Gelegenheit Diebe und so beginnt Mitarbeiterkriminalität häufig mit der eher zufälligen Entdeckung von risikofreien Zueignungsmöglichkeiten.²⁸ Gelegenheiten lassen sich in einem Unternehmen aber auch auf sehr vielfältige Weise minimieren und deswegen setzen die meisten Compliance-Programme in erster Linie auf Überwachungs- und Kontrollmaßnahmen.²⁹

a) Weitgehend unberücksichtigt: Frustration, Rache und Vergeltungsgedanken

Ein kleiner Teil des Schrifttums weist schon seit Jahren darauf hin, dass nicht nur wirtschaftlicher Druck, sondern auch Frustration im Job Ursache für inadäquates Verhalten am Arbeitsplatz sein kann.³⁰ Ist diese Frustration erst einmal groß genug, kann sowohl die Motivation zum Handeln steigen, als auch jegliche Form von Gewissenskonflikt beiseitegeschoben werden.

Die Hemmschwelle, die Organisation zu schädigen, wird dann zwangsläufig rapide sinken. Emotionen wie Frustration, Verletztsein, Rache- und Vergeltungsgedanken sind in Organisationen, in denen Menschen täglich miteinander zusammenarbeiten, in beliebig vielen Situationen denkbar. Und sie sind in unserem Lebensalltag tief verwurzelt, auch wenn die daraus entstehenden Handlungen nur sehr schwer aufzudecken sind. Handlungen wie Arbeitszeitbetrug, kleinere Vermögensdelikte und Sabotagen entsprechen im Einzelfall noch nicht dem klassischen Bild von Wirtschaftskriminalität, sie sind mitunter noch nicht einmal strafrechtlich relevant. Auch dies mag ein Grund dafür sein, dass sie weder in den Studien zur Wirtschaftskriminalität noch in den daraus abgeleiteten Compliance-Programmen hinreichend berücksichtigt werden. Und doch bleiben Frustration, Rachegefühle und der Wunsch nach Befriedigung dieser Gefühle real, was häufig dazu führt, dass Rachegefühle und -handlungen mitunter unbewusst, heimlich oder auf raffinierte Weise ausgeübt werden.³¹ Vor allem verdeckte Rachehandlungen wie Arbeit nach Vorschrift, Krankfeiern und heimliche Vermögensdelikte sind im Unternehmen nur schwer offenzulegen oder zu verhindern. Dabei können sie einen immensen – im besten Fall „nur“ – wirtschaftlichen Schaden für das Unternehmen als Ganzes anrichten.

In diesem Zusammenhang sei auf eine Studie des Meinungsforschungsinstituts GALLUP hingewiesen, wonach in Deutschland rund Zweidrittel der Mitarbeiter eine nur geringe Bindung zum Arbeitgeber aufweist und weitere 23 Prozent bereits innerlich gekündigt haben.³² Das bedeutet, dass sie sich am Arbeitsplatz zunehmend destruktiv verhalten und so die Leistungs- und Wettbewerbsfähigkeit des Unternehmens schmälern. Allein volkswirtschaftlich entsteht laut Studie dadurch ein Schaden (hohe Fehlzeiten, niedrige Produktivität) von jährlich zwischen 122,3 und 124,0 Milliarden Euro.³³ Dazu passt auch eine Studie des Meinungsforschungsinstituts TNS Emnid in Zusammenarbeit mit dem Institut für Gruppendynamik und Systemprozesse SYSTEMA aus dem Jahr 2010, wonach 1,7 Millionen deutsche Arbeitnehmer planten, noch im Herbst mindestens 3 Tage krankzufeiern.³⁴ Die Befragten gaben dabei an, trotz voller Gesundheit im Herbst „blau zu machen“, weil dies in der kalten und nassen Jahreszeit weniger auffalle. Eine ganze Anzahl gab sogar ganz offen zu, auf diese Weise dem Vorgesetzten „eins auswischen zu wollen“ – insgesamt entstehe der Volkswirtschaft dadurch ein Schaden in Höhe von 1,24 Milliarden Euro im Jahr.³⁵ Auch Rache- und Vergeltungshandlungen entstehen nicht vordergründig wegen des Vorhandenseins von Gelegenheiten, eine Straftat

zu verüben. Sie rühren aus Situationen, in denen andere Menschen einem selbst oder einer Gruppe, mit der man sich identifiziert, ungerechtfertigt Leid zufügen, erfolgen also immer erst als Reaktion nach erlittenem Unrecht, und dann ganz bewusst und geplant.³⁶ Dabei ist davon auszugehen, dass je nach Macht und Stellung des Rächers innerhalb der Organisation auch die Wahrscheinlichkeit steigen wird, dass er tatsächlich Rache ausüben wird.³⁷ Zudem gilt, dass die Rache auch umso härter für den Betroffenen ausfallen wird, je mehr Macht der Rächer zum Zeitpunkt seines Gegenschlages innehat.³⁸

Anonym „bestrafen“ lässt sich aber auch mit einem an sich rechtmäßigen, gesellschaftlich mitunter „gewünschtem“ Verhalten. Das anonyme Melden von im Unternehmen praktizierten Fehlverhalten an die Polizei, die Steuerbehörden, Gesundheitsämter, Gewerbeaufsicht oder an die Presse kann sogar noch weitere „Verbündete“ in die Rachehandlung mit einbeziehen, die wiederum mit den Mitteln des Verwaltungs- und des Strafprozessrechts ganz andere Machtinstrumente in ihren Händen halten. Es bleibt im Bereich der Spekulation, wie hoch der genaue Anteil der Täter ist, die sich mitunter aus Frust, Rache und Vergeltung am Vermögen des Unternehmens bedienen oder anderweitig ihre Organisation schädigen. Tatsache ist aber auch, dass gerade bei Emotionen wie Frust, Verletztheit und Wut, wie sie der Rache zugrunde liegen, auch die emotionale Bindung zum Unternehmen und die Hemmschwelle, dieses zu schädigen, deutlich sinken.³⁹ Daher kann davon ausgegangen werden, dass auch Frust und Rache ihren signifikanten Anteil an den von Mitarbeitern begangenen Vermögensdelikten haben.

b) Auslöser von Frustration, Rache- und Vergeltungsgedanken

Initiative, Begeisterungs- und Leistungsfähigkeit von Mitarbeitern hängen zu einem großen Teil von ihrer Zufriedenheit am Arbeitsplatz ab. Kann der Arbeitgeber im Rahmen seiner Unternehmensstruktur, seiner Firmenkultur oder der konkreten Personalentwicklung die Bedürfnisse seiner Mitarbeiter nicht befriedigen, kann dies sehr schnell Frustrationen auslösen.⁴⁰ Wie sehr sich ein Mitarbeiter die Umstände in seinem Tätigkeitsbereich zu Herzen nimmt, sich gegebenenfalls damit abfindet oder lauthals protestiert, hängt in erster Linie von seiner persönlichen Entwicklungsgeschichte ab. Je nach seiner frühkindlichen Konfliktfahrgung wird er sich mehr oder weniger gut durchsetzen und anpassen, Bündnisse mit Kollegen und Vorgesetzten schließen oder vermeiden können.⁴¹ Frustrationen herrschen dort, wo Kreativität und Engagement eingeschränkt

werden, wo eigene Ideen von den vorgegebenen Strukturen abgefangen werden. Aber auch dort, wo sich Mitarbeiter nicht verstanden oder gefördert fühlen, wo ihnen nicht vermittelt wird, ob und nach welchen Kriterien Karriereentscheidungen getroffen werden.⁴² Rache- und Vergeltungsgedanken basieren wiederum auf persönlich erfahrenem oder bei einer Identifikationsfigur wahrgenommenen Unrecht. Dabei entsteht ein Schaden, der mitunter auch nur rein subjektiv als solcher empfunden wird. Empfinden die Betroffenen auch noch, dass der Täter mit bestimmten Absichten und Intentionen handelt, ohne dass eine Rechtfertigung vorliegt, entstehen Wut und Empörung. Kommt der Täter damit auch noch durch, ohne dafür angemessen zur Rechenschaft gezogen zu werden, schlagen Wut, Empörung und Entsetzen zu Rachegeleuten um.⁴³

Als offensichtlichster Auslöser von Rachehandlungen erscheint mir, wenn sich die Mitarbeiter einem Verrat ausgeliefert fühlen. Wenn also beispielsweise vorherige Absprachen gebrochen werden, ohne dass es hierfür plausible Erklärungen gibt. Auch Verrat ist in der Menschheitsgeschichte zunächst nichts Ungewöhnliches, die beim Opfer entstehenden Gefühle – Gefühle wie Verlust, Angst, Wut, Verzweiflung – sind allerdings der ideale Nährboden für das Verlangen nach Rache.⁴⁴ Verrat trifft man einerseits zwischen Mitarbeitern der gleichen Hierarchiestufen an – etwa wenn sie auf Kosten des anderen Kollegen um die Gunst der Gruppe oder des Vorgesetzten buhlen. Häufig geht Verrat aber auch direkt mit einem Machtwechsel einher. Macht verändert Menschen. Im Laufe einer längeren Berufstätigkeit kommt es beinahe zwangsläufig zu einem Zuwachs von Macht und Verantwortung, die entsprechend verantwortungsvoll ausgeübt werden müssen. Gelingt dies nicht, mangelt es etwa an Führung, oder kommt es gar zu einem Machtmissbrauch, dann wird Partizipation erschwert oder verhindert. Stattdessen wird die Entstehung einer von latenter Feindseligkeit geprägten Unternehmenskultur begünstigt, in der Arbeitsmotivation und Arbeitsvermögen beschnitten werden, letztendlich also wertvolles Humankapital vernichtet wird.⁴⁵

Machtzuwachs kann aber auch zu paranoidem Misstrauen führen. Leitungspositionen verfügen über Machtmittel, deren Einsatz die Mitarbeiter gerne beeinflussen oder verhindern wollen. Es gibt daher gute Gründe, den Mitarbeitern nicht blind zu vertrauen und ein gesundes Maß an Misstrauen walten zu lassen.⁴⁶ Wenn aber alle Wahrnehmungen und Gedanken des Vorgesetzten nur noch von Misstrauen eingefärbt sind, so kann das zur Konsequenz haben, dass er sich nur noch von Feinden umgeben sieht. Er wird dann Umfang und

Art des ausgeübten Einflusses seiner Mitarbeiter permanent überschätzen und missdeuten. Dabei interpretiert er unter Umständen Handlungen als feindlich, die in Wahrheit eher neutral oder gar freundlich gemeint sind. Ist er dann noch überzeugt, seine Gegner sprächen sich miteinander ab und verschwören sich gemeinsam gegen ihn, dann wird er auch nicht mehr das offene Gespräch suchen, sondern zum vermeintlichen Gegenangriff starten.⁴⁷ Gleichzeitig wird ein Vorgesetzter mit steigender paranoider Wahrnehmung auch seine Macht umso stärker missbrauchen, denn er wird sie einsetzen, um die vermeintlichen Verschwörungen aufzudecken und im Keime zu ersticken.⁴⁸ Damit setzt er dann erst die Grundlage für weitere "Gegen-"Reaktionen.

Frustrationen kann auch der Typus des tyrannischen Vorgesetzten auslösen, dem man „es nie recht machen kann“. Solche Führungskräfte zeichnen sich dadurch aus, dass sie hohe Leistungsansprüche erheben, ohne selbst klare Anweisungen zu geben, so dass die Mitarbeiter nie genau wissen, ob sie diesen Ansprüchen gerade genügen oder nicht.⁴⁹ Werden durch die Arbeit Erfolge erzielt, werden diese vom Vorgesetzten für sich beansprucht, Misserfolge hingegen bei den Mitarbeitern abgeladen, gerne auch verbunden mit Kritik an der Person (und nicht deren Handlung), und dies in aller Öffentlichkeit, und nicht etwa unter vier Augen. Kommt dann auch noch ein von allgemeinem Misstrauen gekennzeichneter Führungsverhalten hinzu, entsteht ein Arbeitsklima, das zunächst von Frustration, im weiteren Verlauf dann von Rachephantasien der Mitarbeiter geprägt ist und jederzeit zu Rachehandlungen umschlagen kann, die als legitime Selbstverteidigung verstanden werden.⁵⁰ Es ist auch nicht ungewöhnlich, dass Führungskräfte die mühsam erarbeiteten Ideen und Konzepte von Untergebenen hemmungslos aufgreifen, um sie dann als ihre eigenen auszugeben. Lassen sie sich dann auch noch für ihre „eigene“ Brillanz beweihräuchern, sind Rachegeleüste unausweichlich.

Gerade in profitorientierten Unternehmen, die in einem globalisierten, gnadenlos wirtschaftlichen Wettkampf bestehen müssen, zeigt sich das Phänomen, dass Unternehmensführer ein sehr aggressives Verhalten den Konkurrenten, aber auch den eigenen Mitarbeitern gegenüber an den Tag legen.⁵¹ Besonders bekannt geworden ist etwa das Beispiel des ehemaligen US-Topmanagers Albert Dunlap, seinerzeit Chef diverser Haushaltsgerätefirmen. Der als „Kettensägen-Al“, „Rambo in Nadelstreifen“ oder schlicht „The Shredder“ (Reisswolf) bekannte Sanierer besuchte gerne mal die Managementsitzungen neuerworbener Firmen und vermeldete: „Ich

pflege mich kurz zu fassen [...]. Ihr beiden bleibt – der Rest ist gefeuert.“⁵² Seine Taktiken reichten dabei von lauten Konfrontationen bis hin zu öffentlicher Bloßstellung und Demütigung.⁵³ Solche Verhaltensweisen sind – von persönlichen Charakterdefiziten einmal abgesehen – nicht selten bei Unternehmen anzutreffen, die unter enormem, zumeist wirtschaftlichem Druck stehen und in der Folge ein Feindbild in die Konkurrenz projizieren, das sie früher oder später auch auf die eigenen Mitglieder übertragen, frei nach dem Motto „Entweder bist Du für mich, oder gegen mich“.⁵⁴

Eine Vielzahl der als ungerecht empfundenen Vorfälle rührt aber auch aus zwischenmenschlichem Verhalten, bei dem sich die Handelnden in ihrer persönlichen Identität verletzt, gekränkt oder respektlos behandelt vorkommen.⁵⁵ Dass die – teilweise nur subjektiv empfundene – Geringschätzung ein erheblicher Faktor sein kann, belegen schon repräsentative Umfragen, etwa bei dem Stellenportal www.monster.de, wonach rund 31 Prozent (4.299) der Befragten angeben, ihre Arbeit werde nicht anerkannt und 14 Prozent (1.945) der Befragten angeben, ihr Chef würde sie am meisten bei ihrer Arbeit stören.⁵⁶ Geringschätzung drückt sich im Alltag aus durch Ignorieren oder Nichternstnehmen, durch öffentliche Demütigungen oder rüdes Unterbrechen, durch ständig beißende Ironie, Zynismus oder als Witz getarnte Beleidigungen. Unter Kollegen kann auch Neid und Antipathie zu Missachtung führen. Die bekannteste Form dieser kollektiven Gewalt ist wohl das „Mobbing“. Der Begriff beschreibt die Situation, dass „eine Person am Arbeitsplatz häufig und über einen längeren Zeitraum schikaniert, drangsaliert oder benachteiligt und ausgegrenzt wird“.⁵⁷ Aus der Sicht systemischer Organisationsberatung schließt dies ein, dass die schlechte Behandlung systematisch und zielgerichtet erfolgt, und dass über das Mobbingopfer letztendlich Probleme ausgetragen werden, die tief in der Organisation verwurzelt sind.⁵⁸ Gerade wenn das Mobbingopfer in den Augen der anderen sich etwas hat zuschulden kommen lassen, strafen sie es mit Unfreundlichkeiten, Gesprächsverstümmungen bei Betreten des Raumes, Abwenden oder üblen Scherzen ab.⁵⁹ Spielen wiederum Neid und Frust eine Rolle, werden Arbeitsergebnisse nicht ausreichend gewürdigt, manipuliert oder gar unterschlagen.⁶⁰ Bedenkt man dabei, dass rund 11 Prozent aller Beschäftigten regelmäßig Opfer von Mobbing werden (davon 32,8 Prozent täglich, 32,3 Prozent mehrmals die Woche und 26,0 Prozent immerhin mehrmals im Monat)⁶¹, kann man sich leicht vorstellen, wie hoch das Potenzial ist, in die innere Kündigung oder aber in den heimlichen Gegenangriff überzugehen.

4. Schaden und Dunkelfeld

Zur Höhe des durch Wirtschaftskriminalität verursachten Schadens existieren eine ganze Reihe sehr unterschiedlicher Zahlen. Das hängt auch damit zusammen, dass der Begriff der Wirtschaftskriminalität, wie ihn etwa die Polizeiliche Kriminalstatistik verwendet, stark abweicht von dem Begriff, wie ihn etwa die Wirtschaft auslegt. Unternehmen beziehen regelmäßig alle Straftaten mit ein, die das Unternehmen in irgendeiner Weise beschädigen, also auch jene Masse an Vermögensstraftaten, die im Arbeitsalltag begangen wird: Arbeitszeitbetrug, kleinere Diebstähle, Sachbeschädigung und Rufschädigung.⁶² Im jüngsten Bundeslagebild zur Wirtschaftskriminalität aus dem Jahr 2010 beträgt der offiziell erfasste Schaden 4,65 Milliarden Euro und damit fast die Hälfte des überhaupt durch Kriminalität verursachten Schadens.⁶³ Allerdings verweist das BKA selbst auf eine verzerrte Erfassung durch unterschiedliche Zuständigkeiten bei den Ermittlungsbehörden und ein sehr hohes Dunkelfeld.⁶⁴ Neben dem verursachten materiellen Schaden bleibt darüber hinaus noch zu berücksichtigen, dass das Unternehmen bei Bekanntwerden von beispielweise Kartell- und Preisabsprachen, Bestechungsskandalen oder Urheberrechtsverletzungen einen erheblichen Reputationsschaden davon trägt, der das Unternehmen selbst, die Branche oder den gesamten Wirtschaftsstandort Vertrauen und Aufträge kostet.⁶⁵

Zuletzt wird auch die Allgemeinheit zumindest indirekt geschädigt, etwa bei Subventionsbetrügereien, illegalen Preisabsprachen oder Korruption bei der Vergabe von Aufträgen aus der öffentlichen Hand. Vor diesem Hintergrund liegen die Schätzungen zum Schaden durch Wirtschaftskriminalität bei zwischen 2 und 10 % des Bruttoinlandsproduktes, also bei zwischen 66,1 und 336 Milliarden Euro im Jahr 2012.⁶⁶ Auch das Dunkelfeld scheint insbesondere bei der Wirtschaftskriminalität besonders hoch zu sein. Schon das in den offiziellen Kriminalstatistiken erfasste Hellfeld wird verzerrt dargestellt, da hier nur die von der Polizei bearbeiteten Straftaten erfasst werden, nicht aber die hohe Anzahl derjenigen Delikte, die unmittelbar von den Schwerpunktstaatsanwaltschaften oder den Finanzbehörden verfolgt werden.⁶⁷ Über die gar nicht erst bekannt gewordenen Fälle selbst gibt es wiederum kaum wissenschaftliche Untersuchungen – Gründe für eine mangelnde Anzeigebereitschaft werden vor allem in geringen Erfolgsaussichten, geringer Schadenshöhe, Furcht vor Imageeinbußen des Unternehmens, Auftragsperrungen und unternehmensinternen Spannungen gesehen.⁶⁸ So spricht für eine mangelnde

de Anzeigebereitschaft auch der Umstand, dass die Aufklärungsquote bei den im Jahr 2011 bekannt gewordenen Fällen bei erstaunlichen 89,3 Prozent liegt⁶⁹, im Ergebnis also wohl vor allem diejenigen Fälle zur Anzeige gebracht wurden, bei denen Tat und Täter zum Zeitpunkt der Anzeige bereits feststanden.⁷⁰

Erschwerend kommt hinzu, dass, wie bereits dargelegt, verdeckte Frustrations- und Rachehandlungen nur schwer erkennbar sind und häufig in einem Graubereich von Strafbarkeit und Strafflosigkeit liegen. Ein Verdienst der (teilweise schriftlichen, teilweise telefonischen) Studien der Wirtschaftsprüfungsgesellschaften ist deswegen, dass sie auch nach konkreten Verdachtsfällen befragen und damit weitere Teile des Dunkelfeldes ausleuchten können.⁷¹ Auch der Umstand, dass nach wie vor der Großteil der begangenen Straftaten erst durch gezielte Mitarbeiterhinweise oder durch Zufall bekannt wird⁷², spricht für ein sehr hohes Dunkelfeld. In früheren Studien gingen PwC und KPMG davon aus, dass es weit über dem durchschnittlichen Dunkelfeld bei der Gesamtkriminalität, nämlich bei ca. 80 Prozent (auf 1 entdeckte Tat kämen demzufolge 4 unentdeckte Taten) läge.⁷³ Und auch in der Literatur werden teilweise noch pessimistischere Zahlen genannt.⁷⁴

5. Ausblick

Da die Wirtschaftskriminalität sowohl dem einzelnen Unternehmen, als auch der gesamten Volkswirtschaft einen enormen Schaden bereitet, wurde von allen Seiten eine ganze Reihe an Maßnahmen ergriffen, um sie wirksam zu bekämpfen. Von Seiten des Gesetzgebers seien vor allem das „Erste und Zweite Gesetz zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität“ aus den Jahren 1976 und 1986 und das „Gesetz zur Bekämpfung der Korruption“ aus dem Jahr 1997 genannt, die eine Reihe von neuen Straftatbeständen aufgestellt haben. Zudem wurden Schwerpunktstaatsanwaltschaften und polizeiliche Fachdienststellen eingerichtet. Auch auf EU-Ebene wurden beispielsweise Anpassungen im Bereich der Kontrolle des Betruges, der Bestechung und der Geldwäsche vorgenommen.⁷⁵

Auch die Unternehmen selbst haben – häufig mit der Hilfe der hier zitierten Wirtschaftsprüfungsgesellschaften – begonnen, aufwendige Compliance-Programme zu installieren. Diese setzen verstärkt, juristischen und ökonomischen Ansätzen konsequent folgend, auf Prävention durch Vermeidung von Gelegenheiten. Dazu werden vor allem Instrumente zur Kontrolle und Überwachung der Mitarbeiter geschaffen, Hinweisgebersysteme und die interne Revi-

sion.⁷⁶ Diese Maßnahmen zeigen sicherlich ihre Wirkung, vor allem in Hinblick auf externe Täter. Nach innen gerichtet setzt ein „ehrliches“ Compliance-Programm meiner Meinung nach aber nicht (erst) bei der Überwachung der Mitarbeiter an, sondern bei der Etablierung einer auf Transparenz und Fairness beruhenden Unternehmenskultur. Dazu bedarf es vor allem der Expertise von Organisationssoziologen und -psychologen, die wieder den Menschen als potenziellen Täter in den Mittelpunkt rücken, und nicht die Tat. Dafür müssten sich die Unternehmen allerdings auch mit der Frage auseinandersetzen, was sie selbst im Rahmen ihrer Unternehmenskultur falsch oder richtig machen, wo ihr Führungsstil verbesserungswürdig ist und auf welcher Grundlage wichtige Entscheidungen getroffen und vor allem kommuniziert werden. Darin läge eine echte Chance, auch diejenigen Mitarbeiter zu erreichen, die sich schon innerlich von ihrem Arbeitgeber abgewendet haben. Denn diesen begegnet man eventuell lieber nicht mit Kontrolle und Überwachung, sondern mit einer ihre Bedürfnisse berücksichtigenden Unternehmenskultur, mit Wertschätzung und individueller Personalentwicklung.

Literaturverzeichnis

Albrecht, W. Steve / Wernz, Gerald W. / Williams, Timothy L.: *Fraud: Bringing Light to the Dark Side of Business*. Irwin Professional Publishing, Chicago 1995

Bies, Robert J. / Tripp, Thomas M.: *Beyond Distrust: "Getting Even and the Need for Revenge"*. In: Kramer, Roderick / Tyler, Tom (Hrsg.): *Trust in organizations*. Frontiers of theory and research. Sage Publications Inc. Thousand Oaks, 1996. S. 246-260.

Bock, Michael: *Kriminologie*. Verlag Franz Vahlen, München 2007

Böhm, Tomas / Kaplan, Suzanne: *Rache. Zur Psychodynamik einer unheimlichen Lust und ihrer Zähmung*. Psychozialverlag, Gießen 2009

Bundesanstalt für Arbeitsschutz und Arbeitsmedizin (BAUA, Hrsg.): *Wenn aus Kollegen Feinde werden. Der Ratgeber zum Umgang mit Mobbing*. Dortmund, 2010. Online (am 29.01.2013) unter: <http://www.baua.de/de/Publikationen/Broschueren/A12.html>

Bundeskriminalamt (BKA): *Bundeslagebild Wirtschaftskriminalität 2010*. Wiesbaden 2011. Online (am 29.01.2013) unter: http://www.bka.de/nn_193368/DE/Publikationen/JahresberichteUndLagebilder/Wirtschaftskriminalitaet/wirtschaftskriminalitaet__node.html?__nnn=true

Bundeskriminalamt (BKA): *Polizeiliche Kriminalstatistik 2011*. Wiesbaden 2012. Online (am 29.01.2013) unter: http://www.bka.de/nn_193376/DE/Publikationen/PolizeilicheKriminalstatistik/pks__node.html?__nnn=true

Dannecker, Gerhard in: Wabnitz, Heinz-Bernd / Janovsky, Thomas (Hrsg.): *Handbuch des Wirtschafts- und Steuerstrafrechts*. Verlag C.H.Beck, München 2004

Depré, Peter: *Praxis-Handbuch Compliance*. Walhalla Fachverlag, Regensburg 2011

Fromm, Erich: *Anatomie der menschlichen Destruktivität*. Rowohlt Verlag, Reinbek 1977

GALLUP Consulting GmbH (Hrsg.): *Engagement Index Deutschland 2011*. Berlin 2012. Online (am 29.01.2013) unter: <http://www.gallup.com/strategicconsulting/158183/>

<http://www.gallup.com/strategicconsulting/158183/>

Gollwitzer, Mario: *Eine Analyse von Racheaktionen und rachebezogenen Reaktionen unter gerechtigkeitspsychologischen Aspekten*. Dissertation an der Universität Trier, 2004. Online (am 29.01.2013) unter: http://ubt.opus.hbz-nrw.de/volltexte/2004/271/pdf/Gesamtdatei_pdf.pdf

Haubl, Rolf: *Tatort Krankenhaus: Statuspassage und symbolische Gewalt*. In: Sievers, Burkard (Hrsg.): *Psychodynamik von Organisationen. Freie Assoziationen zu unbewussten Prozessen in Organisationen*. Psychozialverlag, Gießen 2009. S. 113-139.

Hlavica, Christian / Klapproth, Uwe / Hülsberg, Frank (Hrsg.): *Tax Fraud & Forensic Accounting. Umgang mit Wirtschaftskriminalität*. Gabler Verlag, Wiesbaden 2001

Heißner, Stefan: *Die Bekämpfung von Wirtschaftskriminalität: Eine ökonomische Analyse unternehmerischer Handlungsoptionen*. Verlag für Wirtschaftskommunikation, Berlin 2001

Janke, Günter: *Kompendium Wirtschaftskriminalität*. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 2008

Kaiser, Günther: *Kriminologie*. C.F. Müller Verlag, Heidelberg 1996

Knecht, Marita / Pifko, Clarisse: *Psychologie am Arbeitsplatz. Eine praxisorientierte Darstellung mit zahlreichen Repetitionsfragen und Lösungen*. Compendio Bildungsmedien, Zürich 2010

KPMG: *Wirtschaftskriminalität 2010*. KPMG Europe. Online (am 29.01.2013) unter:

KPMG: *Wirtschaftskriminalität 2012*. KPMG Europe. Online (am 29.01.2013) unter: <http://www.kpmg.de/Publikationen/35001.asp>

Kreyenberg, Jutta: *Handbuch Konfliktmanagement*. Cornelsen Verlag, Berlin 2004

Meinert, Sabine: *Jeder Zwanzigste will demnächst krank feiern*. In: *Financial Times Deutschland* vom 04.10.2010. Online (am 29.01.2013) unter: <http://www.ftd.de/karriere/karriere/:motivation-jeder-zwanzigste-will-demnaechst-krank-feiern/50178342.html>

Odenthal, Roger: *Korruption und Mitarbeiterkriminalität. Wirtschaftskriminalität vorbeugen, erkennen und aufdecken*. Gabler Fachverlag, Wiesbaden 2009

PricewaterhouseCooper (PwC): *Wirtschaftskriminalität 2011*. PricewaterhouseCooper AG, Frankfurt am Main 2011

Reißig-Thust, Solveig / Weber, Jürgen: *Controlling & Compliance - Aufgaben der Controller im Risk and Fraud Management*. Wiley-VCH Verlag, Weinheim 2011

Röhrich, Raimund: *Methoden der Korruptionsbekämpfung. Risiken erkennen - Schäden vermeiden*. Erich Schmidt Verlag, Berlin 2008

Schwind, Hans-Dieter: *Kriminologie. Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen*. Kriminalistik Verlag, Heidelberg 2011

See, Hans / Spoo, Eckart (Hrsg.): *Wirtschaftskriminalität: Kriminelle Wirtschaft*. Distel Verlag, Heilbronn 1997

Senfter, Stefanie: *Blaumach-Pläne der Arbeitnehmer stehen für die kommenden Monate*. In: *Markt und Mittelstand* vom 15.09.2011. Online (am 29.01.2013) unter: <http://www.marktumittelstand.de/nachrichten/strategie-personal/blaumach-plaene-der-arbeitnehmer-stehen-fuer-die-kommenden-monate/>

Sievers, Burkard: *„Es ist neu und muss gemacht werden!“ Einige sozioanalytische Überlegungen zu Verrat und Zynismus bei organisatorischen Veränderungen*. In: Sievers, Burkard (Hrsg.): *Psychodynamik von Organisationen. Freie Assoziationen zu unbewussten Prozessen in Organisationen*. Psychozialverlag, Gießen 2009. S. 165-196.

Sievers, Burkard / Redding Mersky, Rose: *Die Ökonomie der Vergeltung: Einige Überlegungen zur Ätiologie und Bedeutung des „Geschäfts der Rache“*. In: Sievers, Burkard

(Hrsg.): Psychodynamik von Organisationen. Freie Assoziationen zu unbewussten Prozessen in Organisationen. Psycho-sozialverlag, Gießen 2009. S. 311-342.

Stein, Howard F.: Organisatorischer Totalitarismus und Dissens. In: Sievers, Burkard (Hrsg.): Psychodynamik von Organisationen. Freie Assoziationen zu unbewussten Prozessen in Organisationen. Psychosozialverlag, Gießen 2009. S. 47-77.

Sutherland, Edwin Hardin: White Collar Crime. The Dryden Press Inc., New York 1949

Thomann, Detlef: Wirtschaftskriminalität: Risiko und Vorbeugung. FAZ-Institut für Management-, Markt- und Medieninformationen, Frankfurt am Main 2003

Tripp, Thomas M. / Bies, Robert J.: "Righteous" Anger and Revenge in the Workplace: The Fantasies, the Feuds, The Forgiveness. In: Potegal, Michael / Stemmler, Gerhard / Spielberger, Charles (Hrsg.): International Handbook of Anger. Constituent and Concomitant Biological, Psychological and Social Processes. Springer Verlag, New York / Heidelberg 2010. S. 413-434.

Unbekannter Verfasser: Kriminalität steigt an. Immer mehr Betrüger im Internet unterwegs. In: Bild online vom 08.09.2011. Online (am 29.01.2013) unter: <http://www.bild.de/geld/wirtschaft/internetbetrug/internet-kriminalitaet-steigt-vorsicht-bei-ueberweisungen-ins-ausland-19817120.bild.html>

Endnoten

¹ Die polizeiliche Kriminalstatistik gibt die Gesamtzahl der bei den Ermittlungsbehörden angezeigten Straftaten und ermittelten Tatverdächtigen im Bundesgebiet wieder. Sie macht weder Aussagen zum Dunkelfeld, noch zu den tatsächlich verurteilten Tätern.

² PricewaterhouseCooper gehört mit KPMG, Ernst & Young und Deloitte zu den großen vier Prüfungsgesellschaften, die in den Bereichen Wirtschaftsprüfung, Steuerberatung, Unternehmens- und Managementberatung tätig sind. Seit dem Jahr 2001 geben sie eine eigene Studie zur Wirtschaftskriminalität in Deutschland heraus, die im Jahr 2011 auf 830 Telefoninterviews beruhte.

³ KPMG gehört wie PricewaterhouseCooper zu den vier größten Wirtschaftsprüfungsgesellschaften. Seit dem Jahr 1999 geben sie eine eigene Studie zur Wirtschaftskriminalität in Deutschland heraus, die durch einen standardisierten Fragebogen und Telefoninterviews durch TNS Emnid erhoben wird.

⁴ PwC: Wirtschaftskriminalität 2011, S. 21

⁵ PwC: Wirtschaftskriminalität 2011, S. 7; KPMG: Wirtschaftskriminalität 2012, S. 14

⁶ KPMG: Wirtschaftskriminalität 2012, S. 4

⁷ KPMG: Wirtschaftskriminalität 2012, S. 4

⁸ Depré, Peter: Praxis-Handbuch Compliance, S. 15

⁹ Vgl. PwC: Wirtschaftskriminalität 2012, S. 21

¹⁰ Thomann, Detlef: Wirtschaftskriminalität, S. 27

¹¹ Bock, Michael: Kriminologie, S. 311

¹² „Crime committed by a person of respectability and high social status in the course of his occupation.“ In: Sutherland, Edwin Hardin: White Collar Crime, S. 9

¹³ Ausführlich: Kaiser, Kriminologie, S. 840 f

¹⁴ So auch See, Hans / Spoo, Eckart (Hrsg.): Wirtschaftskriminalität, S. 32

¹⁵ Bock, Michael: Kriminologie, S. 311

¹⁶ Dannecker, Gerhard in: Handbuch des Wirtschafts- und Steuerstrafrechts, S. 16

¹⁷ Bock, Michael: Kriminologie, S. 312

¹⁸ Vgl. Schwind, Hans-Dieter: Kriminologie, S. 453

¹⁹ Heißner, Stefan: Die Bekämpfung von Wirtschaftskriminalität, S. 239

²⁰ Schwind, Hans-Dieter: Kriminologie, S. 453

²¹ Depré, Peter: Praxis-Handbuch Compliance, S. 14

²² Beispielhaft: Odenthal, Roger: Korruption und Mitarbeiterkriminalität, S. 54 ff; Depré, Peter: Praxis-Handbuch Compliance, S. 43

²³ Schwind, Hans-Dieter: Kriminologie, S. 454

²⁴ Schwind, Hans-Dieter: Kriminologie, S. 148

²⁵ Dazu: Bock, Michael: Kriminologie, S. 64

²⁶ Hlavica, Christian / Klapproth, Uwe / Hülsberg, Frank: Tax Fraud & Forensic Accounting, S. 97 ff

²⁷ Reißig-Thust, Solveig / Weber, Jürgen: Controlling & Compliance, S. 13

²⁸ Odenthal, Roger: Korruption und Mitarbeiterkriminalität, S. 55

²⁹ Odenthal, Roger: Korruption und Mitarbeiterkriminalität, S. 55 ff

³⁰ Albrecht, W. Steve / Wernz, Gerald W. / Williams, Timothy L.: Fraud: Bringing Light to the Dark Side of Business, S. 17

³¹ Vgl. Sievers/Redding Mersky, Die Ökonomie der Vergeltung, S. 311

³² GALLUP, Engagement Index Deutschland 2011, S. 10. Das Meinungsforschungsinstitut befragte hierfür telefonisch 1.323 Arbeitnehmerinnen und Arbeitnehmer nach einem mehrstufigen Zufallsprinzip.

³³ GALLUP, Engagement Index Deutschland 2011, S. 11

³⁴ Meinert, Sabine: Jeder Zwanzigste will demnächst krank feiern. In: Financial Times Deutschland vom 04.10.2010. Unter: <http://www.ftd.de/karriere/karriere/:motivation-jeder-zwanzigste-will-demnaechst-krank-feiern/50178342.html>

³⁵ Senfter, Stefanie: Blaumach-Pläne der Arbeitnehmer stehen für die kommenden Monate. In: Markt und Mittelstand vom 15.09.2011. Unter: <http://www.marktundmittelstand.de/nachrichten/strategie-personal/blaumach-plaene-der-arbeitnehmer-stehen-fuer-die-kommenden-monate/>

³⁶ Fromm, Anatomie der menschlichen Destruktivität, S. 306

³⁷ Tripp/Bies, „Righteous“ Anger and Revenge in the Workplace, S. 425

³⁸ Tripp/Bies, „Righteous“ Anger and Revenge in the Workplace, a.a.O.

³⁹ Böhm, Tomas / Kaplan, Suzanne: Zur Psychodynamik der Rache, S. 19 ff

⁴⁰ Knecht, Marita / Pifko, Clarisse: Psychologie am Arbeitsplatz, S. 78

⁴¹ Knecht, Marita / Pifko, Clarisse: Psychologie am Arbeitsplatz, S. 79

⁴² Knecht, Marita / Pifko, Clarisse: Psychologie am Arbeitsplatz, a.a.O.

⁴³ In diese Richtung auch: Gollwitzer, Analyse von Racheaktionen und rachebezogenen Aktionen, S. 8

⁴⁴ Vgl. Sievers, Es ist neu und muss gemacht werden, S. 167 f

⁴⁵ Haubl, Risikofaktoren des Machtgebrauchs von Leitungskräften, S. 199 f

⁴⁶ Haubl, Risikofaktoren des Machtgebrauchs von Leitungskräften, S. 208 f

⁴⁷ So jedenfalls Haubl, Risikofaktoren des Machtgebrauchs von Leitungskräften, S. 208

⁴⁸ Haubl, Risikofaktoren des Machtgebrauchs von Leitungskräften, S. 210

⁴⁹ Zu alledem: Haubl, Risikofaktoren des Machtgebrauchs von Leitungskräften, S. 210 f

⁵⁰ Vgl. Bies/Tripp, Getting Even and the Need for Revenge, S. 251

⁵¹ Zu alledem: Stein, Organisatorischer Totalitarismus und Dissens, S. 49 f

⁵² Von Blumencron, Mister Shareholder-value, unter: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-8693559.html>

⁵³ Ausführlich: Stein, Organisatorischer Totalitarismus und Dissens, S. 49

⁵⁴ Stein, Organisatorischer Totalitarismus und Dissens, a.a.O.

⁵⁵ Gollwitzer, Analyse von Racheaktionen und rachebezogenen Aktionen, S. 10 f

⁵⁶ Pressemitteilung 2007 Q4 von monster.de, unter: http://presse.monster.de/14869_de-DE_p7.asp

⁵⁷ BAUA, Wenn aus Kollegen Feinde werden, S. 5

⁵⁸ IG Metall. Mobbing am Arbeitsplatz, S. 1

⁵⁹ BAUA, Wenn aus Kollegen Feinde werden, S. 7

⁶⁰ BAUA, Wenn aus Kollegen Feinde werden, S. 11 ff

⁶¹ BAUA, Wenn aus Kollegen Feinde werden, S. 5, S. 10

⁶² Hlavica, Christian / Klapproth, Uwe / Hülsberg, Frank: Tax Fraud & Forensic Accounting, S. 53

⁶³ BKA: Bundeslagebild Wirtschaftskriminalität 2010, S. 6

⁶⁴ BKA: Bundeslagebild Wirtschaftskriminalität 2010, S. 7

⁶⁵ Dazu: Röhrich, Raimund: Methoden der Korruptionsbekämpfung, S. 110

⁶⁶ Nachweis bei Janke, Günter: Kompendium Wirtschaftskriminalität, S. 16

⁶⁷ Schwind, Hans-Dieter: Kriminologie, S. 460

⁶⁸ Hierzu: Hlavica, Christian / Klapproth, Uwe / Hülsberg, Frank: Tax Fraud & Forensic Accounting, S. 53

⁶⁹ Vgl. BKA: Polizeiliche Kriminalstatistik 2012, S. 250

⁷⁰ Janke, Günter: Kompendium Wirtschaftskriminalität, S. 15

⁷¹ So etwa PwC: Wirtschaftskriminalität 2011, S. 19

⁷² Vgl. KPMG: Wirtschaftskriminalität 2012; S. 18, PwC: Wirtschaftskriminalität 2011, S. 7

⁷³ Siehe KPMG: Wirtschaftskriminalität 2006, S. 7

⁷⁴ Nachweis bei Schwind, Hans-Dieter: Kriminologie, S. 451

⁷⁵ Ausführlich: Schwind, Hans-Dieter: Kriminologie, S. 458

⁷⁶ Hierzu: Depré, Peter (Hrsg.): Praxis-Handbuch Compliance, S. 34 f

Szilovics Csaba
tanszékevezető egyetemi docens

Az adóigazgatás jogkövetést befolyásoló szerepe

I. Az adóhatóság szerepéről általános megközelítésben

Az adózási folyamat irányítására az államok nagy része önálló, a közigazgatás rendszerében elkülönítetten működő szervezetet hozott létre. E szervezet munkája, tevékenységének színvonala – egyrészt az államháztartási bevételi kényszerek, másrészt az adózási jogok érvényesülése miatt – a szakma és a közösség érdeklődésének középpontjába került. Az adóztatás folyamata nem szűkíthető le az adók kivetésére, beszedésére vagy ellenőrzésére, hanem az adók viselőinek és megfizetőinek, valamint az adóhatóság magatartását szabályozó normarendszernek is tekinthető, amelyet az állam abból a célból alkotott, hogy működéséhez közbevételeket biztosítson. Minden adórendszernek, még a kivetésesnek is sine qua non-ja az adózók meggyőzésen alapuló önkéntes teljesítése. Az adóigazgatás működése – főképpen a leggyakoribb önbevallásos rendszerben – azon az előfeltételen alapszik, hogy az adózási magatartás befolyásolható. Az adózók az adóügyi jogviszonyban közvetlenül és erőteljesen szembeesülnek az állam működésével, annak legfontosabb jellegzetességeivel. A jól vagy éppen rosszul működő adóigazgatás az állam működésének legfontosabb alapja, és így azt alapvetően meghatározza – egyfelől forrásoldalról – másfelől az adózók kezelésével. E kettősségben rejlik az adóhatóság paradox helyzete, hiszen működésével egymással nehezen azonosuló célokat kell megvalósítania. Egyszerre kell objektívnek és hatékonynak lennie az adók begyűjtésében, ugyanakkor az adózókkal együttműködve méltányosan kell eljárnia. Az egész közösség érdekének kell megfelelnie úgy, hogy hatékonyan, tisztességesen és világos feltételek között szedje be az adókat. Az adóigazgatás az adózással kapcsolatos törvényeknek „csak” a végrehajtója, de jelentős részben az adóhatósági ügyintézőkön múlik az adójogalkotás sikere. Ők kapcsolják össze a törvényileg megalkotott és a gyakorlatban létező adórendszereket – írja Gitte Heij.¹ Bird ezzel kapcsolatban megjegyezte: „Az adópolitikára (adófajták, szankciók) való összpontosítás elvezethet oda, hogy nem fordítanak elég figyelmet magára az adóigazgatásra. Túlságosan belemélyed-

nek abba, hogy mit kell csinálni és kevés figyelmet szentelnek arra, hogy hogyan.”²

A jól működő, kellően informált adóapparátus helyrehozhatja a jogalkotás és az adópolitika hibáit, igaz azok előnyeit is kiiktathatja. Az információk beszerzése, az adatgyűjtés, az adatszolgáltatókkal való kapcsolattartás (bankok, biztosítók, munkáltatók) jelentősen növelhetik a hatékony működést – mutat rá *Tanzi, Heij, Triana*. A latin-amerikai és közép-kelet-európai államok példája arra hívja fel a figyelmet, hogy átmeneti gazdasági politikai helyzetekben az adóhivatalok működésének legfontosabb előfeltétele az egyszerű adóztatási megoldások alkalmazása kevés számú kulccsal és kedvezmény-nyel, komputerekkel összehangolt adatbázissal. Az adóhatóság legfontosabb feladata, hogy befolyásolja az adófizetők gondolkodását, adózási magatartását, az önkéntes jogkövetést befolyásoló leghatékonyabb eszközökkel.

Az adóigazgatás egyre inkább elkülönül a hagyományos közigazgatási struktúrán belül, és olyan üzleti szervezethez válik hasonlóvá, amely hatalmas pénzeszközöket kezel. Ennek a nagyságrendjét mutatja, hogy az Európai Közösségben 1995-ben az összes közpénzek 40,8%-át szedték be az adóhivatalok. Ez a pénztömeg igényli az adóhatóság rendszeres és hatékony működését. „Az adóigazgatásnak szüksége van egy erős szolgáltatási kultúrára és egy magas fokú piaci elfogadásra az ügyfelektől.”³ Az adóhivatalnak nem lehet kizárólagos profit motívációja. Amellett, hogy az adógyűjtés az elsődleges feladata, működési tapasztalatain keresztül célja lehet az adózási vélemények és tapasztalatok visszacsatolása, közvetítése. A változó környezet jelzései nyomán a modern adóhatóságnak kiépített információrendszere és rugalmas szolgáltatási környezetre és világos feladatrendszerre van szüksége. Ez azt is jelentheti, hogy az adóigazgatásnak „az adóreformokkal kapcsolatos erőfeszítéseknek a centrumában és nem a perifériáján kell elhelyezkednie.”⁴ Ezért fogalmazta meg *Carragata*: „Az adópolitika maga az adóigazgatás.”⁵ Úgy tűnik, az adminisztráció hiányosságai jelenthetik bármilyen adóreform legszűkebb keresztmetszetét, tehát korlátját. Mindezt kiegészíthetjük azzal, hogy az adórendszer és igazgatás hatékonysága nem csupán az adóstruktúra vagy adónorma milyenségének a következménye, hanem a társadalmi és politikai erők hatásaként alakul ki. „Az adóigazgatás minden országban tükrözi az adott társadalom sajátosságait, és benne közvetlenül tükröződnek a politikai realitások. „Minden társadalom olyan adóigazgatást kap, amelyet megérdemel” – állapítja meg Bird.⁶ Hasonló megállapításra jutott *Mansfield is*, amikor megfogalmazta: „Az adóigazgatás megváltoztatása azért nehéz feladat, mivel

ebben a rendszerben visszatükröződik a társadalom racionális, gazdasági helyzete csakúgy, mint a műveltségi szint, a jövedelem eloszlása, valamint a kormányhoz való viszonyulás.⁷ Az adóreformokkal és az adóterhelés növekedésével párhuzamosan az 1980-as években megfigyelhető volt az adóhatóságok szerepének bővülése. Ezt az időszakot Carlos Silvani szerint egyes régiókban nevezhetjük az adóigazgatás győzelmi korszakának.⁸ Az adórendszerek igen összetetté váltak, megnőtt a közvetett adók és a nemzetközi adózási ügyletek szerepe. Ez a változás az adóhivatalnokok képzettségének növelését és az apparátus technikai bővítését igényelte. Az adózás általánossá válása és az önadózás megkövetelte az egységes jogalkalmazás és jogértelmezés érvényesülését. Ezekre az elvárásokra néhány állam érdekesen reagált, és szerződéses alapon külső szakembereket vontak be az adóigazgatásba. Néhány latin-amerikai országban és több ázsiai államban privatizálták az adóellenőrzést, így például Kolumbiában, Bolíviában, Paraguayban és Indonéziában. Az ázsiai országban 1992-ben a 4 millió adózóra 800 adóellenőr jutott. A kormány ezért úgy döntött, hogy engedélyezi magánkönyvelők szerződéses alkalmazását a hozzáadott értékadó és a jövedelemadó kötelezettségek teljesítésének elősegítésére. A mexikói Francisco Gil Diaz szerint ezeknek a tevékenységeknek a privatizációja növeli az ellenőrizhetőséget és a behajtásnál ezek a szervezetek olyan ösztönző eszközöket alkalmazhatnak, amit egy állami szerv nem. A magáncégek bevonása indokolt lehet az adónyomtatványok elkészítésében, teljesítésében és az adófizetők informálásában is. Latin-Amerikában a leggyakrabban magánosított funkció az adóbegyűjtés. Argentína, Brazília, Kolumbia, Mexikó, Chile, Peru magánbankokat bízott meg az adók nyilvántartására, kezelésére, ügyintézésre. Mexikóban még az adófizetők ellenőrzésének privatizálásával is kísérleteztek.⁹ Itt magánellenőr vizsgálja felül, ellenőrzi és jegyzi ellen a vállalkozás vagy vállalkozó pénzügyi mérlegét és bevallásait. A harmadik fél innentől kezdve felelős minden hibáért és jogellenes cselekedetért, amit az adóalany elkövet.

Hasonló gyakorlatot Európában Olaszország alkalmazott 1971 után. Az 1971. évi adóreform törvény hatályba lépését követően megnőtt az adózók száma, és az igazgatási költségek csökkentése érdekében privatizálták az adóbegyűjtési funkciót. Az együttműködést kiválasztott, megbízható tőzsdei cégekkel kezdték meg, és 10 évre szóló szerződéseket kötöttek. Az együttműködő cégek kötelesek voltak a kezességi jótállási és biztosítéki rendszer kiépítésére. A megbízott köteles volt az adó teljes összegét befizetni akkor is, ha annak teljes összegét még nem is szedte be. A behajtás alól e cégek az adózóknak szinte sohasem

adtak felmentést és ők maguk a sikeres munka jutalékát is később kapták vissza. A begyűjtés tapasztalatai azonban nem voltak egyértelműen pozitívak. Kimutatható volt a szervezett bűnözés beszívargása, valamint a kiválasztott cégeknek kellemetlenné vált ez a hatósági funkció, amely rontotta az arcukat, megítélésüket. A rendszer nem teljesítette a költségmegtakarítási célokat sem, és nem javított a jogkövetési szinten. Sok adózót zavart, hogy magáncégek gyakorolták ezt a tevékenységet, és hogy munkájukat profit érdekében végezték és ezt a közpénzek elherdálásaként fogták fel. E tapasztalatok miatt 1990-ben a privatizálás formáit megszüntették. Napjainkban is több állam alkalmazza (Bolívia, Indonézia) a magánosítás valamilyen formáját annak ellenére, hogy ez a rövid távú „haszon szemlélet” miatt az adóbázist túlerőltetheti.

Kiemelkedő fontosságú változást hozott az adóigazgatásról alkotott véleményekben, hogy számos kutatás irányult az adóigazgatási ellenőrzés, felderítés és elrettentés szerepének meghatározására¹⁰ a XX. század '70-es éveitől. Long és Schwartz 1987 után közzétett munkájában az 1969 és 1971 közötti időszakra vonatkozóan elemezte az adókönyvvizsgálat hatásait 2171 adóalanyánál¹¹ és megállapították, hogy még a rendszertelen adóvizsgálatnak is lehet visszatartó hatása és csökkenti az adójog megszegését. Az Egyesült Államokban 1986-ban tapasztalt óriási adóhiány miatt, Dorgan javaslata alapján, az adóvizsgálati rátát az 1986-os 1,14%-ról 1992-re 2,5%-ra emelték. Spicer és Lundstedt 130 ohio-i háztartást vizsgálva pozitív kapcsolatot talált az adóelkerülés és a korábbi könyvvizsgálati tapasztalatok között,¹² tehát az adózó tapasztalatai az adóhatóság ellenőrzéséről kihatott a későbbi jogkövetési hajlandóságukra. Ezt Spicer egy másik empirikus kutatása is megerősítette.¹³ Egy másik kutató Erard, 1985-91 között végzett kutatásai is alátámasztják ezt a vélekedést. „A kutatások eredményei azt jelzik, hogy az adófizetők jelentős hányada javuló jogkövetési hajlandóságot mutat egy átfogó adóellenőrzést követően. Ez azt jelzi, hogy az ellenőrzés hatása az adófizetésre pozitív.”¹⁴ Dubin és Wilde (1988) az 1969-től használt IRS feljegyzések alapján szintén bizonyította, hogy magának az adóvizsgálatnak is elrettentő hatása van.¹⁵ Elffers, Robben és Hessing, Webley (1987) kutatásai árnyalták az adóellenőrzés hatékonyságáról kialakult képet.¹⁶ A holland adózási rendszert vizsgálva megállapították, hogy nincs szükség jelentős szankciókra, hiszen az ellenőrzés folyamatos, minden adóiratot ellenőriznek. Ha szükséges, az adóhivatalnok kijavítja az adófizető által rosszul kitöltött nyomtatványokat. Az adók szándékos kijátszásának kérdése általános esetben első fokon fel sem merülhet. Büntetés akkor következhet, ha az adóhivatal olyan információt

szerez, hogy adókijátszás vagy eltitkolás történt. A permanens kontroll miatt a ritkán alkalmazott szankciók ellenére is a holland adózók úgy vélik az adócsalás igen kockázatos.

Az adóhatóság ilyen felépítése és működése azonban felkészült és nagy létszámú apparátust feltételez, ami viszont igen költséges. Az országok között jelentős különbségek találhatók a begyűjtési költségekről és az adóhatóság feladatáról vallott attitűdöt illetően. Az országok szűk csoportjában (Mongólia, Kolumbia, Laosz) minimalizálni akarták az adóigazgatás és begyűjtés költségeit. Itt az adóhatóság csak összegyűjti az adókat, olykor csak a nagy adófizetőktől. Ebből következőn a teljesítés szintje alacsony és az adófizetés alapvetően önkéntes. Az adóbevételek szintje és volumene ennek következtében alacsony. Az említett holland példa a folyamatos személyes kapcsolattartással a másik véglet. A szoros kapcsolat ösztönző hatását több kutatás is alátámasztja. Kinsey több vizsgálattal bizonyította, hogy a szoros kapcsolat az adózó és az adóhatóság között segíti a jogkövetést.¹⁷ Azok az adóalanyok, akikkel a hatóság kapcsolatot épített ki, az ellenőrzés során 85%-ban nyilatkoztak úgy, hogy az adóigazgatás igazságos és méltányos, 84%-uk gondolta úgy, hogy az ellenőrzés következtetései megalapozottak voltak. Kinsey szerint az adóhatóság munkájáról alkotott vélemények elterjednek, és hatásosabban érvényesülnek, mint a felderítés esélyeiről terjedő bizonytalan információk. Különösen fontossá teszi az adóhatóság munkáját Kinsey következő felismerése: „A sikeres adókijátszók elkönnyvelik a lebukás alacsony kockázatát és folytatják az adócsalásokat.”¹⁸ Hasonló következtetést fogalmazott meg Elffers, Webley és Hessing: „Azok az alanyok, akik rendszeresen hiányosan teljesítették adókötelességeiket és az megtorlatlan maradt – úgy vélték – hogy az ellenőrzésnek nincs jelentős visszatartó hatása.”¹⁹

A legfontosabb következtetés az lehet, hogy az adóhatóság munkájának átláthatónak és érzékelhetőnek kell lennie úgy, hogy azt az adóalanyok ne vegyék zaklatásnak, de érezzék a felderítés reális esélyeit. E feladat megvalósításához az adóhatóságnak hatékony, ügyfélbarát szolgáltató jelleget kell megvalósítania, amelyben nem egyszerűen végrehajtja a jogszabályokat, hanem munkájával oktató-ellenőrző tevékenységével hosszútávon is segíti az önkéntes jogkövetést.

II. A marketing megjelenése és szerepe az adóigazgatás rendszerében

Az adóigazgatási jog és a marketing²⁰ látszólag egymástól távol eső területei a tudománynak. Az

adózásnak, mint alapvetően vagyoni – elsajátítási viszonyoknak a szolgáltatási jellegét felfedezni olykor nehéz, néha lehetetlen feladatnak tűnik. Az adóigazgatás tevékenysége alapvetően nem az adózó elégedettségének mérésére, vagy megteremtésére irányul, hanem a fiskális funkciók teljesítésére. Fel kell ismernünk azt, hogy az adóigazgatás kívülről, a központi kormányzattól származtatja célrendszerét, és csak erre alapozhatja ügyfélcentrikus szervezeti kultúráját. Különösen élesen merülhet fel ez a probléma a napjainkban oly gyakori költségvetési szükséghelyzetekben. E jellegzetesség ellenére a jelenlegi adózási helyzet szükséges fejlődési útja csak a szolgáltatási jelleg erősítése lehet. Ehhez pedig a marketing erőteljesebb alkalmazása szükséges a közpénzügyi szektorban. Ahogy ezt *Sweeny* megfogalmazta „Nem mindegy, hogy a közigazgatási szervezetek az adott jogi környezet szabályozása mellett, milyen szemlélettel és módon elégítik ki az ügyfelek igényeit. Ez a viselkedési mód és menedzselési stílus már nincs jogi háttérrel lefedve.”²¹ Ezzel a gondolattal egyetértve megfogalmazhatjuk azt az igényt, hogy a hatósági és a szolgáltató jelleg optimális arányát kell kialakítani. Ezért önálló marketing koncepció kidolgozása szükséges ezen a területen.

Az itt alkalmazott marketingnek két fő célja határozható meg. Egyfelől – minimális célként – az ügyfélcentrikus eljárás, másfelől a jogkövetési hajlandóság növelése tűzhető ki. Ami az első célt illeti, itt a *Kotler* által megfogalmazott modellt lehetne szem előtt tartani, miszerint az ügyfél tetszésének elnyerésére kell törekedni. Ahogy az uruguayi adóhivatal elnöke megfogalmazta, a nyilvánosságnak észlelnie kell az adóigazgatás hatékonyságát, igazságosságát, szakszerűségét és szolgálatkészségét. Ez a hozzáállás bizalmat gerjeszthet.²² *Miehler* erre vonatkozóan megállapítja, hogy az adóadminisztrációnak felelős segítőkész szolgáltatást és eljárási becsületességet kell ajánlania az adófizetőknek. A szociálpszichológia érvrendszerében ez azt jelenti, hogy az adminisztráció pozitív viselkedése megnövelheti az adófizetők teljesítési kedvét, hiszen megpróbálják viszonzni a feléjük irányuló viselkedést.²³ Fontos a közszolgáltatás számára az, amit az angolok úgy fogalmaznak meg; „helyre teszi a dolgokat” eszerint, ha valamely szervezet (adóhatóság) tévedett, elnézést kell kérnie, valamint magyarázatot kell adnia, és jóvá kell tennie azt, mégpedig nyilvánosan.²⁴ *Kotler* (a marketing egyik megalapozója) szerint a marketing barátságos légkört is jelenthet.²⁵ Az ügyfél centrikusság jelentheti azt is, hogy az adóigazgatás működése és minden lépése az ügyfél igényeire tekintettel történik. *Sawyer* hívta fel a figyelmet annak fontosságára, hogy az adófizető kapjon elegendő információt, vitatkozhasson a hatóság minden lépésével. Ennek az attitűdnek

a törvény előkészítésétől az egyedi aktusokig érvényesülnie kell. Az adózó pozíciójának megismerése a hatékony igazgatás feltétele.²⁶ A nyugat-európai szakirodalom egyértelműen megállapítja annak fontosságát, hogy az adófizetők elmondhassák és megvitathassák problémáikat. Ennek egyik alapfeltétele az adóhivatalnokok folytonos képzése. Ez azért is fontos, mert ők az adófizetők leggyakoribb tanácsadói. Ha már a szakértők sem képesek megbirkózni az adójogi normák minden részletével, a laikusoknak ez még kevésbé sikerülhet. Az adóhivatalnak, ha meg akarja javítani az adófizetők jogkövetését és minimalizálni akarja az adócsalást, elérhetőnek kell lennie az adófizetők számára. Munkájukat érzékelhető udvariassággal kell végezniük, minden cselekedetük, ami sérti az adófizetőt, közvetlenül mérsékli az adófizetési kedvet, tehát a beszédett adó mennyiségét, ezzel csökkentve munkájuk hatékonyságát. Szem előtt kell tartaniuk, hogy az adóhivatal az adófizetők pénzéből működik közvetetten, de a polgárok érdekében. A személyi és tárgyi feltételek optimalizálása az adózók – és rajtuk keresztül a lakosság jelentős részének – hangulatát javítaná. Alapvető fontosságú lenne az adózói jogokat védő biztos, vagy hivatal létrehozása, amelyek angolszász mintára védenék az adófizetők jogait.²⁷ Angliában ezt a rendszert 1991-ben kibocsátott Állampolgári Jogok Alapszabálya alapján hozták létre. Azelőtt az államkincstár fogadta az ilyen irányú panaszokat. Ennek ellenére úgy érezték, hogy az adófizetők érdekében az adófizetéssel kapcsolatos panaszok elbírálására speciális ombudsman szükséges. Ennek létrehozását leginkább a közigazgatási ombudsman, Sir William Reid támogatta. A jogkövetési szint emelése pedig a legfontosabb feladat. Ezt nem csupán az ellenőrzési rendszer folyamatos szigorításával, új szervezetek felállításával, hanem következetességgel és a polgárok meggyőzésével is lehet fejleszteni.

III. Az adózók informálásának és oktatásának szerepe a jogkövetés alakításában

Mint a legtöbb jogszabályra, az adójogi normára is igaz, hogy magatartást, cselekvést vagy éppen attól való tartózkodást ír elő. Ahhoz, hogy a norma címzettje vagy kötelezettje ennek megfelelően cselekedjen – tehát a jogkövetés megvalósulhasson – elemi feltétel, hogy az adózók ismerjék ezt a „parancsot”. Az adójogra is igaz, hogy az adózó nem védekezhet a jog nem ismerésével. Kurt Miehlér úgy fogalmaz, hogy csak akkor várhatjuk el az adófizetőkötől és ítéltetjük meg morálisan is döntéseiket, ha cselekedeteiknek morális indíttatásai vannak, tehát tudatosan

választanak a jó és a rossz között. Ennek viszont az a feltétele, hogy az adózás tudatos cselekedet legyen, felkészült adózóval, aki elegendő információval rendelkezik. Ebből az következik, hogy itt egyszerre jelenik meg az adóhivatal felelőssége a megfelelő információk és tájékoztatás biztosításában, valamint az adózó folyamatos önképzési kötelessége.²⁸ Hasonló összefüggést határozott meg Ching-Chang Yen a Kínai Pénzügyminisztérium igazgatója: „Az adózók oktatásának fejlesztésére azért van szükség, hogy emelkedjen az erkölcsi szint, növekedjen az adózás társadalmi elfogadottsága. A kormánynak több figyelmet kellene fordítania az oktatásra már az általános iskolában.”²⁹

Ez a képzés azért is fontos lenne, mert az adójogszabályok gyakran aktív, pontos, és időben is meghatározott cselekvést írnak elő. Ez pedig a norma szövegszerű és alapos ismeretét igényli, amit folyamatosan aktualizálni kell. Ezt igényli az adójog gyakori változása és technikai jellege, amelynek értelmezéséhez olykor további szakismeret is szükséges lehet. Ehhez a polgárok felkészítése – nevelése elengedhetetlen. Németországban a felkészítő programokat széles körben alkalmazzák, és az iskolában a gyerekek már alapvető információkat kapnak az adózásról és arról, hogy a kormánynak miért van szüksége adóbevételekre és mire fordítja azokat.³⁰

Bármilyen csábítónak tűnik, a felkészítésnek megvannak a korlátai. Ahogy *Roche* fogalmaz: „Az adófizető soha nem lesz – nem lehet a közadózási rendszer kezelhető munkatársa.”³¹ Ennek ellenére az adófizető nevelése régi gondolat, *Takács* György 1929-ben írt munkájában már felhívta a figyelmet a társadalom pénzügyekkel kapcsolatos nevelésére.³² Tapasztalatai szerint a XX. század elején a magyar társadalom tagjai – a legmagasabb értelmiségieket leszámítva – semmilyen fogalommal nem rendelkeztek az adózás általános céljáról. Ezért javasolta, hogy a középfokú tanítás programjába be kellene építeni a pénzügyi jog alapvető axiómáit, mellőzve a „részleteket, az elméleteket, és a tudósságot”.³³ Hasonló megállapításokat tett *Ágoston* Péter 1913-ban publikált értekezésében,³⁴ amelyben egyszerű és közérthető formában hangsúlyozta az informálás szükségességét.

Az információáramlás szerepét vizsgálta egy svéd felmérés is.³⁵ Kimutatta, hogy az adófizetők több adózási információt igényelnek, mint amennyi az adózási nyomtatványokon szerepel. Azok, akik csupán ezekre hagytak, jelentős mértékben félreértették vagy pontatlanul értelmezték az információkat. Ezek általában azok az adófizetők voltak, akik alacsonyabb jövedelemmel és társadalmi státusszal rendelkeztek. Összességében alig tudták a legális adóminimalizálás eszközeit kihasználni, mi-

vel alulinformáltak voltak, és ennek következtében kényszerültek az illegális eszközöket igénybe venni. A bőséges információ-áramlás az adózási kultúrát fejleszti, és hosszú távon növelheti az adózók jogkövetési hajlandóságát.

Az oktatás, felkészítés szerepét a legtöbb szakértő kiemeli és fontosnak tartja. Éppen ezért az elmúlt 20 évben – e felismerésnek megfelelően – számos országban indítottak ilyen célú programokat, többek közt Franciaországban, Ausztráliában, Uruguayban, Brazíliában, Németországban. Ezeket az alkalmazott módszereik alapján két fő csoportba sorolhatjuk. Az egyikben a felkészítést a szervezett képzésbe építve valósították meg. Így Németországban az általános és középsiskolában, míg Franciaországban³⁶ a '80-as években a felsőoktatásban jelent meg az adójogi felkészítés. A legeredetibb megoldást Brazília választotta. A brazil szövetségi adóhivatal titkára ezt így indokolta: „Az önkéntes jogkövetés azért fontos, mert akkor több energia, idő és figyelem maradhat a nem jogkövető adózók vizsgálatára.”³⁷ Úgy véli, hogy az adózást kulturális okok is befolyásolják, és az oktatás az egyik legsikeresebb eszköz lehet a kulturális szint javítására és így az önkéntes teljesítés növelésére. Az oktatásnak az elemi szinten kell kezdődnie, és ki kell terjednie a családra és a közösségekre. A brazil adóhivatal ezért 1969-70-ben elindította a „jövő adózási programját”. Ennek első eleme az volt, hogy a gyerekeknek szóló adózást magyarázó könyvet adtak ki és osztották szét az általános iskolákban. A könyvet 1970-ben 1.775.000 példányban osztották szét 25.000 általános iskolában. 1971-ben már 3.000.000 példányt terjesztettek. Ezzel egy időben megkezdték a tanárok felkészítését, akiknek az volt a feladatuk, hogy az adózást bemutassák és a jogkövetés alapjait kiépítsék. Mindehhez vetélkedőket szerveztek és tesztekkel mérték a program eredményeit. 1975-ben a programot kibővítették és újabb tankönyvet készítettek. A program 1981-ig működött, de sajnos anyagi okok miatt leállították ezt az egyedülálló és előremutató kísérletet. Pozitív eredményeiről a kutatások nem tudtak beszámolni.

A másik módszer, amit az országok alkalmaznak, hogy a médián keresztül valósítják meg az oktató-informális, tájékoztató projekteket. A legtöbb adóhivatal már indított ilyen jellegű kampányt. A kormányok nagy része ilyenkor abból indul ki, hogy a polgárok többsége becsületes és csak azért nem követi az adótörvényeket, mert nincs elég információja. Ennek egyik oka – úgy vélik – az, hogy az adóhatóság nem tájékoztatta őket megfelelően. Ezek a programok az adózók adókötelességeinek bemutatására és a közpénzek felhasználásának indokolására terjednek ki. Ahogy Miehlér fogalmazott szellemesen: „a kormány nem tehet elég erőfeszítést az önkéntes hajlandóság

növelésére azáltal, hogy információt nyújt a nyilvánosság számára.”³⁸

Lényeges az is, hogy ez az informálás egyszerű, közérthető nyelven történjék azzal a szándékkal, hogy segítsenek az adóbevallások kitöltésében, valamint egyéb jogaik és kötelességeik gyakorlásában. Ahogy Herve *Diguer* fogalmazza: „A kormányzatnak van egy olyan kötelessége, hogy tárja fel az adójogi norma összefüggéseit, és ismertesse az adózó jogait és kötelességeit.”³⁹ Nem lehet elvárni az átlagpolgártól – folytatja –, hogy olvassa és nagyjából meg is értse az adójogszabályokat. Valójában nem várható el senkitől – kivéve a hivatásos adószakértőket – hogy olvassa és önállóan értelmezze az adótörvényeket. Ez csak az állam segítségével történhet. A „törvény nem tudása nem mentesít” elv lényege, hogy az értelmes ember, aki megszegi a jogot, legyen azzal tisztában, hogy valami rosszat, társadalomellenes cselekszik. De egy komplex adótörvény jogilag kialakított „mesterséges” bűnököt hoz létre, amelyeket senki sem ismerhet fel ösztönösen.”⁴⁰ Ennek a viszonyoknak összetevőit az államnak érthetően kell közvetítenie, hogy a megértés esélye meglegyen. Ennek szellemében a német adóhatóság a speciális adózói csoportok számára (nyugdíjasok, sokgyerekesek, vállalkozók, fogyatékosok) speciális információs anyagokat készít és oszt szét. Ezek a csoportok speciális érdekeivel foglalkoznak, ingyenesek és érthetőek, és a társadalmi fogadtatásuk kitűnő. Az információs szolgáltatás gyakori formája a sajtókonferenciák, támogatott interjúk, cikkek, adózási tárgyú tanulmányok megjelentetése.

Ezek fontosságát Sawyer is hangsúlyozza, hiszen ezek az adótörvények ésszerű interpretációi, amelyek a közvéleményt befolyásolhatják.⁴¹ Sok országban gyakori, hogy a jelentősebb adóbevallási határidők előtt sajtókampánnyal jelentkezik az adóhatóság, és alkalmazza a marketing különböző eszközeit. E kampányok hatásosságáról számol be Joseph *Pounder*. Véleménye szerint igen hatékony lehet a híres emberek szerepeltetése az adókampányban.⁴² Más országok, mint pl. Uruguay, Kolumbia, Románia a rendszeres tájékoztatásra helyezték a hangsúlyt. Uruguayban 1975 óta az adóhivatal rendszeresen megjelenteti, és kommentárral együtt adja ki az adótörvényeket és havi rendszerességgel ingyenes hírújságot szerkesztenek, amelyben szakértelemmel, de közérthetően elemzik az adónormákat.⁴³

A francia Roche arról számol be, hogy a francia adóigazgatást törvény kötelezi arra, hogy támogatást nyújtson az adózóknak az adókötelezettségek teljesítéséhez. Rendszeresen kiadnak útmutatókat, amelyek gyakorlati információkat tartalmaznak. Az adófizetők értelmező feljegyzéseket is kapnak, amelyekben a kormány az adók felhasználásáról

tájékoztató. Kiemelt figyelmet fordítanak bizonyos társadalmi csoportok (nyugdíjasok, bevándorlók) tájékoztatására.⁴⁴

A közép-kelet-európai régióban, ahol általános az önadózás rendszere, nagy jelentőségű az adókul-túra fejlesztése és az információszolgáltatás, hiszen nincsenek túl hosszú tradíciói az adózásnak. A CEE országok mindegyike létrehozott olyan konzultációs rendszert, amely segítségével az adófizető értelmezheti az adótörvényeket. Több államban – Magyarországon, Lengyelországban, és Észtországban – az adóhivatal alapvető feladata az adózók tájékoztatása. Minden államban gyakorlat, hogy éves útmutató füzeteket adnak ki, amelyben tájékoztatnak az adóhivatal munkájáról.⁴⁵ Egyes országokban – Magyarországon, Szlovákiában – az adófizetők, befektetők előzetesen kérhetik az adóhatóság állásfoglalását az üzleti tranzakció adókövetkezményeiről. Ennek gyakorlati alkalmazásáról azonban megállapítható, hogy sok jogvitát generál és az adóhatóság számára az előzetes állásfoglalás nem feltétlenül egyezik meg az utólagos megállapításokkal.

A legtöbb országban az adóhatóság köteles az adófizetőt segíteni a törvény értelmezésében. Ez a tájékoztatói kötelezettség Romániában csak a tipikustól eltérő esetekre vonatkozik.⁴⁶ Az adófizető felkészítését, tanítását legkevésbé a Cseh Köztársaságban gyakorolják, ahol csak az úgynevezett „gyors” konzultációra ad lehetőséget a törvény. Ezzel szemben Magyarországon, az Art. alapján az adóhatóság tájékoztatói kötelezettsége nincs korlátozva, széles körben hozzáférhető (személyesen, ingyenes vonalon, interneten), az adóhatóság a médián keresztül is közzéteszi a nagy érdeklődésre számot tartó kérdésekre adott válaszokat az Adó című lapban. A lengyel adóhatóság az ügyfél megkeresésére köteles ugyan reagálni, de a törvény 3 hónapos határidőt biztosít, ami az adózási határidőket tekintetbe véve rontja a segítség hatékonyságát. Oroszországban ugyan törvényi kötelezettség az adózó tájékoztatása, segítése, de nincs meghatározva ennek a gyakorlata. A CEE országokban a pénzügyminisztériumok vagy maguk az adóhivatalok évente közzéteszik az adózással kapcsolatos tényeket, információkat. Kivételként Oroszország és Lengyelország említhető, ahol az ilyen adatokat bizalmasan kezelik.

Összegzésként megfogalmazható, hogy az adókultúra és a jogismeret növelésének, az információszolgáltatás gyakori eszközeit az adóhivatalok ismerik és használják.

Vitát csupán a tájékoztatás-tanítás kötelelességeinek pontos értelmezése válthat ki. Az adóhivatal feladata az ügyfelek tájékoztatása, felkészítése, a jogszabályok értelmezése és magyarázata a felhasználók számára. Ezt azonban úgy kell gyakorolnia,

hogy ne feledkezzen meg alapvető feladatáról, a közbevételek hatékony beszedéséről. A kérdés az, hogy helyesen, illetve etikusan jár el akkor, ha csak a kötelezettségükről tájékoztatja az adózót, és az adócsökkentés lehetőségeiről nem. Figyelmeztetnie kell-e az adófizetőt, ha nem használja ki a legális adócsökkentő lehetőséget? Ha nem teszi, etikusan jár-e el? Ha megteszi, az ellentétes-e a szervezet alapvető céljával? Ezeket a kérdéseket csak egy etikai kódex és egy részletes működési szabályzat lenne képes megválaszolni. Az eddig megjelent nyomtatványok és egyéb próbálkozások nem megfelelő színvonalúak. Pedig ilyen kódexre és az adózói jogok összefoglalására a magyar adórendszernek és adóigazgatásnak égető szüksége lenne.

Jegyzetek

¹ Heij, G. I.: Costs of Compliance the Taxpayers Hidden Tax Burden Asia-Pacific Tax Bulletin 1995. pp. 13

² Bird, R.: Administrative Constraints on tax Policy Further Key... pp. 184-186

³ Moriarty, S; Tax Compliance Further Kay... pp. 134

⁴ Bird: i.m. pp. 190

⁵ Carragata: The Economic and Compliance Consequences of Taxation. Melbourne. 1998. pp. 28

⁶ Bird: i.m. pp. 193

⁷ Mansfield, C: Tax Reform in Developing Countries IBFD Bulletin 1990. March pp. 137-143

⁸ Silvani: Idézi Gupta – Mookherje: Incentives and Institutional Reform in Tax Enforcement. Delhi, 1998. pp. 246

⁹ Gupta and Mookherje: i.m. pp. 260

¹⁰ Long and Schwartz: The Impact of IES Audits on Taxpayer Compliance Law and Society 2. 1987

¹¹ Long and Schwartz: i.m.

¹² Spicer and Lundstedt: Understanding Tax Evasion Public Finance 31. 1976. pp. 295

¹³ Spicer and Hero: Tax Evasion and Heuristics Journal of Public Economics 26. 1985. pp. 263-267

¹⁴ Erard, B.: The Influence of Tax Audits on Reporting Behavior Why People... pp. 95.

¹⁵ Dubin and Wilde: An Empirical Analysis of Federal Income Tax Auditing and Compliance. *National Tax Journal*, 41, 1988. pp. 61-74

¹⁶ Hessing and Elffers and Robben and Webley: Does deterrence Deter? Why People Pay... pp. 281-291

¹⁷ Kinsey, K, A: Theories and Modells of Tax Cheating Criminal Justice 18. 1986. pp. 403-485

¹⁸ Kinsey, K, A: Tetterence and Alienation Effects of IRS Enforcement Why People... pp. 275

¹⁹ Hessing and Elffers and Robben and Webley: i.m. pp. 299

²⁰ A marketing társadalmi és vezetési lépések láncolata, melynek során az egyének és csoportok termékeket és értékeket alkotnak, s cserélnek ki egymás között, mialatt kielégítik szükségleteiket és igényeiket. Philip Kotler: Marketing management. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1991. 23. o.

²¹ Sweeny, D, J.: Marketing Management Technology or Social Process. *Journal of Marketing*. 1972 October. pp. 10

²² Rumbo, L, R.: Taxpayer Assistance, Information and Education. 1985 pp. 151

²³ Miehler, K.: Individual Behavior and Tax Consciousness. Technical Paper and Reports of teh 18 th. General Assembly of the Inter-American Center of Tax Administration Columbia, 21-25. May. / Amsterdam, IBFD, 1984

²⁴ Moriarty: i.m. pp. 134

²⁵ Kotler, P.: Marketing management. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1991. 42. o.

²⁶ Smith, W, K: Reciprocity and Fairnes Why People... pp. 225-227

²⁷ Filkin, E; Dealing with Complaints the Adjudicator Further Key... pp. 110-131

²⁸ Miehler: i.m. pp. 136

²⁹ Ching-Chang Yen: i.m. pp. 58

³⁰ Miehler: i.m. pp. 137

³¹ Roche: Individual Behavior and tax Consciousness: Introduction and Psychological approach . pp. 115-117.

³² Takács György: Adómorál. In: Magyar jogi értekezések 99. Budapest 1929. 101. o.

³³ Takács György: i.m. 102. o.

³⁴ Ágoston Péter: A jogismerés kötelessége. Jogászegyleti értekezések VI. Budapest 1913. 40. o.

³⁵ Vogel: Taxation and Public Opinion in Sweden. National Tax Journal 27. 1974. pp. 450

³⁶ Roche: i.m. pp. 119

³⁷ Filho; Voluntary Compliance with tax obligations and Taxpayer Education. Brasil Reporter pp. 159-162

³⁸ Miehler: i.m. pp. 140

³⁹ Diguer, H.: The Impact of Level of Effectivness of the tax Administration Canada Reporter pp. 78

⁴⁰ Diguer, H.: i.m. pp. 82-84

⁴¹ Sawyer, A, J.: Taxpayer Compliance, Penalties and Disputes Bulletin of IBFD II. 1996. pp. 76-77

⁴² Pounder, J.: Report By the General Rapporteur Measures for Improving the Level of Voluntary Compliance With Tax Obligations IBFD No. 38. 1985

⁴³ Rumbo, L, R.: Taxpayer Assistance, Information and Education. pp. 149-152

⁴⁴ Roche: i.m.

⁴⁵ Meeting Tax Obligations in Central and Eastern Europe Deloitte Touche IBFD 1994

⁴⁶ Meeting Tax Obligations in Central and Eastern Europe Deloitte Touche IBFD 1994

Tremmel Flórián
professor emeritus

A klasszikus retorikáról

1. A klasszikus retorika időszerűsége

Közel fél évszázada vagyok oktató a pécsi jogi karon, ahol a büntető eljárásjog kutatásán és oktatásán belül négy évtizede foglalkozom az igazságügyi retorika elvi és gyakorlati kérdéseivel¹, perbeszédversenyek szervezésével és azokon a sikeres szereplés előkészítésével. A közelmúltban elhatároztam – lévén nyugdíjasként megnövekedett szabadidőm –, hogy a két évtizeddel ezelőtt kiadott igazságügyi retorikámat² „elmélyítem” klasszikus retorikai ismeretekkel és „felfrissítem” új, ezideig nem publikált perbeszédrészekkel. Mindkét vonatkozásban igen kedvező konstelláció alakult ki a 21. évszázad első évtizedében. Az „elmélyítést” ugyanis jelentősen megkönnyíti az, hogy a korábbi széttöredezett és nehezen hozzáférhető forrásművek³ helyett sorozatban jelentek meg átfogó retorikai monográfiák, szakkönyvek. Nemcsak enciklopédikus jellegű retorikai lexikon⁴ és egyetemi tankönyv⁵ született, hanem kiadták az antik retorika két csúcsteljesítményét is: Quintilianus szónoklattanát.⁶ Cicero perbeszédeit⁷ illetőleg legújabban a retorika elméleti műveit is.⁸ Ugyancsak megjelent Cornificius alapműve.⁹

Ami a „felfrissítést” illeti, a volt fővárosi főügyész helyettes és jelenlegi professzortársam Tóth Mihály, a Magyar Büntetőjogi Társaság elnöke volt szíves már a megjelenés előtt rendelkezésemre bocsátani az ezredforduló környéki kiemelkedő perbeszédéből álló gyűjteményét.¹⁰ Az említett kettős kedvező konstelláció és kettős időszerű feladat szükségessé tette nemcsak az igazságügyi retorika (régie elnevezéssel: a törvényszéki szónoklás), hanem általában a retorika alapfogalmainak és alapkérdéseinek felülvizsgálatát. E felülvizsgálat eredményeként törekedtem megalapozott választ adni a kérdésre: a klasszikus retorika tekinthető-e a kulturális világörökség részének? Úgy érzem, hogy e felülvizsgálat során a retorika, kialakulása és fejlődése szempontjából döntő jelentőségű tendenciák váltak felismerhetővé. Ilyen alapvető – ezideig ki nem mondott – tendencia mindenekelőtt a klasszikus ókori athéni és római politika pánretorikus és a klasszikus retorika pánjudiciális jellege.¹¹

2. A politika pánretorikus jellege Athénben és Rómában

Történelmi tény, hogy az ókorban a retorika kialakulása és felvirágzása szorosan összekötődött az athéni és a római demokrácia kibontakozásával.¹² A világ többi részén és a valódi demokráciát nélkülöző középkorban az egész világon háttérben volt a szónoklás, avagy legfeljebb iskolás deklamációkká, memória gyakorlatokká silányult. A két antik demokrácia kibontakozásával igen nagy jelentőségre tettek szert a nyilvános beszédek. A legfontosabb köztisztviségeket – quaestor, praetor, consul – választások s az ezekkel együtt járó kampányok, nyilvános bemutató beszédek alapján nyerte el a jelöltek egyike, s általában a jelentős közügyeket nyilvános fórumokon – szenátusban, népgyűlésben – vitatták meg. A jogegyenlőség és a szabad véleménynyilvánítás erőteljesen behatolt az igazságszolgáltatás területére is: kibontakozott a büntető vagy polgári peres eljárás kontradiktórius jellege, az „audiatur et altera pars” követelménye. Nemcsak a vádló/felperes, hanem a vádlott/alperes is kifejthette, megindokolhatta a ténybeli és jogi álláspontját, és pedíg rendszerint kettős, azaz bevezető és lezáró perbeszéd keretében.¹³ Ily módon a perbeszédek nagy gyakorisága következtében a szónoklás még fontosabbá, a társadalom életében még jelentősebbé vált.

A szónoklási képesség és teljesítmény lett az antik demokráciák közéletében a sikeres karrier, a vezető tisztségekbe kerülés döntő kritériuma. Az antik demokráciák legnagyobb szónokai általában jelentős közéleti (politikai) tisztségeket láttak el. Így a quaestorságtól kezdve a konzuli tisztségig vezetett Cicero életútja, vagy szónoktársa Hortensius is praetorságtól konzuláig emelkedett. Cicero a Catilina összeesküvés elleni sikeres fellépésért megkapta a „pater patriae” címet is. A legkorábbi római szónokok egyike, Cato is eljutott a konzulisáig. Egyébként arról híresült el, hogy valamennyi nagy politikai szónoklatát ugyanazzal a gondolattal zárta le: „Ceterum censeo Carthaginem esse delendam...”¹⁴ A szónoki teljesítmények végleges és rendkívüli térnyerése hamarosan rányomta bélyegét az egész társadalom szellemi, kulturális arculatára. Napjaink sztárvilágával szemben ahol a sztárok nagy része „csak” kiváló sportoló vagy énekes stb. az ókori demokráciákban a legismertebb és legnépszerűbb emberek a legkiválóbb szónokok voltak!!! Mindez azzal is járt, hogy tömegesen látogatott rétor-iskolák alakultak ki. Ilyen rétor-iskolája volt magának Quintilianusnak is, aki az ókori szónoklástant legalaposabban összefoglalta.¹⁵

A retorikának ez a sokrétű és mélyreható beágyazódása a társadalom egész életébe megmutatkozott

az antik demokrácia hanyatlása, megszűnése után: a római birodalom császárait is gyakran és tartósan retorikát tanították: tanították, tanácsokkal látták el. Tehát még a diktátorok is fontosnak tartották a retorikai felkészültséget.¹⁶ Ami a diktatúra kialakulását illeti, a klasszikus retorika legnagyobb alakjai, Demoszthenész és Cicero egyaránt sorozatosan felléptek nyilvános beszédekben a diktátorságra törekvők ellen. Igen híressé váltak Demoszthenésznek Nagy Sándor atyja, II. Fülöp macedón király ellen elmondott hevesen támadó beszédei, amelyeket a megtámadott nevére tekintettel „filippikák”-nak neveztek el.¹⁷ Hasonlóan több élesen támadó nyilvános beszéddel lépett fel Cicero előbb Catilina, utóbb Antonius ellen.¹⁸ Ez utóbbiakat tudatosan, a Demoszthenész iránti tiszteletét is kimutatva maga Cicero nevezte el „filippikák”-nak. A diktátorjelöltek elleni következetesen fellépésükkel a klasszikus retorika szép példáját adták a szónoki bátorságnak és az amögött meglévő éthosznak, hiteles és szilárd elkötelezettségnek.

3. A klasszikus retorika pánjudiciális jellege

Az athéni vagy a római demokrácia fénykorának közéletét vizsgálva – mai fogalmakat, kategóriákat visszavetítve – megállapítható, hogy a jogállamiság számos alapvető vonása, eleme megjelent.¹⁹ A rabszolgatartók és a szabadok számára a közélet a „Rechtsstaat oder Richterstaat”²⁰ keretei között zajlott és pedig a közvetlen demokrácia erőteljes érvényesülése mellett. Ez az antik jogállamiság magában foglalta a nem rabszolgák jogegyenlőségét, polgári státuszát. Ezek az antik polgárok szabadon gyülekezhettek, tanácskoztak, véleményt nyilváníthattak, részt vehettek a vezetők, tisztségviselők választásában, illetve megválaszthatók voltak vezetőkké, tisztségviselőkké. Az antik demokráciák polgárai öntudatosan, büszkén vállalták a demokratikus jogaik gyakorlását²¹ és szinte a legnagyobb büntetésnek tekintették a demokráciából való kirekesztődést: a száműzetést, a polgári jogállás elvesztését. Nagyon szemléletesen mutatja ezt az öntudatos polgári felfogást Cicero egyik híres beszédének az a része, amely leírja a jogtalan bántalmazást szenvedő személy sorozatos segélykiáltását: „Római polgár vagyok! Római polgár vagyok!”²² E motívumhoz kapcsolódik az antik retorika egyik leghíresebb gradatio-ja (fokozása): „Római polgárt elfogni gázság, megveszszőzteni bűnös merénylet. Kivégezteni úgyszólván egy az apagyilkossággal. Keresztre feszíteni, nem is tudom, minek nevezzem.”²³

Az athéni és a római állami berendezkedésben még nem különült el a törvényhozási és bírói ha-

talom. Egyfelől a legsúlyosabb bűncselekmények: összeesküvés, hazaárulás eleve a népgyűlés vagy a szenátus hatáskörébe tartoztak, másfelől a legfontosabb tisztségek megválasztásakor gyakran hivatkozott közéleti korrupcióra, visszaélésre. Emellett – néha száz főt is meghaladó – bírósági testületeket hoztak létre választások útján a laikus polgárokból. Minderre tekintettel a politikai tanácskozás és a bírósági tárgyalás mozzanatai gyakran összefonódtak. Következésképpen tágabb értelemben vett perbeszéd, azaz „politikai” vád- és védbeszéd hangzott el a közvetlen demokrácia legfontosabb fórumain. Legszemléletesebben Cicero beszédei mutatják a nyilvános szónoklás bíróság-centrikus jellegét. Fellépett vádlóként a Szicíliában propraetorként számos visszaélést elkövető Verres ellen.²⁴ Sorozatosan vádbeszédeket tartott az összeesküvéssel gyanúsított Catilina ellen.²⁵ Ezek a verridák és katilináriák joggal tekinthetők (elő)filippikáknak, azaz élesen támadó politikai vádbeszédeknek.

Még gyakrabban lépett fel védőként Cicero a fórumokon. Legelső híres Cluentius védelmében tartott beszédében jelentős részben vesztegetéssel foglalkozott.²⁶ A leghíresebb és talán legszínvonalasabb – az egyébként konzuljelölt Milo védelmében elmondott – beszédében nemcsak azt mutatta ki, hogy védence jogos önvédelemből ölte meg Clodius, hanem azt is, hogy Clodius megölésével egy diktátor-jelölttől mentette meg Rómát.²⁷ Ezek a beszédek nemcsak védekezést tartalmaznak, hanem politikai jellegű magasztaló, dicsérő szónoklatot: panegirikuszt is.²⁸ Ennek a már a görögöknél kialakult beszédformának számos részletesen kimunkált tartalmi jegye és stílusesszövege van. Ezek széles választékát vonultatta fel Cicero élete utolsó szakaszában, amikor is már a diktátor, Caesar előtt beszélt egyes kiváló emberek megmentése, sőt megjutalmazása végett. Cicerónak ezek a cezáriánái²⁹ igen magas színvonalú politikai védbeszéd, és remek panegirikuszok. A fentiek alapján tehát jogos az antik retorika pánjudiciális jellegének kimondása. Ez mutatkozik meg abban, hogy a klasszikus retorika két legnagyobb alakja: Demoszthenész és Cicero a valódi vád- és védbeszéd mellett gyakran filippikákat és panegirikuszokat adtak elő, azaz politikailag (is) élesen támadó, avagy politikailag (is) elfogultan védekező szónoklatokat tartottak, következképpen a törvényszéki szónoklás eszköz- és hatásrendszerét sikeresen alkalmazták érdemi politikai ügyekben is.

A klasszikus szónoklásnak ez a pánjudiciális gyakorlata sajátosan tükröződött az antik retorika-elméletekben. A szónoklással kapcsolatos elméleti kérdéseket legalaposabban és legátfogóbban Athénben Arisztotelész, Rómában Quintilianus foglalta össze. Arisztotelész szinte tudományos alaposággal

a szónoklás „nyersanyagát”: az érveket, érvforrásokat (toposzokat) és az érvelési módokat helyezi előtérbe és meglehetősen lekezeletlenül, lenézi a perekben gyakori szónoki fogásokat, trükköket, érzelmeket és felkorbácsoló mozzanatok. Quintilianus pedig a „nyersanyag” felhasználójára, a szónokra és általában a szónok képzésére helyezi a hangsúlyt és kellő részletességgel mutatja be a nyilvános beszéd racionális vonásai mellett az emocionális és esztétikai mozzanatok is. Az eltérő elméleti súlypont, koncepció ellenére az arisztotelészi „*Retorika*”, illetve a quintilianuszi „*Institutio Oratoria*” szóhasználat egyaránt pánjudiciális jellegű, mindketten általában a hallgató helyett bíróról, a hallgatóság helyett bíróságról, illetőleg a vádolás és védekezés fontos retorikai összetevőiről értekeznek. Legyen szó tanácskozó (politikai), törvényszéki (bírói) vagy bemutató (ünnepi, alkalmi) beszédéről, kerüljön előtérbe a jövőendő, a múlt vagy a jelenkor,³⁰ álljon fent döntéskényszer a hasznos és a káros, a jogos és a jogtalan, a jó és a rossz megítélésében, végső soron a hallgatóság „bírósgént”, azaz döntéshozó testületként működik: elfogadja vagy nem fogadja el a szónok gondolatmenetét és végkövetkeztetését, a szónok sikere esetén helyben hagyja, illetve egyetértéssel, sőt cselekvéssel is megerősíti a szónok megoldási javaslatát.

A 2. és 3. pontban kifejtettek alapján aligha vitatható az alábbi két alapvető retorikai trend. Gyakorlati oldalról a leghíresebb (fennmaradt) beszédekre tekintettel az antik szónoklás csúcspontján perbeszédnek látszó politikai beszédek állnak, következésképpen ezek a filippikák és panegirikuszok, mint remekművek mutatis mutandis jól alkalmazhatók a valódi vád- és védbeszédre. Elméleti aspektusban a legkiemelkedőbb szónoklástanok túlnyomórészt nem általában a nyilvános beszédek, hanem a perbeszéd tartalmi és formai kellékeit elemzik gyakori kitekintéssel a tanácskozó (politikai) és a bemutató beszédekre, következésképpen a tanácskozó vagy bemutató beszédeknél mutatis mutandis előnyösen alkalmazható eszközök és megoldások találhatók a törvényszéki szónoklástanból, a vád- és védbeszéd elméletéből kiindulva.³¹ A szoros összekapcsolódás, a rendkívüli integráltság következtében a klasszikus retorika törzssanyaga két „pentamerre” kristályosodott ki, nevezetesen a szónoki résztevékenységek és a beszédrészek ötlépcsős rendszerére.³²

4. Az első pentamer: a szónoki résztevékenységek

Az első pentamer a klasszikus szónoklattanokban a szónoki beszéd keletkezésének és realizálódásának folyamatát, dinamikus szakaszait foglalja magában.

Ennek keretében kiemelik az invenció (anyaggyűjtés), a diszpozíció (az elrendezés), az elokúció (a kidolgozás, a kifejezőmód), a memória (az emlékezetbe vésés) és a pronuciáció (az előadásmód) fontosságát, összetevőit, pozitív és negatív példáit, változatait. Ezek a retorikaelméleti művek az invenció körében nagy súlyt fektetnek a nyilvános beszédekben felhasználható érvforrásokra, topozokra. Ezeknek a hosszú és kiterjedt emberi tapasztalatokhoz kapcsolódó topozoknak³³ az ismerete nélkül aligha végezhető el kellően rendszeres és módszeres anyaggyűjtés. A diszpozícióval a második pentamerben foglalkozom.

Az elokúció keretében oldódik meg a témához, a helyzethez is illő s egyúttal sokat, érdekesen is mondó szavak, mondatok kiválasztása, az adott ügyet hatékonyan szolgáló kifejezőmód megtalálása, kimunkálása. E körben igen részletesen és sokoldalúan kidolgozták az igénybe vehető stílus eszközöket, a szóképektől kezdve a szóalakzatokon át, egészen a gondolatalakzatokig. A retorikai figurák³⁴ összetétele és alkalmazási módja napjainkig alig változott! Legfeljebb a körmondatok kissé háttérbe szorultak, avagy a metaforák megritkultak.³⁵ A pronuciációval, az előadásmóddal kapcsolatban a klasszikus retorikák általában a nyelvi jelenségeken, mozzanatokon, a verbális oldalon túlmenően kiemelik a szemjáték (tekintet),³⁶ a hanglejtés,³⁷ a gesztusok stb., tehát mai szóval „testbeszédnek” nevezett non-verbális (metakommunikációs) oldal jelentős hatásrendszerét. Ebben a testbeszédben mutatkozik meg tulajdonképpen a színvonalas nyilvános beszédhez szükséges éthosz és páthosz. A klasszikus retorika viszonylag elhanyagolta a memória kérdéskörét. Nyújt néhány pragmatikus tanácsot, említ igen tanulságos egyedi eseteket, bemutat asszociációs vagy lokalizációs mnemotechnikákat. Quintilianus rámutat arra, hogy a műveltség fokozása – sok olvasás és sok írás – önmagában erősíti az emlékezőképességet. Cato arra hívja fel a figyelmet, hogy kellő koncentráció és beleélés, az ügy alapos elsajátítása esetén nem igen adódnak szövegezési nehézségek: „Rem tene, verba sequentur!”

5. A második pentamer: a beszédrészek

Míg az első pentamer a szónoki beszéd funkcionális (dinamikus) megközelítése, addig a második pentamer ugyanennek alapvetően strukturális (statikus) vizsgálata. A beszéd tartalmi egységeinek kapcsolódása, megfelelő tagoltsága, felépítése önmagában is előmozdítja annak megértését, a mondanivaló elfogadását. A klasszikus szónoklattanok a beszédet

általában az alábbi öt részre tagolják: a bevezetés (exordium), az elbeszélés (narráció), a bizonyítás (probáció), a cáfolás (refutáció), és a befejezés (peroráció). A klasszikus retorika igen nagy jelentőséget tulajdonít a bevezetésnek, minthogy a beszéd kezdetén fontos megszerezni a hallgatóság jóindulatát (captatio benevolentiae), illetve felhívni a figyelmet a fő kérdésekre (thesis, partitio).³⁸ Számos pozitív és negatív példával szolgálnak e kettős cél eléréséhez. A retorikatörténet leggyakoribb idézete is éppen egy „Quousque tandem ...” kezdetű bevezetés. Cicero ezzel kezdte az első katilináriáját és ebben személyhez fordulástól kezdve (aposztrofálás) és a sorozatosan támadó kérdésekig számos figurát alkalmaz.³⁹

Az elbeszélés is fontos része a beszédnek. Az események időrendi összefoglalása mellett jelentős lehet a szereplők csoportosítása, szembeállítása, a motívumaik számbavétele, a cselekvési lehetőségek összehasonlítása. Az elbeszélés tömörségét szolgálja az ellenfél álláspontjának nem-vitás részleteinek mellőzése, summás elfogadása. A bizonyítás a klasszikus retorikában nemcsak a ténykérdések eldöntésére, hanem erkölcsi, jogi kérdések megoldására is kiterjedt, minthogy valamennyi kérdés helyes megoldásához releváns érvek, elégséges indokok szükségesek. Ámde a nyilvános beszédben nem követelhető meg egzakt (tudományos igényű) megalapozottság, a valódi szillogizmusok sorozata. „Hétköznapi” vagy legalábbis döntően múltbeli vagy jövőbeli emberi megnyilvánulásokról van szó, amelyek nem az ok-okozat szükségszerű világába tartoznak, hanem sokkal inkább valószínűségi természetűek. A nehézséget fokozza az is, hogy a köznyelv szemantikai problémákkal is terhelt az elnagyoltság, a pongyolaság következtében. Mindezt helyesen ismerte fel a klasszikus retorika s mutatta ki, hogy a szónoki beszéd két legfontosabb érvelésmódja a példa (azaz a retorikai indukció) és az enthüméma (azaz a retorikai dedukció).⁴⁰

A cáfolás sok közös vonást mutat a bizonyítással, lévén mindkettő végső soron érvelés. A klasszikus retorika e közös vonások ellenére is indokoltan tette a szónoki beszéd önálló részévé a cáfolást. Ezzel ugyanis jelentős szolgálatot tett a vitakultúra fejlődésének és a helyes döntést elősegítő érdemi megvitatásnak. A cáfolás intézményesítésével ugyanis nemcsak elutasította az ellenfél semmibe vételét, ellenségnek tekintését, hanem megkövette a szembenálló álláspontjának tisztességes felidézését, és tiszteletre méltó ellenfélnek ismerte el azt, akinek álláspontját cáfolni törekedett. Helyesen mutatott rá a másik véglet, az ellenfél érvelésével való aprólékos, aggodalmaskodó foglalkozás veszélyességére is.⁴¹ A befejezésnek is nagy jelentőséget tulajdonít az antik retorika. Kettős funkciója lehet. Egyfelől

világosan összefoglalja a szónoki beszédet, levonja a következtetéseket (rekapituláció). Másfelől pedig érzelmi mozzanatok révén mozgósítja, buzdítja a hallgatóságot az elfogadásra, a cselekvésre (hortáció). E két funkció realizálása érdekében pozitív és negatív példákkal is szolgál.⁴²

A klasszikus retorika második pentamerének, a szónoki beszéd struktúrájának, ötlépcsős voltának vázolását rövid mikro- és makrostrukturális kitekintéssel egészíteném ki. Ilyen: mikrostrukturális összefüggés a bizonyítás és a cáfolás, illetve a bevezetés és a befejezés párhuzamossága: az építés és a rombolás, a múltba vagy a jövőbe tekintés párhuzamossága.⁴³ Alapvető makrostrukturális megfigyelésem, hogy a szűk és a tág értelemben vett vádbeszédek lényegesen terjedelmesebbek mint a szűk és tág értelemben vett védbeszédek.⁴⁴ További makrostrukturális fontos összefüggés – amely az antik retorikai elemzések színvonalát gyengíti –, hogy nem maradtak fenn ugyanabban az ügyben elmondott vád- és védbeszédek⁴⁵ Pedig a két legnagyobb antik szónoknak is voltak méltó vetélytársaik! Demoszthenésznek Aiszkhinész, Cicerónak Hortensius és ráadásul nemcsak vádló és védőként, hanem védőként és vádlóként is álltak egymással szemben.⁴⁶ Tanulságos lehetne az ugyanazon ügyben elhangzott perbeszédek tartalmi és formai egybevetése!⁴⁷

6. Cicero életművének különlegessége

Az antik szónokok között nem-vitásan a két legnagyobb Demoszthenész és Cicero volt. Kettőjük összehasonlításánál Quintilianus igen óvatosan fogalmaz a szónoki képességük és teljesítményük mérlegelésekor. Mindkettőt meghagyja tulajdonképpen a maga környezete legnagyobbjának.⁴⁸ A magam részéről határozottan Cicerót tekintem nagyobb szónoknak. Cicero nemcsak remek vád- és védbeszédeket, filippikákat és panegirikuszokat tartott, hanem igen színvonalas retorika-elméleti műveket is írt. Ezekben az invenciótól kezdve minden fontos szónoki tevékenységről kifejtette, megindokolta álláspontját. Legkiemelkedőbbek a stílusnemekkel, a stíluserejekkel és prozaritmussal kapcsolatos fejtegetései. Tehát nemcsak a szónoki gyakorlatban volt egyedülállóan kiváló, hanem a szónoklás elméletében is.⁴⁹ Talán ő közelítette meg leginkább azt a tökéletes szónokot, akit egész életében keresett. E tökéletes szónok azonban – nézetem szerint – nem található meg! A best of... szemlélet zsákutcába vezet az emberi teljesítmények hullámozó jellege miatt. A best of... megközelítés zsákutcáját mutatja az is, hogy nem lehetséges megtalálni, kimutatni sem a tökéletes szónoklatot, sem a tökéletes hallgatóságot!⁵⁰

7. A klasszikus retorika recepciója

Az antik retorika összefoglalása és elemzése alapján kimondhatónak tartom, hogy a klasszikus retorika a kulturális világörökség szerves és fontos része. A klasszikus retorikán belül viszont meghatározó jelentősége volt a törvényszéki szónoklás kibontakozásának. A klasszikus retorika tanítása azonban szinte elveszik, elmerül a legújabb kommunikációs és nyelvészeti, sőt marketing megközelítésű retorikai művek, példatárak áradataiban. Ugyanakkor azonban Magyarországon a nyilvános beszédek színvonala nem emelkedik! A hazai nyilvános beszédek – s köztük a perbeszéd is! – egyre inkább elszürkülnek, egyre inkább a nyílt vagy rejtett felolvasás (pl. szövegkivetítés!) áldozatává válnak. Ezen a téren nézetem szerint elsősorban a klasszikus retorika recepciójával érhető el gyökeres fordulat. Ha elismerjük az antik demokráciák pánretorikus jellegét, továbbá a klasszikus retorika pánjudiciális természetét, kézenfekvő az a következtetés, hogy nemcsak a jogállami igazságszolgáltatás, hanem az egész jogállami működés színvonalának emelésében nélkülözhetetlen az antik retorika eredményeivel elmélyített törvényszéki szónoklás (igazságügyi retorika) tantárgyi elismerése a római jog mellett. Mindkettő a szellemi világörökség vitathatatlan része, következésképpen a jogászok – és általában a politikai pályára lépők – képzésének *conditio sine qua non*-ja.

Jegyzetek

¹ a/ Tremmel Flórián: A perbeszédokről. Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből III. évf. Pécs 1993. 141-189. o.; b/ Tremmel Flórián: Igazságügyi retorika, Tankönyvkiadó, Budapest 1985

² Tremmel Flórián: Igazságügyi retorika. Simon Kiadó, Pécs 1993

³ a/ Cicero, Marcus Tullius: A szónok. In: M.T. Cicero Válogatott művei (Szerk. Havas László, ford. Kárpáti Csilla), Európa Könyvkiadó, Budapest 1974; b/ Cicero, Marcus Tullius: Catilina elleni első és második beszéd. In: M. T. Cicero Válogatott művei (Szerk. Havas László, ford. Borzsák István) Európa Könyvkiadó, Budapest 1974; c/ Cicero, Marcus Tullius: Philippicák Marcus Antonius ellen. (Ford. Maróti Egon), Európa Kiadó Budapest, 1990; d/ Demoszthenész: Politikai természetű törvényszéki beszédei. (Ford. Gyomlay Gyula), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1896; e/ Demoszthenész: A hűtlen követség. A koszorú. (Ford. Gyomlay Gyula), Magyar Helikon, Budapest 1975; f/ Havas László (Szerk.): Marcus Tullius Cicero válogatott művei. Európa Könyvkiadó, Budapest 1974; g/ Nótári Tamás: Tényálláskezelés és szónoki taktika Cicero védőbeszédeiben. Lectum Kiadó, Szeged 2010; h/ Platon: Szokratész védőbeszéde. (Ford. Devecseri Gábor), Budapest 1971; stb.

⁴ Retorika. (Szerk. Aczél Petra – Adamik Tamás – A. Jászó Anna), Osiris Kiadó, Budapest 2004

⁵ Rónai Béla: Anyanyelvi műveltség és beszédkultúra I. és II., Pécs 1973

⁶ a/ Quintilianus, Marcus Fabius: Szónoklattan. (Szerk. Adamik Tamás), Kalligram Kiadó, Pozsony 2009

Már sokkal korábban megjelent Arisztotelész szónoklattan. b/ Arisztotelész: Retorika. (Ford. Adamik Tamás), Gondolat Kiadó, Budapest 1982

⁷ Cicero, Marcus Tullius: Összes perbeszédei. (Ford. Nótári Tamás), Lectum Kiadó, Szeged 2010

⁸ Cicero összes retorikaelméleti művei (Szerk. Adamik Tamás) Kalligram, Pozsony 2012

⁹ Cornificius, Quintus: A szónoki mesterség, A.C. Herenniusnak ajánlott retorika. (Ford. Adamik Tamás) Magyar Könyvklub, Budapest 2001

¹⁰ Ez a Tocsik-ügytől a móri mérszárlásig ívelő perbeszédgyűjtemény hamarosan megjelenik a Pécsi Dialóg Campus Kiadónál Tóth Mihály professzor szerkesztésében és jegyzeteivel.

¹¹ Sem a politika szónok-centrikusságára, sem a retorika bíró-centrikusságra nem találtam a pánretorikusnál és a pánjudiciálisnál jobb kifejezést. A szónok- és bíró-centrikus kifejezések, egyszerűsítések kasztjellegre utalók lennének, holott éppen a demokrácia kibontakozásának jelentős oldalairól van szó.

¹² Vigh Árpád részletesen elemzi a könyvében a retorika és a politika szoros kapcsolatát és tanulságos analógiát mutat ki a római köztársaság és császárság, valamint az első francia köztársaság és a napóleoni császárság között. Vigh Árpád: Retorika és történelem. Gondolat, Budapest 1981. 39. o.

¹³ Ez a kettős perbeszéd fontos vonása a jelenlegi angol-szász típusú esküdtbírói pernek is.

¹⁴ Egyébként úgy vélem, hogy Karthágónak el kell pusztulnia...

¹⁵ Sőt valóságos divat lett, hogy ambiciózus római fiatalok görögországi rétoriskolákat látogattak. Maga Cicero is Rhodosz szigetén retorikát tanult s már a görögül tartott mintaszónoklataival is kitűnt. Retorikai Lexikon (Főszerk. Adamik Tamás), Kalligram, Pozsony 2010. 208. o.

¹⁶ Magát Quintilianust idős korában felkérte unokái retorikai oktatására Domitianus császár. Ld. 6/a jegyzet 275. o.

¹⁷ Demoszthenész négy filippikát mondott el II. Fülöp ellen.

¹⁸ Cicero Catilina ellen négy, Antonius ellen tizennégy (!) vádbeszédet mondott el.

¹⁹ Eltekintve a társadalom többségének rabszolga voltától, nyílt jogfosztottságától.

²⁰ Jogállamban ugyanis a lehető legtöbb fontos kérdésben biztosított a peres út.

²¹ Ezért a rómaiaknál a peres fél képviselőjében fellépő ügyvédek nem fogadhattak el díjazást! A „lex Cincia” ugyanis az ügyvédi funkciót polgári kötelességnek nyilvánította és a díjazását vesztegetésnek minősítette. Cicero válogatott művei. (Szerk. Trencsényi – Trencsényi – Waldapfel Imre), Gondolat Kiadó, Budapest 1958. 27. o.

²² Cluentius védelmében tartott beszédében: „Egy római polgárt a messanai főtéren korbácsolnak meg, bírák, noha a szerencsétlen fájdalma és az ütések suhogása közepette más sóhajt és hangot nem is lehetett hallani, mint azt, hogy: »Római polgár vagyok!« Azt hitte, hogy a polgárjog említésével minden ütést elhárít és minden kint távol tart testétől; nem csupán azt nem érte el, hogy könyörgésével elhárítsa a vesszőcsapásokat, hanem amikor ismételtelen könyörögni kezdett, és polgárjogát próbálta segítségül hívni, akkor a szerencsétlen nyomorult számára előkészítették a keresztet – mondom, a keresztet annak, akik még sohasem látták a kínzóeszközt...” I.m. Cicero 7. jegyzet 499-560. o.

²³ Ez még a régi Quintilianus fordítás szövege. Prácer Albert (Ford.): M. Fabius Quintilianus szónoklattan. 2. kötet, Budapest 1921. 121. o.; A legújabb fordítás: „Galádság egy római polgárt megbilincselni, gaztett megkorbácsolni, úgyszólván gyilkosság megölni: mit mondjak, a keresztre feszítésről...” A régi fordítás szerintem sikerebb.

²⁴ Ezek a verridák Cicero legterjedelmesebb beszédei. Ld. 7. jegyzet 271-568. o.

²⁵ Meglehetősen elgondolkodtató, hogy Cicero leghíresebb vádbeszédei, a katilináriai nem kerültek be a Cicero összes perbeszéd c. kötetbe. Ezzel szemben hét caesariana – a császár előtt elmondott panegirikusz – is benne van!

²⁶ Ld. 7. jegyzet 631-694. o.

²⁷ Ld. 7. jegyzet 1005-1048. o.

²⁸ A panegirikusz ma is élő műfaj, pl. a temetési beszédeknel vagy a tudományos laudációknál.

²⁹ Quintus Ligarius védelmében Deiotarus király védelmében. Ld. 7. jegyzet 1049-1074. o.

³⁰ A három alapvető beszéd fajta eltérő időskijaira elsőként Arisztotelész mutatott rá. Ld. 6/b jegyzet 19-20. o.

³¹ Apollodórosz retorika könyvét teljes egészében a törvényszéki szónoklásra alapozta. Ld. 6/a jegyzet 183. o.

³² Erre a döntően ötrészes, ötlépcsős ismeretrendszerre nem találtam a pentamernél jobb kifejezést, elnevezést. A pentamer elnevezés magában foglal tartalmi és formai, statikus és dinamikus elemeket, összetevőket.

³³ A toposzokkal először részletesen Arisztotelész foglalkozott és 34 félélt elemezett. Ld. 6/b. jegyzet 123-131. o. Egyébként Cicero is írt topikát. Felfogása szerint minden érveknek van helye. A hely (locus) olyan alapkategória, amely révén az invenció művészeté válik. Cicero a Trebatiusnak – lévén ő is jogász – ajánlott topikájában elsősorban a jogkérdésekkel összefüggő érforrásokat, toposzokat sorolja fel, illetőleg a toposzokat kizárólag jogi példákkal világítja meg. Tulajdonképpen tehát elsőként dolgozta ki a jogi topikát. Ld. 8. jegyzet 62. és 64. o.

³⁴ A figurákat legalaposabban Quintilianus elemezte: 16 gondolatalakzatot vett górcső alá. A grammatikai alakzatok mellett tucatnyi szóalakzatot tárgyal s megállapítja, hogy ezek az értelemnek is bájít és erőt kölcsönöznek. Ld. 6/a jegyzet 565-618. o.

³⁵ Arisztotelész éppen a metaforák alkalmazását tekinti a szónoki képesség egyik fő ismérvének. Ld. 6/b jegyzet 182-184., 302. o.

³⁶ Cicero szerint: „Ami az arckifejezést illeti, ez a leglényegesebb a hang után; mennyi méltóságot, mennyi bájít önthet a szónoki beszédbe! Részint arra kell ügyelned, hogy a mesterkéeltséget, az arcfintorokat elkerüld; részint arra, hogy szemjártékos nagyon is mértékletes legyen. Mert ahogyan az arc a lélek tükré, akként a szem a lélek lámpása: felragyogásának és elborulásának váltakozó mértékét azok a dolgok szabályozzák, amelyekről szó lesz.” Ld. 3/a jegyzet 197. o.

³⁷ Quintilianus szerint: „A hanggal sokféleképpen bánhatunk. Ugyanis a három fokozaton kívül (éles, tompa, hajtott), hol feszült, hol ernyed, hol magas, hol alacsonyabb hangfekvésre van szükség, és hol lassabb, hol gyorsabb ütemezésre. Ráadásul sok köztes fokozat van ezekben, s mint ahogyan az arcok végtelenül változatosak, holott kevés alkotórészük van, úgy a hang is, jóllehet kevés néven nevezhető fajtája van, mégis mindenkié másnyelven, és ahogyan egy arcot ránézésre felismerünk, éppúgy a hangot is hallás után...” Ld. 6/a jegyzet 739. o.

³⁸ Cornificius felhívta a figyelmet arra, hogy bizonyos esetekben nem közvetlen, hanem csak közvetett bevezetésnek van helye. Ld. 9. jegyzet 13-14. o.

³⁹ Ld. 3/b jegyzet 51-52. o. A készülő új retorika könyvemben részletesen összehasonlítom az első katilinária bevezetésének és befejezésének retorikai figuráit.

⁴⁰ Elsőként és szinte tudományos igényességgel Arisztotelész tárgyalta. Ld. 6/b jegyzet 136-148. o.

⁴¹ Ld. 6/a jegyzet 383. o.

⁴² Egyébként lényegesen kevesebb a remek befejezések száma, mint a bevezetéseké.

⁴³ Következésképpen a klasszikus szónoklat legönállóbb része tulajdonképpen az elbeszélés (narráció).

⁴⁴ A vádbeszédek többsége 25-30 oldal terjedelmű, a vádbeszéd jelentős része százaz nagyságrendű.

⁴⁵ E vonatkozásban az újkori, sőt jelenkori publikált perbeszédgyűjtemények se kivételek!

⁴⁶ Aiszkhinész a hűtlen követség ügyében védőként állt Demoszthenésszel szemben. Hortensius pedig Quintus ügyében vádlóként, Verres ügyében viszont védőként lépett fel Ciceróval szemben.

⁴⁷ A készülő új igazságügyi retorikámban – a szakirodalomban elsőként – teszek kísérletet ilyen perbeszéd-párbeszéd részletes összehasonlító retorika elemzésére.

⁴⁸ Hasonlóan foglal állást Plutarchos. Plutarchos: Párhuzamos életrajzok. (Ford. Máthé Elek), II. kötet, Magyar Helikon Kiadó, Budapest 1978. 206-236. o.

⁴⁹ Szerencsére Cicero retorikai elméletei is megjelentek. Ld. 8. jegyzet

⁵⁰ Ez a tökéletes szónokkeresés – Ld. 8. jegyzet 630-633., 641-644., és 724-726. o. – inkább hiba, mint erény Cicero elméleti munkásságában, viszont a tökéletes szónok eszményképét nagyon megközelítette Cicero a gyakorlati szónoklásában.

Csaba Varga*

Professor Emeritus

Institute for Legal Philosophy of the Catholic University of Hungary

Legal Philosophising in mid-XXth Century Hungary (Julius Moór and István Losonczy)

Moór

The cataclysms and disasters of 20th century hardly spared anyone who had taken their professions seriously, thus dedicating themselves to the public and their nation as a whole. For anyone who opts for reason as an ultimate guide in the conflict between values and very material coercions is bound to be crushed by tyranny and wiped out by injustice.

The university years in Kolozsvár of Julius Moór,¹ originating from a Lutheran archdeacon's family in Brassó, coincide with the period of the Great War. He gained lifetime experience as a volunteer artilleryman at the front. Felix Somló, a pioneering mind both in legal philosophy and sociology in Hungary at the turn of the century² was his master and later his fatherly friend. It was just at the end of the war when Somló, once resoundingly celebrated by progressive liberal circles in this country, was to arrive at a dead end in his life and career. Once carrying him shoulder-high, his former comrades, by now intoxicated with ideas incited by, and patterned on, those of the Russian Revolution were busy agitating discharged soldiers only to hustle them into the Leftist "Aster Revolution" (getting under way on 31 October, 1918 with Count Mihály Károlyi becoming prime minister) while Somló was having to witness the disintegration of his country and was also seriously concerned about the fate of his beloved Transylvania, already threatened by advancing Romanian troops. With his proud faith in the positivity of law, the controllability of events, the reconcilability of reason and social existence shattered, he turned to the ancient classics, seeking asylum in Platonian ideas, St Augustine's suspirations and St Thomas Aquinas' hard realism. It was in Kolozsvár's legendary Házsongárd cemetery, the gem of that city, the pantheon of Transylvania and of the whole of Hungary, too that

he committed suicide, bequeathing what remained of his assets to the League of Motherland Protection, an organization intransigently resisting the peace dictate of Trianon, which had truncated the country, allocating two-thirds of its territories to artificially created successor states. This is the spiritual heritage (over and above Somló's magnificent library) that was to launch dr Vitéz³ Julius Moór on his career as a professor in Szeged, Hungary.

He started where Somló had left off. Shifting from what had been Somló's German and Anglo-American orientation (a combination regarded as unusual at the time), he followed the traditional German-French-Italian schools of thought, contacting as fastidiously as his master had earlier, the greatest in the field. He became both an adherent to, and a critic of, the Vienna school of legal positivism, a theory of law in Continental Europe holding sway ever since. Sharing the line of thought of its founder, Hans Kelsen, he accepted the separation of normative ought propositions from existential statements as a starting point in law. As a critic, however, he was no longer contented either with value relativism or with the reduction of values to mere formal abstractions (e.g., in conceiving of justness as nothing more than equal treatment). He started searching for fixed points of reference, which he came to find more and more (in terms of the entire legal setup) in natural law and (in respect of particular legal arrangements already in operation) in the need to develop and ceaselessly accommodate deliberately value-controlled legal policies.⁴

Soon he became a celebrated professor of the prestigious Pázmány Péter University of Budapest, the teacher of generations⁵ and, on account of his books and papers,⁶ one of the most responsible intellects in Hungary to shape sociological thinking. Most demanding as a teacher and, as an academic author, characterized by clarity and beauty of style, he was committed to ceaselessly building bridges between law and other fields of humanities. He treated with strong reservations the legal philosophies of, and jurisdictional developments in, both the red and the brown dishonourable neighbourhoods, i.e., those of bolshevism and national socialism. He wrote a stern critique of the legal philosophy (published in Berlin during the war) of Béla Tuka, one-time teacher at the Episcopalian high school of law in Pécs, Southern Hungary, who was to become a Slovakian nationalist only to be executed later as the interior minister of the nationalist puppet state, the Slovak Republic.⁷ All along, Moór corresponded with one of Hitler's first scholarly victims, the philosopher of law Gustav Radbruch, who, after having been removed from his post as rector of Heidelberg University, took spiritual refuge in the study of history and in that of

* Research Professor Emeritus, Institute for Legal Studies of the Social Research Centre of the Hungarian Academy of Sciences

the doctrinal history of German criminal law. Being unswervingly humanist and value-oriented, Moór lived to personally attest to the then already waning virtue of transforming his scholarly interests into genuine human understanding.

As a tragic reminder, Moór preserved the documents of the theoretical-legal efforts made during the Hungarian Republic of Councils, which was brought about by POWs-turned-Leninist revolutionaries. What is more, communists in illegality in between the two world wars regularly dropped their leaflets in the mailbox of his flat in Váci street. His authority, as buttressed by the unconditional trust of the Regent, Admiral Horthy, and his Upper House membership afforded him the opportunity to intervene on behalf of a lesser-known Szeged colleague,⁸ who was threatened deportation owing to his Jewish origin. (Ironically, less than half a decade on, the same colleague, who had become a neophyte communist and a satrap of Stalinist legal ideas, took revenge on everything that might have borne a faint resemblance of the burgherly past which had elevated him.) Moór remained steadfastly committed to reason all through the bloodbath of the 2nd World War. It is of symbolic import that he became the first post-war rector of the Pázmány Péter University and, temporarily, also the president of the Hungarian Academy of Sciences. He was also shortlisted number one for the ambassadorial post in Moscow, which he declined, as he was convinced that upcoming fights should be fought at home in Hungary.

After the war, he started publishing with renewed vigour, criticising fascism and national socialism, touching upon the relationship between Christianity and socialism and on democracy,⁹ and went on working as long as he had the faintest hope in the power of reason and the written word. It was in the Hungarian Independence Party that, for the first time ever, he took a directly political role. It was indicative of the fateful onus of the post-war times that this elevated representative of the Hungarian upper middle class did not refrain from applying himself even to petty tasks in the face of threatening communist advances. With the date of the Paris Peace Treaty approaching and the justification for the Soviet military occupation also coming to an end, the imminent threat of a communist takeover made him take a firm stand. And that he did with dignity befitting his stature in two grandiose addresses to parliament.¹⁰ The communists, who kept heckling him all through, were keenly aware of the purport of his address. Their response was commensurate. At the age of nearly 59, he is full professor and head of department, but in consequence of the retort by the Szeged-rooted ethnographer-strayed-“fellow

traveller”-turned-minister of education at the time, he was simply banned from entering university premises the following day. Was it the agents of the Soviet occupation force? Was it collaborators or hired thugs? Whoever it was, he had his flat burglarized and turned upside down.

Press campaigns, scandal-mongering, political demonstrations targeting him personally, and continuing parliamentary interpellations stigmatising him as a “traitorous, fascistic ideologue-in-chief” were to be his share, dealt out only to hide the naked truth that the communists were exactly like he had described them, and acted in a way that amply justified his fears for Hungary’s future. As a matter of course, he was pensioned off “at his own request,” quoth they, in the middle of the year he had turned 60. And all that was given the plain nod by the Faculty and University Boards. Not long ago the president of the Hungarian Academy of Sciences, he also had his membership quashed. We are used to taking our lives seriously. He certainly did. There is no knowing whether he regarded it as deliverance, but his slowly manifesting throat complaints were eventually diagnosed as cancer of the larynx, which rapidly killed him.

His successors raged on in the terrain freed of him. No professionals socialized in the old era (i.e., the ones who could have restrained the primitive neophyte ruthlessness of the crudely adopted Marxist-Leninist-Stalinist theories of state and law) were to be left in position at any of the universities in this country. Within a few years’ time, Julius Moór’s legal philosophy, after having been labelled reactionary, was to be, so-to-say, “theoretically surpassed” in a Faculty Board session to the effect that his ideas, which had animated generations, were to survive only underground.¹¹

As repositories of the new Muscovite rule, those who triumphed after his death (which was precipitated by the communist takeover) criticised him as an eclectic and an opportunist alike. As an eclectic, because he preferred the golden tree of life and also the faith in its mouldability into something more sensible and therefore more humane, to chiselled facades, angularity and the dead branches of ratiocination. And as an opportunist, simply because he was born to live and work there and then, i.e., in Hungary, between the two world wars and also under the shadow of the Third Reich and the Soviet-Russian Third Rome and, because his endeavours had been both officially and unofficially recognized in his time. They claimed to have surpassed him, but were unable to furnish better or theoretically sounder interpretations than he had been, for collaborationists, rallying after the invasion by the Red Army, were able to wangle

but a materialistic, ideological wasteland in place of spirituality and the diversity of life worth living within its scope. It is still the vestiges of the so called socialist normativism that have been thriving on the ruins of socialism in the entire region. Although the past never repeats itself directly, the history of ideas bears witness to the fact that methodological debates over some basic choices have got to be engaged in again and again. Conducted with devious bypasses and often hidden in postmodernist disguise, there are still disputes to be faced that look very much like the fundamental ones Somló and Moór had to undertake, e.g., on how to protect law from the ravages of dictatorship and from the staggering eventualities resulting from purely abstract ratiocination.

It was his friend and one-time fellow-professor Sándor Sík, famous poet and provost of the Piarist Order¹² who preserved his immensely valuable library until he himself died. After a host of vicissitudes, but thanks to the generosity of his family, it was donated to the Library of Parliament to further enhance the best jurisprudential collection of this country.¹³ Now books are being written about Moór,¹⁴ who, in turn, speaks to today's generations through the reprints of his books and articles.¹⁵ As he himself was aware, theoretical propositions may get dated. We can, however, preserve the ethos of, and the commitment to, human values through our sincere quest for humane solutions. That is why this sadly maltreated teacher, thinker and social philosopher shall always remain with us in our present-day cares and concerns.

Losonczy

István Losonczy¹⁶ was born under a star lucky and unlucky at the same time. Lucky was the star, for inspired by his alma mater, attracted by his teachers and spurred on by a good few of outstanding fellow students, he enjoyed the company of his peers and paragons at an all-round university, and was happy to face the intellectual and moral challenges arising from the urge of getting well-versed in as diverse disciplines as literature, music, fine arts, sciences, theology, humanities, law, economics, minority research in a humbling, but at the same time inspiring spirit of continuous intellectual fermentation, rejuvenation and overachieving. He was born in a happy epoch.

Although in his formative years he may have witnessed his country's drifting into the Great War, the shame of its occupation and bolshevization, the perfidy disguised as ruthlessly spiteful pinko republicanism-turned-doctrinarism in the Baranya

county triangle, his country's truncation followed by a difficult restart in the early, and the American-born Great Depression in the late, twenties. He also lived to see the rapturous times which followed in less than a decade after the post-war restart. Beholding the city of Pécs from the vantage point of our generation, we cannot help noticing the unprecedented intellectual effervescence and resurgence at the time. There is reason to believe that there was indeed faith and will at work there, intent on defying and turning round the country's bad fate. Tradition, morale and transcendence applied themselves in the spiritual and intellectual rebirth, going hand in hand with *avantgarde*, the creative query. Their sallying forth was tempered by negation with the fury of innovation being embarked upon. Searching for roots and the joy of rediscovering them in the columns of university journals and scholarly series were also to go hand in hand with the pleasure of keeping one's eyes peeled for the future and taking responsibility for it, too, accompanied by conscious preparations for the future and the desire to take a responsible role could manifest themselves. In brief, the man of intellect was welcomed in Pécs,¹⁷ at its university, seminars, in the cool of its library rooms, its editorial offices, ateliers, and in its spacious churches and theatres.

In this alienated world of ours, a *curriculum vitae* cannot be but a dry set of data. As lone exhibitors capable of partial results only, we know, of course, that past and present are subsumed in all our deeds and inducements, which in turn, encompass all the efforts and clashes of our masters and peers, all the preserved memories of others' lives, desires, values, quests for meaning and means of self-expression. Happy is the man who has not been ruined but elevated by his epoch. Surely, it was thanks to his lucky star again that during the hard times of recovery from the economic crisis in Hungary, István Losonczy, despite the scarcity of university positions in the post-Depression era, was appointed assistant professor within less than one and a half years' time after his graduation. He then spent two semesters at the Vienna University and only following a stint at the ministry of education did he habilitate (thus opting for a law-school career) at the age of twenty-nine, only to be appointed (eight years after his graduation with Regent's Ring honours) at thirty-two, associate professor and head of the *Institutum philosophiae iuris* at the Royal Hungarian Elisabeth University of Pécs. From early on in his jurisprudential career he had had two irons in the fire (odd as it may have seemed only in this country, hardly unusual, however, in German-speaking countries or elsewhere), studying both what he was appointed to: philosophy of law and criminal law he had habilitated in, giving lec-

tures in place of his distinguished but ailing master, Albert Irk, eminent in both fields.

When God closes one door, He opens another one. For István Losonczy's career as a philosophy of law scholar was to come to an abrupt halt a decade after he got his tenure, when Hungary was already drifting into the World War II with rampant abuse of power by a German-imposed puppet-government, following her occupation by her Teutonic ally. Vanquished again, then ransacked by the Red Army and having experienced a short-lived period of pseudo-democracy, this country was to be reduced to a state of Muscovite Stalinism for decades to come. Ironically, and also as a stroke of good luck in the country's fate, the deterioration took years to materialise, during which time the foundational components of Losonczy's oeuvre (which later research may still prove to be weightier than its latter parts) were being laid down.

His wide-ranging interest encompassed fields ranging from poetry to music, literary theories, medicine, contemporary philosophy, matters of life and death of his nation with his scholarly ties extending to Vienna and Rome, and his friendly ones reaching out to the capital and Szeged. It was the company he kept with men of letters like Sándor Weöres,¹⁸ musicians like the violinist Vilmos Tátrai,¹⁹ theologians like the Graz, Rome and Fribourg Dominican professor of natural law Alexander Horváth,²⁰ philosophers like Tibor Hanák who was to become one of the most outstanding figures of the Catholic anti-Communist emigration in Vienna,²¹ life scientists from the medical faculty and his library-like study in his home that energized him. Professionally he is known to have kept in touch with Professor Barna Horváth²² and the latter's disciples István Bibó and József Szabó²³ at Szeged University. In such an inspiring environment and at a time of a national revival, it is still his apparent solitude that strikes the eye. Or, alternatively, it may have been but his dogged perseverance in, and prospect of, finding a path of his own, or his compulsion to assert himself that made him appear that way. At any rate, the research theme of his choice was not to bring him any closer to the high-minded Julius Moór, the number one philosopher of law of the age, sitting on his university chair in Budapest, or to Barna Horváth, building his school of disciples involving Bibó, J. Szabó and Tibor Vas²⁴ in Szeged. Losonczy certainly did not draw upon mainstream topics of jurisprudence either, when he discoursed upon the ontological problem of the causality of non-action,²⁵ or when (inspired by neo-Kantianism) he considered the feasibility of functional concept-formation in jurisprudence.²⁶ However, the drift of his cogitation appears to indicate his attempt to find

(despite its particularity) what is unprecedented and unique, and what is suitable not only for exercising his mental acuity but also for forging of what only seems to be ephemeral: an Archimedean fulcrum to lift European scholarship out of its Kantian complacency. The ethos the two works have in common is based on his aspiration to root out false presumptions and fundamental theoretical assumptions left unchallenged. Asserting itself at this point was the same dry logic of iron ratiocination which had been hinted at with a modicum of aversion by Irk on the occasion of his disciple's habilitation,²⁷ and which was to appear in a manuscript summary of 1948 as one that takes cognisance of values but ousts any kind of reliance on attachment to transcendence or faith-based conviction from theorisation. It appears as though he had set about drawing up the outlines of a "realist" philosophy of law²⁸ as early as very first writings. Anyhow, he embarked upon his career in legal philosophy by raising an issue in the theory of science on a prestigious international forum,²⁹ and wound it up in an unfinished book-size series of lecture-outlines,³⁰ which, due to the irony of fate, were never to mature into a full-blown textbook.

A promising start with an eccentric detour, a career which, though rooted in the period between the two world wars, was to inevitably terminate in soberly and logically organised, unassuming and "realistic" orderliness.³¹ Over and above the enigma of his solitude, there emerges the puzzle of what path or line of study he would have supposedly taken, judging by the thrust of his infrequent publications or by the considered but fragmentary analyses in his extant Manuscript Summary.

Remarkable is the reserve with which he related to his colleagues in the profession and even to his predecessors. It appears as though they had been non-existent for him, or as if he had set about planning his scholarly career with extraordinary calculation from the very outset, conceiving every day of it as pre-calculated elements of something enthralling to come, whose every element was to expediently fit in a distant perspective. While being cited by peers (like István Bibó, a few years his junior) of no lesser scholarly stature than he himself was, he failed to reciprocate, making it appear as though he had been trying to find his place in a German-speaking Central Europe without wasting his time on the endeavours of the ones in the peripherics. What did he feel? Did he feel belated or determined to do pioneering work? There is no knowing. Still, it seems to be a good bet that – aware of his belatedness – he felt the need to lay the theoretical foundations of his oeuvre. Anyway, the ivory tower he wound up in appears to have been of his own construction right from the outset.

His striving for perfection as inspired by, and in methodology borrowed from, natural sciences took its cue from the philosophy of his age. And the same is true of the eminent place he secured for the conceptual prerequisite of the notion of *henid*,³² which by and large went hand in hand with *gestalt* psychology (gaining ground both in philosophy and methodology) and with his deduction of the various components of law and mechanism of its effectuation in correlation with specific ontological layers.³³ This ontological theorisation is so inexorably unambiguous that it strikes one as if it were but sheer banality. Yet, it is a revolt because, flying in the face of categorical reasoning, which is prone to logically and linguistically homogenise diverse concepts and thus misrepresent them, Losonczy set out to make theoretical “re-constructs” based on and starting from everyday facts of life. That is why (despite its unhistoricalness) the question remains: what direction would legal philosophical history have taken if Losonczy’s realism had had the opportunity to mature into a monography and thus confront theories of, and provoke discussions with, the Budapest-based Julius Moór as assisted by Kornél Scholz,³⁴ and those of the Szeged School shored up by the young and promising Vera Bolgár,³⁵ and those put forward by other authors (like Alexander Horváth or “synthetical” natural law expert József Hegedűs³⁶)?

Hardly had István Losonczy turned forty when he was compelled to make a change in direction in his professorial career. Soviet occupation, which was to ensnare this country into half a century of ill-fate, culminated in a communist takeover, physical and intellectual terror. The successors to the “Lenin-boys” of 1919 (militia notorious for committing atrocities) descending upon the University of Pécs went ahead with their cleansing (which hardly any scholar could have survived without being intimidated) with the gasping fervour befitting only mercenaries (ironically it has since assumed a kind of elegant, cosmopolitan veneer). We can only be pleased for Losonczy to have had the good luck in unlucky times to avoid being unseated by putting his better leg forward, unlike Moór, Bibó and Scholz who were removed from their positions at short notice, or as Horváth, Hanák and Bolgár, who were forced to flee the country, or József Szabó, who was imprisoned, or, to mention just some of his colleagues at Pécs, constitutional law professor István Csekey and administrative law professor József Bölöny, and associate professor of social care István Weis and others, from among his closest colleagues who were all thrust into the worst existential insecurity of the declassified.³⁷

So Losonczy shifted to criminal law. He took on the responsibility of teaching his subject and writing

textbooks,³⁸ and also that of academically steering his department and his students. He was also lucky in that he succeeded in pursuing his long-time interest, doing research (staying within the realm of philosophy of criminal law) into the purely theoretical questions of the subjective side of, and the relationship to, the deed in criminal law.³⁹ Hence, he was to integrate only into the professional communities of criminal lawyers, thereby getting hold of considerable standing both for his university and himself. He also qualified for an Academic candidate’s degree early on, and initiated interdisciplinary discussions in his Faculty and encouraged the student research circles’ activity. All the same, he remains an outsider even in this community all through, in as much as he preserves his distance from criminal law proper, from the study of particular crimes, i.e., from their doctrinal analysis in positive law.

In my memory (further accentuated though by the specific emphases one tends to attribute to youthful impressions), he appears as the *burgher* (as one characterised by Thomas Mann, among others), who was prepared to go to any length in his effort to preserve his privacy, including even the manifestations and objectifications of his values, thoughts and style – all that having been meant to demonstrate his autonomy vis à vis “them”, i.e., the then communist Establishment, even if such deportment could not have served as a norm for others to follow. His self-sequestration, shutting out the outside world and his bottled-up-ness deprived him of the warmth of an empathetic community. Yet, he served as a living symbol of an abruptly terminated past which is still holding out for the future, braving a shallow and inferior present.

Free from the shackles of the recent past, today’s scholars cannot but be sorry that, over and above his private resistance, he was prevented from also delivering content suitable for educating and edifying generations of students. It is a pity that the erudition, intensity, analytical talent, conscientiousness and perseverance which the young professor engrossed in his work, evidenced, failed to bring about (during the three decades following the rift in his career and in addition to his nationally recognised professional qualities and some of his works) the grand oeuvre, which would have pre-required unconditional trust, a sense of commission on his behalf and also human warmth to back him up.

It is sad for us to realise yet again that, as the poet Gyula Illyés says, in tyranny, there is no one who is not “a link in the chain”,⁴⁰ in an upheaval likewise, it is not only that the vanquished get destroyed, but that even those who manage to stay afloat by holding on to something in the sea of troubles get inevitably

crippled. The questions of what sanctuary one can retreat to, how much faith one has and what in (what tenacity of a Lazarus of Bethany and will to live one can muster) are bound to be left unanswered, as they are part and parcel of our innermost self, undecipherable by any sophistry by the posterity, and rarely, if at all, the business of any outsider.

Whoever was his disciple felt honoured. Whoever had a word with him may have had a taste of his gravitas, congruity, insight, and tendency toward orderliness. What the Romans used to consider “ars” (i.e., craftsmanship and art in one) he conceived of as scholarly discipline, calling for calm, modesty, reflection, learning and application. He delivered the most and the best of what could have arisen from a professor’s calling, doing all that at a time, under and despite circumstances in which his demeanour was construed as bearing all the hallmarks of a “discredited” past, branded as latently dissident, which consequently, was the least prized or conducive to, a successful career then.

He however, was to remain the symbol of staying on one’s feet by all means, of endurance, of continuity between what used to be considered a discarded past and the present. He became the champion of the university which once had been his alma mater.

As a full professor of law, he decided at the age of thirty-six to take up medicine as a day student. His focus on determinism and indeterminism and criminal ethology (themes he thrashed out philosophers, biologists, physiologists), his unrelenting interest in biology and medicine⁴¹ and also his concern with criminal causality (re-asserted at an age of sixty) appear to be indicative of his endeavour to ontologically substantiate his “realism”, within which (inspired even by childhood aspirations) he wished to specify (by separating the lifeless and the living and also further distinguishing within the latter the ontological layers verging on the specifically human⁴²) the human being as one equally responsible to its own self, its community and God, and thereby discern its intrinsic intellectual and moral qualities.

If we take his “realism” as an attempt at superseding the traditional positions of idealism versus materialism in a new synthesis,⁴³ we can appreciate it not only as valid but – as to its purport – also unsurpassed up to the present day, since the way we pose our questions still appears to be suggestive of preconceptions in our one-time acceptable patterns of thought.⁴⁴ Worse still, our social setup, political philosophy and our juridical endeavours appear more often than not to be based on insufficient and ill-defined anthropological *sine qua nons*;⁴⁵ and considering the attempts at reconciling scientific and theological visions of man, we have to realise that

not even the most comprehensive and compelling achievements and authenticity of an oeuvre cannot guarantee a valid solution.⁴⁶

Being aware that Losonczy’s era was one for attempts at synthesising legal philosophies,⁴⁷ we will instantly recognise that his concern with abstraction as validated by scientific exactitude, was motivated by a striving for the soundest groundwork available which, at the same time, was to offer a glimmer of hope for the chance of a theoretical answer favourably disposed to truthfully humane values.

Notes

¹ Gyula Moór, born on August 11, 1888 in Brassó, Transylvania, Hungary (now: Brasov, Romania), died on February 3, 1950 in Budapest. After studies in Kolozsvár (known historically also as Klausenburg, Transylvania, Hungary [now: Cluj, Romania]), he was discharged from active service in the army as a lieutenant, and following temporary teaching assignments at Eperjes, upper Hungary (now: Prešov, Slovakia) and Kolozsvár, he was appointed professor in Szeged in 1920.

² Cf., as Bódog Somló’s magisterial work, Felix Somló *Juristische Grundlehre* (Leipzig: Meiner 1917, ²1927 [reprint Aalen: Scientia 1973]) x + 556 pp.; as posthumous philosophical re-foundation, Felix Somló *Gedanken zu einer Ersten Philosophie* hrsg. Julius Moór (Berlin & Leipzig: de Gruyter 1926) 107 pp.; and for papers collected, Felix Somló *Schriften zur Rechtsphilosophie* hrsg. Csaba Varga (Budapest: Akadémiai Kiadó 1999) xx + 114 pp. [Philosophiae Iuris: Excerpta Historica Philosophiae Hungaricae Iuris] & <<http://drsabavarga.wordpress.com/2012/12/24/felix-somlo-schriften-zur-rechtsphilosophie-hrsg-csaba-varga-1999/>>. For the latest assessment, cf. Andreas Funke ‘Felix Somló’s Legal Philosophy: Contents, Critique, Counterparts’ in *Standing Tall Hommages à Csaba Varga*, ed. Bjarne Melkevik (Budapest: Pázmány Press 2012) 487 pp. [Xenia], pp. 153–163 & <<http://drsabavarga.wordpress.com/2012/12/21/standing-tall-hommagesacsabavarga-bp-2012/>>.

³ Member of the knightly order of war heroes, inaugurated by Admiral Miklós Horthy as regent of Hungary in 1920.

⁴ By Julius Moór, *Stammler “Helyes jogról szóló tana”* [Stammler’s “Theory of correct law”] (Budapest: Pfeifer 1911) 87 pp. [Magyar Jogászegyleti Értekezések III/25] and *Bevezetés a jogfilozófiába* [Introduction to legal philosophy] (Budapest: Pfeifer 1923) 356 pp. [Filozófiai kiskönyvtár III].

⁵ He served as a dean several times; became a member of the Hungarian Academy of Sciences (a corresponding one in 1925 and an ordinary one in 1942), a deputy member of the Upper House of the Parliament of Hungary, representing his university (from 1937 on, elected for ten years in principle).

⁶ By Julius Moór, *Zum ewigen Frieden Grundriss einer Philosophie des Pazifismus und des Anarchismus* (Leipzig 1930) 101 pp., *A jogi személyek elmélete* [Theory of legal persons] (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1931) 379 pp. [A Jogtudományi Bizottság kiadványsorozata 2], *Szociológia és jogbölcsélet* [Sociology and legal philosophy] (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1934) 59 pp. [Filozófiai értekezések 5], and *A szabad akarat problémája* [The problem of free will] (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1943) 149 pp. [Értekezések VI/1].

⁷ See Vojtech Tuka *Die Rechtssysteme Grundriß einer Rechtsphilosophie* (Berlin, etc.: Limbach 1941) 273 pp. [Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Beiheft 37] & Julius Moór ‘Tuka’s Rechtsphilosophie’ *Zeitschrift für öffentliches Recht* XXII (1943) 4–5, pp. 370–382, respectively.

⁸ Tibor Vas (1911–1983), a gifted author of *Die Bedeutung der transzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie* (Szeged:

Szeged Városi Nyomda 1935) 94 pp. (& *Senkenteki hotetsugaku* (Tokyo: Yufukanshobo 1941) 133 pp.), before he entered a typical Stalinist career marshalled by the Communists' cause. Cf. *Die Schule von Szeged Rechtsphilosophische Aufsätze von István Bibó, József Szabó und Tibor Vas*, hrsg. Csaba Varga (Budapest: Szent István Társulat 2006) 246 pp. [Philosophiae Iuris: Excerpta Historica Philosophiae Hungaricae] <<http://drscsabavarga.wordpress.com/2012/12/26/die-schule-von-szeged-rechtsphilosophische-aufsätze-von-istvan-bibo-jozsef-szabo-und-tibor-vas-hrsg-csaba-varga-2006/>>, especially at pp. 137-139.

⁹ By Gyula Moór, *A jogbölcselet problémái* [Problems of legal philosophy] (Budapest: Magyar Szemle Társaság 1945) 81 pp. [Magyar Szemle Kincsestára 80], *Jogfilozófia* [Legal philosophy] (Budapest: Magyar Élet 1936, 1947) 287 pp. [Jog- és államtudományi jegyzetek 3], as well as *Tegnap és holnap között Tanulmányok* [Between yesterday and tomorrow, Essays] (Budapest: Révai 1947) 172 pp.

¹⁰ His MP-speeches before the new National Assembly on July 23 and October 8, 1947 were interpellated by Emília Weil, representative of the Hungarian Communist Party on December 10, the response to which came from Gyula Ortutay, once ethnographer of a reforming spirit at Szeged and then Minister of Public Education and Religious Affairs, a Communist agent under a social democratic guise, on March 4, 1948.

¹¹ All his life his most unyielding critic was Imre Szabó, cf. his *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon* [Bourgeois theory of the state and law in Hungary] (Budapest: Akadémiai Kiadó 1955) 533 pp., 2nd updated ed. (1980) 471 pp. For the minutes of a Faculty Board meeting, see '»A Horthy-fasizmus állam- és jogbölcselete« Az ELTE ÁJK tanácsülésén 1955. január 29-én rendezett vita Szabó Imre készülő könyvének IX. fejezetéről' [»Philosophy of state and law during the Horthy-fascism«: Debate at the Faculty of Law of Eötvös Loránd University on January 29, 1955 on ch. 9 of Imre Szabó's forthcoming book] ed. Csaba Varga in *Jogelméleti Szemle* 2004/3 <<http://jesz.ajk.elte.hu/varga19.html>>.

¹² Sándor Sík (1889–1963), professor of aesthetics.

¹³ In acknowledgement to the present author for the care of having saved the remnants of this collection of some five thousand titles, cf. Károly Jónás 'A Moór-Somló-hagyaték' in Károly Jónás & Katalin Veredy *Az Országgyűlési Könyvtár története 1870-1995* (Budapest: [Magyar Országgyűlés] 1995), ch. 5.39, pp. 205–206 & <<http://www.ogyk.hu/e-konyvt/pdf-konyv/konyv05.pdf>>.

¹⁴ As a present-day re-evaluation, see József Szabadfalvi *Moór Gyula Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe* [Julius Moór: The oeuvre of a 20th-century legal philosopher in Hungary] (Budapest: Osiris-Századvég 1994) 199 pp. [Summary, pp. 189-192; Zusammenfassung, pp. 193-197] [Jogtörténet]; *Moór Gyula* ed. József Szabadfalvi (Budapest: Új Mandátum 2001) 241 pp. [Magyar panteon 13]. Cf. also Csaba Varga 'Documents de Kelsen en Hongrie: Hans Kelsen et Julius Moór' *Droit et Société* (1987), No. 7, pp. 337-352 & <<http://www.reds.msh-paris.fr/publications/revue/pdf/ds07/007-03.pdf>> as well as József Szabadfalvi 'Wesen und Problematik der Rechtsphilosophie: Die Rechtsphilosophie von Gyula Moór' *Rechtstheorie* 30 (1999) 3, pp. 329-353.

¹⁵ In addition to a number of reprints and re-editions from his oeuvre in Hungarian, cf. *Aus dem Nachlaß von Julius Moór* [Moór Gyula hagyatékából] hrsg. Csaba Varga (Budapest: ELTE "Comparative Legal Cultures" Project 1995) xvi + 158 pp. [Philosophiae Iuris] & <<http://philosophyoflaw.wordpress.com/>> and, as a late reprint of his papers in mostly German, some in Italian or French, Julius Moór *Schriften zur Rechtsphilosophie* hrsg. Csaba Varga (Budapest: Szent István Társulat 2006) xxii + 485 pp. [Philosophiae Iuris: Excerpta Historica Philosophiae Hungaricae Iuris / Bibliotheca Iuridica: Opera Classica 3] & <<http://drscsabavarga.wordpress.com/>>

<<http://drscsabavarga.wordpress.com/2011/01/02/julius-moor-schriften-zur-rechtsphilosophie-hrsg-csaba-varga-2006/>>.

¹⁶ Cf., by the present author, the bio-bibliography of István Losonczy (1908–1980) in his *Abriss einer realistischen rechtsphilosophischen Systems* [1948] hrsg. Csaba Varga (Budapest: Szent István Társulat 2002) 144 pp. [Philosophiae Iuris: Excerpta Historica Philosophiae Hungaricae Iuris] <<http://drscsabavarga.wordpress.com/2012/12/26/istvan-losonczy-abris-eines-realistischen-rechtsphilosophischen-systems-hrsg-csaba-varga-2002/>>, pp. 9-13.

¹⁷ For a contrast, illustrating the pre-WW-I situation, see, by the present author, 'Somló Bódog esete a pécsi jogakadémiaiával' [The case of Felix Somló with the High School of Law in Pécs] *Jogtudományi Közlöny* XXXV (1980) 8, pp. 543-546.

¹⁸ Sándor Weöres (1913-1989), by now renowned as a classic of the remaking of modern Hungarian literature, see <http://en.wikipedia.org/wiki/Sándor_Weöres>. Cf., by the present author, 'Weöres Sándor ifjúkori versei és a szépről írt okfejtése Losonczy István hagyatékában' [Juvenile poems of Sándor Weöres and his tractate on the nature of beauty in the legacy of István Losonczy] *Holmi* VII (August, 1995) 8, pp. 150-154.

¹⁹ Vilmos Tátrai (1912-2002), founder of the Tátrai Quartet (1946).

²⁰ Alexander Horváth (1884–1956), author of *Eigentumsrecht nach dem hl. Thomas von Aquin* (Graz: Moser 1929) viii + 240 pp., arguing for the priority right of collectivity in use of property, among others.

²¹ Tibor Hanák (1929-1999), author of *Lukács war anders* (Maisenheim am Glan: Hain 1973) 189 pp. [Monographien zur philosophischen Forschung 114], *Die Entwicklung der marxistischen Philosophie* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1976) xiii + 326 pp. [Die philosophische Bemühungen des 20. Jahrhunderts] and *Die marxistische Philosophie und Soziologie in Ungarn* (Stuttgart: Enke 1976) vii + 231 pp. [Enke Sozialwissenschaften].

²² Barna Horváth (1896-1973), author of *Rechtssoziologie Probleme der Gesellschaftslehre und der Geschichtslehre des Rechts* (Berlin-Grunewald: Verlag für Staatswissenschaften und Geschichte GmbH 1934) xi + 331 pp. and *Probleme der Rechtssoziologie* (Berlin: Duncker & Humblot 1971) 204 pp. [Schriftenreihe zur Rechtssoziologie und Rechtstatsachenforschung 20], as well as, in posthumous edition, of *The Bases of Law / A jog alapjai* [1948] ed. Csaba Varga (Budapest: Szent István Társulat 2006) liii + 94 pp. [Philosophiae Iuris: Excerpta Historica Philosophiae Hungaricae Iuris / Jogfilozófiák] & <<http://drscsabavarga.wordpress.com/2012/12/26/barna-horvath-the-bases-of-law-ed-csaba-varga-2006/>> {bio-/bibliography at pp. xvii-xxxviii}, with papers to be reprinted in Barna Horváth *Schriften zur Rechtsphilosophie* I: 1926–1948: Prozessuelle Rechtslehre; II: 1926–1948: Gerechtigkeitslehre; III: 1949-1971: Papers in Emigration, hrsg. Csaba Varga (Budapest: Szent István Társulat 2013) [Philosophiae Iuris: Excerpta Historica Philosophiae Hungaricae] [in preparation].

²³ József Szabó (1909-1992), imprisoned in 1948, forced to retire again in 1957. István Bibó (1911-1979), persecuted after both the Communist takeover in 1948 and the national revolution in 1956. Cf. *Die Schule von Szeged...* [note 8], bio-/bibliographies at pp. 11–22 and 81–89, respectively.

²⁴ Cf. note 8.

²⁵ István Losonczy *A mulasztás I: A mulasztási bűncselekmény okozatossága* [Omission, vol. I: The causality of criminal offence committed by omission] (Pécs: Dunántúl Egyetemi Könyvkiadó 1937) 240 pp. [with no further volume ever published].

²⁶ István Losonczy *A funkcionális fogalomalkotás lehetősége a jogtudományban* [The possibility of functional concept-formation in jurisprudence] (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1941) 141 pp.

²⁷ Quoted by László Vargha in *Fejezetek a pécsi egyetem történetéből* [Chapters from the history of Pécs University] ed. Andor Csizmadia (Pécs 1980) 367 pp. on pp. 183-185.

²⁸ István Losonczy *Abriß eines realistischen rechtsphilosophischen Systems* [typescript] (1948), posthumously published, cf. note 16.

²⁹ István Losonczy 'Über die Möglichkeit und den Wissenschaftscharakter der Rechtswissenschaft' *Zeitschrift für öffentliches Recht* XVII (1937) 2, pp. 145-194, reprinted also as Appendix in *ibid.* [note 16].

³⁰ István Losonczy *Jogfilozófiai előadások vázlatja* [Outlines of lectures in legal philosophy] [lithoprint] (Pécs 1948) 57 + 43 + 81 + 10 pp., reprinted under the same title, ed. Csaba Varga (Budapest: Szent István Társulat 2002) xvi + 282 pp. [Jogfilozófiák].

³¹ Cf., for the conceptual explication of some of his key terms, Péter Cserne 'Az univerzalizmus partikularitása: Losonczy István »A mulasztási bűncselekmények jogellenességének problémája az univerzalizmus szemszögéből« című művéről' [The particularity of universalism: On the work of István Losonczy on »The problem of unlawfulness of criminal offence committed by omission from the aspect of universalism«] *Jura* [Pécs] 9 (2003) 1, pp. 50-58.

³² According to his posthumous summary in reprint (note 30), "the *henid* content of consciousness – in our case: logical prerequisite – is present in our consciousness latently, yet not in a clear, explicit way, therefore not in the form of a logical judgement." (p. 60) For these are "[L]ogical *a priori* elements [...] which mostly lack [explicit] logical form and are very often not even conscious, and are, thus – availing ourselves of Otto Weininger's expression –, intellectual phenomena of a »*henid*« state." (p. 247)

³³ Cf. with note 42.

³⁴ Kornél Scholz (1917-2002), forced to change his old Lutheran Saxonian name to Solt by the early '50s, was only permitted to publish at an advanced age. Cf. his *Jogi logika* *A jog, a nyelv és a valóság* [Legal logic: Law, language and reality] I-II (Budapest: Seneca 1996) 562 pp.

³⁵ Cf. Alfred F. Conard 'Vera Bolgar (1913-2003)' *The American Journal of Comparative Law* 52 (2004) 1, pp. 5-7 {& <http://www.law.umich.edu/historyandtraditions/faculty/Faculty_Lists/Alpha_Faculty/Documents/Vera_Bolgar/vera_bolgar_by_conard.pdf>}.

³⁶ József Hegedűs (1886-1957).

³⁷ Even by national standards, very few could escape through a radical change in their respective academic paths like this. To mention just one, professor Mihály Móra of the metropolitan Pázmány Péter University became a procedural lawyer from a canonist.

³⁸ By István Losonczy, *Magyar anyagi büntetőjog* [Hungarian criminal substantive law] (Pécs 1951) 268 + 9 pp. & *Szovjet büntetőjog és eljárás* [Soviet criminal law and procedure] (Pécs 1951) 148 pp., and their several versions amended yearly and then upgraded into co-authored textbooks later on.

³⁹ By István Losonczy, *A tettesség* [Perpetrators: principals and joint principals] (Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó 1961) 203 pp. & *A tettesség és részesség a büntetőjog rendszerében* [Perpetrators and accessories in the system of criminal law] (Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó 1966) 421 pp. as well as 'A korlátozott beszámítási képesség néhány kérdése...' [Questions related to the limited mental capacity...] in *Jubileumi tanulmányok* II (Pécs 1967), pp. 233-268.

⁴⁰ Gyula Illyés *A Sentence About Tyranny* [1951] trans. George Szirtes in <<http://www.hungarianquarterly.com/no139/p15.html>>: "in tyranny's domain / you are the link in the chain, / you stink of him through and through, / the tyranny IS you."

⁴¹ István Losonczy 'A biológia és az orvostudomány fejlődésének hatása a büntetőjogra' [The influence of the developments in biology and medicine on criminal law] *Gazdaság- és Jogtudomány* VII (1973) 1-2, pp. 159-183.

⁴² He discerns, in his posthumous works referred to in notes 16 and 30, (1) physical, (2) chemical, (3) biological, (4) psychical, (5) social, (6) cultural, and – as a theoretical possibility – (7) supernatural phenomena as conceptualisable layers of existence.

⁴³ Mihály Szotáczy in *Fejezetek a pécsi egyetem történetéből* [note 27], p. 115.

⁴⁴ Cf., e.g., by the present author, *The Paradigms of Legal Thinking* [1999] enlarged 2nd ed. (Budapest: Szent István Társulat 2012) 418 pp. [Philosophiae Iuris] & <<http://www.scribd.com/doc/85083788/Varga-ParadigmsOfLegalThinking-2012>>.

⁴⁵ Cf., e.g., regarding the atomising effect of individualism, Robert Nisbet *The Quest for Community* A Study in the Ethics of Order and Freedom (New York: Oxford University Press 1953) 303 pp. As a conceptual framework, see, by the present author, 'Önmagát felemelő ember? Korunk racionalizmusának dilemmái' [Man elevating himself? Dilemmas of rationalism in our age] in *Sodródó emberiség* *Tanulmányok Várkonyi Nándor: Az ötödik ember című művéről* [Mankind adrift: Notes on the work of Nándor Várkonyi »The Fifth Man«] ed. Katalin Mezey (Budapest: Széphalom 2000), pp. 61-93 and 'Rule of Law – At the Crossroads of Challenges' *Iustum, Aequum, Salutare* [Budapest] I (2005) 1-2, pp. 73-88 {& <<http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20051sz/20051.pdf>> & in *Legal and Political Aspects of the Contemporary World* ed. Mamoru Sadakata (Nagoya: Center for Asian Legal Exchange, Graduate School, Nagoya University 2007), pp. 167-188 and also as 'Rule of Law: Challenges with Crossroads Offered' *Central European Political Science Review* 10 (2009) Spring, No. 35, pp. 42-68}.

⁴⁶ Cf. the case of, e.g., Pierre Teilhard de Chardin.

⁴⁷ Let us just refer to the synoptic approach by Barna Horváth or the psycho-analytical foundations in József Szabó's theory-building.

Colloquium

Császár Kinga
PhD-hallgató

Nőmozgalmak a dualizmus-kori Magyarországon (1867–1918)

Tanulmányom célja a nők – saját helyzetük jobbítására irányuló – törekvéseinek és azok társadalmi hátterének bemutatása olyan korban, amely a nagy változások ideje volt nemcsak a női jogok területén, de más társadalmi csoportok és intézmények esetében is. Ehhez a magyar nőmozgalmak célkitűzéseit rögzítő dokumentumokat, valamint a kortárs és későbbi szakirodalmat vizsgáltam. Arra kutattam a választ, hogy miként keresték helyüket a nők a megváltozott gazdasági környezetben, az ipari forradalom révén átalakult társadalmi munkamegosztásban. Amikor azt halljuk, „feminizmus”, legtöbbször a politikai választójogért küzdő angol középosztálybeli szüfrazettek jutnak eszünkbe. Pedig a 19. századi társadalmi problémák, és köztük a – közfelfogás szerint a társadalmi ranglétra alján elhelyezkedő – nők helyzete ennél sokkal mélyebben gyökerezett. A küzdelemnek csak egyik távoli állomása volt a közéletben való részvételért és a politikai jogokért való fellépés. A polgári társadalom asszonyai munkát kívántak és ehhez megfelelő szakképzést. „Nem azért, hogy férjeink jogait bitoroljuk, hanem hogy élhessünk.” – hangoztatták a francia forradalom asszonyai. A vizsgálat érzékelteti: annak ellenére, hogy a megvalósítás módja és ideje eltéréseket mutatott, a külhoni és a magyar női törekvések motivációi megegyeztek. „Azt akarjuk, hogy a nő ne maradjon meg mai lekötött, alárendelt szerepében, ne legyen örökös kiskorúságra kárhoztatva a családban” – hangoztatták 1911-ben a magyar aktivisták.¹ Rögös út vezetett azonban az első „nyilvános és rendes” női egyetemi professzor kinevezéséig, vagy éppen a kötelező és általános nyolc osztályos alapképzés bevezetéséig.

I. A nőemancipáció igényének megjelenése

A sok különbség ellenére kétségtelen, hogy a nyugati minták hatottak a magyar jogfejlődésre. Ezért nem tekinthetünk el a magyarországi történéseket megelőző folyamatok vizsgálatától. Egyes szerzők szerint a ke-

resztény tan – a bibliai kijelentéstől ehelyütt eltérve – nőellenes ideológiát hirdetett. Csak a niceai zsinat mondta ki egy szavazattöbbséggel azt a Szentírásból nyilvánvaló tény, hogy a nőnek is van lelke. Majd a középkori boszorkányüldözés megpróbáltatásai után az ipari forradalom és a felvilágosodás kellett ahhoz, hogy ne égessenek máglyán asszonyokat. Noha a reneszánsz és a reformáció emberközpontú ideológiája először – szemben a női jogok elismerésével – bizonyos foglalkozásokban korlátozta részvételüket. Így a reformáció egyik központjában, Angliában a nők eltűntek a korábban nem kizárólagos férfiszakmákból (pl. kovácsmesterség), ahogy eltűntek az addig tipikus női foglalkozások is, mint a sörfőzés, vagy a női sebészek és orvosok.²

A nőmozgalmak előtt az utat a 18. századi felvilágosodás nyitotta meg világszerte. Ekkorra a megváltozott társadalmi és gazdasági környezet hozta konfliktusok kiéleződtek, hiszen a nők helyzete a megváltozott viszonyokban rendezetlen maradt. A korai szerveződések – kialakult koncepció és megfelelő összefogás hiányában – politikai jogokért harcoltak. Ez azért is volt kézenfekvő, mert követeléseiket a forradalmak eszméibe illesztették és a forradalmárokhöz csatlakoztak. Csak az 1860-as években kifejezetten a női jogokért küzdő aktivisták ismerték fel azt, hogy a küzdelmet a nevelés területén kell kezdeniük.

Az angol nőemancipációs küzdelem említése azért fontos témánk szempontjából, mert a francia felvilágosodás eszmekörébe bekerülve világszerte ható tényezővé vált. Az angoloknál *Sarah Bly* esete nyitotta meg az angol jogrendszerre jellemző jogki-terjesztés folyamatát a nők jogai tekintetében. Sarah Bly-t 1739-ben választották London City egyik tisztviselőjévé. Az eset azért említésre méltó, mert a jegyzőkönyvek tanúsága szerint nők is szavaztak ügyében, tehát a nők Londonban – vagyonuk alapján – aktív választójoggal rendelkeztek. Ugyanis a bírói precedens szerint – amely egy *I. Károly* idejében tárgyalt ügyre hivatkozott – egy egyedülálló nőnek, ha szabad birtokos, a parlamentben szava lehetett.³ Azonban Angliában is csak 1832 után élénkült meg a küzdelem, és leginkább a politikai jogok területén, a választójogi törvénynek köszönhetően. Felsőfokú női képzést nyújtó intézmények, mint a Bedford College vagy a Queens College csak a 19. század közepén létesültek.⁴

A nőmozgalmak az amerikai kontinensen az 1776. évi szabadságharchoz kötődve indultak. Ebben az időszakban a női szabadságért folytatott küzdelem a polgári jogok problematikájával, itt elsősorban a rabszolgaság eltörlésért folytatott harccal párosult. Amerikában már az 1787-ben tartott philadelphiai kongresszus egyenjogúságot követelt a nőknek, bár a

függetlenségi háború a legtöbb államban változatlanul hagyta a nők hátrányos jogi megkülönböztetését, vagyis, hogy a „common law” jogi értelemben „halottak” tekintette a férjhezett nőt, aki egységet képezett férjével. Ez a felfogás a közjogi kirekesztettség kívül a magánjogi cselekvőképesség hiányát is jelentette. Az első szervezett nőmozgalmak később – 1830 és 1840 között – alakultak, amelyek a szavazati jog mellett a különbségek felülvizsgálataért, a női identitás, az anyaság vizsgálatáért küzdöttek.⁵ A második hullám az Egyesült Államokban csak jóval később, az 1960-as évek elején vette kezdetét.⁶ Ez utóbbi, „újfeminizmus” vagy „polgári feminizmus” névvel jelzett időszak törekvéseinek alapja a fogyasztói társadalom és a család kritikája lett.

Európában az új eszmék gyújtópontja Franciaország volt. De a 18. századi felvilágosodás gondolkodói sem vallottak egységes nézeteket. Egyes szerzők szerint a század legtöbb gondolkodója úgy vélte, hogy a nőket alacsonyabb rendűnek tartó beidegződés a nevelésből fakadt és a nemek között nem létezhet valamilyen velük született társadalmi különbség, hiszen „l’âme n’a pas de sexe”, vagyis „a léleknek nincs neme”.⁷ Azonban Montesquieu, Rousseau, Voltaire és Diderot, de még Rousseau forradalmi követői, Robespierre és Chaumette is, konzervatív nézeteket vallottak a női jogok területén.⁸

Bár a felvilágosodás ideológiája emberközpontú volt, és Condorcet már 1787-ben politikai jogokat követelt a nőknek, az 1791. évi francia Nemzetgyűlés megtartotta a teljes jogkülönbséget.⁹ A jakobinus konvent a női egyesületek működését be is tiltotta, tehát a forradalom eszméi az emberiség felét kifelejtették az emancipációs tervezetből.¹⁰ És miután a napóleoni jogalkotás még a forradalminál is jóval konzervatívabb volt, *Napóleon* polgári törvénykönyvében (Code Civil, 1804) gyámság alá helyezte a férjhezett nőt. Intézkedését azzal indokolta, hogy „Nem is francia az a nő, aki azt teheti, ami neki tetszik”.

A nők igazán csak az 1848-as forradalmak idején kerültek a politika porondjára, ez előtt csupán két úttörő munka született *Olympe de Gouges*¹¹ és *Mary Wollstonecraft*¹² tollából. Wollstonecraft már előrevetítette a 19. század végi követeléseket azzal, hogy rávilágított a nevelési rendszer hiányosságaira. Ezután hosszú szünet következett, amíg az 1860-as években megindult a nőmozgalmi szerveződés. A köztudatban élesen élő polgári liberális nőmozgalmak a 19. század második felében jelentek meg, érdemi befolyásra viszont csak az 1890-es években tettek szert. A témában publikált egyes szerzők úgy vélik, hogy paradox módon a nyugat- és kelet-európai nőmozgalmak – gazdasági és politikai fejlettségtől függetlenül – meglepő párhuzamokat mutattak. A legújabb szakirodalom az európai nőmozgalmak

történetét négy szakaszra bontja, melyek a következők: a felvilágosodástól a francia forradalom és a napóleoni korszak végéig; a napóleoni jogalkotás „visszacsapásától” a kezdeti nőmozgalmakig; az 1860-as évektől 1890-ig, a szervezett nőmozgalmak kezdetéig és végül 1890-től a polgári emancipációs nőmozgalmak és nemzetközi szervezetek fénykora, amelynek az első világháború vetett véget.¹³

II. Nőemancipáció vagy feminizmus?

A nyugatról érkező hírek már az 1870-es években hatottak a magyar közvéleményre, de az még éretlennek bizonyult a témára. Úgy gondolták, Magyarországon nem kell a szavazati jogért küzdő angol nők, vagy az amerikai bírósági és politikusként példáját követni.¹⁴ Még a női jogokkal foglalkozó lapok is felháborodtak *Majoros István* képviselő 1871. évi parlamenti beadványán, amelyben a nők egyenjogúsítását szorgalmazta, ezért nem meglepő, hogy indítványát a képviselőház 1872 január 13-án leszavazta. A képviselő újra felvetette az ügyet a nők nagykorúságáról szóló törvény 1874 május 20-i tárgyalásán, azonban meghallgatásra ekkor sem talált.¹⁵

A nemzetközi kapcsolatok ennek ellenére fontos szerepet tölthettek be a nők törekvéseiben, különösen annak igazolásában, hogy a női nem felemelése más kultúrnemzetek mintájára történik.¹⁶ A magyarországi nőemancipációs törekvések mégis merőben mások voltak, mint a külföldi példák. Egyrészt különböztek a szocializmus követőinek elképzeléseitől is annyiban, hogy hiányzott az egyenlőségi törekvések családrömbölő jellege. A szocializmus tanai szerint a magántulajdon és a család intézménye összefonódott, ebből fakadt, hogy e tanok követői a kollektívizmus eszméjét vallották a család megsemmisítése érdekében. De a magyar nők követelései mentesek maradtak a „*femme libre*” aspirációitól.¹⁷ Másrészt különbözött a mozgalom a kapitalista nyugati mintáktól is. Utóbbi különbséget mérhetünk például a szociáldemokrata nőmozgalmak törekvéseiből, amelynek a jövővíziója egy szocialista ipari társadalom volt. Sőt egy harmadik lényeges különbséget is meg kell említenünk, mégpedig azt, hogy ellentétben a nyugat-európai országokkal, erős városi polgárság hiányában a polgári átalakulás reformjait jórészt a középnemesség vitte véghez. Mivel a korai magyar nőemancipációs mozgalom, különösen az irodalom képviselői jelentős részben az értelmiségi középrétegből származtak, egyes szerzők az irányzat hibájaként értékelik azt, hogy vizsgálódása az értelmiségi nők művelődési helyzetére korlátozódott.¹⁸

Egyes szerzők szerint az 1840-es években Magyarországon a házassági jog témakörében cikkező írók leginkább a német jogfilozófia hatása alatt álltak, semmi jel sem utalt például arra, hogy a francia írók, mint *Balzac* vagy *Standhal* írásai ismertek lettek volna körükben. Legtöbbször a hegeli jogfilozófiát és *Fichte*¹⁹ nézeteit hirdették. *Hegel* a házasságot, mint erkölcsi viszonyt határozta meg, és kivételeket engedett annak felbonthatatlansága alól. *Fichte* úgy vallotta, hogy a nő a házasságban nem rendelkezik semmilyen önállósággal, nevét is elveszíti és a kívüljáról – jogi vagy politikai téren – csak férje képviselheti. Ugyanakkor a magyar szerzők figyelembe vették, hogy a nyugat-európaival ellentétben a magyar jogrend a férjhezett nőnek teljes cselekvőképességet biztosított.

Ahogy láthattuk, a polgári korszak magyar női törekvései arra irányultak, hogy a nők számára méltányos helyet biztosítsanak az ipari társadalom megváltozott munkamegosztásában. Különösen fontos megjegyezni, hogy a korai célkitűzések nem a polgári jogok követelésére vonatkoztak, és különösen nem a férfiakkal egyenlő jogok követelésére. Ezért nevezzük e törekvéseket összefoglaló néven nőmozgalmaknak és eltekintünk e helyütt a feminizmus kifejezés használatától.

III. Nőmozgalmak Magyarországon

1. A nőkérdés megjelenése hazánkban

Magyar nyelven nőekkel foglalkozó tudományos írás feltehetően először a 17. században jelent meg *Pázmány* Péter prédikációgyűjteményében. Ekkor még csak a házasságban élő asszonyok kötelességeivel és a leányok keresztény nevelésével foglalkozott a közvélemény. Haladó szellemű írás csak a 18. század utolsó harmadából maradt ránk, *Bessenyei* György női életre felkészítő tanácsadó könyvecskéje „*Anyai oktatása*” címmel. Haladó szelleme abban nyilvánult meg, hogy felvetette a párvalasztás szabadságát, sőt tanácsokat adott a házasságban élő nők számára a közvetett érdekérvényesítés elérésére. De ez sem eredeti munka még. Noha a műben erősen jelen volt a régi beidegződés: a két nem társadalmi szerepeiben is rögzült különbségét természeti elrendeléssel okolta, mégis értékes dokumentuma a magyarországi nőkérdésnek.²⁰ A női önérték első magyarországi megnyilvánulása egy férfi, *Bárány* Péter országgyűlési felszólalása volt, amelyben – angol mintára – követelte, hogy a nők is hallgathassák az üléseket a karzatról. Bárány azért hivatkozott angol példára, mert véleménye szerint a magyar alkotmány az angolhoz állt legközelebb. A képviselő szerint nincs

különbség a férfi és a nő értelmi képességei között, és ebbéli felfogása a nőmozgalmak csíráit hordozta már 1790-ben.²¹

A 18-19. században a nőkérdés irodalmi művekben is megjelent. Ekkor hazánkban a különböző szellemi irányzatok, mint a racionalizmus, a romantika és a felvilágosodás sűrítve jelentkeztek. *Herepei* János kálvinista prédikátor például már 1797-ben hevesen védte az asszonyok jogait.²² Az irodalom képviselői egyetértettek nemcsak abban, hogy a magyar nő műveltsége elmaradt a külfölditől, hanem abban is, hogy a természet azonos jogokkal ruházott fel mindenkit, nemre való tekintet nélkül. Úgy vélték, hogy történelmi példákra nem lehet alapítani a nő elnyomását, hiszen voltak olyan idők is a történelemben, amikor a nők voltak fölényben, uralmuk pedig nem volt olyan nyomasztó, mint a férfiaké. Hangoztatták, hogy a nők is csak a „szabad emberekhez méltó” polgári törvényeknek legyenek alávetve. Leírásaik nyomán új, elégedetlen nőtípus alakult ki, aki azonban nem volt forradalmi.²³

A nőnevelés jelentősége hazánkban – a 18. század utolsó évtizedeiben – politikai kérdésként merült fel. Úgy tartották, hogy a nemzet egysége megteremtésének záloga a magyar kultúra mind szélesebb körben való elterjesztése, ezért támogatták a nők oktatását is. Mindenképpen haladó eszmére vallott a nők korlátozott politikai jogaiért szót emelni az 1790. június 10-i országgyűlésen, még akkor is, ha az indítvány csak a nemesasszonyokra korlátozódott. Hiszen figyelembe kell vennünk, hogy Londonban is csak 1792-ben jelent meg *Mary Wollstonecraft* tollából a „*Vindication of the Rights of Women*” című írás, amelyben a nők társadalmi helyzetét, így a nőnevelés fogyatékoságát okolta szellemi önállóságukért. Az 1790-es években a magyar országgyűlésen felszólalók – *Bárány* Péter és *Pálóczi Horváth* Ádám költő – igaz, hogy csak a nemesasszonyok részére, de a tanuláshoz való jogot és politikai jogokat követeltek, a nők passzív országgyűlési részvétele mellett korteskedtek.²⁴ *Pálóczi* teljes hivatalviselési egyenlőséget kívánt a nőknek.²⁵ Ugyan saját maga nem vonta kétségbe a férfiak elsőbbségét a nőkkel szemben, mégis fontos haladás a nők érdekében történt felszólalása, akkor, amikor a francia Konvent kitiltotta őket minden nyilvános ülésről.²⁶ Az előbbi jogok persze nem maguktól értődtek volna, a nőknek cserébe a nemzeti művelődés, a nyelv, öltözködés és gyereknevelés területén kellett volna kötelezettségeket vállalniuk.²⁷

A reformpolitika sikerét többen a nők közéleti részvételében látták és hangsúlyozták, hogy a nők a hazai jog és a keresztény vallás erkölcs szellemében elismert jogokkal bírnak, ezekkel azonban a gyakorlatban felkészületlenségük miatt nem tudnak élni. Majd amikor ezek a törekvések *I. Ferenc* trónra

lépésével egy időre véget értek, a nők az irodalmi közszereplés igényével léptek fel.²⁸ A legsikeresebb író- és költőnők, mint *Molnár Borbála* és *Újfalvy Krisztina* továbbra is hirdették a nőnevelés fontosságát, olvasták a nyugati irodalmat, hangsúlyozták – Mary Wollstonecraft nyomán –, hogy a nők alávetttségének társadalmi és nem természeti vagy teológiai okai vannak. Azonban az egyéni akciók jelentősebb eredmények elérésére alkalmatlanok voltak, a szervezett fellépésre pedig még várni kellett. A korszak értékes hagyatéka, hogy a női individualitás kibontakoztatásának igényével, alapvető emberi jogok – mint szabad véleménynyilvánításhoz, művelődéshez való jog – vagy a házasság felbontására vonatkozó kereseti jog követelésével az utódok állásfoglalásait készítették elő.

Sokak szemében elítélendő volt, amikor egy sokgyermekes 43 éves családanya, *Karacs Ferencné Takács Éva* 1822-ben a Tudományos Gyűjtemény lapjain közvetetten bár, de bírálta az 1806. évi II. Ratio Educationis előírásait a lányok rendileg elkülönített oktatásáról. Ugyanis a pátens leányiskolákról szóló fejezete külön rendelkezett a „népből származó”, a „polgári származású vagy nemes” illetve a „kiváló családból való” lányok oktatásáról, különböző tananyagot előírva. Bár *Karacs Ferencné* nem társadalomalakító elhatározás vezérelte, csupán gyakorlatias megfontolások, később ő maga is úgy értékelte, hogy irománya nem tartalma, hanem az író neme miatt váltott ki heves vitákat.²⁹

Ekkor még csak egyéni munkák követeltek a férfiakhoz hasonló jogokat a nőknek. *Takács Éva* „Egy barátnémhoz írt levelem Nemünk ügyében” című, 1829-ben megjelent munkájában a házassági jog területén azt követelte, hogy a nőket és a férfiakat egyformán illesse meg a bontókeresethez való jog. Ezen kívül a közügyek intézésében kívánt részt.³⁰ Ki merte volna azt mondani, hogy *Takács Éva* kilépett rendeltetéséből? Hiszen 16 évesen árván maradt és két keze munkájával nevelte fel két fiútestvérét. *Takács* minden erejével a nőnevelésért harcolt, hiszen jól látta, hogy ez a nő társadalmi felemelkedésének előfeltétele. Nem is állt elő addig újabb követelésekkel, amíg a régiiek sem valósultak meg. Ebben sokkal realisabb volt külföldi társaitól.³¹

A magyar jog szerint – ellentétben a nyugat-európaival – a férjzett nőnek teljes cselekvőképessége volt és a jogrend személyi és vagyoni önállóságot biztosított számára. A nemes asszony jogainak képviselésében nem szorult férjére, sőt, szükség esetén férjét is képviselhetette a törvény előtt.³² 1848 előtt a magyar asszonyok kiterjedt magánjogi jogosítványokkal bírtak, gondoljunk csak a nagykorúsításra, a természetes és törvényes gyámság tisztére, a nő fiúsítására (praeficiáltatása), vagy arra, hogy a nő

házassága révén megnyerte a férj községi illetőségét, honpolgárságát, nevét, nemességét, címét és rangját, azonban ez fordítva nem volt igaz. Ugyan a vagyoni jogban tetemes hátrányuk volt a fiúgyermek mellett – a hadi szolgálat alapján járó adományok okán – azonban ez alól is kivételt képezett a leánynegyed intézménye. A hajadoni jog útján a fiútestvérek voltak kötelesek gondoskodni az atya halála esetén leánytestvérükről annak férjhez meneteléig. Ha pedig fiúk híján az oldalági atyafiakra szálltak az atya jószágai, haszonélvezőkként a birtokában maradtak férjhez menetelükig vagy halálukig. A házassági vagyoni jogban az ún. vagyoni elkülönítési rendszer állt fenn, de a paraszti osztályú asszonyok még ennél is nagyobb előnyt élveztek, őket közreműködésük okán a közszerzemény fele része illette. Az özvegyeknek hitbér járt első házasságuk után és az özvegyi öröklés szabályai is előnyösek voltak számukra.³³ A magyar asszonyok önjogúságát bizonyítja a rendi társadalomban, hogy a férjes, elvált és az özvegyasszony nem állt nemi gyámság alatt. Az intézmény *Werbőczy Hármaskönyve* szerint csak a hajadonokra (szüzek és leányok) vonatkozott.³⁴

Habár az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc sajtója tovább hangsúlyozta a nők szerepét a nemzet egységéért a férfi „társaként” folytatott harcban, mégis az 1848. évi V. törvénycikk 2. §-a egyértelműen kizárta a nőket a választásokból. Sőt miután az új törvények eltörölték a rendi előjogokat, megszűnt a főrendű özvegyeknek és a fiúsított nőknek az a közjogi jogosítványa, hogy megbízottaik (ún. ablegátusaik) révén részt vehettek a törvényhatósági ülésen és az országgyűlésen. Nem volt ez példa nélküli intézkedés tőlünk nyugatabbra sem. 1786-ban az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya visszavonta a nők választójogát azokban az államokban, ahol már kiharcolták (New Jersey, Virginia). De az 1789. évi francia forradalom sem terjesztette ki a polgári jogegyenlőség érvényét a nőkre, később pedig határozottan korlátozta politikai tevékenységüket (pl. 1793-ban a Konvent feloszlatta politikai klubjaikat és megtiltotta, hogy nyilvános gyűléseken vegyenek részt).³⁵

A már megérlelt emancipációs gondolat 1848-ban forradalmi erővel robbant. *Jókai* az „Életképek” című lapban intézett felhívást a nőkhöz, arra buzdította őket, hogy az általános szabadság kivívásával egyidejűleg ők is emancipáltassák magukat.³⁶ De a magyar nők most is józanok maradtak és józanságra intett *Gr. Teleki Blanka* válasza is, amely szintén az „Életképek” hasábjain jelent meg. A szerző továbbra is előfeltételnek tekinti és a megfelelő nőnevelésre összpontosít.³⁷ Sajnos a szabadságharc leverésével hazánkban a gyakorlati megvalósítás elmaradt. Az abszolutizmus korában a kérdés lekerült napirendről

és csak 1867 után jutott ismét felszínre Veres Pálné munkája nyomán.³⁸

2. A magyar nőmozgalmak szakaszai, az egyes korszakok sajátos követelése

A nőmozgalmak szervezett korszakának tevékenységét nem tudjuk értékelni az előzmények ismerete nélkül. Ezért szükséges Veres Pálné felhívása körülményeinek bemutatása. A témában rendelkezésre álló forrásokot értékelve alátámasztható Szapor Judit megállapítása, amely szerint az európai nőmozgalmakat általánosan periodizáló szerzők figyelmen kívül hagyták az egyes országok történelmi fejlődésének sajátosságait: a felvilágosodás eszméinek hatását, azt, hogy nem minden ország vette át a napóleoni kódexeket, illetve az 1848. évi forradalom is más célokat tűzött ki Franciaországban és másokat Magyarországon.³⁹ A magyar nőmozgalmakat leginkább a következőképp szakaszolhatjuk figyelembe véve a történelmi fordulópontokat: a kezdetektől 1896-ig, 1896-tól 1904-ig, 1904-től 1918-ig és 1919-től 1945-ig. Az általam vizsgált időszak a Kiegyezéstől 1918-ig tart.

Az 1850-es évekre a nő társadalmi állása egyszerűen már nem felelt meg a kor igényeinek, annak a kornak, amelyben a házasságok száma egyre csökkent, és amelyben a női ön- és családfenntartás kényszere mindinkább növekedett. *Kánya* Emília jól jellemezte a magyar „vénlányok” sorsát az 1860-as években: „Ha férjhez nem megy, a legörömtelenebb, a legelhagyatottabb jövőnek kell eléje nézni; nem tud semmit, nem tehet semmit, nem élhet senkinek és semminek a világon, és azon felül még ki is gúnyolja.”⁴⁰ Ezért a kezdeti kudarcok ellenére a folyamat nem állhatott meg. Már csak azért sem, mert a nők 1848–49 küzdelmeiben és különösen a megtorlások idején vállalt szerepét nem lehetett vitatni. A ruszka-bányai *Maderspach* Károlyné nyilvános megveszőztetésének történetét országszerte ismerték. Űgye sajnos a férj öngyilkosságával ért véget. De ismert volt Teleki Blanka és *Leöwey* Klára hadbíróági pere is.⁴¹

A nő kilépett a négy fal közül, nemcsak azért mert esetleg a harcokban elvesztett férj helyett kellett kenyérkeresőnek lennie, hanem mert bizonyos szempontból könnyebb lett a helyzete: a technika fejlődése nyomán a házimunka egyszerűsödött, az orvosi ellátás terjedése miatt a házi ápolás jelentősége csökkent és az általános tankötelezettség, a lányok egyre magasabb fokú iskoláztatása ezen a téren is levette a terhet a válláról. Felmerült egy átmeneti szerep lehetősége, a jótékonykodásé. Mégis, a női egyenjogúsítást feltétel nélkül szinte senki sem támogatta, a nők felsőbb iskoláztatására intézetek alapításához még mindig hiányzott a törvényhozói akarat.⁴²

A szervezkedés 1861-ben indult, amikor megalakult a Magyar Gazdasszonyok Egyesülete, majd pár évvel később, 1867 május 24-én Veres Pálné *Beniczky* Hermin és néhány eltökélt nő megalakították a Nőképző Egyesületet. Ettől az időponttól kezdve a magyar nők is szervezeten szálltak harcba jogaik kiterjesztéséért. Ezzel ellentétben az amerikai asszonyoknak például már az 1850-es években jogukban állt ún. meeting-eket, azaz népgyűléseket tartani, ott és akkor, ahol és amikor ők akarták.⁴³ Így volt ez 1852 októberében is, amikor arra az ötletre jutottak, hogy kivívják a jogot az országos ügyekbe való beleszóláshoz, szaktudományok, hivatalok vállalásához, kivéve a katonaságot. Ugyan a követelések ez alkalommal nem értek célba, de látható, hogy a szervezett fellépés jóval korábban megindult az amerikai féltekén. Az is jellemző, hogy a tudósító úgy írt a gyűlésen megjelenő amerikai asszonyokról, mint azon „úrnék és városi rendek”, akik „otthon dolgot nem találnak”.

Veres Pálné felhívását „A Hon” politikai napilap 1865 október 28-i számában adta közre. A nők helyzetét a dél-amerikai államok rabszolga-felszabadításával hasonlította össze, és fel kívánta szabadítani őket függő helyzetükből. A nők tudományos képzését tekintette a nőemancipáció előfeltételének, és felszólította nőtársait, hogy álljanak ki gyermekeik 18 vagy még inkább 19 éves korukig való taníttatása mellett. Ők maguk pedig, noha ezzel már elkéstek, képezzék magukat minden lehetséges módon és tegyék magukévá az egyesülési eszmét is ennek érdekében.⁴⁴ Nevéhez fűződik az első leányiskola felállítása, amely a középfokú nőképzés jelentős intézménye lett, és ezzel megnyitotta az utat a felsőfokú képzésért folytatott harcnak.⁴⁵ Veres Pálné történelmi érdeme, hogy azzal, hogy nőtársait az érdekükben zajló folyamatokban aktív részvétellel szólította fel, társadalmi ügyé tette a nőmozgalmat, tehát a nők művelődési és egzisztenciális érdekeit.⁴⁶

Kijelenthetjük, hogy a nőmozgalom területén az 1896-tól az első világháborúig terjedő időszakban a magyar fejlődés összhangban volt a nyugat-európai-val, a nőegyleti élet virágzott. Ez volt az utolsó olyan szakasza a magyar nőmozgalmaknak, amelyet még nem hatottak át teljesen ideológiai megfontolások. A 20. század eleji törekvések már erőteljesen ideológiai megalapozásúak voltak, legyen az szociáldemokrata, liberális vagy konzervatív attitűd.⁴⁷

A nőmozgalom eredményeket csak a kiegyezést követően tudott felmutatni, amikor a megváltozott gazdasági környezetben már szükségszerű volt a nők társadalmi szerepének változása. Az elszegényedő birtokossághoz vagy a közép- és kishivatalnok illetve az értelmiségi rétegekhez tartozó egyedülálló nők létfenntartása korábban is gondot okozott, a megfelelő,

társadalmi állásukkal nem ütköző munkalehetőségek híján. Az 1860-as évekre azonban már szinte megoldhatatlan volt e probléma, amely szorosan összefüggött a nők szakképzettségének hiányával.⁴⁸

IV. A nőmozgalmak irányzatai

Az általános felosztás szerint a magyar nőmozgalom két fő irányzat köré szerveződött, amelyek a konzervatív és neo-konzervatív, valamint a liberális szárny voltak. Valójában a nőmozgalom magát konzervatívnak nevező irányzata nagyon is modern felfogást hirdetett, a női nem számára új, saját helyet képzelt el az új társadalmi munkamegosztásban. Így például egyes képviselői szembehelyezkedtek a koedukációval és a mindkét nem számára egységes tanterv kialakításával. Ezzel – a modernisták szemében – a haladás ellenében foglaltak állást, viszont ők azt akarták elérni, hogy a nők ebben a haladásban saját és megfelelő helyet kapjanak. A másik irányzat főleg a birtokvesztett középső- és alsóbb társadalmi rétegek körében szerveződött. Utóbbiakhoz tartozó nők liberális, progresszív és szociáldemokrata nézeteket vallottak. Központi kérdésük, hogyan lehetne behozni a nőemancipáció terén fennálló lemaradásunkat. Ennek érdekében a férfiakat megillető kiváltságokat a nők számára is meg kívánták szerezni.

A nőmozgalmak ismertett két fő iránya, annak ellenére, hogy a gyakorlatban semmi közösséget nem mutatott, számos ponton hasonlított, különösen abban, hogy a változásokat elkerülhetetlennek és szükségszerűnek tartotta. A különbség lényegében abból állt, hogy az egyik irányzat teljesen új „nőiséget” kívánt látni, míg a másik azért küzdött, hogy a nők számára az új helyzetben igazságosabb helyet harcoljon ki.⁴⁹ A nőmozgalmak egyes, a következőkben ismertett szerveződése az előbbi két fő irányzat köré csoportosultak, ugyanakkor tagjai voltak egy szerteágazó és összefonódott nemzetközi hálózatnak is.

A Feministák Egyesülete nyugati mintára szerveződő polgári nőmozgalom volt, amely a Magyar Szociáldemokrata Párttal, az ipari nőmunkásokkal (akiket a szocialista szakszervezetek képviseltek), és az 1896 óta korlátozott egyetemi felvételt nyert női értelmiségi réteggel növelte az ambicionált nők számát.⁵⁰ A nőmunkásnők megjelenése a szerveződésekben fontos tényező a nőmozgalmak életében, hiszen ők korábban közéleti szerepet nem vállaltak. A Magyarországi Munkásnő Egyesület 1904-ben alakult meg *Gárdos Mariska* elnöklétével. Azokat a munkásnőket fogta össze, akiknek a szakmájukban nem működött szakszervezet. Megemlíthetjük a keresztény feminizmus nem számottevő táborát,

amelyben katolikus egyházi személyek is megbarátkoztak bizonyos reformok gondolatával. Az első polgári feminista szervezet, a Nőtisztviselők Országos Egyesülete 1896-ban jött létre. Néhány év múlva, 1904-ben bontott szárnyat a Feministák Egyesülete *Bédy-Schwimmer* Róza és *Glücklich* Vilma vezetésével. Nálunk a különböző nőszervezetek gyűjtőmedencéje a mindenkor arisztokrata vezetés alatt álló Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége lett.⁵¹ Ugyanis létezett egy konzervatív-arisztokratikus irányzat, amely ugyanazt hirdette, mint a klerikálisok, csak természettudományi és társadalomerkölcsi alapon. A szociáldemokrata munkát a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1905-ben alakult Országos Nőszervező Bizottsága hangolta össze. Korábban a földmunkásnőket, a dohányipari dolgozókat és a cselédeket sokáig nem engedték szervezkedni. A követeléseket tekintve, a szocialista igények különösen a munkaidő-csökkentés, a béremelés, a nők egészségét károsító és az éjszakai munkák tilalma, társadalombiztosítási rendszer és az egyenlő munkáért egyenlő bér. Politikai szempontból a szabadságjogok garanciája, elsődlegesen a választójog. A családjogban a gyermeknevelés társadalmi segítése – óvoda, bölcsőde – voltak.

Sajnos a szocialisták és feministák egymás ellen harcoltak a legkeményebben. A szociális követelésekkel szemben a polgári feministák elsőszámú követelése a nőképzés javítása, a nő családon belüli felszabadítása, a nemi felvilágosítás megszervezése volt. Abban egyezett a két irányzat, hogy küzdöttek a nőket megszégyenítő procedúrák (mint a házasságon kívül született gyermekkel kapcsolatos eljárás) ellen. Leginkább a választójog területén csapott össze a két irányzat, így gyengítve a női követeléseket.⁵² Ennek eredményeként 1919 után a feminista mozgalmat sikerült szinte teljesen a föld alá szorítani.

1890 óta – *Susan Zimmermann* felosztásában – két különböző nézet kezdett kirajzolódni a nőmozgalmak körében. A hierarchikus-integracionalisták tábor a szociális átalakulás eredményeit a nőkre vonatkozóan veszteség-történetként értékelte. Ezzel szemben állt a nőmozgalmak individualizációs-modernizációs szárnya. Ennek az irányzatnak a szemében a nőmozgalmak feladata, hogy idővel véget vessenek a férfi nem uralmának, valamint a nők gazdasági és társadalmi elnyomásának és megvalósítsák a nemek egyenlőségét. Lényegében a magyar nőmozgalom individualizációs-modernizációs szárnya a szociáldemokraták voltak, a polgári „radikálisok” és javarészt liberális erők. A hierarchikus-integracionalisták csoportosulása a katolikus nőmozgalmakból, a polgári nőmozgalmak „mérésékelt” szárnyából és nőmozgalmi pályájára lépett jótékonyági egyesületekből, valamint vallási csoportokból állt.

Tény, hogy a magyar női törekvések részei voltak egy nagyobb nemzetközi nőmozgalomnak. Így például az 1873. évi tőzsdekrach érezte hatását Európa-szerte, és Magyarországon is. Bizonytalanságot is eredményezett, hogy a bevétel növelése érdekében szabad-e a jövőben a nőket és lánygyermeküket foglalkoztatni. Másik példa a telefon és annak nyomán a „hivatali kisasszonyok” kérdése. Ők ugyanúgy jelen voltak Magyarországon, mint Ausztriában, Németországban vagy más országokban. Ezért tűnik meglepőnek, hogy a társadalmi változások hosszú ideig magyar területen rendszertanilag más eredményeket hoztak nálunk, mint más olyan országokban, ahol az ipari társadalomhoz vezető utat sikeresen megtették. Meg kell értenünk, hogy az egyes országokban megjelenő kísérő jelenségek mennyiségileg, térben és minőségileg nem egyforma változásokat eredményeztek.⁵³

V. A nőmozgalmak magyarországi célkitűzései

1. Házassági köteléki és vagyoni jog

A nők egyenjogúsítása is a kiegyezést követő polgári reformok keretében kezdődött el. Megjegyzendő, hogy a női törekvések a Habsburg monarchia viszonyain belül értékelendők. Itt a társadalomban a nemek viszonya a tradicionális családmóddal alapult. Kezdetben a nők Európa-szerte, így Magyarországon is egyszerűen polgári jogokat követeltek, a választójog csak a 19-20. század fordulóján került követeléseik listájára. A kiegyezés utáni törvényhozás eredményeként a családjog területén, a házassági vagyonjoggal összefüggésben történt meg elsőként a női jogok kiterjesztése. Ez lett a nyitánya a soron következő követeléseknek. Az 1874. évi XXIII. törvénycikk terjesztette ki a nők magánjogi cselekvőképességét. A törvény 1. §-a szerint a hajadonok 24-ik életévük betöltésével teljeskorúakká válnak és minden, a teljeskorúsággal járó jog élvezetébe lépnek. A kivételt a szabály alól a 2. § tartalmazta, amely szerint a nő – korára tekintet nélkül – férjhezmenetelével teljeskorúvá válik és e jogot akkor is megtarthatja, ha az 1. §-ban meghatározott életkor betöltése előtt özvegyiségre jut, a férjétől a bíróság határozata alapján szétválik, vagy házasságát a bíróság felbontja. Ennek jelentősége abban állt, hogy a törvény ugyanezt a rendelkezést férfiakra nem tartalmazta.

A házassági köteléki jogban már korántsem volt olyan kedvező a helyzet, mint a vagyonjogban. Ez jól megfigyelhető külföldi példákon keresztül is. Angliában például a férj törvényesen kérhette a különlést házasságtörés címén, ellenben a férj házasságtörése

erre nem volt elegendő indok, a nőnek még a férj vele szembeni különös kegyetlenségét is bizonyítania kellett. Különös kegyetlenséget azért, mert az angol férfinak joga volt testi fenytést alkalmazni feleségével szemben. De Franciaországban sem volt jobb a helyzet. Az 1804-ben hatályba lépő Code Civil szerint – amely szakítva a korábbi liberális rendszerrel kánonjogi elveket hozott vissza a magánjogba – abszolút bontó ok volt a nő házasságtörése, ellenben a férfié csak akkor, ha az ágyast a közös otthonban tartotta. Sőt a jogrend a tradicionális társadalmi rendet tükrözte abban is, hogy a házasságtörő nő három hónaptól két évig terjedő javító-fogházbeli elzárással volt sújtható, azonban a férfira ilyen rendelkezés nem volt.⁵⁴ A „nő köteles engedelmisségének” kitételét is csak 1938-ban törölték a családjogból. 1942-ben rögzítette a francia családjogi törvény, hogy a férjes asszony jogilag önálló személy, jogi cselekvőképességét azonban a házassági szerződés és a törvény korlátozhatta. A magyar házassági köteléki jog modernizációja 1894-ig váratott magára, és az „eredmény” a nemi jogegyenlőség tekintetében nem minden területen bizonyult tökéletesnek, sem magában a kötelező polgári házasságot bevezető 1894. évi XXXI. tc-ben, sem a joggyakorlatban.⁵⁵

2. Követelések a szociális gondoskodás területén

A nők családi és szociális helyzete tekintetében döntő jelentősége van az anyaságvédelem jogi szabályozásának. A nők küzdöttek a gyermekszüléssel járó kedvezmények és más szociális ellátások biztosításáért. Hiszen egészen 1891-ig nem volt kötelező őket gyermekágyi szabadságban részesíteni és erre az időre korábban segély sem járt részükre. 1928 előtt a nőknek nem volt öregségi, árvasági, özvegyi és rokkantsági biztosítása, de még a polgári korszakban bevezetett munkanélküli segély összege is kevesebb volt a nők esetében.⁵⁶ A 19-20. század fordulójára az aktuális jogpolitikai célzat az előbbi kedvezményeknek a megbiztosítás rendszerébe való beépítése lett, a magas csecsemőhalandósági arány csökkentése érdekében.⁵⁷

3. Oktatásügyi törekvések

A magyar nők az iskolai térfoglalás terén 1868-ban tartottak ott, ahol a francia társaik 1789-ben: 20%-uk tudott írni és olvasni. A képzési jogokat korlátozta, hogy a nő- és lányoktatás hosszú ideig intézményesen el volt különítve az oktatási rendszeren belül.⁵⁸ 1865-ig, Veres Pálné intézetének felállításáig az 1856 óta működő pesti Angolkisasszonyok intézete volt az

egyetlen középfokú oktatási forma lányok részére, legalábbis olyan, amely kenyérkereseti pályára készítette őket.⁵⁹ Miközben Európa-szerte már évtizedek óta tanulhattak nők különböző egyetemi fakultásokon, Magyarországon erre 1895-ig kellett várni.⁶⁰ A korabeli közfelfogás a nőket leginkább a pedagógusi és gyógyítói pályára tartotta alkalmasnak, ezért a tanítónők privilegizált helyet foglaltak el a magyar felsőoktatás fejlődéstörténetében. Mégis, sokszor a megváltozott társadalmi viszonyok és a gazdasági kényszerűség ellenére sem fogadták rokonszenvvel őket pályatársaik. Sokan még azt is megkérdőjelezték, hogy a tanítónők hivatásuk mellett férjhez mehetnek-e. De ez a jelenség más szakmák esetében is megfigyelhető volt, így például az egyetemen végzett első magyar medika a tanári lépcsőn járt fel és le, az előadó felügyelete alatt állt és külön széken ült a katedra előtt, nehogy a fiúk kikergessék vagy bántalmazzák.⁶¹

A felsőoktatásban megszerzett jogosítványokat is korlátozta az első világháború után az 1920. évi XXV. tv. *numerus clausus* rendelkezése, először a nők, majd a zsidó diákok körében. Így egyes egyetemi karokat, mint a jogi kar vagy némely műszaki fakultás, csak a második világháborút követően nyitottak meg számukra. Ellenpéldaként New Yorkban már 1890. március 30-án női ügyvédi iskolát nyitott egy svájci származású asszony, Emília *Kempin*, aki maga Zürichben szerzett jogi diplomát, de az ügyvédi gyakorlatot ott nem engedték meg neki. London egyetemi tanácsa is úgy határozott 1877-ben, hogy ezentúl bárminemű szakra beiratkozhatnak nők is. 1883-ra 30 orosz orvostan-hallgató nő szerzett doktori rangot, de Puna városában (Kelet-India) is felsőfokú iskolát nyitottak meg hindu nők számára 1884-ben. A magyar nőmozgalmak, ahogy már korábban is láthattuk, az 1860-as évekre ismerték fel, hogy a küzdelmeket az oktatás területén kell kezdeniük. Nem kívántak mást, mint a férfiakkal egyenlő képzési jogokat. Azonban az intézményes nőoktatás radikális változása csak az állam 1867 és 1895 közötti liberális politikája révén vált lehetővé.

4. Női törekvések a munkajogban

Ami a munka területét illeti, a hagyományos megélhetési formák és foglalkozások átalakultak, egyre kevesebb férfi tudott megélni a polgári vagy nemesi birtokból. A megváltozott társadalmi munkamegosztásban egyre több nőnek kellett kenyérkeresővé válnia, és a férfiak is a kiszélesedő állami munkaszektorban, a kereskedelem és az agrárium nem önálló foglalkozásaiban keresték a boldogulásukat. E tevékenységekbe való bejutás korlátozott volt, de még nagyobb probléma volt a női- és gyermekmunka

védelmének hiánya. A nők munkabére még 1917-ben is átlagosan 50-60%-át tette ki a férfiakénak.⁶² A nők a nemi megkülönböztetés új formáival szembesültek – természetesen a régiék mellett. Jó példája ennek *Illésy Györgyné Ember Karolina* ügye 1870-ből. Ő volt az első magyar képzett gyorsíró, aki országgyűlési gyorsírói állásért folyamodott. Kétségbevonhatatlan szakértelme ellenére *Somssich Pál* házelnök női mivolta miatt nem engedélyezte munkába állását, jöllehet az országgyűlés a döntés előtt megszavazta *Illésyné* alkalmazását. Mégis előrelépésként értékelhetjük az esetet a női munkavállalás ügyében, hiszen az országgyűlés, ahol férfiak ültek – *Deák Ferenc* támogatásával – nagy többségben elfogadta volna alkalmazását, és éppen *Illésyné* lett az, aki tevékeny szerepet vállalt a Nőiparegylet 1871. évi megalakításában, valamint a Nőipartanoda szervezésében.⁶³ Az anyaságvédelemhez hasonlóan, a munkavédelemben is radikális változásokra volt szükség. Gondoljunk csak az éjjeli munkavégzés szabályozatlanságára egészen 1908-ig, vagy a gyáripari dolgozók esetében arra, hogy az egészségre káros fehér és sárga foszfor alkalmazását csak 1911-ben tiltották be, de a nők bányamunkáját is csak 1939-ben.⁶⁴

5. A közéleti szereplés és a politikai jogok

A klasszikus polgári forradalmak nem hozták magukkal a nők egyenjogúsítását. Sőt e vívmányuk terén követték el a legnagyobb mulasztást. Franciaországban a férfiak általános választójogát már 1793-ban törvénybe iktatta a jakobinus alkotmány, a nők ugyanezt a jogot csak 1944-ben kapták meg. Egyes nyugati szerzők ezt azzal magyarázzák, hogy a női szavazók a hagyományos alapon szerveződött, és esetenként az egyházak befolyása alatt álló pártokat preferálták.⁶⁵ Megjegyezhetjük azonban, hogy a nők forradalom alatti politikai aktivitásának hosszú távon lettek eredményei és a korszak nem eredményezte a francia nők teljes kizárását a politikai életből, csak a perifériára szorította őket.⁶⁶ 1848 előtt a magyar nemes nők nem voltak olyan jogfosztott helyzetben, mint amibe az 1848. évi áprilisi törvények hozták őket. Ugyanis a rendi társadalomban az özvegyasszonyok bizonyos esetekben aktívan is betölthettek politikai tisztséget. Ilyen volt a kinevezésen alapuló főispánság, továbbá 1848 előtt a fiúsított nő és a férjének jószágaiban bent maradó özvegy az úriszék elnöke volt és képviselők által részt vehetett a törvényhatóságokon és országgyűléseken.⁶⁷ Az 1848. évi V. tc. azonban kimondta, a „nőszemélyek” nem tartoznak a választásra jogosultak közé, ezzel megszüntette a nemes nők addig közvetett választójogát. Annak ellenére, hogy az 1870-es évek jogász szerzői a magánjog terén egyes nemi megkülönböz-

tetéseket eltörrendőnek tartották, a politikai jogok megadását rendre ellenezték. Hazánkban nemcsak az országgyűlési követeknek népképviselői alapján választásáról szóló 1848. évi V. törvénycikk, de annak és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről szóló 1874. évi XXXIII. törvénycikk, valamint az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1913. évi XIV. törvénycikk is kirekesztette a nőket a jog gyakorlásából.⁶⁸ A kortárs szakirodalom véleménye szerint a teljes jogegyenlőség, különösen a politikai jogok megosztása nem volt kivihető.⁶⁹ 1848 után először a községekéről szóló 1886. XXII. törvénycikk adott képviselői jogot – ugyan közvetett formában – a községi képviselő-testületekben a helyben lakó legnagyobb adófizetők közé tartozó nőknek.⁷⁰ A vizsgált korszakban közvetlen szavazati jogot egyedül a reformált evangélikus egyház biztosított az özvegyeknek és nagykorú hajadonoknak.

A követelések a Monarchia válságát kísérő politikai nyugtalanság éveiben sűrűsödtek, ennek ellenére a magyarországi nőmozgalom a lassan ocsúdók közé tartozott. A Feministák Egyesülete lépett fel ekkoriban szociális jellegű követelésekkel, mint a vasárnapi munkaszünet visszaállítása, hétköznapiakon a zárórarendet betartása, a női foglalkoztatás kiszélesítése és a bérek emelése. A feminista mozgalom elsősorban a tisztviselőnők érdekeiért, a közszolgálati kirekesztettség ellen harcolt. Az első világháborúban sok férfi veszítette életét. A rosszul fizetett, meggyötört nők létfenntartókká váltak. A társadalmi elégedetlenség az oroszországi forradalmak hatására a tetőfokára hágott. Ennek köszönhető, hogy a nőtisztviselőknél nagy szerepük volt az őszirózsás forradalomban.

A választójog területén azonban a polgári korszakban, majd a Tanácsköztársaság idején elért kezdeti eredmények ellenére visszarendeződés figyelhető meg 1919 után.⁷¹ Az ekkor kiadott rendeleti módosítás mintegy 40 százalékkal, kb. 570 ezerrel csökkentette a választásra jogosult nők arányát. A nők választójoga a két világháború között is korlátozottabb volt a férfiakénál, és az általános női választójog csak a második világháborút követően, 1945-ben valósult meg. A demokrácia hazájának tartott Egyesült Államokban is csak 1920-ban vált általánosan elfogadottá a nők szavazati joga, és radikális változások Nyugat-Európában is többnyire csak a II. világháború után mentek végbe.⁷²

6. Nőmozgalmi célkitűzések a büntetőjog területén, a prostitúció visszaszorítására tett intézkedések

A nők társadalmi helyzetének vizsgálatakor nem tekinthetünk el a prostitúció tárgyától sem. Azon

tól, hogy tipikusan nőkhöz kapcsolódó foglalkozásról van szó, ugyanennyire átfogó társadalmi probléma, sőt sok tekintetben a társadalmi problémák szülte jelenség volt a vizsgált korszakban éppúgy, mint napjainkban. Annak ellenére, hogy a 19. század elején a prostitúció szabályozásában a tiltásé volt a főszerep, a század végére teljes „iparág” épült a „bujálkodásra”. Az intézmény rendkívül erős jelenléte bebizonyosodott hazánkban, különösen a 19. század második felében. 1815 után Pest a leánykereskedelem központja lett. Nem vonható kétségbe, hogy a prostituáltként megbélyegzett lányok és asszonyok jelentős része szegény volt és megélhetési problémával küzdött. A nők kiszolgáltatott helyzetén a szegényeknek nyújtott támogatások sem segítettek, mivel a társadalom legszegényebb rétegébe tartozó nőket ugyanúgy erkölcsileg bukottak tekintették, mint korábban, ezért a támogatásból kizárták őket.⁷³ Ekkorra már ismertek voltak a nemi úton terjedő betegségek veszélyei is.

Ezek az előzmények vezettek az 1867. évi fővárosi szabályrendelet kiadásához, amely részben legalizálta és így ellenőrzése alá vonta a jelenséget.⁷⁴ Ezt megelőzően a prostitúció hosszú ideig a szabályozás teljes hiányában megélhetési bűnözésként virágzott, annak minden kísérő jelenségével együtt. A részleges szabályozás azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket 1867 után. A prostitúcióhoz kapcsolódó bűncselekmények közül egyértelműen a leánykereskedelem bizonyult a legveszélyesebbnek, amely a korlátozott hatékonyságú állami bűnüldözés következtében elképesztő méreteket öltött. A magyar büntető törvénykönyv egészen 1908-ig egyáltalán nem büntette a valós életben virágzó megélhetési bűnözést, a leánykereskedelmet. Egyedül egy 1869-ben hozott miniszteri rendelet nyilvánította kihágásnak a fiatal nők külföldi bordélyba csábítását.⁷⁵ A kerítés büntetésének elmulasztását azzal indokolták, hogy magát a cselekményt nehéz bizonyítani, továbbá az áldozat is csak károsodik az ügy által. A kéjnéző még az 1908. évi módosítást követően is ki volt zárva a büntetőjogi védelemből, hiszen a kor felfogása szerint a kerítéssel előidézett erkölcsi bukás csak a tisztességes nőket sértheti, hiszen a kéjnéző esetében hiányzik a védeni kívánt érték. A politikai akarat 1908-ban gyenge volt ahhoz, hogy a legalizált prostitúciót megszüntesse. A törvényhozó véleménye szerint „az erkölcs követelményeihez a maguk egészében büntetőjogi szankciót fűzni nem lehet, mert a nemi szenvedélyek erejével és a társadalmi szokásokkal a törvényhozónak számolnia kell.”⁷⁶

Erre a problémára igyekezett megoldást találni mind a nőmozgalmi aktivisták tevékenysége, mind az 1910. évi Párizsi Egyezmény. Az aktivisták fő célja a „titkos prostituáltak” elleni védekezés és a

kéjnök kizsákmányolás elleni védelme, valamint az orvosi ellenőrzés mind szélesebb körű kiterjesztése volt. 1912-ben asszonyok pár fős csoportja kezdte meg munkáját a budapesti főkapitányság erkölcsrendészeti osztályán annak érdekében, hogy a regisztrációra jelentkezőket lebeszéljék szándékukról. A Magyar Nőegyesületek Szövetsége 1912-ben azt javasolta, hogy a regisztráció alsó korhatárát egységesen 18 évben határozzák meg. A szakirodalomban némelyek a 20. életévhez kötötték volna, de az életkor emelésére nem került sor.⁷⁷

Radikális változás e téren csak az első világháborút követően történt.⁷⁸ Úgy tűnik, hogy a hatalom egészen eddig nem törekedett a prostitúció visszaszorítására, és ez a vizsgált korszak végéig így is maradt. Máig eldöntetlen kérdés, hogy a prostitúció körüli morális-társadalmi törekvések, valamint a kormányzati jogpolitikai célzat mennyiben irányultak ténylegesen a probléma hathatós, gyakorlati megoldására.⁷⁹ Míg Magyarországon az előírásokat áthágó „titkos” prostituáltakra közbotrányokozás címén kirótt szankciók egy hónapnyi fogházbüntetésig terjedtek, addig Ausztriában 1885 után akár háromhónapnyi fogházbüntetésre és bizonyos esetekben akár kényszermunkára is ítélték őket. Az enyhe büntetési tételeken túl nem feledhető az sem, hogy a hatóságok a „társadalom szükségleteire” és a bordély tulajdonosoktól származó jelentős adóbevételekre hivatkozva gyakorta a szabálykövetés kikényszerítésétől is eltekintettek.

7. Akik kimaradtak a reformokból

A legrosszabb a cselédek helyzete volt, akiket egyébként a középrétegekhez tartozó nők is alkalmaztak munkaadóként. Az ő esetükben nem hoztak változást a nőmozgalmak, jogfosztott helyzetük 1907-ig változatlan maradt.⁸⁰ A cseléd munkába állásakor feladta szabadságát, függő helyzetbe került, még büntetőjogi felelőssége is korlátozott volt, viszont a munkaviszony megszűnése után ellátásra nem számíthatott.⁸¹ A mezei munkásnők és a házi cselédek az 1891. évi társadalombiztosítási reformból is kimaradtak, nem járt nekik a gyermekágyi segély sem. A rájuk is kiterjedő, kötelező gyermekágyi, illetve anyasági segélyt csak 1907-ben biztosította törvény, azonban a házi (belső) cselédeknek, akiknek többsége nyilvánvalóan nő volt, továbbra sem jártak ezek a kedvezmények. Az 1907. évi XLV. törvénycikk csak a külső (gazdasági) cselédeknek emelte ki a régi jobbágyi állapotból, részükre járt tisztes megélhetés, egészséges lakás, gyermeknevelési segély, ingyenes gyógyítás és agykori ellátás.⁸²

Adalék a háztartási munkások, később alkalmazottak életviszonyaihoz Kaposvár képviselő-testü-

letének a századfordulót követő években hozott, a cselédügy szabályozására hivatott rendelete, amely szerint tilos volt a cseléd erkölcsstelen életét feljelentés nélkül túrni, a „kóborló”, vagyis 9 óra után az utcára menő nőcselédek össze kellett fogni és orvosi vizsgálat alá vetni, tilos volt szőkevény cselédeknek menhelyet adni. Szőkevény volt az a cseléd, akinek nem volt helye. Őket kényszerrel internálták a rendelet alapján. Ilyen volt a pozsonyi rendőrfőkapitány rendelete is, amelyben napi 12 óra munkaidőt írt elő a cselédek számára, kéthetente három óra pihenővel. Azt is leszögezte a rendelet, hogy a cseléd a gazda házi fegyelme alatt áll.⁸³

VI. Következtetések

Egyes szerzők szerint a dezintegráció és fejlődés olyan rohamos gyorsasággal ment végbe a polgárosodás korában, hogy a társadalom a saját morális igényeivel még ma sincs tisztában.⁸⁴ A számos korlátozás és elszigetelődés ellenére a jogtörténészek ezt a korszakot mégis modernizációként értékelik. Ha arra a kérdésre keresem a választ, hogy a nők megtalálták-e helyüket az új társadalmi munkamegosztásban, nem tudok egyértelmű választ adni. Szembesülniük kellett azzal, hogy minden oktatási intézménybe korlátozott a bejutásuk. A sajtó polgári nyilvánossága és a nyilvános vélemény-nyilvánítás éppúgy nem-specifikus volt, mint a politikai szféra. Utóbbiból szinte teljesen ki voltak zárva. A magán-szféra területén a „kettős mércével” és a háztartási kötelezettségek dupla terhével küzdöttek. Végül az újonnan létrejött munkaerőpiacon, az önálló keresetszerzésben hátrányos volt a helyzetük a férfiakéhoz képest. Ott voltak még a polgári korszak előtti múltból örökölt beidegződések is, a tradicionális családmódellet továbbélés. A nők szembesültek a prostitúció jelenségével és problémájával, és általában véve a mindennapi élet szervezési gondjaival.

Mégis kénytelenek voltak részt venni a változásokban. A nőmozgalmak egyetlen irányzata sem kérdőjelezte meg a változások szükségességét, törekvéseik a jelzett fenyegetettségekre adott válaszok voltak. Sőt, a probléma éppen abból adódott, hogy a döntések meghozatalából, amelyek az egész társadalmat, így a női nemet is érintették, az ő részvételük hiányzott. Tehát a politikai küzdelem, és különösen a választójog iránti törekvés sosem volt öncélú, hanem a nők széles körű egyenjogúsításának lett az eszköze. A nők a közéleti részvétel igényével annak érdekében léptek fel, hogy a képzéshez és a munkaerőhöz való hozzáférés bővítése, a jogi és politikai egyenlőség felé, valamint az anyagság, a gyermekgondozás és a háztartási tevékenységek

elismerése érdekében az első lépéseket megtegyék. Úgy gondolták, ha eredményeket érnek el az előbbi területeken, az megváltoztatja a nőkérdést.⁸⁵ A nőmozgalmak fő törekvése éppen az volt, hogy rámutassanak a nő túrheterogén helyzetére: a magyar leány-kereskedelem elképesztő mértékére, a női becsület büntetőjogi eszközökkel való védelmének szükségére, az anyaság védelmének és a nők magasabb iskoláztatásának és alkalmazásának javítására vonatkozó intézkedések iránti társadalmi igényre, és ehhez megfelelő támogatottságot szerezzenek a közvélemény megnyerésével.⁸⁶

Jegyzetek

¹ Jánosy Gábor: A feminizmus Magyarországon. A szerző kiadása. Vasvármegye Nyomdavidállalat, Szombathely 1911

² Bassa Endre: Mit kell tudni a nőmozgalmakról? Magyar Nők Országos Tanácsa Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1982. 15-21. o.

³ Masson Bertha: The Story of the Women's Suffrage Movement. London 1912. 15-19. o.

⁴ Nagyné Szegvári Katalin: Út a nők egyenjogúságához. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1981. 7-18. o.

⁵ Pogány Zsuzsanna: Nőemancipáció 1790-1848. Minerva Kiadó, Budapest 1937. 5-7. o.

⁶ Luisa Passerini: A nők és a feminizmus története, Balassi Kiadó, Budapest 2003. 148. o.

⁷ Szerk. Palasik Mária: A nő és a politikum: a nők politikai szerepvállalása Magyarországon, Napvilág Kiadó, Budapest 2007 17-22. o.

⁸ Philippe Florent de Puissieux: La femme n'est pas inférieure à l'homme. London 1750. In: Nagyné Szegvári Katalin i.m. 7-18. o.

⁹ Condorcet: „Lettres d'un bourgeois de New-Haven a un Citoyen de Virgine”. In: L. Braun: Die Frauenfrage. Leipzig 1901. 73. 1. o.

¹⁰ Pogány i.m. 7. o.

¹¹ Déclaration des Droits de la Femme et de la Citoyenne, 1791

¹² The Vindication of the Rights of Woman, 1792

¹³ Paletschek, Sylvia – Pietrow – Ennker, Bianka: Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century; A European Perspective. Stanford University Press, California, Stanford 2004. 307-315. o.

¹⁴ A korból való Mill beadványa az angol parlamentben a birtokkal vagy önálló üzletrésszel rendelkező nők szavazati jogáról.

¹⁵ Fábri i.m. II. 247-280. o.

¹⁶ Zimmermann i.m. 9-17. o.

¹⁷ Pogány i.m. 38-51. o.

¹⁸ Baráth Ferenc: Nevelés, tudomány, nőügy. A nők munkaköre. 1872/73.

¹⁹ Ld. bővebben: J. G. Fichte: Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre. Jena-Leipzig 1796

²⁰ Fábri i.m. I. 13-14. o.

²¹ Pogány i.m. 13-18. o.

²² Az Asszonyok jussai. Kolozsvárott 1797.

²³ Pogány i.m. 27-38. o.

²⁴ In: Pálóczi Horváth Ádám: A magyar asszonyok prókátorai a Budán összegyűlt rendekhez 1790. L. Tud. Gyűjt. 1822.II.70. 1. o.

²⁵ Bassa i.m. 67. o.

²⁶ Pogány i.m. 17. o.

²⁷ Fábri i.m. I. 121-128. o.

²⁸ Fábri i.m. I. 13-17. o.

²⁹ Fábri i.m. I. 57-62. o.

³⁰ In: Takács Éva Munkái. Buda 1829. I. k. 73. 1. Ld. még Pogány i.m. 38-51. o.

³¹ Pogány i.m. 51. o.

³² Cserei Farkas: A magyar és székely asszonyok törvénye. Kolozsvár 1800. 12. o.

³³ Dr. Csiky Kálmán: A magyar nő jogai. Nemzeti Nőnevelés, 1894. 98-121. o.

³⁴ Ld. bővebben Máday Andor: A magyar nő jogai a múltban és a jelenben. Athenaeum ny. és k., Budapest 1913. 37. o.

³⁵ Fábri i.m. I. 215-216. o.

³⁶ Jókai Mór: Nő szabadsága. Életképek 1848. 385. 1. Gr.

³⁷ Gr. Teleki Blanka: „Előbb reform, azután Nőemancipáció”. Életképek. 1848. 593. 4. 1. o.

³⁸ Összeállították Rudnay Józsefné és Szigethy Gyuláné: Veres Pálné Beniczky Hermin Élete és Működése. Budapest 1902. 4. 1. o. In: Pogány i.m. 64-67. o.

³⁹ Szapor Judit: A magánszférából a politikai közéletbe: a női politizálás története a kezdetektől 1945-ig. In: Palasik i.m. 130-131. o.

⁴⁰ Ld. bővebben Kánya Emilia: A háború és a nők. Családi Kör, 1866. május 27. 482. h.

⁴¹ Ld. bővebben Fábri i.m. I. 241. o.

⁴² Fábri i.m. I. 237-314. o.

⁴³ Edvi Illés Pál: Az amerikai nők gyűlése. In: Fábri i.m. I. 286-290. o.

⁴⁴ Szerk. Fábri Anna: A nő és hivatása I. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777-1865. Budapest 1999. 312-314. o.

⁴⁵ Nagyné Szegvári Katalin i.m. 45-57. o.

⁴⁶ Veres Beniczky Hermin: Felhívás a nőkhöz. Hon. 1865. október 28.

⁴⁷ Szerk. Fábri Anna, Borbíró Fanni és Szarka Eszter: A nő és hivatása, II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866-1895. Kortárs, Budapest 2006. 5-7. o.

⁴⁸ Fábri i.m. II. 185-243. o.

⁴⁹ Zimmermann i.m. 19-55. o.

⁵⁰ Szapor i.m. In: Palasik i.m. 129-144. o.

⁵¹ Pl. gróf Teleki Sándorné, majd gróf Apponyi Albertné is vezették.

⁵² Bassa i.m. 67-80. o.

⁵³ Zimmermann i.m. 389-400. o.

⁵⁴ Herger Csabáné: A nővédtől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek. Budapest-Pécs 2006. 127-128. o.

⁵⁵ Herger Csabáné: The Introduction of Secular Divorce Law in Hungary, 1895-1918: Social and Legal Consequences for Women, Journal on European History of Law, vol. 3/2012, 138-148. o.

⁵⁶ Bassa i.m. 38-39. o.

⁵⁷ N. Szegvári i.m. 116-121. o.

⁵⁸ Susanne Zimmermann, Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen in Ungarn der Habsburgermonarchie 1848-1918, Vienna-Budapest 1999. 391-392. o.

⁵⁹ N. Szegvári i.m. 92-95. o.

⁶⁰ Fábri i.m. II. 85-182. o.

⁶¹ Kovács Judit: Utazás a női egyenjogúság körül. In: Bassa i.m. 45. o.

⁶² Bresztovszky Ede: A magyar ipari munkásság életviszonyai a háború alatt. Huszadik Század 1916. évf. 23-24. o.

⁶³ Fábri i.m. II. 186. o.

⁶⁴ N. Szegvári i.m. 116-121. o.

⁶⁵ Ld. bővebben Henig, Ruth – Henig, Simon: Woman and Political Power: Europe since 1945. London-New York 2000. 16. o.

⁶⁶ Szapor i.m. In: Palasik i.m. 129-144. o.

⁶⁷ Ld. bővebben Dr. Csiky i.m. 121. o.

⁶⁸ Bassa i.m. 41. o.

⁶⁹ Dr. Csiky i.m. 121. o.

⁷⁰ Gáspár Gabriella: A női jogok a magyar rendi társadalomtól a Horty-korszak végéig. 2005. In: Palasik i.m. 65-80. o.

⁷¹ Palasik Mária: A nők a parlamentben. In: Palasik i.m. 227-257. o.

⁷² Ld. bővebben Lehoczkyne Kollonai Csilla: Amerikai sikertörténet – európai változások. A női egyenjogúság a nemzetközi gyakorlatban. In: A hátrányos megkülönböztetés tilalmától a pozitív diszkriminációig. A jog lehetősége és korlátai. Budapest 1998

⁷³ Schreiber Emil: A prostitúció. Rendőrségi szaktan-folyamok Kiadmányai, Budapest 1917. 106. o.

⁷⁴ Pest város tanácsa 1867. október 30-án törvénybe iktatta a Bordélyházak és kéjhölgyek iránti szabályrendeletét (33.474/1867.) In: Miklóssy János: A budapesti prostitúció története. Budapest 1989. 37. o.

⁷⁵ Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest 1902. 646. o.

⁷⁶ Récsei Balázs: A kéjelgésügy szabályozása Somogy vármegyében a dualizmus második felében. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 32., Kaposvár 2001. 193. o.

⁷⁷ Schreiber i.m. 72. o.

⁷⁸ Miklóssy i.m. 89. o.

⁷⁹ Susan Zimmermann: Nemiség, tisztesség és szegénység. A nőkel és a prostitúcióval kapcsolatos vita és politika Bécsben és Budapesten a századfordulón. Rubicon 1998. 7. sz. 3. o.

⁸⁰ 1876. évi XIII. tc.

⁸¹ Fábri i.m. II. 185-243. o.

⁸² Jánossy i.m. 131-140. o.

⁸³ Bassa i.m. 67-76. o.

⁸⁴ Zimmermann i.m. 393. o.

⁸⁵ Zimmermann i.m. 9-17. o.

⁸⁶ Jánossy i.m. 5-70. o.

Homola Viktor

ny. főmérnök, energetikai tanácsadó

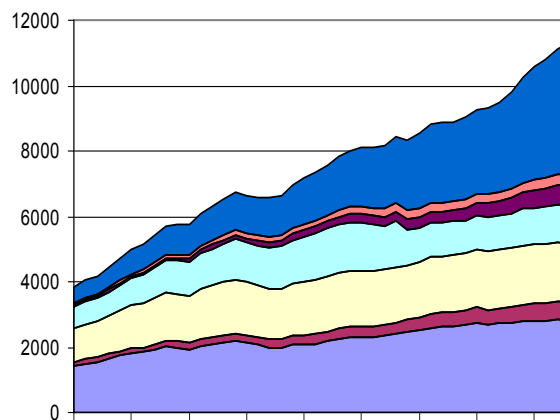
Visszatekintés és jövőkép az energiáról

1. A napjainkban tömegesen megjelenő hírek, közlemények között a klímaváltozás és a gazdasági válság a domináns. A kiutat mindkét esetben azzal a feltétellel keresik, hogy *fennmarad a folyamatos gazdasági növekedés, de egyidejűleg csökkenjen a környezet terhelése*. E bonyolult kérdéskör elemzésébe a jelenleg szokásosnál nagyobb mértékben kellene bevonni a rohamosan növekvő globális emberi társadalmat, mint a harmadik tényezőt. Az emberiség hosszú távú jövőjének nyugodt életfeltételeit alapvetően az élelmiszer, az édesvíz és a tiszta levegő együttes globális rendelkezésre állása határozza meg. Ezek hiányában elviselhetetlenül emelkedik az eltérő szinten élő és Európa kivételével folyamatosan növekvő létszámú népcsoportok közötti érdekellentét. Mindehhez energia szükséges a maga határaival. A jelenlegi pénzügyi válság és a klímaváltozás hatásának tartós kivédése nem oldható meg energia nélkül. Örülünk annak, hogy e témakör nemzetközileg is jelentős fórumait rendezték meg hazánkban a közelmúltban. (Ld.1., 2., 3., 4. vj.) E kérdéskörök tárgyalásánál lényeges tényező a *megközelítés módja térben és időben*. Természetes, hogy a közvetlen hatást mindenki a Földnek azon a pontján észleli, ahol él. A mai technikai feltételek, az információ átadás korábban elképzelhetetlenül széles kiterjedése és az energiaáramlás földrészek közötti hálózata mellett azonban senki sem tudja függetleníteni magát a szomszédai láncolatán keresztül érkező *globális hatásoktól*, következésképpen ilyen gondolkodásmóddal kell kezelnünk az energia lokális jövőkutatását is.

2. Tanulságos visszatekinténünk az *idővertikumra* is. A klímaváltozásra készülő elemzések általában az ipari forradalomig nyúlnak vissza, de esetünkben a globális energiafogyasztásnak a második világháborút követő, korábban soha nem látott növekedését mutató időszakára érdemes figyelni. Ennek veszélyes voltát már az 1970-es években felismerték a Római Klub gazdasági és ökológiai szakértői és ennek eredményeként 1972-ben kiadták a nagy vihart keltett *Meadows-jelentést* „A növekedés határai” címmel. (5. vj.) A korszakos jelentőségű végkövetkeztetés már a címből kiolvasható: a népesség növekedésében és a gazdaság fejlődésében már akkor kimutatható volt, hogy a növekedés tendenciái nem tarthatóak fenn hosszú ideig töretlenül. A válság a Földön csak úgy kerülhető el, ha az emberiség saját lélekszámát,

termelő és fogyasztó tevékenységét mielőbb korlátozza; ellenkező esetben hanyatlás következik be. A fogyasztásból élő termelő ipar és kereskedelem heves ellenkezéssel reagált erre és folyamatos nyomással el is érték, hogy a bizottság enyhítse a megállapításait, majd az anyagot annak elhallgatásával fokozatosan kivonták a gazdasági élet fókuszából. A jelentés arra sem tudott elfogadható javaslatot tenni, hogy miként látja elérhetőnek a lélekszám korlátozását, amely nemcsak gazdasági, hanem erkölcsi kérdés is. A Meadows jelentés tehát sorsdöntően fontos megállapításokat tett, de ezek kezelésére vonatkozó konkrét javaslatokat nem tartalmaz.

A környezet védelme és a világgazdaság fejlődése szoros összefüggésben állnak a globális energia felhasználással. E problémakörben első lépésként a teljes *primer alapenergia* felhasználást kell vizsgálnunk és csak ezt követően az ebből előállított *vége energiát* és a *hasznosított energiát*. (6. vj.) A primerenergiafajták közül a múltban és a jelenben a szén, az olaj, a földgáz, az atom és a víz szolgáltatja az érdemi részt a világmérlegben, a többi energiafajta – beleértve a megújulókat is – a jövő reménységei, jelenleg még nincs meghatározó szerepük. A primerenergia azonban döntő részben nem kerül közvetlen felhasználásra, hanem azt veszteséggel alakítják át *vége energiává* (pl. áram, üzemanyag, hidrogén, stb.), de ezek átalakítása *hasznosított energiává* (áram, hő, hűtés, mechanikai hajtás, fény, ipari termék, stb.) újabb veszteséggel jár. Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy a primerenergia gazdálkodásában a döntő veszteség annak átalakítása. El kell gondolkodnunk azon, hogy *helyes úton jár-e az EU*, amikor a széndioxid kibocsátás csökkentésére jelentős erőfeszítést tesz a megújulók támogatásával, és egyidejűleg *nem tekinti közhatalmi feladatnak az átalakítás és hasznosítás veszteségcsökkentését*, hanem azt a piactól várja. Az elmúlt évtizedek globális primerenergia fogyasztását mutatja be az 1. ábra.

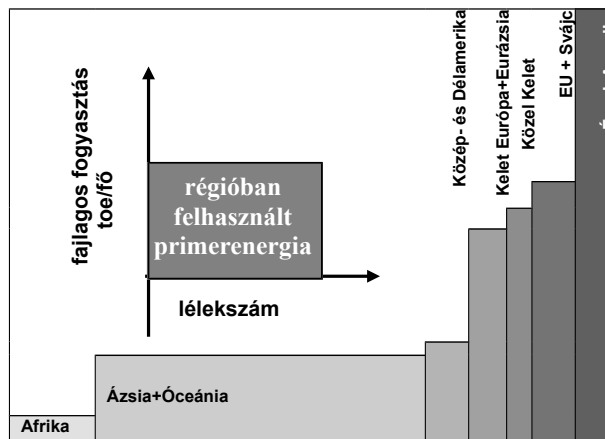

Globális primerenergia fogyasztás 1950 és 2008 között (7. vj.) Az ábra nem tartalmazza a nem kereskedelmi fogyasztásokat.

Gondolatmenetünk első lépéseként ennek felső határoló görbéje (tehát az összefogyasztás) bír jelentőséggel, amely bemutatja, hogy az 1965. évi fogyasztás 2008-ra közel háromszorosára nőtt. A földrészekre bontott fogyasztás azonban ettől lényegesen eltérő képet mutat. Az Európai Unió fogyasztása az 1980-as évektől jelentősen csökkent az összeomlott gazdaságú közép kelet-európai országok csatlakozása következtében és ez jelenleg is közel változatlan szinten áll. Ezzel szemben Amerika energia igénye folyamatosan gyorsan nőtt. A leggyorsabb a változás Ázsia + Óceánia és Közel-Kelet területén. Afrika közel 1 milliárd lakosával jelentéktelen az ábrán. Összességében – ugyan jelentősen különböző ütemben és átmeneti hullámzásokkal – de Afrika kivételével monoton fejlődést lehet látni.

3. Az energiafogyasztás elemzése egyúttal érzékelteti azt, hogy a Föld egyes régiói milyen fogyasztási szinten állnak. Az egyik erre jellemző érték az 1 főre jutó fajlagos primerenergia, amely a 2. ábrán látható. A táblázat kiinduló adatai (a régiók összesített primerenergia fogyasztása és lélekszáma) a hivatkozott két globális adatokat tartalmazó közleményből származnak. Jóllehet ezek az adatok önmagukban nem alkalmasak az adott régió technikai fejlettségének jellemzésére (ehhez a GDP bevonása is szükséges, de nem elégséges, ld. Stiglitz jelentést (4. vj.), mégis fontosnak tartom bemutatni a világ-gazdaságban jelentkező, általa tartósan fenntarthatatlannak tekintett fogyasztási különbségeket. A Föld lakosságának fele az Ázsia + Óceánia térségén olyan alacsony fogyasztással él, amely csak Afrikát előzi meg és a világlátlagnak csak 2/3-át éri el. Ezzel szemben a jóval kevesebb lakos számú fejlett régiók (Észak-Amerika, EU és Közel-Kelet) a világlátlag háromtól - hatszorosát fogyasztják. Kelet-Európa + Eurázsia (lényegében a volt Szovjetunió + EU-n kívüli Európa + Törökország) sora óvatosságra int, mert viszonylag magasnak tűnik a fajlagos fogyasztás (a világlátlag több mint másfélszerese), de ez pazarló energiagazdálkodást is mutat.

A fenti eltérések a közölnél sokkal szélsőségszerűbbek, ha a vizsgált csoportok méretét kisebbre választjuk, azaz nem kontinentális régiókat, hanem egyes országokat vizsgálunk. A jövőkutatás nehezen megítélhető és teljesíthető körülményeit és feltételeit vetíti előre a lassan hétmilliárd lélekszámú emberiség ijesztő fogyasztási megosztottsága. Ma már ugyanis mind nyilvánvalóbb, hogy az emberiség előtt álló problémák lényegesen súlyosabbak, mint amit a Római Klub tagjai az 1970-es években láttak. A jelentésben tárgyalt két fő tényezőt (népesség és gazdaság) kívül riasztó jelei észlelhetők az időnek, mármint annak az igénynek, hogy gyors és hatékony beavatkozás szükséges a globális jellegű társadalmi

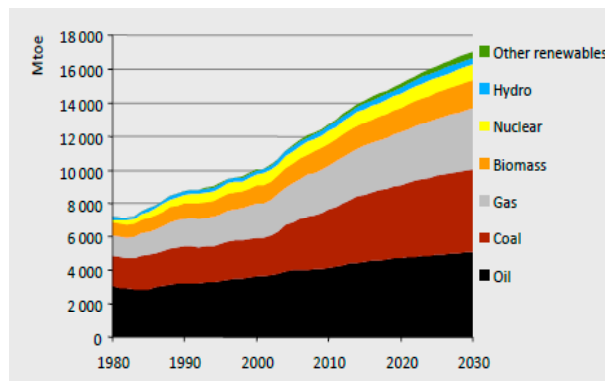
Régió (földrész)	lakosság M fő	fogyasztás M toe//év	fajlagos fogyasztás toe/fő	régió / globális átlag
Ázsia + Óceánia	3 757	3982	1060	0,64
Afrika	983	356	362	0,22
Közél-Kelet	194	614	3165	1,90
Kelet-Európa + Eurázsia	409	1175	2874	1,72
Európai Unió + Svájc	502	1790	3566	2,14
Közép- és Dél-Amerika	475	580	1220	0,73
Észak-Amerika	452	2799	6194	3,71
globális adatok	6 771	11295	1668	

2. ábra

Készült a 7. vj. és 8. vj. adatai alapján. A régiók 1 főre jutó fajlagos primerenergia felhasználása a 2008. évben.

robbanás elkerülésére. A liberális gazdaságfilozófia az általa is érzékelt problémák megoldását a szabad piaci gazdaság-szabályozásban látta/látja, de kétséges, hogy ez az önszabályozás valóban hatékony lesz-e, továbbá az ehhez szükséges időtartam rendelkezésére áll-e. Különösen sürgős a helyes jövőtervezés a Távol-Kelet jelenlegi rohamos fejlődése láttán.

Gyorsan változó világunkban a 2-3 évtizednél nagyobb előrettekintés nem realitás, csak jóslás. Ebből

3. ábra

A prognosztizált globális primerenergia felhasználás közepes ütemű változata 2005-től 2030-ig (9. vj.)

kiindulva az ilyen tanulmányok készítői a különböző fejlődési (fogyasztási) programokat párhuzamos jövőképekkel igyekeznek bemutatni és az olvasóra bízzák, hogy mit tart reálisnak. Ilyen prognózist mutat be a 3. ábra, amely közepes fejlődési ütemre készült. Ennek számunkra legfontosabb üzenete a globális összefogyasztás folyamatosan növekvő trendje 1980-tól 2030-ig. Feltűnő módon az olajár óriási ingadozása és a jelenlegi világgazdasági recesszió nem hagynak tartósan markáns nyomot az ábra összesítő görbéjének trendjén. A fosszilis primeranyag felhasználásának növekedése a vizsgált időszakban megállíthatatlannak tűnik. A megújulók, a víz és a biomassza kivételével, nem kapnak jelentős szerepet a világmérlégekben. Az atomenergia sem csökkenti a fosszilis fogyasztást. Mindebből az következik, hogy a hivatkozott néhány évtizedes jövőképben a primerenergia források korlátozó hatása még nem érvényesül, sőt lehetőséget ad a piaci igényekből fakadó többlet kielégítésére.

Itt merül fel a *globális társadalmi feszültségek riasztó növekedésének veszélye*, hiszen az egyes régiók közötti különbség várhatóan nem csökken, hanem növekszik. Ebben a helyzetben kell megkeresnünk a kiegyenlítődesnek, pontosabban fogalmazva a különbségek csökkentésének járható útját. A nagy kérdés azonban az, hogy a gyorsan növekvő létszámú emberiség részére reális lehetőség-e a felzárkózás. Durva becslés: a 2008. évi globális fogyasztás közel háromszorosra nőne az esetben, ha a világot egységesen az EU szintjére emelnénk (az amerikai szint esetében több mint négyszeres volna ez az érték). A gyors növekedést a szűkös energiaforrások, az elszegényedett nemzetgazdaságok, a környezetvédelmi törekvések és a technikai feltételek csak lassú ütemben teszik megvalósíthatóvá. Kína miniszterelnöke a felzárkózás folyamatát 100 évre becsülte egy napilap közlése szerint. Ezt látva vetette fel Soros György is az USA és Kína közötti gazdasági háború lehetőségét a Magyar Tudományos Akadémián. (2. vj.)

4. E nem túl optimista jövőkép közeli megváltoztatása kizárólag a fejlett országok kezében van. *Fékezniük kell saját növekedésüket* annak érdekében, hogy a *fejletlenek időt és lehetőséget kapjanak életminőségük gyökeres javításához*. Nagy kérdés azonban, hogy hajlandók lesznek-e erre a gazdagok önkéntesen, vagy csak külső erőszak hatására? A pesszimista közelkép mögött azonban már látható a *biztató jövő is*. Sokszínű lesz a primerenergia választék, amelynek kulcskérdése az energiaforrások gyökeres megváltoztatása. A teljes áttekintésre nem vállalkozom. Különösen figyelniük kell néhány hosszabb távon már elérhetőnek látszó olyan lehetőségre, amelyek esetenként több nagyságrenddel meghaladják a globális emberi fogyasztás mindenkori igényét.

- 1) A fosszilis korszak dominanciája megszűnik, mindamellett *biomassza* formájában mindenkor jelentős marad a világmérlégekben. Az évszázados nagyterjedésű erdőségek kivágása megengedhetetlen, mivel ezek fontos pillérei a bioszférának, hiszen innen kapjuk az életet fenntartó oxigént. Szükség van a gondosan kialakított, nem túl nagy biomassza hasznosító rendszerek üzemeltetésére, de csak azzal a feltétellel, hogy a környezettel összehangolt az üzemanyag gyűjtése és szállítása. A biomassza tüzelés leghatékonyabb területe elsősorban a hőszolgáltatás, itt jelentős lesz a szerepe a földgáz és olaj kiváltásánál ezeknek folyamatosan növekvő beszerzési ára. A biomassza lokális jellegű primerenergia, amelynek felhasználási módszerét egyedileg kell kiválasztani. Az egyes épületek fűtésétől a kiskörzetű (pl. falu) távfűtéséig terjedhet adott esetben kapcsolt villamosenergia termeléssel. (11. vj.) Megvalósítását jelentősen elősegíti a biomassza mérsékelt költsége. A biomassza hasznosításának széleskörű elterjedéséhez minden szükséges technikai információ és termékkutatási eredmény már rendelkezésre áll, tehát itt ésszerű gazdaságpolitikai eszközökkel gyors globális eredményt lehet elérni.
- 2) A *fissziós atomerőművek* a jövőben jelentősen segítik a villamosenergia igények kielégítését, de a jelenlegi erőmű technológia gyorsan fogyasztja a véges mennyiségű urániumot, így intenzív fejlesztésre lesz szükség a felhalmozódó nagy aktivitású hasadóanyag újbóli felhasználása érdekében.
- 3) A végleges megoldást a *fúziós reaktor* megvalósítása ígéri, amelynek kimeríthetetlen alapanyagkészlete a *vízben lévő hidrogén* lesz – a távoli jövőben. E reaktor típus kifejlesztéséhez az optimista prognózisok szerint is fél évszázadnyi idő szükséges.
- 4) A *napsugárzás* a földhő és az atomenergia kivételével minden más energiaforrásunk eredete, potenciálja emberi léptékben kimeríthetetlen. A WEA – a legtekintélyesebb energia információs központ – 2000. évi közlése szerint a föld felszínére érkező napenergia kb. 9000-szer nagyobb potenciált jelent, mint a jelenlegi globális primerenergia fogyasztás. (10. vj.) Ennek felhasználása azonban még sok műszaki fejlesztést kíván. Előrelépést jelent a besugárzott hőcellák növekvő elterjedése, amellyel jelentős megtakarításra van lehetőség, mivel nem csak a fűtés végenergia igényét váltjuk ki, hanem megtakarítjuk a primerenergia átalakításának veszteségét is.

- 5) A napenergia felhasználásának egyik alapvetően új útját ismertette Oláh György 2009 őszén a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadásában (1. vj.) a *metanolra* vonatkozó kutatásainak bemutatásával, amelyet párhuzamba állított az élő természet alapját képező fotoszintézissel. Előállítás a széndioxid és hidrogén egyesítésével történik. A hidrogént vízből kívánja előállítani fotocellával termelt villamos energiával. Igen előnyös energetikai tulajdonsággal rendelkező vegyület, amely helyettesíteni tudja az összes folyékony és gáznemű szénhidrogén üzemanyagot, tehát alkalmazása nem jelenti a jelenlegi technikai civilizáció gyökeres átalakítását. Atmoszférikus nyomáson jól tárolható és folyadékként szállítható, így alkalmas a napsugárzás időszakos rendelkezésre állásának kiegyenlítésére. Oláh bejelentette, hogy Kína mintegy 100 Mrd USD összegű beruházásba kezd egy metanol telep létesítésére.
- 6) Különleges napenergia hasznosítást várnak Ausztráliában az ún. *naptoronytól*, amely igen terjedelmes fényáteresztő felülettel letakart földfelszínen összegyűlt felmelegedett levegőt nagy átmérőjű magas kéménybe vezeti, és ott szélturbinákkal hasznosítja a levegőáramlás kinetikus energiáját. A gondolat nem új, 1985-ben már építettek Spanyolországban egy kísérleti berendezést 50 kW max. teljesítménnyel, amely bevált. A nagyipari alkalmazásra 2005-ben került volna sor 200 MW maximális és 80 MW napi átlagos teljesítménnyel (kéménymagasság 1000 m!), azonban ez késik, mivel a jelenlegi földgázárak mellett nem versenyképes a hagyományos erőművekkel. (12. vj.)
- 7) Líbia már 1995-ben a Tokiói Világenergia Konferencián tanulmányt tett közzé, amelyben a nagyméretű *sivatagos területeinek kihasználásával* egész Európa villamos energia ellátását kínálta napenergiával. (13. vj.)
- 8) A *földhő* ugyancsak kimeríthetetlen hőforrás, amely jól látható a WEA táblázatán (4. ábra). Figyelemre méltó, hogy a globális megújuló energia tartalékokból a földhő önmagában a teljes potenciál 2/3-át teszi ki. A fűtési és adott esetben hűtési képessége jól ismert. Ennek egy kiemelkedő hazai példája Törökbálinton a Pannon ház 180 db 100 m talpmélységű szondájával. (14. vj.) E hőszivattyús rendszer Európában széles körben elterjedt, ugyanakkor a földhő a villamosenergia termelésnél nem tudott ilyen eredményt felmutatni.

Erre az ellentmondásra hívta fel a figyelmet Rybach László – a World Geothermal Association elnöke

– a közelmúltban Budapesten rendezett Nemzetközi VI. (Kisteleki) Geotermális Konferencián az *Enhanced Geothermal System, EGS* (serkentett földhő rendszer) bemutatásával, amelyet kifejezetten villamosenergia termelésre fejlesztenek. (16. vj.) Több ezer méter mély fúrásokkal 200 C° feletti hőmérsékletű munkaközeget nyernek. A termeléshez mindig egy furatpár tartozik, az egyikre jut le a sajtolt víz, majd a forró kőzetet áthaladva a másikon jön fel a munkaközeg. A tényleges megvalósításhoz még jelentős K+F munka szükséges. Ilyen például a furatok közötti kőzet átjárhatóvá tétele és a kutak tisztítása. A kísérleti telepek létesítése folyamatban van, egy 200 MWe teljesítményű erőműhöz 43 furatot készítenek. Nagy előnye a rendszernek, minden egyéb megújuló energiaforrással szemben, hogy a nap- és évszakok, az időjárás nem befolyásolják a termelést, így 3-4-szer nagyobb a villamos kapacitás kihasználhatósága. (15. vj.)

5. Az emberi élet elfogadható szintű fenntartásához elengedhetetlen feltétel az elegendő élelmiszer,

Energiásforrás fajta	Kapacitás EJ/év
földhő	5000
nap	1575
szél	640
biomassza	276
víz	50
összesen	7541

4. ábra

A potenciális megújuló energia tartalékok (15. vj.)

ivóvíz és energia folyamatos rendelkezésre állása. Ezek között azonban az energia központi helyzetben van, mert alapvetően befolyásolja a másik két tényező volumenét. Mindez közismert tény a fejlett országok területén (1,5-2 milliárd fő), ahol olyan szintre tudták emelni a szolgáltatásokat, amely létrehozta a fogyasztói társadalmat, miközben minden korábbinál nagyobb ellátási különbségek jöttek létre az emberiség többi (4,5-5 milliárd fő) részéhez képest. A *társadalmi feszültséget kiváltó különbség az időben haladva nem csökken, hanem rohamosan nő*, mivel a fosszilis primerenergia hordozók termelésfokozását jelenleg még nem korlátozza a készletek kimerülése.

Ehelyütt nem foglalkozom a *klímaváltozás* problémakörével, de az energiapolitika ezzel kapcsolatos lépéseit érdemes megfigyelni az ott hozott elhatározások gyakorlati eredménytelensége szempontjából. Kiáltó példa erre a 2009-évi Koppenhágai Klímakonferencia, ahol az országok delegált képviselői nem voltak képesek elfogadni egy közös célkitűzést, nevezetesen azt, hogy a fejlettek önkéntes korlátozással teremtsék meg a fejletlenek kibontakozásának lehetőségét.

Sok a bizonytalanság, azonban egyértelmű, hogy 2030-ban alapvetően más lesz az energia vilásképe, mint ma. Az *átalakulás elkerülhetetlen*, de ez nem mindig úgy fog történni, ahogy szeretnénk. Kína, India, Közép-Kelet és más nem OECD régiók súlya rohamosan nő az energia piacon. A XXI. században a többletigény döntő részét továbbra is a fosszilis primerenergia hordozókkal elégítik ki, tehát az alacsony karbon kibocsátású technológiák megkerülhetetlenek. Az olcsó olaj korszaka elmúlt.

Globális energia hiánnyal távlatilag nem kell számolni, *legendő új primerenergia forrás* áll rendelkezésre, de ehhez igen jelentős K + F tevékenységre van szükség. Az idő rohan, most kell *cselekedünk, hogy elkerülhessük a társadalmi robbanást* az egyenlőtlenségek miatt. Ezt még *Friedman*, a globalizáció liberális apostolának tekintett amerikai közíró is veszélyesnek értékeli, amikor megállapítja: „Összegezve: nekünk nyugatiaknak alapvető érdekünk, hogy fenntartsuk a pekingiek, boise-iek, bangaloriak amerikai álmát. De ne áltassuk magunkat tovább azzal, hogy ez hárommilliárd új fogyasztó megjelenésével megvalósítható; hacsak az energiateljesítés és megőrzés területén nem találunk új megoldást. Ha ez nem sikerül, környezetvédelmi és geopolitikai fürgeteg veszélynek tesszük ki magunkat. Elérkezett az összefogás ideje, az együttműködés tárgya pedig az energia!” (17. vj.)

Jegyzetek

¹ Új lehetőség az energiapolitikában: a gazdaságpolitika és a metanolgazdaság szimbiózisa – Magyarországi lehetőségek (előadás MTA 2009.10.13.). Oláh György Nobel-díjas kémikus, az MTA tiszteleti tagja, miután 1994-ben az úgynevezett karbókationok területén elért eredményeierért megkapta a legrangosabb tudományos elismerést, figyelme a metanollal működő tüzelőanyag-cellák kutatása felé fordult és az elmúlt 16 évben erre a kérdésre összpontosította figyelmét. Az előadás fő mondanivalója egy olyan karbonciklus bemutatása volt, amely az emberi tevékenységből származó széndioxidot leválasztja, átmenetileg tárolja, majd hidrogén hozzáadásával metanolt hoz létre, végül eltüzelés után széndioxidot és vizet eredményez. Ez a ciklus lehetőséget ad az emberi energiateljesítés időbeli ingadozásainak hatalmas méretű kiegyenlítésére a metanol vegyületek tárolásával. A hidrogén előállítás nem volt tárgya az előadásnak, csak utalás történt a szoláris energia felhasználására. <http://vod.niif.hu/index.php?lg=hu&mn=archive&eid=96&sm=listevent>

² Soros György: Két szuperhatalom csatája. (előadás MTA 2009.10.31.) A magyar származású amerikai nagybefektető előadásában elutasította mind az állam által vezérelt gazdaságot, mind a piac mindenhatóságába vetett hitet. „A világ a gazdaságszervezés két, alapjaiban eltérő útja előtt áll, amelyek a nemzetközi kapitalizmus, illetve az állami kapitalizmus. Az előbbi, amelyet az Amerikai Egyesült Államok fémjelez, megakadt, míg a Kína által képviselt második feltörekvőben van” – mondta Soros György a Magyar Tudományos Akadémián (MTA), a CEU szervezésében tartott ötnapos előadásorozatának utolsó napján. <http://www.origo.hu/index.html>

³ IV. Nemzetközi Energia Fórum (Budapest 2009.11.16-17) A közép-európai térség államainak képviselői (korábbi miniszterelnökök, kormánytisztviselők, szakértők) konzultatív tárgyalásának fő témái: az energia a fejlődés és a szuverenitás

faktora, a politika és az üzlet összefüggése az energia biztonságban, a közös EU energiapolitika szükségessége. <http://www.budapestenergyforum.eu>

⁴ A GDP-n túl a gazdasági teljesítmény és a társadalmi jólét mérése (MTA 2009.11.25) A Corvinus Egyetem, a MTA, a Magyar Közgazdasági Társaság és a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Tanács közös konferenciájának fő témája a gazdasági teljesítmény GDP-vel történő mérésének hiányossága, mivel az nem érzékeli a jövőnket befolyásoló alapvető társadalmi tényezőket, mint a társadalmi polarizációt, a szegénységet, a kirekesztettséget, az ökológiai folyamatokat, a fosszilis energia fogyasztást és az éghajlatváltozást, valamint az az élelmiszer-biztonság kihívásait. Fontos része volt a konferenciának a Stiglitz bizottság idevonatkozó jelentésének vitája. <http://www.njfft.hu>

⁵ Magyar Virtuális Enciklopédia MTA. Meadows-jelentés – A Meadows-féle világmodell az 1970-es évek elején készült a Római Klub megbízásából. Létrévivői öt paramétert vizsgáltak: a világ népességét, a nyersanyagkészleteket, az egy főre jutó élelmiszerkészleteket, az egy főre jutó ipari termelést, valamint a környezetet szennyezőést. Az egyes paraméterek és azok változói (pl. a lehetséges munkahelyek száma, a meg nem újuló nyersanyagok mennyisége stb.) segítségével kidolgozott modellváltozatokból született meg az ún. *Meadows-jelentés* „A növekedés határai” címmel. A korszakos jelentőségű végkövetkeztetés már a címből kiolvasható: a népesség növekedésében és a gazdasági fejlődésben az 1970-es évek elején kimutatható tendenciák nem tarthatóak fenn töretlenül hosszú ideig. A válság csak úgy kerülhető el, ha az emberiség mielőbb korlátozza a lélekszámát, a termelő és fogyasztó tevékenységét; ellenkező esetben a jelenlegi növekedés folytatása előbb-utóbb hanyatláshoz vezet. <http://www.enc.hu/enc.htm>

⁶ Energiaszűrés megnevezései (Ströbl nyomán). *Primer (alap) energiák*: szén, kőolaj, olajpala, olajhomok, földgáz, urán, tórium, deutérium, trícium, lítium), napsugár, szél, víz, árapály, hullám, biomassa, földhő. *Szekunder (vég) energiák*: villamos energia, távhő (gőz, víz), üzemanyagok (benzin, diesel, metanol, stb.), földgáz, egyéb gázok, kőolaj-finomítási termékek, szénmésítési termékek, egyéb szilárd tüzelőanyagok, hidrogén. *Tercier (hasznosított) energiák*: mechanikai hajtások, fűtési hő, ipari hő, meleg víz, hűtés, fény, hang, informatika és kommunikáció, fázisváltás (szilárd-folyadék-légnemű), egyéb.

⁷ BP Statistical Review of World Energy Consumption. A Föld teljes lakott területét 7 régióra bontva közli a 2008. évi primerenergia fogyasztást. (Mtoe/év), <http://www.usaee.org>

⁸ GeoHive Global Statistics, 54 körzetre bontva közli az emberiség lélekszámát (fő), <http://www.geohive.com>

⁹ World Energy Outlook (Világ Energia Kilátása) 2008. Az OECD (Nemzetközi Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete) és az IEA (Nemzetközi Energia Ügynökség) éves kiadványa

¹⁰ World Energy Assessment (WEA), <http://www.undp.org/energy/activities/wea/draft-frame.html>

¹¹ Dr. Büki Gergely: Megújuló energiák hasznosításának helyzete és jövőképe. Magyar Energetika 2010. 1. sz.

¹² Homola Viktor: 1 km magas energiatorony építését tervezik Ausztráliában. Mérnök Újság 2003. 3. sz., <http://www.environmentmission.com.au>

¹³ Siala és társai: Planing for the Development of Solar Energy in Lybia, 16. Energia Világkonferencia, Tokió 1995

¹⁴ Tóth László: Földhőt hasznosító hőszivattyús beruházás földhőmonitoringja. Magyar Energetika 2010. 1-2. sz.

¹⁵ Ladislaus Rybach: Status and Prospects of Geothermal Energy, Proceedings World Geothermal Congress 2010, Bali, Indonesia 25-29 April 2010

¹⁶ The Future of Geothermal Energy Impact of Enhanced Geothermal Systems (EGS) on the United States in the 21st Century, MIT Massachusetts Institute of Technology, 2006, <http://geothermal.incl.gov>

¹⁷ Thomas L. Friedman: És mégis lapos a Föld, HVG Kiadó Zrt., Budapest 2006. 332. o.

Yoo-Hwan Kim, Ph.D in Law
 President of Korea Legislation Research Institute
 Professor of School of Law, Ewha Womans University

Introduction to Korea Legislation Research Institute

I. About Korea Legislation Research Institute

A. Establishment and Major Duties

Korea Legislation Research Institute (hereinafter KLRI), a government-funded research institute, was established in July 1990 to conduct professional research on legislation and systematically collect and manage legal information to assist in the formulation of national legislative policy and the timely and accurate distribution of legal information. The Korea Legislative Research Institute has the following duties: *research in domestic and overseas legislation and legislative policy; collection, management and distribution of legal information by its network service; publishing and distribution of laws and regulations and its additional resources; research in legislative techniques and the history of legislation in Korea; readjustment of legal terms, old legal codes; joint research in collaboration of domestic and overseas research institutes; operation of visiting-scholar programs for domestic and overseas researchers; execution of research projects entrusted by domestic and overseas research institutes and of research projects consigned by government or private entities.* As Korea's only government-funded research institute specializing in legislation, KLRI provides effective legislative solutions to current policy-making issues, utilizing the results of KLRI's high quality research. Furthermore, KLRI contributes to advancing Korea's legislation to the global standard and to enhancing its global accessibility through collecting and providing information on legislation of various countries around the world and providing English translation of Korean law.

Recently, KLRI has expanded studies to apply various methodologies in integrated social science by utilizing legislation evaluation techniques researched by KLRI, along with assisting national legislative policymaking through interdisciplinary studies and integrated studies. To address the needs for global legislation studies, KLRI has been extending a network of cooperation in legislation studies worldwide, securing the basis of global legislation studies by executing MOUs with government insti-

tutions and institutes of legal studies and legislative agencies in Brazil, Argentina, New Zealand and other countries around the globe. Together with these initiatives, KLRI will be actively pioneering a new set of legislative and regulatory systems in response to technological innovation in collaboration with specialists in the areas of science and technology. Looking forward, KLRI will make every effort to provide powerful impetus to the advancement in Korea's legislative policymaking and to establish a reliable foundation for Korea's positive engagement with the world by providing timely analysis on the latest legislative information from countries around the world.

B. History

The Korea Legislative Research Institute celebrated its 22th anniversary on July 30, 2012. Over the past twenty two years the Institute left these remarkable footprints: *July 30, 1990: Establishment of Korea Legislative Research Institute; Mar 12, 1998: Publication of a new edition of English Translation of the Statutes of the Republic of Korea; Jan 29, 1999: Membership to the National Research Council for Humanities and Social Sciences under the Prime Minister's Office; Oct 13, 2005: Launching of ALIN (Asia Legal Information Network); Aug 15, 2008: Partnership Contract with GGGI (Global Green Growth Institute); July 1, 2010 : KLRI 20th Anniversary International Academy Conference; May 11, 2011: Received the Best Institute Prize (for the fifth time) evaluated by the National Research Council for Economics, Humanities and Social Sciences; Dec 30, 2011: Publication of the KLRI Journal of Law and Legislation; Mar 14, 2012: Launching of the Legislative Policy Forum.*

C. Organization

1. Organization Chart

KLRI, with its president on top, consists of two Divisions, ten Departments and one Center. The two Divisions are Research Division and Management and Planning Division. Research Division has six research Departments, one Legislative Translation Center and a Research Support Department. Management and Planning Division is composed of Research Cooperation Department, Planning and Evaluation Department and Management Support Department.

2. Organizational Functions

a) *President*

The president of KLRI is appointed by the Chairperson of NRCS (National Research Council for

Economics, Humanities and Social Sciences) which is under the Prime Minister's Office. The president, the representative of KLRI, directs and supervises the Institute.

b) Research Division

1) Administrative Legislation Research Department

With the focus on such topics as advancing the legislative system, deregulation and overhauling unreasonable laws and regulations, and building a reliable social framework, administrative legislation research is carried out via in-depth analysis on a variety of research needs for administrative legislation, thus assisting the government's legislative policy-making, readjusting unreasonable laws and regulations, and contributing to enhancing Korea's international standing through helping advance its legislative system. There are two different kinds of research that is conducted regularly and non-regularly throughout the year at the KLRI: Basic and non-scheduled research. Basic research projects are conducted to discover and research subject matters of which an overhaul is deemed to be required from the middle- to long-term perspective, thus presenting directions for future legislative policies of the government. Non-scheduled research projects are conducted to discover and research timely and relevant subject matters in the administrative legislation field, thus enhancing the likelihood of their incorporation into public policies.

2) Economic and Social Legislation Research Department

With the focus on such topics as the advancement of the national legal system and the construction of a legal structure for advancing social coexistence, socio-economical legal research is carried out to meet varied legislative needs in the field of socio-economical legislation, thus supporting the government's legislative and policymaking functions and contributing to the establishing of a national legal system suited to the global setting. Basic research projects are conducted with the goal of discovering and researching mid- to long-term research projects on subject matters relating to industrial economy, society and culture, coexistence and common prosperity, and national budget, thus presenting directions for the government's legislation and policy-making in the future. Non-scheduled research projects and government-entrusted research projects are implemented with the goal of assisting the government in preparation for legislation designed to meet legislation and policy requirements of the year in the socioeconomic arena by readily responding to such needs.

3) Global Legislative Research Department

i) Global Legal Research

KLRI conducts global legal research to find fluctuating trends in the international society. By analyzing such trends, KLRI produces research results and legislative policy proposals applicable to domestic and foreign settings, thus leading government policies and international discussions and disseminating the results of research widely. In-depth global research is done as part of conducting research to provide solutions, which are responsive to the globalizing world and linked to government policy and to the international agenda, on the basis of legislative research compatible with reality. Legislative research in response to global issues (current studies) is for conducting legislative research in the time-sensitive global agenda, current policy issues or major social issues. Global E-Brief is conducted with the focus on international organizations and foreign governments and research institutes, proposals responsive to the global agenda and their relationship with domestic legislation are analyzed and organized to support the direction of Korea's policy and the efficacy of Korea's legislation. Building a global research network is also important in forming a research cooperation system with domestic and foreign research institutes in the legislation field and enhancing the efficiency of legislative research, and thus supporting Korea's legislation to satisfy the global standards. Domestic and Overseas Conference/Working-Group meetings are held to propose measures to improve on government policies via holding domestic and overseas academic conferences with the focus on global agenda.

ii) Green Growth Legislation Research

In order to support the green growth policy, the government's major policy priority, and to assist in the government's legislative efforts in giving a legal basis to it and in its smooth implementation, KLRI conducts research in ways to minimize the gap between related policies and the current legal system, thus presenting directions of policy which would be capable of leading the global trends in the related field. KLRI also puts forward ways to improve the current laws and regulations, with the aim of contributing to the successful execution of the green growth policy. Green growth legislation research involves essential research projects by proposing future policy directions via core research in major subject matters to support the green growth policy from the mid to long term perspective. There are timely research projects that present timely and relevant solutions to current issues in the green growth policy via short-term research. Also translations of green growth laws in major countries are published to provide reference materials helpful to policy-making and research in related areas by

publishing translations of green growth policy-related laws in major countries of interests. Newsletter on green growth in the international community is also released to monitor the current situation of green growth-related legislation in major countries and international organizations and provide its main contents via an e-mailing service. International conference relating to green growth is held, inviting domestic and overseas specialists to host academic conferences on major topics in green growth, thus providing in-depth, relevant research material.

4) Comparative Legislation Research Department

i) Comparative Law Research

By conducting systematized comparative law research, such as professional research based on comparative legal studies, accumulation and provision of foreign legislative information, and publishing of specialized comparative legislation publications, comparative legislation research is carried out to meet the needs of the government and the private sector for comparative legislation analysis. In addition, a global network of specialists in comparative law is maintained and KLRI acts as a hub of foreign legislation information in collaboration with domestic and overseas research institutes. KLRI's main task in this field of comparative law research is the research in comparative law which involves legislation research in raw material development cooperation in MAVINS countries. There are non-scheduled research in comparative law which provides intensive research analysis on current issues, such as a legislation analysis on the mediation of medical disputes in the United States. Research on the latest foreign legislation (periodical) is regularly conducted to provide analysis on the latest foreign legislation via a global network of research specialists in comparative law. KLRI Journal of Law and Legislation (published in English) is published to provide specialized research papers by publishing an international academic journal on the issues and trends relating to laws and legislation in countries around the world. Booklet on ASEAN Investment Law is annually released to provide translations and explanations of investment law in ASEAN countries to be used as a practical reference material for the government and the private sector.

ii) International Legal Collaboration

Via the Asia Legal Information Network (ALIN) comprising research institutes representative of each country in Asia, KLRI shares legal information on the countries to which member institutes belong and execute and support research activities on legislation in Asia. In particular, KLRI has accumulated source materials through studies on Korea's legislative development, has striven to share the legal information via ALIN, and has committed to cooperation and

support activities on the basis of international cooperative joint studies and research cooperation, thus expanding its contribution and influence in the field of legislation. International legal collaborations involve the operation of ALIN by operating a research-oriented network via hosting ALIN conferences and joint research with member institutes. It also includes publishing of research materials by analyzing legislative development in Korea and presenting it to developing countries, thus providing a Korean model of legislative development as reference material. And it also necessitates joint research by supporting joint studies and research activities on current issues of legislation among Asian countries.

5) Legislation Evaluation Research Department

With the aim of improving the quality and rationality of legislation, Legislative Impact Assessment Research is intended to develop and apply scientific techniques to evaluate the social, economic and environmental impacts of legal drafts and current Acts and subordinate statutes systematically and objectively, thus contributing to making our legislation more democratic and scientific. KLRI implements legislative impact assessment by conducting scientific and consumer-oriented research in legislation evaluation theories and methodologies and implementation of legislative impact assessment on the current legislative issues. The institute also manages the legislative impact assessment support system through increasing the efficiency and rationality of legislative impact assessment process via adoption and operation of an information system. The Academic support activities include circulating research results more widely by publishing specialized academic journal, Journal of Legislative Evaluation, and legislation evaluation-related booklets and translations. Building a research network is also part of KLRI's area of global cooperation by forming an information exchange system with domestic and overseas institutions and specialists in the area of legislation evaluation. Also, building a human infrastructure expanding a network of legislation evaluation-related human resources is done by expanding a pool of professionals, conducting interdisciplinary research and developing educational programs.

6) Legislative Analysis Support Department

KLRI aims to contribute to the advanced formulation of policy into legislation and to improve the quality of legislation by building a legislation analysis support system meeting the needs of the nation's current major issues. Ascertaining the needs for legislative analysis is important to determine the needs by receiving and managing legislative analysis applications via KLRI's Internet web-site and e-mail (analaw@kleri.re.kr). KLRI holds sectorial conferences on current

issues in legislation to gather opinions and discuss policy directions and execution plans, legislative plans, needs for legislative analysis and to decide whether to lend support to them. KLRI provides support programs suited to the needs for legislative analysis. Via analysis on the current legislation, any problems with the system and the contents of the law in the sector under investigation are diagnosed. Furthermore, the system and the contents of the legislative bill being promoted by the sector is analyzed and diagnosed via the analysis on foreign legislation and on legislative bills. The institute also implements legislative analysis, and provision and disclosure thereof said legislative analysis. By publishing Issue Papers on Legislative Analysis, and Legislative Analysis Support, KLRI provides the optimal legislative analysis results suited to the needs for legislative analysis.

7) Legislative Translation Center

Legal translation projects produce English translations of Korean laws. As societies accelerate their opening up, the range of economic activities expands into international dimensions, and cross-border exchanges among countries become more common. KLRI strives to further the world's understanding of the Acts and subordinate statutes of the Republic of Korea, strengthen Korea's international stature, stimulate overseas trade and exchange and to encourage the expansion of foreign investment in Korea via English translations of Korean laws. Legal Translation Team deal with matters relating to English translation service for the Korean laws and online publication of the current Acts and statutes of the Republic of Korea, etc. The issues at hand are matters relating to lending support to international cooperation projects and other programs in the related area.

8) Research Support Department

The Department assists research Departments and the Center in general.

c) Management and Planning Division

The Research Cooperation Department is in charge of research planning, public relations and management of global network. The Planning and Evaluation Department deals with the evaluation of institute assessment, management innovation, budget formulation and execution, and the operation of computer network system. The Management Support Department is in charge of human resources affairs, accounting, and general affairs.

II. Network

In this age of globalization, the Korea Legislative Research Institute has concluded MOUs with world's

leading institutions to pursue various academic exchanges and cooperation such as joint-research and exchanges of researchers and information. The 34 institutions that KLRI concluded MOUs located over five regions and fifteen countries.¹

III. Services

A. Publications

1. Research Reports

To assist the government in formulating legislative policies, the Korea Legislation Research Institute has published more than 230 research reports and has completed more than 1,560 research projects, collections of materials, etc., since its establishment.

2. Issue Papers

The purpose is to disseminate knowledge and experience in legislation by explaining issues in national policies or major issues in the latest legislation connected directly with the lives of citizens and by pointing out major contents, characteristics, implications, etc. of the statutes from the point of view of legislative practices.

3. Journal of Legal Research

The Journal of Legislation Research is an academic journal in the field of law which is published in June and December every year for the purpose of finding the theoretical basis for desirable legislation and providing legislative support for the formulation of national legislative policies by analyzing the actual state of legislation in the Republic of Korea. It points out the problems of current legislation in the special issue, presents legislative opinions and improvement methods, and includes selected articles.

4. Legislative Impact Assessment Research

The Legislative Evaluation Research is published once every year. It promotes professional academic researches in legislative evaluation through presentation of general legislative evaluation theories, development of advanced legislative evaluation, comparison with foreign legislative evaluation examples, and legislative evaluation examples of the current statutes of the Republic of Korea.

5. KLRI Journal of Law and Legislation

KLRI Journal of Law and Legislation is a journal of legal studies published for the purpose of facilitating substantial use of the global network provided by the Institute and providing a forum for forging

a global academic alliance among legal scholars and executive officers in various countries. It will promote understanding of legislations in various countries, provide support to the national legislation policies, and facilitate legislative development, by accumulating a diverse range of achievements based on comparative legal research on current global issues and legislation trends in the global arena.

6. Latest Foreign Legislation Information

Its purpose is to assist in formulating legislative policies and in carrying out relevant research by providing various legislative examples through prompt investigation and provision of the latest foreign legislation including information on the establishment and amendment of statutes of each country, legislative issues, major contents of the established and amended statutes, the expected effects and implications of such establishment and amendment, etc. and through presentation of the status and contents of legislation of each country corresponding to a domestic demand for legislation and current domestic issues.

7. Bub Yeon

The Korea Legislation Research Institute's promotion magazine 'Bub Yeon' contains 'Legislative Column' which discusses legislation from a macroscopic point of view, 'Issue and Prospect' which analyzes issues for each field of law, 'Report Briefing' which promotes research achievements of the Korea Legislation Research Institute, and other major publications and news of the Korea Legislation Research Institute.

B. Membership Services

1. Internet Members

The lists and contents of research reports, legislative materials, etc. published by the Korea Legislation Research Institute may be searched and downloaded

after registering for membership on the homepage (<http://www.klri.re.kr>) with no membership fee.

2. Web Service of the English Translation of the Statutes of the Republic of Korea

The Korea Legislation Research Institute provides the web service of the English Translation DB of the Statutes of the Republic of Korea, using its experience in the publication of collections of statutes and the maintenance and management of statute database. Korea's only English translation database service providing 1,200 materials including current statutes of the Republic of Korea, such as the Constitution and important Acts and Enforcement Decrees.²

3. Search Methods and Features

There are various convenient search methods such as alphabetical search, search by field, search by terminology and search by promulgation date and number. The text content leads to easy access to other contents. You have easy access to the full texts of the statutes and amendment histories. Provisions of relevant Acts referred in the text are hyper-linked to the texts of the referred provisions.

Notes

¹As for Foreign Legislative Researchers' Service Regions and Countries, see Japan, China, Taiwan, United Kingdom of Great Britain and Northern Island, Federal Republic of Germany, French Republic, Italian Republic, Republic of Austria, Swiss Confederation, Republic of Turkey, United States of America, Argentina, Israel, Republic of South Africa, Australia. Some examples of Foreign Partner Organizations: British Institute of International and Comparative Law, Center for Asian Legal Exchange, Nagoya Univ., Japan, College of Law, Univ. of the Philippines, Philippines, Far Eastern National Univ., Russia, Foro de Estudios sobre la Administracion de Justicia (FORES), Argentina, Groupement de Recherches sur l'Administration Locale en Europe (GRALE), Université Paris Panthéon-Sorbonne, France, Indiana Univ., USA, King's College Law School London, United Kingdom, National Legal Center of Mongolia, Ministry for the Environment, New Zealand, University of Sao Paulo, Brazil, Univ. of Cologne, Germany.

²See <http://elaw.klri.re.kr>; choose "Law Search" menu

Kiss Mónika Dorota
igazgatásszervező jogász

A területszerkezési eljárás alapvetése

1. A szabályozás alapja

Hazánk Alaptörvénye értelmében Magyarország területe megyékre, városokra és községekre tagozódik. A városokban kerületek alakíthatók. Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény (a továbbiakban: Möt.) értelmében a helyi önkormányzás a település, valamint a megye választópolgári közösségének joga, melynek során érvényre jut az állampolgári felelősségérzet, kibontakozik az alkotó együttműködés a helyi közösségen belül. A helyi önkormányzás joga a települések (települési önkormányzatok) és a megyék (területi önkormányzatok) választópolgárainak közösségét illetik meg. Települési önkormányzatok a községekben, a városokban, a járásszékhely városokban, megyei jogú városokban és a fővárosi kerületekben működnek. A fővárosi önkormányzat települési és területi önkormányzat.

A Möt. – teljes egészében sarkalatosnak minősülő – V. fejezete tartalmazza a 2013 január 1-jétől hatályos területszerkezési eljárás alapvető szabályait. Ennek keretében megállapítja a területszerkezési eljárás közös szabályait és az egyes speciális területszerkezési eljárásokat, ügýtípusokat: a) az önálló község alakítását (utaló jelleggel a település egyesítés megszüntetésére); b) a települések egyesítését; c) a területre átadását (amely magában foglalja az átadást, átvételt, cserét); d) a település megyék közötti átcsatolását; e) a várossá nyilvánítást; valamint f) a fővárosi kerület létrehozását, a kerületi határok megváltoztatását. Az utóbbi esetben gyűjtőfogalmat alkalmazott a törvényalkotó, mert a fővárosi kerületi határ megváltoztatásához hozzátartozik a fővárosi kerület területrészének más fővárosi kerülethez való csatolása, a fővárosi kerületnek a fővárosból való kiválása és önálló önkormányzattá nyilvánítása, valamint a települési önkormányzatnak a fővároshoz történő csatlakozása.

A Möt. felhatalmazta a Kormányt a területszerkezési eljárás egyes speciális aspektusainak szabályozására, amelynek a Kormány a területszerkezési eljárásról szóló 321/2012. (XI. 16.) Kormányrendelet (a továbbiakban: Kormányrendelet) megalkotásával tett eleget. Ez a jogszabály ugyancsak 2013. január 1-jétől hatályos, és – igazodva a Möt. szabályozási

sémájához – közös és különös szabályokra tagolódik.

A képviselő-testület nem kapott felhatalmazást a területszerkezési eljárás rendeleti úton történő szabályozására. Ezzel kapcsolatban csupán érintőleges tárgycsoportok szabályozhatók az önkormányzati rendeletben: a falugyűlés¹ és a helyi népszavazás.²

A normatív szabályozás mellett az Alkotmánybíróság gyakorlata is jelentősen befolyásolta a terület-szerkezési eljárást, különös tekintettel a jogértelmezésre. Jóllehet új jogi szabályozás van hatályban, az alkotmánybírósági határozatok egy része jelenleg is átfedi a gyakorlatot.

A Möt. 157. § b) pontja hatályon kívül helyezte a területszerkezési eljárásról szóló 1999. évi XLI. törvényt (a továbbiakban: Tetv.), amelynek alkalmazási körébe beletartozott a megyei jogú várossá nyilvánítás és a megye területének, elnevezésének, székhelyének a megváltoztatása is. A Möt. 156. § (2) bekezdésének a) pontja értelmében az Ötv.-nek „a község, a város és területük” címet viselő V. fejezete is hatályát veszítette 2013. január 1-jei időponttal. A korábbi és a jelenlegi szabályozás összevetéséből megállapítható, hogy a megyei jogú várossá nyilvánítás mint sajátos területszerkezési eljárás megszűnt: a meglévő megyei jogú városaink számához képest ez a kör a jövőben nem bővíthető tovább.³

A Möt. bevezetette a *járásszékhely város* fogalmát, emellett – a korábbiakhoz hasonlóan – szabályozza a *nagyközséget* és a *városi kerületet* (pontosabban ennek kialakítása lehetőségét) is. A képviselő-testület által kialakított városi kerület⁴ önállóan nem rendelkezik az eredeti helyi önkormányzás jogával; e körzetben mindig csak származtatott legitimációval rendelkező önkormányzat működhet⁵ (a képviselő-testület szerveként konstituált településrészi önkormányzat), míg a járásszékhely város⁶ és a nagyközség igen;⁷ azonban ez utóbbi települések nem képeznek önálló területi egységet az Alaptörvényben szabályozott államterületi tagozódásban, így megállapítható, hogy ezek is a községekhez és a városokhoz tartoznak. A nagyközségi cím és a járási státusz nem szereshető meg területszerkezési eljárás keretében.

A területszerkezés fogalmát illetően sem a Möt., sem a Kormányrendelet nem ad definíciót. A terület-szerkezés lényege szerint egy, már meglévő államterületi struktúra módosításának a lehetővé tétele egyes területek, települések vagy azok területre közzogi státusának megváltoztatásával, a törvényben rögzített esetekben, a hozzájuk rendelt törvényi és kormányrendeleti eljárásjogi szabályok és feltételek megtartásával és teljesülésével. Ennek értelmében a területszerkezési eljárás sikeres lezárulása bizonyos esetekben nemcsak a helyi önkormányzatok, hanem – a területszerkezési szinttől függően – a helyi (járás-

si) vagy a területi (regionális, dekoncentrált) államigazgatási szervek illetékességi területére is hatással lehet, abban az esetben, ha ezek illetékességi területét oly módon szervezték meg, hogy az átfedje és azonos legyen a helyi önkormányzatok territóriumával. Természetesen az országos illetékességű államigazgatási szervek szempontjából a területszervezési eljárás eredményeként kialakított új helyi vagy területi struktúrának nincs jelentősége.

2. Közös szabályok

2.1 A közös szabályok köre

A Mötv.-nek és a Kormányrendeletnek a területszervezési eljárásra vonatkozó közös szabályai azokat a területeket ölelik fel, amelyek valamennyi eljárás során érvényesítendőek. Ezek javarészt a döntéshozókhoz, ez által közvetve a területszervezés szintjeihez, az eljárásjogi hatáskörökhöz, határidőkhöz, a döntésekhez és azok hatályba lépéséhez kapcsolódnak, de a közös szabályok rendelkeznek az új földrajzi névről, a területváltozás költségeiről, a helyi nemzeti önkormányzat véleményeztetéséről, az előkészítő bizottság és a falugyűlés szerepköréről, valamint a kezdeményezéshez szükséges dokumentációról is.

2.2 A területszervezési eljárás szintjei

Területi szint	Területszervezési ügytípus	Döntéshozó
Helyi (települési)	önálló község alakítása településegysítés megszüntetése települések egyesítése területrész átadása (átadás, átvétel, cseré)* várossá nyilvánítása	Köztársasági elnök (miniszter)***
Területi (megyei)	település megyék közötti átcsatolása fővárosi kerület létrehozása** fővárosi kerületi határok megváltoztatása**	Országgyűlés

* A területrész átadása, átvétele és cseréje kizárólag helyi szinten megy végbe: az érintett helyi önkormányzatok képviselő-testülete között létrejött és a választópolgárok helyi népszavazáson kimondott támogatásával megkötött *közjogi megállapodásán* nyugszik.

** A fővárosi önkormányzat települési és területi önkormányzat. A területszervezés szempontjából nem az önkormányzati szintnek van dominanciája, hanem annak, hogy a kezdeményezett területszervezési eljárás milyen módosulást eredményez az

államterületi beosztásban. A főváros esetében a valamennyi kezdeményezés érdemében történő döntés az Országgyűlés hatáskörébe tartozik.

*** A miniszter – a területszervezési eljárás szempontjából – ún. közbenső döntést hoz(hat), ami érdemi hatással lehet a kezdeményezésre. A települések egyesítése tárgyában a miniszter két esetben nem terjeszti elő a kezdeményezést: a) a települések nem egybeépültek; b) a jogszabályban előírt eljárási szabályt nem tartották meg.⁸ Az önálló község alakításakor a miniszter akkor nem terjeszti elő a kezdeményezést, ha: a) az eljárási szabályokat nem tartották meg; b) a kezdeményezés nem felel meg a törvénybeli feltételeknek.

Ha a miniszter a várossá nyilvánításkor a kezdeményezést nem támogatja, akkor a tájékoztatásában előadja a megítélése szerint szükséges települési fejlesztési kritériumokat, és az érintett önkormányzat csak e feltételek teljesítésével ismételheti meg és egészítheti ki a korábbi kezdeményezését. Egyebekben pedig a miniszter előkészíti az Országgyűlés és a köztársasági elnök hatáskörébe tartozó területszervezési döntéseket.

2.3 A területszervezési eljárás szakaszolása

A területszervezési kezdeményezések a területi szinttől függően két csoportra oszthatók: a helyi (települési) és a megyei (területi) kezdeményezésekre. A területszervezési eljárás – a területrész átadása, átvétele, cseréje kivételével, amely, mint említésre került, helyi szinten megy végbe – alapvetően *két*, egymástól markánsan *elhatárolható szakaszra* tagolódik. Az első szakasz az *önkormányzati szakasz*, amely tartalmát tekintve az érintett település(ek) helyi önkormányzatának a hatáskörébe tartozó kezdeményezést és az ezzel összefüggő helyi feladatok keretét öleli fel; a második szakasz a kezdeményezésnek a kormányhivatalhoz történő felterjesztésével megkezdődő *államigazgatási szakasz*. Mindkét szakaszt a Mötv. karakterizálja, amihez képest a Kormányrendelet az eljárásjogi szabályokat részletezi.

Az önkormányzati szakasz első eleme a terület-szervezés iránti kollektív igény feléledése és az ennek hatására történő előkészítés. A területszervezés kezdeményezője lehet a választópolgári közösség, a képviselő-testület vagy a főváros esetében a Kormány. Az előkészítési munka tartalma attól függően változik, hogy ki kezdeményezte az eljárást, és hogy milyen típusú területszervezési ügyről van szó. Valamennyi területszervezési kezdeményezés – a várossá nyilvánítás kivételével – helyi népszavazáshoz kötött. A helyi népszavazást megelőzően az önálló község alakítása, a településegysítés megszüntetése és a területrész átadása esetében a falugyűlés legalább

háromtagú előkészítő bizottságot választ, amelynek feladatait és hatásköreit – az egyes eljárásokra vonatkozóan – a Kormányrendelet határozza meg. A helyi népszavazás anyagi jogi szabályait az Ötv., a Mötv. egyes rendelkezései, az elrendelésre irányuló eljárásjogi szabályokat pedig a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény (a továbbiakban: Ve.), valamint a helyi népszavazásról szóló önkormányzati rendelet tartalmazza. A helyi önkormányzás keretei között végbemenő szakaszt a dokumentumok beszerzése, egyeztetési, tájékoztatási és véleményezési funkciók kötik össze, amelyek tartalma és felelőse a területszervezési ügypustól függ.

A területszervezési eljárás második szakasza – az ügypustól függően – az állami szervek hatáskörébe tartozó eljárás lefolytatása – ami az önkormányzati szakasz pozitív lezárulásával, a képviselő-testület határozatának a polgármester általi felterjesztésével veszi kezdetét – és a kezdeményezett ügy érdemében történő döntéshozás. A kezdeményezés előterjesztése, illetve a döntésre történő előkészítés a kormányhivatal és a miniszter hatáskörébe tartozik. A helyi szintet érintő területszervezésre irányuló eljárásban meghozandó döntés a köztársasági elnök, míg a megye, illetőleg a főváros és kerületeinek területét érintő döntés az Országgyűlés hatáskörébe tartozik. A területszervezési eljárás érdemében történő pozitív döntés után az ügy visszaérkezik a helyhatósághoz, és a Mötv. az egyes ügypusoknál további teendőket rendel el.

A két szakasz közül az önkormányzati szakasz rejthet magában több problémát, amely jórészt szabályozási ellentmondásokból, ez által jogértelmezési nehézségekből fakad, a területszervezési eljárásra vonatkozó jogforrásokban alkalmazott szakkifejezések körében ugyanis fogalmi egységtelenség konstataálható. A két jogforrás, a Mötv. és a Kormányrendelet egymással ugyan összhangban használja a *területszervezési ügypusok elnevezéseit*; az Ötv. egyes rendelkezései – így különösen a helyi népszavazásnál alkalmazott szakkifejezések⁹ – azonban problémát okozhatnak az egységes fogalomhasználatban, illetve jogértelmezésben.¹⁰

Az Ötv. értelmében a képviselő-testület az alábbi területszervezési ügypusokban köteles helyi népszavazást kiírni: a településnek a területével határos másik megyéhez történő átcsatolására irányuló kezdeményezés; a községegyesítésnek és a községegyesítés megszüntetésének kezdeményezése; új község alakításának kezdeményezése; lakott területrész átadása, átvétele cseréje.

A területszervezési kérdésben megtartandó helyi népszavazás jogi minősége tárgyában az Alkotmánybíróság következetesen azt az álláspontot képviseli, miszerint az e tárgyú helyi népszavazás funkciója

alapvetően más, mint a többié: a területszervezési ügyekben a döntés nem a képviselő-testület, hanem az ügy tárgyától függően az Országgyűlés vagy a köztársasági elnök hatáskörébe tartozik, ezért a testület szerint a területszervezési ügyekben elrendelt helyi népszavazás – az Ötv. kötelező eredményt deklaráló szabálya ellenére – véleménynyilvánító joghatású.

Kifejezetten időszerű az Alkotmánybíróság álláspontjának az újraértelmezése: a helyi népszavazáskor ugyanis – a lakott területrész átadása, átvétele, cseréje kivételével – a területszervezési eljárás megindításáról, vagyis magáról a *kezdeményezésről* kell döntenet, ami alapvetően más megvilágításba helyezi a helyi népszavazás eredményének jogi megítélését. Az Ötv. a területszervezési ügyek esetében a kezdeményezésre, s nem az ügy érdemében történő döntésre¹¹ hatalmazta fel a választópolgárok helyi közönségét, a kezdeményezésben történő döntés pedig helyi önkormányzati (képviseelő-testületi) hatáskör, ezért az elrendelt helyi népszavazás kötelező eredményű, azaz joghatását tekintve ügypöntő lesz. A helyi népszavazás joghatását mindig a helyi önkormányzás keretei között kell vizsgálni és értelmezni: ha ez a kritérium (értsd: a képviselő-testület – helyi önkormányzat¹² – hatáskörébe tartozás) megvalósul, akkor közömbös az, hogy az állami szervek szempontjából nézve az elrendelt helyi népszavazás véleménynyilvánító,¹³ ahogyan arra az Alkotmánybíróság több határozatában is utalt.¹⁴

2.4 A területszervezési eljárás kronológiája

A Mötv. kimondja, hogy az Országgyűlés és a köztársasági elnök – az országgyűlési képviselői és az önkormányzati általános választás évének kivételével – évente egy alkalommal dönt. Az Alkotmánybíróság jogértelmezése szerint a területszervezési döntéseknek a választásra, illetőleg a képviselőre gyakorolt hatása indokolja azt, hogy a törvény az általános választások évében kizárja a területszervezési döntés meghozatalának lehetőségét, és kimondja, hogy a területszervezési döntés csak az önkormányzati általános választás napján lép hatályba.¹⁵

A kormányhivatal és a miniszter egyes intézkedései és azok határideje a Kormányrendeletben nyert elhelyezést. A kutatóban kérdés fogalmazódhat meg azzal kapcsolatban, hogy mi okból járt el így a törvényhozó: az eljárásjogi normákat egységesen miért nem a Mötv.-ben szabályozta? A Mötv. alapvetően sarkalatos jogszabálynak minősül, míg ugyanez – értelemszerűen – nem mondható el a Kormányrendeletéről, így a Kormányrendelet szabályai lényegesen könnyebben módosíthatók, de a Mötv. által megszabott határidőkhöz természetesen igazodniuk

kell. A Kormányrendelet azokat az eseményeket és határidőket szabályozza, amelyek során a felelős – jelesül az eljárás államigazgatási szakaszát képező kormányhivatal vezetője és a miniszter – tisztán eljárásjogilag cselekszik (előterjeszt, megvizsgál, értékkel, véleményez, álláspontot indokol, hiánypótlást rendel el, kiegészítésre hív fel, tájékoztat, megküld), és nem hoz a kezdeményezett területszervezési ügy érdemére kiható döntést.

2.5 A területszervezés kezdeményezéséhez szükséges dokumentumok

A Kormányrendelet meghatározza, hogy a terület-szervezés kezdeményezéséhez milyen dokumentumok csatolandók, emellett tartalmaz két olyan normát is, amelyek hatálya alá csak meghatározott területszervezési eljárások tartoznak.

A két norma közül az első kimondja, amennyiben a kezdeményezés új hivatalos földrajzi nevet tartalmaz, a javasolt névről ki kell kérni a *Földrajzinév-bizottság*¹⁶ véleményét. Új hivatalos földrajzi névre, vagyis a leendő település elnevezésére az alábbi esetekben kerül sor: önálló község alakítása, településegysítés megszüntetése, települések egyesítése, a főváros határával közvetlenül érintkező fővárosi kerületnek vagy városrészi önkormányzatának a fővárosból való kiválása és önálló településsé nyilvánítása. Az új község alakítása esetén a helyi népszavazás előkészítése részeként megtartott falugyűlés megtartása előtt az előkészítő bizottság, egyéb esetben a polgármester gondoskodik Földrajzinév-bizottság véleményének és a járási földhivaltaltól származó dokumentumok beszerzéséről.

A második szabály szerint a közigazgatási területet érintő kezdeményezéshez be kell szerezni a *járási földhivatal* által a közigazgatási területről szolgáltatott, harminc napnál nem régebbi, hiteles térképmásolatot, a földkönyvi adatok alapján készített területi összesítőt, továbbá a határvonal-leírást. A területszervezési eljárások sajátossága, hogy az esetek zömében módosulást eredményeznek a közigazgatási területek határaiban is, ám ez alól kivételt képez a várossá nyilvánítás, amely során – területi módosulás nélkül – csupán a település közjogi jogállása változik meg, illetőleg idesorolhatók a fővárosban azok az eljárások, amelyek nem érintik a főváros közigazgatási határát. Ezen eljárások kivételével valamennyi ügyben beszerezendők és a kezdeményezéshez csatolandók a járási földhivatal által kiállított dokumentumok is.

A területszervezési ügy kezdeményezése kérdésében megtartott helyi népszavazás eredményének megállapításáról szóló határozatot a választási bizottság adja ki, és ez e döntvényben szereplő adatok alapján igazolható az eredmény.

A kezdeményezés önkormányzati szakaszának jogszerűsége a területszervezés kezdeményezéséért felelős előkészítő bizottság munkájáról és a falugyűlésről felvett jegyzőkönyvek alapján tanúsítható, hangsúlyozva annak jelentőségét, hogy ezek szabályairól az SzMSz-ben kell rendelkezni.

2.6 A jogorvoslat joga

A területszervezési eljárás önkormányzati szakaszában az egyik kulcsfontosságú mozzanat a helyi népszavazás, amelynek támogató döntése nélkülözhetetlen a területszervezési eljárás kezdeményezéséhez. A helyi népszavazás eljárási rendjéről nem a Mötv., hanem a Ve. rendelkezik, azonban nem olyan tekintetben, amely lehetővé tenné az érvényes és eredményes helyi népszavazáson kimondott döntés megváltoztatását. A Ve. értelmében a képviselő-testület, illetőleg a közgyűlés népszavazást elrendelő, valamint kötelezően elrendelendő népszavazás elrendelését elutasító határozata ellen a határozat közzétételétől számított nyolc napon belül a helyi bírósághoz (Budapesten a Pesti Központi Kerületi Bírósághoz), illetőleg a törvényszékhez lehet kifogást benyújtani. A jogorvoslat ebben az eljárásban a helyi népszavazási döntéshez képest *a priori* jellegű és annak csak az egyes eljárásjogi szakaszaira, illetőleg a képviselő-testületnek a helyi népszavazás elrendelését elutasító döntésének¹⁷ a kifogására vonatkozhat.¹⁸

Az államigazgatási szakaszban meghozott közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálata iránt a Mötv. három esetben biztosít nemperes eljárást indítását. A Mötv. értelmében a miniszter az önálló község alakítása, a településegysítés megszüntetése, a települések egyesítése és a várossá nyilvánítás során dönt arról, hogy a kezdeményezést nem terjeszti elő, ha vizsgálatai alapján arra jut, hogy a kezdeményezés eljárásjogi szabályait nem tartották meg vagy a kezdeményezés feltételei nem állnak fenn. Ilyen esetben – az önálló község alakításakor, a településegysítés megszüntetésekor, illetve a települések egyesítésekor – az előkészítő bizottság, a képviselő-testület a miniszter határozatának felülvizsgálatát a kézbesítéstől számított harminc napon belül a miniszternek benyújtott kérelemben a Fővárosi Törvényszéktől kérheti.¹⁹ A miniszter az iratokat a kérelem beérkezésétől számított három napon belül megküldi a bírósághoz. A bíróság az ügyben a beérkezéstől számított harminc napon belül nemperes eljárásban dönt. Végzésében a kérelmet elutasítja vagy a miniszter határozatát hatályon kívül helyezi. A végzés ellen fellebbezésnek helye nincs. A miniszter a határozat hatályon kívül helyezése esetén június 30-áig nyújtja be a kezdeményezést a

köztársasági elnöknek. Véleményem szerint a város-sá nyilvánítás kezdeményezése során is – hasonlóan az említett három kezdeményezéshez – biztosítani kellene a jogorvoslat jogát a miniszter döntésével szemben.

Területrész átadása, átvétele, cseréje során a Mötv. kimondja, hogy a képviselő-testületek – az előzetes megállapodásnak megfelelően – a lakott területrész átadásáról, annak részletes feltételeiről a helyi népszavazást követő kilencven napon belül állapodnak meg. Megállapodás hiányában az érintett képviselő-testület keresete alapján a törvényszék soron kívül dönt. Döntése a megállapodást pótolja.

3. Az egyes területszervezési eljárások

3.1 Önálló község alakítása, településegysítés megszüntetése

Az önálló (új) község alakításának Mötv.-beli szabályai kiterjednek a településegysítés megszüntetésére is, mivel a törvény az önálló község alakítására vonatkozó szabályokat rendeli alkalmazni az ez utóbbi területszervezési eljárás tekintetében is.²⁰

A választópolgárok kezdeményezésére, helyi népszavazás alapján új község alakítható az olyan – földrajzilag és építészeti elkülönült, lakott településrészből, amely választópolgárainak közössége képes a helyi önkormányzás önálló gyakorlására, a községi önkormányzat számára meghatározott feladatok önállóan vagy társulás útján történő teljesítésére, a szolgáltatások színvonalának csökkentése nélkül úgy, hogy ezeknek a feltételeknek az a település is megfeleljen, amelyből az új község is megalakul. A helyi népszavazást a település teljes közigazgatási területére kell kitézni. Az elkülönült településrész a település más lakott településrészeivel – a lakott területek földrajzi (domborzati), térbeni, építészeti elkülönültsége alapján – egybe nem tartozó lakott településrész.²¹

Alapvetően újszerűnek minősül a megmaradó településért viselt felelősség törvényi deklarációja. Álláspontom szerint helyes, hogy a törvényhozó a szabályozáskor mindkét fél érdekeit tekintetbe vette, és a megmaradó település hátrányára nem teszi lehetővé a leválni készülő településrész önállósodását, ahogyan arra a korábbi szabályozás alapján lehetőség volt, megannyi konfrontációt eredményezve a két „ellenérdekű” fél között.²² Az állampolgári felelősségérzetnek a megmaradó településért is ki kell bontakoznia, figyelemmel arra, hogy a leválni készülő területrész a területszervezési eljárás sikeres lezárulásáig a megmaradó település közigazgatási területének a szerves része, és e minőségben érte

el az új község alakításához szükséges fejlettségi szintjét.

A kötelezően elrendelendő helyi népszavazást a Mötv. értelmében a település teljes közigazgatási területére kell kiírni. Az Ötv. értelmében az új község alakítása és a községegysítés kezdeményezése kérdésében kitézött helyi népszavazáson csak az érintett településrész választópolgárai vehetnek részt.²³ A két jogi rendelkezés között kialakuló kollízió a Mötv. vette elejét azzal, hogy 2013. január 1-jétől hatályon kívül helyezte az Ötv. 46. § (2) bekezdését.²⁴

Szemben a korábbi szabályozással – amely konkrét lakosságszám-mutatóval (legalább 300 lakos) és tágabban értelmezhető feltétel-intervallummal operált – a Mötv. nem abszolút számban határozza meg az önállósulni kívánó településrész lakosságát, hanem a következőket mondja ki: a) az elkülönült településrész lakosságszámának a kezdeményezést megelőző tíz évben folyamatosan növekednie kell; b) infrastrukturális ellátottságának az országos átlagot meg kell haladnia; c) a községi önkormányzat számára meghatározott feladatokat pedig az országos átlagot meg nem haladó költségráfordítással kell ellátnia. A feltételeket nem csupán hozzávetőlegesen kell teljesíteni: ezek konkrét igazolási módját a Kormányrendelet határozza meg, miszerint a Központi Statisztikai Hivatal megyei igazgatósága és a Magyar Államkincstár által kiállított igazolással tanúsítható a Mötv.-ben előírt kritériumrendszer.

Az új község alakítása és a településegysítés megszüntetésére irányuló területszervezési eljárás önkormányzati szakasza több elemből épül fel. Az előkészítés során megtartandó falugyűlés jogi helyzetét, fogalmának értelmezését, hatásköri szabályait a Mötv nem rögzíti, ahogyan az Ötv. sem tette meg. Ezt a Kormányrendelet sem teszi meg; értelmező rendelkezései között pusztán utal a Mötv. szabályára. A Mötv. ugyanakkor – mint korábban az Ötv. is – felhatalmazta a képviselő-testületeket, hogy a szervezeti és működési szabályzatukban (SzMSz) határozzák meg azoknak a fórumoknak – és ebben a körben a falugyűlés – rendjét, amelyek a lakosság, az egyesületek közvetlen tájékoztatását, a fontosabb döntések előkészítésébe való bevonását szolgálják. Ezek állásfoglalásáról és az ott felmerült kisebbségi véleményekről tájékoztatni kell a képviselő-testületet. A helyi jogalkotók felelősséggel tartoznak az egyes demokratikus részvételi jogintézményeik szabályzásáért: a területszervezési eljárás szempontjából ez különösképpen igaz a falugyűlésre.

Főszabály szerint e fórum nem döntéshozó;²⁵ a területszervezési eljárás során a fő funkciója az előkészítő bizottság megválasztása, illetve a tájékoztatás: a képviselő-testület falugyűlést tart a helyi népszavazás előkészítése során, amelyen a polgár-

mester ismerteti az előkészítő bizottságnak a választópolgárok számára készített írásos tájékoztatóját, a kezdeményezéssel kapcsolatos képviselő-testületi állásfoglalást, valamint az esetleges helyi nemzetiségi önkormányzatnak a területszervezési eljárás kezdeményezésével kapcsolatos véleményét.

Az előkészítő bizottság jogállását, feladat- és hatáskörét a Mötv. rögzíti, részleteiben pedig a Kormányrendelet szabályozza. Az előkészítő bizottság javaslatot készít a kezdeményezéshez szükséges feltételek teljesítésére, illetve – a helyi népszavazást megelőzően – írásos tájékoztatót nyújt a kezdeményezésről a választópolgárok számára, amelynek elemeit a Kormányrendelet határozza meg. Ezek szerint az írásbeli tájékoztatónak tartalmaznia kell az új község területére, elnevezésére, a vagyon és a követelések és tartozások megosztására, a költségvetés főbb mutatószámaira, a területszervezési eljárással összefüggő költségek viselésére vonatkozó javaslatot, illetőleg a kezdeményezés indokait, előnyeit, esetleges hátrányait. A lakossági tájékoztatást követő harminc napon belül az előkészítő bizottság kezdeményezi a helyi népszavazással kapcsolatos aláírásgyűjtő ív hitelesítését. Az érvényes és eredményes helyi népszavazást követő harminc napon belül a képviselő-testület határozatba foglalja a kezdeményezéssel kapcsolatos álláspontját, indokait, amik a kezdeményezés dokumentumainak részét képezik.

A község nevét úgy kell megállapítani, hogy ne lehessen összetéveszteni az országban lévő más helység nevével.²⁶ Lehet, hogy gyakorlatiasabb megoldást eredményezett volna, ha a törvényhozó az összetéveszthetőség elkerülés érdekében a különbözősége helyezett volna a hangsúlyt. A településrész új községgé alakításáról szóló köztársasági elnöki döntés közzétételétől számított harminc napon belül az előkészítő bizottság településrészi önkormányzattá alakul át. A településrészi önkormányzat egyetértése szükséges a településrészt érintő területszervezési kérdésben; a bel- és külterületek²⁷ lehatárolásához; valamint az önkormányzati vagyonról, vagyoni jogokról és kötelezettségekről szóló döntéshez. Az önkormányzati vagyon megosztásáról a községgé nyilvánításról szóló döntés hatályba lépését követő hat hónapon belül az érintett önkormányzatok állapodnak meg. Megállapodás hiányában az önkormányzati vagyont lakosságárányosan²⁸ kell megosztani.

Az új község területéről a községgé nyilvánításról szóló döntés hatályba lépését követő hat hónapon belül az érintett önkormányzatok állapodnak meg. A megállapodásban az új község alakítására vonatkozó népszavazással érintett területtől nem lehet eltérni.²⁹ Az új község külterülete a belterülethez kapcsolódó, egybefüggő terület. Eltérő megállapodás hiányában

a település külterületét a belterületi népességgel arányosan kell megosztani. Az új község vagyona, területére vonatkozó megállapodás hiányában bármelyik érintett önkormányzat keresete alapján a törvényszék dönt.³⁰

Hangsúlyozandó: az új község területi határainak meghatározása egyaránt érinti az új község és az annak kiválása után megmaradó község, város választópolgárainak a helyi önkormányzathoz való jogát.³¹ A községgé nyilvánításról szóló döntés hatályba lépését követő hat hónapon belül az új község önkormányzata a törvényi feltételek keretei között polgármesteri hivatalt hoz létre vagy közös önkormányzati hivatalhoz csatlakozik. Eddig az időpontig az új község hivatali feladatait annak a településnek a hivatala látja el, amelyből az új község megalakult. A hivatal költségeinek viseléséről az érintett önkormányzatok állapodnak meg. Ennek hiányában a költségekhez az érintett önkormányzatok a települések lakosságának arányában járulnak hozzá.

Végül figyelmet érdemel, hogy bár a területszervezés kezdeményezése a helyi önkormányzatok fennhatósága alá tartozik – ezért a Mötv. a települések kötelező, normatív erejű *területi egyesítéséről* nem rendelkezik –, a jogirodalom ennek ellenére foglalkozni kezdett az ún. kötelező községcsatlakozás – jelenleg még hipotetikus – kérdéskörével is, annak lehetséges jövőbeni bevezetésével.³²

3.2 Települések egyesítése

Helyi népszavazás alapján az érintett képviselő-testületek határozatukkal kezdeményezik az egybeépült községek, valamint város és község egyesítését, egyidejűleg javaslatot tesznek az új település nevére. Az egyesítéstől a községek jogai és kötelezettségei az új községet, várost illetik és terhelik. A települések egyesítésével megszűnt község a nevét településrész-névként megtartja. Az előkészítő iratban be kell mutatni a belterületek egybeépültségét, az új település nevére tett javaslatot, a település egyesítés érveit, indokait, az egyesítésnek az érintett lakosságra és a természeti környezetre gyakorolt hatásait, előnyeit, esetleges hátrányait.

3.3 Területrész átadása (átadás, átvétel, csere)

Az érintett képviselő-testületek megállapodhatnak egymással határos területrész átadásáról, átvételéről vagy cseréjéről (a továbbiakban: területrész átadása). Ez a típusú területszervezési eljárás helyi szinten megy végbe, ennek következtében kizárólag önkormányzati szakasza van.³³

Az érintett képviselő-testületek a területrész átadását előkészítő bizottság javaslata alapján előzetes

megállapodást köthetnek az átadandó területre az átadandó területéről és határaitól, a vagyon megosztásáról. A területre átadását előkészítő bizottságot az érintett képviselő-testületek együttes ülésen – minősített többségű döntéssel – választják meg, amely legalább háromtagú, személyi összetételét tekintve pedig települési képviselők, valamint más választópolgárokból áll azzal a törvényi kikötéssel, hogy a tagok több mint felét a lakott területre lakó települési képviselők vagy választópolgárok közül kell megválasztani.

Az előkészítő bizottság javaslatot készít az átadásra kerülő területre, az új közigazgatási határvonalra (a járási földhivatal által a közigazgatási területre szolgáltatott, harminc napnál nem régebbi hiteles térképmásolat, a földkönyvi adatok alapján készített területi összesítő és a határvonal-leírás beszerzéséről a polgármester gondoskodik), a vagyon megosztására, a költségek viselésére. A javaslat bemutatja a területre átadásának részletes körülményeit, előnyeit, hátrányait, feltételeit, költségeit, a közszolgáltatások lehetőségeit, az infrastruktúra fejlettségi szintjét, a közműellátottságot és az önkormányzati tulajdonú ingatlanra vonatkozó jogokat és terheket.

Lakott területre átadása esetén a képviselő-testületek előzetes megállapodásáról, az előkészítő bizottság javaslatáról és a lakott területre átadásának részletes feltételeiről a lakosságot a helyi népszavazás előtt tájékoztatni kell. A Kormányrendelet ugyan nem nevezi meg azt a fórumot, ahol a tájékoztatásnak meg kell történnie, véleményem szerint azonban ezt is a falugyűlésen vagy a közmeghallgatáson célszerű megtenni. Mint a területszerzési eljárások jelentős részénél, így a területre átadásakor is a helyi népszavazás hatásköre megelőzi a képviselőtestületét, ami azt jelenti, hogy kizárólag a választópolgárok helyi népszavazáson kimondott támogatása esetében kerülhet sor a területre átadásra az előzetes közjogi megállapodásban foglalt és kialakított feltételek alapján történő átadására, de ez egyben azt is jelenti, hogy az átadó helyi önkormányzat képviselő-testülete nem tagadhatja meg az átadást. A helyi népszavazást az előzetes megállapodás megkötését követő hatvan napon belül köteles elrendelni a lakott területre átadó önkormányzat képviselő-testülete.

A lakott területre átadása kérdésében megtartott helyi népszavazáson a területre lakó választópolgárok vesznek részt – ezek többségi támogatása szükséges a „jogügylet” létrejöttéhez, – aminek megalapozottsága az önálló község alakításánál elmondottak alapján megkérdőjelezhető: ebben az esetben ugyanis a Mötv. miért nem biztosítja a település valamennyi választópolgára számára a helyi referendumon való részvétel jogát? Tekintve, hogy

a lakott területre átadása hasonló, ha nem ugyanolyan következményekkel, hatásokkal járhat, mint az új község alakítása, ezért szerintem a helyi referendumot a település teljes közigazgatási területére kellene kitérni ebben az esetben is.³⁴

A képviselő-testületek – az előzetes megállapodásnak megfelelően – a helyi népszavazást követő kilencven napon belül állapodnak meg a lakott területre átadásáról, annak részletes feltételeiről. Megállapodás hiányában az érintett képviselő-testület keresete alapján a törvényszék soron kívül dönt, amely döntés a megállapodást pótolja. A szabály alapján nyomatékosítani szükséges, hogy csak eredményes és támogató helyi népszavazás után kerülhet sor a megállapodásra. Kérdés azonban, hogy megállapodás hiányában mely képviselő-testület tekinthető az érintettnek a kereset szempontjából? Ha ugyanis hiányzik a megállapodás, akkor mindkét fél, az átadó és az átvevő is érintett lesz. Az előzetes megállapodás azért bír kiemelt jelentőséggel, mert az ebben foglalt részletes feltételekről tájékoztatja a polgármester a lakosságot a helyi népszavazást megelőzően, ezért a választópolgárok is ez alapján adják le szavazatukat. A helyi népszavazást követően megkötött közjogi megállapodásban az előzetes megállapodásban foglaltaktól nem lehet eltérni, mivel ez a dokumentum képezi a feltételek meghatározásának a keretét, ennél fogva a képviselő-testületek sem érvényesíthetnek utólagosan felmerült érdekeket, igényeket, nem támaszthatnak a korábbtól eltérő feltételeket sem.

A területre átvevő település önkormányzatának polgármestere az aláírást, illetve a döntés kézhezvételét követő öt napon belül küldi meg az átadás részletes feltételeit tartalmazó megállapodást vagy a jogerős bírói döntést a járási földhivatali bejegyzés céljából, illetve ezen iratokon túlmenően megküldi a területre átadásának ingatlan-nyilvántartási jogerős bejegyzését a miniszternek, a kormányhivatalnak és a KSH-nak tájékoztatás céljából.

3.4 Település megyék közötti átcsatolása

A települési képviselő-testület minősített többségű határozattal kezdeményezheti, hogy az Országgyűlés a települést a területével határos másik megye területéhez csatolja át; a kezdeményezéssel kapcsolatban helyi népszavazást kell tartani. A település a másik megyéhez általában a teljes közigazgatási területével csatolható át; ettől eltérni csak akkor lehet, ha az új megyehatár eltérő kialakítását természetes vagy jelentős műszaki létesítményt jelentő mesterséges határvonal indokolja. Az átcsatolásról az érintett megyei önkormányzatok közgyűlései állást foglalnak, a kezdeményezés megérkezésétől számított

legközelebbi ülésnapon, legkésőbb azonban hatvan napon belül.

A kezdeményezésben részletezni kell az átcsatolás indokait és várható előnyeit, így különösen a közigazgatási és igazságügyi szolgáltatásokhoz, az alapellátást meghaladó közszolgáltatásokhoz való hozzáférést, a munkaerőpiaci helyzetet, illetőleg a fogadó megye területfejlesztési céljaihoz való kapcsolódás lehetőségét. A képviselő-testület a kezdeményezésben foglaltakról írásos tájékoztatást készít a választópolgárok számára.

3.5 Várossá nyilvánítás

Városi cím adható annak a községi önkormányzatnak, amely térségi szerepet tölt be, és fejlettségi szintje eléri az átlagos városi szintet.³⁵ A Mötv. nem határozza meg a város fogalmát. Sem a városnak, sem a községnek nincs jogi definíciója; e kérdésben legfeljebb a településtan tudományára lehet támaszkodni. A község az a település, amely nem város; a város pedig az a település, amely nem község. Mivel Alaptörvényünk a települések között csupán ezt a két kategóriát nevesít, ezért a két egység a kizárásos alapon történő fogalomfeltárással meghatározható.³⁶

Az Alkotmánybíróság korábbi álláspontja szerint a törvényalkotó dönthet abban a kérdésben, hogy a várossá nyilvánítás kezdeményezését mely jogosult kör számára és milyen törvényi előfeltételek mellett biztosítja.³⁷ A Mötv. – szemben az Ötv. korábbi rendelkezésével – nem írja elő a nagyközségi cím birtoklását a várossá nyilvánítás kezdeményezéséhez, a területszervezési eljárást tehát a nagyközségi címmel nem rendelkező község is kezdeményezheti.

A Kormányrendelet minuciózus szabályozással határozza meg a várossá nyilvánítás kezdeményezési szempontjait és feltételrendszerét. A községnek a részletes értékelésében be kell mutatnia a fejlettségi szintjét, térségi szerepét, melynek során különös tekintettel kell lenni a község elhelyezkedésére, a népességének alakulására, a demográfiai jellemzőire, a gazdasági fejlettségi szintjére, a foglalkoztatottsági mutatóira, a képzettségi jellemzőire, az infrastruktúrális fejlettségére, a közművesítettségre, a közlekedésre, a településszerkezetre, az épített környezetre, a térségi szintet kiszolgáló intézmények jellemzőire, a szellemi, kulturális, sportbeli és társadalmi szerveztségére, az önkormányzati vagyongazdálkodásra.

A kezdeményezésben be kell mutatni, hogy a település várossá nyilvánítás esetén képes ellátni a városi önkormányzatok és szerveik részére jogszabályban előírt kötelezettségeket, és biztosítani tudja az ehhez szükséges szervezeti és személyi feltételeket.

A várossá nyilvánítás kezdeményezését a miniszter által a tudományos életből és a gyakorlatból

felkért, legalább hét tagú bizottság értékeli, szükség esetén kiegészítésre hívhatja fel az érintett település polgármesterét. A miniszter a bizottság véleménye alapján tesz javaslatot a várossá nyilvánításra, illetőleg – álláspontját indokolva – tájékoztatást ad azokról a kezdeményezésekről, amelyeket nem terjeszt elő.

A törvényhozó nem tett különbséget a városi cím megszerzésére pályázó községek között a tekintetben, hogy ezek az ország mely területén helyezkednek el, így az egyes országrészek urbanisztikai szempontú eltérései sem kerültek figyelembe vételre.

3.6 Fővárosi kerület létrehozása, kerületi határok megváltoztatása³⁸

A Mötv. ezen alcíműszaván belül az alábbi területszervezési eljárási kezdeményezéseket szabályozza: a fővárosi kerület létesítése, fővárosi kerület megszüntetése (fővárosi kerületi tagozódás megváltoztatása), a fővárosi kerület területrészenek más kerülethez való csatolása; a főváros határával közvetlenül érintkező kerületnek vagy városrésznek a fővárosból történő kiválása és önálló településsé nyilvánítása; a fővároshoz csatlakozás.

„Kerület az a városrész (vagy több városrész egyisége), amely a város egészén belül az egyén számára szorosabb helyi kapcsolatot teremt; a helyi önkormányzás színtere abban az értelemben, hogy itt nem a nagy, elvont önkormányzati ügyeket szabályozzák, hanem az egyének környezetének közügyeit, hasonlóan a községekhez és a kisebb városokhoz.”³⁹

Valamennyi területszervezési kezdeményezésre az érintett kerületi önkormányzatok képviselő-testülete és a Kormány jogosult; a kezdeményezés mindegyik esetben helyi népszavazáshoz kötött. A kezdeményezések tárgyában a fővárosi közgyűlés véleményt nyilvánít, állást foglal.

A főváros kerületi tagozódásának megváltoztatásával kapcsolatban a fővárosi közgyűlés, valamint a többi érintett kerületi önkormányzat véleményét, állásfoglalását ki kell kérni. Amennyiben viszont az új kerületi tagozódás a főváros közigazgatási határát is érinti, a kezdeményezés a helyi népszavazás eredményével, az érintett települési önkormányzat képviselő-testülete, a változással érintett határos megyei önkormányzat közgyűlésének véleményével nyújtható be az Országgyűléshez.

A főváros speciális jogállását, különállását mutatja a fővárosi kerület területrészenek más kerülethez való csatolására irányuló kezdeményezés Mötv.-beli szabályozása, mivel ez az eljárás – szemben a települések területrészenek átadására irányuló területszervezési eljárással, nem az érintett kerületi önkormányzati képviselő-testületek által egymás között megkötött és helyi népszavazással támogatott

közjogi megállapodásán alapul-, hanem az Országgyűlésnél kezdeményezhető.

Jogértelmezési szempontból megfogalmazódhat az a kérdés, hogy a fővárosi kerületi tagozódás megváltoztatását eredményező fővárosi kerület létesítése körébe mely eljárások tartoznak, tartozhatnak?

Idetartozhat két vagy több, egymással határos kerületi önkormányzati képviselő-testületnek a kerületek egymással határos területrészeinek összevonásával megvalósítandó kerület létesítésére irányuló kezdeményezése. Kérdés azonban, hogy a fővárossal közvetlenül érintkező településnek a fővároshoz történő csatlakozása elképzelhető-e önálló kerületként – ami egyben azzal a hatással járna, hogy a fővárosi kerületek számtanilag eggyel megnövekednének – avagy a fővárosnak csak az egyik, már létező kerületéhez csatlakozhat és annak részeként funkcionálhat tovább? E két utóbbi esetben a területszerkezési eljárás pozitív lezárulása a főváros közigazgatási határát is érintené.

4. Jövőbeni megfontolások

A területszerkezési eljárásra vonatkozó törvényi és kormányrendeletbeli normaanyag rendszerezése és az *alapvetés szintjén* történő áttekintése után látható, hogy az új szabályozás, így különösképpen az előkészítés és a jogorvoslat egyes kérdései továbbfejleszthetők.

A jogorvoslati jog keretében javasolható a miniszter pozitív döntésével, intézkedésével kapcsolatban is a jogorvoslat biztosítása, s nem csupán az elutasító, nemleges döntéssel szemben. A Ve. az önkormányzati szakaszban csak a helyi népszavazás és az annak előkészítése tekintetében biztosít jogorvoslatot; a többi eljáró szerv (előkészítő bizottság, falugyűlés, polgármesteri dokumentáció) esetleges hiányos munkája viszont nem támadható meg a bíróság előtt. A jogszabályok az előkészítő bizottságról rendelkeznek, ugyanezt viszont nem teszik meg a falugyűlésekről, ezért e jogintézmény részletes szabályozását az önkormányzati rendeletben kell(e) elvégezni. A miniszter a csatolmányban szereplő iratok alapján nyújtja be a döntéshozóhoz a kezdeményezést, de a miniszter közbenső döntésére irányuló bírósági felülvizsgálat jogát csak az elutasítás esetén érvényesítheti a kezdeményező.⁴⁰

Az új község alakítása és a községegyesítés megszüntetése kezdeményezésére irányuló helyi népszavazás területi és személyi hatályával kapcsolatos kollíziót a Mötv. feloldotta, így ezzel nincs a jövőben teendő.

Álláspontom szerint a várossá nyilvánítás kezdeményezését is helyi népszavazáshoz kellene kötni;

erről ugyanis jelenleg nem rendelkezik sem a Mötv., sem az Ötv. IV. fejezete. Meggondolandó a várossá nyilvánítás esetében a miniszter döntésével szembeni jogorvoslat jogának biztosítása is abban az esetben, ha a miniszter úgy dönt, hogy a kezdeményezést – fogyatékoságai végett – nem terjeszti elő döntésre.

Gondolkodni kell az Ötv. és a Ve. által szabályozott egyéves elutasító moratórium⁴¹ kapcsán azon is, hogy ezek a szabályok megfelelően alkalmazhatóak-e a területszerkezés kezdeményezésében megtartott helyi népszavazás eredménye tekintetében? A Kormányrendelet értelmében, ha a kezdeményezés miniszterhez történő felterjesztése és a döntéshozóhoz való benyújtás között több mint egy év eltelt,⁴² a kezdeményező a kezdeményezés indokait és az azokat alátámasztó adatokat felülvizsgálja, szükség szerint kiegészíti és annak eredményéről január 31-ig a kormányhivatal útján a minisztert tájékoztatja. E szabállyal kapcsolatban felmerül a kérdés: ki a felelőse a felülvizsgálatnak: az előkészítő bizottság, a falugyűlés, a képviselő-testület, a polgármester vagy a helyi népszavazás? A „kezdeményező” fogalmát ugyanis a Kormányrendelet nem határozza meg az értelmező rendelkezései között; a területszerkezési eljárás kezdeményezésében, előkészítésében pedig több szerv és személycsoport is részt vesz.

Rendelkezni kellene a kezdeményezésnek a miniszterhez történő felterjesztése és a döntéshozóhoz való benyújtása közötti több mint egyéves határidő túllépése közlőjéről is. Végül, ami a kezdeményezés felterjesztését illeti, megfontolható a járási szint bekapcsolása a területszerkezési eljárásba: a kormányhivatalok helyett a járási hivatalokhoz lehetne előterjeszteni a kezdeményezést.

Jegyzetek

¹ Vö. a Mötv. 53. § (3) bekezdésével, valamint az 1124/E/2004. AB határozattal.

² Ötv. 47. § (1) bekezdés d) pontja: a helyi népszavazást a polgármesternél kezdeményezheti (...) az önkormányzati rendeletben meghatározott számú választópolgár, ami nem lehet kevesebb a választópolgárok tíz százalékánál, és nem lehet több a választópolgárok huszonöt százalékánál. E keretszám (és nem a százalékos arány!) az önkormányzati rendeletben szabályozandó.

³ Szabó Lajos: A második önkormányzati törvény új vonásai. Új Magyar Közigazgatás 2012. 4. sz. 31. o.

Az Alkotmánybíróság kimondta: a megyei jogú város az Alkotmányban meghatározott területi egységekhez (község, város, megye) képest nem eltérő területi egység, hanem a települési önkormányzat sajátos típusa [994/B/1998. AB határozat]. Ez a megállapítás jelenleg is érvényes: az Alaptörvényünk – hasonlóan a korábbi Alkotmányhoz – az államterületi beosztásban nem rendelkezik a megyei jogú városról, miként a nagyközségről és a járásszékhely (ún. járási jogú) városról sem.

⁴ Ide nem értve a fővárosi kerület(ek)et, amelyek választópolgári közönségét megilleti a helyi önkormányzás eredeti joga [vö. a Mötv. 3. § (1)-(3) bekezdésével].

⁵Herbert Küpper: Az önkormányzati területi egységek. In: Jakab András: Az Alkotmány kommentárja. Századvég Kiadó, Budapest 2009. 1498. o.

⁶A járási hivatalok székhelyeinek központi besorolását lásd a 218/2012. (VIII. 13.) Kormányrendelet 1. sz. mellékletében.

⁷A Mötv. a járásszékhely várost az alapvető rendelkezések – a helyi önkormányzás jogával felruházott települési egységek – között konkrétan nevesíti [3. § (2) bekezdése], míg a nagyközségi címről a települési önkormányzatok körében rendelkezik, miszerint: a nagyközségi címet használhatják azon községi önkormányzatok, amelyek a törvény hatálya alá lépésekor nagyközségi címmel rendelkeztek, továbbá, amelyek területén legalább háromezer lakos él [20. § (2) bekezdése]. A törvényalkotó a Mötv.-t lépcsőzetesen lépteti hatályba: a nagyközségi címet szabályozó rendelkezése 2013. január 1-jén lépett hatályba, ettől az időponttól kezdve kell érvényesíteni az új normában foglaltakat.

⁸Természetesen a kezdeményezés miniszteri előterjesztésének megtagadása alapjául szolgáló két feltétel külön és egyidejűleg is fennállhat, miként az önálló község alakítása esetében is.

⁹Ld. a Mötv. 99. § (2) bekezdését (településegysítés megszüntetése), illetve az Ötv. 46. § (1) bekezdés b) pontját (községegysítés megszüntetése). A két jogszabály fogalomhasználatára közötti különbség olyan jogértelmezésre adhat lehetőséget, hogy a képviselő-testületnek a településegysítés megszüntetése körében csak a községegysítés megszüntetése kezdeményezését kelljen helyi népszavazásra bocsátania.

¹⁰Az Ötv.-nek a helyi népszavazást és a helyi népi kezdeményezést szabályozó IV. fejezete 2013. január 1-je után is hatályban maradt – egyes rendelkezéseit azonban a Mötv. hatályon kívül helyezte [lásd a területszervezés kezdeményezésében megtartandó helyi népszavazás területi és személyi hatályát szabályozó 46. § (2) bekezdését] –, így a Mötv., a Kormányrendelet és az Ötv. vonatkozó fogalmi egységesítésének feladata az Országgyűlést továbbra is terheli.

¹¹A helyi népszavazás kérdése nem vonatkozhat az ügy érdemére (az államfői vagy az országgyűlési döntés végkiemenetelére), mivel ez *hatáskörrelvonást* eredményezne, ami egyben *törvényellenesség* tenné a helyi népszavazást. A helyi referendum kizárólag a kezdeményezésre irányulhat, ami ilyen tekintetben mindig a képviselő-testület hatáskörébe tartozik; vö. Kiss Mónika Dorota: A helyi népszavazás és a helyi népi kezdeményezés eljárásjogáról. Jura, XVIII. évfolyam 2012/2. sz. 227-228. o. A területszervezés kezdeményezésére irányuló helyi népszavazás kérdésének a megfogalmazására vonatkozó ajánlásokot lásd: Kiss Mónika Dorota: A véleménynyilvánító helyi népszavazásról. Comitatus, Önkormányzati Szemle 2010. 192. sz. 20. o. és 28. o.

¹²Alaptörvény 31. cikk (2) bekezdése: a helyi önkormányzat feladat- és hatáskörébe tartozó ügyről törvényben meghatározottak szerint helyi népszavazást lehet tartani.

¹³Hangsúlyozandó, hogy ha a helyi népszavazás kérdését olyképpen fogalmazzák meg, hogy az kizárólag a képviselő-testület hatáskörébe tartozóként értelmezhető (mert így is kell megfogalmazni, lásd a 25. számú lábjegyzetet, illetve az ott nevesített szakirodalmat), és joghatás kiváltására alkalmas, akkor a helyi népszavazás eredményét a döntéshozó állami szervek szempontjából sem/nem lehet véleménynyilvánítóként kezelni.

¹⁴Lásd a területszervezéssel kapcsolatos alkotmánybírói határozatokat, így különösen az 1124/E/2004. AB határozatot, a 66/2002. (XII. 17.) AB határozatot és a 816/B/2002. AB határozatot. Az Alkotmánybíróság következtetése – a fent kifejtettek alapján – hibás, ezért továbbra is fenntartom a doktori tanulmányok eredménye részeként kialakított álláspontomat, miszerint az ilyen tartalmú alkotmánybírói határozatokat *revidálni* kellene.

¹⁵304/B/2002. AB határozat (a Tetv. rendelkezéseirehöz fűzött indokolás meghivatkozása.)

¹⁶E szerv jogállásáról lásd a magyarországi hivatalos földrajzi nevek megállapításáról és nyilvántartásáról szóló 303/2007. (XI. 14.) Kormányrendeletet.

¹⁷Mivel az Ötv.-ben tételesen felsorolt területszervezési ügyekben kötelező helyi népszavazást elrendelni.

¹⁸A helyi népszavazás kezdeményezésének egyes szakaszra vonatkozó jogorvoslat (kifogás, fellebbezés) jogát – a képviselő-testületnek az elrendelendő, illetőleg a kötelezően elrendelendő helyi népszavazás elutasító döntése kivételével – a Ve. alábbi passzusai biztosítják: 133. § (4) bekezdése; 143/A. § (2) bekezdés b) pontja; 143/A. § (3) bekezdés a) pontja.

¹⁹A korábbi szabályozással kapcsolatos jogesetről ismerető jelleggel lásd és elemezd a 18. Kpk. 45. 760/2009/5. sz. Fővárosi Bírósági végzést.

²⁰Az önálló község alakítása és a településegysítés megszüntetése fogalmi elhatárolását az Alkotmánybíróság végezte el, melynek során kimondta, hogy a normavilágosság követelménye a két területszervezési ügytípus szabályozásakor nem sérül: a községegysítés megszüntetése ugyanis a községalakításnak az a formája, amelynek során a községegysítéssel létrejött községből, városból egy korábban önálló községi jogállással rendelkező településrész válik ki (1124/E/2004. AB határozat). A Mötv. a két fogalmat a korábbival azonos módon szabályozza, így az AB határozat jelenleg is érvényesnek tekinthető.

²¹Fontos kritérium tehát a településrész lakosságának a ténye.

²²Az Alkotmánybíróság az utóbbi években több határozatában is foglalkozott a leválni készülő településrészből megalakuló új község és a megmaradó község (település) közötti kapcsolattal [lásd a 15/1998. (V. 8.) AB határozatot, a 343/B/2000. AB határozatot, az 1124/E/2004. AB határozatot és a 66/2002. (XII. 17.) AB határozatot], különösen az utóbbinak a kiválás hatására bekövetkező és valószínűsíthetően negatív irányba módosuló önkormányzásbeli esélyeivel, a helyi közszolgáltatások nyújtásának színvonalával. A korábbi Alkotmány, az Ötv. és a Tetv. szabályainak összevetéséből az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a települések választópolgári közösségének nincs Alkotmányból származó alanyi joga arra, hogy a községi jogállást elnyerje (a törvényi feltételek teljesítésével ahhoz van joga, hogy a községi közjogi jogállás elnyerésével megszerezze a helyi önkormányzathoz való jogot [15/1998. (V. 8.) AB határozat; ABH 1998. 132.], illetőleg községi jogállását érintetlenül őrizze meg [1124/E/2004. AB határozat; ABH 2004. 1160, 1171-1172.]) Ennek eredményeképpen a megmaradó település a leválás következtében – ha a feladatok ellátását és a közigényeket kielégítő, kiszolgáló jelentősebb közintézmények, közszolgáltatók a kivált településrészen voltak – akár működésképtelenné is válhatott, a szabályozás tehát egyértelműen a kisebbség érdekeit és jogait védte, ami diszkriminatív minősült. A megmaradó települést ugyanis a területszervezési eljárás során sem a véleménynyilvánítás joga nem illette meg – mivel az Ötv. alapján ezekben a területszervezési eljárásokban megtartott helyi népszavazáson csak az érintett, azaz a leválni készülő településrész választópolgárai vehettek részt –, sem a jogai, jogos érdekei érvényesítésére nem volt módja.

²³E törvényhelyet a 2003. évi CXXXII. törvény 1. § (2). bekezdése állapította meg, amely 2004. január 1-jétől hatályos. Megjegyzendő, hogy az Ötv.-nek a helyi népszavazást és a helyi népi kezdeményezést szabályozó IV. fejezete 2013. január 1-je után is hatályban maradt.

²⁴A szabályütközés feloldásának elmaradása esetén a lex posterior derogat legi priori és a lex specialis derogat legi generali elve alapján választható meg a követendő norma. Eszerint a Mötv. rendelkezéseit kellett volna érvényesíteni az Ötv. szabályával szemben [a Mötv.-t később alkották meg és hirdették ki, mint az Ötv.-t (2011. december 28-án hirdették ki a Magyar Közlöny 2011/161. sz. 39436-39473. oldalain), és a területszervezési eljárás rendjén belül szabályozott helyi nép-

szavazás speciálisnak minősül az Ötv. általánosnak minősülő IV. fejezetéhez képest.]

²⁵ A falugyűlés az Ötv. értelmében egy esetben döntéshozó fórum: ha az ötszáz lakoson aluli községben a képviselő-testület a helyi népszavazást a falugyűlés hatáskörébe utalta [Ötv. 47. § (4) bekezdése.]

²⁶ Ha a kezdeményezés új földrajzi nevet is tartalmaz, kérni kell a javasolt névről a Földrajzinév-bizottság véleményét [kormányrendelet 2. § (1) bekezdése].

²⁷ Belterület: a település közigazgatási területének – jellemzően a település történetileg kialakult, összefüggő, beépített vagy beépítésre szánt területeket tartalmazó – a helyi építési szabályzatban kijelölt része [Kormányrendelet 1. § 1. pontja.] Külterület: a település közigazgatási területének belterületnek nem minősülő, elsősorban mezőgazdasági, erdőművelési, vízgazdálkodási vagy különleges (pl. bánya, vízmeder, hulladéktelep) célra szolgáló vagy művelés alatt nem álló, természethez közeli része [Kormányrendelet 1. § 6. pontja.] A területszervezési eljárás szempontjából releváns települési területi egységeket – szükség esetén – a kezdeményezés előtt jóval korábban érdemes megkezdni az átminősítést, amennyiben erre lehetőség van, mivel a településrendezési terv bel- és külterületét szabályozó részének módosítása kimondottan idő- és pénzigényes munka.

²⁸ Lakosságszám: a Möt. 146. § (3) bekezdése szerint a költségvetési törvényben meghatározott lakosságszám [Kormányrendelet 1. § 7. pontja.]

²⁹ Főszabály szerint az érintett helyi önkormányzatok képviselő-testületének a kompetenciája a megállapodás megkötése, amelynek figyelemmel kell lennie a helyi népszavazáson kimondott döntésre.

³⁰ A területszervezési eljárásoknak ez a szegmense rendszerint vitaforrást képezett a helyi önkormányzatoknál; vö. a 1124/E/2004. AB határozattal.

³¹ Vö. a 343/B/2000. AB határozattal. A helyi önkormányzathoz való jog változásában alapvető különbség lett, hogy a korábbi Alkotmányhoz (Alk. 42. § első fordulata) képest az Alaptörvény nem rendelkezik róla, ehelyett a kétharmados Möt. -ben került deklarálásra.

³² Agg Zoltán: Közigazgatás és önkormányzatok I. Comitatus, Önkormányzati Szemle 2012/211. sz. 119. o.

³³ Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a lakott településrész átadása esetén alapvetően a településtől elszakadni kívánó választópolgárok közösségének akarat-elhatározásától és az elszakadó településrészt átvevő önkormányzat képviselő-testületének a befogadási szándékától függ a településrész hovatartozása [66/2002. (XII. 17.) AB határozat.]

³⁴ Igaz, ebben az esetben az érintett képviselő-testületek hatáskörébe tartozik az előzetes megállapodás megkötése, amitől – negatív következmények vélelmzésekor – tartózkodni lehet; ugyanez a lehetőség az önálló község alakítása-

kor és a településegysítés megszüntetésekor nem áll fenn, vélhetően ezért is kell ezekben az ügyekben a település teljes közigazgatási területére kitézni a helyi népszavazást.

³⁵ A miniszter esetleges közbelső döntésével kapcsolatban lásd az 1., a 2. és a 3. sz. táblázatban foglaltakat.

³⁶ Ezeknél a definícióknál lényegében a korábbi Alkotmány kommentárja sem ad részletesebben kifejtett fogalmakat. Ld. Herbert Küpper: i.m. 1489. o. és 1491. o.

³⁷ 382/B/2005. AB határozat: az Alkotmánybíróság megítélése szerint azzal, hogy a törvényalkotó kizárólag a nagyközségek számára tette lehetővé a várossá nyilvánítás kezdeményezését, azonos szempontok figyelembe vételén alapuló, ésszerű indokokon nyugvó, hátrányos megkülönböztetést nem eredményező szabályozást alakított ki. A törvényalkotót széles körű mérlegelési jog illeti meg annak a meghatározásában, hogy a települési képviselő-testületek számára milyen feltételek mellett engedélyezi a nagyközségi cím használatát.

Az Alkotmánybírósághoz több ízben is indítványt nyújtottak be a nagyközségi cím birtoklásának feltételével kapcsolatban, azt sérelmezve, hogy a nagyközségi címmel nem rendelkező község nem kezdeményezheti a várossá nyilvánítását. Az Alkotmánybíróság álláspontját megcáfolandó, a jelenlegi szabályozás az indítványozók által felvetett problematika megoldásának kedvezett, de csupán névleg. A várossá nyilvánítás során ugyanis alapvetően nem a nagyközségi cím birtoklása jelentené az akadályt, hanem a Möt. által tételesen és részleteiben meghatározott, a helyi társadalom valamennyi szegletét felölelő feltételek teljesítése.

³⁸ A Kormányrendelet a „Fővárosi kerület létrehozása, a kerületi határok megváltoztatása” alcíműszaván belül a rendelet 2-12. §-ának az alkalmazására utal, amely normák ismertetésére a tanulmány korábbi részeiben már sor került.

³⁹ Herbert Küpper: i.m. 1497. o.

⁴⁰ A döntéshozó – az Országgyűlés vagy a köztársasági elnök – döntése végleges és jogerős, azzal szemben jogorvoslatnak nincs helye. Ez a tárgykör ugyancsak bekerült az Alkotmánybíróság gyakorlatába; lásd az e munkában meg-hivatkozott határozatokat.

⁴¹ A Ve. 133. § (2) bekezdésének c) pontjában szabályozott, a kezdeményezés aláírásgyűjtő ívének hitelesítése megtagadására irányuló egyéves moratóriumot, illetve az Ötv. 48. §-ában szabályozott, az ismételt kitézésre vonatkozó egyéves moratóriumot és ezek ellentmondásosságát lásd: Kiss Mónika Dorota (2012) i.m.: 229. o.

⁴² Ezt az esetet az országgyűlési és az önkormányzati általános választások éve idézheti elő [Möt. 96. § (1) bekezdése.], ezért célszerű lenne ezt az évet kivenni az összes kezdeményezés felterjesztéséből, ahogyan a várossá nyilvánítás esetében szabályozza a Möt. [104. § (2) bekezdése].

Kőhalmi László
tanszékvezető adjunktus

Joghistoria villanások a magyar korrupció-büntetőjog történetéből*

1. A korrupció általános jellemzői

A korrupciós bűncselekmények alapjaiban veszélyeztetik a társadalmak egészséges működését. A korrupció „örökzöld” kategória, hiszen hosszú évtizedek – pontosabban szólva évszázadok – óta nem veszíti aktualitását, s kevés olyan probléma létezik Magyarországon, amely nagyobb *kriminálpolitikai* jelentőséggel rendelkezne. A korrupciós bűnözés elleni küzdelemben vélhetően hasznos lehet azoknak a szabályozástechnikai megoldásoknak az áttekintése, melyek a magyar korrupció-büntetőjog történetében már előfordultak és bűnüldözési sikert hoztak, ugyanakkor célszerű kerülni mindazokat a törvényi tényállásokat, melyek a gyakorlatban kudarcot vallottak. A korrupciós bűnözés és a korrupció-büntetőjog legátfogóbb elemzése a magyar bűnügyi szakirodalomban Kránitz Mariann¹, illetve Wiener A. Imre² munkásságához köthető. Kránitz Mariann kutatásai során megállapította³, hogy minden társadalomnak meg kell fizetnie a „demokrácia árát” és ebbe az árba mintegy „bekalkulálódik” – többek között – a bűnözés terjedelmének növekedése és minőségének megváltozása, továbbá a korrupció sajátos (át)alakulása is.⁴

A különböző társadalmi rendszerek váltakozása – akár a félféudális-kapitalista rendszerből a szocialistának nevezett társadalmi formációba, akár a szocializmusból a polgári társadalomba való átmenet – önmagában nem szüntette – nem is szüntethette meg! – a korrupciót, hanem átalakította annak jellegét és irányát. A korrupció ugyanis rendkívül szorosan kötődik ahhoz a gazdasági, politikai és társadalmi milióhoz, amelyben megvalósul. S ezen is túlmenően: kevés olyan társadalmi jelenség akad, amely ennyire „naprakészen”, ennyire gyors reakcióidővel követi a létezési közegében végbemenő változásokat, mint a korrupció. A gyors *akkomodációs* készség a rendszerváltás éveiben és az azt követő időszakban is kimutatható. A korrupció joghistoria aspektusú tárgyalása során

is elvi élel hangsúlyozom – véleményem szerint ez az örök „mérgezett alma” problémája e jelenségnek –, hogy rendkívül hatékony probléma-megoldó, érdek-értvényesítő-eszköz jelleggel rendelkezik, s így a csábítás diszkrét bája mindig ott lebeg az emberek szeme előtt, illetve „gondolati reflexmozgás” hatású.

Korrupciómentes civilizáció létezésé nem ismert az emberiség néhány évezredes történelmében⁵, de nyilván nem mondhatunk le ezen idillikus állapot elérésének a vágy(álmá)ról. Arról viszont meggyőző ismeretek állnak rendelkezésre, hogy azokban a közösségekben, amelyek a korrupció elleni küzdelmet komolyan vették, ott igenis a korrupció intenzitása jelentősen csökkent. Látnunk kell azonban azt is, hogy a korrupció rendkívül *szenzibilisen* reagál a jogszabályi környezet változására – olyan, mint a víz, vagy a fény –, azonnal utat talál magának és aktivizálódik, s *korrupt aktusok* egész *lavínáját* képes elindítani. A problémákat fokozza, hogy a korrupció különösebben soha nem „tisztelte” az ország- és kontinens-határokat. Ez a jelenség bizonyára az elsők között volt, – ha nem egyenesen a legelső! – amely globalizálódott.⁶ Bámely nemkívánatos jelenség ellen akkor lehet sikeresen felvenni a harcot, ha ismerjük az adott jelenség jellemzőit. A korrupcióval éppen az a gond, hogy nagy a „sötétben tapogatózás”.⁷

Minden állam működésében megfigyelhető az a törekvés, hogy a közhatalom gyakorlását garanciákkal bátyázza körül. Az állami impériumot in concreto gyakorló közhivatalnok az állam által vagy az állam nevében rábízott hatalom helytelen (visszaélésszerű) alkalmazása esetén felelősségre vonásra kell, hogy számíton. A felelősség tartalma azonban – a tanulmány szempontjából releváns jogterületet vizsgálva – kétféle lehet: fegyelmi és büntetőjogi. A hivatali köteleességek csekélyebb megsértései a munkáltatói jog gyakorlója vagy a felettes hatóság által gyakorolt felügyeleti és fegyelmi jogkörbe tartozik, az egyetemes jogrendet veszélyeztető súlyosabb visszaéléseknek pedig már a büntető kódex hatálya alá kell tartozniuk. Lényegében ezek a jogsértések képezik a hivatali büntettek és vétségek körét – vélekedik minderről Werner Rezső.⁸

2. A Csemegi-kódex korrupció-büntetőjoga

A hivatali bűncselekmények általában azok, amelyeket valamely közhivatalnok hivatali hatáskörében, ezzel visszaélve követ el; azoknak fogalmi köre az államok közjogi berendezkedésével függ össze; közös jellemző vonásukat pedig az képezi, hogy azokat csak közhivatalnokok követhetik el hivatalos funkciójuk körében. Mindezt az 1878.évi V. törvénycikk

* A tanulmány a Bólyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával jelent meg.

461.§-a következőképpen szabályozta: „Közhivatalnokoknak tekintendők azok, kik az állam közigazgatási vagy igazságszolgáltatási vagy valamely törvényhatóság, vagy község hatósági teendőjének teljesítésére hivataluknál, szolgálatuknál, vagy különös megbízatásuknál fogva kötelezettek; ugyszintén azok is, a kik az állam, törvényhatóság, vagy a község által közvetlenül kezelt közalapítványoknál, kórházaknál, tébolydákknál mint felügyelők, orvosok, hivatalnokok vagy szolgák vannak alkalmazva. A kir. közjegyzők szintén közhivatalnokoknak tekintetnek.” A közhivatalnoknak jellemző ismérvét⁹ a közhatalósági teendők végzésére való törvényes hivatottság, jogosultság képezi. E megállapítás egyrészt azt jelenti, hogy: csak közhatalósági tevékenység teljesítésére hivatott személy tekinthető közhivatalnoknak, az adott személy megbízatására – akár csak ideiglenesen is – törvényes módon kerüljön sor és a visszaélészerű magatartás csak a közhivatalnok rábízott közfunkciója körében követhető el.¹⁰

A kor jogirodalmi felfogása – miként Fayer László büntetőjogi tankönyvében is hivatkozott rá – nem volt egységes a közhivatalnok fogalmát illetően, mivel egyesek szerint a 461. §-ban leírt definíció csak az 1878. évi V. törvénycikk XLII. fejezetében foglalt bűncselekményekre vonatkozik. Fayer ettől eltérő véleményt képviselt, mivel szerinte a közhivatalnoki bűncselekményeknek csak egy része került szabályozásra „A hivatali és ügyvédi büntettek és vétségek” fejezetében, a többiek a kódex különböző helyein tárgyalja a törvényhozó.¹¹ A Csemegi-kódex 164-166. §-ai tartalmazzák a hatósági közeg (pl. bíró; nyilvánosan felállított katonai és polgári őr; közforgalomban levő vaspályák, és az állami táviradók felügyelő és kezelő-személyzete; csendőr stb.) fogalmi meghatározását, míg hogy büntetőjogi szempontból általában kik értendők a „közhivatalnok” elnevezés alatt, azt a már hivatkozott 461. § határozza meg. A Curia joggyakorlata közhivatalnoknak tekintette a tőzsdebírói funkciót ellátó személyt is, ugyszintén a postai kézbesítőt¹², sőt a postamestert helyettesítő feleséget is.¹³

Az 1904. évi vasúti sztrájk idején nagy vitát keltett az államvasúti hivatalnokok közhivatali minősége. Több alsóbíróság a 461. § helytelen értelmezése folytán arra az álláspontra helyezkedett, hogy a fenti személyek nem közhivatalnokok. A Curia azonban – a korábbi 58.sz. döntését megerősítve – kifejtette, hogy az államvasúti alkalmazottak közhivatalnokok, miután azok közigazgatási hatósági teendőket (pl. közlekedés, közforgalom vezetése, intézése stb.) végeznek. Találó példát említ erre Finkey Ferencz, aki szerint furcsa is lenne, hogy a falusi éjjeli őr közhivatalnok, míg az államvasút egy fontos közfunkciót végző tisztviselője – pl. egy állomásfőnök vagy pénztárnok – ellenben ne lenne közhivatalnok.¹⁴

Szigorúan véve nem lát el közhatalósági funkciót az orvos vagy a tébolydai felügyelő, de mivel közérdekű működésük közvetlenül az állami vagy közhatalósági alkalmazáson alapul, így indokolt ennek a személyi körnek is a közhivatalnokokhoz sorolása.¹⁵ Ugyanakkor nem volt közhivatalnoknak tekinthető az egyházi személy, kivéve, ha anyakönyvvezetés vagy egyéb okirat kiállítása során járt el.¹⁶ A közhivatalnoki minőség megállapíthatósága egyébként nem függött a hivatalai eskü tényleges letételétől.

Miskolczy Ágost és Pinczés Zoltán szerint a „közhivatalnok a maga hivatali működése körében az államnak, illetve a közérdeknek a képviselője. E feladatkörében sokszor kell olyan intézkedéseket tennie, vagy végrehajtania, amelyek arra, aki ellen irányulnak, egyénileg kárt, hátrányt, kellemetlenséget jelentenek. (A végrehajtó pl. kárt okoz annak, akinek a vagyonát elárverezi. Hogy tehát a közhivatalnokoknak módjában álljon bármiféle törvényes intézkedést megtenni, végrehajtani, sőt kikényszeríteni, a törvény különleges hatalommal, ú.n. hivatali hatalommal ruházza fel őket, ami annyit jelent, hogy törvényes intézkedéseiknek mindenki engedelmeskedni tartozik, mert így kívánja a köznek, az államnak az érdeke.”¹⁷ A hivatali deliktumok szabályozásánál fontos szempont az is, hogy nem csak a közhivatalok működésébe vetett állampolgári bizalmat kell védeni, hanem az állampolgárokat is meg kell védeni az olyan közhivatalnokkal szemben, aki a hivatali hatáskörével vagy hatalmával visszaél.¹⁸

A jogszabályok pontosan rögzítik minden közhivatalnoknak a hatáskörét, előírják, hogy mit szabad és mit nem szabad tennie. „Hivatalos tennivalót tehát minden közhivatalnoknak csak a maga hatáskörén belül szabad végeznie: ha ezt túllépi, vagy ha a mások sérelmére visszaélést, jogtalanságot vagy éppen bűncselekményt követ el, felelnie kell miatta, mert a törvény nem azért ruházta őt fel különleges jogokkal és hatáskörrel, hogy azokkal a közösség kárára, hanem, hogy a javára éljen.”¹⁹ Amennyiben ugyanis a közhivatalnokok kényük-kedvük szerint látnák el feladatukat, úgy csak hamar közkáosz alakulna ki és a hivatali önkény mindenütt elburjánozna. Egy alkotmányos jogállamban ugyanis a közhivatalt „kezelő” közhivatalnokok e hatalom gyakorlásáért felelősséggel tartoznak. A közhivatalnoknak ugyanis törvényőrző – és nem megsértő – funkciója van. Amennyiben a közhivatalnok visszaél az állam által rábízott impériummal, úgy az megrendíti a lakosság általános jogérzetét, „a lakosság elveszti bizalmát az államhatalom fennsőbbiségében és becsületességében.”²⁰ A közhivatalnok „bizalmi indexe” magasabb, mint egy magánembernek. A közhivatalnok törvénytisztelete, pártatlansága, megközelíthetetlenlensége, mind olyan tényezők, amelyek a lakosságban bizalmat ébresztenek irántuk, az ő személyükön keresztül pedig az egész állami élet jogrendjébe.

A Csemegi-kódexben – *Irk* Albert tipológiáját alapul véve – az alábbi hivatali deliktumok kerültek szabályozásra: a hivatali sikkasztás, a megvesztegetés, a hivatali visszaélés, a hivatali hatalommal visszaélés, a hivatali titoksértés és az ügyvédi bűncselekmények.²¹ A korrupciós bűncselekmények közül kétségtelenül a legnagyobb tárgyi súlyú a *megvesztegetés* (465-470. §). A jogalkotó a megvesztegetésnek két alakját ismerte: az aktív és a passzív megvesztegetést.²² A passzív megvesztegetést elköveti azon közhivatalnok, aki a hivatalnál fogva teljesítendő cselekményért vagy annak mulasztásáért ajándékot vagy jutalmat követel, elfogad, vagy az ez iránti ígéretet nem utasítja vissza, ha cselekménye vagy mulasztása nem járna hivatali kötelessége megszegésével (Csemegi-kódex 465. § 1. bek.). A passzív megvesztegetés alanya csak közhivatalnok lehet, de csak annyiban, amennyiben tevékenysége hivatali cselekményre vonatkozó hatáskörbe tartozó ügyre vonatkozik.²³ A passzív megvesztegetés elkövetési magatartása: a kötelesegteljesítéssel kapcsolatos ajándék vagy jutalom követelésében, elfogadásában, avagy ez iránti ígéret vissza nem utasításában áll; vagy pedig e magatartásnak a kötelesség megszegésével kapcsolatos kifejtésében.²⁴

A megvesztegetés „eszköze” az ajándék vagy jutalom. Ide tartozik bármilyen természetű előny. A törvény rendelkezései szerint az ajándék követelésének, elfogadásának, illetőleg az ígéret vissza nem utasításának a hivatali cselekményt megelőzően kell történnie. Ez a rendelkezés azonban nem vonatkozott a törvényen vagy szabályokon alapuló díjakra és jutalmakra, a közjegyzőknek a díjszabályzaton felül önkényt adott jutalmakra, továbbá a közhivataloknak valamely fél érdekében teljesített rendkívüli munkálataért a hivatali szabályok által megengedett jutalmazására és a szokásos csekély ajándékokra. Ez utóbbi szabályozási megoldást adaptálhatónak tartom hatályos büntető anyagi kódexünkbe, mivel így számtalan kellemetlen és félreértésre okot adó szituáció megelőzhető. (Például nem arra kellene költeni az adófizetők pénzét, hogy az államhatáron szolgálatot teljesítő finánc ellen büntetőeljárást folytatunk drága adóforintokon, mert a vámvizsgálat alá vont személytől kapott 1 db cigi rágót.)

Az aktív megvesztegetők alanyi körét – értelemszerűen – csak negatív körülírással, kizárásos alapon határozza meg a törvény. Aktív megvesztegető bárki lehet, akivel szemben nem áll fenn büntethetőséget kizáró ok.²⁵ A deliktum passzív alanya az a közhivatalnok, aki hivatali kötelességét megszegi. Az aktív megvesztegetés elkövetési magatartása abban áll, hogy a megvesztegető a közhivatalnoknak ajándékot vagy jutalmat ad vagy ígér és pedig azért, hogy az hivatali kötelességét megszegje.²⁶ Aktív

vesztegetésben találta bűnösnek a bíróság azt az elkövetőt, aki a törvényszéki elnöknek ajándékot küldött abból a célból, hogy ezzel kieszközölje egy hivatalnok áthelyezését más helyre, az illető hivatalnok tudta és akarata nélkül (Dtár XXVII. 72.sz.). A megvesztegetés nem áll fenn olyam esetben, amikor a közhivatalnok csak színleg, mint *agent provocateur*, s olyan célból fogadja el a megvesztegetés iránt tett ajánlatot, hogy ezáltal az ajánlattevő ellen egy más bűncselekményben való bűnösségére nézve szerezessen bizonyítékot (Dtár XXXIII.107.sz.)

A Curia nem tekintette megállapíthatónak a vesztegetést, ha az pénzt abból a célból adják, hogy a vizsgálati fogságba helyezett személy szabadon bocsátása céljából adják és később kiderült, hogy a tartóztatás teljesen alaptalan volt, mivel az elkövetett cselekmény tulajdon elleni kihágást képez és tettes üldözésére (magán)indítvány előterjesztésére nem kerül sor (Dtár III.foly.II.15.). A Csemegi-kódexnek a korrupciós bűncselekményeket szabályozó rendelkezései az európai jogfejlődés léptékéhez mérve részben ugyan megkésettnek tekinthető²⁷, de mindenképpen haladónak kell értékelni, továbbá meg kell említeni a Curia magas színvonalú jogalkalmazói tevékenységet is, mely az elmúlt évek honi joggyakorlatára sajnos nem minden esetben igaz.

Az 1940. évi XVIII. törvény módosította a közhivatalnok fogalmát. A kódex Btk. 461. §-hoz fűzött miniszteri indokolás szerint a közhivatalnokról adott fogalmi meghatározása szűk, és nem felel meg a kor követelményeinek. A bíróságok ugyanis az állam közigazgatási, a törvényhatóság vagy község hatósági teendője alatt természetszerűleg csak azokat a szűkebb értelemben vett közigazgatási tennivalókat értették, amelyeket egy szabadelvű államban közfeladatoknak tekintettek és ebbe a körbe – a törvényi rendelkezésnek megfelelően – csak a közalapítványok ügykezelését és a közegészségügyi szolgálatot vonták. Ezekon túlmenőleg a közérdekű üzemetek és általában az állam gazdálkodási tevékenységét az állam (törvényhatóság, község) közigazgatási tennivalóján kívülesőnek vélték és a közhivatalnok fogalmi körét még a közüzemek alkalmazottaira sem terjesztették ki. Figyelemmel arra, hogy az állam és az önkormányzati szervezetek hivatásáról a közfelfogás átalakult: „*Ma már nem tartják azt, hogy ha a közhatalom a lakosságnak az elsődrendű életszükségletekkel ellátása, az arra rászoruló néprétegek támogatása, a gazdasági élet egészséges fejlődése érdekében vagy más közérdekből maga is gazdálkodási tevékenységet folytat, avagy általában úgynevezett népgondozó tevékenységet fejt ki, igazi hivatásán kívül eső területre tévedt, s ezért csupán magánjogi alanynak kell tekinteni. A mai jogi felfogás szerint mindaz a tevékenység, amit az állam, a törvényhozás vagy a község mindenkori szükséghez képest*

a maga működési körébe von egyaránt közcélokat szolgáló, egyformán közérdekű tevékenység.”²⁸

A megváltozott közfelfogás folytán tehát időszzerűvé tartotta a jogalkotó a közhivatalnok fogalmi körének nagymérvű kiterjesztését. A 461. § szabályozás ennek megfelelően a következők szerint alakult: „A büntetendő törvények alkalmazása szempontjából az állam, a törvényhatóság vagy a község közigazgatási, igazságszolgáltatási, közoktatási, honvédelmi vagy gazdálkodási tennivalóinak teljesítésére, úgyszintén az állam, a törvényhatóság vagy a község intézeteiben, közintézményeiben, közműveiben vagy üzemeiben való működésre hivatalánál, szolgálatánál vagy különös megbízásánál fogva köteles minden személyt – ideértve a m. kir. honvédségnek tényleges szolgálatot teljesítő minden tagját is – közhivatalnokoknak kell tekinteni. Közhivatalnokok a kir. közjegyzők is. A hatóság tagját, illetőleg a hatóság közegét megillető büntetőjogi védelem minden közhivatalnokra kiterjed.” A törvényhozó – a félreértés elkerülése végett – külön kiemelte az 1930. XVIII. tc. szóhasználatának megfelelően az állam (törvényhatóság, község) intézeteiben, közintézményeiben, közműveiben és üzemeiben való működésre köteles személyeket. A közhivatalnok fogalmi körének kiterjesztésénél indokoltnak mutatkozott az állam (törvényhatóság, község) közoktatási tennivalóinak ellátására hivatott személyeket külön kiemelni, hogy ezáltal az oktató személyzet minden tagja közhivatalnoknak minősüljön.

Novuma továbbá az 1940. évi XVIII. tc. 3. §-ában megfogalmazott módosításnak, hogy a szükségesnek tartott honvédelmi tennivalók ellátására hivatott személyeket és különösképpen a magyar királyi honvédség tényleges szolgálatában álló személyeket is kifejezetten közhivatalnökká nyilvánítani, mert a bírósági gyakorlat csak a tényleges szolgálatban álló katonatisztek tekintetében a Btk. 461. §-a értelmében közhivatalnoknak. Az egyes közéleti visszaéléseket büntető rendelkezésekről szóló 1942. évi X. törvény-cikk a vesztegetés mellett büntetendővé nyilvánította a tiltott ajándék adását vagy elfogadását. A bűncselekményt az a közhivatalnok követte el, aki hivatali vagy szolgálati működésével kapcsolatban meg nem engedett személyes vagy vagyoni előnyt követelt vagy fogadott el, amely a hivatali vagy szolgálati működését a közérdek kárára befolyásolhatja, vagy egyetértett az ilyen előny elfogadjával.²⁹

3. Az 1961. évi V. törvény

A magyar korrupció-büntetőjog szempontjából a soron következő releváns jogi matéria a 1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről, mivel az 1950. évi II. törvény a büntető-

törvénykönyv általános részéről – vagy a szakmai zsargonban használatos nevén: a Btá. – ugyanis nem tartalmazott rendelkezéseket a különös részre vonatkozóan.³⁰ Az 1961. évi V. törvény által meghatározott, korunknak jogfelfogásával egyező korrupciós deliktumok a következők: kötelességszegésért jogtalan előny követelése (elfogadása) [149. §]; jogtalan előny követelése, elfogadása [150. §]; hivatali vesztegetés [151. §]; befolyással üzérkedés [153. §]; vesztegetés [235. §].

A jogalkotó a „klasszikus” korrupciós deliktumok mellett két speciális – szakmai indokokkal nehezen alátámasztható – törvényi tényállást is tartalmazott: a sajtóbüntettekkel kapcsolatos korrupciós bűncselekmények jogi szabályozását [210. §], valamint a bitorlással kapcsolatos korrupciós cselekményeket [306. § b. pontja].³¹ A 149-153. §-okban szabályozott korrupciós bűncselekmények társadalomra veszélyességéről a kódex miniszteri indokolása az alábbiakat írta: „A korrupciós bűntettek aláássák a hatóságokba vetett bizalmat, megzavarják az ügyek részrehajlatlan és tárgyilagos elintézését, a bizonytalanság érzését keltik az állampolgárokban ügyeik megfelelő elintézése tekintetében; mindezek folytán politikai hatásuk is nagymértékben káros, veszélyességük a társadalomban jelentős.” Az indokolás kapcsán Földvári József szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy a korrupciós bűncselekményeknek rendkívül nagy a politikai demoralizáló hatása. A lakoságnak ilyen bűnelkövetésekről szerzett tudomása olyan általánosítások és közhangulat elterjedésnek lehet az indítófaktora, amely az állam és hatóságainak jogszerű működését megkérdőjelezi. A korrupciós deliktumok tárgyi súlyát mutatja az a tény is, hogy a jogalkotó több törvényi tényállást alkotott a közéleti tisztaság büntetőjogi védelme érdekében.³²

A magam részéről nem tartom túlzottan szerencsésnek azt a jogtechnikai megoldást, hogy a korrupciós jellegű bűncselekmények nem egységesen, hanem szétszórtan, a kódex négy különálló fejezetében kerültek szabályozásra. A korrupciós deliktumok közül a legveszélyesebbnek a kódex XI. Fejezetének II. Címe: „A hivatali bűntettek” címszó alatt nyertek önálló fejezetet [149-153. §-ok]. Kriminális szempontból a Btk. XIII. „A népgazdaság elleni bűntettek” című fejezetében szankcionált vesztegetés bűncselekménye [235. §] is jelentős tárgyi súlyú elkövetést jelent. A kriminális korrupció legcsekélyebb tárgyi súlyú deliktumai „A közbiztonság és a közrend elleni bűntettek” című XII. fejezetben büntetni rendelt sajtóbüntettek [210. §], valamint „A társadalmi tulajdon és személyek javai elleni bűntettek” c. XVI. fejezetében kodifikált bitorlás [306. § b/ pont] korrupciós megvalósulási formái.³³ A jogalkotó ugyan négy külön fejezetben szabályozta a korrupciós bűncselekményeket, de valójában – bár ezt az elnevezést a törvényhozó

még nem használta – a közélet tisztasága, mint védett jogtárgy ellen irányulnak ezek a deliktumok.³⁴

A törvényi szabályozás egyik újdonsága az, hogy a „közhivatalnok” terminológiát felváltja a „hivatalos személy” megnevezés, akiknek a köre taxatívén felsorolt. Ennek azért van jelentősége, mert a hivatali korrupciós deliktumok passzív megvalósulási formái az ún. *sajátképi hivatali büntettek*³⁵, amelyeknek elkövetői csakis hivatalos személyek lehetnek, s így világos helyzetet teremt a jogalkalmazás számára. A kor mértékadó jogtudósa, Wiener A. Imre helyes jogalkotói döntésnek értékelte azt, hogy a korrupciós deliktumok külön kiemelésre kerültek a hivatali bűncselekmények közül.³⁶ A korrupciós bűncselekményeknél a *kötelességszegés* és a *kötelességteljesítés elhatárolása*³⁷ a büntetési tételkeretben megjelenő különbségen felül azért is jelentőségeltjes, mivel a hivatalos személy korrupción felüli magatartásában még a kötelességszegésben vagy annak lehetőségében rejlő társadalomra veszélyesség is jelentkezik.³⁸

Ruff Győző szerint a hivatali kötelességszegés fogalmához a hivatali kötelesség fogalma vezet el. A hivatali kötelesség: „*annak a magatartásnak a szükségessége, amelynek tanúsítására jogszabály szorítja a hivatalos személyt. A hivatali kötelesség tehát jogi kötelesség.*”³⁹ A jogszabály közfeladat ellátását írja elő a hivatalos személynek, de arról, hogy konkrétan miként kell ezt kifejeznie, már ír. Ilyen esetben kötelességszerű minden olyan magtartás, amely a hatáskörbe utalt feladat elvégzéséhez szükséges. A jogszabályok gyakran annyira általánosítók, hogy a napi gyakorlatban „sorvezetőként” nem használhatóak pl. a munkaidőben munkakezdésre megjelenni stb. Fontos szerepet játszhatnak ugyanakkor a különféle hivatali protokollok és szokások. A szó általános értelmében ez (is) hivatali kötelesség, azonban ezek a hivatali kötelezettségek kívül esnek a Btk. 149. §-ában tárgyalt büntett tényállásán. A jogalkotó ugyanis a hivatalos személy közhatalmi jellegű feladatához kapcsolódó hivatali kötelezettséget szabályozta, illetve azokra a tennivalókra korlátozódik, amelyek a hivatalos személy hatáskörébe esnek. A fentiek alapján tehát hivatali kötelességszegés akkor valósul meg, ha „*a hivatalos személy nem teszi meg, amit hatásköréből folyóan tennie kell, úgyszintén, ha a hatáskörén belül maradó cselekvésének módja tilalmazott.*”⁴⁰ A mondottakon túl hivatali kötelességszegés az is, ha a hivatalos személy olyat tesz, ami kívül esik hatáskörén, vagy ha a közfeladat ellátásából adódó „privilegizált” helyzetét kihasználja, anélkül, hogy elmulasztaná megtenni, amit tennie kell, vagy olyat tenne, ami hatáskörén kívül esik.⁴¹ (A hivatalos személynek látszólag szabad döntési mozgásteret van az ún. mérlegelési jogkörbe tartozó ügyek esetében,

mindez azonban csak látszat, mert ilyenkor is be kell tartani a jogszabályi előírásokat.)

Egyetértek Wiener A. Imrének azzal a véleményével, amely szerint a korrupciós deliktumok bizonyítékai⁴² alapvetően az eljárás alá vont vagy abban részt vevő személyek vallomásának függvénye, de a kötelességszegés, illetve a kötelességteljesítés megállapítása nem lehet pusztán a beszerzett vallomások tartalmának függvénye, illetve a büntetőjogi felelősséget rendszerint csökkenteni igyekvő vallomások szubjektív megítélésétől.⁴³ A gyakorlatban komoly nehézséget jelentett a „*folyamatban levő ügy*” objektív elhatárolási alapjának meghatározása. Bodrogi Károly szerint ennek a kritériumnak az olyan ügy felel meg, amelyben még nem hoztak érdemi döntést, amiben még a bűncselekmény alanyának valamilyen intézkedés megtételére lehetősége van. Abban az esetben, ha az ügy „gazdája” már nem tehet semmit – függetlenül attól, hogy más személy intézkedése miatt mi lesz az ügy kimenetele – a kérdéses hivatalos személy szempontjából az ügy befejeződött.⁴⁴ Ebből a szempontból – és nem az esetleges fegyelmi felelősség szempontjából – teljesen irreleváns, hogy az eljáró szerv belső rendelkezései, ügyviteli szabályzatai szerint mikor tekintendő befejezettnek az ügy.⁴⁵

Az „előny” fogalmát a törvényhozó nem határozta meg, így ennek értelmezésében is adódhatnak félreértések. Az előny nemcsak vagyoni jellegű lehet, hanem bármilyen, akár szolgáltatás is. Az előny közvetlen élvezője vagy „várományosa” nem feltétlenül az elkövető, azaz a hivatalos személy. Olyan kötelezettség teljesítése azonban, amelyre a hivatalos személynek jogos igénye van, nem lehet előny.⁴⁶ Fontos jelentősége van a gyakorlat szempontjából a halmazati kérdéseknek, mivel a korrupciós deliktumok nagyon gyakran más bűncselekménnyel együtt valósulnak meg⁴⁷, továbbá az is, hogy a korrupciós kapcsolatban álló személyek felelőssége eltérően alakul, mivel bűnösségük más-más deliktum elkövetéséhez tapad.⁴⁸

Az 1961. évi V. törvény rendelkezései reálsan tükrözték az adott korszak gazdasági és társadalmi fejlettségi szintjét⁴⁹, de a gazdaságirányi reformfolyamatok – köztük az 1968-ban bevezetett ún. új gazdasági mechanizmus – előrevetítették a korrupció-büntetőjog átalakítását is, hiszen a gazdálkodó szervek gazdasági önállóságának szélesedése óhatatlanul korrupciogén helyzetek sokaságát teremtette. Erre figyelemmel a jogalkotó az 1971. évi 28. törvényerejű rendeletben⁵⁰ némi szabályozási korrekciót hajtott végre egyes korrupciós törvényi tényállásokban. Így a gazdasági vesztegetés passzív alanyainak a körét a büntetőnovella kiterjesztette, mégpedig akként, hogy nemcsak az állami vállalatoknál, vagy egyéb gazdálkodó szervezeteknél és szövetkezeteknél betöltött

munkakörben, hanem valamennyi állami szervnél, továbbá egyesületnél betöltött munkakörben vagy tisztségben foglalkoztatottak egyaránt elkövethetik a bűncselekményt (feltéve, ha nem tekintendők hivatalos személyeknek). Az alanyi kör ilyen irányú szélesítése a passzív hivatali és gazdasági vesztegetők alanyainak, illetve potenciális alanyainak a közelítését jelenti.⁵¹ Mind a joggyakorlat, mind az elméleti jogászok részéről azonban folyamatos kritikák is érték a korrupciós-büntetőjog törvényi tényállásait. Ilyen jogos bírálattal volt az, hogy a korrupciós bűncselekmények egységes, a büntető kódex egyetlen fejezetébe foglalt szabályozási materiaként jelenjenek meg, valamint az, hogy összhangba kell hozni a hivatali és a gazdasági korrupciós magatartások pönalizálását.⁵²

4. Az 1978. évi IV. törvény korrupció-büntetőjoga

Az 1961. évi V. törvény büntető jogalkalmazása során is bebizonyosodott, hogy a korrupciós bűncselekmények bizonyítása rendkívül nehéz.⁵³ A korrupciós deliktumoknál az eljárások gyakran névtelen bejelentések (feljelentések) után indulnak meg, amiből az a tanulság szűrhető le, hogy többségben vannak azok, akik szeretnék, ha a közélet valóban tiszta lenne és nem a személyes kapcsolatok dominanciája, nem a „kéz kezét mos” barátságok mindent tisztára mosó ereje diadalmaskodna.⁵⁴ A hatályos büntető anyagi kódexünk megalkotásával megszűnt a jogalkalmazónak számos gondot okozó szabályozási szétszórtság, gazdasági és a hivatali korrupció merev szétválasztása. A Btk. „Az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények”-et pönalizáló XV. fejezet VII. címében „A közélet tisztasága elleni bűncselekmények” címszó alatt szankcionálja a korrupciós deliktumok valamennyi változatát.

A kódexben szabályozott korrupciós bűncselekmények fejezetrészének konstrukciója – Kránitz Mariann szerint – világos, áttekinthető és egységes jogi alapelveken nyugszik, „a büntetőjogi koncepció az egyes törvényi tényállások és azok elemei meghatározásában tömören, egzaktan, a realitásoknak – s a klasszikus korrupciós séma különböző veszélyeztetett területeken történő megvalósulásának, ezek társadalomra veszélyességének, sőt még a közmegeközelítés különbözőségeinek is – figyelembe vételével jut érvényre”.⁵⁵ A hazai kodifikált korrupció-büntetőjog több mint egy évszázados jogfejlődését az alábbi ismérvek jellemezték: a védett jogi tárgy fogalmi-tartalmi körének folyamatos és töretlen bővülése; a védett jogtárgy bővülésének következtében a passzív alanyok körének tágulása;

folyamatos szélesedése, precízebb megfogalmazása, s ugyanakkor egymástól jobban elhatárolttá válása az elkövetési magatartások variációinak; az „előny” fogalmának generalizálódása; a korrupciós magatartások egyre kiszélesedő kriminalizációs tendenciája.⁵⁶

5. A korrupció-büntetőjog új irányai (a 2012. évi C. törvény)

Az új büntető kódex elfogadására hosszú, girbe-gurba kodifikációs utat bejáró jogalkotás után került sor. A büntetőjogban és a kriminológiában használt *eltérő terminológia* problémáját oldott fel azzal a jogalkotó, hogy az új anyagi büntető törvénykönyvünkben már a tételesjog is „korrupciós bűncselekménynek” (XXVII. Fejezet) nevezi azokat a deliktumokat, melyek korábban a „közélet tisztasága elleni bűncselekmények” terminus technicus alá voltak besorolva. A 2012. évi C. törvény 290-300. §-aiban szabályozott deliktumokról elmondható, hogy a tényállások szerkezetileg egyszerűsödtek, így egy fejezetben szabályozza a hatályos Btk. XV. fejezetében két önálló cím alatt szereplő, a közélet tisztasága elleni és a nemzetközi közélet tisztasága elleni bűncselekményeket. A szerkezeti egyszerűsítést segíti az is, hogy a hatályos Btk.-ban önálló szakaszban meghatározott, de lényegében az adott bűncselekmény minősített esetét jelentő tényállásokat megszünteti az új kódex, és azokat a vonatkozó bűncselekmény minősített eseteként szabályozza. A törvény következetes logika mentén határozza meg a védett jogtárgyon belüli specialitásra (gazdasági szféra, hivatali szféra, hatósági eljárás) és a kiszabható szankció mértéke szerint a bűncselekmény súlyára tekintettel az egyes tényállások sorrendjét – állapítja meg az indokolás.

E fejezet alá az alábbi bűncselekmények tartoznak: vesztegetés, vesztegetés elfogadása, hivatali vesztegetés, hivatali vesztegetés elfogadása, vesztegetés bírósági vagy hatósági eljárásban, vesztegetés elfogadása bírósági vagy hatósági eljárásban, vesztegetés feljelentésének elmulasztása, befolyás vásárlása, befolyással üzérkedés. A hatályos szabályozáshoz képest a törvény egyik leglényegesebb változtatása, hogy a büntethetőséget megszüntető ok helyett a törvény a büntetés korlátlan enyhítésére vagy mellőzésére ad lehetőséget, a vesztegetési cselekmények felderítésében a hatóságokkal érdemben együttműködő elkövetőkkel szemben.

A GRECO Magyarország harmadik körös országértékelésében – a gyakorlat által kialakított szten-derdnek megfelelően – a következő ajánlással élt: „elemezni, és következőképpen felül kell vizsgálni az automatikus, kötelező erővel bíró és teljes büntetés alóli

mentességet, amelyet a törvény a hazai köz- és magánszektorban elkövetett aktív és passzív vesztegetés elkövetőjének biztosít „tevékeny megbánás” esetén”. A GRECO ezen ajánlás kapcsán a magyar szabályozás problémájának tartotta, hogy: a bűncselekmény bejelentésének nincs időbeli korlátja, elegendő, ha arra azelőtt kerül sor, hogy a hatóságok tudomást szereznek a bűncselekményről; a „tevékeny megbánás” alkalmazása a büntetés alóli automatikus és teljes mentességet jelent, vagyis nincs lehetőség az egyedi körülmények mérlegelésére; nem lehet figyelembe venni például azt, hogy az elkövető milyen okból hozza a bűncselekményt a hatóságok tudomására; nincsen lehetőség bírósági felülvizsgálatra, azaz nem bírót dönt arról, hogy alkalmazható-e ez a „kedvezmény” vagy sem.⁵⁷ E nemzetközi ajánlásra (kritikára) tekintettel változtat a törvény a hatályos Btk. rendelkezésén, amely így nem lesz *automatikus*, alkalmazásának „mértéke” a bíróság döntésétől függ, és így megfelelő mozgásteret biztosít a bíróság számára az egyedi körülmények mérlegelésére. A törvény értelmében változatlanul nincs konkrét időbeli korlátja a bűncselekmény bejelentésének, mivel ez a kedvezmény a vesztegetés sikeres felderítéséhez fűződő érdekre tekintettel mindaddig indokolható, amíg az adott bűncselekmény más forrásból a hatóságok tudomására nem jut.⁵⁸

A törvény e megoldása ugyan megfelel a GRECO ajánlásainak, de megítélésem szerint nem biztos, hogy krimiápolitikailag helyeselhető. A GRECO szakértői ugyanis nem értik meg azt a nagyon is *pragmatikus* szempontot, hogy a nemzetközi szabályozási standardokat szükség esetén *országspecifikusan* kell alkalmazni. A magyar korrupció-büntetőjogról megállapítható, hogy folytonos változáson ment keresztül az elmúlt száz esztendőben és próbálta megtalálni a korrupciós-bűnözés aktuális formái elleni leghatékonyabb szabályozási megoldást. A korrupciós bűncselekményekben meghozott jogerős bűnösítő ítéletek alacsony számának oka nem feltétlenül a jogalkotás⁵⁹, sokkal inkább a bűnüldözés hiányosságaiban keresendő.

Jegyzetek

¹ Kránitz Mariann: *A korrupciós bűnözés*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1988

² Wiener A. Imre: *A hivatali büntettek*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1972

³ Kránitz Mariann: *A korrupció utolsó huszonöt éve Magyarországon*. Kiadatlan tanulmány. 2005. 1. o.

⁴ Kránitz Mariann: *A korrupció utolsó huszonöt éve Magyarországon*. Posztumusz tanulmány. *Ügyészek Lapja* 2006. 5. sz. 26-28.o.

⁵ Pókecz Kovács Attila: *A magisztrátusi korrupció (zsarolás) büntetőjogi megítélése a köztársaságkori Rómában*. *Crimen pecuniarum repetundarum*. Kézirat. Megjelenés alatt (Bodnár Imre emlékkötet. PTE Állam-és Jogtudományi Kar, Pécs 2013); Bódi János: *A korrupció mint társadalmi és büntetőjogi jelenség*. Ren-

dészeti Szemle 1991. 1. sz. 27. o.; Tóth Mihály: *Lehet-e még újat mondani a kriminális korrupcióról*. In: Tanulmányok Dr. Földvári József professzor 75.születésnapja tiszteletére (Szerk. Tóth Mihály – Herke Csongor). Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kara, Pécs 2011. 154-172.o.

⁶ Kránitz (2005), 5. o.

⁷ Kertész Imre: *A korrupció ellen – büntetőjogi eszközökkel*. *Magyar Jog* 1995. 6. sz. 350.o.

⁸ Werner Rezső: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. Függelékben az 1878: V. T.-cikk szövegeivel. Hornyák Hitbizománya, Budapest 1898. 756. o.

⁹ Balogh Ágnes: *A vesztegetés megítélésének egyes jogtörténeti vonatkozásai*. In: *Korrupció Magyarországon* (Szerk. Csefkó Ferenc – Horváth Csaba). Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület – Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kara, Pécs. 2001. 310. o. Szerző a közhivatalnokok két csoportját különbözteti meg: a közhatalosi funkciót betöltőket és a közérdekű intézetek alkalmazásában állókat.

¹⁰ Werner i.m. 757-758. o.

¹¹ Fayer László: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. Harmadik, bővített kiadás. Második kötet. Különös Rész. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda. Budapest 1905 527. o.

¹² Az állami adminisztráció körébe eső postahivatal közhatalóságot képez: a közhatalóság teendőjét hivatali jogosítvány mellett teljesítő személy ezen hivatásában közhivatalnoknak tekintendő, figyelem nélkül arra is, hogy fizetését az állampénztárból húzza-e vagy sem s tekintet nélkül arra is, hogy az állami közhivatalnokokra nézve fennálló szabályok vagy ezeknek az egyes külön törvényekben vagy rendeletekben megállapított jogai, illetőleg kötelezései reá kiterjednek-e. A postamesterek által saját magánjogi felelősségük alatt felfogadott postakiadók: közhivatalnokok, és a hivatali körükbe tartozó teendőjük körül elkövetett büntetendő visszaélések a BTK. 461. §-a értelmében közhivatalnokok, vagy a BTK: értelmében annak tekintett személy által, hivatali eljárásban elkövetett büntette, illetőleg vétséget képeznek. (Dtár XII.66. sz.)

¹³ (Dtár.III.foly.V.50.)

¹⁴ Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. 4-átdolgozott kiadás. Grill, Budapest 1914. 984. o.

¹⁵ Werner i.m. 759. o.

¹⁶ Irk Albert: *Magyar anyagi büntetőjog*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R-T., Pécs 1928 440. o.

¹⁷ Miskolczy Ágost – Pinczés Zoltán: *A magyar büntetőjog gyakorlati kézikönyve a m. kir. csendőrség számára*. I. Kötet *Büntető-törvénykönyv a bűntettekről és vétségekről*. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest 1937. 855. o.

¹⁸ Miskolczy – Pinczés i.m. 857. o.

¹⁹ Miskolczy – Pinczés i.m. 857. o.

²⁰ Miskolczy – Pinczés i.m. 857. o.

²¹ Irk i.m. 440. o.

²² Wiener A. Imre: *A korrupciós bűncselekmények szabályozása a Csemegi kódextől napainkig*. In: Györgyi Kálmán ünnepi kötet. (Szerk. Gellér Balázs). Bibliotheca Iuridica. Az ELTE Állam-és Jogtudományi Karának tudományos kiadványai. Libri Amicorum 11. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest 2004. 631.o.: „A korrupciós bűncselekmények szabályozásának egyik alapvető jellemzője, hogy különbséget tesz az aktív és a passzív vesztegetés között. Az ilyen szabályozás dogmatikai jelentősége, hogy a két oldal önálló tettességként jelenik meg a törvényben, tehát a korrupciós cselekmény két oldalára a részesség szabályai általában nem vonatkoznak. Ez a különbségtétel nem csak dogmatikai szempontból jelentős. A passzív vesztegetés tettesének törvényi definíciója büntetőpolitikai szempontból is meghatározó jelentőségű. E fogalommal írja le ugyanis a törvényhozó azt a társadalmi tevékenységi kört, amelyben a korrupciót büntetni kívánja.”

²³ Kránitz Mariann: *A korrupció*. BM Könyvkiadó, Budapest 1986. 70. o.

²⁴ Kránitz i.m. 70. o.

²⁵ Kránitz i.m. 70. o.

²⁶Kovács Lajos: *A hivatali visszaélés*. Belügyi Szemle 1987. 4. sz. 19. o.: „A jogszabály az elkövetési magatartást kötelesség megszegésben jelölte meg. A kötelesség megszegésének hivatali eljárásban vagy intézkedésben kellett megtörténnie. Ezt az ítélezési gyakorlat – bár olykor ettől eltérő határozatok születtek – magáévá tette, s így foglalt állást az elmélet is. A kötelességszegés fogalmát ugyanis a jogalkalmazói gyakorlat hol szűken, hol tágan értelmezte.”

²⁷Kránitz i.m. 71. o.

²⁸A magyar állam biztonságát és nemzetközi érdekét veszélyeztető egyes cselekmények büntetéséről szóló 1940. évi XVIII. törvénycikk 3. §-ához fűzött miniszteri indokolás.

²⁹Sinku Pál: *A korrupciós bűncselekmények*. In: Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: *Büntetőjog II.* A 2012. évi C.törvény alapján (Szerkesztő-lektor: Busch Béla). HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest 2012. 425. o.

³⁰Az 1952-ben az Igazságügyi Minisztérium által közölt Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása (BHÖ) című jogszabálygyűjtemény tartalmazott rendelkezéseket a korrupció bűncselekményekről, de ezek bővebb ismertetésére külön tanulmányban kerül sor.

³¹Kránitz Mariann: *A korrupciós jellegű bűncselekmények néhány kodifikációs problémája*. Magyar Jog 1978. 8. sz. 717. o. Kránitz Mariann szerint a bitorlást önálló korrupciós deliktumként nem indokolt szabályozni.

³²Földvári József: *Büntetőjog – Különös Rész*. Kézirat. Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. Tankönyvkiadó, Budapest 1972 107. o.

³³Kránitz (1986), 76-77. o.

³⁴Ruff Győző: *Az államigazgatás és az igazságszolgáltatás elleni bűntettek*. In: A büntető törvény kommentárja (Szerk. Halász Sándor). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1968. 677. o. Szerző ettől eltérő álláspontot képvisel, mivel véleménye szerint a tárgyalt deliktumok jogi tárgya nem más, mint az állami feladatokat ellátó szervek működésének törvényes rendje és e működésükbe vetett bizalom.

³⁵A delictum prorpiumról bővebben: Földvári József: *Magyar Büntetőjog Általános Rész*. Osiris Kiadó, Budapest 2000. 199. o.; Nagy Zoltán: *A bűncselekmény elkövetői*. In: Balogh Ágnes – Gál István László – Hornyák Szabolcs – Kóhalmi László – Nagy Zoltán – Tóth Mihály: *Magyar Büntetőjog Általános Rész* (Szerk. Balogh Ágnes – Tóth Mihály). Osiris Kiadó, Budapest 2010. 193-194. o.

³⁶Wiener A. Imre: *A hivatali bűntettek tárgyáról*. Jogtudományi Közlöny 1963. 4. sz. 212. o.

³⁷Ruff i.m. 693. o. A kommentár szerzője is elismeri, hogy a korrupciós bűncselekmények törvényi tényállásai közül az egyik legtöbb fejtörést okozó fogalmi elem a kötelességszegés. Maga a kódex és az indoklás is tartózkodik a fogalom részletes elemzésétől illetve iránymutatás adásától. „A magyarázat a bírói gyakorlat és az elméleti kutatások számára van fenntartva. De számításba kell itt venni, hogy a hivatali kötelességszegés célzatként épül be a törvényi tényállásba. Ezért tulajdonképpen az is megoldásról vár, hogy milyen külső tényekből lehet a hivatali kötelességszegés célzatára mint tudati (belső) jelenségre következtetni.”

³⁸Wiener A. Imre: *A kötelességszegés és a kötelességteljesítés elhatárolása a korrupciós bűncselekményeknél*. Magyar Jog 1962. 12. sz. 537. o.

³⁹Ruff i.m. 693. o.; Földvári (1972), 110. o.: „...a hivatali kötelesség jogi kötelesség. Jelenti azoknak a magatartásoknak a hivatalos személynek jogszabály vagy jogszabály alapján kiadott utasítás miatt tanúsítania kell. Kötelességszegésként értékelendők a mondtak szerint a hivatalos személy azon magatartásai, amelyek ellentétben állnak a jogszabály által előírt magatartással, illetőleg az eljárás megkívánt módjával. Kötelességszegés tehát nemcsak abban

az esetben állapítható meg, ha valaki nem tanúsítja a törvényhozó által kívánt magatartást, illetőleg ha a szükséges magatartással meg nem egyező vagy azzal ellentétes magatartást tanúsít a hivatalos személy, hanem akkor is, ha magatartása nem felel meg a jogszabályban előírt módnak.”

⁴⁰Ruff i.m. 694. o.

⁴¹Ruff i.m. 694. o.

⁴²Wiener i.m. 543. o. Wiener erről a következőket írja: „A társadalom érdekének pedig az felel meg, ha a hivatalos személy elhatározásának kialakulásában csak olyan tényezők vesznek részt, amelyek után nem kétséges a társadalomra hasznos eredmény. Mit jelent ez a kötelességszegés és teljesítés elhatárolása szempontjából? Azt, hogy a jogalkalmazónak a korrupció esetén vizsgálnia kell a hivatalos személy tevékenységét megelőző lelki folyamatot és értékelnie kell ebben az előny szerepét. Meg kell állapítania, hogy az előny zavarta-e a társadalomra hasznos tényezők maradéktalan érvényre juttatását. A társadalomra hasznos tényezők érvényesülését az előny akkor zavarta meg, ha befolyásolta a hivatalos személyt elhatározásának kialakulásában.”

⁴³Wiener i.m. 541. o.

⁴⁴Bodrogi Károly: *Az államigazgatás és az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények*. In: Blaskó Lajos – Bagi Dénes – Szalma László – Bogdál Zoltán – Bodrogi Károly – Halász Sándor (Szerk. Horváth Tibor): *Magyar Büntetőjog II. Különös Rész*. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest 1973. 124. o.

⁴⁵Ruff i.m. 698. o.

⁴⁶Ruff i.m., 694. o.; Földvári (1972), 109. o.: „A hivatalos személy – vagy tudtával más – az előnyhöz csak valaminek az ellenszolgáltatásaként juthat. Az előnyért a hivatalos személynek valamit nyújtani kell, vagy nyújtani kellene. Ismételjük: az előnyért a hivatalos személynek kell valamit nyújtani. Ha az előny fejében, annak ellenszolgáltatásaként nem a hivatalos személynek, hanem rajta kívül álló személyeknek kellene valamilyen magatartást tanúsítania, sor kerülhet egyéb bűncselekmény megállapítására – pl. a befolyással üzérkedés megállapítására – de jogtalan előny követelése vagy elfogadása ilyen esetekben nem valósul meg.”

⁴⁷Wiener A. Imre: *A bűnhalmazat kérdései a hivatali bűntettek körében*. Magyar Jog 1963.4. sz. 146. o.

⁴⁸Wiener A. Imre: *A tettesség és a részesség néhány problémája a hivatali bűntettek körében*. Magyar Jog 1968. 10. sz. 586. o.

⁴⁹Kránitz (1986), 83. o.

⁵⁰1971. évi 28. sz. törvényerejű rendelet a Büntető Törvénykönyv módosításáról és kiegészítéséről (nov. 4.)

⁵¹Kránitz i.m. 84. o.

⁵²Kránitz i.m. 85. o.

⁵³Lőrinczy György: *A korrupciós bűncselekmények bizonyítása*. Belügyi Szemle 1987. 2. sz. 93. o.

⁵⁴Zalai Péter: *Korrupció vagy az apparátus működési zavara?* Belügyi Szemle 1988. 9. sz. 89. o.

⁵⁵Kránitz i.m. 86. o.

⁵⁶Kránitz (1988), 128-134. o.

⁵⁷2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről – indokolás

⁵⁸2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről – indokolás

⁵⁹Lőrinczy György: *Gondolatok a korrupciós bűncselekmények reformjának szükségességéről*. Magyar Jog 1994. 11. sz. 671. o. Szerző tölem eltérő álláspontra helyezkedik ebben a kérdésben: „Megítélésem szerint a hatályos szabályok rendkívüli módon megnehezítik a bűnüldözők munkáját, ily módon a korrupciós bűnözés egyik kiváltó okának bátran tekinthetjük a Büntető-törvénykönyvet.”

A generációk közötti szolidaritásról

„Az emberek többségének természetéhez tartozik, hogy eszméiket inkább a mindenkori viszonyokhoz igazítják, ahelyett hogy megkísérelnék eszméiknek megfelelően formálni a viszonyokat.”¹

I. Bevezető

Minden kétséget kizáróan az európai civilizáció 21. századi kihívásai² közé tartozik a nemzetközi terrorizmus, az európai integráció nehézsége, a migrációs problémák, a társadalmak elöregedése, a munkanélküliség, a világméretű gazdasági válság, az energiakészletek szűkössége, az internetes bűncselekmények terjedése, a családi értékek és kapcsolatok háttérbe szorulása. E jelenségek számos *vitát* generálnak napjainkban társadalomra és európai alapértékeinkre gyakorolt hatásokról, rövid- és hosszútávú következményeiről, esetleges veszélyességükről és annak fokáról, a megoldásukra, enyhítésükre javasolt módszerekről és azok sürgető végrehajtásáról. A viták középpontjában állhat azoknak az eszközöknek a megtalálása is, amelyek a pozitív jog mellett szerepet játszhatnak a fenti kihívások megválaszolásában. Mind a pluralista értékfelfogás, mind a demokratikus hagyományok szerint ezek a viták önmagukban is vitzsgálandók, hiszen elősegítik egyéni és közösségi értékiszemléletünk tudatosítását, fejlesztését, korszerűsítését és ha kell, védelmezését is.

Jogászként és felelős gondolkodóként is izgalmas és érdekes feladat annak megválaszolása, hogy a jellegzetes jogi eszközökön túl hogyan folytathatunk hatékony küzdelmet korszakunk kihívásaival.³ Nem kérdéses, hogy a vallási és szekularizált erkölcsi követelmények, kódexek, illemnormák és felelőségek jogi előírása nélkülözhetetlen az egyén, az állam(ok), a közösségek együttműködése és együttélése szempontjából. Az viszont már fontos részletkérdés, hogy ezek a jogi előírások ajánló vagy argumentáló jellegűek-e, szabályoznak vagy szankcionálnak is, és elérik-e a kívánt társadalmi hatásokat. Tanulmányomban a generációk közötti szolidaritás tárgyában keresem a választ a vázolatokra.

II. A szolidaritás értelmezései, forrásai

A szolidaritás számtalan értelmezését találjuk meg az egyes tudományágakhoz tartozóan, amelyekből tanulmányom szempontjából hasznos megállapítások közül válogattam – a teljesség igénye nélkül. A globalizáció nyitott társadalmakat, nemzetállami keretek feletti gazdasági folyamatokat és ezzel *globális, regionális* szolidaritást is hozott, mely egyrészt a *nemzeti* szolidaritással ellentétesen hat, másrészt erősíti a *kisközösségek iránti* szolidaritást.⁴ Olyan új, idealista célok jelentek meg a globalizáció térnyerésével, mint a környezetvédelem vagy a *harmadik világ iránti* szolidaritás,⁵ és párhuzamosan a fenti folyamattal erősödött a mikroszinten megnyilvánuló szolidaritás is, amelynek első számú kerete a család. A *családi-rokoni* szolidaritás, amelyet *hagyományosnak, természetesnek* is neveznek,⁶ a kisközösség szoros kötődéseivel jellemezhető,⁷ „velejárója” a *generációk közötti* szolidaritás is. A szolidaritás határain, irányultságán túlmenően annak forrására vagy jellegére utalnak a *keresztény, civil, társadalmi*, illetve a *politikai, kollektív* állandósult jelzők. A *gazdasági, organikus*,⁸ *szakmai/ágazati* és *területi* szolidaritás a gazdasági élet, a munkamegosztás, az intézmények között szerveződő együttműködést feltételez.

Utóbbi körben a gazdasági érdekekre visszavezethető összefogás a szolidaritásra ösztönző erő – amely a magyar kutatások alapján egyértelműen – *gyenge* szolidaritást⁹ mutat. A gazdaság ugyanazon ágazataiban érdekelt szereplőknek a *pozitív eredmény* elérése okán és érdekében kellene összetartani, bizalmukat időbeli és pénzbeli hozzájárulással is kinyilvánítva például a közösségi marketingben.¹⁰ Az szakmák képviselői közötti szolidaritás is ritka, az érdekképviselők rossz szervezőerejéről tanúskodik. A kisvárosok intézményrendszerében (iskolák, közintézmények) fenntartói elvárás ugyan a szolidaritás, ennek ellenére alacsony hatékonyságú. A közgazdaságtudomány használja a *gazdasági önérdék* fogalmát mint a cselekvők egyetlen motivációs tényezőjét,¹¹ de ennek kritikájaként megjelenik az *önérdeken kívüli* motiváció is. Míg előbbi tisztán egy-egy hagyományos, nagy társadalmi csoport anyagi érdekeit preferálja,¹² addig az önérdék visszaszorítását jelenti: a viselkedésforma önmagában értékes volta, az altruizmus és a méltányossági elv.¹³ A *közös fogyasztás* (bizonytalanság+anyagi szűkösség), amely a kisközösségekre jellemzően az erős szolidaritás kialakulásában bír jelentőséggel, szintén materiális érdekekre vezeti vissza a szoros kötődéseket. Az *egyetemes erkölcs* és a *politikai akarat* kettőse vív harcot

(Durkheim) a piacgazdaság erőivel, amelyek a korábbi, hagyományos szolidaritást rombolják.

Fellelhető tehát a szolidaritás kiváltó forrásai között két szembenálló tényező: az anyagi/gazdasági érdekek és az etikai/világnézeti értékek. Utóbbiak között van jelen a *vallásosság*, amelynek különböző típusai nem egyformán fejtik ki hatásukat. Érdekes megállapítás, hogy a vallásos közösséghez tartozó városiak szívesebben adakoznak, mint a hasonlóan vallásos falusi hívők.¹⁴ Ezzel rokonságot mutat az a nemzetközi kutatásokkal igazolt logika is, hogy a „nagyobb anyagi biztonságban élő népek általában szolidárisabbak és idealistábbak”.¹⁵ A vallási tanítást kiolthatja, gyengítheti a társadalmi közeg, de éppen fel is erősítheti azt – „ha az igazságosság elvei behatolnak a kulturális értékorientációk sűrű szövedékébe”.¹⁶ Bár a vallásos szolidaritás a történelmi emlékezet szerint (az adott közösség tagjai között mindenképpen) erősebbnek bizonyult, mint az etnikai szolidaritás, a nemzetállamok létrejöttével felértékelődött a nemzeti közösség szerepe, később a jóléti állam intézményrendszere szintén a nemzeti megegyezésen nyugodott¹⁷ – természetesen a mögöttes világnézeti elvekkel és a társadalom morális értékeivel összhangban. A szolidaritás kultúráját a *humanizmus*, a *társadalmi integráció* szüksége, a *kölcsönösség* elve is alakítja, az *egyéni értékek*¹⁸ szintjén az empátiás törődés, az érzelmi kötelékek alakítása, a másokért való felelősségvállalás, az emberek közti egyenlőségbe és az igazságosabb világba vetett hit, embertársaink iránti bizalom kifejezése, saját pszichológiai komfortérzetünk, a közösség tagjai közti hasonlóság felismerése és hasonló jó szándékú viselkedés várása vagy az önmagunkkal szembeni önelvárás a mozgatórugó.

„Egy közösség tagjai közötti, a bizalmon alapuló új, polgári típusú szolidaritás szükségességének elméletét állítja fel” *Althusius*,¹⁹ de hasonlóan érvel a már említett *Burgeois* is, aki Durkheimtől inspirálva a jogot nem az egyénre, hanem a szolidaritás szükségességére alapítja.²⁰ Elméletében a „társadalomnak vállalnia kell a saját szervezetének fogyatékoságai által okozott gondok gyógyítását: munkanélküliség, baleset, betegség következményeinek elhárítását.”²¹

A szolidaritás vizsgált összetevői hathatnak egymással ellentétesen, gyengíthetik, kiolthatják, de erősíthetik is egymást, illetve létezhetnek párhuzamosan is – attól *függően*, hogy a társadalom mely szereplőire, csoportjaira irányulnak. A gazdasági önérdék, a pozitív eredmény elérése az európai vagy a globális világpiacot szervező erőkből ellentétes lehet a tagállami, nemzeti gazdaságok érdekeivel, de bizonyos aspektusokból nézve erősítheti, stimulálhatja is azt. A gazdasági önérdék nem hat tisztán

még az ágazati, szakmai szolidaritás szintjein sem, ennek oka az adott nemzet eltérő karaktere, történelme, világnézeti felfogása vagy éppen a településszerkezet részleteiben keresendő. A világnézeti meggyőződés ellentétben állhat a gazdasági önérdék elsődlegességével, de ki is emelheti annak jelentőségét. A kereszténység, az azonos vallási irányzatok kivétel nélkül felértékelik a családi kapcsolatokat, a generációk közötti szolidaritást, ugyanakkor az adott hitelvektől, a vallásos közösségek társadalmi beágyazottságától, megítélésétől függően mélyíti a nemzeti szolidaritást, vagy éppen számolja fel annak határait (iszlám). Nem csak a vallás, hanem a *humanizmus* is generálhat önérdéken kívüli magatartást úgy, hogy azok belső indíttatásukban nem, csak az azt kifejező cselekvésekben azonosak (karitasz).²² A szolidaritás egyének egymás közötti, egyén és társadalom, valamint az állam viszonyában is szervező erőként van jelen, igaz ennek szintjei, formái és forrásai rendkívül változatos képet mutatnak. Hasonlóan változatos, sokféle szempontot, megoldási lehetőséget mutat a generációk közötti szolidaritás ügye.

III. A generációk közötti szolidaritás európai aktualitása

Az Európai Unió évente olyan programokat tűz zászlajára, amelyek Európa megújulása és egységesülése érdekében nagy jelentőséggel bírnak. A 2012. évet az Unió az aktív idősödés és a *generációk közötti együttműködés, szolidaritás* évének hirdette meg. Az Unió intézményei által kibocsátott jogszabályok a célkitűzés valós okait plasztikusan és lényegretörően tárják fel, rámutatva az öregedő európai társadalmak eltartásának anyagi vonzataira.²³ Kétségtelen, hogy a célkitűzés elsősorban megoldásokat keres a kapcsolódó társadalmi problémákra, nevezetesen a fiatal és idős generációk közti elidegenedés felszámolására, az együttműködés új formáira. Ennek az elidegenedésnek többféle oka ismert, így a nemzedékek eltérő szocializációja, a megváltozott értékrend, a családalapítás újszerű gyakorlata, a gyermekvállalás elodázása, a kontinens öregedő népességének eltartása, a fogyasztói szemlélet erősödése, az önérdék érvényesítésének elsődlegessége, amelyek általánosságban is a szolidaritással, az együttműködéssel ellentétes irányban hatnak. Ezt a folyamatot kívánja megállítani az Európai Unió a szolidaritás értékeinek hangsúlyozásával. Ennek egyik, *felülről* alkalmazott eszköze az Unió által kibocsátott határozat,²⁴ amely a társadalom ösztönzésével szabad teret enged az együttműködés alulról szerveződő megnyilvánulásainak is.

1. Egyetemes értékek jogszabályi foglalatban

A szolidaritás *szűk értelemben* valamely közösség tagjainak összetartozás-tudatán nyugvó kölcsönös felelősségvállalása, és ennek megfelelő segítségnyújtás a közösséghez tartozó egyéneknek, csoportoknak.²⁵ Más megfogalmazásban közösségvállalás embertársainkkal, a hátrányt szenvedők helyzetének javítása, segítése,²⁶ az együttérzésen alapuló támogató cselekvés,²⁷ akár a felebaráti szeretet szekularizált megfelelője.²⁸ A szolidaritás *mint érték* a vele együtt megnevezett, felhívott értékek fényében ismerhető meg. A vizsgált értékek nem szeparáltak – ahogy ezt a jogszabályokban *együttes* előfordulásuk is bizonyítja –, hanem mind az erkölcs, mind a jog nyelvén artikulálva egymásból fakadnak, egymást erősítve működnek; ilyenek a szolidaritás mellett az emberi méltóság, az egyenlőség, a jogállamiság, az emberi jogok zászlóshajójának tekintett élethez való jog, valamint a diszkrimináció tilalma és a tolerancia. Az Unió alapszerződésének első sorai is uniós értéként ismerik el a fentieket.²⁹ Hasonlóan az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata – amelyre az Unió intézményei által kibocsátott számos³⁰ jogszabály is utalást tesz – mint az embert középpontba állító referencia-szerződés is a szolidaritást a vele párhuzamos értékekkel együtt nevezi meg: „Minden emberi lény szabadnak, egyenlő méltósággal és jogokkal születik. Értelemmel és lelkiismerettel bírván, testvéri szellemben kell egymás iránt viseltetnünk.”³¹

Mindkét jogdokumentum széleskörű nemzetközi egyetértéssel került elfogadásra,³² annak is bizonyítékaul, hogy a bennük felsorolt összefüggő értékek kinyilatkoztatása nem az aktuális nemzeti jogalkotásnak köszönhető, sokkal inkább egyetemes voltuknak. A természetjogi felfogás szerint ugyanis a „társadalmi szokások fölött létezik egy örök rend, olyan egyetemes elvek, amelyek ... elsődlegesek, és az isteni törvényekből, kinyilatkoztatásokból vagy a természeti törvényekből, de még a józan észből is felismerhetőek”.³³ A szolidaritás (testvériség) tehát együtt említetik az emberi méltóság, a szabadság, az emberi jogok, az egyenlőség és az igazságosság egyetemes értékeivel. A szolidaritás definíciójának értelmében az *emberiség családjához* mint közösséghez tartozás – azaz ember mivoltunk – *kölcsönös felelősségvállalással* is jár, amely segítségnyújtásban mutatkozik meg. Ezen az egyetemes közösségen belül a „tagok” egyenlőek méltóságukat és az abból fakadó elidegeníthetetlen szabadságjogaikat tekintve. Ezt az egyenlőséget a szolidaritás azzal ismeri el, hogy nemre, fajra, bőrszínre, vallási hovatartozásra irányuló megkülönböztetés nélküli *támogató cselekvésben* nyilvánul meg. Az Unió alapszerződése ebben

az értelemben szól a szolidaritásról, amikor azt más értékekkel együtt hangsúlyozza.

A jogtörténet ismeretében elismerhetjük, hogy az erkölcs, jelen esetben a megnevezett egyetemes értékek hatottak és hatnak a jog *fejlődésére*.³⁴ Ez tehát az elsődleges ok a témánk szempontjából kiemelt szolidaritás értékének jogszabályba foglalásakor. Ez az a kívánt hatás, mellyel egyetértettek Európa vezető politikusai az Uniót létrehozó szerződések aláírásakor. Ezen egyetemes értékek erejében bízva már az Európai Unióról szóló szerződés 2. cikkében felhívják erre az uniós polgárok figyelmét. Nyilvánvalóan a szolidaritás, az emberi méltóság, az egyenlőség azok az értékek, amelyek mellett elkötelezték magukat az Unió alapítói, hogy ezek szellemében alkotják meg a későbbi uniós jogszabályokat, s csatlakozásukkal ezt ismerték el a tagállamok is.

A szolidaritás jogszabályba foglalásának csak egyik oka jogalkotás-fejlesztő hatása, másik okként magát az *értékvédelmet* nevezhetjük meg. Az értékek megőrzése, védelmezése nem automatikus, általánosságban mondván is azok tudatos kimondását, aláhúzását, újrafogalmazását és -értelmezését kívánja. Éppen e két oknál fogva volt fontos az Európai Parlament és a Tanács közös határozathozatala a generációk közti szolidaritásról. Mind a szolidaritás értékének megőrzése, mind a további jogalkotási tevékenységre gyakorolt fejlesztő hatása indokolták azt, hogy a 2012-ben kiemelt szerepet kapott a szolidaritás értéke az Unió és a tagállamok jogalkotásában. Mondhatnánk úgy is: a szolidaritás és a vele együtt ható értékek gyémánthoz hasonlóak, amelyek jogszabályi foglalatban (is) érvényesülnek. Ezek az értékek önmagukban is érvényesek, ahogy ezt kopásállóságuk, szilárdságuk mutatja, s az a tény, hogy jogszabályok nélkül is nagy tömegek követik ezeket. Mégis jogszabályi hivatkozásuk a társadalom egészének figyelmét is felhívja jelentőségükre. A szolidaritás értéke ugyanis, legyen az erkölcsi, vallási, hazafias, szülői, hivatásbeli indíttatású, nem zárja ki, hogy ez a „belső indíttatás a jogi felelősség változataihoz is kapcsolódjon”,³⁵ és az eredetileg külső indíttatású, készített felelősség is belsővé alakuljon a jogi normák regulatív hatására.

2. A szolidaritás értékének felismertetése

Előbbi megállapításaimmal összhangban kiemelendő a jogalkotó és a jog szerepe, amely a szolidaritás jelentőségének elismerésével, védelmével tovább erősítheti annak társadalmi erejét, gyakorlatát. A jogalkotó a jogi eszközök mellett számos módon védelmezheti a primer értékeket, ekként a szolidaritás „népszerűsítésére”, felismertetésére is tucatszámú módja van. Ilyenek a már hivatkozott határozatban

is megnevezett kommunikáció, költségvetési támogatás és nemzetközi együttműködés.

A határozat szövegezése szerint a 2012. európai év célkitűzése, hogy „hangsúlyt és nagyobb elismerést kapjon az idősek hasznos szerepe a társadalomban és a gazdaságban, ösztönözni az aktív idősödést, a nemzedékek közötti szolidaritást, valamint az emberek vitalitását és *méltóságát*, továbbá származásuktól függetlenül többet tenni az idősekben rejlő lehetőségek kiaknázásáért és lehetővé tenni számukra a független életvitel vezetését”.³⁶ A jogszabály egymással összefüggésben nevezi meg a szolidaritást és az emberi méltóságot. Szintén nem véletlenül kapcsolja össze az uniós határozat az időskort a fogyatékkal,³⁷ érzékeltetve ezzel az idősek helyzetének nehézségeit. Világos ugyanis, hogy az öregedő társadalmaknak az aktív kor végén jelentkező fogyatékoság is problémája,³⁸ amelynek aránya az idősek társadalmi arányával együttesen nő. Az idősek tehát több szempontból is kiszolgáltatottak, a fogyatékoság mellett az elszegényedés és a munkaerőpiacról való kirekesztődés is őket veszélyezteti a legjobban.³⁹ A feljűk irányuló „érdeklődés, elfogadás vagy befogadás és figyelem csak akkor emelhető a társadalmi érdeklődés középpontjába, ha az emberek egyre nagyobb része látja be, hogy ő maga személyesen is érintetté válhat”.⁴⁰ Ennek az érintettségnek a *lehetőségét* kellene felismerni ahhoz, hogy a szolidaritás az érzelmek, majd a társadalmi aktivitás terén is meghatározó legyen akkor, amikor az emberi méltóság leginkább védelemre szorul: az időskorban. Szintén egyértelmű az a megállapítás, hogy ez az egymás felé fordulás az alapja a társadalom egységének, párbeszédének.

Az európai év a szolidaritás értékére figyelmeztetés mellett *iránymutatással* is szolgál, a jogszabály „többdimenziós megközelítésben” hosszan sorolja a megoldási javaslatokat, ezek közt jelöli ki a szolidaritás lehetséges módjait is. A valamennyi generáció felelősségvállalására ösztönző határozat egyrészt a családi életet mint színteret jelöli ki a változ(tat)ásra, majd a társadalom egészét: a tagállamok, regionális és helyi hatóságok, a szociális partnerek, a civil társadalom és az üzleti szféra résztvevőit kívánja mozgósítani. Az ajánlott irányok közül kiemelkedő az önkéntességre szóló felhívás – mindkét generáció tagjaira számítva. Harmonizál ez „Az Európai Önkéntesség Éve 2011” örökségével,⁴¹ s azzal a tapasztalattal, hogy az önkéntesség, jótékonyág képes orvosolni a társadalmi egyenlőtlenségeket, s ekként integratív hatást fejt ki.⁴²

Az Unió jogalkotása⁴³ nem pótolhatja azokat az integrációs és együttélési mechanizmusokat, amelyek a szolidaritás irányába hatnak, de a jog mint az együttélési viszonyok végső szabályozója, támogathatja ezeket. Nem pótolhat olyan belső értékeket

sem, amelyek a szolidaritáshoz vezetnek: az empátiás készséget, egymás el- és befogadását, az emberek egyenlőségbe vetett hitet, az önérdekekkel szembeni magatartást, az áldozatot vagy az alkalmazkodás készségét. Ezek ugyanis olyan belső értékek, amelyek egyéni indíttatásúak, s létrejöttükben elsődlegesen nem a jog, hanem az erkölcs jut főszerephez.⁴⁴ Ennél a megállapításnál az erkölcsi értékek és a jog összekapcsolásáról szóló vitához érkezünk, amelyben Hart indokoltan különbözteti meg a jogi és erkölcsi kötelezést, amikor a társadalom erkölcsének jogi kikényszeríthetőségéről vitázik,⁴⁵ ugyanakkor elismeri, hogy az erkölcs megőrzése önmagában értékes cél, ezért képes igazolni a jogi szabályozást.⁴⁶ Szükséges tehát, hogy a jogalkotás se legyen közömbös az emberi kapcsolatok és értékek művelésében, de ehhez csak *korlátozott* eszköztárral rendelkezik.

Vegyük például az említett önkéntességet mint a szolidaritás egyik lehetséges módját. Mind az Unió Parlamentje, mind a magyar parlament elfogadta azt a jogszabályt, amely a 2012. évet az önkéntesség népszerűsítésének szentelte. Ezzel összhangban a hazai jogalkotó legalább három olyan törvényt bocsátott ki, amely az önkéntes tevékenységet is tartalmazza, főleg alternatíva formájában. Ilyenek az új köznevelési⁴⁷ és a nemzeti felsőoktatásról szóló⁴⁸ törvény, valamint a köztisztviselőkről szóló törvény.⁴⁹ Utóbbi kettő melegen „ajánlja”, bár szövegében az egyén szabad belátására bízta az önkéntes tevékenység választását, míg a legfiatalabb generáció esetében a jogalkotó nem bízta a „helyes döntéshozatalban”, hanem kötelez: az érettségi bizonyítvány kiadását 50 óra „közösségi szolgálathoz” köti 2016. január 1-jei hatállyal. A hatályos hazai jog ekként nemcsak támogatja az önkéntes tevékenységet, hanem arra az álláspontra helyezkedik, hogy a jog kötelező erővel felhasználható az értékteremtésben is. A jogi paternalizmus azonban kiskorúságban tartja a társadalmat, még ha a társadalom alapját jelentő közös erkölcs „láthatatlan kötelékének” megszilárdítására is törekszik. Stuart Mill ezért vallja a szabadságról szólva: „Nem lehet jogosan kényszeríteni valamire..., mert mások szerint ez lenne a bölcs, netalán a helyes dolog”.⁵⁰ Ezért a köznevelési törvény esetleges kontraproduktív hatása csak évekkel később mutatható meg.

Hogyan lehet azonban a jogi szabályozás hatékony akkor, ha csak a támogató szerepével él? Attól függően, hogy mi a szabályozás tárgya a jogalkotónak kell találnia a leghatékonyabb eszközöket, amelyek például a generációk együttműködése érdekében sikerre vezetnek. Ezek megtalálásához szakmai egyeztetések, kutatások, statisztikák elemzésének hosszú folyamata vezet. Ezen a módon folyt a 2012. európai év előkészítése is, s így kapott kiemelt

szerepet a család intézménye, ahol a generációk közti szolidaritást alapvetően meg lehetne újítani.

A családot támogató *szakpolitikák*nak, elsősorban a foglalkoztatás és az esélyegyenlőség terén nagy figyelmet szentelnek az uniós intézmények, céljuk a családi élet minőségének javítása.⁵¹ A népességfogyás egyik oka az alacsonyabb születési szám, amely jóval alatta marad a nők által vállalni kívánt gyermekszámnak.⁵² Természetesen ez csak részben magyarázható a születés utáni elhelyezkedés nehézségeivel, másik ok a megváltozott életszemlélet és értékrend lehet. A gyermekvállalás és -nevelés hasonló hozzáállást, tanulási folyamatokat feltételez, mint az idős emberek iránti hajlandóság. Meggyőződésem, hogy aki a gyermekeket és a családi életet értéknek tartja, az képes lesz mind saját családjá idősebb tagjait, mind a számára idegen időseket segíteni. Ezért a gyermekvállalás sikeres népszerűsítése egyszerre két célt ér el; lassíthatja a kontinens társadalmainak elöregedését, és azokat az értékeket tudatosíthatja, amelyek kulcsfontosságúak a szolidaritásban.

A jogalkotónak e *népszerűsítés* körében rendelkezésre álló eszközei azok a médiakampányok is, amelyek felhívják a figyelmet a szolidaritásra, legyen az a különböző generációk, magyarok és romák, szegények és jómódúak, munkáltatók és munkavállalók közti együttműködés. A magyar társadalom ugyanis a társadalmi aktivizmust, szolidaritást mérő nemzetközi összehasonlító kutatások eredményeiben rendszeresen rossz besorolást kap.⁵³ Ezért a közszolgálati médiumokban folyó, szolidaritást népszerűsítő kampányok a pluralizmus jegyében alkalmasak lehetnek arra, hogy ezt az értéket is felmutassák, és hatást gyakoroljanak a közgondolkodásra. A jogalkotó kezében ezért a szolidaritással összefüggő pályázatok, közös programok, promóciók médián keresztül ismertetése megfelelő eszköz lehet a felelősség felismeréséhez vezető folyamatokban, ugyanis kötelezés nélkül hangsúlyoz értékeket.

IV. Az uniós jogi szabályozás jellege

Az Unió és szervei által kibocsátott jogszabályok hosszú előkészítő folyamatról tanúskodnak. Már a 2006. évtől kezdve állásfoglalások és közlemények sora került kibocsátásra, amelyekre a 940/2011/EU határozat hivatkozik is. Mivel ezek az állásfoglalások az Unió másodlagos joganyagának részét képezik, ezért tárgyalásukra a későbbiekben térek ki.

Az *elsődleges* uniós jog az Unió szerződéseinek joga, amely az EU alkotmányjogi kereteit adja.⁵⁴ Az elsődleges uniós joganyagból a szolidaritás évének célkitűzéseire az Unió EUSZ 2. cikkéhez nyúlt, amely az alapvető értékeket sorolja fel. Ezeket az

értékeket korábban idéztem, de nem tértem ki a 3. cikk céljaira, amelyek az elvekkel harmonizálva, azok „használatáról” szólnak. Ezekben a szerződés kimondja: „Az Unió küzd a társadalmi kirekesztés és megkülönböztetés ellen, és előmozdítja a társadalmi igazságosságot és védelmet, a nők és férfiak közötti egyenlőséget, a nemzedékek közötti szolidaritást.” A legmagasabb jogszabályi szinten tehát a szolidaritás nem csak elvként, de kitűzött célként is megjelenik, s a jogszabályi hierarchiában ennek van alárendelve az Unió másodlagos joga, de a tagállami jogalkotás is. A szóban forgó határozat is erre hivatkozik,⁵⁵ azaz kötelező érvényű elsődleges jogra. A határozat ezt megelőzően az EUMSZ 147., 153. cikkeivel indokol – amelyek szintén az elsődleges joganyag részei –, e szerint a foglalkoztatottság magas szintjét és a munkaerőpiacról való kirekesztést nevezik meg.

Kötelező erejű jogszabályra utal a határozat elején az Európai Unió Alapjogi Chartájára hivatkozás, amely dokumentum akkor vált kötelező érvényűvé mind az Unió szervei, mind a tagállamok számára,⁵⁶ amikor azt az EU-szerződésbe emelték.⁵⁷ A Charta 25. cikke kimondja: „Az Unió elismeri, és tiszteletben tartja az idősek jogát a méltó és önálló élethez, a társadalmi és kulturális életben való részvételhez.”⁵⁸

A rendes jogalkotási eljárás keretében született határozat is kötelező érvényű, de már nem az elsődleges joganyag része, hanem a másodlagos uniós jogé. Funkciója az, hogy „élettel töltsen meg”⁵⁹ az uniós szerződések képezte elsődleges jogot. A határozatok általánosságban mindig kötelező érvényűek a tagállamokra, ennek megfelelően a magyar jogalkotó az 1089/2012. (IV. 2.) Korm. határozat a tevékeny idősor és a nemzedékek közötti szolidaritás európai évének Magyarországi Programjáról címmel hirdette ki azt. A határozat azonban azon túlmenően, hogy annak tagállami kihirdetése kötelező, szabad teret enged a tagállamok politikájának, legyen az családpolitika, szociálpolitika, adóreformok vagy foglalkoztatás. Csupán egyes pontokon kötelez, amelyek nem tartalmi, nem a megvalósítás módjára vonatkozó pontjai a határozatnak, hanem annak végrehajtásáról szólnak.⁶⁰ Mindez a nemzeti jogrend tiszteletben tartására épül, amelybe az Unió csak akkor avatkozik be a jogalkotással, ha erre szükség van. A nemzeti szinten így születő politikák, jogszabályok azonban egymásra is hatnak, mivel az adott tagállamban hatályos jog hivatkozási alapul szolgálhat.

A *másodlagos* joganyag részei a már említett ajánlások és vélemények, amelyek egyéb jogi aktusoknak minősülnek, és nem társul hozzájuk kötelező hatály. E kettő közül az ajánlás meghatározott magatartásra hív fel, címzettjei a tagállamok (esetlegesen az uniós polgárai), míg a vélemény értékeli az egyes tagállamok helyzetét, jelentősége azonban nem elhanyagol-

ható, hiszen kötelező erejű jogi aktust készít(het) elő. E jogszabályok⁶¹ statisztikai adatokkal és kutatásokkal szemléltetik a tagállamok helyzetét a demográfiai mutatók, a családi kapcsolatok, gyermekvállalási kedv vagy a szülés utáni munkába állás terén.⁶² A 2009. évi Idősödési Jelentés,⁶³ hivatalosan véleményként fejlécezett, de ajánlásokat külön kiemeléssel is tartalmazó jogi aktus.

Nem hagyhatóak figyelmen kívül a cselekvési programokat tartalmazó könyvek sem, ilyen „A megfelelő, biztonságos és fenntartható európai nyugdíjak menetrendje” c. Fehér Könyv,⁶⁴ amely kötelező érvényű cselekvési programokat tartalmaz, illetve a nyugdíjrendszerekkel összefüggő közös aggályokat tárgyalja. E cselekvési programok kidolgozása kötelező ugyan, de a tagállami szakpolitikák feladata. Az EU-t a szabályozás ilyen „leosztása” miatt az a kritika éri, hogy míg a piacok és a gazdaság szabályozásában közös, addig a szociális újraelosztásban (pl. nyugdíjak) külön tagállami jogszabályok érvényesülnek, lényegében a gazdaságot az Unió, de a már adóelvonásaokkal járó és ez miatt társadalmi feszültségeket szülő szociális jogalkotást a tagállamoknak kell vállalnia.

1. A hazai jogszabályok

Az uniós jog vizsgálata után a *hazai* jogalkotás témánk szempontjából releváns jellemzésével folytatom: ezek a jogszabályok mennyire köteleznek szolidaritásra, illetve a szolidaritásnak mely formáira hivatkoznak. Magyarország Alaptörvénye a szolidaritás tágabb értelmezéseit nevesíti, amikor a Nemzeti Hitvallásban rögzíti a világ népeivel való együttműködést, együttélésünk alapjaként a családi és nemzeti összetartást, az elesettek és szegények megsegítésének köteleességét. Ezen felül Alapvetésében védi a családot, támogatja a gyermekvállalást, kimondja az állami és közösségi feladatok ellátásához az egyéni lehetőségeknek megfelelő hozzájárulási kötelezettséget, külön intézkedésekkel védi a nőket, gyermekeket, az időseket és fogyatékossgal élőket, valamint küzd az esélyegyenlőségért. Deklarálja a a nagykorúak rászoruló szüleikről való gondoskodásának felelősségét, valamint a szociális biztonságot.⁶⁵

Hazánkban a nemzeti jogalkotás csúcán – természetesen a Nemzeti Alaptörvény után – elhelyezkedő törvények állanak, amelyek tartalma a keretszabályoktól eltérően gyakran változik. A szabályozás tárgyára tekintettel mind a társadalombiztosítási, mind a szociális jogalkotásban a túlszabályozás uralkodik, mivel az aktuális társadalmi céloknak feleltetik meg ezeket. Visszatérve a szolidaritás törvényi hivatkozására, a társadalombiztosítási törvény, szociális törvény céljaik között rögzítik „az egyéni felelősség

és öngondoskodás követelményeinek és a társadalmi szolidaritás elveinek”⁶⁶ megfelelő szabályozást a társadalombiztosítás keretében létrejövő jogviszonyok tekintetében. A szolidaritás elvét nem kérdőjelezi meg e jogszabályok címzettjei, de annak mértékét igen, ahogy erre közgazdászok, szociológusok is rendszeresen utalnak. Bokros Lajos szerint a „kikényszerített” vagy államosított szolidaritás még inkább csökkenti az (ön)gondoskodásra irányuló kedvet,⁶⁷ míg Ferge Zsuzsa pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a szűkös forrásokon feletti osztozás kényszere egymással fordítja szembe a különböző csoportokat, s a generációk közti íratlan szerződést gyengíti.⁶⁸ A szolidaritás ennél fogva alkotmányos elv ugyan, kötelező érvényű jogi normák hivatkoznak rá, de hatásait tekintve igencsak kontraproduktív lehet, jóllehet utóbbi jogszabályokkal is a szolidaritás követése, gyakorlatba ültetése lenne a jogalkotó célja.

A kívánt célt, azaz a nyugdíjasok és gyermekvállaló fiatalok – tágabbra húzva a szolidaritás működési körét –, a segélyezettek és adófizetők, segélyből kiszoruló és ahhoz hozzá jutók közti szolidaritást nem képes a jogalkotó elérni, még arra való gyakori hivatkozással sem. Ezért megállapíthatjuk, hogy a jog természeténél fogva *nem képes* belső értéké tenni a szolidáris aktivitást, bár nem is lehet közömbös az iránt. A jogalkotónak tehát más módot kell találnia, olyan módot, amelyben ösztönzőként van jelen, s a civil szférára bízva, hogy a megfelelő modellek adaptációjával értékeket közvetítsen a társadalomnak. Ennek egyik eszköze a közszolgálati média pluralizmuson alapuló működése, az értékek, példák, gyakorlatok láttatása, ahogy erről fentebb szóltam.

2. Társadalmi szervezetek szerepe, lehetőségei

Másik eszköz lehet a társadalmi szervezetek ebbéli szerepvállalásának hangsúlyozása, megfelelő adókedvezményekkel kiegészítve ezt. Elsőként ezért azt kívánom áttekinteni, hogy milyen jogi keretet ad a hatályos magyar jog ahhoz, hogy a társadalmi szervezetek és egyházak⁶⁹ szolidaritási tevékenységét elősegítse. Mivel sem a civil szervezetekről, sem az egyházakról szóló törvény nem tartalmaz effajta tevékenységre felsorolást, és nem is definiálja ezt, tanulmányomban használt definíció megállapításainál maradok, amely nyilvánvalóan sokféle megoldásban, cselekvésben mutatkozhat meg. E helyütt részleteket idézek e két törvény preambulumból. „A magyarországi egyházak és vallási közösségek a társadalom kiemelkedő fontosságú értékteremtő és közösségteremtő tényezői, amelyek hitéleti tevékenységük mellett, nevelési, oktatási, felsőoktatási, egészségügyi, *karitatív, szociális, család-,* gyermek- és ifjúságvédelmi, valamint kulturá-

lis, környezetvédelmi, sport- és más tevékenységükkel, valamint a nemzeti tudat ápolásával is jelentős szerepet töltenek be az ország és a nemzet életében.”⁷⁰ „Az Országgyűlés elismerve, hogy az emberek önkéntes összefogása nélkülözhetetlen Magyarország fejlődéséhez, a civil szervezetek a társadalom alapvető egységei, amelyek folyamatosan hozzájárulnak közös értékeink mindennapi megvalósulásához; az egyesülési szabadság érvényesülése, valamint a civil szervezetek működési alapjainak megteremtése társadalmilag hasznos és közösségteremtő tevékenységük elismerése, közérdekű, illetve közhasznú tevékenységük támogatása érdekében”⁷¹ alkotja a törvényt.

Az állam mindkét törvényben partnernek ismeri el a szóban forgó szervezeteket, kifejezetten megnevezve azokat a tevékenységeket, amelyek kötelező állami feladatok megoldásában játszhatnak szerepet. Ilyen feladatok a szociális- és egészségügy, amelyekhez mind történelmileg, mind emberileg könnyen társíthatók az önkéntes (ruha-, ételosztás, idősgondozás) tevékenységek. A fenti jogszabályokkal a jogalkotó egyértelműen fejezte ki azt a szándékát, hogy a társadalmi szolidaritást, a közösség szolgálatára végzett munkát *felértékeli*, arra regulatív hatást gyakoroljon. Megalkotta azt az intézményrendszert,⁷² és megnevezi azokat az intézményeket, szervezeteket, ahova az önkéntes munkát, közösségi szolgálatot végezni vágyó civilek fordulhatnak. Az intézményrendszer az egyházakat, a közfeladatok ellátásában az önkormányzatokat, szociális, oktatási, egészségügyi intézményeket és az állammal ilyen szerződést kötött alapítványokat nevesíti. A magánadományok felajánlására is megjelölte a jogalkotó azokat a társadalmi szervezeteket, amelyek jogosultak ezek gyűjtésére és felhasználására, amellett, hogy ehhez szorosan kapcsolódva új jogszabályban rendelkezett a közhasznú jogállásról is.⁷³ A 2011. évi CCVI. törvény az egyházakat, valamint a 350/2011. (XII.30.) Kormányrendelet⁷⁴ a civil szervezeteket nevezi meg mint adománygyűjtésre jogosultakat.

Az állam ezzel lehetőséget is ad a civil szférának arra, hogy élettel töltsen meg a szolidaritás fogalmát, és követhető példákat mutasson be. Érdemes megvizsgálni, hogy az átadott, telepített feladatok valóban alternatív megoldást jelentenek-e a legsarkalatosabb kérdésben: a *finanszírozásban*. A „közszolgáltatások magánvállalkozásokra bízásakor”⁷⁵ nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az állami és civil szektor együttműködését az államhatalom a magán- és polgári kezdeményezések ösztönzésével vagy a költségvetési forrásokból kívánja elérni. Utóbbi megoldás szükségszerűen visszavezet az „állami szolidaritás” problémaköréhez, mivel adóforintokból fedezi a szociális ellátásokat, azaz nem minősül új modellnek a szolidaritás alkalmazásá-

ban. Amennyiben az egyházak és a civil szervezetek állami költségvetésből finanszírozzák ezeket a feladatokat, akkor nem ért célt a magánszektor bevonása, hacsak nem elégszünk meg azzal, hogy az állami rendszert stimulálja, innovációkra, reformokra kényszeríti. Az előbbi gondolatmenetet azonban illik befejeznünk: amennyiben a fenti szervezetek főleg állami pénzt osztanak, és nem képesek saját korábbi megoldásaikkal bevonni a társadalom jelentős részét a szolidaritásba, akkor mégis mi lehet társadalmi szerepvállalásuk értelme? Megújíthatók-e azok a polgári és zsidó-keresztény hagyományok, amelyekre hivatkozva az Unió politikusai szociális kérdésekben is egyeztetnek a civil szervezetekkel, egyházakkal, és ha igen, melyek ezek?

Már az ókor legnagyobb isteni normarendszere, a mózesi törvény sem közömbös a generációk közötti szolidaritás iránt, amikor az ötödik parancsolatban kimondja: „Tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú ideig élj azon a földön, amelyet az Úr, a te Istened ad teneked!”⁷⁶ Ez a tiszteletadás anyagi ellátásban, pénzben kifejezett tiszteletet jelentett,⁷⁷ és kötelező hatálya mindenkire kiterjedt. A *szolidaritásra nevelés* a társadalom alappilléret jelentő családot jelölte meg ennek érvényesítésére. A család mint szintér mind jelentőségében, mind a gyermek erkölcsi nevelése szempontjából megelőzött más társadalmi intézményeket, amikor az erkölcsi parancs megtanulását és annak gyakorlatát összekötötte a családon belül. Egyszerre volt képes láttatni az idősödő szülők élethelyzetét, szükségait, ellátásukat, és az erről szóló elvet. A családfők, az apák feladata volt gyermekeik tanítása, jelesül a szülők iránti gondoskodásra is, s amennyiben sikeresen adták tovább a fiatalabbaknak a felelősségvállalás, a családi szolidaritás kötelességét, úgy idős korukban ezt ők is élvezték. Szintén a szülőktől hangoztak el más társadalmi csoportok (betegek, árvák, özvegyek) iránt tanúsított szociális érzékenység normái is. Ferge „természetes” szolidaritásnak hívja azt, ami az emberi társadalom létezése óta működik, s amely feladat a családtól, a kisközöségektől a társadalom intézményeinek kezébe került. Ez az „intézményesített”⁷⁸ szolidaritás az állami transzferek közbeiktatása miatt kevésbé átlátható és könnyen gyengíthető. Utóbbi a szolidaritás értéke mellett a gyermekvállalás, gyermeknevelés értékére is épült: világossá tette, hogy a gyermekek a jövőben fontos szereplői a generációk közötti szolidaritás működésének.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a mások iránt megnyilvánuló adakozó, felemelő, segélyező magatartás az ókori zsidó törvényhozáson túlmutató, egyetemes elv, amely a keresztény humanizmus mondanivalójával fogalmazódott újra. A két kultúrkör egyetértésben emeli ki a fenti értékek *erkölcsi tar-*

talmát: a megkülönböztetés nélküli, minden embert megillető tiszteletet.

V. Záró gondolatok

Az Európai Unió és tagállamai, amint számos más ország is tehát óriási kihívás előtt áll, az előregedő társadalmak okozta anyagi teher, az ún. nyugdíj-bomba, a növekvő szociális igények, a fennálló gazdasági és erkölcsi válság, a bevándorlók által újrarajzolt kulturális „térkép” együttesen nehezdednek a most aktív korú, gyermekeket nevelő generációkra. Több uniós jelentés elismeri és előrejelzi azt a tényt, hogy ez nem egyforma mértékben fenyegeti a tagállamokat, minden tagállamnak specifikusan kell kidolgoznia azokat a hosszútávú szociális, munkaügyi és családpolitikákat, amelyek a fenntartható államháztartást biztosítják. Magyarország az előregedés és az eltartottak számát tekintve különösen rossz helyzetben van. Az „EU mint a demokratikus fejlődés és modernizáció segítője direkt és indirekt formákban”⁷⁹ olyan környezetet jelent, olyan modelleket ajánl, amelyek más országok esetében a miénknél hatékonyabban működő, a kreativitást, a teljesítményt, a közösségi értékeket inkább szem előtt tartó hozzáállást eredményeznek. Ilyenek lehetnek az öngondoskodást preferáló megoldások, valamint a civil társadalom önkéntes munkában, magánadományozásban megnyilvánuló kiegészítő ténykedései is a rászoruló irányban.

Amint azt áttekintettük, az EU keretszabályokkal tesz javaslatokat, hivatkozik egyetemes értékekre, hívja fel a figyelmet közös problémáinkra. A tagállamokra bízva azonban a kötelező erejű jogszabályok kidolgozását a nyugdíj-, a család-, a szociál- és az adópolitika terén. Ezek az intézkedések lehetnek népszerűtlenek, de élhetőbb társadalmi struktúrához is vezethetnek, amelyben nagyobb becsülete van a gyermekvállalásnak, a munkának, az adófizetésnek és a közösségi felelősségvállalásnak. Hogy ezekhez az eredményekhez elérkezünk-e, az csak részben függ a politikai elit akaratától, a másik részben tőlünk, civilektől, civil szervezetektől, állampolgároktól függ. A civil mentalitás elsajátításához azonban szükséges levetkőzni a posztkommunista etatizmus hatásait. „Ehhez a magánkezdeményezésre, a pluralizmus vállalására mint igazi civil alapra van szükség. A civil az állampolgár, a civil szervezetek a polgárok szabad egyesülései, akik önkéntes munkájukkal közösségi feladatokat oldanak meg. Ennek a civil szférának az állam jogi keretet, biztonságot és eredményes működéséhez az autonómiát segítő támogatást ad. Ha az állami segítség a polgári autonómia megszerzését nem segíti, vagy akadályozza, akkor annak más formáit kellene kialakítani.”⁸⁰

Jegyzetek

¹ John Lukacs: A párviadal. Európa Könyvkiadó, Budapest 2004. 291. o.

² A terrorizmus, az európai integráció megválaszolatlan elvi kérdései, a hagyományos integráló eszmék kiüresedése, a biotechnológia etikai fenyegetései, a termelési és fogyasztási infrastruktúra (ideértve a kommunikációs fogyasztást is) irdatlan sebességgel kiépülő világtársadalmá és megoldásai társadalomfilozófiai megközelítése ültette egy asztalhoz Joseph Ratzingert és Jürgen Habermast, erről bővebben lásd: A szabadelvű állam politika előtti morális alapjai. Joseph Ratzingert és Jürgen Habermast vitája a müncheni Katolikus Akadémián 2004. január 19-én. (ford. Horváth Károly). Holmi 2005. 11. sz.

³ Ádám Antal: Az alkotmányi értékek versengéséről. In: Közjogi tanulmányok Lőrincz Lajos 60. születésnapja tiszteletére. (Szerk. Imre Miklós, Lamm Vanda, Máthé Gábor) Budapest: Typosoft Bt. 2006.11-16. o.

⁴ Andorka Rudolf: XIII. Szociológiai Világkongresszus. Szociológiai Szemle 1994. 3. sz. 125-130. o.

⁵ Enyedi Zsolt: Érték, értelem, érzelm. Politikai pszichológia Bibó nyomán. Politikatudományi Szemle 2004. 4. sz. 7. o.

⁶ Ferge Zsuzsa: A generációk közti és a társadalmi szolidaritásról. Esély 1996. 4. sz. 53-61. o.

⁷ Janky Béla: Szolidaritás és jóléti preferenciák. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Szociológia PhD-program, PhD értekezés, Budapest 2002. 19. o.

⁸ Durkheim a mechanikus, azaz a természetes társadalmi kapcsolatokban létező szolidaritás ellentétéként használja az organikus jelzőt, reagálva ezzel a társadalom szerkezetének jelentős változásaira. Tétele szerint az organikus szolidaritás munkamegosztásos kooperációt jelent. In: Jürgen Habermas: rendszert és életvilág. 1981

⁹ Lindenberg így aposztrofálja a szolidaritást akkor, ha abban az individualizmus nyer teret. In: Janky: i.m. 16. o.

¹⁰ Tóth Anikó: Társadalmi tőke az élelmiszergazdaságban: bizalom, szervezettség és összefogás. 2007.6. sz. 37-47. o.

¹¹ Harsányi János: Rational Choice Models of Political Behavior vs. Functionalist and Conformist Theories. World Politics 21, 1969. 519. o.

¹² Enyedi a már idézett tanulmányában megállapítja, hogy a pusztán anyagi érdekeltségű szolidaritás háttérbe szorulóban van az értékalapú szolidaritással szemben. Enyedi: i.m. 2. o.

¹³ Janky: i.m. 17. o.

¹⁴ Hegedűs Rita: Beszámoló a „Vallás mint társadalom?” c. kutatás eredményeiről. Szegedi Tudományegyetem vallástudományi Tanszék, Szeged 2007. 283-296. o.

¹⁵ Enyedi: i.m. 3. o.

¹⁶ A szabadelvű állam politika előtti morális alapjai. Jürgen Habermas és Joseph Ratzinger eszmecseréje a müncheni Katolikus Akadémián 2004. január 19-én. (ford. Horváth Károly) Holmi 2005. 11. sz. 1396. o.

¹⁷ Janky szerint a jóléti állam intézményrendszerét (társadalombiztosítás, szociális intézmények) az adófizetésben is megtestesülő közös akarat hozta létre.

¹⁸ Vályi Réka: Az altruizmus jelensége a társadalomtudományban. 2008. <http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-833/kotojelek2007/TPUBL-A-833.pdf>

¹⁹ Ovidiu Pecican: Althusiusi elmélkedések. Provincia-Magyar nyelvű kiadás, 2002. aug-szept.

²⁰ Bódy Zsombor: A „társadalom kora”. Munkásbiztosítás és munkaügy Magyarországon a 19. és a 20. század fordulóján. Aetas 2004. 1. sz. 6-8. o.

²¹ Bódy: i.m. 8. o.

²² A keresztény humanizmus alapjaiban eltér a reneszánsz humanizmusától, de céljaiban számos ponton megegyezik azzal. Lásd bővebben Molnár Tamás: Keresztény humanizmus. Kairosz, Budapest 2007

²³ http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/disability_and_old_age/index_hu.htm (2012.11.01.)

²⁴ Az európai Parlament és a Tanács 940/2011/EU határozata (2011. szeptember 14.)

²⁵ Chronowski Nóra: Szolidaritás az Alkotmányban és azon túl? Közjogi Szemle 2010. 1. sz. 16. o.

²⁶ Sonnevend Pál: Szolidaritás és jog. Vigilia 1999. 9. sz. 669-675. o.

²⁷ Kardos Gábor: A szolidaritás határai. Liget 2008. 3. sz. 90.o.

²⁸ Farkas Beáta: A szolidaritás a társadalmi-gazdasági szerveződésben. Vigilia 1999. 9. sz. 663-668. o.

²⁹ Az Európai Unió „az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.” <http://eur-lex.europa.eu/hu/editorial/abc.pdf> (2012.11.01.)

³⁰ Példálózó jelleggel: 1. Az emberi jogok helyzete a világban 2009-ben és az EU emberi jogi politikája, Az Európai Parlament 2010. december 16-i állásfoglalása „Az emberi jogok helyzete a világban” című, 2009. évi éves jelentésről és az Európai Unió ezzel kapcsolatos politikájáról (2010/2202(I-NI)), 2. Irak – különösen a halálbüntetés (beleértve Tarik Aziz ügyét) és a keresztény közösségek elleni támadások, Az Európai Parlament 2010. november 25-i állásfoglalása Irakról: a halálbüntetésről (beleértve Tárik Aziz ügyét) és a keresztény közösségek elleni támadásokról, 3. Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye – A hajléktalanság problémája (saját kezdeményezésű vélemény)

³¹ Emberi jogok egyetemes nyilatkozata, elfogadva és kihirdetve az ENSZ Közgyűlésének 217 A (III) határozata alapján, 1948. dec.10. <http://www.amnesty.hu/ejeny.pdf>

³² A II. világháborút követő évek legfontosabb iránya Európa újjáépítése és a békére törekvés, melyek csak nemzetközi összefogással érhetők el. Ennek szellemében születik meg az EJENY, és számos formáció Európa egyesítése céljából. Szintén nemzetközi konszenzuson alapul az ENSZ 181.sz. határozata (1947.11.29.), melyben 33 tagállam igen szavazata mellett fogadják el Izrael állam kikiáltását.

³³ Mészáros István: Az emberi méltóság. Új Exodus 2001. 1. sz. 23. o.

³⁴ H.L.A.Hart: Jog, szabadság, erkölcs. Osiris Kiadó, Budapest 1999. 15. o.

³⁵ Ádám Antal: Fenntartható fejlődés-fenntartható jogállam. Acta Humana Budapest 2005. 50. o.

³⁶ 940/2011/EU határozat 2. cikk a)

³⁷ 940/2011/EU határozat 24) pontja

³⁸ Lovászy László: Tézisek a fogyatékossgal élő emberek helyzetéről. Polgári Szemle 2007. 7-8. sz.

³⁹ A határozat maga is épít a korábbi európai évek örökségére, ilyen „A szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem európai éve 2010”. Tartalmazza a 940/2011/EU határozat 10) pontja.

⁴⁰ Lovászy: i.m.

⁴¹ A Tanács 2010/37/EK számú határozata az aktív polgárságot előmozdító önkéntes tevékenységek európai évről. letöltés helye:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:017:0043:0049:HU:PDF>

⁴² Czike Klára-Kuti Éva: Önkéntesség, jótékonyosság, társadalmi integráció. Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány, Bp., 2006. 13.o.

⁴³ Az Unió négy célkitűzése között kerül felsorolásra a) az idősek hasznos társadalmi és gazdasági szerepének tudatosítása, b) az egymástól való tanulás gyakorlata a már bevált

politikák értelmében, c) jogi és intézményi keretrendszer megalkotása a jövőbeni intézkedésekhez és kötelezettségvállalásokhoz, d) a foglalkoztatásban is jelentkező diszkrimináció elleni tevékenységek előmozdítása. 940/2011/EU határozat 2. cikk

⁴⁴ Sonnevend: i.m.

⁴⁵ H. L. A. Hart: Jog, szabadság, erkölcs. Osiris Kiadó, Budapest 1999. 30. o.

⁴⁶ Hart: i.m. 63. o.

⁴⁷ 2011. évi CXCV. törvény (Nkt.)

⁴⁸ 2011. évi CCIV. törvény

⁴⁹ 011. évi CXCV. a nemzeti felsőoktatásról szóló tv. értelmében a felsőoktatásban a hallgatók tanulmányainak teljesítése áll összefüggésben az önkéntes tevékenységgel, mellyel a szabadon választható tárgyak teljesítése helyett szerezhetnek kreditet.

⁵⁰ J.S.Mill: A szabadságról – Haszonelvűség. Magyar Helikon, Budapest 1980. 27. o.

⁵¹ A Bizottság közleménye a Nemzedékek közti szolidaritás előmozdításáról, 2007. 05.10-i dátummal

⁵² Source: “Childbearing preferences and family size issues in Europe” by M.R. Testa, results of the 2006 Euro Barometer on fertility and ageing

⁵³ Szabó Máté: Autonómia és etatizmus a magyar civil társadalomban. Politikatudományi Szemle, 2009/3. 157-163. o.

⁵⁴ Klaus-Dieter Borchardt: The ABC of European Union Law. Luxembourg, The European Publications Office. 2011. 85. o.

⁵⁵ 940/2011/EU 3) pontja

⁵⁶ Ez alól csak Lengyelország és Anglia jelent kivételt.

⁵⁷ 2007. november 29-én hagyta jóvá az Európai Unió Alapjogi Chartáját (2007/C 303/01), amelyet az uniós intézmények vezetői 2007. december 12-én írtak alá és hirdettek ki.

⁵⁸ <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0573+0+DOC+XML+V0//HU> (20.11.2012.)

⁵⁹ Borchardt: i.m.

⁶⁰ Tagállamonként egy nemzeti koordinátor (aki a tagállam részvételének megszervezéséért felelős az európai évben) kinevezése, és a Bizottság tájékoztatása a kinevezésről, a Bizottság tájékoztatása a tagállam munkaprogramjáról.940/2011/EU 4. cikk 1-3) pontja

⁶¹ A 940/2011/EU határozat szövege is tartalmaz véleményeket: „Európa demográfiai jövője: kovacsoljunk lehetőséget a kihívásból!” című, 2006. október 12-i közleményében, valamint „A nemzedékek közötti szolidaritás előmozdítása” című, 2007. május 10-i közleményében, valamint „Az Unióban az idősödő népesség hatásának kezeléséről (2009. évi jelentés az idősödésről)” című, 2009. április 29-i közleményében.

⁶² <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52007DC0244:EN:NOT> (2012.11.20.)

⁶³ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52009DC0180:EN:NOT> (2012.11.20.)

⁶⁴ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52012DC0055:EN:NOT> (2012.11.20.)

⁶⁵ Magyarország Alaptörvénye L, O, XV., XVI., XIX. cikkek

⁶⁶ 1997. évi LXXX. törvény a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről, 1. §

⁶⁷ Lajos Bokros: Verseny és szolidaritás. Élet és Irodalom, Budapest 2004. 41. o.

⁶⁸ Ferge Zsuzsa: A generációk közti és a társadalmi szolidaritásról. Esély 1996. 4. sz. 54. o.

⁶⁹ A társadalmi szervezetek közül az idei európai év célkitűzéseiről egyházi személyek és politikusok uniós csúcstalálkozóján a zsidó-keresztény hagyományokon álló egyházak szerepét hangsúlyozták,

ld. <http://mno.hu/eu/a-nemzedek-kozotti-szolidaritaspenzugyi-hatasai-1091497> (2012.11.20.)

⁷⁰2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról

⁷¹2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról

⁷²2005. évi LXXXVIII. Köt., amely „elismeri a társadalom tagjainak szolidaritásán alapuló, az állampolgárok öntevékenységét kifejező, a személyeknek és közösségeiknek más vagy mások javára ellenszolgáltatás nélkül végzett önkéntes tevékenységét”

⁷³2011. CLXXV. évi Ectv.

⁷⁴350/2011. (XII.30.) Korm. rendelet a civil szervezetek gazdálkodása, az adománygyűjtés és a közhasznúság egyes kérdéseiről 1. §

⁷⁵Krémer Balázs: Az NGO kultuszáról. Esély 1996. 2. sz. 53. o.

⁷⁶Ex 20:12

⁷⁷Mondovics Napsugár: A társadalmi öngondoskodás teológiája. In: PhD Tanulmányok 11. Pécs, 2011. 409-410. o.

⁷⁸Ferge: i.m. 59. o.

⁷⁹Szabó: i.m. 163. o.

⁸⁰Szabó: i.m. 163. o.

Nagy Éva
főiskolai docens
Eötvös József Főiskola

Gépjármű és vad ütközésének aktuális problémái

1. Bevezető gondolatok

Több mint tíz évvel ezelőtt jelent meg első cikkem a gépjármű és vad összeütközésének témakörében. Akkor az aktualitást az adta, hogy az 1996. évi vadászati törvény¹ (a továbbiakban: Vtv.) megváltoztatta a felelősségre vonatkozó rendelkezéseket és formálódni kezdett az új szabályok bírói gyakorlata. Már akkor felhívtam a figyelmet arra a jelenségre, hogy a bíróságok egyszerűsítik a problémát és ítéleteiket csupán arra a tényre alapítják, hogy a balesettel érintett útszakaszon volt-e a vadveszélyt jelző tábla, vagy sem. Ez a gyakorlat oda vezetett, hogy a vadászatra jogosultak szinte valamennyi közútra kitették a táblát. Az autósok a táblát megszórták, nem vették komolyan, mivel az út teljes hosszában kint volt. Ugyanakkor azokon a helyeken sem lassítottak, amelyek valóban vadveszélyesek voltak, mert nem kaptak információt arról, melyek ezek. A „van tábla – nincs tábla” bírói gyakorlat nem szolgálta a prevenciót, csak a felelősség kikerülésének lehetőségét adta meg. Az utóbbi években emelkedett a vadütközések száma és gyakoriak a halálos kimenetű balesetek is.

Új jelenségeket is tapasztalhatunk ezen a területen: egyre több a vadütközés belterületen, különösen a vaddisznók járnak gyakran a településekre. Olyan esetek is vannak, amikor a vaddisznók a belterületi erdős részen élnek. Az autópályákon is feltűntek a vadveszélyt jelző táblák, de nem egyértelmű, hogyan kellene erre reagálni az autósoknak. A nagy sebesség mellett nincs esély megállni a hirtelen felbukkanó vad miatt, az pedig, hogy autópályán a vadveszélyt jelző tábla miatt jelentősen lelassítson az autós, nem életszerű. Az autópálya díjért elvárható a „vadmentes” autópálya.

2. Jogi alapok

A gépjármű és vad összeütközésének jogi alapját a Vtv. 75. §-a adja², amely kimondja, hogy a vadászatra jogosult felel a vad által okozott kárért a Polgári Törvénykönyv³ (a továbbiakban: Ptk.) veszélyes üzemekre vonatkozó szabályai alapján. Mivel a gépjármű üzemeltetése is veszélyes üzemnek mi-

nősül, a vad és gépjármű összeütközése esetén a Ptk. veszélyes üzemek összeütközésére vonatkozó szabályait kell alkalmazni.⁴ Ennek megfelelően egy háromlépcsős rendszerben kell vizsgálni a felelősség kérdését. Első lépcsőben a két veszélyes üzem egymás közötti viszonyában a kártérítési felelősség általános szabályait alkalmazza a bíróság, vagyis azt vizsgálja, hogy a felek úgy jártak-e el, ahogyan az az adott helyzetben általában elvárható.⁵ Ha így nem tudja a felróhatóságot megállapítani, mert mindkét fél elvárható magatartást tanúsított, a második lépcsőben azt vizsgálja, melyikük üzemkörében merült fel rendellenesség. Ha van ilyen, ez a fél lesz felelős. Ha rendellenesség nem állapítható meg, vagy mindkét fél részéről megállapítható, a harmadik lépcsőben érvényesülő rendelkezés alapján mindkét fél a saját kárát viseli.

Vizsgáljuk meg, hogyan érvényesülnek ezek a szabályok gépjármű és vad összeütközése esetén. Az „adott helyzetben általában elvárható magatartás” a vadászatra jogosult részéről azt jelenti, hogy megteszi a szükséges intézkedéseket annak elkerülése érdekében, hogy a vad az útra kerüljön. Nem folytat olyan vadászatot, ahol az út felé tereli a vadat, nem létesít szózat, itatót vagy vadetetőt az út közelében és kezdeményezi a vadveszélyt jelző tábla elhelyezését a vadak által sűrűn használt területeken.⁶ Az ütközések elkerülése érdekében mást nem nagyon tud tenni, a vadak mozgása ugyanis más módon nem befolyásolható, azok szabadon élnek és mozognak a természetben. Felmerülhet még az a kérdés, hogy az állatok túlszaporodása nem jár-e fokozott vadveszéllyel, így az ütközések gyakoribb lehetőségével. Akár ezt a kérdéskört is meg lehet vizsgálni.

3. A vadveszélyt jelző tábla jelentősége a bírói gyakorlatban

A vadveszélyt jelző táblával kapcsolatos bírói gyakorlat – ahogyan arra már a bevezetőben is utaltam – kicsit sarkítva a „van tábla, nincs felelősség, nincs tábla van felelősség” elvet követi. Ha kint van az adott útszakaszon a tábla, a gépjármű vezetőjének számolnia kell a vadak felbukkanásával, vagyis csökkentett sebességgel és fokozott figyelemmel kell közlekednie. A vadászatra jogosult felróhatósága általában nem áll fenn, mivel a táblát kihelyezte. Ha egyiküknek sem lesz felróható a baleset bekövetkezése, az üzemkörükben előfordult rendellenességet kell vizsgálni (ld. alább), de gyakran ilyen nem állapítható meg, így mindenki viseli a saját kárát. Vagyis a gépjármű tulajdonosa a gépjárműben keletkezett kárt, illetve a személyi sérülés nem vagyoni következményeit, míg a vadászatra jogosult a vadban be-

következett kárt, tipikusan az elhullást. Tróféas vad esetén akár több millió forint is lehet a kára.

A Kúria egyik⁷ döntése szerint „(a gépjárművezetőknek) az úton elhelyezett vadveszélyre figyelmeztető tábla miatt számolniuk kellett egy vadon élő állatnak az úton történő, akár hirtelen bekövetkező megjelenésével”. Ezért a felperes gépjármű tulajdonos keresetét a bíróság elutasította. Egy másik esetben⁸ a Kúria megállapította, hogy a tábla nem volt kint, így a vadászatra jogosult felelősök: „nem tettek eleget kármegelőzési kötelezettségüknek, mert a balesettel érintett útszakaszon a veszélyre figyelmeztető tábla nem került elhelyezésre”.

Az utóbbi években oldódni látszik ez a sarkított gyakorlat és vannak olyan döntések is, amikor a tábla nem volt kint, de a vadászatra jogosult felelősségét mégsem állapítja meg a bíróság. Ezekben az esetekben a bíróság igazságügyi szakértőt rendel ki annak megállapítására, hogy az adott útszakasz mennyire minősül vadveszélyesnek. Ahogyan azt a Kúria az egyik ilyen esetben⁹ kért felülvizsgálat alkalmával megállapította: „a vadveszélyt jelző tábla elhelyezésének kezdeményezése csak akkor indokolt, ha az útszakasz fokozottan vadveszélyesnek minősül ... Hivatkozott (az eljáró bíróság) a kirendelt igazságügyi vadgazdálkodási szakértő szakvéleményében foglaltakra, amely szerint a baleset helyszínénél megjelölt útszakasz nem fokozottan vadveszélyes”. Ez a szemléletmód lassan meghonosodni látszik a bírósági gyakorlatban. Valójában érthető és logikus döntés, hogy a bíró szakértőt rendel ki, olyan kérdéstről van ugyanis szó, amellyel kapcsolatban nincs szakértelme. A vadak élőhelyének vizsgálata, szokásaik, útvonalaik felmérése kell ahhoz, hogy állást lehessen foglalni ebben a kérdésben, így ezt egyértelműen szakmai kérdésnek tekintjük. Mindezt azért fontos kijelenteni, mert az ellenérdekű fél gyakran támadja a szakvéleményt, igyekszik ellenbizonyítani. A perbeli esetben például tanúkkal próbálta bizonyítani az állatok jelenlétét a kérdéses területen. A tanúk beszámoltak arról, hogy láttak már a baleset helyszíne közelében állatokat, így az nyilvánvalóan vadveszélyes. A bíróság azonban a szakértői véleményt fogadta el.¹⁰

4. Az üzempörben felmerülő rendellenességek értékelése a bírói gyakorlatban

A veszélyes üzemek találkozásának második lépcsőjére áttérve azt kell vizsgálnunk, mi minősülhet rendellenességnek a vadászatra jogosult szempontjából. Azt a kérdéskört, hogy a gépjármű üzempörben tartója vonatkozásában mi minősülhet rendellenességnek, a bírói gyakorlat már részletesen kimunkálta.¹¹ Egysé-

ges a bírói gyakorlat abban, hogy nem minősíthető a vadászatra jogosult tevékenysége körében felmerült rendellenességnek önmagában az, hogy a vad közúton tűnik fel.¹² Ezt az álláspontot az indokolja, hogy a vad a természetben szabadon mozog, életterét felszabdalják a közutak, így az azokon történő áthaladása normális jelenség. Egyes vadfajok éven belül is változtatják szűkebb környezetüket, máshol telelnek, mint ahol a nyarat töltik. Szárazság vagy árvíz idején vonulásuk nagyobb méreteket is ölthet.

Felmerült a gyakorlatban az a kérdés is, hogy vajon párzasi időszakban másként viselkedik-e a vad, ha ilyenkor ugrik közútra és ütik el, vajon rendellenességnek kell-e tekinteni a vadászatra jogosultság szempontjából. A Kúria egyik ítélete szerint igen,¹³ más ítélete¹⁴ szerint nem. A magam részéről a párzasi időszakot úgy tekintem, hogy az az állatok életének része, normális tevékenység. Ha elkezdünk megkülönböztetni időszakokat a vadak életében és azokat valamilyen szempont miatt a normálistól eltérőnek tekintjük, akkor hamarosan a kicsinyeit védő állat is különleges lesz tavasszal, vagy nyáron az árvíz miatt vonuló állat is különleges lesz, vagy éppen a télen a hidegben és hóban élelmet kereső és ezért messzebbre kóborló állat is különleges lesz. Talán egyedül a veszettség és az emiatt a normálistól eltérően viselkedő állat magatartását minősíteném a vadászatra jogosult szempontjából rendellenesnek.

5. Vad megjelenése belterületen

Rendellenességnek tekinti a bírói gyakorlat a vad belterületen való megjelenését. A települések területe ugyanis nem szokásos élőhely, vagyis kivételes, a normálistól eltérő, ha a vad itt jelenik meg. A vadnak ez a különleges megjelenése kellő alapul szolgál a vadászatra jogosult működési körén belül felmerült rendellenességnek a megállapításához.¹⁵

A bírói gyakorlat ezen a területen is egységessé kezd válni, a Kúria ugyanilyen tartalmú döntést hozott felülvizsgálati eljárás körében.¹⁶ Ebben az ügyben a közútkezelő nem engedte meg a vadveszélyt jelző tábla belterületen történő elhelyezését, pedig azt a vadászatra jogosult kezdeményezte. Ezzel a kezdeményezéssel úgy járt el, ahogyan általában elvárható, felróhatóságát a bíróság nem állapította meg. A vad belterületen történő megjelenését azonban rendellenességnek minősítette. Megállapította ítéletében azt is, hogy „az alperes a belterülethez nagyon közel működteti vadászterületét”, amely megállapítás jól példázza, mennyire járatlanok a bíróságok a vadászterületek kialakítása kérdéskörében. A belterületi határ után, külterületen már mindenképpen van

vadászatra jogosult, nem lehet a belterület határától „sávot” kihagyni.

Mindez felveti a logikus kérdést, milyen lehetősége van a vadászatra jogosultnak, hogy elkerülje az vadak belterületre tévedését? Vannak olyan helyek is¹⁷, ahol a belterületek erdős részeire a vadászok beköltöztek és folyamatosan kárt okoznak a kertekben. Belterületen vadászni csak különleges hatósági engedélyek beszerzése után lehet, rendkívül nagy körültekintéssel és kivételes esetben. A klímaváltozás miatti nagy szárazság idején az állatok megjelenhetnek a vízpartokon is, félelmüket legyőzi a szomszomság. A balatonparti településeken például egyre gyakrabban fordulnak elő a tóhoz lejáró vaddisznók. Az sem ritka, hogy az utcára kitett szemetéseket keresik fel rendszeresen az állatok. Az a kérdés is felmerülhet, milyen feladatai vannak az önkormányzatoknak ezen a területen. Vadállatok közterületen történő megjelenése, akár huzamos tartózkodása esetén a közbiztonság és a közegészségügy megkívánja ugyanis az érintett hatóságok azonnali intézkedését.

6. Vadveszély az autópályákon

Az állandónak tekinthető bírói gyakorlat szerint a vadak autópályán vagy gyorsforgalmi úton történő megjelenése is rendellenességnek minősül a vadászatra jogosult szempontjából.¹⁸ Itt ugyanis a járművezetőnek gyalogos forgalommal, lassú járművekkel nem kell számolni és a járművek sebessége a közutakhoz képest jóval magasabb.¹⁹

Az a logikus kérdés is felmerül, hogyan kerülhet vad az autópályára. A közúti közlekedésről szóló törvény²⁰ alapján a közút kezelője köteles gondoskodni arról, hogy a közút a biztonságos közlekedésre alkalmas legyen. Ez azt jelenti, hogy az előírásoknak megfelelő méretű és minőségű vadvédelmi kerítést kell létesítenie és fenntartania az autópályák mentén. A kerítést folyamatosan ellenőriznie kell és a hiányosságokat azonnal ki kell javítani. A bírói gyakorlat szerint „a közút kezelője kártérítési felelősséggel tartozik, ha nem gondoskodik arról, hogy az út a biztonságos közlekedésre alkalmas legyen”.²¹ Kifejezetten az autópályára kerülő vad vonatkozásában mondta ki a bíróság, hogy „a közút kezelője felelős, ha a kerítésen folytonossági hiányok vannak vagy ha az nem elég magas”.²² A perbeli esetben volt vadveszélyt jelző tábla az érintett útszakaszon, de mivel a vad autópályán megjelenése rendellenesség, a vadászatra jogosult felelős akkor is, ha volt tábla, vagyis egyetemlegesen marasztalta a bíróság a közút kezelőjével együtt.

Egy másik ítéletben²³ a Kúria a Vtv. 78. § (4) bekezdésének azt a szabályát, amely szerint „a va-

dászatra jogosult az út létesítőjénél, vagy fenntartójánál vadvédelmi berendezések elhelyezését kezdeményezheti”, nem jogosultsággként, hanem kötelezettséggként határozta meg. Valójában már a vadveszélyt jelző tábla kihelyezését kötelezettséggként értelmezte, de a perbeli esetben a vadvédelmi kerítés állapotának felmérését és folyamatos figyelemmel kísérését is a vadászatra jogosult kötelezettségeként határozta meg a hivatkozott jogszabályhely alapján: „A Vtv. 78. § (4) alapján az esetleges hiányosságok (kerítés) bejelentése a vadászatra jogosult kötelezettsége, a hiányosságok feltárása körében, illetve az út kezelőjéhez történő bejelentés körében mulasztás terheli”.

7. Következtetések

A bírói gyakorlat alapján megállapíthatjuk, hogy a vadveszélyt jelző tábla kihelyezése nem lehetőség, ahogyan az a Vtv. 78. §-ban szerepel, hanem kötelezettség. Ahová indokolt, oda ki kell tenni a táblát, ellenkező esetben a vadászatra jogosult felelőssége megállapítható. Ha a tábla kihelyezése nem indokolt, vadászati igazságügyi szakértő szakvéleménye alapján a felelősség alól mentesülni lehet.

Megállapíthatjuk azt is, hogy település belterületén és autópályán a vad megjelenése a bírói gyakorlat alapján egyértelműen rendellenességnek tekinthető. Párizsi időszakban a vad közúton történő megjelenése egyes ítéletek szerint rendellenes, de ezen a területen kialakult bírói gyakorlatról nem beszélhetünk.

A vadveszélyt jelző táblához hasonlóan nem jogosultsággként, hanem kötelezettséggként értékeli a bíróság azt, hogy autópályák mellett a vadászatra jogosult a vadvédelmi kerítés állapotát ellenőrizze, a hiányosságokat az út kezelőjének haladéktalanul bejelentse.

8. Megoldási javaslatok

A felmerült problémákra többféle megoldási javaslat jöhet szóba. Az új vadászati törvény vitájában felmerült, hogy vissza kellene állítani a vadászatra jogosult kötelező felelősség biztosítását. A biztosító kifizetné a károsultnak a vadütközésből származó kárát, mint ahogyan a gépjármű üzemben tartójának biztosítója is kifizeti a vadban okozott kárt. A vadászatra jogosultak számára jelentős többletkiadást jelentene a felelősségbiztosítás, így értelemszerűen ellenzik azt. Vizsgáljuk meg, valójában milyen jogi helyzetet eredményezne, ha felelősségbiztosítás alapján történne a károk rendezése.

„Felelősségbiztosítási szerződés alapján a biztosított követelheti, hogy a biztosító a szerződésben megállapított

mértékben mentesítse őt olyan kár megtérítése alól, amelyért jogszabály szerint felelős.”²⁴ Vagyis a biztosító fizet a károsultnak, de az úgy ezzel még nem biztos, hogy lezárult. A biztosító ugyanis „szándékos károkozás, továbbá a súlyos gondatlanságnak a szerződésben megállapított eseteiben ... követelheti a biztosítottól a kifizetett biztosítási összeg megtérítését, kivéve ha a biztosított bizonyítja, hogy a károkozó magatartás nem volt jogellenes”.²⁵ Vagyis a biztosítónak ún. visszkereseti joga van és követelheti a vadászatra jogosulttól a károsultnak kifizetett összeget. A visszkereseti jog megnyílásához azonban a vadászatra jogosult szándékos vagy súlyosan gondatlan magatartása szükséges. Kérdés, hogy ha elmulasztotta kitenni a vadveszélyt jelző táblát, pedig indokolt lett volna, ez súlyos gondatlanságnak minősül? Ebben a kérdésben értelemszerűen még nincsenek bírói döntések. Csak a gépjármű üzemben tartókra vonatkozóan a gépjármű felelősségbiztosítás tekintetében alakult ki koherensnek tűnő gyakorlat, amelyből néhány példát emelnék ki. Súlyos gondatlanság, ha a biztosított nem kapcsolja be a riasztót²⁶ vagy nem zárja le a vagyontárgyat²⁷, de a forgalmi engedély járműben hagyása nem minősül annak.²⁸ Talán a legjobban az alábbi idézettel ragadhatjuk meg a lényegét: „súlyos gondatlanság általában akkor áll fenn, ha a gondosságnak olyan feltűnő elhanyagolása állapítható meg, amely már egészen közel áll a szándékossághoz. Általában véve a súlyosan gondatlan magatartásokat már a felelőtlenység, az esetleges hátrányos következményekkel kapcsolatos nagyfokú közömbösség jellemzi. ... Általában a kirívó, a feltűnő, a durva hanyagság, mint a magatartás szubjektív minősége alkalmas csak arra, hogy a súlyos gondatlanság tényállását valósítsa meg”.²⁹ Álláspontom szerint a vadveszélyt jelző tábla kihelyezésének elmulasztása önmagában nem minősíthető súlyos gondatlanságnak, csak abban az esetben, ha nyilvánvalóan indokolt lett volna (pl. történt az adott szakaszon korábban is baleset, érkezett bejelentés annak szükségességéről, egyértelműen látható a gyakran használt vadváltó, stb.). Amennyiben a tábla kihelyezésének elmulasztását a biztosítók szabályzataikban súlyos gondatlanságnak minősítik, a vadászatra jogosult kifizeti a biztosítási díjat, majd nem a károsulttal, hanem a biztosítóval fog pereskedni azon, hogy ki kellett volna tenni-e a táblát, vagy sem.

Ha a rendellenességek szintjén vizsgáljuk a kérdést, akkor megállapíthatjuk, hogy a rendellenesség alapján történő helytállás független a felróhatóságtól, vagyis a gondatlanság kérdését itt nem lehet vizsgálni. Azokban az esetekben tehát, amikor belterületen vagy autópályán következik be a vadütközés, a biztosítónak helyt kell állni a károsult felé, de visszkereseti igénye nem lehet. Ebből a szempontból a biztosítás a vadászatra jogosult számára előnyös lehet.

Megoldást jelentene, legalábbis a felelősség kérdésének tisztább megítélését szolgálná a közúti közlekedésről szóló törvény módosítása. Egyértelművé kellene tenni, hogy a közutakhoz tartozó vadvédelmi berendezések szakszerű kialakítása, folyamatos ellenőrzése a közútkezelő kötelezettsége. Ha mégis vad kerül az autópályára, azért a közútkezelő tartozik felelősséggel. Természetesen én is tudom, hogy a madarak átrepülnek a kerítést és leggyakrabban éppen a fácánok okoznak balesetet, de ha a közútkezelő mellett a vadászatra jogosult is felel a kerítés hiányosságaiért, akkor folyamatos lesz az egymásra mutogatás, hosszú és elhúzódó perekben kell azt bizonyítani, hogy ki és mit csinált az ellenőrzés körében. Ezen túlmenően lássuk be: nem életszerű, hogy a vadászatra jogosult ellenőrizze az autópálya kerítését. Erre nem áll rendelkezésére megfelelő személyzet, nincs jogosultsága belépni és ott ellenőrzés céljából tartózkodni, nincs megfelelő felszerelése hozzá.

A települések belterületén a vadászatra jogosult lehetőségei korlátozottak annak megelőzésében, hogy a vadak ne járjanak be és ne tartózkodjanak a közterületeken. Célszerű lenne a „Magyarország helyi önkormányzatairól” szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény kiegészítése abban a tárgykörben, hogy kinek és milyen feladatai vannak a vadállatok közterületeken történő megjelenésekor.

A legtöbb esetben már az is előbbre viszi az ügyet, ha a bíróság a vadütközések vizsgálatakor igazságügyi szakértőt rendel ki. A szakértő kirendelésének lehetőségéről, a szakértők elérhetőségéről azonban kevés információ áll az érintettek rendelkezésére. Az Igazságügyi Szakértői Névjegyzékben csak 3 fő található országosan, akik ilyen kérdésekkel foglalkoznak. Az érintett vadászatra jogosultak számára a vadász-kamarák segíthetik elő a szakértők megtalálását, ha információkat nyújtanak, könnyebben elérhetővé teszik a névjegyzékeket. Amennyiben a bíróságok nem követelik meg automatikusan mindenhol a táblát, hanem szakértői vélemény alapján hoznak ítéleteket, hamarosan véget ér az az áldatlan állapot, hogy Magyarország közútjainak jelentős részén ott van a tábla. Véleményem szerint a kevesebb tábla a valóban vadveszélyes helyeken jobban szolgálná a kártérítési jog egyik fontos célját, a prevenciót.

Jegyzetek

¹ 1996. évi LV. törvény a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról.

² „A vadkár megtérítésére az köteles, aki a kárt okozó vad vadászataira jogosult, és akinek vadászterületén a károkozás bekövetkezett, illetőleg akinek vadászterületéről a vad kiváltott. A jogosult a Polgári Törvénykönyvnek a fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályai szerint köteles megtéríteni a károsultnak a vad által a mezőgazdálkodáson és erdőgazdálkodáson kívül másnak okozott kárt.”

³ 1959. évi IV. törvény

⁴ Ptk. 346. §

⁵ Ptk. 339. §

⁶ A Vtv. végrehajtási rendelete, a 30/1997. (IV. 30.) FM rendelet 58. §-a a vadászatra jogosult felrható magatartásának minősíti, ha a vad gépjárművel történő ütközése közvetlenül a vadászat miatt következik be, vagy ha a jogosult a közút száz méteres körzetébe mesterségesen telepített vadetetővel, sózóval, szóróval, itatóval, dagonyával vagy művelt vadfölddel a vadat odaszoktatta.

⁷ Pfv.VI.20.930/2010/7., az ítélet meghozatalakor még Legfelsőbb Bíróság elnevezéssel.

⁸ Pfv.VI.22.166/2009/4., az ítélet meghozatalakor még Legfelsőbb Bíróság elnevezéssel.

⁹ Pfv.VI.20.780/2008/4., az ítélet meghozatalakor még Legfelsőbb Bíróság elnevezéssel.

¹⁰ Érdekességképpen jegyzem meg, hogy az igazságügyi szakértő kirendelése ilyen esetekben a gépjármű tulajdonosok körében gyakran erős ellenérzéseket kelt. A Pécsi Ítéltábla Pf.II.20.314/2010/7. számú döntésében elutasította annak az autósnek a keresetét, aki a vadütközése ügyében eljáró bíróságot perelte be. A károsult gépjármű tulajdonos álláspontja szerint „az alperesi bíróságok a döntésüket egy hiányos, ellentmondásoktól terhes, valójában az adott területre nézve kompetenciával nem rendelkező szakértő véleményére alapozták”. Az Ítéltábla azonban a bíróság döntését szakszerűnek minősítette.

¹¹ Megkülönböztet külső és belső rendellenességet, néhány döntés a teljesség igénye nélkül: BH2000.348., BH2002.359., BH2003.500., BH2006.49., BH2007.409.

¹² EBH2000.198., BH2005.212.

¹³ BH2003.237., az ítélet meghozatalakor még Legfelsőbb Bíróság elnevezéssel.

¹⁴ Pfv.VI.20.930/2010/7. az ítélet meghozatalakor még Legfelsőbb Bíróság elnevezéssel.

¹⁵ BH2006.150.

¹⁶ Pfv.VI.20.941/2008/4., az ítélet meghozatalakor még Legfelsőbb Bíróság elnevezéssel.

¹⁷ Pl. Pécs mecsekoldali erdős részei.

¹⁸ BH2000.402., BH2005.212.

¹⁹ BH2000.402.

²⁰ 1988. évi I. törvény 34.§

²¹ BH.1996.33.

²² Fővárosi Ítéltábla 6.Pf.20.038/2008/5.

²³ VI.20.500/2010/4., az ítélet meghozatalakor még Legfelsőbb Bíróság elnevezéssel.

²⁴ Ptk. 559. § (1)

²⁵ Ptk. 559. § (3)

²⁶ BH1995.642.

²⁷ BH1993.501.

²⁸ BH2001.428.II.

²⁹ Baranya Megyei Bíróság 2. Pf. 20 164/2001/4.

Pókecz Kovács Attila
tanszékvezető egyetemi docens

A magyar borjog története a közelmúltban (19–21. sz.)

A magyar borjog megjelenése ugyan egybeesik a magyar állam születésével, a hazai bortermelés átfogó törvényi szabályozásáról, mégis csak a 19. század második felétől beszélhetünk.¹ Az első kifejezetten átfogó igényű bortörvény az 1893-ban született XXIII. törvény „A mesterséges borok készítéséről és azok forgalomba hozatalának tilalmazásáról” címmel került elfogadásra. Jelenleg hatályos bortörvényünk a 2004. évi XVIII. törvény, „A szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról” elnevezés alatt foglalja magában az ágazat főbb jogi kérdéseit. A tágabb értelemben vett magyar borjog nem lehet teljes a termelők és a borforgalmazók önszerveződő testületének, a hegyközség szabályozásának ismerete nélkül. Ennek ellenére tanulmányomban ennek az önálló fejtegetésre is méltó speciális jogintézmény történeti fejlődésének minden elemét bemutatni nem lehetséges, így erre a tényezőre csak az egyes a szőlőtermesztéssel és a borkészítéssel foglalkozó törvények kapcsán röviden kívánok utalni. Így a 19. század végétől napjainkig olyan jogfejlődési folyamatnak lehetünk tanúi, amely a szőlő és borágazat sorsát a körülményekhez igazodóan, a magyar bor minőségének emelését és a bortermelők érdekeinek összehangolását tizenkét évtized történelmi viharai között is magas szinten tudta megoldani.

A több mint egy évszázad borjogi fejleményeit a magyarországi történelmi változásokra is figyelemmel áttekintve, négy korszakot különíthetünk el. Az első bortörvényünk megalkotásától az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnéséig terjedő időszakban (1893-1918) fő jogkérdésként a borhamisítás elleni küzdelem és a mesterséges borok tilalmának megvalósítása állt a középpontban. Ettől az időszaktól jól elhatárolható az első világháború végétől a második világháború befejezéséig tartó korszak (1918-1945), amelynek alapvető problémája a trianoni határok által egymástól szétválasztott termőterületek és fogyasztók miatt keletkezett konfliktusok jogi eszközök által elősegített megoldása volt. Az ekkor meghozott magas színvonalú bortörvényeknek is köszönhető, hogy a magyar borok ismét európai elismertséget kaptak. A termőterületek és a termeléshez szükséges eszközök államosításával, illetve kollektivizálásával, új ún. „szocialista” korszak (1945-1990) nyílt a

szőlőtermelésben és a borgazdálkodásban is. Ebben a harmadik periódusban a minőségi kritériumok helyett a tömegtermelés vált meghatározóvá, a jogi szabályozásban a törvények helyét pedig a lakonikus törvényerejű rendeletek és az ágazat termelési folyamatának minden szakaszában jelen lévő állami felügyeletet biztosító részletes miniszteri rendeletek vették át. Végül, negyedik korszakként az 1990-től napjainkig terjedő évtizedekben ismét megjelent a minőséget, a fogyasztók védelmét, az eredetvédelmet hangsúlyozó jogállami törvényeken alapuló szabályozás, amely a magántermelők újbóli megjelenéséhez vezetett. Jelentős jogi paradigmaváltást jelentett a korábbiakhoz képest, hogy 2004. május 1.-től az Európai Unió tagállamaként Magyarországon immár közösségi és nemzetállami szinten is szabályozást nyert a szőlőtermelés és a borgazdálkodás.

1. A borhamisítás és a mesterséges borok elleni harc időszaka. Bortörvények az Osztrák-Magyar Monarchia idején (1893-1918)

A 19. század közepétől Magyarország szőlőterületeinek száma folyamatosan növekedett, azonban a bortermelés mértéke jelentős ingadozásokat mutatott.² Az Osztrák-Magyar Monarchia bortermelése az összes európai bortermelő ország figyelembevételével a második legnagyobb. A Magyarország előállított bor mennyisége tekintetében a harmadik, illetve negyedik helyen állt. Az 1870-es évektől a magasabb szőlőtermelési és borkezelési kultúra elterjedésének elősegítésére több vincellér-képző iskolát alapítottak. A borkereskedelem virágzásnak indult, majd a meginduló fejlődést az 1870-től Európában megjelenő filoxeravész akasztotta meg.³ A filoxéra Magyarországon 1875-től kezdődően jelent meg, s évtizedeken keresztül sújtotta az ágazatot, a szőlőtermő területek nagyságát lényegesen csökkentve (1872 és 1896 között Magyarország és Erdély ültetvényterülete 357.745 hektárról 202.865 ha-ra csökkent, azaz kb. 40%-kal).⁴ A filoxéra mellett az 1890-es évektől újabb természeti csapás a peronoszpóra jelent meg, amely némely szőlőtermő vidéken a megmaradt ültetvények több mint felét elpusztította. Ebben a helyzetben borhiány alakult ki, melynek pótlására mesterségesen készített italok jelentek meg. A filoxeravész elmúltával újabb telepítések történtek, melyek a 20. század elejétől kezdődően termőre fordultak s bő termést is adtak. A borkivitel a 20. század elejétől jelentős szerepet játszott a magyarországi árukievitelben.⁵ A kereslet és a jó értékesítési lehetőségek egyik negatív hozadéka az lett, hogy nagy területeken jelentek meg a síkvidéki, homoki szőlők.

Megállapítható ugyanakkor, hogy hazánk bortermelése az első világháború kitörése előtt arányban állt a hazai és a külföldi piaci igényekkel, így azt értékesíteni lehetett.⁶ A vizsgált időszakban két bortörvény is elfogadásra került 1893-ban, majd 1908-ban.

1.1 Az 1893. évi bortörvény

Az első magyar bortörvény megszületését hosszú előkészítő munka előzte meg. A törvény rendelkezéseinek ismertetése előtt szükségesnek tartom a törvény elfogadását megelőző fontosabb körülmények és események rövid áttekintését.

A magyar országgyűlésben az első borhamisítás ellen fellépő törvényjavaslatot még 1876-ban terjesztette elő Szalay Imre képviselő „*Törvényjavaslat a gyártott borokról*” címmel.⁷ E javaslat gyártott bornak azt tekintette, amely szőlőnedv hozzáadása nélkül készült. A szakmai szervezetekkel történő egyeztetés után világossá vált, hogy a termelők a javaslat mellett, míg a borkereskedők és a vegyészek ellene foglaltak állást.⁸ Miután a törvényjavaslatot a hosszú ideig tartó egyeztetések miatt az országgyűlésben nem tárgyalták, gr. Széchényi Pál földművelés- és kereskedelemügyi miniszter 1887. május 20-án újabb jogszabálytervezetet terjesztett a képviselőház elé „*A bortermelés és borkereskedés védelméről*” címmel.⁹ Az 1884/87. évi országgyűlést azonban rövid időn belül berekesztették, így az előterjesztés tárgyalására végül nem került sor. Az 1888. évi XXV. tc. „*Az állami italmérési jövedékről*” kimondta, hogy az italmérésre, illetve a kis mértékben való eladásra szóló engedély elvonható, ha az engedélyes bármilyen italt hamis név, vagy cím alatt hoz forgalomba.¹⁰ A magyar királyi pénzügyminiszternek a 78.188. számú szabályrendeletének (amit az állami italmérési jövedékről szóló 1888. évi XXXV. törvénycikk végrehajtása adott ki) a 14. §-a meghatározta a „mesterséges bor”, a „hamis név” és a „hamis cím” fogalmát. E szerint a mesterséges bor az, amikor a borba, mennyiségének túlságos szaporítása céljából más anyagot kevernek, illetve ha a bor nem szőlőből, vagy mustból készült. Hamis név alatt árult italnak (tehát nem csak borról van szó) az volt tekinthető, melynek minősége és alkatrészei nem feleltek meg annak az elnevezésnek, amely alatt az illető ital áruforgalomba került. Így a végrehajtási rendelet pontosította, hogy sörnek, bornak, vagy bármely más szeszes ital elnevezés alatt csak olyan folyadékot szabad árulni, amely minőségére és alkotórészeire nézve a megnevezett ital („szeszes folyadék”) fogalmának megfelel. A végrehajtási rendelet pontosította, hogy bor, illetve természetes bor név alatt mesterségesen készült úgynevezett bort árúsítani nem szabad, hanem ezeket elnevezésben is meg kell különböztetni a bortól,

vagy a természetes bortól. Hamis cím alatt árult bornak az volt tekinthető, amely más termelőnek a neve alatt került forgalomba, mint aki termelte. A szabályozás azonban megengedte, hogy az italmérő, vagy az eladó saját neve alatt adhatta el a bort még akkor is, ha nem saját termelése, feltéve, ha nem vét az egészségre ártalmas italok forgalmazásának tilalma ellen.¹¹ Jogtörténeti jelentőségű tehát az elemzett 78.188. sz. pénzügyminiszteri rendelet, mivel elsőként definiálta a (természetes) bor és a mesterséges bor közti különbséget, valamint a hamis név, illetve hamis cím alatt forgalmazott borok meghatározását is megadta.

A *phylloxera* és a *peronospora* pusztításai miatt mindinkább költségessé vált a szőlőművelés, amelynek eredményeképp a borkészítés- és forgalmazás nem mindig volt képes a gyártott és a borhoz hasonló italok által keltett versenyben győzelmet aratni.¹² További gondot okozott Magyarország sajátos helyzete a Monarchián belül. Az 1880-as évek végétől megfigyelhető jelenség volt, hogy nagy mennyiségű bor érkezett a magyar borvidékekre külföldről, hogy ezek után magyarként továbbkerüljön Ausztriába vagy más országokba is. A bortörvény megalkotásának célja az egészség védelme is volt, mert bár az egészségre ártalmas minőségű borokról rendelkezett ugyan több törvény is, mint a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. tc., a büntető törvénykönyv (1878. évi V. tc.), valamint a belügyminiszter által e tárgyban kiadott több rendelet is, egységes szabályozás mégsem volt.

Fontos történeti háttérét képezte első bortörvényünknek az európai jogfejlődés is, hiszen az elfogadását megelőző időben három európai ország is alkotott e tárgykörben saját törvényt. Így az 1880. július 21-én elfogadott osztrák törvény a borhoz hasonló italok termeléséről és eladásáról szólóan rendelkezett a borhoz hasonló italokról, az úgynevezett műborokról. Ezek előállítását és kereskedelmét ugyan nem tiltotta meg, de egyrészt adóköteles terméké tették,¹³ a keményítő cukrok használatát eltiltották, illetve előírták, hogy a műborokat a borra szokásos elnevezések alatt árulni, illetve hirdetni nem szabad. Tehát az osztrák bortörvény megengedte a szőlőléhez az idegen anyagok hozzáadását, a bor minőségének javítása, vegyítés, sőt szaporítás céljából is.¹⁴ Hasonló célokat tűzött ki maga elé az 1889. augusztus 14-15-én elfogadott francia borhamisítási törvény (Loi Griffé) is. Fő rendeltetésének azt tekintette, hogy a fogyasztók számára egyértelműen kitűnjön a bor elnevezés alatt értékesített termék valódi természete. A francia törvény szerint bor megjelöléssel mást, mint friss szőlő erjesztése útján nyert terméket ilyen elnevezés alatt szállítani, eladni, vagy áruba bocsátani nem volt szabad. A francia törvény meghatározta a „cukorbor”

(*vin de sucre*) fogalmát is, ami a friss szőlő héjának cukor és víz hozzáadása útján előidézett erjesztéssel nyert ital. Ilyennek minősült a természetes bornak és ennek a terméknek bármely arányban előállított keveréke is. A francia szabályozás kitért a „mazsolaszőlő bor” (*vin de raisain sec*) fogalmára is, amely mazsolaszőlő és víz keveréke. Azokon a hordókon és tartályokon, amelyek cukorbort, vagy mazsolaszőlő bort tartalmaztak nagy betűkkel kellett ezt a ténytet jelölniük. Az üzleti könyvekben, fuvarleveleken és egyéb kísérő szállítóleveleken is a bor, a cukorbor, illetve a mazsolaszőlő bor elnevezések használata kötelező volt.¹⁵ Harmadik inspiráló joganyagként a bornak és a borhoz hasonló italok forgalomba hozataláról 1892 februárjában, Németországban szóló törvényjavaslatot említhetjük. Ez a törvényjavaslat egyrészt felsorolta, hogy milyen anyagokat nem szabad hozzákeverni a borhoz (pl. timsó, borsav, glicerin, salycilsav, nem tiszta szesz, nem tiszta keményítő cukor, kátrányfestékek), másrészt bizonyos keverékek borhoz való hozzáadását megengedte, de ilyenkor ezt az italt csakis a megfelelő, bortól különböző elnevezés alatt lehetett áruba bocsátani.

Végül 17 év előkészítő munka után 1893-ban megszületett XXIII. törvénycikk „A mesterséges borok készítéséről és azok forgalomba hozatalának tilalmazásáról” címmel. A jogszabály elsősorban a borhamisítás ellen kívánt fellépni, ezért szabályozásának középpontjában a mesterséges borok fogalma állt. A törvény kimondta, hogy bort csak szőlőből illetve szőlőmustból lehet készíteni. E törvény gyakorlati jogalkalmazásához feltétlenül figyelembe kell venni az alkalmazását pontosító végrehajtási rendeleteket is. Így a kereskedelemügyi miniszternek az 1893-ban kiadott 83.432. sz. rendeletét, valamint az ezt hatályon kívül helyező 1897-ben megjelent 53.850. sz. rendeletet. A törvény legfontosabb rendelkezése az, amely megtiltja a mesterséges bor készítését, gyártását és forgalomba hozatalát. Egyúttal tiltotta azoknak az anyagoknak a hirdetését és forgalmazását, amelyek mesterséges bor gyártására alkalmasak. Ebben a körben különbséget tettek azon anyagok között, amelyek ugyan alkalmasak mesterséges borok előállítására, de az okszerű pincekezelési szabályok megengedik a használatukat, illetve az olyanok között, amelyek felhasználása a mustban és az okszerű pincekezelésnél tiltva voltak. A mesterséges bor az volt, amely nem kizárólag szőlőből, illetve szőlőmustból készült. A borhoz csak tisztított szeszt vagy borpárlatot (akkori elnevezéssel tiszta *cognacot*) lehetett hozzáadni. A törvény 2. §-a kifejezetten is megtiltotta a víz, (mint a leggyakrabban hozzáadott, s így visszaélésre leginkább alkalmas anyag), illetve más anyagok borhoz keverését is. A törvény a vegyészeti tudomány fejlődését szem előtt tartva a kizárt

anyagok konkrét felsorolását nem kívánta megadni. A törvény megengedte a természetes mustnak az okszerű pincekezelés elveinek megfelelő javítását, így a must cukrozását is.¹⁶ Emellett engedélyezett okszerű borászati eljárásnak tekintették a borok szeszesítését, sűrítését és savtalanító szerek alkalmazását és a sav pótlását is. A must cukrozása a tokaji borvidéken termelt boroknál tilos volt.¹⁷ E körben, amennyiben a természetes borhoz külföldi mazsola-szőlőt is hozzáadtak, tilos volt a terméket „tokaji”, „hegyaljai”, vagy „szamorodni” kifejezés alatt értékesíteni.¹⁸ A törvény végrehajtási rendelete meghatározta a pezsgő és az ürmös borok fogalmát is. A kereskedelemügyi m. k. miniszter 83.432. számú rendeletének 3. §-a a következőképpen tett különbséget a pezsgő és a habzó bor között: „Pezsgő alatt kizárólag szőlőnedvből, illetőleg természetes borból készített oly szénsavdús bor értendő, amelyben a szénsav természetes úton (benn) fejlesztett és visszafajtatott és a melyhez tiszta borból megengedett cukorral, szeszszel vagy cognackal készült u.n. liqueur adatott hozzá.”, illetve „Oly bor, melybe a szénsav (tisztta folyós szénsav) mesterséges uton vitetett be, szénsavas bor, szénsavval telített, vagy telített bor vagy egyszerűen habzó bor név alatt árusítható.”. Az ürmös bor alatt értendő egyrészt a főzés útján sűrített mustból ürmös hozzáadásával készített borszerű ital (főtt ürmös, édes ürmös), másrészt a borból szőlőbogyók vagy szőlőfürtök, ürmös és egyéb fűszerek hozzáadásával hideg úton előállított ital (rácz ürmös). A törvényben az eredetvédelem kezdeményei is megjelentek. Emellett meghatározásra került a törkölybor és a csiger fogalma is.¹⁹ Tilos volt bort olyan vidék megjelölésével forgalomba hozni, amelyen az nem termelt, vagy a vidék jellegének nem felelt meg, illetve tilos volt olyan szőlőfaj megjelölésével forgalmazni, amelyet az nem tartalmazott. A különböző vidéken termelt, vagy különböző borok keverése esetén az összeházasított bort olyan vidékének, illetőleg olyan szőlőfajtából valónak lehetett feltüntetni, melynek túlnyomó fajtájára szerint az tényleg megfelelt.

A magyar jogalkotás történetében először határozta meg a borvidéki beosztást. Ezt a törvény felhatalmazása alapján a kereskedelemügyi miniszternek az 1893-ban kiadott 83.432. sz. rendelete valósította meg. Eszerint az akkori Magyarország területén 22 borvidék volt megtalálható.²⁰ Az 1893. évi végrehajtási rendelet egyes elemeit négy évvel később a kereskedelemügyi miniszternek az 1897-ben kiadott 53.850. sz. rendelete tovább pontosította.²¹ Így a tokaji borok esetében megtiltotta a cukrozást, a szőlő-törkölyből törkölybor készítését pedig csak egyszeri felhasználással engedélyezte. Az 1897. évi végrehajtási rendelet leszögezte, hogy fő célja a hegyi borok védelme. Ezért a meghatározott borvidéken, de nem hegyen, hanem síkon fekvő kertekben, vagy homoki

szőlőkben termelt borok borvidéki elnevezéssel egyáltalán nem, hanem csak „kerti bor” vagy „homoki bor” jelzéssel voltak forgalomba hozhatók. A rendelet megtiltotta azt is, hogy külföldi bort hazai terméként, vagy valamelyik borvidékünk neve alatt hozzanak forgalomba, illetve árusítsanak. A külföldi és hazai borok házasítása esetén a termék hazaiként csak akkor volt árusítható, ha a hozzáadott külföldi bor nem haladta meg az összmennyiség 25%-át. A jogszabály büntető rendelkezései szerint olyan természetes bort, amelyhez külföldi szőlőt használtak „tokaji”, „hegyaljai”, „szamorodni” elnevezés alatt forgalomba hozni büntetés terhe mellett tilos volt.²² Így megállapítható, hogy az első bortörvényünk, valamint a végrehajtási rendeletei a tokaji bort fokozott védelemben részesítették, hasonló rendelkezést sem a francia, sem a német bortörvény nem tartalmazott (egyedül a portugál bortörvény írt elő a portói és a madeira borok készítésére különös szabályokat). Ennek egyik fő oka a tokaji bor kivállósága, másrészt a termelőhelytől távoli vidékeken is elterjedt hamisítása volt.²³

Az 1893. évi első bortörvény és végrehajtási rendeleteinek jelentősége tehát abban állt, hogy meghatározták a mesterséges bor (ezáltal negatív értelemben utaltak a természetes bor tartalmára is), a pezsgő, a habzóbor fogalmát. Emellett a kor kívánalmainak megfelelően, kellő mérsékletességgel szabályozták az engedélyezett borászati eljárásokat, amelyeknél a mércét az okszerű pincekezelés jelentette. Ezek az elemek a fogyasztók védelmét szolgálták.²⁴ A szabályozásban különösen a borvidékek és a szőlőfajták vonatkozásában megjelentek az eredetvédelem kezdetei is. A törvény erénye, hogy meghatározta a 22 magyar borvidék beosztását, magyar sajátosságként pedig külön védelemben részesítette a tokaji bort.

1.2 Az 1908. évi XLVII. tc. a borhamisításnak és a hamisított bor forgalomba hozatalának tilalmazásáról

Az 1893-ban alkotott bortörvény végrehajtásának 15 éve alatt szerzett tapasztalatok, a más államokban az új század kezdete óta szigorított, új bortörvények, illetve a borhamisítás elleni hatékonyabb fellépés eszméje szükségessé tették új jogszabály megalkotását. Az új bortörvény általános jellemzője, hogy a korábbinál részletesebb szabályokat tartalmazott, a végrehajtási rendelet kibocsátásának hatásköre pedig átkerült a kereskedelmi minisztertől a földművelésügyihez.²⁵ Az említett szabályozás egyik hibája az volt, hogy az enyhébb osztrák bortörvények miatt Ausztria szállította külföldre a magyar borokat, aminek köszönhetően milliókban mérhető haszonra tett szert.²⁶ Az 1893. évi bortörvény európai mércével

mérve szigorúnak volt tekinthető, de a borhamisítást meggátolni nem tudta.²⁷ Ennek fő oka az volt, hogy bár a mesterséges bor készítését megtiltotta, a cukrozás, a szeszezés, a borkósav-adagolás és a törkölybor készítése engedélyezett volt, s ezekkel az eljárásokkal éltek is a borszaporítás céljából.

Az új bortörvény előzményei között feltétlenül említendő az a tény, hogy a filoxérát követően ismét fellendülőben lévő bortermelés is szükségessé tette a korszerű szabályozást. A Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesülete, erőteljesen küzdött a bortörvény revíziója érdekében, az 1906. szeptember 16-17-én Nagyváradon tartott III. országos szőlészeti és borászati kongresszus behatóan foglalkozott az előző bortörvény hibáival, és javaslatok is készültek a kidolgozandó új törvényhez.²⁸

Az 1908. évi magyar bortörvényt megelőzően Franciaországban több törvényi szabályozás is napvilágot látott. Ezek közül az első az 1905. augusztus 1-én kelt törvény, amelynek egyes elemei napjainkban is hatályban vannak a Fogyasztói törvénykönyvben (Code de la consommation, art. L. 213-1 et s.).²⁹ Az egyik rendelkezés elsősorban azt kívánta elérni, hogy borként csak természetes bort, mesterségest pedig ne lehessen értékesíteni. A fogyasztóvédelem alapjait is lerakta azzal, hogy a vásárlók becsapását, vagy annak szándékát is szankcionálta, amennyiben az a bor természetét, lényeges minőségi elemeit, összetételét, alkoholfokát, vagy eredet-megjelölését érintette.³⁰ A hamis eredet-megjelölést büntetőjogi is szankcionálta.³¹ Sajnálatos módon ez a törvény nem tudta megakadályozni a fiktív okiratok kibocsátását, amelynek eredményeképpen a készleten lévő bor mennyiségét mesterségesen felfújták, ez pedig az árak csökkenéséhez vezetett. A törvényhozás a languedoc-i termelők nyomására kiadta az 1907. június 29-ei törvényt,³² amelynek alapján minden szőlőtermelőnek be kellett jelentenie a polgármesternél a termőterületének nagyságát, az előállított bor mennyiségét, valamint a korábbi készletek mértékét is.³³ A bejelentési kötelezettség elmulasztását súlyos büntetőjogi szankciók (amelynek mértéke elérhette a szüretelt érték háromszorosát is!) sújtották. A törvény a borhamisítás ellen sikerrel lépett fel, de a túltermelés okozta válságot, – amely a rossz minőségű borok mennyiségi növekedését eredményezte – már nem tudta orvosolni.³⁴ A magyar szabályok kidolgozásánál a francia mellett tekintettel voltak az 1901. évi május 24-i német, illetve az 1907. április 12-ei évi osztrák bortörvényekre is.

Az 1908-ban elfogadott törvény egyik újítása az volt, hogy megjelent a természetes, vagy valódi bor fogalma és a mesterséges bor helyett ez lett a szabályozás alapja (1. §.: „Bor elnevezés alatt az a szeszes ital értendő, mely kizárólag a szőlő levéből (szőlő-

mustból) erjesztés útján állítottatott elő.”). A törvény azonban nemcsak a bor fogalmát állapította meg, hanem meghatározta azt is, hogy mi a hamisított bor. A jogszabály 8. §-a kimondta, hogy „az a must vagy bor, illetőleg törkölybor, gyümölcsbor, pezsgő- és habzóbor, amelynek készítéséhez vagy kezeléséhez a jelen törvény szerint meg nem engedett anyag használtatott, vagy amely meg nem engedett módon állítottatott elő s általában e törvényben meg nem engedett minden borhoz hasonló ital, hamisított bornak tekintendő”.

A törvény és a hozzá kapcsolódó végrehajtási rendelet tiltotta a borok szeszezését (az okszerű pincekezelés keretei között, például hordók, palackok tisztítása, beteg vagy hibás borok javítása estében kivételesen mégis megengedett) és a borkósav használatát. A cukrozást csak a must erjedése előtt és legfeljebb a szüreti év november 30-ig engedélyezte, de csak előzetes engedély alapján és kedvezőtlen évjáratú borok javítására. A cukrozás mennyiségileg legfeljebb annyiban megengedett, hogy a cukortartalom a normális évek szintjéig volt emelhető, de egy hektoliter musthoz négy kilogrammnál több semmi esetre sem volt adható.³⁵ A törvény a 2-4. §-ai meghatározták az engedélyezett anyagokat, ezeken kívül mást a bor készítéséhez felhasználni értelemszerűen nem volt lehetséges. A törvény kifejezetten kizárta bizonyos anyagok használatát. A jogszabály végrehajtási rendelete (A földművelésügyi m. kir. miniszter 1908. évi 112.000. sz. rendelete a borhamisításról és a hamisított bor forgalomba hozatalának tilalmazásáról szóló 1908: XLVII. tc. végrehajtásáról) előírta, hogy a pincékben, prэшházakban, értékesítő helyiségekben nyomtatványt kell kifüggeszteni, hogy a bortulajdonos és annak alkalmazottai állandóan tájékozottak legyenek arra nézve, hogy a borkezelésnél milyen anyagokat és eljárásokat szabad vagy tilos használniuk.³⁶

A törvény további újítása az is, hogy III. fejezetében („A borseprőre, törkölyborra, gyümölcsborra, pezsgőre és habzóborra vonatkozó rendelkezések” címmel) szigorúan szabályozta a borseprű felhasználását és a törkölybor készítését.³⁷ Így a saját termésű vagy felvásárolt borának seprőjében levő bort bárki kipréselhetette, azonban borseprőt vásárolni, vagy abból borpréselést üzletszerűen folytatni, az összevásárolt borseprőből kipréselt bort tartani vagy forgalmazni tilos volt. Úgyszintén tiltotta a borseprőből vízzel borhoz hasonló ital előállítását. A törkölybor (olyan közönséges asztali borhoz hasonló ital, amely friss szőlő törkölyéből, az ebben visszamaradt boralkatrészek kivonása céljából a törkölyre felöntött vízzel, erjesztés útján állítják elő) készítéséhez szőlőtörkölyön és vízen kívül semmi más anyagot használni nem lehet (cukrot sem). Az

elkészült törkölybornak a vízzel való keverését is tiltották. Törkölybor készítésére három naposnál régebbi szőlőtörkölyt használni tilos volt, s egyúttal a törköly e célra való használatát is csak egyszeri alkalommal engedélyezték, a törkölyből nyert színmusthoz pedig legfeljebb egynegyed részéig volt szabad vizet önteni. Ezen túl további szigorítás volt, hogy a törkölybor készítését 48 órával előbb az illető község elöljáróságánál be kellett jelenteni, s csak azoknak engedték meg házi fogyasztásra, akiknek négy kataszteri holdnál kisebb szőlője volt, s akkor is csak az éves fogyasztás mértékéig, de legfeljebb 20 hektoliter mértékig.³⁸

A pezsgők és a habzóborok vonatkozásában is szigorodtak az előírások. A habzóborok megjelölését a palackra ragasztott címlapon kellett jelölni, s ezt nem lehetett sem francia, sem más nyelvű jelzéssel helyettesíteni. Különösen tiltva volt a „*vin mousseux*” elnevezés használata, amelyen a valódi pezsgőt volt szokás érteni.³⁹

Az 1908. évi bortörvény is különös figyelmet fordított a tokaji borok védelmére (II. fejezete „A tokaji borokra vonatkozó különleges rendelkezések”, címmel).⁴⁰ A törvény meghatározta a tokaji borvidékhez tartozó 31 községeket. A tokaji borvidék területén termelt bor, vagy must cukrozása tiltott volt. A borvidékre jellemző borfajták a törvény alapján a következők: tokaji, tokaji bor, tokaji aszú, szamorodni, hegyaljai, mászás. A korábbi bortörvényhez képest szigorodtak a borok házasításának szabályai is. Ez csak a tokaji borvidéken termelt hegyi szőlőkből volt lehetséges, tehát külföldi, vagy más hazai borral nem, s ezen túl még a borvidéken termelt síkfekvésű, vagy homoktalajú szőlőben termelt, vagy hegyi szőlők másodterméséből szüretelt mustokkal, vagy borokkal sem lehetett. Más borvidékről származó borokat a tokaji borvidékre behozni csak helyi fogyasztás céljából engedéllyel, szigorú nyilvántartási és ellenőrzési szabályok mellett lehetett.⁴¹ A házasítási tilalom csak addig tartott, amíg az itt termelt bort a borvidék területéről ki nem vitték, de ezután is tilos volt a tokaji borvidékre utaló elnevezés alatt forgalomba hozni.

A törvény a borhamisítások kérdésében való szakvélemények megadására borvizsgáló szakértő bizottságokat alakított (Budapesten és Kolozsvárott). A jogszabály 14. §-a az ellenőrzés céljaira bornyilvántartás vezetését írta elő, amelyet legkésőbb 1909. március 1-én kellett elkezdni. Ilyen bornyilvántartás vezetésére voltak kötelezettek a bortermelők és a boreladók is. A nyilvántartásnak tartalmaznia kellett a raktározott bor vagy must mennyiségét, színét, a minőség közelebbi megjelölését, a beszerzés, illetve az elszállítás idejét. A borforgalomnak az 1908. évi bortörvény szempontjából való megfigyelésére pe-

dig egy elnökből és négy tagból álló borellenőrző bizottságot kellett három évre az elsőfokú hatóságok közigazgatási területére felállítani.⁴²

A történetileg két első magyar bortörvény elérte főbb célkitűzését. A mesterséges borok előállítására, a borhamisítás az akkori kor viszonyai között Európa egyik legszigorúbb borjogi szabályozásának köszönhetően jelentős mértékben visszaszorult. A felfelé ívelő termelési adatok, a borértékesítés könnyebbé válása következtében a magyar borok visszaszereztek korábbi hírnevüket. Az ágazat szereplői ismét perspektívát láttak a szőlészetben és a borászatban, melyet az egyre gyarapodó új telepítések is igazoltak. Ezt a kedvező folyamatot törte meg az első világháború kirobbanása.

2. A borok értékesítésének hatékonyabbá tétele. Bortörvények a két világháború között (1918–1945)

Az első világháborút megelőzően a filoxeravész miatt a magyar szőlőtermő területek 44%-a pusztult el. A szőlőtermesztés újjáéledése a XIX. század végétől indult, a szőlőtelepítések 1914-re befejeződtek, a szőlőterületek elérik a korábbiak 90%-át. A háborús évek alatt a szőlőtelepítés szünetelt, a termő szőlők pedig a munkaerőhiány miatt elhanyagoltá váltak. A hadiszállítások felfuttatták a borkereskedők forgalmát, de a minőség jelentősen romlott. Az első világháborút lezáró Trianoni békeszerződés teljesen átalakítja a magyar borpiacot. Az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnésével elveszti a közös vámterületet, a lecsökkent belpiacon kívül, minden más terület vámkülföld lett. A korábbi magyar szőlőterületek 34%-a az országhatárokon túlra került, köztük számos történelmi borvidék. Ennek ellenére az ország egész művelés alatt álló területéhez képest a szőlőterület aránya a háború előttihez viszonyítva 1,1%-ról 2,4%-ra nőtt.⁴³ A szőlőterületek többsége azonban homoki, vagy síkvidéki kötött és csak kisebb részben hegyvidéki szőlő. A szőlőbirtokok mérete elaprózott, többségében egy kataszteri holdnál kisebb, így egy két kivételtől eltekintve hiányzik az egyöntetű piacképes típusbor. A magyar bortermelés a hazai igényeket bőven meghaladja, a külföldön való értékesítés azonban nehézkessé vált. A volt Monarchia országaiban a hagyományosan értékesített magyar bort kiszorította az olasz. Az olcsó homoki borok kerülnek túlsúlyba, a tőkehiány miatt nincs megfelelő tárolótér, s a széles fajtaválaszték is gátolja a piacra jutást. Így a fogyasztói piac szűkülése miatt az 1920-as évek elejére kialakult a borértékesítési válság.⁴⁴ Az 1921–1923. években átmenetileg javultak az értékesítési lehetőségek, melyeknek hatására

mintegy 20.000 ha új szőlőt telepítenek, még korábban gabonaföldként használt termőterületekre is. Ez a megelőzően csak szőlőként hasznosítható területek további elhanyagolásához vezetett.⁴⁵ Erre válaszként a magyar szőlőtermelésben eddig példátlan intézkedés lépett életbe, amikor 1923-ban (1923. évi XLIII. tc.) megtiltották a házi szükséglet mértékét meghaladó szőlőtelepítéseket, azokon a síkon fekvő és kötött talajú területeken, amelyekben korábban szőlőültetvény nem volt.⁴⁶

Ebben a helyzetben születik meg a korszak első bortörvénye, az 1924. évi IX. tc., amely a borok minőségének javítását és a külföldi piacokon történő jobb értékesítést tűzte ki céljául. A válság 1925-ben érte el a mélypontját, amely abban is megmutatkozott, hogy többen nem csak az új telepítésekkel hagytak fel, hanem sokan meglévő szőlőjüket is kivágták, illetve a nagyobb arányú kivágást fontolgatták. A magyarországi szőlők állapota, a szőlőtermelők és bortermelők helyzete az 1920-as évek végén tovább romlott. Az állam újabb beavatkozásra kényszerült, így született meg az 1929. évi XVII. tc. a szőlőgazdálkodásról és a hegyközségekről. A törvény kibocsátását követően robban ki a 20. század legnagyobb gazdasági válsága, amely a mezőgazdasági dolgozók, így a szőlőművelésből élők munkanélküliségét jelentős mértékben növelte. Az értékesítési nehézségek miatt a magyar borok külföldi piaci ismét beszűkültek, a hazai piacon korábban nem létező filléres borok jelentek meg. Az 1933-ig elnyúló válságot követően a belső piac bővülésének köszönhetően a bortermelés ismét fellendül. Az értékesítés fellendülésében szerepet játszanak az 1934-től mind nagyobb számban létrejövő szövetkezetek is. Végül megszületett a vizsgált időszak harmadik bortörvénye is az 1936. évi V. tc. a bor előállításának, kezelésének és forgalmának szabályozásáról és a borhamisítás tilalmáról. Összefoglalóan megállapítható, hogy az első világháború utáni időszak súlyos gazdasági viszonyai között a szőlészeti és borászati szakág helyzetének rendeződése és megszilárdulása csak lassan haladt előre. A jogi és a pénzügyi feltételek rendezésének köszönhetően főként az 1930-as évektől, a világgazdasági válság elmúltával ismét megindult a fellendülés, de a második világháború kitörése a meghozott intézkedések teljes körű végrehajtását újból megakasztotta.

2.1 Az 1924. évi IX. tc. a bor előállításának, kezelésének és forgalmazásának szabályozásáról és a borhamisítás tilalmáról

Az 1924. évi IX. tc. „A bor előállításának, kezelésének és forgalmazásának szabályozásáról és a borhamisítás tilalmáról” szóló rendelkezései a trianoni békeszerződés

okozta értékesítési nehézségeken kívánt segíteni anélkül, hogy ez a magyar borok természetességének rovására ment volna.⁴⁷

A törvény bevezető rendelkezései között jogilag pontosan meghatározott fogalmakat találunk. Így a bor fogalma mellett a törvény a szőlőmust, a szőlőcetre, a szőlőtörköly, a borseprő és a kemény borseprő definícióját is megadta. Ennek jelentősége abban állt, hogy a meglehetősen eklektikus értelemben alkalmazott terminusok használatát egységessé tette. A jogszabály 10. §-a a magyar vörösborok védelme érdekében előírta, hogy vörösbor néven csak olyan bort szabad forgalomba hozni, amely kék szőlő levének a héjakon történő erjesztés útján jött létre. Sillerbor néven pedig csak olyan bort volt forgalmazható, amelyet szintén kék szőlőből, de a héjon való erjesztés nélkül szűrték le. Az előírásokat az indokolta, hogy a külföldi piacokon úgy értékcsökkentek termékeket magyar vörösbor néven, hogy a fehérbort házasították erős festéktartalmú, többnyire direkt termő szőlőkkel.⁴⁸

A törvény lényeges és fontos újításokat vezetett be a borkezelés területén is, amelyek a minőség javítását célozták meg. Ilyen volt a borászati szakismeretek fejlődésének köszönhető újítás, amely lehetővé tette az arzénmentes kén, vagy a cseppfolyósított kén alkalmazását. A kénezés az okszerű borkezelésnél szükséges és nélkülözhetetlen eljárás, de a gyakran előforduló túlkénezés a bor élvezetére és az egészségre is káros hatást idézhet elő. Ezért a törvény 2. §-a – a külföldi szabályozási példák és az orvosi és fiziológiai kutatások eredményeit felhasználva – meghatározta, hogy a kénezett bor literje legfeljebb 200 milligramm összes, illetve 20 milligramm szabad kénessavat tartalmazhatott. A törvény újraszabályozta a cukor hozzáadhatóságának kérdését is. Míg az 1908. évi bortörvény a kedvezőtlen évjáratok esetén megengedte a répa- és nádcukor hozzáadását, addig az 1924. évi bortörvény a feljavítás természetesebb módját választja, nevezetesen csak az ugyanazon borvidékről származó szárított szőlő és must engedély melletti hozzáadását engedélyezte. Az engedély birtokában is csak olyan mértékig, hogy az így feljavított mustból származó bor legfeljebb 3 térfogatszázalék szesztartalommal emelkedhessen, de a 14 térfogatszázalék szesztartalmat ne haladhassa meg. Ezzel semmilyen új anyag nem került a mustba illetve a borba, mégis javított a bor minőségére emelte annak extrakt tartalmát. A bor szesztartalmának mértéke is gondot okozhatott kedvezőtlen évjáratok esetében. („Jelenleg a helyzet az, hogy a kb. 13 malligand fokos borok azok, amelyek ez idő szerint a világpiac ízlésének kívánalmait megütik.”). Ezért szükség esetén a földművelésügyi miniszter a megfelelő szervek véleményének meghallgatása után engedélyezhette

legalább 70 %-os hibátlan borpárlat hozzáadását, oly mértékben, hogy azzal a bor szesztartalma az érintett borvidéken a kedvező évjárat szesztartalmát ne haladja meg.⁴⁹

A törvény nagy hangsúlyt helyezett a bor minőségére és a magyar borok jellegének megőrzésére is. A beteg, romlott, ecetesedésnek indult borok forgalmazását megtiltotta, ezek – az 1921. évi augusztus 19-ei francia bortörvényhez hasonlóan – csupán ipari feldolgozásra, párlatkészítésre, borecetgyártásra voltak felhasználhatóak. A filoxéravészt követően elszaporodott direkt-termő fajtáknak (Delaware, Noah, Jaquez, Othello) veszélyeztetik a magyar bor régi karakterét, ezért ilyen szőlőből készült italt csak az amerikai fajta neve alatt, vagy házasítás esetén a borvidék megjelölése nélkül, a direkt termő fajtának a címkén való megjelölésével (pl. Othello borral kevert vörösbor) volt forgalomba hozható.⁵⁰

A törvény fontos eredetvédelmi szabályokat tartalmazott egyrészt a „konyakkérdésben”, másrészt a tokaji borokkal kapcsolatban.⁵¹ A korábban „Cognac” néven ismert szeszes italt a törvény már borpárlatnak nevezi, s úgy definiálja, mint természetes bornak lepárlása után készült nyersanyag kellő érlelése, esetleg megfelelő ízesítők hozzáadása útján készült, s az ezáltal keletkező zamatanyagokat kellő mennyiségben tartalmazó ital. A tokaji borokkal kapcsolatban „tokajhegyaljai”, „tokaji”, „tokaji aszú”, „szamorodni”, „hegyaljai”, „másolás”, „fordítás” kategóriákat sorolja fel nevesítve.⁵²

A szőlészeti, illetve borászati szak- és gazdaságpolitikai kérdések megvitatására, szakvélemények bírálatára és elvi jelentőségű szakkérdésekben véleményezésre és javaslatételre az Országos Szőlészeti és Borászati Tanács megszervezését rendelte el.⁵³ A törvény V. fejezete szigorú büntetőrendelkezéseket vezetett be. A legenyhébb szabályszegést is kihágásnak tekintette, s akár három hónapig terjedő szabadságvesztést, illetve komoly összegű pénzbüntetést is alkalmazhattak.⁵⁴ Ennek hatására nagy számban érkeztek gyanús minták az Országos Borvizsgáló Szakértő bizottsághoz. Az újságok a borkihágásokkal kapcsolatos ítéleteket gyakran közzé is tették, amelyek eredményeképpen, mintegy tíz év alatt a borhamisítások jelentős mértékben visszaszorultak.⁵⁵

2.2 Az 1929. évi X. tc. a bor előállításának, kezelésének és forgalmának szabályozásáról és a borhamisítás tilalmazásáról szóló 1924: IX. törvénycikk egyes rendelkezéseinek módosításáról és kiegészítéséről

Formailag csupán az előző bortörvény módosítása az 1929. évi X. törvénycikk, tartalmilag azonban lényeges szakmai és koncepcióbeli változásokat

hozott. A borjog újraszabályozását ilyen rövid időn belül (csak négy év telt el a régi hatálybalépése óta) elsősorban az 1924. november 29-én Párizsban aláírt nemzetközi egyezményvel létrejövő Nemzetközi Borászati Hivatal (Office International du Vin, OIV) által kiadott kötelező állásfoglalás tette szükségessé. A nemzetközi szervezet a Párizsban 1924. június 30-a és július 5-e között tartott nemzetközi diplomáciai konferencia eredményeként született meg. A nyolc aláíró állam, köztük Magyarország (továbbá: Spanyolország, Tunézia, Franciaország, Portugália, Luxembourg, Görögország, Olaszország) az OIN megalakításával egy kormányközi tudományos-technikai szervezetet kívánt létrehozni a szőlészet és a borászat területén. A megállapodás hatálybalépéséhez öt tagállam ratifikációja volt szükséges, ami 1927. december 3-án valósult meg, így a szervezet megalakulására 1927. december 5-én került sor.⁵⁶ Az 1929. évi X. törvény 20–22. §-ai – bár a Nemzetközi Borászati Hivatal (OIV) javaslata még ekkor nem vált határozattá – megtiltották, hogy azokat az italokat, amelyek nem szőlőnek a levéből, hanem friss gyümölcs levéből szeszes erjedés alapján származnak, bármilyen elnevezésű gyümölcsbor néven forgalomba hozhassák. Ezzel a nem szőlőből készült italok csak „erjesztett gyümölcsle” vagy más hasonló elnevezés alatt voltak értékesíthetőek.⁵⁷

A jogszabály egyik novuma, hogy bevetette a származási bizonyítvány intézményét, amelynek alapján a földművelésügyi miniszter rendelettel állapíthatta meg azokat a fokozottabb védelemre szoruló hazai borfajtákat, amelyek származását ilyen okirattal kellett igazolni a hatósági ellenőrzések alkalmával. A törvény végrehajtási rendelete 15 ilyen fokozott védelemre szoruló borfajtát sorolt fel.⁵⁸ A borok házasításának szabályait a korábbi bortörvényhez képest enyhítette, mivel megengedte, hogy a más borvidékről származó borokkal történő házasítás esetén is feltüntethető volt a borokon az a borvidék, illetve termőhely neve, amelyből a bor 65%-a származott.⁵⁹ A jobb piaci pozíciók elérése érdekében a törvény megalkotta típusbor kategóriáját. Ugyanis a hazai borok mind belföldi, mind külföldi értékesítésének egyik legnagyobb akadálya az volt, hogy ugyanazon borvidékek különböző termelői és szőlőgazdaságai általában különböző minőségű és fajtájú borokat termeltek, melyeknek minősége eljárások szerint is nagy eltéréseket mutatott. Ennek következménye az volt, hogy a kereskedők egy-egy fajta borból csak korlátozott mennyiségben tudtak a piacra juttatni, a sikeres értékesítés után előálló kereslet kielégítésére, a termelők azonban már azonos minőségű bort szállítani nem tudtak. A bortörvény 16. §-a szerint típusbor az olyan bor, amelynek valamely borvidékről, termőhelyről és szőlőfajtától

eredő sajátos tulajdonságait különleges eljárással (házasítás stb.), és különleges kezeléssel állandóvá teszik. A típusborok előállítására eseti jelleggel a földművelésügyi miniszter adhatott engedélyt olyan termelőségvetkezetek és olyan nagyobb forgalmú pincészetek részére, amelyek legalább 3000 hektoliter megközelítőleg azonos jellegű és minőségű borral rendelkeztek. Azok a termelőségvetkezetek, illetve pincészetek, amelyek típusbor előállítására engedélyt kaptak, a tartályokon, hordókon, palackokon állami ellenőrző jegyet voltak kötelesek alkalmazni.⁶⁰

A borok minőségének javítását szolgálta, hogy a törvény újabb borászati eljárásokat engedélyezett. Ilyen volt például a bortörvény 2. és 3. §-a, amelyek újabb borkezelő anyagok használatát engedélyezték (pl. ferrociankálium, borélesztőként vegytiszta szén-savas ammónium). A tokaji borok vonatkozásában előfordult, hogy egyes aszúborok mint négy- vagy ötputtonyos kerültek forgalomba, pedig hagyományos, régi mértékkel mérve azok még két- vagy három puttonyosnak sem voltak minősíthetők. Így a régi és világhírű minőség megőrzése céljából a földművelésügyi miniszter felhatalmazást kapott a tokaji borok megjelölésének különleges szabályozására. A törvény végrehajtási rendelete a meghatározott hőmérséklet mellett a mustmérőről leolvasott fokszám alapján sorolta az aszúborokat 2 puttonyostól 6 puttonyosig terjedő minőségi csoportba.⁶¹ Mivel a borok forgalomképessége és sok esetben a minősége is a kezeléstől függ, ezért a bortörvény előírta, hogy azok a pincészetek, amelyeknek átlagos éves borforgalma a 4000 hektolitert elérte, kötelesek voltak boraik szakszerű kezelése érdekében pincemesteri szakiskolát végzett pincemestert alkalmazni.⁶²

A földművelésügyi miniszter nagy hangsúlyt fektetett a törvény rendelkezéseinek megvalósulására is, így a végrehajtás ellenőrzésébe – nevezetesen a jövedéki ellenőrzés alatt álló feleknél – bekapcsolódtak a pénzügyőrök is. Az ellenőrzések lefolytatására a miniszter hatóságként pincfelügyelőket küldhetett ki, akik a borellenőrző bizottságokkal együtt pincékbe és bortárolásra szolgáló raktárakba is bemehettek.⁶³ Az 1929. évi törvény nagymértékben hozzájárult a magyar borok versenyképességének javításához, valamennyi célját azonban nem érthette el, ezért hamarosan sor került egy újabb kiadására.⁶⁴

2.3 Az 1936. évi V. tc. a bor előállításának, kezelésének és forgalmának szabályozásáról és a borhamisítás tilalmáról

Az 1936. évi bortörvény már nem csupán novelláris (mint az 1929. évi X. törvény cikk) módosítás, hanem egy teljesen új törvény volt. Megalkotásának indoka a gazdasági életben és a borértékesítés terén beálló

mélyreható változások, illetve borkezelés technikájának a fejlődése volt. A törvény nagy erénye, hogy meghatározta a borral, a borfélékkel és a szőlő feldolgozásával kapcsolatos fogalmakat. Emellett több esetben is megváltoztatta a must és a bor okszerű kezelése és felhasználása során alkalmazható megengedett eljárásokat. E körben továbbfejlesztette a bor fogalmát, s beiktatta a „friss” jelzőt. Így a bor az a szeszes ital, amely friss szőlő levéből (szőlőmustból vagy szőlőcefréből) szeszes erjedés útján származik. Ezzel a magyar szabályozás közelebb került a külföldi bortörvények meghatározásaihoz. Jelentős újítás volt a besűritett musttal való borfeljavítás gyakorlatának megváltoztatása. A korábbi törvények (1924. és 1929. évi bortörvények) megengedő megfogalmazását kihasználva több kereskedő is export, illetve a bor forgalomba hozatala előtt végezte el borának besűritett musttal való javítását. Ennek következtében a javított borokban utóerjedés történt, amelynek folytán a borok megtörttek, megzavarosodtak, tartályaik dugóját kivetették, esetenként a palackjaikat is szétvetették. Ez a gyakorlat súlyos károkat okozott a magyar bor hírnevének. Így az új törvény 5. §-a a besűritett mustot csak musthoz, illetve seprőjéről le nem fejtett új borhoz engedte meg hozzáadni. Az egyszerre történő erjedéssel összetételében harmonikusabb, jobb borok előállítását remélték elérni. A házasított borok tekintetében is a minőségi javulás irányában történt változtatás azzal, hogy a származási megjelölés ilyenkor csak abban az esetben volt alkalmazható, ha a házasítással létrejövő bor legalább 75 %-ban tartalmazta az elnevezésben megjelöltet.⁶⁵ A korábbi szabályozással szemben azt is tiltották, hogy direkt-termők szőlőkből készült borral házasított bor készülhessen. Ez alól kivételt csak a vörösborok színének javításából történő házasítás volt.⁶⁶ Fogyasztóvédelmi rendelkezésnek tekinthető a törvény 23. §-a, amely megtiltotta a palackban forgalomba hozott borok címkéjén a fogyasztók megtévesztésére alkalmas rajzoknak és szövegeknek az alkalmazását. Ezen túl azt is elrendelte, hogy a címkén mindenkor fel kell tüntetni vagy a termelő vagy a palackozó pincészet nevét és telephelyét.⁶⁷ A törvény végrehajtási rendelete (A m. kir. földművelésügyi miniszter 1936. évi 70.000. számú rendelete a bor előállításának, kezelésének és forgalmának szabályozásáról és a borhamisítás tilalmazásáról szóló 1936. V. törvénycikk végrehajtásáról.) 28. §-a a borok palackozása, címkézése és „kupakolása” (sic) tekintetében további szabályokat állapított meg. A fokozott védelemben részesülő borok esetében fehér bort csak rajnai alakú, vörös borfajtákat pedig csak burgundi alakú palackban volt szabad forgalomba hozni. Ezeknél a boroknál a palackon címkét és kupakot (staniol borítással) is kellett alkalmazni. A bor

címkéjén a kötelező elemek mellett a bor évjáratát is fel lehetett tüntetni, de ilyenkor a bornak a címkén feltüntetettel azonos évjáratúnak kellett lennie.⁶⁸ A törvény piacsabályozó rendelkezést is bevezetett francia mintára (*blocage*). Így a földművelésügyi miniszter az olyan években, amikor az ország bormenyesége a belső szükségletet és a külföldön eladható bormennyiséget lényegesen meghaladta, a felesleges mennyiséget zár alá vetethette. Ezzel a bő termésű évek árletörő hatását lehetett megelőzni, s kereslet és kínálat egyensúlyozottabbá válhatott.⁶⁹

Fontos újítása volt a törvénynek az a rendelkezése is, amely előírta, hogy a közfogyasztás céljára forgalomba hozott boroknak legalább 9 térfogatszázalék szesztartalommal kellett bírniuk. Az előírás egyrészt a magasabb szesztartalmú borokat akarta a gyengébb minőségű borok versenyétől megszabadítani, másrészt gátat kívánt szabni a borok vízzel történő hamisításának. A szőlősgazdáknak ez a rendelkezés anyagi sérelmet nem jelentett mivel Magyarországon ennél alacsonyabb szesztartalmú bor csak kis mennyiségben termelt.⁷⁰

A tokaji borok vonatkozásában megjelent az „essentia”, amelynek forgalomba hozatala előtt az aszúkéhez hasonlóan kötelező volt minőségi vizsgálatot kellett végezni. Tokaji essentia a tokajhegyaljai borvidék zárt területén fekvő hegyi szőlőben termő furmint, hárslevelű, vagy muskotály szőlőfajták tőkén aszúsodott, töppedt vagy nemesen rothadt szőlőszemek tömegéből saját súlya alatt kicsurgó (szivárgó) sűrű mustból szeszes erjedés útján keletkező olyan bor, amely 100 cm³-ként legalább 25 gramm szőlőcukrot és 5 gramm cukormentes extraktot tartalmaz. Emellett a tokaji borokat csak állami ellenőrzőjeggyel volt szabad forgalomba hozni. Az állami ellenőrzőjegy annak tanúsítására szolgált, hogy a bor --hatósági vizsgálat megállapítása szerint – mind származás, mind minőség és jellegzetes tulajdonságok tekintetében megfelel annak az elnevezésnek, amelyet a palackon lévő címke feltüntetett.⁷¹

Az 1936. évi V. törvénycikk a magyar borvidékek beosztásán annyiban módosított, hogy az összezsugorodott Buda-sashegyi borvidéket besorolta a dunántúli borvidékbe. A bortörvény rendelkezéseinek végrehajtását, ellenőrzését és felügyeletét szőlészeti és borászati felügyelők is elősegítették.⁷² A jogszabály rendelkezéseit több mint két évtizeden keresztül alkalmazták, azokat csak majd az 1959. évi 23. tvr. helyezte hatályon kívül. A két világháború közti korszakban a kezdeti értékesítési válságot sikerült leküzdeni. A magyar borjogi szabályozás európai mintákat követett. Magyarország alapító tagja volt a Nemzetközi Szőlészeti és Borászati Szervezetnek (OIV). Az 1929. évi XVII. tc. a szőlőgazdálkodásról és a hegyközségekről, illetve az 1938. évi XXXI. tc.

a hegyközségekről, valamint a szőlő és gyümölcs-gazdálkodásról háromszintű szervezetrendszer alakított ki (települési szintű hegyközségek, vármegyei hegyközségi tanács és Országos Szőlő- és Borgazdálkodási Tanács), melyek önkormányzati jelleggel jöttek létre, de közfeladatokat is ellátva hatékonyan segítették elő a szőlő- és borgazdaság érdekeinek koordinálását. A jogalkotás az összehasonlító tanulmányokra tekintettel az ágazat aktuális igényeinek megfelelően magas színvonalú jogász munkáról tanúbizonyságot tévő törvényekkel volt képes támogatni az ágazat fejlődését.⁷³

3. A „szocialista” korszak borjoga (1948-1990)

A második világháborút követő, átmenetinek tekinthető rövid időszak (1945-1948) után elindult a magyar állam, társadalom és a gazdaság, így a borgazdálkodás szocialista típusú átszervezése is. A korábban jól működő hegyközségeket fokozatosan leépítették. Először még összhangba kívánták hozni azokat a földműves szövetkezetekkel (1947-ben miniszterelnöki rendelettel módosították az 1938. évi hegyközségi törvényt), majd 1948-ban felügyelet alá helyezték, végül 1949-ben megszüntették őket, vagyonuk pedig államosításra került. A szocialista korszakban 1958 és 1968 között rövid időre ismét működtek, de korábbi jogköreik nélkül, egyfajta szövetkezeti jelleggel. A szőlőtermő területek valamint a pincegazdaságok jelentős részét szintén államosították s ettől fogva a szőlőművelés az állami gazdaságok keretei között, míg a pincék az Állami Pincegazdaság szervezetrendszerében működtek.⁷⁴ A második világháborút követő szocialista korszak az 1950-es évek végéig hatályban tartotta a két világháború között megalkotott, a szőlészet és a borászat alapvető kérdéseit tárgyaló jogszabályokat. Az első átfogó változást az 1959. évi 23. törvényerejű rendelet a szőlő-, gyümölcs- és borgazdálkodásról, valamint a végrehajtási rendeletét képező 2/1959 (XI. 27) FM-Élmm együttes rendelete jelentette.⁷⁵ Az ezt felváltó 1970. évi 36. törvényerejű rendelet a szőlő és gyümölcstermesztésről, valamint a borgazdálkodásról már egyértelműen a nagyüzemi gazdálkodás igényeinek megfelelően került megfogalmazásra.⁷⁶

3.1 Az 1959. évi 23. törvényerejű rendelet a szőlő-, gyümölcs- és borgazdálkodásról

A törvényerejű rendeletet a szocialista korszak kollektív államfői testülete, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa bocsátotta ki a szőlőtermesztés fejlesztésének előmozdítása, a magyar borok minősé-

gének javítása és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének előmozdítása érdekében. A szabályozás fő sajátossága, hogy az állam a szőlőtermelés és a borkészítés folyamatának valamennyi elemét szoros felügyelete alá kívánta vonni. A jogszabályok által rendezett három fő kérdés a következők voltak: a szőlőgazdálkodás, a bor előállítása és forgalmazása és a tokaji borra vonatkozó külön rendelkezések.

A szőlőművelés alapját jelentő telepítések és felújítások csak a szőlőművelésre kijelölt területek megyei tanácsainak végrehajtó bizottsága által voltak engedélyezhetők. A tervgazdálkodás elvének szem előtt tartásával a szőlőtelepítések előtt mezőgazdasági fejlesztési terveket kellett készíteni. A szőlőtermelést csak az állami tulajdonban lévő állami gazdaságok és a kollektív tulajdonban lévő termelőszövetkezetek végezheték a nagyüzemi termelési módok szem előtt tartásával.⁷⁷ Magántulajdonban csak a 400 négyszöglet el nem érő szőlők maradtak, amelyek házi kerti szőlőnek minősültek és csak a személyes fogyasztás mértékét kielégíteni képes mennyiség megtermelésére voltak alkalmasak. Az ország területét a szőlőtermesztési tényezőkre tekintettel 14 borvidékbe osztották be. Ezen túl még borvidékbe nem sorolt jó bortermőhelyek és bortermőhelyek kategóriákat is elismert a jogi szabályozás.⁷⁸ A szőlőtelepítést csak az adott területre jellemző, javasolt szőlőfajtákból lehetett elvégezni. Emellett voltak még megengedett szőlőfajták is, azok arányát azonban szigorúan szabályozta a végrehajtási rendelet. Előremutató rendelkezés volt az is, hogy a borvidékeken a direkt-termő fajtákat (Noah, Izabella Jacquez, Százszoros, Concordia, Otelló Seibel 5279/Feri szőlő) 1966. december 31-ig át kellett oltani. Az állam a szüret megkezdésének engedélyezését is – igaz az állami gazdaság, a termelőszövetkezet és a hegyközség vezetőségének meghallgatása után – magának tartotta fenn, amit az adott község mezőgazdasági szakigazgatási szerve útján gyakorolt.⁷⁹

A bor előállítása és forgalmazásának szabályai között az 1959. évi rendelkezések jelentős mértékben támaszkodtak a korábbi szabályozás eredményeire.⁸⁰ A rendelet taxatív felsorolta a must és a bor előállításánál és kezelésénél alkalmazható eljárásokat és a felhasználható anyagokat. Kedvezőtlen évjáratnál engedély alapján lehetővé tette, hogy a természetes cukorhiány pótlására, legkésőbb a szüreti év végéig a musthoz, illetve az újbórhoz sűrített mustot, illetve fonnyasztott (aszalt) szőlőt lehetett hozzáadni, de ezzel a bor szesztartalma legfeljebb 3 térfogatszázalékkal növekedhetett, és a javítás után sem haladhatta meg a 12 térfogatszázalékot. Engedély alapján a borpárlat felhasználása is lehetséges volt. Némi visszalépést jelentett a korábbiakhoz képest, hogy a fogyasztásra szánt borpárlatot a „borpárlat” és a

„brandy” elnevezés mellett „konyak” megjelöléssel is szabad volt forgalomba hozni.⁸¹

A borok palackozása vonatkozásában kötelező előírás lett a címke. A palackok esetében a fehérboroknál fenntartotta a rajnai palackot, a vörös- és sillerbor palackozásához a „bordói” (sic!) alakút írta elő. A gyorsfogyasztásra szánt borok palackozásához füredi típusút kellett használni. A címkén fel lehetett tüntetni az évjáratot, illetve márkázott bor esetén ez kötelező is lett. Márkázott bornak a korábban állami ellenőrzőjeggyel ellátott bort tekintették.⁸² A címkén kötelező elem volt a termelő, vagy palackozó üzem megjelölése, a bor elnevezés, a bor minőségi és származási megjelölése. Házasított bort akkor lehetett a bortermőhelyre, a szőlőfajtára utalással forgalomba hozni, ha legalább 70%-a az adott borvidékről, illetve szőlőfajtából származott. Direkt-termő (közvetlenül termő) szőlőből készült bort közfogyasztás céljára nem volt forgalmazható, azt csak engedély útján és kizárólag ipari feldolgozás céljából volt szabad felvásárolni.⁸³

A tokaji borokra vonatkozó külön rendelkezések között a legfontosabb az volt, hogy a törvényerejű rendelet – a magyar borjog történetében elsőként – meghatározta, hogy milyen szőlőfajtákból készülhet tokaji bor. Ezek a furmint, a hárslevelű és a sárgamuskotály voltak. A tokaji borok a tokaji pecsenyebor, tokaji szamorodni, tokaji másolás, tokaji aszú és a tokaji esszencia voltak. A tokaji pecsenyebor a válogatás nélkül szedett szőlőfürtök feldolgozásával nyert mustból készült és legfeljebb 11 térfogatszázalék szesztartalmú tokaji bor volt. A tokaji pecsenyebor kategóriájának bevezetése egyértelműen rontotta a történelmi borvidék évszázadok során megszerzett presztízsét, egyúttal nem nehéz felfedezni mögötte az egyre inkább uralkodóvá váló szocialista mennyiségi szemléletet. A törvényerejű rendelet szigorú állami előírásainak gyakorlati megvalósulását az állami szervek folyamatosan ellenőrizték. Megyénként borellenőrző bizottságokat állítottak fel, amelynek hivatalból tagja volt a pénzügyőrség képviselője is. Az ellenőrzés gyakori módja a mintavétel volt, amelyet az Országos Borvizsgáló Szakértő Bizottság felügyelte. A szükséges vegyelemzéseket az Országos Borminősítő Intézet (OBI) végezte.⁸⁴

3.2 Az 1970. évi 36. törvényerejű rendelet a szőlő és gyümölcsstermesztésről, valamint a borgazdálkodásról

Az 1959. évi szabályozás után, amely még számos, a két világháború közötti borjogból átvett rendelkezést tartalmazott, az 1970. évi 36. tvr. és végrehajtási rendelete (25/1970. (XI.26.) MÉM rendelet a szőlő- és a gyümölcsstermesztésről, valamint a borgazdálkodás-

ról szóló 1970. évi 36. törvényerejű rendelet végrehajtásáról) már egyértelműen az ipari nagyüzemi, első-sorban mennyiségorientált bortermelés jogi hátterét adta. Maga a törvényerejű rendelet a szőlőtermelés és a borgazdálkodás mellett a gyümölcsstermesztést is szabályozta, ennek ellenére lakonikus tömörségű, mindösszesen 13 §-t tartalmazott. A szocialista jog sajátosságának megfelelően az érdemi rendelkezéseket a mezőgazdasági és élelmiszerügyi minisztérium (MÉM) rendelete tartalmazta. A végrehajtási rendelet szerkezetileg külön részben tárgyalta a szőlőstermesztést és a must, valamint a bor előállítását, kezelését, továbbá forgalomba hozatalát.⁸⁵

A szőlőtermelés vonatkozásában változtatott a házikerti szőlő meghatározásán, ugyanis annak területe legfeljebb 1500 négyzetméter lehetett (a korábbi 400 négyzetméter helyett ez 417 négyzetméterre csökkent), e feletti területen termelt minden szőlő áruszőlőnek volt tekintendő. A borvidékek beosztásában az 1959. évi tvr.-hez képest nem történt változás, csupán a Fejér megyei móri járásban elhelyezkedő, korábban Bársonyos-császári borvidék elnevezését módosították Mór-császári borvidékre. A telepítésnél csak az Országos Mezőgazdasági Fajta-minősítő Tanács által minősített, majd később engedélyezett szőlőfajták jöhettek szóba. A direkt-termő szőlőfajták telepítése továbbra is tilos volt.⁸⁶

Jelentős újításokat tartalmazott a borok minősítésében az 1970. évi szabályozás. Eszerint a bor lehetett: asztali (kommersz) bor, pecsenyebor, minőségi bor és különleges minőségű (természetes csemegebor). A szabályozás jelentős lemaradást mutat a kor európai bortörvényeihez képest, amelyek ekkortól már a származási helyre (*terroir*), valamint a magas minőségre helyezték a hangsúlyt. A magyar kategóriáknál a besorolás elsődleges szempontja a szesztartalom lett. Így asztali (kommersz bor) az a bor, amelynél gyöngyöző bornál legalább 8, egyéb esetekben legalább 9 térfogatszázalék szesztartalmú és szesztartalma a 11 térfogatszázalékot nem haladja meg. Pecsenyebor az a 10,5-12 térfogatszázalék szesztartalmú bor, amelynek minőséget meghatározó összetevői az asztali borokét felülmúlják, fogyasztási értéke magasabb és benne a szőlőfajta, illetőleg a termőhely jellege határozottan felismerhető. Minőségi bor az a bor volt, amely valamely borvidékre, termőhelyre, fajtára jellemző illat- és zamattanyagot tartalmazott, továbbá származási helye és évjárata alapján különleges megkülönböztetésre volt érdemes. Különleges minőségű bor a tőkén túlrejt szőlőfürtökből, aszú esetében aszúsodott vagy nemesen rothadt szőlőbogyókból származó bor, amely literenként legalább 13 térfogatszázalék szeszt, legalább 25 gramm cukormentes vonadékanyagot (extraktot), és valamely borvidékre, vagy termőhelyre, fajtára ille-

tőleg meghatározott készítési módra jellemző illat- és zamatanyagot tartalmazott, továbbá származási helye és évjáráta miatt különleges megkülönböztetésre volt érdemes.⁸⁷

A korábbi szabályozásokhoz képest is visszalépést jelentett az a rendelkezés, mely szerint a borok cukor- és szesztartalmát növelni lehetett s ezt a bort csemegebornak nevezték. Az 1970. évi 36. tvr.-hez 1977-től egy újabb végrehajtási rendelet készült. (40/1977. (XI. 29.) MÉM rendelet a szőlő- és gyümölcsstermesztés, valamint a borgazdálkodásról szóló 1970. évi 36. törvényerejű rendelet végrehajtásáról), amely továbbra is fenntartotta részletes szabályozás igényét. Kiemelésre érdemesek az eredetvédelemre irányuló rendelkezések. Így a különböző termőhelyekről, szőlőfajtákból és évjáratokból származó must és természetes bor. Ezekre külön-külön vagy együttesen utaló elnevezéssel akkor volt forgalomba hozható, ha a különleges minőségű bor 100%-ban, a minőségi bor 85%-ban, az egyéb borok 70%-ban az elnevezésnek megfelelő származású, minőségű és jellegű volt.⁸⁸

Az 1970. évi 36. törvényerejű rendelet több módosítással ugyan, de az 1997. évi bortörvényig hatályban maradt.⁸⁹ A szocialista korszak a hegyközségeket felszámolta, a termelés és az értékesítés valamennyi mozzanatát államilag szabályozta, sőt túlszabályozta. A termelés a korszak végére nagyüzemi keretek között folyt és a mennyiségi mutatókat tartotta szem előtt. Jellemzően tervezdálkodás folyt (az ún. ötéves tervek keretében), ennek ellenére a kifizűzött célokat ritkán sikerült megvalósítani. Értékesítési gondokkal nem küzdött, mivel a Szovjetunió és a szocialista blokk országai hatalmas mértékben szívták fel a magyar borkivitel. A világ borpiacaitól való elszigeteltség visszavetette az ágazatot. A nyugati valamint az ún. újvilági bortermelő országok mind technológiai fejlettségben, mind az előállított termék minőségében messze Magyarország előtt jártak. A jogállamiság hiányát a borjogi jogalkotás is híven tükrözte. Törvények helyett pár soros törvényerejű rendeletek kerültek kibocsátásra, amelyek konkrétumok híján alkalmazhatatlanok lettek volna, a végrehajtásukra kibocsátott végrehajtási rendeletek nélkül.

4. A minőség és az eredetvédelem korszaka. A magyar borjog utolsó két évtizede (1990-2012)

Az 1990-es évektől Magyarországon bekövetkező társadalmi és gazdasági átalakulások szükségszerűen megváltoztatták a szőlő és borgazdálkodás környezetét is. A magántulajdonon alapuló piacgazdaság újbóli kialakulása, valamint az ország külgazdasági

kapcsolatainak átrendeződése hatással voltak arra a jogi feltételrendszerre is, amelyben a szőlőtermesztés és a borgazdálkodás folyt. Újra előkerült a minőségi bor előállításának igénye, melynek következtében a magyar borok jó hírűvének visszaállítása és a piac-képes termékek forgalomba hozatalának célkitűzése reális és megvalósítható törekvésekké válhattak. A jogi szabályozásnál a fő elvek továbbra is a borhamisítás lehetőségének a visszaszorítása, valamint a termékek származásának garantálása maradtak. Az 1990-es évek elején még hatályban volt a többször módosított 1970. évi 36. tvr., valamint az annak végrehajtására 1977-ben kiadott, majd később többször is módosított MÉM rendelet. Jelentős változást hoztak a magyar borjogi szabályozásban is Magyarország és az Európai Unió között meginduló csatlakozási tárgyalások. Ennek egyik állomásaként az Európai Közösség 1993-ban megkötötte hazánkkal a bormegnevezések kölcsönös védelméről és ellenőrzéséről szóló megállapodást, amelyet az 1994. évi XI. törvény hirdetett ki. Ez a Brüsszelben 1993. november 29-én aláírt megállapodás a Magyarországról és az Közösségekből származó borok elnevezésének viszonyossági alapon történő védelmének és ellenőrzésének a feltételeit állapította meg.⁹⁰ Fontos változás volt az is, hogy a hegyközségek szervezetét 1995-ben ismét helyreállította.⁹¹ A „rendszerátállítás” utáni első bortörvény, az 1997. évi CXXI. törvény a szőlő és borgazdálkodásról még fenntartotta a hazai és az európai megközelítés közti különbségeket. Ez főként a szabályozás szerkezetében nyilvánult meg. Míg az Európai Unió szabályozása ágazatspecifikus és borjog néven tartalmazza a rá vonatkozó jogszabályi anyagot, addig hazánkban elsősorban a funkcionális jogszabályok foglalják magukba az ágazat jellegzetességeit (pl. adózás, költségvetési kapcsolatok, támogatások, rendtartási ügyek). Ez az állapot 2004-től megváltozott, mivel Magyarország tagja lett az Európai Uniónak. Így a szőlőtermelés és a borgazdálkodás szabályozásában is megjelent a kettősség. A borjogi normaanyag egyik részét az unió által közvetlenül szabályozott területek jelentik, amelyeket az EU Bizottságának rendeletei tartalmazzák, másrészt a nemzeti hatáskörben maradó tárgykörök. Erre az új helyzetre lett megalkotva a 2004. évi XVIII. törvény, a szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról.

4.1 Az 1997. évi CXXI. törvény a szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról

Az 1997. évi bortörvény lényeges újítása az volt, hogy a szocialista korszaktól eltérően a szabályozás tárgya csak a szőlőre, a borra és a borpárlatra terjedt ki, a gyümölcsstermesztésre már nem. A törvény bevezető rendelkezései az alapvető fogalmak meghatározását

adják. Lényeges változtatásnak minősült, hogy a házikerti szőlő mérete az addigi 1500-ról 500 m²-re csökkent, azaz azt ezt meghaladó szőlőterület ettől kezdődően árutermelőnek minősült. Ennek azért volt jelentősége, mivel a házikerti szőlőkre a törvényi előírások a termőhely, a fajtahasználát, az eredet és minőségvédelem kérdésében nem vonatkoztak. A törvény hazánk borvidékeinek számát 22-ben határozta meg. A termelők és a helyi igényeknek jobban megfelelő fajtahasználati szabályozás jött létre azzal, hogy a korábbi miniszteri hatáskörből hegyközségbe került az adott borvidékre telepíthető, ajánlott, kiegészítő és ültetvényes fajták jegyzékének összeállítása. A telepítési és kivágási engedélyeket a területileg illetékes hegybíró adta ki, egyúttal az ültetési távolságot is meghatározhatta, hogy az a szomszédokat ne zavarja (árnyékhatás, gyökért-növés, permetlé-átsodródás). A hegybíró az előírások megszegésekor szankcióként kivágathatta, illetve az ültetvény használóját a megfelelő átalakításra is kötelezhette. A törvény a magyar borok védelmének szempontjából jelentős rendelkezése volt a 16. §, amely a Szekszárdi és az Egri Bikavér borok vonatkozásában előírta, hogy ilyen borokat csak a borvidékhez sorolt településeken lehet előállítani. A borok cukortartalmának kialakításakor EU konform szabályozást vezetett be, a savtartam növelésének engedélyezése pedig a hegyközségi tanács jogkörébe került. A borok elnevezésénél az 1997. évi törvény sajnálatos módon fenntartotta ez EU-ban ismeretlen asztali és tájbor kategóriákat, csak a meghatározott termőhelyről származó minőségi bor, illetve a meghatározott termőhelyről származó különleges minőségi bor megjelöléssel vezetett be az Unióban is használatos fogalmakat. A borpárlatok ugyan szeszipari terméknek minősülnek, ennek ellenére az Országos Borminősítő Intézet végezte a minősítésüket. Ezt a gyakorlatot a törvény továbbra is fenntartotta.⁹²

A borok forgalomba hozatalának új szabályaként került bevezetésre a származási bizonyítvány, ami nélkül ettől fogva közfogyasztásra szánt bort értékesíteni nem lehetett. A származási bizonyítvány a termőhelyi vagy fajta megnevezéseknél a földrajzi eredet alapidokumentuma is lett. A származási bizonyítványt a meghatározott termőhelyről származó különleges minőségű borok kivételével (melyeknél ezt a hegyközségi tanács tehetette meg) a hegyközség adta ki, vagy ahol ilyen nem volt, a hozzá földrajzilag legközelebb eső hegyközségi tanács hegybírója. A származási bizonyítványt a szőlőre és a borra külön-külön kellett kiadni, hogy a házasításokkal készülő boroknál is vissza lehessen vezetni a készterméket az ültetvényekig. A törvény fontos szerepet szánt a borok palackozásával kapcsolatos szabályoknak, mivel ezeken a borosüvegeken közzétett infor-

mációk, mind a fogyasztók informálása és védelme, mind a hatósági ellenőrzések hatékony lebonyolítása érdekében meghatározóak. Az EU szabályozásnak megfelelően kötelező adatokról és feltüntetendő jelekről rendelkezett.⁹³

A jogszabály a borászati szakigazgatás rendszerét jelentős mértékben átalakította. Általános hatáskörű szakigazgatási szervként a hegyközségi szervezetek kerültek megnevezésre, amelyek engedélyeket adhattak ki, szakhatóságként járhattak el, a szőlőtermesztéssel és a bortermeléssel kapcsolatos jogszabályok és rendtartások érvényesülése érdekében pedig hatósági ellenőrzést is végezhettek. Két speciális szakigazgatási szervet ismert el a törvény. Az Országos Mezőgazdasági Minősítő Intézet (OMMI) a telepítéssel és a termesztéssel kapcsolatban, a bortermelés területén pedig változatlanul a Országos Borminősítő Intézet (OBI) látott el szakhatósági feladatokat. A törvény a hegyközségek, a hegyközségi tanácsok és a Hegyközségi Nemzeti Tanács feladatait a hegyközségi törvény (1994. évi CII. tv.) előírásaival összhangban állapította meg.⁹⁴

4.2 A 2004. évi XVIII. törvény a szőlőtermesztésről és a borgazdálkodásról

A törvény megalkotására az 1997. évi törvény hatálybalépése óta eltelt viszonylag rövid időhöz képest azért volt szükség, mert Magyarország uniós csatlakozása miatt 2004-től kettős szabályozás érvényesült.⁹⁵ Mivel a 2004-ben alkotott bortörvény jelenleg is hatályos, annak részletes bemutatása egy történeti ívet bemutatni szándékozó tanulmány keretében nem szükséges.⁹⁶ Itt csak arra kívánok utalni, hogy az európai közösségi normák a bor közös piacsabályozása miatt több az ágazatot érintő területen is érvényesülnek, amelyek révén Magyarországnak jogharmonizációs kötelezettsége keletkezett. Ilyen területek a telepítési és újratelepítési jogok, a szőlőnyilvántartás vezetése, a borászati eljárásokra és gyakorlatokra vonatkozó szabályok, a bormegnevezések védelme, a borászati termékek közösségen belüli szabad mozgása, a borok behozatalára és kivételére, valamint az ágazatban végzett ellenőrzésre vonatkozó szabályok. A csatlakozást követően továbbra is a nemzeti szabályozás körébe tartoznak azok a normák, amelyekre a közösségi szabályozás nem terjed ki.

A tanulmány összefoglalásaként megállapítható, hogy a magyar borjog szabályozása mind a négy korszakban hűen tükrözte az ország társadalmi, gazdasági berendezkedését. Az első két időszakban (a dualizmus és a két világháború között) európai mércével mérve is színvonalas törvények születtek. Sajnálatos, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia

időszakában a szőlőbetegségek, illetve a gyakori válságok, a két világháború között pedig a trianoni határoknak a fogyasztókat és a termelőket elválasztó jellege, illetve a nagy gazdasági világválság miatt a szőlészeti és borászati ágazat nem tudott valamennyi lehetőségével élni. A szocialista időszak a természetlagok felfutásához vezetett, azonban Magyarország ebben a korszakban lényegesen lemaradt az európai élvonaltól, s ez egyrészt a jogi szabályozás színvonaltalanságának, másrészt a technikai és tudásbeli lemaradásnak volt köszönhető.⁹⁷ A napjainkig is tartó negyedik korszak a minőség, az eredetvédelem és a fogyasztók védelme kulcskifejezések által fémjelzett célok érdekében kívánta alakítani a jogi szabályozást is. Míg az előállított borok kiválóságát tekintve az európai élvonalhoz való felzárkózás már az 1990-es években elindult, addig az 1997-es bortörvény több a még szocialista korszakban létrejött kategóriát is megtartott. Az európai egységes borpiachoz csatlakozás azonban 2004-ben arra kényszerítette a magyar jogalkotást, hogy az európai normákat is átvegye.

Jegyzetek

¹ Feyér Piroska: *A szőlő- és bortermelés Magyarországon 1848-ig*, Budapest 1981.; Vajda Marie-Françoise: *Production et consommation de vin en Hongrie (XVIIe-XVIIIe siècle)*, in: *La verre et le vin de la cave à la table du XVIIe siècle à nos jours* (sous la direction de Christophe Bouneau et de Michel Figeac), Pessac 2007, 211-228. o.; Mezey Barna: *Bor és törvényhozás a magyar jogtörténetében*. (Különös tekintettel a borkereskedelem szabályozására), In: *Bor és jogtörténet* (szerk. Mezey Barna), Budapest 2011. 98-115. o.

² Feyér Piroska: *Szőlő és borgazdaságunk történetének alapjai*, Budapest 1970. 57. o. 1872-ben Magyarország szőlőterülete 335 873,48 ha volt.

³ Feyér Piroska: i.m. 56-100. o.

⁴ Szilágyi János Ede: *Eredetvédelmi kérdések a borjogban*, Miskolc 2009. 118. o.

⁵ Feyér Piroska: i.m., 213-224. o.

⁶ Szilágyi János Ede: i.m., 119. o.

⁷ Pálvölgyi Balázs: *Hamisítások és a magyar borok jó híre külföldön. A filoxerától a második bortörvényig*, In: *Bor és jogtörténet* (szerk. Mezey Barna), Budapest 2011. 130. o.

⁸ Képviselőházi Irományok 1892/96., VII. kötet 63-72. o., irományszám 250.

⁹ Pálvölgyi Balázs: i.m., 131. o.

¹⁰ Az 1888-ban az állam bevezette az italmérési adót, melynek értelmében a bor, illetve a bormust minden hl-e után zárt városokban (pl. Budapest, Pozsony) 2 ft, nyílt helyeken 3 Ft-ot tartozott minden vállalkozó fizetni. ld. Feyér Piroska: i.m., 227. o.

¹¹ Magyarországi Rendelet Tára 1888, 2377-2378. o.

¹² Feyér Piroska: i.m., 101-132.o.

¹³ Ez alól kivették a saját termésű törköly és must feldolgozása útján készült törkölybort és a vin piccolo (vinetto) előállítását.

¹⁴ Heinrich-Lenz, Andreas: *Das Weinrecht in Österreich von 1880 bis 2003. Eine Analyse zur Entwicklung und Standortbestimmung ökologischer, qualitätsrelevanter, hygienischer, bezeichnungs- und kontrollmäßiger Aspekte des österreichischen Weinrechtes*, Wien 2003, 7-10. o.; Az osztrák borjog történetéhez ld. Brauner, Wilhelm: *Bor és jog: a természetstől a fogyasztásig* (fordította: Necz Dániel), In: *Bor és jogtörténet* (szerk. Mezey Barna), Budapest 2011. 7-15. o.

¹⁵ Bahans, Jean-Marc-Menjuq, Michel: *Droit de la vigne et du vin*, Bordeaux-Paris 2010. 77. o. a törvény első articulusa kimondta: „Nul ne pourra expédier, vendre ou mettre en vente, sous la dénomination de vin, un produit autre que celui de la fermentation des raisins frais”. Azaz senki sem szállíthat, adhat el, vagy hozhat forgalomba bor elnevezés alatt olyan terméket, amely nem friss szőlő erjesztése útján jött létre. A törvény előterjesztője a szenátusi raportóri jelentésében leszögezte, hogy a bor elsődleges élelmiszer, amely az emberi élelmezéshez elengedhetetlen összetevőket is tartalmazhat. A törvény a minőségi bor meghatározásához még nem járult hozzá, csak azt határozta meg, hogy milyen termék viselheti a bor megjelölést. ld. Vialard, Antoine: *L'idée de qualité dans le droit viti-vinicole du XXe siècle*, in: *Le vin à travers les âges*, Bordeaux 2001, 122. o.

¹⁶ Ezzel kapcsolatban ld. A kereskedelemügyi m. k. miniszternek 83.432. számú rendelete 2. §-a. Vö. Feyér Piroska: i.m., 235. o.; Szilágyi János Ede: i.m., 121. o.

¹⁷ Magyarországi Rendelet Tára 1893, 2519. o.

¹⁸ Az 1893. évi XXIII. tc. 3. §-a.

¹⁹ Magyarországi Rendelet Tára 1893, 2522-2523. o.

²⁰ A borvidékek beosztását 1893-ban a következőképpen állapították meg: 1. Ruszt-sopron-pozsonyi borvidék 2. Pest-nógrádi borvidék 3. Buda-sashegyi borvidék 4. Somlyói borvidék 5. Neszmélyi borvidék 6. Eger-visontai borvidék 7. Abauj-miskolczi borvidék 8. Tokaji borvidék 9. Szerednye-vinai borvidék 10. Munkács-nagyszőlősi borvidék 11. Érmelléki borvidék 12. Ménés-magyarádi borvidék 13. Verseck-fehértemplomi borvidék 14. Szegzárdi borvidék 15. Villány-pécsi borvidék 16. Badacsonyi borvidék 17. Balatonmelléki borvidék 18. Erdély-marosmenti borvidék 19. Erdély-küküllőmenti borvidék 20. Erdélyi borvidék 21. Alföldi borvidék 22. Fiumei borvidék.

²¹ Feyér Piroska: i.m., 235-236. o.

²² Magyarországi Rendelet Tára 1897, 321., 329-330. és 331. o.

²³ Feyér Piroska: i.m., 236-237. o.

²⁴ Pálvölgyi Balázs: i.m., 131. o.

²⁵ Szilágyi János Ede: i.m., 122. o.

²⁶ Feyér Piroska: i.m., 238. o.; Pálvölgyi Balázs: i.m., 135. o.

²⁷ Pálvölgyi Balázs: i.m., 134. o.

²⁸ Feyér Piroska: i.m. 239. o.; Pálvölgyi Balázs: i.m., 135-136. o.

²⁹ Bahans, Jean-Marc-Menjuq, Michel: i.m., 77. o.; Vialard, Antoine: i.m., 122-125. o.

³⁰ Vidal, Michel: *Histoire de la vigne et des vins dans le monde XIXe-XXe siècle*, Bordeaux 2001, 86. o.

³¹ Bahans, Jean-Marc-Menjuq, Michel: i.m., 77-78. o.;

³² Lachiver, Marcel: *Vins, vignes et vigneron. Histoire de vignoble français*, Paris 1988. 466-475. o., Garrier, Gilbert: *Histoire sociale et culturelle du vin*, Paris 2008, 350-355. o.

³³ Martin Jean-Claude: *La mesure actuelle de l'évolution des vins de qualité, in: Genèse de la qualité des vins. L'évolution en France et en Italie depuis deux siècles. Actes du colloque franco-italien tenu à l'Institut Universitaire Européen de Fiesole*, 31 mai 1991, Badia Fiesolana, (Publiés par Gilbert Garrier et Rémy Pech) Chaintre 1994. 109. o.

³⁴ Lachiver, Marcel: i.m., 476-477. o.

³⁵ 1908. évi XLVII. tc. a 3-4. §-a.

³⁶ A földművelésügyi m. kir. miniszter 1908. évi 112.000. sz. rendeletének 38. §-a.

³⁷ 1908. évi XLVII. tc. 29-36. §.

³⁸ 1908. évi XLVII. tc. 30-33. §§.

³⁹ A földművelésügyi m. kir. miniszter 1908. évi 112.000. számú rendeletének 64. §-a.

⁴⁰ Szilágyi János Ede: i.m. 122. o.

⁴¹ 1908. évi XLVII. tc. 15-18. § és 20-28. §.

⁴² A földművelésügyi m. kir. miniszter 1908. évi 112.000. számú rendeletének 39., 43., 97., 107-114. §-ai.

⁴³ Egyes adatok szerint Magyarország szőlőterülete 172.000 ha volt. Ld. Feyér Piroska: i.m. 266. o.

⁴⁴ A Monarchia felbomlása nem csak a vámközösség megszűnése miatt érintette hátrányosan a borértékesítést, hanem azért is, mert a magyar borok elvesztették közel 40 milliós fogyasztói piacukat, s ezen túl az utódállamok gyakran magas beviteli vámokkal is nehezítették a magyar boroknak a területeikre való bevitelét. Lásd: az 1924. évi IX. tc. indokolása

⁴⁵ Feyér Piroska: i.m., 269. o.

⁴⁶ Feyér Piroska: i.m., 264-268. o.

⁴⁷ 1924. évi IX. törvénycikk indokolása. Lásd: Szilágyi János Ede: i.m. 122. o.

⁴⁸ 1924. évi IX. törvénycikk és indokolása.

⁴⁹ 1924. évi IX. törvénycikk és indokolása.

⁵⁰ 1924. évi IX. törvénycikk és indokolása.

⁵¹ Szilágyi János Ede: i.m. 123. o.

⁵² 1924. évi IX. törvénycikk 23. és 34. §-ai.

⁵³ 1924. évi IX. törvénycikk 13.§. ld. Feyér Piroska: i.m., 286. o.

⁵⁴ 1924. évi IX. törvénycikk 42-51.§.

⁵⁵ Feyér Piroska: i.m., 286. o.

⁵⁶ Vidal, Michel: i.m., 94-95. o.; Bahans, Jean-Marc–Menjucq, Michel: i.m., 21. o.

⁵⁷ 1929. évi X. törvénycikk 21.§.

⁵⁸ A m. kir. földművelésügyi miniszter 1929. évi 2.000/II. számú rendelete, a bor előállításának kezelésének és forgalmának szabályozásáról és a borhamisítás tilalmazásáról szóló 1924: IX. törvénycikk, valamint a törvény egyes rendelkezéseit kiegészítő, illetve módosító 1929: X: törvénycikk végrehajtásáról. 35. §. Ezek a következők: soproni veltelini, móri ezerjő, somlyói furmint, badacsonyi rizling, badacsonyi kéknyelű, badacsonyi auvergnes, badacsonyi furmint, badacsonyi muskotály, szekszárdi kadarka, villányi-(pécsi) kadarka, gyöngyösi-(visontai) kadarka, egri kadarka, egri bikavér, tokajhegyaljai szamorodni és tokajhegyaljai aszú (puttonyszám megjelölésével, vagy a nélkül).

⁵⁹ 1929. évi X. törvénycikk 7.§. ld. Szilágyi János Ede: i.m. 123. o.

⁶⁰ A m. kir. földművelésügyi miniszter 1929. évi 2.000/II. számú rendeletének 63-64. §.

⁶¹ A m. kir. földművelésügyi miniszter 1929. évi 2.000/II. számú rendeletének 54. §-a.

⁶² 1929. évi X. törvénycikk 26.§.

⁶³ A m. kir. földművelésügyi miniszter 1929. évi 2.000/II. számú rendeletének 101-102. §-a.

⁶⁴ Feyér Piroska: i.m., 287. o.

⁶⁵ Az 1936. évi V. törvénycikk indokolásának 1-14. §-ai.

⁶⁶ Szilágyi János Ede: i.m., 124. o.

⁶⁷ Az 1936. évi V. törvénycikk 23. §-a.

⁶⁸ A m. kir. földművelésügyi miniszter 1936. évi 70.000. számú rendeletének 28. §-a.

⁶⁹ Az 1936. évi V. törvénycikk indokolása.

⁷⁰ Az 1936. évi V. törvénycikk indokolása.

⁷¹ A m. kir. földművelésügyi miniszter 1936. évi 70.000. számú rendeletének 20. § és 30.§ 6.-ja.

⁷² A m. kir. földművelésügyi miniszter 1936. évi 70.000. számú rendeletének 17. és 48. §-ai.

⁷³ Szilágyi János Ede: i.m., 126-127. o.

⁷⁴ Szilágyi János Ede: i.m., 128-130. o.

⁷⁵ Feyér Piroska: i.m., 322-323. o.

⁷⁶ Oláh László: Szőlőtermelésünk sorsa 1945-től, In: *Borok és korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe* (Szerkesztette Benyák Zoltán-Benyák Ferenc), Budapest 2002, 267-274. o.

⁷⁷ Az 1959. évi 23. törvényerejű rendelet 2-3. §-a.

⁷⁸ 2/1959 (XI. 27) FM-ÉlM együttes rendelete, 2. sz. melléklete.

⁷⁹ 2/1959 (XI. 27) FM-ÉlM együttes rendelete.

⁸⁰ Szilágyi János Ede: i.m., 128. o.

⁸¹ 2/1959 (XI. 27) FM-ÉlM együttes rendeletének 53-77. §-ai.

⁸² A végrehajtási rendelet (2/1959 (XI. 27) FM-ÉlM együttes rendelet) 82. §-a tíz nemes borfajtát sorolt fel, amelyeket márkajeggyel (állami ellenőrző jegy) kellett forgalmazni. Ezek a következők: badacsonyi kéknyelű, badacsonyi szürkebarát, badacsonyi rizling, balatonfüredi rizling, somlói furmint, debrői hárslevelű, móri ezerjő, egri bikavér, szekszárdi kadarka, villányi kadarka.

⁸³ 2/1959 (XI. 27) FM-ÉlM együttes rendeletének 78-85. §-ai.

⁸⁴ 2/1959 (XI. 27) FM-ÉlM együttes rendelete.

⁸⁵ 25/1970. (XI.26.) MÉM rendelet a szőlő- és a gyümölcs-termesztésről, valamint a borgazdálkodásról szóló 1970. évi 36. törvényerejű rendelet végrehajtásáról.

⁸⁶ 25/1970. (XI.26.) MÉM rendelet, 1. sz. mellékletének 9. pontja.

⁸⁷ 25/1970. (XI.26.) MÉM rendelet 17. §-a.

⁸⁸ 40/1977. (XI. 29.) MÉM 7-28. §-ai.

⁸⁹ Szilágyi János Ede: i.m., 129. o.

⁹⁰ 1994. évi XI. törvény a Magyar Köztársaság és az Európai Közösség között a bormegnevezések kölcsönös védelméről és ellenőrzéséről, Brüsszelben, 1993. november 29-én aláírt Megállapodás kihirdetéséről.

⁹¹ Ennek jogszabályi alapját a hegyközségekről szóló 1994. évi CII. törvény jelentette.

⁹² Az 1997. évi CXXI. törvény 1-34. §-ai és melléklete.

⁹³ Az 1997. évi CXXI. törvény 38-53. §-ai.

⁹⁴ Az 1997. évi CXXI. törvény 69. §-a.

⁹⁵ A törvény alapjául elsősorban az Európai Tanácsnak a közös borpiaci szervezetről szóló 1999. május 17-ei 1493/1999/EK számú rendelete, valamint az ennek a végrehajtásáról szóló bizottsági rendeletek szolgáltak.

⁹⁶ Ld. Prónay Bence: *Borjogi alapismeretek*, Budapest-Pécs 2011

⁹⁷ Szilágyi János Ede: *Az európai integrációt megelőző magyar borjog története. Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, Miskolc University Press, Miskolc, Tomus: XXVI/1. (2008), 197-225. o.

Gábor Visegrády
Deputy Public Notary

The Legal Status of Public Notaries in USA, Canada and Australia

1. Because of its structure, American law is a member of the Common law family. The English and Americans have the same general concept of law and its role; the principal legal divisions and concepts and the conception of the legal rule are the same in each country. Categories such as Common law, Equity, torts, bailment and trusts belong naturally in each system. For both law is thought of as essentially judge-made; legislative rules, no matter how numerous, are viewed with some discomfort because they are not the normal expression of the legal rule. They are only truly assimilated into the American legal system once they have been judicially interpreted and applied and when it is possible to refer to the court decisions applying them rather to the legislative texts themselves.

In the United States, a federal state, the respective attributions of the federal and state authorities is a matter of primary importance. What are the respective areas of jurisdiction of the American Congress and federal authorities and the individual state legislatures and their administrative authorities? Amendment X to the American Constitution, enacted in 1791, is as specific and unambiguous as possible on this matter: "The powers not delegated to the United States by the Constitution, nor prohibited by it to the States, are reserved to the States respectively or to the people." This principle has never been abandoned and the legislative competence vested in the states is, therefore, the rule, whereas the legislative competence of the federal authorities is the exception and must always be based on a specific text of the Constitution itself. There are, therefore, between the laws of the various states, many and often very important differences arising under their respective statutory rules and judicial interpretations. Court and administrative structures vary from one state to another and so do civil and criminal procedure.

According to the *Model Notary Act (2010)* every applicant for a notary commission shall take, within the 3 months preceding application, a course of instruction of at least 4 hours approved by the (commissioning official), and pass a written examination of this course. The content of the course and the basis for the written examination shall be notarial laws,

procedures, and ethics. The Powers of the Notary are: 1) acknowledgments; 2) oaths and affirmation; 3) jurats; 4) signature witnessings; 5) copy certifications; 6) verifications of fact; and 7) any other acts so authorized by the law of this (state).

A notary shall perform a notarial act only if the principal: a) is in the presence of the notary at the time of notarization; b) is personally known to the notary or identified by the notary through satisfactory evidence; c) appears to understand the nature of the transaction requiring a notarial act; d) appears to be acting of his or her own free will; e) signs using letters or characters of a language that is understood by the notary; and f) communicates directly with the notary in a language both understand.

A notary shall not refuse to perform a notarial act based on a person's race, advanced age, gender, sexual orientation, religion, national origin, disability, or status as a non-client or non-customer of the notary's employer. A notary shall perform any notarial act described in Section 5-1 of this Chapter for any person requesting such an act who tenders the appropriate fee specified Section 6-2(a), unless: 1) the notary knows or has a reasonable belief that the notarial act or the associated transaction is unlawful; 2) the act is prohibited; 3) the number or timing of the requested notarial act or acts practicably precludes completion at the time of the request, in which case the notary shall arrange for later completion of the requested act or acts without unreasonable delay; or 4) in the case of a request to perform an electronic notarial act, the notary is not registered to notarize electronically.

A notary may but is not required to perform a notarial act outside of the notary's regular workplace or business hours. In notarizing a paper document, a notary public shall affix an official signature on the notarial certificate at the time the notarial act is performed.

In notarizing a paper document, a notary public shall affix an official seal on the notarial certificate at the time the notarial act is performed.

In notarizing a paper document, a notary public shall affix an official seal on the notarial certificate at the time the notarial act is performed. The official seal of notary public shall not be used for any purpose other than performing lawful notarizations. The official seal shall: 1) be the exclusive property of the notary; 2) not be affixed by any other person; 3) be kept secure and accessible only to the notary; and 4) not be surrendered to an employer upon termination of employment.

"Electronic notary public" and "electronic notary" mean a notary public who has registered with the (commissioning official) the capability to perform

electronic notarial acts. "Electronic notarial certificate" means the part of, or attachment to, a notarized electronic document that, in the performance of an electronic notarization, is completed by the electronic notary public, bears the notary's registered electronic signature and seal, and states the date, venue, and facts attested to or certified by the notary in the particular electronic notarization. "Electronic notary seal" mean information within a notarized electronic document that includes the electronic notary's name, title, jurisdiction, and commission expiration date. "Electronic signature" means an electronic sound, symbol, or process attached to or logically associated with an electronic document and executed or adopted by a person with the intent to sign the document.

The following notarial acts may be performed electronically: 1) acknowledgment; 2) jurat; 3) signature witnessing; 4) copy certification; and 5) verification of fact. An electronic notary public shall perform an electronic notarization only if the principal: 1) is in the presence of the notary at the time of notarization; 2) is personally known to the notary or identified by the notary through satisfactory evidence; 3) appears to understand the nature of the transaction; 4) appears to be acting of his or her own free will; 5) communicates directly with the notary in a language both understand; and 6) reasonably establishes the electronic signature as his or her own.

A proper electronic notarial certificate shall contain: 1) completed wording appropriate to the particular electronic notarial act; 2) a registered electronic signature; and 3) a registered electronic notary seal, which shall include: a) the name of the electronic notary fully and exactly as it is spelled on the notary's commissioning document; b) the jurisdiction that commissioned and registered the electronic notary; c) the title "Electronic Notary Public"; d) the commission or registration number of the electronic notary; and e) the commission expiration date of the electronic notary. The wording of an electronic notarial certificate shall be in a form that: 1) is set forth in Chapter 9 of this (Act); 2) is otherwise prescribed by the law of this (State); 3) is prescribed by a law, regulation, or custom of another jurisdiction, provided it does not require actions by the electronic notary that are unauthorized by this (State); or 4) describes the actions of the electronic notary in such a manner as to meet the requirements of the particular notarial act. A notarial certificate shall be worded and completed using only letters, characters, and a language that are read, and understood by electronic notary.

2.1 *Canada*, situated in northern North America, is the second largest country in the world. It is admin-

istrated by a federal system of government, whereby the authority to make and administer laws is constitutionally divided between the federal government and the governments of ten provinces and three territories. Canada's legal system largely reflects the English and French traditions brought by settlers in the 17th and 18th centuries. The mixed legal system of Canada is highlighted by the importance of the English common law tradition in most of the country, and the Civil Code of Quebec, which is modeled on the French Code Napoléon. The rights and traditions of Aboriginal peoples are also reflected in Canadian law. Upon Canada's founding in 1867, the British North America Act (now known as the Constitution Act, 1967) divided governmental powers between the federal parliament and provincial legislatures. The federal government has jurisdiction over matters such as defence, navigation and shipping, banking, criminal law and the regulation of trade and commerce. The provincial governments have exclusive powers to make laws on matters such as education, property and civil rights, solemnization of marriage, and generally all matters of a merely local or private nature within the province. Matters that are not specifically enumerated within provincial jurisdiction are deemed to fall within federal jurisdiction.

In 1982, Canada's Constitution was revised, principally by transferring from Britain to Canada the power to amend Canada's Constitution, and by incorporating the Canadian Charter of Rights and Freedoms into Canadian constitutional law. The Charter guarantees certain fundamental rights and freedoms, including freedom of conscience and religion; freedom of thought, opinion, and expression; legal rights; and equality rights. The passage of the Charter signaled a major change in the role of the judiciary in Canada, which became vested with the power of interpreting the Charter and determining whether federal and provincial legislation conformed to Charter principles. The 1982 constitutional revision also specifically recognized Aboriginal treaty rights.

2.2 According to the *Notaries Act of British Columbia (1996)* Canadian citizen or permanent resident of Canada may, on payment of the prescribed fee, apply to the court under the Supreme Court Civil Rules for enrollment as a member of the Society of Notaries Public. An application for enrollment as a member must be filed in the Vancouver registry heard at Vancouver. At least 30 days before the hearing of an application for enrollment as a member a copy of the application must be served on the secretary of the society and on the executive director of the Law Society of British Columbia. At least 30 days before the hearing of an application for enrollment

as a member a notice of the application and the date of the hearing must be published in a manner determined by the society.

A person may oppose the application at the hearing, if the person serves notice of the person's opposition on the applicant and files a copy of the notice with the registrar. If the court is satisfied that an applicant is a fit person for enrollment as a member, it may order that the applicant be examined in the duties of a notary public and, if found qualified on the examination, be enrolled as a member. The Attorney general must appoint a board of examiners consisting of 3 persons to conduct the examinations of applicants for enrollment. If an applicant files proof with the registrar that the applicant has satisfactorily passed the required examination and has taken an oath of office in the prescribed form before a judge of the court, and pays the prescribed fee, the registrar must enroll the applicant as a member.

The registrar must keep a roll called the Roll of Notaries Public. If the court orders or if the registrar is notified by secretary of the termination of membership of a member, the registrar must strike the member from the roll. If a member is struck off the roll, the vacancy may be filled by a person enrolled under section 6. On request and on payment of the prescribed fee, the registrar must issue to a person empowered to act as a notary public by the Act a commission in the prescribed form. A person who is a member of the society may use the style and title of Notary Public in and for the Province of British Columbia and is a notary public.

The rights and powers of notary publics are: 1) draw instruments relating to property which are intended, permitted or required to be registered, recorded filed in a registry or other public office, contracts, charter parties and other mercantile instruments in British Columbia; 2) draw and supervise the execution of wills; 3) by which the testator directs the testator's estate to be distributed immediately on death; 4) that provide that if the beneficiaries named in the will predecease the testator, there is a gift over to alternative beneficiaries vesting immediately on the death of the testator, or 5) that provide for the assets of the deceased to vest in the beneficiary or beneficiaries as members of a class not later than the date when the beneficiary or beneficiaries or the youngest of the class attains majority; 6) attest or protest all commercial or other instruments brought before the member for attestation or public protestation; 7) draw affidavits, affirmations or statutory declarations that may or are required to be administered, sworn, affirmed or made by the law of British Columbia, another province of Canada, Canada or another country; 8) administer oaths; 9) draw instruments for

the purposes of the Representation Agreement Act; 10) draw instruments relating to health care for the purposes of making advance directives, as defined in the Health Care (Consent) and Care Facility (Admission) Act; 11) draw instruments for the purposes of the Power of Attorney Act; 12) perform the duties authorized by an Act.

A member who is not in good standing must not act or hold himself or herself out as entitled to act as a notary public, or act in any other capacity that derives from the member's status as a notary public. The directors of the Society may at any time order and provide for the audit of the books and accounts of a member or former member. If the audit shows that the books and accounts are not in proper order and kept up to date, the directors may require that the cost of the audit be paid to the society by the member or former member. If an audit discloses that there has been a contravention of that Act or the regulations or rules relating to accounts, the directors may immediately suspend the member from practicing and direct an inquiry.

2.3 In *Nova Scotia* a person may be a notary public, a commissioner of oaths, or both. A notary public and a commissioner of oaths are regulated by the *provincial Notaries and Commissioners Act*. Individuals hold a commission granted to them by the Minister of Justice. Under the Act a notary public has the "power of drawing, passing, keeping and issuing all deeds and contracts, charter-parties and other mercantile transactions in this Province, and also of attesting all commercial instruments brought before him for public protestation, and otherwise of acting as is usual in the office of notary, and many demand, receive and have all the rights, profits and emoluments rightfully appertaining and belonging to the said calling of notary during pleasure.

Under the Act a commissioner of oaths is "authorized to administer oaths and take and receive affidavits, declarations and affirmations within the Province in and concerning any cause, matter or thing, depending or to be had in the Supreme Court, or any other court in the Province." Every barrister of the Supreme Court of Nova Scotia is a commissioner of oaths but must receive an additional commission to act as a notary public.

"A Commissioner of Oaths is deemed to be an officer of the Supreme Court of Nova Scotia. Commissioners take declarations concerning any matter to come before a court in the Province." Additionally, individuals with other specific qualifications, such as being a current Member of the Legislative Assembly, commissioned officer of the Royal Canadian Mounted Police or Canadian Forces make act as if explicitly being a Commissioner of Oaths.

2.4 In *Quebec* there are no notaries public, only civil-law (notaries). As full lawyers licensed to practice notarial law, they perform functions that far exceed the simple document-assistant role of British Columbian notaries public. Quebec notaries draft and prepare major legal instruments (notarial act), provide complex legal advice, represent clients (out of court) and make appearances on their behalf, act as arbitrator, mediator, or conciliator, and even act as a court commissioner in non-contentious matters. To become a notary in Quebec, a candidate must hold a Bachelor's degree in civil law and a one-year Master's in notarial law and serve a traineeship (stage) before being admitted to practice.

3. *Australia*, officially known as the Commonwealth of Australia, has a legal system that for historical reasons belongs to the family of the Common Law. In colonial times the applications of English law was regarded as self-evident. Even nowadays many decisions of the Australian courts contain, at times elaborate, references to English precedent. Technically English law no longer constitutes a binding source of law, though. The formal judicial emancipation of the Australian courts became complete with the enactment of the Australian Act 1986. That statute formally abolishes a right of appeal in Australian cases to the Privy Council in London.

Gradually a local version of the common law is developing in present-day Australia, one that is adapted to that country's own characteristics and customs of its people. At times this evolution has been a matter of necessity. An example taken from the law of contract is disputes about the sales of land: they feature much more prominently in Australian than in English litigation. This feature of Australian society inevitably has an impact upon the common law of contract even if it may prove to be a slow process for now. In other areas of private law Australian courts have displayed less reluctance to go their own way. The tort of negligence is a case in point.

Australia has a federal system of government and this is reflected in the legal make-up of the country. Six separate states, originally known as colonies, predate the formation of the Commonwealth of Australia in 1901. They are, in chronological order, New South Wales (1788), Tasmania (1803), Queensland (1824), Western Australia (1829), South Australia (1836) and Victoria (1851). Each state traditionally has its own constitution and lawmaking bodies. Federation did not really alter this state of affairs. In addition, there are ten territories, but these are subject to the Commonwealth's lawmaking powers.

Under the *Public Notaries Act (2001)* in all Australian States and Territories (except Queensland) notaries public are appointed by the Supreme Court

of the relevant State or Territory. As a general rule, an applicant [for appointment as a notary] should be a legal practitioner of several years standing at least. Even a cursory perusal of texts on the duties and functions of a public notary demonstrates that a number of those functions and duties require at the very least a sound working knowledge of Australian law and commercial practice. In other words, the preparation of a notarial act plainly requires a sound knowledge of law and practice in Australia especially of the due preparation and execution of commercial and contractual instruments. It is essential that notaries in this State have a sufficient level of training, qualification and status to enable them efficiently and effectively to discharge the functions of the office.

Their principal duties include: 1) attestation of documents and certification of their due execution for use in Australia and internationally; 2) preparation and certification of powers of attorney, wills, deeds, contracts and other legal documents for use in Australia and internationally; 3) administering of oaths for use in Australia and internationally; 4) witnessing affidavits, statutory declarations and other documents for use in Australia and internationally; 5) certification of copy documents for use in Australia and internationally; 6) exemplification of official documents for use internationally; 7) noting and protesting of bills of exchange; 8) preparation of ships' protests; 9) providing certification as to Australian law and legal practice. Although it was once usual for Australian notaries to use an embossed seal with a red wax, some now use a red inked stamp that contains the notary's full name and the words "notary public". It is also common for the seal or stamp to include the notary's chosen logo or symbol.

In South Australia, it is acceptable for a notary to use the letters "NP" after their name. Thus a South Australian notary may have "John Smith LLB NP" or similar on his business card or letterhead.

Australian notaries do not hold "commissions" which can expire. Generally, once appointed they are authorized to act as a notary for life and can only be "struck off" the Roll of Notaries for proven misconduct. In certain States, for example, New South Wales and Victoria, they cease to be qualified to continue as a notary once they cease to hold a practicing certificate as a legal practitioner. Even judges, who do not hold practicing certificates, are not eligible to continue to practice as notaries.

All Australian jurisdictions also have Justices of the Peace (JP) or Commissioners for affidavits and other unqualified persons who are qualified to take affidavits or statutory declarations and to certify documents. However they can only do so if

the relevant affidavit, statutory declaration or copy document is to be used only in Australia rather than in a foreign country, with the possible exception of a few Commonwealth countries not including the United Kingdom or New Zealand expect for very limited purposes. Justice of the Peace (Jps) are (usually) laypersons who have minimal, if any, training (depending on the jurisdiction) but are of proven good character. Therefore, a US notary resembles an Australian JP rather than an Australian notary.

Literature

David, R - Brierly, J: *Major Legal Systems of the World Today*. London 1985

Elgar Encyclopedia of Comparative Law (ed. by Smits, J) Chatterham, etc., 2006

Gerald, G: *The Canadian Legal System* (5th edn.) Scarborough 2004

Parkinson, P: *Tradition & Change in Australian Law* (3rd edn.) Sydney 2005

http://en.wikipedia.org/wiki/Notary_public

Forum

Fülöp Péter
PhD-hallgató

A magyar doktorandusz érdekképviselet múltjáról, jelenéről és jövőjéről

A nemzeti felsőoktatásról szóló, 2012 szeptember 1-jén hatályba lépett törvény (továbbiakban: Nftv.) a hazai felsőoktatást nagy kihívások elé állítja. A felsőoktatás körül kibontakozó elméleti és gyakorlati viták egyik központi kérdése, hogy a társadalom szolgálatába állított felsőoktatási intézményekben miként lehet megváltozott igényeknek valóban megfelelő értelmiségi szakembereket képezni.¹ Az értelmiségi szakemberképzés csúcsa a doktori képzés, amelyben résztvevők számára az Nftv. önálló érdekképviseletet definiál. A korábbi szabályozáshoz képest újdonság, hogy a doktori képzésben részt vevők intézményi képviseletének ellátását a felsőoktatási intézmény részeként működő doktorandusz önkormányzatra telepíti, az országos képviseletet továbbra is a Doktoranduszok Országos Szövetsége² (DOSz) látja el, ám megváltozott szervezeti keretek (törvényben nevesített jogi személy) között. A felsőoktatási intézmény részeként működő doktorandusz önkormányzat működéséhez az felsőoktatási intézmény biztosítja a feltételeket, az országos szervezet számára a magyar állam támogatást folyósít. Az Nftv.-ben új elemként megjelenő önálló doktorandusz érdekképviseleti rendszer felállításához a felsőoktatás irányítója (jelenleg az Emberi Erőforrások Minisztériumának Felsőoktatásért- és Tudománypolitikáért felelős helyettes-államtitkársága), a Magyar Rektori Konferencia (továbbiakban: MRK) és a korábban egyesületi keretek között működő DOSz jelentős szakmai segítséget biztosított. Tanulmányomnak nem célja a doktorandusz érdekképviseleti rendszer közel 20 éves fejlődésének bemutatása, nagyvonalakban mégis ki kell térnem a szervezetfejlődés fontosabb állomásaira,³ az új DOSz megalakulásának folyamatára, valamint a szervezet előtt álló lehetséges fejlődési irányokra.

Az 1993. évi felsőoktatási törvény⁴ értelmében megindult a hazai PhD/DLA, azaz a doktori képzés, ezzel új hallgatói kör jelent meg a felsőoktatási intézményekben. Ugyanezen évben az OFÉSZ⁵ ünnepi közgyűlésével párhuzamosan, november 19-én – az Egyetemi Színpadon – a Budapesti Műszaki

Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem doktoranduszai közül többen elhatározták, hogy megalakítják az országos doktorandusz képviseletet, a Doktoranduszok Országos Szövetségét (DOSz). A szervezet alapításáról, a tisztségviselők megválasztásáról az alakuló közgyűlés december 17-én döntött.⁶ A kezdeti időkben az országos graduális hallgatói érdekképviselet – Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája (HÖÖK) – tízfős elnökségébe két tagot a doktoranduszok országos képviselete (DOSz) delegálhatott, olyan módon, hogy a delegálás tényét a HÖÖK közgyűlése tudomásul vette.⁷ A DOSz fennállásának harmadik évében, 1997-ben már önálló kiadványt indított útjára – a ma is létező Acta Doctorandorum-ot –, valamint multidiszciplináris tudományos konferenciát szervezett a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen Tavasz Szel⁸ néven, amelynek célcsoportja a fiatal kutatók, doktoranduszok, nem csak Magyarországon, de a környező országok magyar közösségeiben is.

A DOSz új szervezetfejlődési szakasza a felsőoktatási törvény átfogó módosításának – 2000 július 2-án történt – megszavazásával kezdődött. Ekkor a HÖÖK parlamenti lobbijának eredményeként a DOSz által delegált két elnökségi tag kikerült az általános képviseleti szervezet vezetőségéből, és a doktorandusz képviselet a sajátosságokat megjelenítő szervezatként került be a jogszabályba.⁹ A jogszabály módosítást a DOSz és a HÖÖK vezetése eltérően értelmezte. A két szervezet együttműködése történetében a korábban meglévő feszültségeket eddig sikerült belső konfliktusként kezelni, ekkor azonban nem ez történt. Ezzel az 1994-1995-ben megindult általános hallgatói, illetve doktorandusz hallgatói képviseleti szétfelzárkózás végérvényesen megtörtént, lezárva az 1996-2000 közötti „együttélési” időszakot.¹⁰ A DOSz és a HÖÖK ezt követően csak 2002 őszén kezdett először közös akcióba, jelenleg a viszony egyensúlyozottnak tekinthető.

2002-2005 között a DOSz a szervezeti életútjának „újrafogalmazási” időszakában volt; az alapító atyák már nem voltak „házon belül”, a kezdeti meghatározó szakmai tervek, projektek vagy megvalósultak, vagy elhaltak, továbbá a szervezetet irányító vezetők is önidentifikációs folyamaton mentek keresztül, sok esetben konfliktust keresve-vállalva az elődökkel – ami persze nem szolgálta a szervezet épülését. 2005 november 29-én az Országgyűlés elfogadta a 2005. évi CXXXIX. felsőoktatási törvényt,¹¹ amelynek köszönhetően mind finanszírozási¹²-, mind képviseleti¹³ szempontból megerősödtek a DOSz pozíciói. Érdekeséggéppen megjegyzendő, hogy a törvény szövegében megjelent a „doktoranduszhallgatók önkormányzata” kifejezés is, amelyet ennél jobban nem fejt ki az új ágazati törvény, mindenesetre kö-

telezővé teszi a hallgatói képviseleten belüli önálló doktorandusz-képviselet biztosítását intézményi szinten.¹⁴

A DOSz a kétezres évek közepén már érett civil-szervezet jellemzőit mutatta; kialakította belső szabályzatait, visszatérő rendezvényei meghatározták a szervezet bioritmusát, nemzetközi kapcsolatokkal bírt.¹⁵ Összességében elmondható, hogy a DOSz ismét új, mind külső, mind belső körülményeit tekintve nyugodtabb szakaszt tudhatott magáénak: a normatív támogatás, illetve a képviseleti jogok megerősítése megteremtették a szervezet stabil működésének alapjait, így mind a civil szférában, mind a felsőoktatás-politikai szereplők között stabil partnerként tudott megjelenni. A közttestületté alakulást megelőző években a DOSz megerősítette küldötti hálózatát, valamint belső képzési és kommunikációs rendszerét, nyári táborának programelemeit, továbbá jogsegélyszolgálatát¹⁶ A pécsi Jogi Kar szempontjából kiemelendő, hogy a szervezet munkájában – a magyarországi doktori iskolák között egyedülállóan – 2007 óta folyamatosan részt vesz pécsi jogász doktorandusz. A DOSz továbbra is intenzíven működik közre a EURODOC tevékenységében. 2011 augusztusában a hagyományos nyári táborban Sárospatakon a kárpát-medencei doktorandusz szervezetekkel¹⁷ együtt megalakította a Magyar Doktorandusz Közösséget¹⁸ (MDK), aktívan részt vett az Nftv. megalkotásának folyamatában. 2012-ben az MRK és a DOSz közös ajánlást fogalmazott meg a doktori képzést folytató felsőoktatási intézmények számára az intézményi doktorandusz önkormányzatok megalakításával és a választások lebonyolításával kapcsolatban. Az intézmények többségében 2012 végére megalakultak az intézményi önkormányzatok, amelyek előtt 2013-ban rengeteg munka áll. Az Nftv. szerinti DOSz megalakítására¹⁹ 2012 december 19-én az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán került sor. Az alakuló küldöttgyűlésen a jelenlévő intézményi küldöttek miután kimondták a DOSz mint közttestület megalakulását, elfogadták a DOSz új, ideiglenes alapszabályát. Az alapszabály módosította a tisztségviselők²⁰ eddigi – az egyesületi rend szerinti megszokott – felsorolását: az elnök munkáját immár két elnökhelyettes és öt elnökségi tag segíti, a szervezet működésének ellenőrzését pedig négytagú felügyelőbizottság látja el.

Az új elnökségre számtalan feladat vár 2013-ban. Az átalakulással közel nyolcezer fős közösség²¹ érdekeit kell képviselnie, az év első felében – egyebek mellett – ki kell dolgoznia a szervezet végleges alapszabályát, amely olyan kardinális kérdésekről is rendelkezik majd, mint a tagönkormányzatok közötti mandátumelosztás, vagy a szervezet költségvetése. Tovább kell munkálkodni – a Közigazgatási

és Igazságügyi Minisztérium (KIM) és a Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSz) között létrejött stratégiai együttműködési megállapodás alapján 2013 január elején induló – doktorandusz szakértői program²² fejlesztésén. A tervek között szerepel a tudományos osztályok tevékenységének megerősítése, a korábbi stratégiai partnerekkel²³ való kapcsolatok megerősítése, a hagyományos rendezvények – Tavaszi Szél konferencia, Nyári Tábor – magasabb színvonalon és nagyobb résztvevőszámmal történő megszervezése, valamint egy országos nyílt doktorandusz adatbázis létrehozása. A klasszikus érdekképviseleti tevékenység körében továbbra is fontos a korábban hangsúlyozott doktoranduszokat érintő problémák²⁴ megoldási javaslatainak a döntéshozókhoz kommunikálása, amelyet országos, a doktoranduszokat érintő empirikus kutatásra alapozva tervezi az elnökség elvégezni. Mindezekon kívül a DOSz előtt áll a meglévő szakmai legitimitáson túl a jelenleginél jóval erősebb társadalmi beágyazottság megteremtése, jövőbeni folyamatos biztosítása, megkérdőjelezhetetlenné téve ezzel a szervezet szükséges, legitim és hasznos létét.

Jegyzetek

¹ Kocsis Miklós: Társadalom-állam-felsőoktatás. A felsőoktatási autonómia értelmezési tartományai (<http://jesz.ajk.elte.hu/kocsis43.html>) (letöltés ideje: 2012.11.25. 22:19)

² A DOSz 1994-ben alakult és 2000 óta a Felsőoktatásról szóló törvényben is nevesítetten a magyarországi felsőoktatási intézmények által szervezett doktori képzésben részt vevő hallgatók, a doktori abszolutóriummal rendelkezők, azaz a doktoranduszok, illetve a doktorjelöltek érdekképviseleti szervezete, világnézetiileg semleges, de nemzeti elkötelezettségű, a társadalmi és tudományos haladásért munkálkodva a hétköznapokban az össztársadalmi szinten megvalósuló közös létrehívásában vesz részt, illetve együttműködik minden hasonló elkötelezettségű szervezettel, szerveződéssel, személlyel.

³ Acta Doctorandorum 2010. 2. sz. (Szerk. Kriston Renáta, Szabó Andrea)

⁴ 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról

⁵ 1989. szeptember 25-én jegyezték be az Országos Felsőoktatási Érdekvédelmi Szövetséget, ezt követően 1989. november 11-én, Szódligeten, az egykori KISZ-táborban az ország hatvan felsőoktatási intézményének képviselője részvételével elfogadták az OFÉSZ alapítónyilatkozatát. Az OFÉSZ létrehozóinak tudatos döntése volt, hogy a szervezetet végül is nem szakszervezeti jelleggel ruházták fel, azaz nem az volt a fő célkitűzés, hogy minél több juttatást csikarjanak ki az aktuális hatalomtól a hallgatók számára, hanem hogy – bármilyen témában, akár felsőoktatáson kívüli szakmapolitikai kérdésekben is – védjék az érdekeiket. Az 1993. évi felsőoktatási törvény megszületésével az OFÉSZ már jogszabályi beágyazottságú és tagszervezeti alappal (intézményi hallgatói önkormányzatok) is rendelkező szervezet. 1994 novemberében a közgyűlése kimondta az OFÉSZ rövidítés elhagyását, így az országos hallgatói képviselet ezt követően a Hallgatói Önkormányzatok Országos Szövetsége (HÖKOSZ) nevet használta. Az országos hallgatói érdekképviselet jelenlegi nevét – Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája (HÖÖK) – az 1993. évi felsőoktatási törvény 1996-ban bekövetkezett módosításakor nyerte el. 1996 december 14-én az ELTE BTK-án megalakult a HÖÖK. Hangsúlyozandó, hogy

a felsőoktatási törvény 1996. évi módosítása során a korábbi hallgatói törekvésekkel szemben végül is nem a HÖKOSZ került nevesítésre, hanem egy nem létező, és jogi értelemben nem pontosan körülírt formációként a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája. A HÖÖK az alakuló közgyűlésén a HÖKOSZ szervezeti struktúrájára alapozott, de attól számos részletében eltérő alapszabályt fogadott el.

⁶ A szervezet alapító elnöke Gál András Levente.

⁷ A HÖÖK elzárkózott attól, hogy alapszabályában lefektessen olyan előjogot, amely szerint a doktoranduszok országos képviseleteként eljárva direkt delegálást, kooptálást hajtson, hajthasson végre a DOSz a mindenkorai HÖÖK elnökségbe.

⁸ A konferenciát a DOSz – néhány év kihagyással – azóta is megrendezi. 2012-ben a győri Széchenyi István Egyetem adott otthont a tizenötödik jubileumi rendezvénynek.

⁹ A törvény 67/A. § 4. bekezdése módosult és egy új 5. bekezdéssel egészült ki:

„(4) A HÖÖK működésének pénzügyi fedezetére az éves hallgatói normatíva országos keretösszege másfél ezrelékének megfelelő összeget tehet a felsőoktatást irányító közgazgatási előirányzatként biztosítani.

(5) A felsőoktatási intézmények doktori képzésben részt vevő (a továbbiakban: doktorandusz) hallgatóinak képviseletét a Doktoranduszok Országos Szövetsége látja el. A testület a doktoranduszok sajátos – kutatói és oktatói feladatokból fakadó – helyzetét érintő kérdésekben véleményt nyilváníthat, illetve javaslatot tehet a felsőoktatást irányító közgazgatási és egyéb szervek részére.”

¹⁰ Kucsera Tamás Gergely: Az interjúk mögé – utószó helyett. *Acta Doctorandorum* 2010. 2. sz. (Szerk. Kriston Renáta, Szabó Andrea)

¹¹ A törvény ekkor még nem lépett hatályba, így a még nem hatályosult jogszabályt módosították az Alkotmánybíróság határozatát figyelembevevő módon.

¹² Az államilag finanszírozott nappali tagozatos doktoranduszok ösztöndíja egy ezrelékét kapta éves támogatásként.

¹³ A HÖÖK mellett egy tanácskozási jogú tagot delegálhatott a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottságba (MAB), illetve egy teljes jogú tagot az Felsőoktatási Tanácsadó Testületbe (FTT), továbbá képviselthette magát a Magyar Rektori Konferencia (MRK) ülésén.

¹⁴ Az Nftv. ezt a hiátust már megnyugtatóan rendezi.

¹⁵ Az európai doktorandusz-képviseleti szövetség a The European Council of Doctoral Candidates and Junior Researchers (EURODOC) elnökségébe tagot delegált. (2003-ban Szamos Hajnalka, 2007-ben Fináncz Judit, 2010-2011-ben Zadravec Zsófia, 2012-ben Póczi Dorottya személyében.)

¹⁶ A DOSz a doktori képzésben résztvevők érdekeinek minél hatékonyabb képviselete érdekében már 1998-ban

megalapította a jogsegélyszolgálatot. Kocsis Miklós elnöksége idején (2009) a jogsegélyszolgálat jelentősen megerősödött, működése hatékonyabb, professzionálisabb lett.

¹⁷ Momentum Doctorandusz (Kárpátalja); Romániai Magyar Doktoranduszok és Fiatal Kutatók Szövetsége (RODOSZ, Erdély); TéKa, (Felvidék); Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete (VMDOK, Vajdaság).

¹⁸ Az MDK tagjai a határon túli magyar doktoranduszokkal és doktorandusz szervezetekkel való kapcsolattartás erősítése jegyében a DOSz hálózatán keresztül működik. Az egyes tagszervezetek maguk közül 2-2 főt delegálnak az MDK vezetőségébe. A delegáltak maguk közül két évre megválasztják az MDK képviselőjét, aki tanácskozási joggal részt vesz a DOSz elnökségi ülésén.

¹⁹ Az Nftv. szerinti DOSz megalakításában elvülhetetlen érdemeket szerzett Kis Norbert korábbi felsőoktatásért és tudománypolitikáért felelős helyettes-államtitkár, Maruzsa Zoltán jelenlegi felsőoktatásért és tudománypolitikáért felelős helyettes-államtitkár, valamint Bojársky András a DOSz korábbi elnöke.

²⁰ Elnök: Csiszár Imre (Debreceni Egyetem), általános elnök-helyettes: Fülöp Péter (Pécsi Tudományegyetem), stratégiai elnök-helyettes: Nemes László (Eötvös Loránd Tudományegyetem), elnökségi tagok: Keresztes Gábor, (Nyugat-magyarországi Egyetem), Póczi Dorottya (Simmelweis Egyetem), Szávay László (Evangélikus Hittudományi Egyetem), Joó Balázs (Eötvös Loránd Tudományegyetem) és Gaál Márton (Pécsi Tudományegyetem).

²¹ Az egyesületi választható tagságot a köztisztviselői működés okán felváltja a kényszertagság, így az ország valamennyi doktorandusza választható és választható.

²² A program keretében a KIM a hazai egyetemeken kutató fiatalokat biz meg, hogy tudásukkal, tapasztalataikkal járuljanak hozzá a kormányzati szakpolitikai munka tudományos-szakmai támogatásához, összességében pedig a nemzeti értékteremtéshez.

²³ Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Nemzeti Közszerzési Egyetem, Magyar Rektori Konferencia, Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság, Magyar Doktorandusz Közösség és a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája.

²⁴ A teljesség igénye nélkül például: a doktori ösztöndíj figyelembe vétele jövedelemként a gyermekvállalásnál, a doktorandusz jogviszony szolgálati időbe történő beszámítása vagy a doktori képzés átfogó szerkezeti reformja olyan módon, hogy a képzés tartalmazza a doktoranduszok számára kötelezően elsajátítandó a következő tantárgyi modulokat: projektmanagement, oktatói kompetenciák, ismeretátadás, tudomány-marketing, pedagógia, tudomány-etika.

Máté Julesz
Forscher, Universität Szeged

Das neue ungarische Umweltstrafrecht (in Kraft per 1. Juli 2013)

1. Eine komparative Matrix

Die folgende Matrix vergleicht das ungarische, das deutsche Umweltstrafrecht und das Umweltstrafrecht der Europäischen Union miteinander. Die Matrix zeigt auf die gesamten Verbrechen und Vergehen in dem ungarischen und deutschen Umweltstrafrecht. Es ist auch entnehmbar wie das supranationale Recht in Ungarn und Deutschland zur Geltung kommt. Nicht alle ungarischen Umweltstraftaten sind in der Richtlinie 2008/99/EG zu finden.

Gemäß § 362 des neuen ungarischen Strafgesetzbuches, wird die Verletzung der Pflichten hinsichtlich der mit Gentechnologie modifizierten Pflanzenarten mit Freiheitsstrafe bis zu zwei Jahren bestraft. Die Verletzung der Pflichten hinsichtlich der mit Gentechnologie modifizierten Pflanzenarten ist ein Vergehen gegen die öffentliche Verwaltung. Gemäß § 39 des Gentechnikgesetzes von Deutschland ist es auch strafbar.

2. Die neue umweltstrafrechtliche Dogmatik

Dogmatisch sind die Umweltstraftaten des neuen ungarischen Strafgesetzbuches in vier Gruppen zu klassifizieren:

- 1) In der ersten Gruppe sind die klassischen Umweltstraftaten zu befinden: Umweltschädigung; Produktion, Einfuhr, Ausfuhr von Stoffen die zum Abbau der Ozonschicht beitragen; Naturschädigung; unerlaubter Umgang mit Abfällen.
- 2) In der zweiten Gruppe findet man den unerlaubten Umgang mit radioaktiven Stoffen, das unerlaubte Betreiben von Anlagen und den unerlaubten Umgang mit Kernenergie.
- 3) Zur dritten Gruppe gehören die Tierquälerei und die Organisierung eines verbotenen Tierkampfes.
- 4) Die vierte Gruppe umfasst die Jagdwilderei und die Fischwilderei.

Die ersten zwei Gruppen sind auch in der Richtlinie 2008/99/EG des Europäischen Parlaments und des Rates über den strafrechtlichen Schutz der Umwelt zu lesen. Im vorigen ungarischen Strafgesetzbuch (Gesetz 1978/4), gehörten *stricto sensu* nur allein die Straftaten der ersten Gruppe zum Umweltstrafrecht. Der unerlaubte Umgang mit Abfällen und die Produktion, Einfuhr, Ausfuhr von Stoffen die zum Abbau der Ozonschicht beitragen waren nur lange nach dem politischen Systemwechsel von 1989 in das ungarische Strafgesetzbuch (Gesetz 1978/4) eingeführt. Die Straftaten der zweiten und dritten Gruppe gehörten im vorigen Strafgesetzbuch (Gesetz 1978/4) zu den Straftaten gegen die öffentliche Sicherheit. Die Straftaten der vierten Gruppe waren im vorigen Strafgesetzbuch (Gesetz 1978/4) noch nicht kriminalisiert.

Es war zu erwarten und es ist wirklich ein positiver Fortschritt dass das Umweltstrafrecht ein individuelles Kapitel bekommen hat. Es ist keine Überraschung dabei dass einige umweltstrafrechtlichen Dispositionen auch in anderen Kapiteln des Strafgesetzbuches zu finden blieben. Hervorzuheben ist die Disposition der Irreführung der Verbraucher. Diese Disposition war schon im vorigen Strafgesetzbuch (Gesetz 1978/4) erwähnt. § 296/A Absatz (2) des Gesetzes 1978/4 qualifiziert – *inter alia* – den Effekt des Produktes auf Gesundheit und Umwelt als eine wichtige Eigenschaft des Produktes. Laut dem neuen Strafgesetzbuch gehört die Irreführung der Verbraucher zu den Straftaten gegen die Interessen der Verbraucher und gegen unlauteren Wettbewerb. Gemäß dem neuen Strafgesetzbuch ist die Irreführung mit dem Effekt des Produktes auf Gesundheit und Umwelt als ein Verbrechen begriffen. Der Grundfall blieb ein Vergehen.

Unter der Reform des ungarischen Strafgesetzbuches entstand eine neue Gruppierung der Umweltstraftaten. Es ist aber von größerer Bedeutung als eine einfache Restrukturierung. Eben deshalb ist es wichtig dass der qualifizierte Fall der Irreführung der Verbraucher nicht zu den Straftaten gegen Umwelt und Natur hingefügt ist. Die Qualifikation wird damit effektiver funktionieren.

Umwelt und Natur sind gleichwertige aber verschiedene Rechtsgüter. Laut dem Umweltschutzgesetz kommen die natürlichen Kraftquellen unter den Begriff 'Umwelt'. Die natürlichen Kraftquellen umfassen einige, aber nicht alle Umweltelemente. Laut Artikel P des Grundgesetzes gehören speziell die Ackererde, der Wald und das Wasser zu den natürlichen Kraftquellen. Der Begriff 'natürliche Werte' umfasst voll den Begriff 'Umweltelemente'. Die Unterscheidung zwischen 'Umwelt' und 'Natur' ist im neuen ungarischen Strafgesetzbuch immer

Ungarisches Umweltstrafrecht gemäß dem neuen ungarischen Strafgesetzbuch (Gesetz 2012/100)	Gemäß Artikel 3 der Richtlinie 2008/99/EG des Europäischen Parlaments und des Rates	Deutsches Umweltstrafrecht
Umweltschädigung laut § 241	Die Einleitung, Abgabe oder Einbringung einer Menge von Stoffen oder ionisierender Strahlung in die Luft, den Boden oder das Wasser, die den Tod oder eine schwere Körperverletzung von Personen oder erhebliche Schäden hinsichtlich der Luft-, Boden- oder Wasserqualität oder an Tieren oder Pflanzen verursacht oder verursachen kann (a), wenn sie rechtswidrig sind und vorsätzlich oder zumindest grob fahrlässig begangen werden	Gewässerverunreinigung laut § 324, Bodenverunreinigung laut § 324a, Luftverunreinigung laut § 325 des Strafgesetzbuches
Naturschädigung laut §§ 242-243 (betreffend nicht nur wildlebende Tier- oder Pflanzarten)	Die Tötung, die Zerstörung, der Besitz, die Entnahme von oder der Handel mit Exemplaren geschützter, wildlebender Tier- oder Pflanzenarten (f, g)); jedes Verhalten das eine erhebliche Schädigung eines Lebensraums innerhalb eines geschützten Gebiets verursacht (h); wenn sie rechtswidrig sind und vorsätzlich oder zumindest grob fahrlässig begangen werden	§ 70 und § 71a des Bundesnaturschutzgesetzes und § 329 des Strafgesetzbuches
Tierquälerei laut § 244		Tierquälerei laut § 17 des Tierschutzgesetzes
Jagdwilderei laut § 245		Jagdwilderei laut § 292 des Strafgesetzbuches
Fischwilderei laut § 246		Fischwilderei laut § 293 des Strafgesetzbuches
Organisierung eines verbotenen Tierkampfes laut § 247		
Unerlaubter Umgang mit Abfällen laut § 248	Die Sammlung, Beförderung, Verwertung und Beseitigung von Abfällen (b, c)), die den Tod oder schwere Körperverletzung von Personen oder Umweltschädigung verursacht oder verursachen kann, wenn sie rechtswidrig sind und vorsätzlich oder zumindest grob fahrlässig begangen werden	Unerlaubter Umgang mit Abfällen laut § 326 des Strafgesetzbuches
Es ist ein Verbrechen laut § 249 Absatz (1) oder ein Vergehen laut § 249 Absatz (2)	Die Produktion, Einfuhr, Ausfuhr von Stoffen die zum Abbau der Ozonschicht beitragen (i)), wenn sie rechtswidrig sind und vorsätzlich oder zumindest grob fahrlässig begangen werden	
Unerlaubter Umgang mit radioaktiven Stoffen laut § 250		Unerlaubter Umgang mit radioaktiven Stoffen und anderen gefährlichen Stoffen und Gütern laut § 328 des Strafgesetzbuches
Unerlaubtes Betreiben von Anlagen laut § 251		Unerlaubtes Betreiben von Anlagen laut § 327 des Strafgesetzbuches
Unerlaubter Umgang mit Kernenergie laut § 252		

noch entnehmbar. Es bedeutet dass die dogmatische Unterscheidung zwischen Umweltstrafrecht und Umweltverwaltungsrecht aufrechterhalten ist. Diese Distinktion ruft aber keine Inkongruenz im Umweltpublikrecht hervor. Eine eventuelle Inkongruenz kann in der praktischen Anwendung des Umweltgrundrechtes aufgelöst werden. Wie im vorigen Strafgesetzbuch (Gesetz 1978/4), die künstliche Umwelt ist im neuen Strafgesetzbuch (Gesetz

2012/100) auch kein Deliktobjekt. Die künstliche Umwelt ist auch laut der Richtlinie 2004/35/EG des Europäischen Parlaments und des Rates über Umwelthaftung zur Vermeidung und Sanierung von Umweltschäden ein fremdes Element.

Laut dem vorigen und auch dem neuen Strafgesetzbuch bilden die geschützten natürlichen Werte das Deliktobjekt der Naturschädigung. Die laut dem Umweltverwaltungsrecht schützenden natürlichen

Werte sind dieselben die die Deliktobjekte der Naturschädigung bilden. In dieser Hinsicht gibt es keine Änderung.

Die neue Reform des ungarischen Umweltstrafrechts ist nützlich und implementiert das supranationale Recht.

3. Zusammenfassung

Auch unter Umweltstrafrechten der Staaten des selben supranationalen Rechtssystems kann man Unterschiede finden. Zum Beispiel kennt Frankreich Ausnahmen von der Organisation eines verbotenen Tierkampfes. Der den örtlichen Traditionen (i. e. *tradition locale*

ininterrompue) entsprechend organisierte Stierlauf und Hahnenkampf sind dekriminisiert. Eine solche gesetzliche Ausnahme ist in Ungarn nicht anerkannt. Diese Unterschiede können grundlegende Inkongruenzen in den Rechtssystemen von z. B. Frankreich, Deutschland und Ungarn verursachen. Inter- oder supranationale Rechtssysteme sollten Rechtssysteme ihrer Mitgliedstaaten aneinander angleichen.

Seit Urzeiten zwangen manche mächtigen Staaten ihre Rechtssysteme den von ihnen eroberten Staaten auf. Früher gab es keine solche supranationale Regelung wie es heute in der Europäischen Union zu finden ist. Keineswegs im heutigen Sinne des Wortes. Die Idee einer Donau-Konföderation reicht dennoch weit zurück.

Polgár András
büntető ügyszakos bíró
PhD-hallgató

Német büntetőparancsos eljárás külföldi terhelttel szemben

I.

Amikor a büntetőeljárások időszerűségének kérdéseiről beszélünk, szinte közhelyszerűen megállapítjuk, hogy Magyarországon a büntetőeljárások jelentős része elhúzódik, amely sérti a társadalom érdekeit.¹ Az elhúzódó eljárásban az ügy bonyolulttá és nehezen kezelhetővé válik, sokszor jelentős bűnügyi költség keletkezik, és a hosszú eljárás végére a prevenció célok is nehezen elérhetővé, a büntetés kiszabás pedig szinte értelmetlenné válhat. Ilyenkor gyakran megállapítjuk, hogy a büntetőeljárás-jogunkat modernizálni kell, meg kell szabadítani azoktól a garanciákat nélkülöző szabályoktól, merev formalizmusoktól, amelyek kiegészülve az eljárás szándékos elhúzására, vagyis az eljárási jogokkal való visszaélésre lehetőséget adó rendelkezésekkel az eljárások időszerűségét rontják. Amikor a büntetőeljárás időszerűségéről, gyorsításának szükségességéről beszélünk, előszeretettel hivatkozunk a nagy múltra visszatekintő és komoly jogállami hagyományokkal bíró európai jogrendszerre, különösen a német és az osztrák jogrendszerre. Nem példa nélküli Magyarországon, hogy jogintézményeket, vagy komplett jogszabályokat veszünk át a német vagy az osztrák jogból. Ez persze érthető, hiszen rokon jogrendszerekről van szó, miután a német, az osztrák és a magyar jogrendszer azonos – a római-germán – jogcsaládba tartozik. Nem ritkán tapasztalható a német és osztrák jogi megoldások, illetve általában a nyugat-európai, köztük angolszász jogi megoldások kritika nélküli dicsérete, ezekre a népszerű jogrendszerekre való hivatkozás. Gyakran halljuk, hogy ez a német, illetve az osztrák jogban is így van, ezzel biztosítva tekintélyt az adott jogi konstrukciónak. Nem ártana azonban a nem vitásan fejlett és komoly hagyományokkal bíró jogrendszerek megoldásait is kellő kritikával kezelni. Különösen fontos ennek hangsúlyozása most, amikor ismét felmerült egy új büntetőeljárás kódex kidolgozásának ötlete,² amelynek az alkotmányos garanciák, az eljárási jogok biztosítása mellett éppen az eljárások gyorsítása lenne a vezérfonala.³ Nem ritkán fordul elő az eljárások gyorsításáról

szóló vitákban Magyarországon, hogy a külföldi jogrendszerek megoldásaira hivatkoznak. Nem árt kellő körültekintéssel eljárni, és mindenekelőtt megvizsgálni azt, hogy milyen ára van az eljárások gyorsításának. A vitákban előfordul konkrét jogesetekre való hivatkozás is. „A tavaly nyáron Norvégiában elkövetett tömeggyilkosság ügyében nemrég döntés született, a bűncselekménytől az elbírálásig alig több mint egy év telt el, ebből maga a büntetőper valamivel több mint két hónapot vett igénybe. Elgondolni is rossz, hogy Magyarországon mennyi ideig tartott volna az ügy (...)” – idézi fel a cikk a norvég tömeggyilkos perét.⁴ Elgondolkoztató, hogy egy több mint hetven ember életét kioltó tömeggyilkos ügyében egy év alatt hogy tud érdemi döntés születni.⁵ Jóindulatúan megközelítve a kérdést, tudható hogy az elkövető – miután egyfajta küldetésstudattól vezérelve cselekedett, büszkén vállalta tettét – mindvégig érdemi együttműködést tanúsított, a cselekményét a legapróbb részletekig feltárta. Ezzel a tagadás, mint aktív védekezés elmaradt, mely a leginkább tudja nehezíteni a bizonyítást. Feltehetően az ügyben – az ügy kiemelkedő súlyához képest – kevés tanú volt, miután az elkövető a potenciális tanúk jelentős részének életét kioltotta. Feltehető, hogy az életben lévő tanúk különösen védett tanú jogállásba kerültek, így nekik a tárgyaláson nem kellett megjelenniük, őket külön hallgatták ki. Ennélfogva szintén az eljárást lassító szembesítésekre, védői, vádlotti kérdésfeltevésekre sem kerülhetett sor. Feltételezem, hogy a norvég igazságügyi szakértők és az igazságszolgáltatás nem túlterhelt, így az ügyet soron kívül vizsgálta, tárgyalhatta.⁶ Mindezek a körülmények eredményezhették a gyors elbírálást. Ha azonban kritikus szemmel közelítem meg az ügyet, akkor felmerül bennem a gyanú, hogy egy elnagyolt, összecsapott nyomozást egy szintén felületes tárgyalási szak és ítélet követhetett. Bármennyire is ideálisak a munkakörülmények és a terhelési adatok Norvégiában, nehéz elhinni, hogy a magyar igazságszolgáltatás magas minőségi elvárásait kielégítő eljárás volt folyamatban. Bár az ügy jogi minősítése nem bonyolult, de az ügy volumene, terjedelme, és a számos eljárási garancia betartása Magyarországon nem tenné lehetővé az ilyen gyors elbírálást. Ez azonban nem feltétlenül orvoslást igénylő probléma. Nem gondolom, hogy a felületes, középszerű, megalapozatlan ítélezés lenne a jogfejlődés iránya. Nem hiszem, hogy a megalapozottságot és az ítéletek színvonalát fel kellene áldozni az időszerűség oltárán. Könnyen belátható, hogy az időszerűség egyébként valóban fontos célja nem abszolutizálható, nem emelhető ki egyoldalúan úgy, hogy fontos büntető-eljárásjogi és büntető-anyagi jogi elvek ne sérüljenek. „(...) az eljárások gyorsítását illetően a jogalkotás már szinte minden lehetőséget

kipróbált, és egyébként sem szabad ezt a szempontot abszolutizálni, hiszen a döntés megalapozottsága, törvényessége legalább olyan fontos.”⁷

A norvég jogeset nem egyedülálló az eljárás tartama szempontjából. Ugyanígy felmerül a gyanú, hogy például az Észak-Németországban mintegy húsz éven keresztül iskolai táborokban nyaraló gyermekek sérelmére élet elleni, illetve nemi erkölcs elleni bűncselekmény-sorozatot elkövető bűnöző, Martin M. – a német sajtó által Maskenmann-nak nevezett pedofil sorozatgyilkos – esetében hogyan lehetett a terhelt elfogásától számított egy év alatt az ügyet befejezni oly módon, hogy egy kardinális bizonyíték beszerzését – egy, az elkövetőhöz vezető tanúvallomásra van szó – követően a gyanúsítottat elfogták, majd egy évvel később már a bíróság életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélte.⁸ Miközben tudható, hogy hasonló módszerrel⁹ öt gyermeket öltek meg, illetve mintegy negyven gyermeket erőszakoltak meg megközelítőleg húszéves¹⁰ időtartam alatt Észak-Németországban, így megalapozottan feltehető, hogy valamennyi bűncselekményt ugyanazon elkövető követte el. Talán nem teljesen alaptalan a feltevés, hogy néhány jól bizonyítható élet elleni, illetve néhány egyértelműen bizonyítható nemi erkölcs elleni bűncselekmény kiválasztásán alapult a vád, mely vádpontokra az elkövető beismerése is kiterjedt, míg a többi esettel egyszerűen nem foglalkoztak¹¹. Komoly okunk van azt gondolni, hogy a magyarországi szemmel nézve hihetetlenül gyors büntetőeljárást a primitív szintig leegyszerűsített, minimális garanciákat sem feltétlenül vagy nem magától értetődően biztosító eljárásjog és felületes, elnagyolt nyomozás és ítélkezés biztosít. Kérdés, hogy szükségünk van-e erre.

Konkrét, és viszonylag egyszerű jogi megítélésű, Németországban, azon belül Bajorországban történt jogeset, egy közlekedési ügy bemutatásán keresztül kísérlem meg szemléltetni az egyszerűsítésre és gyorsításra irányuló nyugat-európai törekvések vadhajtasait. Vizsgálódásaim alapján úgy látom, hogy nem egy rendkívüli, egyedi esetről van szó. Előre kell bocsátanom, nagyon alapos és kitartó jogi munkára, és rendkívül határozott védekezésre volt szükség a konkrét ügyben az eljárásgyorsító praktikákból származó vadhajtasok visszametszéséhez, azzal, hogy ebben az ügyben a jogalkotó célja nem teljesült, az egyszerű megítélésű ügy elbírálása tíz hónapig húzódt.

II. Az ügy kronológiája¹²

2011 augusztus 4-én baleset történt egy bajorországi autópálya melletti benzinkút szervizútján. Egy, a par-

kolóából körütekintés nélkül kihajtó Mercedes terepjáró a kétsávos szervizúton haladó kamionnak hajtott jobbról, személyi sérülés nem történt, de a terepjáró megrongálódott, abban mintegy 19.000,- euró kár keletkezett; a kamionon nem volt érdemleges sérülés. A kamiont egy magyar állampolgár, míg a terepjárót egy német állampolgárságú személy vezette. A helyszínen rendőri intézkedésre került sor. A helyszínen intézkedő rendőr magyar-német tolmácsot nem alkalmazott, a magyar külképviseleti hatóságot a balesetről nem tájékoztatta. A kamionvezetővel és a mellette ülő személlyel végig kifejezetten arrogánsan, míg a német terepjáró vezetőjével és utasaival szemben feltűnő udvariassággal járt el. Az intézkedés során a rendőr – fordítás nélküli – német nyelvű okiratot íratott alá a kamionvezetővel, majd közölte a terhelten, hogy súlyos bűncselekményt követett el, amiért vele szemben feljelentést tesz.¹³

2011 november 14-én a helyi bíróság tárgyalás tartása nélkül, az iratok alapján, ún. büntetőparancsban közúti közlekedés gondatlan veszélyeztetése vádjában elmarasztalta a kamionsofórt, vele szemben 1200 euró pénzbüntetést szabott ki, és két hónapra eltiltotta a járművezetéstől. 2012 január 6-án kézbesítette a posta a büntetőparancsot a vádlottnak, oly módon, hogy a vádlott a büntetőparancsot egyszerű levélként a postaládájába bedobva találta meg. Vagyis azt nem a postás kézbesítette a számára, tértivevényt aláírnia nem kellett. Mint a későbbiekből kiderült, a bíróság a büntetőparancsot annak ellenére nem a vádlottnak kézbesítette, hogy a címe előtte ismert volt, és a közvetlen kézbesítésre az EU jog lehetőséget ad. Később kiderült, hogy a bíróság a büntetőparancsot a vádlottal szemben intézkedő rendőrnek mint a vádlott kézbesítési megbízottjának küldte meg. Ezt követően a büntetőparancsot a kézbesítési megbízottként eljáró rendőr küldte tovább a vádlottnak tájékoztatás céljából egyszerű postai levélként. Mire a postai levélként feladott büntetőparancs a vádlotthoz került, a jogorvoslatra nyitva álló 14 napos anyagi jogi határidő letelt.¹⁴

Miután a vádlott 2012 január 6-án tudomást szerzett a büntetőparancsról, szakemberek közreműködését vette igénybe, és 2012 január 9-én – tértivevény-nyel – postára adta az ellenvetést német és magyar nyelven, csatolva az általa készített helyszínrajzokat, valamint a kamionban vele utazó másik gépkocsivezető vallomását, magyar és német nyelven. A bíróság 2012 január 12-én vette át az ellenvetést, majd azt elutasította, arra hivatkozással, hogy az elkésett. A január 26-án kelt végzését ismét a kézbesítési megbízottnak, vagyis az ügyben intézkedő rendőrnek kézbesítette. A kézbesítési megbízott egyszerű postai levélben február 13-án, ugyancsak a fellebbezési határidőt jóval túllépve továbbította a vádlottnak a

bíróság végzését. Amint a vádlott a bíróság végzését átvette, azonnal panaszt terjesztett elő faxon és postai úton az ellenvetés elutasítása miatt. Ezzel egyidejűleg beadvánnyal fordult a bajor ombudsmanhoz és az Amnesty Internationalhoz. Az Amnesty International arról tájékoztatta a panaszost, hogy az ügy nem politikai természetű, ezért azt nem vizsgálhatja. 2012 március 24-én tájékoztatta a vádlottat a Bajor Parlament Hivatala arról, hogy az alkotmány- és jogügyi bizottság meg fogja tárgyalni az ügyet, kikérve a bíróságról az iratokat. Időközben a bíróság a panaszt a tartományi bíróságra felterjesztette másodfokú elbírálás céljából. 2012 március 22-én a tartományi bíróság a helyi bíróság ellenvetést elutasító végzését megsemmisítette, és tárgyalás lefolytatását rendelte el, miután jogszerűnek tartotta a korábban elutasított ellenvetést és annak elutasítását felpanaszoló beadvánnyt.

Ezt követően a helyi bíróság az ügyet tárgyalásra tűzte ki, amelyre idézte a vádlottat, ezúttal már közvetlenül és nem a kézbesítési megbízott útján. A vádlotton túl a bíróság a sértettet (a terepjáró vezetőjét) és az intézkedő rendőrt idézte meg tanúként. A vádlottnak szóló idézés tartalmazta azt a tájékoztatást is, hogy a német jog szerint, ha tárgyalás tartására kerül sor, az ügyben a súlyosítási tilalom nem érvényesül. Ez különösen érdekes volt annak ismeretében, hogy csak a vádlott kérte tárgyalás tartását, az ügyész nem. A vádlott által megjelölt és kihallgatni kért tanút nem idézték meg, a vádlott kérése ellenére védőt nem rendeltek ki. A vádiratot és az ügyben keletkezett egyéb iratokat a vádlott ismételt kérése ellenére sem küldték meg a vádlott részére. A tárgyaláson a bíróság csak a vádlottat és a sértettet hallgatta ki. A bíróság által idézett rendőr-tanú és a vádlott által előállított tanú kihallgatását mellőzte arra hivatkozással, hogy az eljáró bíró a tárgyaláson tájékoztatta a megjelenteket arról, hogy a vád nem bizonyítható, ezért a büntetőeljárást a bíróság megszünteti azzal, hogy a vádlott részéről gyorsított volt megállapítható, ezért a vádlottnak szabálysértés elkövetése miatt 100 euró pénzbírságot kell fizetnie. A bíróságnak az eljárás megszüntetéséről szóló, illetve a szabálysértést elbíráló végzését az ügyész és a vádlott is tudomásul vette, így az jogerőre emelkedett és végrehajthatóvá vált.

III. A büntetőparancsos eljárás

A német jogban a büntetőparancsos eljárás egyszerűsített eljárási forma, az általánostól eltérő külön-eljárás, szabályai a kis súlyú, könnyű megítélésű ügyekben alkalmazhatóak. Az eljárás lényegében a magyar büntető-eljárás jog tárgyalásról lemondás

jogintézményének felel meg. „Az StPO¹⁵ 407. § I. 1.1. fordulata értelmében mindig megengedhető, ha egyesbíró által ítélandó vétségéről (StGB¹⁶ 12. § II.) van szó.”¹⁷ Az ügy büntetőparancsos eljárásban való elbírálását az ügyész indítványozhatja. Ilyenkor büntetőparancs kibocsátására tesz a bíróságnál indítványt, melyben meghatározott jogkövetkezmény alkalmazását is kezdeményezi. „A büntetőparancsra vonatkozó indítvánnyal együtt megtörténik a vádemelés. A bíróságnak különösen a következő döntési lehetőségek állnak a rendelkezésére: a bíró elutasítja a kielégítő cselekményi gyanút, és elutasítja a büntetőparancs kibocsátását (StPO 408. § II.), a bíró kibocsátja a büntetőparancsot, ha semmilyen kétely nem merül fel (StPO 408. § III. 1.) vagyis, ha a kielégítő cselekményi gyanút megállapítja és a szankciót méltányosnak találja. (...) A bíró tárgyalást tűz ki (StPO 408. § III. 2.)”¹⁸ A vádlott a büntetőparancsral szemben ellenvetéssel élhet, amelyben kérheti tárgyalás tartását. Erre a közléstől számított két hét áll a rendelkezésére azzal, hogy két héten belül az ellenvetésnek a bírósághoz meg kell érkeznie, és a beadvánnyt német nyelven kell előterjeszteni. A bíróság az ellenvetést elutasítja, ha az elkésett, egyébként pedig az ügyet tárgyalásra tűzi ki. Amennyiben az ügy a tárgyalási szakba kerül, az általános szabályok szerint kell az eljárást lefolytatni. „A tárgyalás berekesztésekor a büntetőparancstól teljesen függetlenül hoznak ítéletet,¹⁹ amennyiben ellenvetést nyújtottak be. (StPO 411. § IV.) Amennyiben a büntetőparancs ellen időben nem nyújtanak be ellenvetést, az a jogerős ítélettel válik egyenlővé.”²⁰

Önmagában a büntetőparancsos eljárás nem kifogásolható, a magyar Büntetőeljárás törvény is ismeri a tárgyalásmellőzéses eljárást. Lényeges azonban, hogy a magyar eljárási szabályok szerint erre az eljárásra akkor kerülhet sor, ha a terhelt szabadlábon van, a cselekmény ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetéssel büntethető, a tényállás egyszerű, a vádlott a bűncselekmény elkövetését beismerte, a büntetés célja tárgyalás nélkül is elérhető. Tehát kizárólag akkor kerülhet sor a tárgyalás mellőzésére, ha a terhelt a bűncselekmény elkövetését beismerte. A bírói gyakorlat szerint a beismerés nem egyenlő a ténybeli beismeréssel, annak a bűnösségre is ki kell terjednie, vagyis a terheltnek azt is be kell ismernie, hogy normát sértett, bűncselekményt követett el.²¹ E nélkül az ügy az egyéb feltételek fennállása esetén sem bírálható el tárgyalás mellőzésével, hiszen mindenkinek alapvető joga van a tárgyalásra, alapvető eljárási jog a tárgyaláson való meghallgatás joga, és az, hogy a független és pártatlan bíróság tisztességes eljárás keretében döntsön az ügyében. A magyar bírói gyakorlat egységes abban is, hogy a tárgyalás

mellőzésével hozott végzést a vádlott csak személyesen veheti át, így a végzés sem kézbesítési megbízottnak, sem más helyettes átvevőnek nem kézbesíthető. Amennyiben a végzés azzal érkezik vissza a bíróságra, hogy azt a címzett „nem kereste”, vagyis a postai szolgáltató a címzettet otthonában nem találta, így neki azt közvetlenül átadni nem tudta, és a címzett a küldeményért a postai szolgáltatónál nem jelentkezett, a végzés – az általános kézbesítési szabályoktól eltérően – nem tekinthető kézbesítettnek. Ilyenkor az ügyet az általános szabályok szerint tárgyalásra kell kitűzni. A magyar büntetőeljárás szabályok és a töretlen bírói gyakorlat szerint abszolút és feltétlen hatályon kívül helyezés szabálysértés, ha a bíróság nem közvetlenül a terheltnek kézbesíti a tárgyalásmellőzéses végzést, hanem például kézbesítési megbízottnak adja ki azt. A magyar eljárás szabályai szerint kizárt, hogy magyar közigazgatási hatóság, vagy nyomozó hatóság, illetve annak tagja kézbesítési megbízotti tisztséget töltsön be. Különösen elképzelhetetlen az, hogy az ügyben a helyszíni szemlét lefolytató rendőr, aki a terhelt elleni feljelentést is tette, a terhelt kézbesítési megbízottjának jogállásába kerüljön.

Álláspontom szerint a német büntető-eljárás jog sajátos szabályainak alkalmazásával a hatóságok és a bíróság megfosztotta a terheltet alapvető eljárási jogaitól, így a tárgyaláshoz való jogától, a tisztességes eljáráshoz való jogától, a hatékony jogorvoslat jogától, az anyanyelv használatának jogától, az eljárás irataiba való betekintés jogától, a védőhöz való jogtól. Érdekes módon, miután a bíróság rendkívül intenzív védekezéssel találkozott, a legfontosabb eljárási jogait végül biztosította a vádlottnak, és megszüntette a büntetőeljárását.

IV. A jogállamiság próbája

A vádlott az ellenvetésben és a Bajorország Ombudsmanjához írt panaszában az eljárás lefolytatásának módját, a büntetőparancs és az ellenvetést elutasító végzés kézbesítésének elmaradását, a védekezés jogától, a tisztességes eljáráshoz fűződő jogtól való megfosztását, a hátrányos megkülönböztetést, továbbá az eljárás során vele szemben hozott büntetőparancsban foglaltakat sérelmezte, utóbbit megalapozatlanság címén. Kérte ügyének kivizsgálását és a jogsértések orvoslását.

A vádlott kérte, hogy amennyiben az Ombudsman az eljárásra hatásköre nincs, a panaszt szíveskedjen áttenni a hatáskörrel rendelkező német hatósághoz annak elbírálása végett. Továbbá kérte, szíveskedjen a terheltet tájékoztatni, hogy jelen helyzetben milyen jogai és lehetőségei vannak.

A vádlott a biztosnak írt panaszában előadta, hogy a bíróság tárgyalás tartása nélkül, büntetőparancsban bűnösnek mondta ki a közúti forgalom gondatlan veszélyeztetésének vétségében és büntetést szabott ki vele szemben. A német bíróság határozatát egyszerű postai levélként, az átvételt tanúsító tértivevény nélkül kapta kézhez. Ezt megelőzően a bíróság határozatáról semmilyen formában nem szerzett tudomást. A német bíróság korábban azt részére nem kézbesítette, annak ellenére sem, hogy az ellene folyamatban lévő eljárásban a címe a német hatóság rendelkezésére állt. Ehelyett a bíróság a határozatot egy német kézbesítési megbízottnak, egy rendőrfelügyelőnek kézbesítette, akit a vádlott nem ismer. Az eljárásban a képviselőt megnevezést senkinek, így a rendőrfelügyelőnek sem adott, legalábbis ilyenről nincs tudomása. A levél átvételét követően az ellenvetést azonnal megírta, és haladéktalanul postára adta. Önhibáján kívül nem értesült a bíróság büntetőparancsáról, így arra határidőben nem is reagálhatott. Ezért indítványozta, hogy az ellenvetést tekintsék határidőben érkezettnek, az ügyet tűzzék ki tárgyalásra és az abban előadottakat érdemben vizsgálják meg. Ehhez azonban hozzátette, hogy a balesetkor az intézkedés nyelve a német nyelv volt, melyet ő alig ért, az intézkedés során a rendőr tolmácsról nem gondoskodott, azonban német nyelvű okiratot – annak fordítása nélkül – a vádlottal aláíratott.

A német hatóság által kijelölt kézbesítési megbízott az ügyben semmit nem tett azon túl, hogy a büntetőparancsot és az ellenvetést elutasító végzést késve, egyszerű levélként továbbította. A vádlott számára súlyosan sérelmes, megalapozatlan határozat ellen jogorvoslattal nem élt,²² annak ellenére sem, hogy nyilvánvalóan ez lett volna az általa „képviselet” fél érdeke. A kézbesítési megbízott a büntetőparancsot kellő időben a vádlottnak nem adta át, annak létéről és tartalmáról a vádlottat az ellenvetésre nyitva álló határidőn belül nem tájékoztatta. Így tehát lényegében a vádlott tudta és beleegyezése nélkül kijelölt képviselő ténylegesen az érdekeit nem képviselte, sőt a vádlott számára a megbízotti minőséggel össze nem férően kárt okozott.

A vádlott arra hivatkozott, hogy a baleset megtörténte után a helyszínen maradt, onnan nem menekült el, az intézkedő rendőröknek az igazolványait átadta, így adatait – beleértve a pontos lakcímet is – rögzíteni tudták. Az igazolványában szereplő címen él 1981 óta, onnan nem távozott el, lakóhelyét nem változtatta meg. Vagyis elérhető volt.

A fentiek alapján egyértelműen megállapítható, hogy az eljáró német bíróság úgy hozott vele szemben büntetőparancsot, hogy azt vele nem közölte, a határozatot neki nem kézbesítette, az oly módon

emelkedett jogerőre, hogy az abban foglaltakra nem reagálhatott, a védekezés jogától, a tisztességes tárgyaláshoz fűződő és a jogorvoslati jogtól megfosztották. Felmerül az a kérdés is, hogy vajon német állampolgárokkal szemben is hasonló eljárásokat folytat-e le a német bíróság, vagy csak a külföldi állampolgárságú terhelttel szemben jár el így. A helyszíni szemle során a német rendőr német nyelven értekezett a felekkel, tolmácsot a terheltnak nem biztosított, annak ellenére sem, hogy általa is jól észlelhető volt, hogy a terhelt alig beszél németül, ráadásul zaklatott idegállapotban volt, ami tovább nehezítette számára az idegen nyelv megértését. Ezt követően a német bírósághoz szóló beadványait kizárólag német nyelven fogadták el, mellyel hátrányos megkülönböztetést is szenvedett. Nem nehéz belátni, hogy komoly munkaszervezést és jelentős költséget okozott a vádlottnak a beadványok német nyelvre történő fordításáról való gondoskodás.

A német bíróság fenti eljárása összeegyeztethetetlen az EU alapértékeivel és az EU általános elvei közé tartozó „Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről” szóló, Rómában, 1950 november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv rendelkezéseivel, az alábbiak szerint.

Tisztességes tárgyaláshoz való jog (6. c.) 1. Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetve az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságról. 2. Minden bűncselekménnyel gyanúsított személyt mindaddig ártatlannak kell vélelmezni, amíg bűnösségét a törvénynek megfelelően meg nem állapították. 3. Minden bűncselekménnyel gyanúsított személynek joga van – legalább – arra, hogy a) a legrövidebb időn belül tájékoztassák olyan nyelven, amelyet megért, és a legrészletesebb módon az ellene felhozott vád természetéről és indokairól; b) rendelkezék a védekezésének előkészítéséhez szükséges idővel és eszközökkel; c) személyesen, vagy az általa választott védő segítségével védekezhessenek, és ha nem állnak rendelkezésére eszközök védő díjazására, amennyiben az igazság-szolgáltatás érdekei ezt követelik meg, hivatalból és ingyenesen rendelkezni ki számára ügyvédet; d) kérdéseket intézzen vagy intéztessen a vád tanúihoz, és kieszaközölhesse a mentő tanúk megidézését és kihallgatását ugyanolyan feltételek mellett, mint ahogy a vád tanúit megidézik, illetve kihallgatják; e) ingyenes tolmács álljon rendelkezésére, ha nem érti, vagy nem beszél a tárgyaláson használt nyelvet.

Hatékony jogorvoslatihoz való jog (13. c.) Bárkinek, akinek a jelen Egyezményben meghatározott jogait és szabadságait megsértették, joga van ahhoz, hogy a

hazai hatóság előtt a jogsérelem hatékony orvoslását kérje az esetben is, ha a jogokat hivatalos minőségben eljáró személyek sértették meg.

A megkülönböztetés tilalma (14. c.) A jelen Egyezményben meghatározott jogok és szabadságok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül kell biztosítani.

A német bíróság a kézbesítés uniós jogi szabályait figyelmen kívül hagyta, miután az EU tagállamai közötti kölcsönös bűnügyi jogsegélyről szóló 2000 május 29. napján kelt egyezmény 5. cikke szerint (1) Minden tagállam közvetlenül, postai úton küldi meg az eljárási iratokat olyan személyek számára, akik egy másik tagállam területén tartózkodnak. (2) Az eljárási iratokat csak abban az esetben lehet a megkeresett tagállam illetékes hatóságain keresztül továbbítani, ha a) a címzett címe ismeretlen, vagy arról csak bizonytalan információk állnak rendelkezésre; vagy b) a megkereső tagállam vonatkozó eljárási szabályai az iratoknak a címzett részére történt kézbesítésének olyan bizonyítékát követelik meg, amely postai úton való továbbítás esetén nem szerezhető be; vagy c) az irat postai úton történő kézbesítése nem volt lehetséges; vagy d) a megkereső tagállam alapos okkal feltételezheti, hogy a postai úton való kézbesítés nem vezet eredményre, vagy nem megfelelő.

Fenti rendelkezésekből kitűnik, hogy a német hatóságnak a terhelt magyarországi címére kellett volna kézbesítenie a határozatot, amennyiben pedig ez nem lett volna eredményes, akkor kézbesítés végett EU jogsegély keretében a magyar hatóságokat kellett volna megkeresnie. A vádlott az eljárás során tájékoztatta a bíróságot és Bajorország Ombudsmanját, hogy amennyiben Németországban a német jog alapján az őt ért méltánytalan és alapvető emberi jogait súlyosan sértő helyzet megfelelő rendezést nem nyer, úgy az ügyben a Német Állammal szemben kártérítési keresetet terjeszt elő az Emberi Jogok Európai Bíróságánál.

Jól látható, hogy a német hatóság egy alapvető eljárási jog – az anyanyelv használatának joga megvonásával – megtévesztette a külföldi állampolgárságú, németül nehezen beszélő terheltet, amikor vele olyan meghatalmazást íratott alá, amely szerint terhelt kézbesítési megbízottjává jelöli ki a vele szemben (!) intézkedő rendőrt. Látható, hogy a német nyomozó hatóság és a bíróság hogyan üresítette ki a vádlott eljárási jogait, egy egyszerű jogi technika – a nyilvánvalóan passzív és a terhelttel ellenérdekelt kézbesítési megbízott – alkalmazásával, hogyan akadályozta meg azt, hogy

a vádlott bármilyen módon védekezhesen. Az, hogy a vádlott mégis védekezett, méghozzá igen intenzíven, nem rajtuk múlt, sőt. Két jogorvoslatra és a bajor ombudsmanhoz fordulásra, illetve a tartományi bíróság hatályon kívül helyező végzésére volt szükség ahhoz, hogy a helyi bíróság hajlandó legyen egyáltalán az ügyet tárgyalásra kitűzni és az ellenvetést érdemben megvizsgálni.

A büntetőeljárás sajátosságai mellett érdekes lehet az ügy anyagi jogi megítélése is. A magyar állampolgárságú terhelt az általa vezetett kamionnal közlekedett az autópályán. Megelőzte őt egy német rendszámú Audi típusú személygépkocsi, amely, miután a kamiont megelőzte, rögtön visszatért a külső forgalmi sávba, miközben – feltehetően (a vádlott véleménye szerint nyilvánvalóan) „szórakozásból” lassított is, mindezt oly módon, hogy nem biztosított kellő követési távolságot a mögötte közlekedő kamionnak. Emiatt a kamionvezető vészfékezésre, illetve irányváltóztatásra kényszerült, majd – miután annak a forgalmi helyzetben akadályja nem volt – megkísérelte az elől haladó Audit megelőzni, amit az Audi vezető természetesen nem engedett: azonnal gyorsított. A jelenet többször is megismétlődött. Ezért, miután éppen ekkor értek oda egy autópálya melletti benzinkúthoz, a kamionvezető úgy határozott, hogy letér az autópályáról, ezzel kívánva elkerülni a további közlekedési konfliktust. Lassított, majd lehajtott az autópályáról, és a szervízúton közlekedve a benzinkút melletti parkoló felé tartott. Haladása során az itt megengedett 60 km/h helyett azonban még 69 km/h sebességgel közlekedett, és nem vitás az sem, hogy az autópályán történt incidens – melynek elszenvedője volt – miatt feldúlt lelki állapotban volt. Haladt az egyenes szervízúton, mely szervízút kétsávos és a baleset helyszínéig kb. 250 m hosszú egyenes vonalvezetésű, jól belátható út volt. A szervízút – a kamion haladási irányából nézve – jobb oldalán autóparkolók voltak, amelyek „fésűben” majdnem derékszögben helyezkedtek el a szervízúthoz képest. Egy ilyen parkolóból gurult ki a Mercedes terepjáró, amelynek vezetője nem adta meg az elsőbbséget a szervízúton, tehát védett úton közlekedő kamionnak. Emiatt a terepjáró eleje a nyerges szerelvény jobb oldali, második tengelyének ütközött annak ellenére, hogy vezetője hirtelen kormánymozdulattal a belső sávba tért és gyorsított (az ütközés pillanatában sebessége 73 km/h volt), ezzel az elvárhatónál is többet tett a baleset elkerülésére.²³ Ezt követően vészfékezéssel azonnal megállt. A balesetben személyi sérülés nem történt, azonban – miután az ún. „húzó” (meghajtott) kerék gyakorlatilag letépte a terepjáró elejét – a Mercedes terepjáróban a vezető állítása szerint mintegy 19.000,- euró kár keletkezett.

A vádlott az eljárásban végig arra hivatkozott, hogy a gyorsajtást elismeri, így felelősnek vallotta magát gyorsajtás szabálysértésében, azonban tagadta, hogy bűncselekményt követett volna el. Az autópályán sem veszélyeztette mások életét, testi épségét a közlekedésével, sőt éppen ellenkezőleg, az ő sérelmére követett el az autópályán az Audi vezetője közúti veszélyeztetést, és éppen a további konfliktus elkerülése végett tért le az autópályáról. Végig egyenes, jól belátható védett úton haladt, a Mercedes vezetőjének elsőbbséget kellett volna adnia a számára. A baleset azért következett be, mert a Mercedes vezetője figyelmetlenül, az elindulás illetve elsőbbségadás szabályait megszegve vezetett – és a kamion jobb első utasa szerint –, az autóban hátrafelé, a hátsó utasok irányába tekintett – valószínűleg beszélgetett – és közben előre gurult. Így a Mercedes terepjáró vezetője neki felróható okból nem észlelte a kamiont, és emiatt a kamion oldalának ütközött. A vádlott a balesetet nem tudta már elkerülni, a terepjáró féktávolságon belül volt, semmilyen módon, még az egyébként általa tizedmásodpercek alatt végrehajtott hirtelen sávváltással és gyorsítással sem tudta megakadályozni azt, hogy a terepjáró a kamion jobb oldalának ütközzön.

Az ügy érdemi, anyagi jogi részét összefoglalva tehát arra vonható le következtetés, hogy a terhelt vált – közúti veszélyeztetés – bűncselekmény áldozatává a német autópályán, és azért, hogy a súlyosabb következményt, a balesetet elkerülje, az autópályáról letért, amikor egy figyelmetlen autós a terheltnek, mint védett útvonalon haladónak járó elsőbbséget nem adta meg, és a terhelt által vezetett járműnek ütközött. A terhelt egy 2,5 méter széles, 4 méter magas piros színű, vagyis a méretei, színe alapján jól érzékelhető járművel közlekedett egy 250 m hosszú nyílegyenes, kétsávos úton, enyhe gyorsajtással. A gyorsajtásának azonban a baleset bekövetkezése szempontjából nincs jelentősége, miután a gyorsajtás nem volt jelentős, a kamion nem „robbant be a látótérbe”, így nem tévesztette meg az elsőbbségadásra jogosult kamionvezető az elsőbbségadásra kötelezett, parkolóból elinduló terepjáró vezetőjét az elsőbbségadás körülményei tekintetében. Tehát a terepjáró-vezetőnek körültekintő közlekedés mellett – ha az útra behaladást megelőzően előre és oldalra nézett volna és nem hátra – észlelnie kellett volna a kamiont, és számára elsőbbséget kellett volna adnia. A büntetőparancsban a bíróság azonban azt állapította meg, hogy a vádlott a felelőtlen közlekedésével az autópályán veszélyeztette az Audi vezetőjének életét, testi épségét, majd a benzinkút melletti szervízúton egy személyautót figyelmenlenségéből letarolt (!), amivel a személygépkocsi utasainak életét, testi épségét közvetlen veszélynek tette ki. Az eljárás megszüntető

végzésében a bíróság azonban már a vádlott által előadott tényállást állapította meg.²⁴

A vádlott részéről az ártatlanságában való mély meggyőződés és határozott jogi fellépés volt szükséges ahhoz, hogy annak ellenére tudjon védekezni és küzdeni az igazáért, hogy közben a hatékony jogorvoslattól megfosztották. Kizárólag ennek a határozott fellépésnek volt köszönhető, hogy vádlottat végül csak azért a szabálysértésért vonták felelősségre, amit tényleg el is követett.

Tekintettel arra, hogy egy egyszerű típusügyről és nyilvánvalóan széles körben elterjedt hatósági rutinról, bevett gyakorlat alkalmazásáról volt szó, nem gondolom, hogy egy kivételes esetről beszéljünk.²⁵ Németországban általános gyakorlat büntetőparancsos eljárásban elbírálni enyhe súlyú büntetőügyeket. Amennyiben pedig a terhelte külföldi állampolgár, és Németországban lakó, vagy tartózkodási hellyel nem rendelkezik, németországi meghatalmazottja nincs, úgy a kézbesítések egyszerűsítése végett általános gyakorlat német kézbesítési megbízottat kijelölni.²⁶ Ez oly módon történik, hogy a külföldi terhelttel aláíratnak egy német nyelvű – általa nem feltétlenül értett – meghatalmazást, miszerint az ügyben vele szemben intézkedő rendőrt meghatalmazza a terheltnak szóló iratok, határozatok átvételére. Így lehet biztosítani az eljárás gyorsítását, és azt, hogy az ügy első fokon tárgyalás nélkül elintézhető legyen. Mindennek az ára az alkotmányos büntetőeljárás jogok teljes vagy részleges kiürítése. Nem nehéz belátni, hogy ennek milyen súlyos következményei lehetnek. Az átgondolatlan, kapkodó jogalkotás párosult a felületes, igénytelen jogalkalmazással, melynek a következményei beláthatatlanok. Ezért amikor arról beszélünk, hogy külföldön milyen praktikus eljárás-gyorsítási szabályok és intézmények vannak, nem ártana végiggondolni azt sem, hogy az eljárás-gyorsítási módszerek átvétele mellett beszélhetnénk-e még tisztességes eljárásról.

Felhasznált irodalom

Herke Csongor: A német és az angol büntetőeljárás alapintézményei. Egyetemi jegyzet. Pécs 2011

Tóth Mihály (szerk.): Büntető eljárásjog. HVG Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2003

Jakucs Tamás (szerk.): A Büntetőeljárás Törvény Magyarazata. KJK Kerszöv Kiadó Kft., Budapest 2003

Megmagyarazzuk a bíróságokat. OIT kiadvány, Budapest 2010

www.Gesetze-im-internet.destpo

Fésű Gizella: Német sajátosságok a kézbesítési szabályok területén. www.das.hu 2010. 03. 12. sz.

Hamburger Morgenpost, 2011. február 10. sz., április 15. sz., április 16. sz., április 17. sz., április 18. sz., április 19. sz., április 20. sz., április 21. sz., április 25. sz.)

Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2011. április 27. sz.

Bild, 2009. június 18. sz.

Aus Wikipedia der freien Enzyklopädie. Maskenmann, Anders Behring Breivik

Spiegel, 2005. január 9. sz., 2011. február 8. sz., április 19. sz., április 21. sz.

Sueddeutsche.de, 2011. április 19. sz.

Jegyzetek

¹ Az más kérdés, hogy a statisztika mást mutat, hiszen a mutatók szerint a perek 80%-a egy éven belül jogerősen befejeződik. Ld. Megmagyarazzuk a bíróságokat. OIT Kiadvány Budapest 2010

² Alig kilenc évvel a Büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény hatálybalépése óta.

³ „Az Országos Bírósági Hivatal (OBH) és a Kúria közös szervezésében tartott csütörtöki budapesti konferencián kiemelték: a számtalanszor módosított perrendtartás szemléleti megújítására és az új büntető törvénykönyvben (Btk.) elért kodifikációs színvonal megjelenítésére van szükség a büntető-eljárás-jogban is. Új büntetőeljárás törvényre (Be.) van szükség a Kúria elnökhelyettese szerint. Kónya István az Országos Bírósági Hivatal (OBH) és a Kúria közös szervezésében tartott csütörtöki budapesti konferencián kiemelte: a számtalanszor módosított perrendtartás szemléleti megújítására és az új büntető törvénykönyvben (Btk.) elért kodifikációs színvonal megjelenítésére van szükség a büntetőeljárás-jogban is.” A cikk címe: Kétnapos konferenciát rendezett az OBH és a Kúria a büntetőeljárások gyorsításáról (forrás: www.mabie.hu).

⁴ Kétnapos konferenciát rendezett az OBH és a Kúria a büntetőeljárások gyorsításáról (forrás: www.mabie.hu).

⁵ A per részleteit a távolság, a nyelvi akadályok és a konkrét igazságügyi kapcsolat hiányában csak a tömegtájékoztatóból ismerhetjük, amit kellő fenntartással kell kezelnünk. A nem feltétlenül hiteles, de mégis irányadó wikipédia internetes forrás szerint Anders Behring Breivik 77 embert ölt meg. 2011 július 22-én vették őrizetbe. Tárgyalása 2012 április 16-án kezdődött, és 2012. augusztus 24-én hoztak ítéletet.

⁶ Magyarországon a szakértői vizsgálatok elvégzése, a szakvélemények elkészítése is komoly terhelést okozott volna. Az igazságügyi orvosszakértői vizsgálatok (több tucat áldozat boncolása, véleménykészítés), elmeorvosi vizsgálat, a nyomszakértői vizsgálatok, a fegyver- és bombaszakértői vizsgálat stb. jelentős időt igényelt volna.

⁷ Láng László legfőbb ügyészségi osztályvezető ügyész előadásából. Kétnapos konferenciát rendezett az OBH és a Kúria a büntetőeljárások gyorsításáról. (forrás: www.mabie.hu).

⁸ A bíróság ítélete szerint az életfogytig tartó szabadságvesztés 15 évig tarthat, ezt követően a vádlottat biztonsági okból pszichiátriai megfigyelés alá helyezhetik.

⁹ Az elkövető kifejezetten gátlástalanul és vakmerő módon iskolai táborokban, kollégiumokban nyaraló, megszálló gyermekek lakóhelyeül szolgáló épületek folyosóira, szobáiba ment be, és onnan vitte magával az éjszaka leple alatt a 7-14 év közötti gyermekeket. A gyermekek holttestét általában hetekkel később találták meg. A bűncselekmények szexuális indítékúak voltak.

¹⁰ 1992 március 3-tól – az első bűncselekmény elkövetésének napjától – Martin N. 2011 április 15-én történt őrizetbe vételéig tartott a bűncselekmény-sorozat.

¹¹ A vádlottat nem az összes a nyomozó hatóság által a számlájára írt élet és nemi erkölcs elleni bűncselekmény miatt ítélték el. A vádlott 3 emberölés büntettét, és mintegy tucatnyi szemérem elleni erőszak büntettét ismerte el, ezért ítélték életfogytig tartó szabadságvesztésre.

¹² Az ügyben született határozatok, megkeresések, vádlotti beadványok, a vádlott által készített fényképfelvételek és helyszínrajz, a vádlott mellett tanúskodó személy írásbeli tanúvallomása álltak rendelkezésemre, továbbá hallgatóként részt vettem a tárgyaláson is Németországban. Minden, az ügy azonosítására alkalmas adatot a személyhez fűződő jogok megóvása végett mellőztem.

¹³ A kamion vezetője rosszul, legfeljebb alapfokon beszélt németül, elmondása szerint a fentieket hosszú vitatkozás, beszélgetés alatt volt csak képes megérteni.

¹⁴ A német büntető-eljárásjog szerint az ellenvetésnek, mint büntetőparancs elleni jogorvoslati nyilatkozatnak 14 napos határidőn belül a bírósághoz be is kell érkeznie, vagyis elkésletnek tekintendő a jogorvoslati nyilatkozat, ha azt a határidő utolsó napján postára adják. További érdekessége a szabályozásnak, hogy az ellenvetést csak német nyelven fogadja be a bíróság.

¹⁵ A Strafprozessordnung, azaz a német Büntetőeljárás törvény rövidítése.

¹⁶ Strafgesetzbuch, a német Büntető törvénykönyv.

¹⁷ Herke Csongor: A német és az angol büntetőeljárás alapintézményei. Egyetemi jegyzet. Pécs 2011. 113. o.

¹⁸ Herke Csongor: A német és az angol büntetőeljárás alapintézményei. Egyetemi jegyzet. Pécs 2011. 113-114. o.

¹⁹ Tehát nincs súlyosítási tilalom, a büntetőparancsban meghatározott szankció neménél, mértékénél súlyosabb is kiszabható.

²⁰ Herke Csongor: A német és az angol büntetőeljárás alapintézményei. Egyetemi jegyzet. Pécs 2011. 114. o.

²¹ A bűnösségre is kiterjedő beismerés nélkül ugyanis nem érhető el a tárgyalásmellőzőes eljárásban a büntetés célja, a speciális prevenció. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy a bírósági tárgyalás önmagában visszatartó hatású lehet, ha viszont a terhelt a bűnösségét beismeri, akkor a tárgyalásra emiatt nincs szükség, de amiatt sem, mert a bizonyítékok rendelkezésre állnak és meggyőző erejűek.

²² Bár az kérdéses, hogy a kézbesítési megbízott jogállása jogorvoslati nyilatkozat bejelentésére is kiterjed-e a német jog alapján. Ha a válasz nemleges, úgy különösen fontos lett volna, hogy a képviselt felet a megbízott a jogorvoslati határidőn belül tájékoztassa.

²³ A forgalomban résztvevő partnereket bármely okból hirtelen irányváltoztatásra, vészfékezésre kényszeríteni tilos.

²⁴ Az Audi vezetőjét a bíróság meg sem idézte, sőt a történeti tényállásnak az Audis veszélyeztetésével kapcsolatos részét már a tárgyalás elején mellőzte, miután az Audi vezetője írásban bejelentette, hogy az ügyből semmire sem emlékszik. Annak ellenére „nem emlékezett”, hogy a rendőrségen még megtette a vádlottat terhelő tanúvallomását.

²⁵ Hogy mennyire így van, azt mi sem mutatja jobban, hogy a hivatásos gépkocsivezetők internetes fórumain, illetve jogvédelemmel foglalkozó szervezeteknél ez a kérdéskör gyakori téma. „Gyakran éri kellemetlen meglepetés ügyfeleinket, akik valamilyen német hatóságtól kapnak hivatalos küldeményt. Előfordulhat ugyanis, hogy a küldemény esetén egy határozatról van szó, amellyel szemben jogorvoslattal élnének, erre azonban már nincs lehetőség, mert a jogorvoslati határidő már akkor lejárt, amikor ügyfeleink a küldeményt átvették.” Ld. Fésü Gizella: Német sajátosságok a kézbesítési szabályok területén. www.das.hu 2010-03-12

²⁶ Ld. Fésü Gizella: Német sajátosságok a kézbesítési szabályok területén. www.das.hu 2010-03-12

Ad hoc

Ádám Antal
professor emeritus

„Vörös Imre: Csoportkép Laokoóonnal. A magyar jog és az alkotmánybíráskodás vívódása az európai joggal”*

1. Vörös Imre akadémikus, volt alkotmánybíró hat fejezetre tagozódó monográfiájában az Európai Unió jellegét, az Unió és a tagállamok, illetve az Unió joga és a tagállamok joga közötti viszonyokat, valamint a magyar alkotmánybíráskodásnak az EU jogát érintő határozatait értékeli és az újabb változásokat, a fejlődési irányok reflexióit méltatja szakszerű rendszerezésben. A mű előnyös jellemzője a problémák határozott exponálása és az eddigi jogalkotás, valamint az alkotmánybírói és szakirodalmi válaszok értékelése Szerző véleményének, következtetéseinek világos megfogalmazásával és indokolásával. Eme vonások alátámasztására és főként az újszerű, szinte nélkülözhetetlen ismeretek és tanulságos elemzések illusztrálására a monográfia megállapításaiból a következőket emelem ki.

2. A magyar és idegen nyelvű összefoglalás, valamint az előszó és a „Tézisek” c. fennkölt hangételű kétoldali első fejezet után a „Néhány alkotmánybíráskodás esete az európai joggal” c. II. fejezetben a magyar, a cseh, a német és a francia alkotmánybíráskodás bizonyos döntéseit felidézve érzékelteti Szerző, hogy az említett alkotmányvédő testületek hogyan ítélték meg a két joganyag viszonyát, az uniós jog elsőbbségét, közvetlen alkalmazhatóságát, az uniós eredetű tagállami jogszabály alkotmányba ütközésének ügyét. A tagállamok alkotmánybírói jogokkal tartanak hatáskörük kiüresedésétől akkor, ha fenntartás nélkül elismerik az Európai Bíróságnak azt az álláspontját, hogy az uniós jog a tagállami alkotmányok felett áll, illetve az összhang megítélésére egyedül az Európai Bíróság hivatott.

2.1 Szerző a hazai alkotmánybírói döntések és szakirodalmi nézetek áttekintése alapján több markáns következtetést, ajánlást fogalmaz meg. Ezek közül ehelyütt különösen az alábbi megállapítások figyelembe vételét ajánlom. Az alapszerződéseknek a nemzetközi jog köréből való kivonása az AB je-

lentős megállapítása. Ezért ezek alkotmányossági vizsgálata nem az Alaptörvény Q) cikke, hanem B) és E) cikke alapján történhet. Azzal, hogy az uniós jog a magyar jog része azért nem lehet egyetérteni, mert az Alaptörvény E) cikke nem rendelkezik az uniós jog és a magyar jog viszonyáról. Az uniós jog alkalmazásának elsőbbségéből és közvetlen hatályából inkább az következik, hogy két párhuzamosan alkalmazandó normaösszességet kell tiszteletben tartanunk. Azzal a tétellel, amely szerint alapszerződés vagy annak módosítása nem lehet alkotmányossági vizsgálat tárgya, csak az ezeket kihirdető törvény, ugyancsak nem ért egyet Vörös Imre. Szerinte az AB számára elkerülhetetlen, hogy túllépjen ezen az erőltetett és ellentmondásos felfogáson. Ezt mellőzve ugyanis kizárólag az Európai Bíróságra hárul a vitát elbíráló hiteles állásfoglalás, és kizárta válik a magyar Alaptörvényhez viszonyítás alkotmánybírói lehetősége. Márpedig a hazai alkotmánybírói vizsgálatra nem csak alapszerződések, hanem másodlagos uniós jog esetében is – pl. jogalkotási hatáskör túllépésekor – szükség lehet. Azzal viszont egyetért Vörös Imre, hogy anyagi alkotmányértés nélkül nem állapítható meg alkotmányellenességet eredményező mulasztás.

Egyetértéssel fogadhatjuk azt a következtetést is, hogy az uniós jog elsőbbségének bizonyos feltételek fennállása esetén a közvetlen hatály, valamint az uniós integrációs jogpolitika céljainak és erőfeszítéseinek következtében a tagállami szuverenitás, jogállamiság és más alkotmányos követelmények tartalma és érvényesíthetősége fokozatosan változik. Ezért sem helyes, hogy a magyar AB elzárkózik az Európai Bírósággal folytatható dialógustól, az ún. előzetes kérdésfeltevés alkalmazásától. Az Alaptörvény csatlakozási-integrációs klauzulája megnyitotta az utat az uniós jog magyar bíróságok általi alkalmazása előtt. Ennek akceptálása elől az Alkotmánybírói bíróság sem lehet kivétel.

2.2 A cseh Alkotmánybírói bíróság az EU alapszerződéseknek a Lisszaboni Szerződéssel történt módosításáról szóló 2009 november 3-i határozatában előremutatónan fejtette ki a szuverenitás modern felfogásának két oldalát. Egyrészt ugyanis arra mutatott rá, hogy a cseh Alkotmány népszuverenitást kimondó rendelkezése az EU-hoz csatlakozással új értelmet kapott, amennyiben az már nem azonosítható az állam szuverenitásával, a tagállami szuverenitás nem kizárólagos közhatalmat, hanem a legitim kormány által gyakorolt hatáskörök összességét jelenti, amelyek közül bizonyos jogosultságokat saját elhatározásával az állam át is engedhet. Az Alkotmánybírói bíróság elutasította az indítványokban megfogalmazott azt a kifogást, amely szerint az EU a Lisszaboni Szerződéssel szövetségi állammá vált

* HVG-ORAC, Budapest 2012. 127 o.

volna, hiszen *nincs hatáskör megállapítására irányuló hatásköre*, jogköreinek gyakorlását pedig a szubszidiaritás elve jelentős arányban korlátozza. A testület ultima ratio-ként fenntartotta magának a jogot, hogy esetleges uniós hatáskörtúllépés gyanúja esetén vizsgálja azt a kérdést, hogy adott hatáskörgyakorlást „lefed-e a cseh Alkotmány 10/A. cikke”.

2.3 A monográfia 34-56 oldalán többszempontú részletes ismertetést olvashatunk a német Alkotmánybíróságnak a Lisszaboni Szerződéssel összefüggésben 2009 június 30-án hozott terjedelmes ítéletéről. Ez a konzervatívnak minősíthető ítélet ugyanis kiterjedt és nagyrészt bíráló szakirodalmi értékelésben részesült Gert Nicolaysen, Martin Nettesheim, Ulrich Everling, Matthias Ruffert, Ernst-Joachim Mestmäker, Jörg Philipp Terchechte és mások részéről. Mestmäker szerint az ítélet nemcsak a Szövetségi Köztársaságra, hanem az EU tagállamaira vonatkozóan is megállapítja, hogy az EU a szuverenitásukat megőrző tagállamok olyan rendje, amelynek alapvető kérdéseit kizárólag a tagállamok határozhatják meg, mivel az EU demokratikus legitimitációjának alanyai a tagállamok népei. Az ítélet a jövőre nézve is olyan meghatározó jellegű irányváltást hajtott végre, amely több szempontból kifogásolható. Az ítélet szerint az EU mint szuverén államok szövetsége (Staatenverbund) nemzetközi szerződés alapján gyakorol közhatalmat. Ez a *szerződéses unió* nem valósítható meg úgy, hogy a tagállamokban ne maradjon kellő tere a gazdasági, kulturális és szociális életviszonyok politikai alakításának. Vonatkozik ez a megállapítás azokra a politikai döntésekre is, amelyek kulturális, történelmi és nyelvi szempontból összefüggenek. Az Alkotmánybíróság fenntartja magának a jogot annak vizsgálatára, hogy az uniós szervek döntéseikben a szubszidiaritás elvét betartva gyakorolják-e a közhatalmat. Az Alkotmánybíróság arra is jogot formál, hogy ellenőrizze, nem sérül-e a GG önazonosságának érinthetetlen tartalmát képző „magja”. Ebben a vonatkozásban a testület figyelembe veszi a GG 23. cikkét, valamint a 79. cikk (3) bekezdését, amely tiltja a GG 1-20. cikkeibe foglalt alapelvek módosítását. Ez ugyanis az ún. *örökkévalósági klauzula* (Ewigkeitsklausel). Azt is említi az ítélet, hogy az Alkotmánybíróság ellenőrzési vizsgálatának jogalapja a GG európai integráció iránti elkötelezettsége.

A kritikai észrevételek közül még a következőkre utalok. Az Unió már olyan közös értékeken nyugszik, mint EUSz. 2. cikkében felsorolt *igazságosság, szolidaritás, pluralizmus és a diszkrimináció tilalma*. A négy alapszabadságon nyugvó jogrend bővíti a nemzeti piacok egységes belső piaccá alakulását, és a munkamegosztás révén javítja a tagállami polgárok jólétét. Az Európai Bíróság *kötelező jogfejlesztő gyakorlata* is hozzájárul az uniós jog állandó változásához.

Az EU már nem a tagállamok egyszerű összessége vagy kiegészítője, hanem az átruházott hatáskör-csoportokban megjelenve kölcsönös egymásra utaltságban érvényesül. A szuverén állami törvényhozó már a múlté. Felerősödött az európai államválasztás folyamata, amellyel párhuzamosan csökken a nemzeti államszervezet integritása és szerepe. Nicolaysen figyelmet érdemlő megállapítása szerint már nem a tagállamok a szerződések urai, hanem a *szerződések konstituálják a jog uralmát a létrejött közösségben, amelyben a tagállamok alá vannak vetve a szerződéseknek*. Korszakunkban a német állam EU-ba tagozódása Allgemeingut-nak, „közjónak” minősül, ezért az autarkiaira visszavágyó önálló független nemzetállam eszméje túlhaladott. Az Alkotmánybíróság döntésének és német jogtudományi kritikus értékelésének áttekintése alapján Vörös Imre azt is megállapítja, hogy „a kibontakozott euró válság és az arra adott válaszként kidolgozott hatós jogszabálycsomag, valamint a fiskális uniós szerződés azt bizonyítja, hogy a tagállami hatáskör-átruházás olyan fázisba jutott, amelyben korábban nem tapasztalt mértékben és tartalommal kerülnek át feladatok és hatáskörök az EU-ba”. A tagállamok ugyanis külön-külön már nem tudják ellátni a válságkezelés újszerű feladatait. Azt persze, hogy az EU milyen szerkezeti, hatásköri és működésrendi változásokon halad tovább, nem az alkotmánybíróságok, nem is a tudományos állásfoglalások, hanem a *demokratikusan legitimált politikai akaratképzés* döntheti el a körülményekhez igazodó korszerűséggel.

2.4 A viszonylag szerény szerepkörű francia Alkotmánytanács (Conseil Constitutionnel – CC) hatáskörében, az uniós jog és a francia jog viszonyának alakulásában jelentős változást eredményezett a 2009 december 10-én elfogadott organikus törvény (Otv.) az előzetes alkotmányossági kérdés, az ún. question prioritaire de constitutionnalité – QPC) intézményesítésével. Az Otv. lehetővé teszi, hogy a bíróság az Európai Bírósághoz fordulás előtt QPC-t intézhet a CC-hez jogszabálynak az alkotmányba, az uniós jogba és az alapszerződésbe ütközése ügyében. Megjegyzendő, hogy a QPC bevezetése mögött jogpolitikai aggodalmak húzódtak meg. Mivel a rendes bíróságok maguk is dönthetnek valamely jogszabály nemzetközi szerződésbe, így alapszerződésekbe ütközéséről, az előttük fekvő elbírálásra váró jogvita eldöntése érdekében nem fordulnak bírói előterjesztéssel a CC-hez. Így a gyakorlatban nem érvényesül az a feltevés, hogy a Francia Köztársaságban az Alkotmány áll a jogforrások hierarchia csúcsán. Annak érdekében, hogy ez a helyzet megváltozzon, az Otv. időbeli elsőbbséget ír elő az alkotmányossági vizsgálat tekintetében, amely időbenileg korlátozza az uniós jog érvényesülésének elsőbbségét. Ha a bíró

indokoltnak látja a QPC előterjesztését, továbbítja azt valamely felső bíróságnak, amely szoros határidővel dönt a CC-hez továbbításról. Bár a QPC az uniós jognak a francia jogrendben elfogadott elsőbbségét nem érinti, az alkotmánytanácsi eljárás nem akadályozza az uniós jog elsőbbségi alkalmazásának, mégis eljárásjogi konfliktus alakult ki. A QPC ugyanis azt jelenti, hogy legalábbis időbenileg az CC eljárás lezárultáig nem érvényesül az uniós jog közvetlen hatálya és elsőbbsége, mivel a per addig nem folytatódhat. A konfliktus valós voltára hamarosan fény derült. A CC tartalmilag értelmezve a QPC-t még továbbment: kizárta annak köréből az *irányelv átültetése* folytán elfogadott francia jogszabályt. Erre tehát a normakontroll nem terjed ki. Az Európai Bíróság értékelte és elismerte a CC által követett útkeresést. Maga is kompromisszumra törekedve hangsúlyozta, hogy az Európai Bíróság és a tagállami bíróságok közötti együttműködés rendszerében elengedhetetlen annak biztosítása, hogy bármely tagállam bírója szabadon fordulhasson az Európai Bírósághoz. A CC döntésére hivatkozva pedig megállapította: elegendő, ha a bírónak lehetősége van ideiglenes intézkedés meghozatalára. A Bíróság tehát elfogadja, hogy a per függőben van addig, ameddig a CC nem dönt. Ezzel a pragmatikus állásfoglalással a Bíróság megőrizte az uniós joggal összeegyeztethető jogértelmezés követelményét, és lehetővé tette az alkotmányossági eljárás lefolytatását is. A QPC vázolt sorsa tehát tanúsítja, hogy az ún. *együttműködő alkotmányosság* jegyében lehetőség nyílik az uniós jog és a tagállami jog követelményeinek egyidejű érvényre juttatására, a két jogrend érvényesülésének biztosítására.

3. Hasznos ismeretanyagot, izgalmas kérdésfeltevéseket és logikus következtetéseket olvashatunk a monográfia „Az európai uniós jog néhány területe – versenyjog, nemzetközi kollíziós magánjog, nemzetközi társasági jog, uniós polgárság” c. fejezetében. Az itt található megállapításokból és következtetésekből az alábbiakat emelem ki. Az EU gazdasági integrációként indult, amely célba vette az egyre kiteljesedő egységes belső piacot, az egységes pénzt és a kapcsolódó szervezeti, intézményi keretet. Az utóbbi körében az Európai Központi Bank létrehozatalát, a monetáris uniót, majd a szervezetek, normák, alkotmányi keretek átalakítását, amely a Lisszaboni Szerződéssel történt meg. Az EU tehát egyrészt gazdasági unió, másrészt politikai célokat is szolgáló közösség. A korábbi európai gazdasági szerződés (EKSz) helyébe az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSz) lépett. A belső piac olyan határok nélküli tér, amelyben megvalósul az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgása. Az EU emellett szolgálja a jogállamiság és az abból fakadó jogbiztonság követelményeit is. Ebben a térségben

a kollíziós szabályok egyeztetetősége alapvető szempont. A *jogválasztás szabadsága* az európai kollíziós kötelmi jog alapintézményévé vált. A kollíziós kötelmi jog azonban feltűnő inkonzisztenciát jelez. Ez azért aggályos, mert hazai nemzetközi magánjogi kódexünket háttérbe szorítva alkalmazási elsőbbséget igényel magának. Az Unió három kollíziós jogi rendelete mégis vívmánynak tekinthető, mivel jogegységesítő, jogbiztonságot növelő szerepet töltenek be. Nem tagadható azonban, hogy az konzisztencia hiánya szétzilálja a tagállami, így a magyar nemzetközi magánjog rendszerét is.

A nemzetközi kollíziós magánjogot egységesítő rendeletek nem a hagyományos konfliktusból: jogrendszerek kollíziójából indulnak ki, hanem a belső piac egységének, működőképességének biztosításából, a jogbiztonságnak az unión belüli előmozdításából, amelyek a személyek, vagyis az európai polgárok, valamint a vállalatok mobilitásának növekedésével függenek össze. Elsősorban ezek igénylik a kollíziós szabályok egyeztetetőségét, illetve a szabályozások egységesítését. A fogyasztóvédelem leválása a tisztességtelen verseny elleni joganyagról arra utal, hogy az agyonvédett fogyasztó ideája mögött valójában a belső piac működőképességének megóvása áll.

4. „Alkotmányjogi aspektusok – zavaros merengés az európai uniós jog mibenlétéről és rendszertani tagolásáról” c. fejezetben Szerző főleg a következő kérdésekre keresi a választ: 1) minek minősíthető az a hatalmas joganyag, amelyet uniós jognak nevezünk, 2) minek tekinthető az az államalakulat, amelynek keretében ez a szabálytömeg kialakult, 3) hogyan minősíthető az uniós jog és a magyar jog viszonya. Az EUSz és az EUMSz az Unió alkotmányos alapját tartalmazzák. Mivel az Unió nem állam, és nincs államalkotó nép sem, ennek az államközösségnek hagyományos értelemben vett „Alkotmánya” sem lehet. Az –Uniónak csak alapszerződesei vannak, amelyek *szerződéses alkotmánynak* tekinthetők. Az EU különös sajátossága abban áll, hogy nem „államalapításról” szól, hanem a tagállamok szuverenitásának derogálásáról. A gazdasági unió folyamatosan nőtt át politikai unióvá. Nyilvánvalóvá vált, hogy az egységes közös belső piac nem létezhet közös pénz nélkül. Az euro megalkotása pedig implikálta a közös monetáris politikát és annak jogintézményi konzekvenciáit.

Az Uniónak nem öncélja a négy alapszabadság legteljesebb biztosítása a belső piacon. A négy alapszabadság inkább eszköz, illetve attribútum. Az euro övezet 17 tagállamra korlátozottsága, az áru- és szolgáltatásmozgás korlátai, a schengeni övezet unión belüli határai is bizonyítják, hogy az egységes belső piac kiépítésében messzire jutottunk, de valódi egységes belső piachoz föderációra lenne szük-

ség. Az uniós jog két nagy csoportját az intézményi szervezeti jogi előírások, valamint az ún. anyagi jogi normák, így különösen a versenyjogi, a társasági jogi, a közbeszerzési jogi, a költségvetési jogi, a környezetvédelmi, a fogyasztóvédelmi, a büntetőjogi stb. előírások alkotják.

A négy alapszabadság az EU jogrendszerének kemény magját alkotja, amelynek jogi szabályozása, garantálása – a versenytől a közös kereskedelempolitikán keresztül az állami támogatások jogáig – messze túlmegegy a belső piac fenntartásán és védelmén. Az uniós versenyjog, közbeszerzési jog, társasági jog, nemzetközi kollíziós magánjog, az állami támogatások joga az *egységes belső piac fenntartásának és védelmének* különböző szempontjait önti jogi formába. mindebből az következik, hogy az európai magánjog, gazdasági jog vagy kereskedelmi jog kategóriájának használata eléggé problematikus.

Az EUMSZ 20. cikkén alapuló – a tagállami állampolgárságot kiegészítő, és nem helyettesítő – *uniós polgárság mellőzhetetlen feltétele, hogy az érintett személy valamely tagállam állampolgára legyen.* Az uniós polgár jogállását különösen a következő jogosultságok jellemzik: szabad mozgás az EU területén, aktív és passzív választójog, diplomáciai és konzuli védelem igényelhetősége bármely tagállam külföldi képviselőjétől, olyan petíciós jog, amelynek alapján az uniós polgár kérelemmel fordulhat az Európai Parlamenthez és az európai ombudsmanhoz.

5. A monográfia V. fejezete „Az uniós jogrend és a magyar jogrendszer viszonya” címet viseli, amelyben Szerző a korábbi fejezetekben közölt ismeretek elemző hasznosításával jelentős kérdésekre fogalmaz meg figyelmet érdemlő, lényeges következtetéseket. Ezek indító tétele szerint az állandóan változó végcélját tekintve *sui generis államközösség sajátos jogrendje* áramlik a magyar jogrendszerbe. Bár a magyar Alkotmánybíróság többször hangsúlyozta, hogy az uniós jog értelmezésére nincs hatásköre, ez azonban önellentmondás, mivel az uniós jog közvetlenül vagy átfórmálva része a magyar jogrendszernek. Az uniós jog elsőbbségéből fakadón – amelynek alapját az uniós csatlakozási szerződés, valamint az alapszerződések alkotják – a hazai bíróságok aggály nélkül alkalmazzák az uniós jogot. Lényeges probléma az Alkotmány/Alaptörvény és az uniós jog viszonyában éleződik ki, amelyet nem lehet azzal elintézni, hogy az Alkotmánybíróság uniós joggal, illetve magyar jogszabály uniós jogba ütközésével nem foglalkozik, hiszen a Lisszaboni Szerződést is érdemben vizsgálta és bírálta el az indítvány elutasításával. Szerző markáns megállapítása szerint az uniós jog nem része a magyar jogrendszernek, nem is áll sem felette, sem alatta, hanem – mintegy jó barát – mellette. Nem lehet azonban megfedkezni

arról, hogy amint a kollíziós magánjogban, az integrációs alkotmányokban is létezik egyfajta „kollíziós fenntartás”. Ezért többen úgy vélik, hogy a magyar Alkotmánybíróságnak is ki kell fejlesztenie bizonyos szuverenitás-védelmi tesztet, vagyis az ún. „*integrációs fenntartás*” elvét. Ez nem jelentené az „érinthetetlen mag” listaszerű felsorolását, inkább elvi lehetőséget nyitna az ún. ultra vires-aktusok felülvizsgálatára, vagy jogerős *uniós aktusokkal* szemben a magyar Alkotmánybírósághoz benyújtott *alkotmányjogi panaszok* elbírálására. Az ún. integrációs fenntartás tárgyköreinek terjedelme és megítélése főleg az EU mint *államalakulat* minőségétől függ, vagyis attól, hogy milyen arányban érvényesülnek működésében a *kormányközi és szupranacionális* elemek.

Annak meghatározására, hogy a magyar Alaptörvénynek mi legyen az uniós szempontból érthetetlen magja, már születtek ajánlások. Trócsányi László volt alkotmánybíró egyik párhuzamos indoklásában a választások rendjét, az Országgyűlés, a Kormány, valamint az igazságszolgáltatás szerepét és kapcsolatrendszerét jelölte meg ilyenekként. Az is nyilvánvaló, hogy ha a tagállamok nemzetközi szerződéssel olyan államalakulatot kívánnak létrehozni, amely már nem felel meg a tagállami alkotmányok felhatalmazó megállapításainak, az *utóbbiakat* kell továbbfejleszteni. Szerző szerint az *Alaptörvény E) cikke sem felel meg a magyar és az uniós jog fejlődő kölcsönhatásából eredő igényeknek.* A magyar Alkotmánybíróságnak pedig ki kell alakítania az alkotmányosság *uniós együttműködési* követelményeit. Ennek keretében indokolt esetben az Alkotmánybíróság is igényelhetné az uniós jog kötelező értelmezését az Európai Bíróságtól. Feltételezhető, hogy az Alaptörvény E) cikke, amely a hatáskörgyakorlás átruházását legitimálja, módosulhat a jogbiztonság vagy a visszaható hatály megítélésében. A védett jogviszony ezáltal nem kerülne ki az alkotmányosság követelménye alól, hanem az uniós jog is befolyásolná az alkotmányossági mértékeket. A könyv e fejezetének jelentős következtetése szerint: az uniós jognak a magyar jogrendszerhez fűződő viszonyát megállapító és azt alkalmazandó jogként rögzítő *integrációs klauzula* lényegesen megkönnyítené az Alkotmánybíróság helyzetét.

6. A recenzeált mű „Kitekintés” c. VI., vagyis záró fejezete leplezetlenül vázolja az EU egyre inkább intézményesedő és szigorúbb *gazdaságpolitikájának* szabályozási, szervezési és szankcionáló eszközeit illetve megnyilvánulásait, amelyek a 2008 óta tartó gazdasági, pénzügyi és főleg államadóssági válság enyhítésére, illetve mélyülésének megelőzésére, vagy korlátozására irányulnak. Már az EK-Szerződés is tartalmazott a gazdaságpolitikai koordinációról rendelkezéseket. A Lisszaboni Szerződés által bevezetett

módosítások pedig arra irányulnak, hogy erősítsék a Bizottság hatáskörét a tagállamok gazdaságpolitikája és a túlzott deficit tekintetében. Az EUMSZ pedig feljogosítja a Bizottságot, hogy megelőző intézkedésként figyelmeztesse azt a tagállamot, amelynek gazdaságpolitikája veszélyeztetheti a gazdasági és monetáris unió megfelelő működését. Hasonló preventív lehetőség van a Bizottságnak akkor is, ha valamely tagállamban túlzott hiány áll fenn, vagy következhet be. A gazdasági és a monetáris integráció szorosan összefügg egymással. A KBER-nek ugyanis tagja minden tagállam központi nagy bankja. Így minden tagállam közreműködik az Unió árstabilitást célzó pénzügypolitikájának alakításában és megvalósulásában.

Az EU tagállamai 2011-ben jutottak el annak felismeréséhez, hogy konkrét reformértékű lépéseket kell tenni a már megfogalmazott államháztartási koncepció tartalommal megtöltésére, és ehhez a jogi eszközöket is bővíteni kell. A közgazdasági eszköztár gyarapítását jelzi a 2012-ben létesült és működését megkezdő *Európai Stabilitási Mechanizmus* (ESM), a jogi eszköztár gazdagítását pedig az ún. *hatos jogszabálysomag* (six pack) és a fiskális egyezmény szolgálja. Ezek a változások a Gazdasági Monetáris Unió (GMU) helyzetét is lényegesen megváltoztatták. Az öt rendeletből és egy irányelvből összetevődő „hatos jogszabálysomag” célja a tagállamok államháztartási fegyelmének és az államháztartás makroökonómiai tervezése feletti uniós felügyelet erősítése, amelyhez szigorú szankciók alkalmazásának bevezetése kapcsolódik. A „fiskális egyezmény” – némi egyszerűsítéssel – rendeletbe nem foglalható, de ugyancsak az államadósság és a költségvetési hiány „elszaladásának” akadályozását célzó adósságféknek a nemzeti jogrendbe lehetőleg *alkotmány szintű* beépítését, valamint a túlzott deficiteljárás hatékonyságának – az eljárás egyszerűsítésével történő – növelését célozza.

„A gazdaságpolitikai koordinációra vonatkozó európai szemeszter” névvel illetett szabályozásnak az a rendeltetése, hogy a tagállamok államháztartási politikáira vonatkozó uniós intézkedési lehetőségeket a *preventív* oldalon erősítsék. Ennek keretében a Tanács irányelveket fogalmaz meg, amelyeket a tagállamok költségvetéseik előkészítésének stádiumában, államháztartási döntéseik meghozatala előtt kötelesek figyelembe venni. A tagállami pénzügyi tervezést emellett középtávú – hároméves – időtartamra kell elkészíteni. Az új intézmény tehát a tagállami gazdaság- és pénzügyi politika tekintetében megelőző tájékozódást és közreműködést tesz lehetővé.

A túlzott *egyensúlyhiány* kialakulását két új eljárás kívánja megelőzni. Az ún. *excessive imbalance procedure* keretében olyan makroökonómiai és

makro-pénzügypolitikai jelzőrendszert dolgoznak ki, amely képes előre jelezni az egyensúlytalanság kialakulásának veszélyét. A Bizottság szükség esetén értesíti a Tanácsot, az Európai Parlamentet és az euro zóna tagországait. A Tanács a Bizottság jelentése alapján ajánlásokat tehet. Az azokat figyelmen kívül hagyó tagállammal szemben pedig szankcióként kamatozó pénzügyi letét elrendelése, vagy évente fizetendő bírság kiszabása is lehetséges. Irányelvi szinten rögzítették a tagállamoknak azt a kötelezettségét is, hogy éves pénzügyi tervezési folyamataikat középtávú, minimum hároméves perspektívába állítsák. A tagállami államháztartás tervezésével szemben is több elvárást fogalmaz meg az irányelv.

Szankciók alkalmazását az ún. repressziós szakaszban két új szabály szigorítja az államháztartási fegyelem javítása érdekében. Az egyik a középtávú államháztartási célok követésének ellenőrzésére és a célok be nem tartásának szankcionálására irányul. Nagyobb jelentőséget kapott az államadósság nagysága. Mivel ez a tényező a költségvetési hiány csökkentésének lehetőségét is szűkíti, megengedett ezen a címen *túlzott deficiteljárás* indítása már azt megelőzően, hogy a túlzott deficitnek az említett referenciaértékekhez mért fennállásáról határozat születne. Ez korábban nem volt lehetséges. Különösen az euro zóna tagállamaival szemben szigorodnak a szankcionálás lehetőségei.

A *fiskális egyezmény* megkötésére nemzetközi szerződés révén került sor. Az egyezmény előírja az ún. *adósságféknek* a tagállami jogrendekbe – lehetőleg alkotmányi szintű – beiktatását. A tagállamoknak államháztartásukat úgy kell egyensúlyozniuk, hogy lehetőleg szufficitessé váljanak. Az egyezmény tagállamai kötelezik magukat arra, hogy sem a fentiek, sem az EUMSZ-ben megállapított referenciaértékek követése ne maradjon írott malaszt. Ezeket a szabályokat a megsértésük esetén alkalmazható szankciók meghatározásával a tagállamok inkorporálják nemzeti jogrendjükbe. Garanciális jelentősége van annak, hogy a fiskális egyezménynek átültetését a tagállami jogrendbe az *Európai Bíróság* ellenőrzi. Bármely tagállam fordulhat a Bírósághoz a jogsértéssel gyanúsítással szemben. Ha a Bíróság megállapítja a jogsértést, kötelezi a tagállamot a megfelelő intézkedések megtételére. Az ítéletet nem teljesítő tagállam ugyancsak perelhető az Európai Bíróság előtt. A Bíróság szankciót szabhat ki. Az Európai Stabilitási Mechanizmus keretében kialakult *szolidáris közösség* tehát egyaránt hivatott előmozdítani a tagállamok egymás iránti szolidaritását és ellensúlyozását. A vázolt törekvések eredményességét nem ismerhetjük, de kedvező kimenetelét remélhetjük. Ennek megalapozásához nélkülözhetetlen ismereteket nyújt Vörös Imre bemutatott műve.

Csoknya Tünde Éva
tanársegéd

„Pókecz Kovács Attila: A szerződéstől való elállás az adásvétel mellékegyezményeinél a római jogban és továbbélése során”*

Pókecz Kovács Attila monográfiája az elállás jogintézménye antik római jogi előzményeinek példamutató dogmatikai feltárása és a későbbi jogfejlődés történetének bemutatása által mind a jogtudomány, mind a gyakorló jogászok számára hasznos olvashatóságot bizonyul. Az értekezés célja az elállás jogintézmények vizsgálata a római adásvételi szerződés (*emptio venditio*) azon tényállásai esetén, amikor ez a jogosultság a két fél megállapodásának eredményeképpen került be az eladó vagy a vevő jogosítványai közé. Bár a római jogban nem találkozunk a modern jogokban megjelenő, a szerződés nemteljesítése miatti általános elállás lehetőségével, ez azonban nem jelenti azt, hogy az antik Rómában ismeretlen lett volna az egyik fél egyoldalú nyilatkozatával megvalósuló, a szerződés létrejöttének időpontjára visszaható hatályú megszüntetés, mindezt az adásvétel mellékegyezményeinek (*pacta adiecta*) körébe illesztették be. Bár az elemzés terjedelmi korlátok miatt nem foghatja át az elállási jog gyakorlásának teljes körét sem a római jogban, sem a továbbfejlődés során, azonban a monográfiában szereplő, a romanista szakirodalomban előforduló ellentétes jogi nézetek ütköztetéséből eredő megállapítások által kirajzolódnak a mai joggyakorlatban is fontos szerepet játszó jogintézmény gyökerei. A monográfia a dogmatikai kérdéseken túl látni enged továbbá az áruforgalom kiszélesítésére, az eladó és vevő érdekeinek minél szélesebb körű kielégítésére irányuló igény által életre hívott *pacta adiecta* gazdasági vonatkozásait is.

Szerző a római adásvétel három, a szerződés egyoldalú megszüntetésének lehetőségét biztosító mellékegyezményének mélyreható vizsgálatát végzi el. Míg a *lex commissoria* és az *in diem addictio* az eladó, addig a *pactum displicentiae* a vevő számára biztosíthatta az elállási jog gyakorlását. A mű szerkezete jól tagolt, rendszerezett: előszóval és bevezetéssel kezdődik, majd a mellékegyezményeket taglaló, egymásra logikusan épülő négy fejezetet a magyar

és angol nyelvű zárókövetkeztetések, a forrásmutató, a szakirodalmi rövidítések és a felhasznált irodalom jegyzéke követi. A fejezetenként újrászámozott, Szerző elméleti szakmai felkészültségének magas szintjét tükröző gazdag, sokszínű bibliográfia és az összesen 640 lábjegyzet a téma teljes körű feldolgozására való törekvést, a vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalom alapos ismeretét mutatja. A műben szereplő, rendkívül széles palettát képviselő, egyben az elemzések útját is kijelölő, az olvashatóságot nagyban elősegítő elsődleges források külön mutató létrehozását indokolták, az ókori jogi és nem jogi, továbbá a középkori és a modern jogi kategóriákba való besorolás pedig tovább igyekszik könnyíteni az olvasó dolgát. Az elállási jog gyakorlását biztosító *pacta adiecta* körében az első két fejezet a *lex commissoria*, a harmadik az *in diem addictio*, a negyedik a *pactum displicentiae* intézményét tárgyalja. A szerző elsőként a római jogi forrásokban felmerülő dogmatikai problémákkal, majd a mellékegyezmények továbbélésének kérdésével foglalkozik, és mindegyik jogintézmény elemzése során kitér az alkalmazott feltétel felfüggesztő vagy felbontó jellegére is.

Ezt a metodikát követi Szerző az első fejezetben a római jogi *lex commissoria* konstrukciójának – amely a vevő vételárfizetésének teljes vagy részleges elmaradása esetén teszi lehetővé a szerződésnek a két fél megállapodása alapján történő elállás miatti megszüntetését – vizsgálata során is, amikor elsőként annak *condicio suspensiva*, illetve *condicio resolutive* jellegét állítja az elemzés fókuszába. Ezt követi a kötelmi jogi – e körben főként a gyümölcsök szedése és a veszélyviselés problematikája, valamint az igénybe vehető keresetek kérdése foglalkoztatta a szerzőket –, majd a dologi jogi hatások elemzése, melynél a sokoldalú felfogások útvesztőjéből a kivezető utat a felmerülő kérdések kellően részletes, jól áttekinthető szerkezetben, elsősorban a primér források középpontba állításával történő elemzése jelenti. A *lex commissoria* eredetének, formulájának, jogi természetének és céljának vizsgálata után Szerző a mellékegyezmény kötelmi jogi következményeit további alfejezetekben tárgyalja, kitér például az eladó választási jogának, a veszélyviselésnek, a gyümölcsök megszerzésének, a kártérítésnek, a foglaló adásával kötött adásvételnek és az igénybe vehető kereseteknek a kérdésére, vizsgálja továbbá az adásvétellel vegyes bérleti szerződés *lex commissoria*ival való kapcsolatát.

Tekintettel arra, hogy a római jog továbbélése során a jogtudósokat is leginkább a *lex commissoria* foglalkoztatta, indokolt annak külön fejezetbe foglalása. A második fejezet a glosszátorok, a kommentátorok és a humanista iskola jogtudósainak a *lex commissoria* körében felmerülő dogmatikai problémákról írt véle-

* PTE ÁJK, Pécs 2012. 279 o.

ményei ismertetésével kezdődik, melyek homlokterében a római jogi források elemzése, kommentálása és rendszerezése kapcsán a tulajdonjog átszállásának kérdésköre állt. A humanisták szerepének hangsúlyozását követően megismerhetjük a kanonisták által megfogalmazott, szerződéstől való feltételes elállás lehetőségének megteremtését biztosító alapelvet (*frangenti fidei fides non est servanda*, azaz a megszegett szó miatt az ígéretet nem kell tartani) és a kánonjogi gondolatot átvevő, azt a feltétel tanával kiegészítő természetjogi iskola nézeteit is. A fejezet a *pactum reservati domini* kialakulásán túl betekintést nyújt továbbá a római jogi *lex commissoria* francia és német jogban való továbbélésének kérdéseibe, megmutatja a nemzetközi magánjogban betöltött szerepét, a nemzetközi egyezményekre gyakorolt hatásait, továbbá értekezik a magyar magánjogban viszonylag későn megjelenő nemteljesítés miatti elállási jog szabályozásáról.

A harmadik fejezet az ugyancsak az eladó érdekeit szolgáló, a jobb vevővel megkötni kívánt új adásvételt biztosító *in diem addictio* mellékkikötése jogi konstrukcióját és az elsősorban gazdasági megfontolások által motivált létrehozásából fakadó nehézségeket tekinti át. A magasabb ár, illetve kedvezőbb körülmények elérésének lehetőségét nyitva hagyó és az eladatlan veszélyét kiküszöbölő szerződés előnyeit Szerző szerint méltatlanul mellőző modern törvénykönyvekről értekező rész kitér az áruforgalom fejlődését is elősegítő jogintézmény római jogászok által kidolgozott, többek között a magánárverések, versenytárgyalások szabályozásánál figyelembe vehető megoldásainak modern hasznosítási lehetőségeire is.

A próbára való vétel római jogi forrásait vizsgáló negyedik fejezetben mind a felfüggesztő, mind a felbontó feltételként megfogalmazott szerződési

záradékkal találkozhat az olvasó. A *condicio suspensiva* esetén a pozitív megfogalmazású, „amennyiben megtetszik” (*si placuerit*) kitétel szerepel, amelynél az adásvétel csak a jövőbeni esemény bekövetkeztekor (amikor a vevő majd kifejezi tetszését) lép hatályba a felek között, így addig a veszély sem száll át a vevőre, aki ennek következtében a próbára átadott áru hasznait sem élvezheti. Ezzel szemben a próbára történő vétel érintő források többségében a *condicio resolutive* sajátosságának tekinthető negatív megfogalmazást (*si displicuisset*) találjuk: ebben az esetben a perfektulódott adásvétel miatt a veszély és az előnyök vevőre való átszállását láthatjuk. A modern törvénykönyvek közül Szerző a francia és a magyar szabályozásban szereplő felfüggesztő feltételes alakzatot, valamint a római jogi hagyományokhoz legközelebb álló német jog konstrukcióit elemli, továbbá a próbaidőre a bírói gyakorlat által az egyes áruk sajátosságainak megfelelően, a vizsgált mellékegyezmény céljainak megvalósulásához szükséges módon eltérően megállapított határidőket is vizsgálja.

Bár az *in diem addictio* az osztrák ABGB kivételével korszakunk törvénykönyveiben nem él tovább, a mellékegyezmények vizsgálatának jelentőségét mégis igazolni látszik, hogy a *lex commissoria* intézményéből kialakult nemteljesítés miatti általános elállási jog és a próbára való vétel római jogi megoldásainak inspirációja – az egymástól különböző kodifikált szabályok megalkotásához vezető eltérő forrásértelmezés ellenére – az egyes nemzeti kódexekben megtalálható. A mű nemcsak tartalmas szellemi kaland lehetőségét ígéri, hanem segítséget is kíván nyújtani a mai jogi problémák komplex megértéséhez az adásvétel mellékegyezményeinek egységes római gyakorlata és a továbbélés során az elállás jogászai értelmezése következtében kialakuló változatos megoldások bemutatásával.

Greksza Veronika

PhD-hallgató

„Mohay Ágoston: Az Európai Parlament a Bíróság előtt”¹

Az Európai Parlament az Európai Unió egyetlen, uniós polgárok által közvetlenül választott képviselői intézményeként biztosítja a választópolgárok hatalomgyakorlásban való részvételét. Az Európai Unió intézményei közül a Parlament szerkezete és hatáskörei tekintetében mentek végbe a legmarkánsabb változások, mely fejlődési folyamathoz jelentős mértékben hozzájárult az Európai Bíróság joggyakorlata. Mohay Ágoston *„Az Európai Parlament a Bíróság előtt – Az Európai Unió Bírósága gyakorlatának hatása az Európai Parlament intézményi pozíciójára”* című műve feltáró jelleggel és a teljesség igényével bemutatja az Európai Bíróságnak illetve részben az Emberi Jogok Európai Bíróságának hatását az Európai Parlament perképeségére, összetételére, szervezetére és működésére, illetve hatásköreire. A szerző a vonatkozó esetjogot vizsgálva az Európai Unió Bíróságának az alapító szerződések kiterjesztő értelmezéséből fakadó jogfejlesztő tevékenységére mutat rá, és elemzi a két intézmény közötti kapcsolatot. Az Európai Parlament és az Európai Unió Bíróságának, mint az Európai Unió két intézményi rangú szervének ilyen szisztematikus elemzése a magyar nyelvű szakirodalomban egyedülálló, így a mű jelentősége annak hiánypótló természetében és következetesen gyakorlatias jellegében áll.

A mű a szerző PhD disszertációján alapul, melyet 2012 tavaszán védett meg a legmagasabb „summa cum laude” minősítéssel.² Mohay Ágoston 2008 óta a Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar Nemzetközi- és Európajogi Tanszék tanársegédjeként, majd 2012 óta adjunktusaként tevékenykedik. Aktívan oktat és publikál magyar, angol és német nyelven, belföldön és külföldön egyaránt.³ Főbb kutatási területei közé tartozik az Európai Parlament szervezeti és intézményi fejlődése, a nemzeti parlamentek uniós szerepvállalásának alakulása, az uniós polgárság, valamint az Európai Unió migrációs és menekültügyi szabályozási rendszere és politikája.⁴

Mohay Ágoston kismonográfiája következetesen felépített, szerkezetileg letisztult és áttekinthető. A bevezető fejezet után a Parlament perképeségének tisztázásával lefekteti a következő két tematikus

fejezet alapjait. Ezek középpontjában a luxemburgi bíróság esetjogának vizsgálata áll: a szerző egyenként részletesen és alaposan értékeli mindazokat az egymásra épülő bírói döntéseket, amelyekkel a luxemburgi testület a Parlament összetételét, szervezetét és működését valamint hatásköreit évtizedeken keresztül befolyásolta és alakította. A mű kerüli a felesleges és körülményes megfogalmazásokat. Letisztult nyelvezetének valamint konzekvens szakmai szóhasználatának köszönhetően olvasható, logikus munka. Az értekezés hipotézisei a tudományos kutatók és a gyakorló jogászok számára egyaránt világos tételeket fogalmaznak meg és végig nyomon követhetőek. Ez utóbbit erősíti a három tematikus fejezet mindegyikének végén elhelyezett összegző alfejezet, valamint a mű végén található konklúziókat tartalmazó összefoglalás. Az olvasónak érdemes a lábjegyzeteket is figyelemmel kísérnie, ugyanis a szerző véleménye egy-egy probléma kapcsán – sokszor közvetetten – a lábjegyzetknél is figyelemmel kísérhető⁵, valamint gyakran olyan a megértést könnyítő megjegyzéseket tartalmaznak, melyek egyébként törzsszövegben is megállnák a helyüket.⁶

Az a célkitűzés, melyet a szerző a hipotézisekben megfogalmaz, sikerrel megvalósul: meggyőzően az olvasó elé tárja az Unió Bíróságának a Parlament szerkezeti és működési sajátosságait feltáró érvrendszerét, azt az egyedülálló jogértelmező és nem ritkán jogfejlesztő tevékenységet, amellyel, a szerző véleménye szerint, a Bíróság az intézményi egyensúly elvét és a demokrácia elvét egyidejűleg kívánja garantálni. Ebben a folyamatban a Bíróság az alapító szerződések mindenkor szövegével szemben nagyobb jelentőséget tulajdonít e szerződések szellemének és rendszerének – Mohay Ágoston munkájának minden elemében külön hangsúlyt helyez ennek a feltevésnek az igazolására.

A mű a vizsgált probléma jelentőségét és a vizsgálódás módszerét tekintve egyaránt hiánypótló jellegű a magyar szakirodalomban. A szerző az Európai Bíróság és részben az Emberi Jogok Európai Bíróságának jogértelmező és jogfejlesztő tevékenységén keresztül vizsgálja az uniós intézményrendszer egyik legsajátosabb intézményének, az Európai Parlamentnek a viszontagságos fejlődését 1952-től⁷ napjainkig. A szerző témában való jártasságát jelzi az a tény is, hogy a vizsgálódás középpontjába állított problémát átfogó szemlélettel, komplex módon elemzi, és túllép az Európai Unió által szabott kereteken. A szerző pécsi gyökereinek megfelelően nem csak a luxemburgi esetjogot vizsgálja, hanem ahol az indokolt⁸ a strasbourgi vonatkozó gyakorlatot is göröcső alá veszi. A luxemburgi és a strasbourgi bíróság esetjogi viszonyrendszerének elemzése és gyakorlatának

párhuzamba állítása a pécsi nemzetközi jogi és uniós jogi kutatások egyik központi területe.⁹

A mű az Európai Bíróság jogfejlesztő tevékenységét az Európai Parlament összetételét és hatásköreit tekintve olyan részletességgel, de ugyanakkor átfogó jelleggel vizsgálja, hogy a mű a két intézmény közötti viszonyrendszerben elmélyedni kívánó kutatók számára megkerülhetetlen tudományos értekezéssé válhat. Túl ezen, igazodási pontként szolgálhat a magyar jogalkotók számára – nem utolsósorban a magyar parlamentarizmus szereplői számára azzal, hogy megmutatja az európai képviseleti rendszer lényegét, valódi célját, az egyedi nemzeti és a közös uniós polgári érdekeknek a szubszidiaritás elve mentén való működtetését abban a sajátos kontextusban, amit jelenleg az európai jogközösséget megtestesítő Európai Unió jelent.

Jegyzetek

¹ A mű teljes címe: „Az Európai Parlament a Bíróság előtt. Az Európai Unió Bírósága gyakorlatának hatása az Európai Parlament intézményi pozíciójára”. *STUDIA EUROPÆA* 2012 – *Jurisprudentia et Practica* 3, PTE ÁJK Európa Központ/Publikon Kft, Pécs 2012. 198 o. Sorozatszerkesztő: Szalayné Sándor Erzsébet. A kötetet lektorálta: Somssich Réka.

² Témavezető: Szalayné Sándor Erzsébet

³ Mohay Ágoston bővebb életrajzát ld. http://ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Oktatok/Mohay_Agoston/mohay_cv_2012_hu.pdf (Letöltve: 2013. február 2.)

⁴ Mohay Ágoston publikációs listáját ld. <https://vm.mtmt.hu/www/index.php?scid=21> (Letöltve: 2013. február 2.)

⁵ Ld. pl. a 200., 245., 346., 416., 452. vagy 759. lábjegyzetet

⁶ Ld. pl. a 41., 125., 252., 262., 302., 412. vagy az 541. lábjegyzetet

⁷ A szerző az Európai Parlament székhelyének és működési helyének tisztázását 1952-től kezdi.

⁸ Például az európai parlamenti választójog kapcsán.

⁹ Szerző témavezetője a koordinátora az említett tárgyú kutatásoknak Pécsen.

Mondovics Napsugár

PhD-hallgató

**„Herger Csabáné:
A megélt kor.
Egy 20. századi oral history
Ádám Antal és Rezsőházy Rudolf
életútja alapján”***

*„Nagyon lényeges,
hogy ne csak beszéljünk az értékekről,
hanem vallja meg az egyén
és a közösség is, hogy mit tart értékeknek.”¹*

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának jóvoltából jelent meg 2012 végén az a rendhagyó interjúkötet, amely két neves, pécsi kötődésű tudóssal készült beszélgetéseket tartalmaz tudományos pályájukról, életútjukról. A kötet egyben beszédes tükrö a 20. századnak is. *Ádám Antal* a pécsi jogi fakultás és *Rezsőházy Rudolf*, az Université Catholique de Louvain emeritált professzorai azt a kort elevenítik fel visszaemlékezéseikben, amelybe beleszülettek. A mű alcíme – *Egy 20. századi oral history* – erre utal, egyben meghatározva a kiválasztott módszert is. *Melleg Csilla* professzor asszony szakmai tanácsadóként támogatta a kiadvány létrejöttét.

A pécsi jogi kart, mint szellemi műhelyt mindig is jellemezte a tudományos művek, a szakirodalom gyarapítása, az itt oktatók gazdag, szerteágazó kutatási tevékenysége, illetve annak írásos közzététele tanulmányok, könyvek formájában. Ebben a kötetben ez a tradíció egy másik erőteljes helyi hagyománnyal párosul: a szerkesztő két nagy tekintélyű professzor életművének lényegi elemeit bemutatja be.

A kötet viszonylag rövid, rendhagyó előszavában *Herger Csabáné* a módszer, a kiválasztott interjúalanyok személye és a beszélgetések tárgya tekintetében ad eligazítást az olvasónak. Megtudjuk, miért választotta az oral history módszert a történelem megismerésének egyik lehetséges útjaként: differenciáltan kívánta láttatni vizsgálata tárgyát a két eltérő életút és látásmód segítségével. A 20. századot a Horthy-érával kezdődően mutatja be a két tudós professzor szemüvegén keresztül. Nem véletlen, hogy a Szerkesztő és az Olvasó is hálás a rendkívül személyes hangvételű visszaemlékezésekért. Az interjúkat *Herger Csabáné* 2012. május 30. és november 9. között rögzítette Pécsen.

* Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Pécs 2012. 109 o.

A feltett kérdések az interjúalanyok életútjához kapcsolódnak, mégis sikerül párhuzamosan láttatni a kiválasztott korszakot. Ez részben a szerkesztésnek köszönhető, mivel *Ádám Antal* és *Rezsőházy Rudolf* professzorok pályáját három jelentős szakaszra osztja a kötet, mely szakaszok személyes sorsuk és a történelmi események szempontjából is szerencsésen esnek egybe. A jogtörténész Szerkesztő tartalmilag ugyanarra koncentrált kérdéseivel: a Horthy-korszak, majd 1948-89 közötti évtizedek, s végül a rendszerátalakulás differenciált értelmezésére a legaktuálisabb témák felvonultatásával.

Elsőként *Ádám Antal* professzor szólal meg az *Óriási érték lett az élet* címet viselő részben. *Ádám Antal* megemlékezik a gyermekéveit meghatározó társadalmi, szellemi miliőről, az idegengyűlölet és a revizionizmus mindent átható légköréről. *János* halmi éveiről, a családi gazdálkodásról és a város magyar-zsidó lakóinak kölcsönös együttműködéséről vall, felelevenítve a helyi iparosok, kereskedők, értelmiségiek nevét, alakját, mindennapjait. Az antiszemitizmus megnyilvánulásait nem csak gazdasági okokkal magyarázza. Élettapasztalata szerint jogszabályokkal előírt, hatóságok által kényszerítő erővel végzett népi áramlatról volt szó, melynek 10 éves koráig, azaz 1940-ig saját környezetében nem tapasztalta a jeleit.

Ádám Antal a romantikus nacionalizmust – amely rendszerező, gyarapító, ösztönző – élesen elválasztja a kisszerű, irigy, féltékeny, konfliktusos nacionalizmustól. Előbbit az egészséges, korrekt versengéshez, a nemzeti eredmények felmutatásához szükségesnek, utóbbit hátrányosnak, szerencsétlennek tartja. Hasonló éleslátással értékeli a magyar alkotmánytörténet 1930-45 közötti szakaszát, kiemelve a mindenkor személyes felelősség kérdését mind az egyén, mind a közösség, a nemzet vezetőinek esetében. Ennek szellemében emlékezik meg *Molnár Kálmán* professzorról is, aki kortárs közjogászok között egyedülként emelte fel szavát a zsidó-törvények ellen.

A kötet következő interjúja az 1929-ben született *Rezsőházy Rudolf* gyermekévein, neveltetésén, majd emigrálásának izgalmas történetén keresztül enged bepillantást a korabeli társadalom szövetébe, működésébe *Hol van a hazám? I.* címmel. A honvédtiszt apa és nagybirtokos családból származó anya fiatalkori sorsának alakulása kiválóan alkalmas az I. világháborút követő etnikai és társadalmi mozgások illusztrálására. A Szerkesztő célzottan kérdez rá apja Horthy-hadseregbeli katonai szolgálatának lelkiismeretei dilemmájára is.

A magát mindvégig magyarnak valló, apai ágon német származású professzornak szembesülnie kellett a kor központi ideológiájával, az irredentizmussal.

Ezzel szemben ma is a patriotizmus, a hazaszeretet mellett foglal állást, holott a trianoni békekötéssel határon túlivá lett nagyszüleit és rokonsága egy részét csak kisiskolás korában ismerhette meg. Ádám professzorral egybehangzóan úgy emlékezik vissza, hogy ennek ellenére gyermekként sem felekezeti, sem nemzetiségi problémával nem találkozott. Barátsággal idézi fel zsidó osztálytársait, akiknek a piarista gimnázium falain belül nem kellett viselniük a sárga csillagot, de szót ejt korábbi proletár pajtásai nyilas mozgalomhoz csatlakozásáról is. Tapasztalata szerint félintellektuális milió, téves ideológiai feltevések és a közösséghez tartozás lehetősége vezetett a mozgalom létrejöttéhez. Horthynak – Ádám Antal professzorral egyetértésben – nem állítana köztéri szobrot.

A német megszállást követően filmbe illő módon menekítik ki Budapestről. Kalandos útja Ausztrián át Bajorországig vezet, ahonnan a háború végén hazatér édesanyja hívására. Érettségit szerez, demokratikus átalakulásban bízik, Kisgazda párti lapot szerkeszt, de 1948 végén az emigráció mellett dönt, és nem kevés hányattatás után belga vízummal érkezik Leuvenbe, ahol az Université Catholique de Louvain hallgatójaként, majd oktatójaként – hatgyermekes családjával – a tudománynak szenteli életét.

A fiatalok a legszörnyűbb körülmények közt is fiatalok – Ádám Antal ebben a fejezetben korán elsajátított önállóságáról, pályaválasztásáról és első mestereiről vall. Hosszan sorolja kiváló tanárait, akik szemléletmódjának alakulásában meghatározóak voltak. Beszél a szűkös egyetemi évekről, az akkori hallgatói mentalitásról illetve életvitelről, oktatói tevékenysége kezdeteiről és az '50-es évek erkölcsi dilemmáiról is, melyekkel hallgatóként majd oktatóként szembesült. Sorsa alakulásának meghatározó állomásaként emlékezik meg párválasztásáról, családalapításáról.

A fejezet párja ismét Rezsőházy Rudolfot szóltatja meg (*Hol van a hazám? II.*), ott folytatva élet-történetét, ahol annak elbeszélése félbeszakadt: Belgiumban. A belga oktatási rendszer jellegzetességét firtató kérdésre válaszolva kiemeli a vizsgáztatási rendszer változatlan szigorát, a tudományos karrier lehetséges útjait, az egyetemi képzésben hangsúlyos társadalomtudományi alapozást. A szociológus-történész professzor nem tér ki a „kényes” kérdés elől: hogyan látja a Belgiumban törvénnyel elismert homoszexuális házasságokat? Válasza konzervatív, de körültekintő: a házasság egy férfi és egy nő életre szóló közössége, amely elsőbbséget kell élvezzen a házasságon kívüli, az élettársi kapcsolatokkal, a nyitott házassággal szemben. A témában írt család-szociológiai tárgyú monográfiája² középpontjában az áll, hogyan válnak a párkapcsolatok nyilvános viták tárgyává, a társadalom hogyan reagál a családtól eltérő formációkra.

A kötet utolsó két interjúja terjedelmileg meghaladja az előzőeket, bár viszonylag rövidebb időszakot ölel fel 1990-től napjainkig. Nem véletlenül: korunk égető társadalmi és erkölcsi problémáival foglalkozik egyetemes értékeink meghatározása és európai értékeink változásai mentén. Ennek megfelelően háttérbe szorulnak az életrajzi elemek, a múlt idevágó eseményei, és a kérdések a jövő megalapozásáról, részben szakmai hagyatékuk, életbölcességük, részben közjogi intézményeink működésével kapcsolatos javaslatok átadásáról szólnak.

„*A sors különös kegye*” cím alatt Ádám Antal professzor két igen jelentős szerepéről vall, elsőként az 1990. évi IV. törvény és a köztársasági Alkotmány emberi és állampolgári alapjogokról szóló fejezetének előkészítési munkáiról, valamint ezzel szoros összefüggésben a vallásszabadság, a felekezetek közti kategorizálás és az egyházfinanszírozás kérdéséről. Másodszor volt alkotmánybíróként az alkotmányozás ideális formájáról, a magyar alkotmánybíráskodás sajátosságairól és az alkotmánybírói határozatok lehetséges jogorvoslatáról ad gazdag véleményt.

Ádám Antal tudományos közleményeinek nagy részét a dogmatikai igényű definíciók hiánya láttán a vallás és hit alapfogalmainak kimunkálására szentelte. A lelkiismereti- és vallásszabadságot az emberi jogok sorában az egyéni értékválasztás okán is kiemelkedőnek véli. Ennek állami elismerése a vallásszabadság közösségi gyakorlása, amely együtt jár az egyházak jogi definiálásával is. Az interjú ezért kitér a 2011. évi C. és a 2012. évi VII. törvény megszületésének körülményeire, az azt megelőző, Európában egyedülálló liberális szabályozás elveire is.

Az Alkotmánybíróság és -bíráskodás jellegzetességeiről értekezve informális jogorvoslati fórumként nevezi meg a „tudományosan megalapozott kritikát”, kívánatosnak tartja a törvényhozói és alkotmányozói hatalom különválasztását, kitér az AB hatáskörét érintő jogszabályi változások értékelésére. Alkotmánybírói munkájából a kamatadó alkotmányellenességének kimondását, a halálbüntetés eltörlését és a Táboryi Lelkészi Szolgálat alkotmányosságának elismerését emeli ki.

Az emberi jogok védelme területén kifejtett tevékenységét ma is rendületlenül végzi; az emberi és állampolgári jogok gyarapodását a fenntartható fejlődésnek és a társadalmi, gazdasági, szociális kohézióknak alárendelve látja. E jogok fejlesztésében és egymáshoz való viszonyában fontos kihívás a human biztonság megvalósítása, tartalmi összetevőinek szabályozása. Mindezt ugyanazzal a körültekintéssel, mérlegeléssel, holisztikus szemlélettel közelíti meg, amely szakmai/oktatói hagyatékának is kulcsa: a teljes egészre törekedve képviseli a jogtudományt,

más tudományágak, főleg a filozófia interdependenciáiban. Ezért gondolatait is azzal zárja, hogy közös és egyéni értékeink folyamatosan megújításra, tanulásra, kiigazításra szorulnak.

Az *európai értékek születése* fejezetcím Rezsőházy Rudolf 2012-ben megjelent monográfiájára utal,³ és a könyv eladási sikere kapcsán a tudományos érdeklődés okaira. A professzor elgondolkodtató kérdések sorával válaszol. Létezik-e európai közös identitás? Van-e közös európai kultúránk? Véleménye szerint Európa bajban van, az integráció részletkérdései viták sorát generálják, ezért lehet szükséges a kontinens történelmében megjelent, elterjedt és gyökeret vert értékek feltárása.

Rezsőházy Rudolf szerint ezek közt a zsidó-keresztény hagyaték megkérdőjelezhetetlen hatása. Mindenki által elfogadott európai értékek lettek az emberi méltóság, a felebaráti szeretet, a béke, az igazságosság, az egyetemesség és az egyenlőség, amelyek a rabszolgaság eltörlését, a filantrópiát, a szociális tanítást, a törvény előtti egyenlőséget eredményezték. Európai értékeink továbbélése azonban – függetlenül az újonnan megjelent értékek hatásaitól – csak akkor garantált, ha a „polgárok lelkiismeretébe van beágyazva”, és a társadalom önmaga talál vissza belső javítómechanizmusa révén a megfelelő kulturális normákhoz. A neoindividualizmussal szemben szabadságunk önkéntes

korlátozása vezethet tartalmas erkölcsi kapcsolatokhoz és a hagyományosan értelmezett családi élet megújításához is. Utóbbi hiteles képviselőjeként a kötetben szeretetteljesen és nagy megbecsüléssel szól feleségéről, hat felnőtt gyermeke népes családjáról.

A Recenzens olvasatában a kötet legfőbb erénye, hogy olyan megkerülhetetlen, mindannyiunkat érintő kérdéseket boncolgat, amelyek jelentősen megosztják a magyar társadalmat. Ilyenek a fiatalok külföldre vándorlása, az egyneműek házassága, az egyházfinanszírozás kérdése, európai értékeink felismerése és nyílt vállalása, a Horthy-korszak megítélése. A főcímbeli szójáték jelenti egyfelől az általuk megélt 20. századot, másfelől azt a hitelességet, amely munkásságuk, emberiségük, életútjuk által teszi aktuálissá krónikájukat. Ezért is érdemes figyelni rájuk.

Jegyzetek

¹ Idézet Ádám Antaltól, a kötet Óriási érték lett az élet c. fejezetből, 19. o.

² Les nouveaux enfants d'Adam et Eve. Les formes actuelles de couples et familles. (Ádám és Éva új gyermekei. A családok és a párkapcsolatok mai formái.) Academia, Louvain-la-Neuve 1991

³ Rudolf Rezsőházy: Emergence des valeurs communes aux Européens à travers l'histoire (Az európaiak közös értékeinek kialakulása a történelem folyamán) L'harmattan, Párizs 2012

Novák Barnabás
PhD-hallgató
PTE BTK

„Herke Csongor: A francia és az olasz büntetőeljárás alapintézményei”*

1. Herke Csongor fenti című egyetemi jegyzetként jelentős kézikönyvet vehetnek kezükbe a téma iránt érdeklődők, amely nem csupán az egyetemi joghallgatók, hanem a gyakorló szakfordítók és terminológusok számára is fontos segédkönyv lehet. A kötet a két nemzet büntetőeljárás alapintézményeinek bemutatásán túl komoly érdemeket mutat fel a büntetőjog terminológiai harmonizációjának területén is.

A jegyzet szerkezete tíz, mélyen átgondolt, és logikusan felépített fejezetből áll: a francia és az olasz büntetőeljárás *alapvető rendelkezéseitől* (I. fejezet) a *bizonyítékokra* vonatkozó rendelkezéseken (IV. fejezet) át a *különeljárásokig* (X. fejezet). A munka áttekinthetőségét elősegíti, hogy Szerző a fejezeteken belül pontokra, illetve alpontokra tagolja a tárgyalandó témát. A lényegi tartalom a témák könnyebb megértéséért gyakran egy-egy fejezet végén összefoglaló és könnyen áttekinthető táblázat található. Formai szempontból megemlítendő a jegyzet végén elhelyezett irodalomjegyzék és a rövidítéstár, amely a fejezetekben használt idegen nyelvű terminusokat és azok rövidítését tartalmazza, és amely biztosítja az egyes jogintézmények, illetve törvénykönyvekre vonatkozó utalások gyors megtalálását. Sajnos a munka minőségén és olvashatóságán sokat ront a francia és olasz nyelvű terminusok használatánál felfedezhető, jelentős számú gépelési és helyesírási hiba, amelyek tévesen szerepelnek a mű egészében (lásd *Counseil constitutionnel*; *particulieres*; *judiciaire*; *raporti civil* stb.)

A jegyzet elsősorban a hatályos francia és olasz büntető eljárásjogra épül, és azok jogforrásait és alapelveit a szükséges terjedelemben s jól formált kronológiai sorrendben mutatja be az első fejezetben, kitérve annak régi és új intézményeinek alapjaira is. A francia és az olasz büntető eljárásjog adott szegmensei mindig párban, jól követhető módon kerülnek tárgyalásra. A bevezető fejezetben ehhez kapcsolódóan a francia és az olasz büntetőeljárásban

részt vevő felekkel találkozhat az olvasó, valamint Szerző bemutatja a büntető eljárásjog forrásainak és alapelveinek a helyét a szervezeti és működési elvek kapcsolatainak rendszerében, elhatárolva egyúttal ezeket más jogágaktól.

2. A második fejezet a két jogrendszer büntetőeljárásában érintett hatóságainak felépítésére és azok hatásköreinek bemutatására fókuszál. A szerző részletesen ismerteti a francia és az olasz büntetőbírókat, azok szerepét a jogszabályi rendelkezésekre utalásokkal együtt. Az alfejezet végén található összefüggéseket feltáró, ún. panoráma táblázatok meglehetősen részletesek, áttekinthetőségük azonban a helyesírási (*cour d’assiss*; *guidice di pace*) és egyéb (az olasz táblázatban a francia kifejezés feltüntetése: *juge d’instance*) hibák miatt nehézkes. Emellett a fejezet kitér két, a közvélemény előtt kevésbé ismert kérdéskörre: a francia és az olasz vádhatóság szerepére, illetve a nyomozó hatóság eljárásrendjére. A fejezet betekintést enged a francia és az olasz ügyészség munkarendjébe, az ügyészek funkciójába és a rájuk vonatkozó szervezeti törvényekbe. A felépítés megértését segítő a szerző kifejtő táblázatban szemlélteti a francia ügyészi hierarchiát. Sajnos a táblázat az előzőekhez hasonlóan szintén tartalmaz helyesírási hibákat: *garde des sc(e) aux*; *procureor* de la République. Ezzel szemben az olasz ügyészségek működését az ügyészek irányításain és egyes eseti döntésein keresztül nyílik lehetősége megismerni az olvasónak.

A fejezet végén röviden ismertetésre kerülnek a két ország nyomozó hatóságainak főbb eljárási irányvonalai, továbbá a hierarchiában elfoglalt helyük.

A következő fejezetben a *terhelte* és a *védőre* vonatkozó szabályok összességét találjuk. A francia büntetőeljárás két résztvevőjére használt terminusok: *accusé*, illetve a *prévenue* – melyek megnevezése az eljáró bíróságtól függ – már a fejezet elején terminológiai szempontból tisztázásra kerülnek. Hasonló értelmezésre kerül sor az olasz *persona sottoposta alle indagini prelimitari* és az *imputato* terminusoknál is. A védő helyzetét bemutató alpont a különböző feltételek, feladatok és eljárási szabályok alapján ismerteti a két jogrendszer rendelkezéseit a védőre vonatkozóan. Tisztázásra kerülnek továbbá a megbízási és a kirendelt védők eljárási szabályai, illetve bevonásuk lehetősége az elkövetett bűncselekmény súlyosságától függően. Az olasz büntetőeljárásban ezen kívül – más ország eljárásjogában ismeretlen módon – a sértetti védő is ismertetésre kerül, a vonatkozó jogszabályi hivatkozással együtt.

4. A kézikönyv negyedik fejezete a bizonyításra vonatkozó főbb rendelkezéseket taglalja. A francia bizonyítási szabályok három alapelveinek bemutatása és értelmezése után az eljárási cselekmények (rögzi-

* PTE ÁJK, Pécs 2012

tés; bejelentés; nyomozási cselekmények; személyazonosítás; terhelt kihallgatása; telefonlehallgatás és kamerás megfigyelés; tanúkihallgatás; szakértői bizonyítás; rapid nyomozások és karakterre irányuló vizsgálatok) kerülnek felsorolásra, majd részletes elemzésre. Az értelmezések során felmerülő kulturálisan kötött kifejezések minden esetben feloldásra és megmagyarázásra kerülnek (lásd *Commission rogatoire* 31. o., *flagran* 32. o., *greffier* 33. o., *en leur honneur et en conscience* 35. o.). Zavaróan hatnak azonban a fejezetben a francia szavak esetén helytelenül használt ékezetek (lásd *enquôte* a helyes *enquête* helyett). Az olasz büntető perrendtartás akkuzatórius elvének értelmezése, az ügyész és a védő bizonyítási feladatának bemutatása után kerül sor a bizonyítási eszközök ismertetésére. Az ezt követő pont felhívja a figyelmet a hét „tipikus” és az ezekkel szemben elhelyezkedő „atipikus” bizonyítási eszközökre, valamint az ezekből következő technikai fejlődésnek tulajdonított elvekre (37. o.). A hét eljárási cselekmény (*tanúbizonyítás, felek vallomása, szembesítés, azonosítás, bírósági kísérlet, hivatalos szakvélemény, okiratok*) jól strukturált, könnyen áttekinthető, s a vonatkozó jogszabályi hivatkozásokat minden esetben tartalmazó szerkezetben kerülnek bemutatásra. A teljesség igényével a következő alpont (4.2.2.) a bizonyítás-felvétel eszközeire (*szemle, kutatás, lefoglalás, beszélgetések és (egyéb) közlések lehallgatása*) vonatkozó alapvető rendelkezésekről ad számot, a védelem számára biztosított bizonyítékgyűjtés (4.2.3.) lehetőségével együtt.

5. A kézikönyv következő részében Szerző a kényszerintézkedések értékelése mellett szintézisre, mélyebb összehasonlító-értékelő elemzésre törekszik, figyelmet szentelve az egyéb, speciális kényszerintézkedések bemutatására is. Az apró részleteket is feltáró elemzés a francia *Code de procédure pénal* által ismert öt (*elfogás, letartóztatás, kényszer előállítás, egyéb biztosító kényszerintézkedések, kutatás és lefoglalás*) kényszerintézkedés esetében komoly összehasonlítási és értelmezési munkát követelt a szerzőtől. Az előző fejezetekhez hasonlóan a fogalmi tisztázás itt is minden esetben megvalósul, segítve egyúttal az olvasót a pontos megértésben, másrészt a francia büntetőeljárás magyar terminológiai egységességét. A francia résszel megegyezően az olasz büntető perrendtartás a személyre vonatkozó megelőző intézkedések összevethető mélységgel, az oktatásban is jól használható módon, pontos forrásmegjelöléssel lettek kidolgozva. A hét alpontot felölelő rész közül kiemelkedő az *őrizetbe vétel* (5.2.4.) két formáját, az *arresto in flagranza* (tettenérés) és a *fermo* (sürgős bűncselekményi gyanú esetén elrendelt őrizetbe vétel) részleteiben feltáró szakasz.

6. A hatodik fejezet a francia és az olasz nyomozási szakasz részleteibe enged betekintést, annak

céljával, főbb szakaszaival és időtartami meghatározásával együtt. Az olvasó megismerheti az előkészítő és előzetes nyomozási szakaszok legfontosabb részleteit és sajátosságait, az eljárásokban részt vevő alanyokkal együtt, betekintést nyerünk egyúttal az ügyész szerepébe, az idézés fajtáiba, továbbá a sértett jogaiba. Hasonló rendszerben kerülnek bemutatásra az olasz nyomozási eljárás szakaszai is. A törvény külön rendelkezik a nyomozási bíróról, illetve a nyomozás megkezdésének és lezárásának feltételeiről is. A bizonyítékbiztosítási eljárás az olasz büntetőjogban a közvetlenség és a feleken alapuló eljárás elvét követi (68. o.). Az említett elvek mentén biztosítja továbbá az olasz jogszabály azoknak a bizonyítékoknak biztonságát, amelyek elvesztésétől vagy megsemmisülésétől tartani kell. A bizonyítékbiztosításra zárt ülésen, az ügyész és a terhelt védőjének jelenlétében kerül sor (69. o.).

7. A következő részben a francia és az olasz közbenső eljárások alapelveibe enged betekintést a szerző. A francia diszkrecionális vádemelés, és az ügyész mindenre kiterjedő szerepének elemzése után a vádemelés, annak közlési módjai és az arról szóló tájékoztatás alapvetései kerülnek logikus, a főbb pontokra összpontosító módon kifejtésre. Az *ügyről való rendelkezés* (7.1.3.) egy- vagy többoldalú voltát a szerző különböző példák segítségével világítja. A részletes elemzés nemcsak értelmezi az eljárások módját, hanem azok céljait, módszereit és eszközeit is áttekinti. Az olasz közbenső eljárás (7.2.) az ügyési revízió két eshetőségét, az eljárás megszüntetését és a vádemelést tárgyalja első helyen, majd részletesen leírja a közbenső eljárás sajátos helyzetét az olasz büntető eljárásban, kitérve a bírói hatáskör fontosságára.

8. A nyolcadik fejezetben Szerző az elsőfokú bírósági eljárások főbb szabályainak vizsgálata után az eljáró bíróságok által folytatott tárgyalásokat vizsgálja. A fejezet ez utáni részében a *tribunal de police*, a *tibunal correctionnel* és a *cour d'assises* által hozott ítéletek, továbbá tárgyalási és eljárási sajátosságok különbségei kerülnek ismertetésre a vonatkozó jogszabályi hivatkozásokkal együtt. Az olasz elsőfokú bírósági eljárásra vonatkozó főbb szabályokat ezzel szemben kronológiai sorrendet követve ismerhetjük meg. Elsőként a tárgyalás előtti eljárást (8.2.1.) mutatja be Szerző, felvezetve a tárgyalás menetét és a tárgyalóteremre vonatkozó fontosabb rendelkezéseket.

9. Az utolsó előtti fejezetben a két állam perorvoslati rendszerének megvilágítása található. Szerző a francia perorvoslati rendszer három főbb kérdését elemzi, a perorvoslat szempontjából meghatározó és alapvető funkcionális összefüggések számbavételével. Elsőként a védelem eljárási kifogásainak (9.1.1.)

eshetőségeit fejt ki (bíró személyes elfogultsága; legfeljebb öt esküdt lecserélésének lehetősége, szöveg szerinti vagy anyagi semmisség). Ezt követően az előkészítő eljárásban felmerülő jogorvoslatok specifikus eseteibe és feltételeibe enged részletes betekintést a fejezet, majd végül a tárgyaláson előterjeszhető perorvoslatok fajtái és módjai kerülnek ismertetésre. Az olasz jogorvoslatok közül a kényszerintézkedéssel kapcsolatos jogorvoslatokat, a fellebbezést, a felülvizsgálatot, a perújítást, valamint a tartalom és ténybeli hibák kijavítására vonatkozó jogorvoslatokat ismerhetjük meg. A vizsgált perorvoslatok a teljesség igénye nélkül, fontossági és gyakorisági szempontok alapján kerültek kiválasztásra. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy Szerző érvelése azokkal a kérdésekkel kapcsolatban, amelyekkel foglalkozik, ne lenne megfontolandó.

10. Az utolsó fejezet a sértetti vádképviselést és külön eljárásokat fejt ki. Ez a szakmai rész több speciális jellegű megállapodással egészült ki mind a fran-

cia mind az olasz eljárás esetében. Az olasz sértetti vádképviselést (10.2.1.) sajátosságainak bemutatásán túl, az olvasó megismerheti az öt külön eljárást, az azokra vonatkozó főbb előírásokkal együtt.

Összefoglaló értékelésként megállapítható, hogy a kézikönyv átfogó és rendkívül alapos munka eredménye. Helyenként megfogalmaztam kritikai észrevételt is, de ezek semmi esetre sem vonnak le a tudományos igénytelenséget megírt anyag értékéből. Ilyenként említendő a két nyelv sajátos ékezetrendszerének részbeni figyelmen kívül hagyása, illetve a helyesírási szabályok helyenkénti áthágása. A kézikönyv tagolása arányos, a francia és az olasz büntetőeljárás jog rendszerét követve az áttekinthető szerkezeti felépítést tükrözi az egyes részek kellő súlyozottsága. Az anyag nyelvezete könnyen érthető, a francia és az olasz büntetőeljárás terminológiája egységes formában jelenik meg. A kézikönyv eredményesen segítheti a francia és az olasz büntetőeljárás jog és annak terminológiájának elsajátítását.

A JURA korábbi számainak tartalomjegyzéke

I. évfolyam 1. szám

Studium

Lábady Tamás: Az eszmei kártérítés antikja

Colloquium

Fabó Tibor: A jótállás

Bodnár Imre: A visszaesés szabályozása a hatályos magyar büntetőjogban

Komanovics Adrienne: Az Európai Unió intézményei I.

Antiquarium

Válságban van-e a parlamentarizmus?

Jurisprudentia

Bécsi Zoltán: „Erkölcsváltás” a polgári jogban

Vadál Ildikó: A döntéshozatal szabályozásának lehetőségei...

Corpus iuris

Prospectus

Vadál Ildikó: Európába megy-e a megye?

Ad hoc

Váradai Gábor: A jóhiszemű szerzés minősítéséről

I. évfolyam 2. szám

Studium

Ádám Antal: Az alapjogok jellegéről és védelméről

Kajtár István: Egy hatalmi szimbólum kultúrtörténeti gyökerei – a sas

Colloquium

Komanovics Adrienne: Az Európai Unió intézményei II.

Bécsi Zoltán – Váradai Gábor: A tulajdonszerzés dinamikája

Antiquarium

Koncz János: Önkormányzat és közigazgatás

Jurisprudentia

Szécsényi László: Gyógyszertárosokra vonatkozó reklámtilalom és az EK Szerződés 30. cikke

Corpus iuris

Prospectus

Kajtár István: Útikalauz az Osztrák Császárság kormányzat-történetéhez

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: Nyelvében él a nemzet

II. évfolyam 1. szám

Studium

Nochta Tibor: Biztosítási jogunkról – fogyasztóvédelmi összefüggésekben

Colloquium

Petrétei József: Az önkormányzatok fogalmáról, jellegéről és alkotmányi szabályozásáról

Nochta Tibor: A lízingszerződés

Jurisprudentia

Szécsényi László: A cégnévben szereplő kültag felelősségéhez

Corpus iuris

Prospectus

Kajtár István: Arcképek Közép-Európa jogászrendjének történetéből

Rózsás Eszter: Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat

Ad hoc

Szilovics Csaba: Néhány gondolat az 1990. évi XCIII. illeték-törvényt módosító T/237. sz. törvényjavaslathoz

Fenyvesi Csaba: Curriculum vitae

III. évfolyam 1–2. szám

Studium

Ádám Antal: A közjog fejlődésének postmodern vonásairól

Kengyel Miklós: Illúzió és valóság

Colloquium

Béli Gábor: Érdemek és adományok

Bécsi Zoltán: A szolgáltatások szabad áramlása az Európai Közösségben

Szécsényi László: A váltójog történetének vázlata

Antiquarium

Szászy-Schwarz Gusztáv: Parerga

Corpus iuris

Prospectus

Király Mária: A szász tükör és a mai jog

Chronowski Nóra: „Az Alkotmánybíróság a jogállam szolgáltatásban”

Forum

Szilovics Csaba: Az amerikai pénzügyi, igazgatási rendszer néhány sajátossága

Walter Tibor: „Egyedi érvényű kormányzati rendelet” avagy a helyi jogalkotás torzszülöttje

IV. évfolyam 1. szám

Studium

Ádám Antal: Értékrendezés az ezredfordulón

Kajtár István: „C.S.S. Alabama” (Adalék a tengeri háborúk jogtörténetéhez)

Colloquium

Bécsi Zoltán: A polgári jog alapelveinek fejlődése a Magánjogi Törvényjavaslattól napjainkig

Herke Csongor: A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás

Jurisprudentia

Bécsi Zoltán: Graffiti a Berlini Falon

Corpus iuris

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: „Small countries have to be smarter” avagy mitől sikkes, eleven, ügyes, élénk Hollandia?

Petrétei József: Joghallgatók szakspecifikus idegennyelvi képzése a trieri egyetemen

Király Eszter M.: A katedrán

Boleratzky Lóránd: In memoriam dr. Arató István

Ádámné Babics Anna: Az Európai Unió Dokumentációs Központja a Nemzetközi Jogi Tanszéken

IV. évfolyam 2. szám

Studium

Szilovics Csaba: Az erkölcs szerepe a jogkövetésben...

Szécsényi László: Az értékpapír elmélete

Colloquium

Nagy Zoltán: A bankkártyával összefüggő visszaélések

Herke Csongor: A tárgyalásmellőzéses eljárás

Jurisprudentia

Balogh Ágnes: Az összbüntetésbe foglalás kérdéséhez

Corpus iuris

Historia

Kajtár István: Töredékek a XIX. századi magyar állam- és jogrendszer modernizációjához

Király Eszter: Autonómia és vallásszabadság az erdélyi szokások történetében

Universitas

Pókecz Kovács Attila: A franciaországi jogi doktori (PhD) tanulmányok

Forum

Bécsi Zoltán: Quo vadis szerzői jog?

Prospectus

Kajtár István: 1848 az osztrák minisztertanács jegyzőkönyveinek tükrében

Kupa László: Szilágyi Dezső

V. évfolyam 1. szám

Studium

- Kajtár István:** Ikonográfia – ikonológia
Balogh Ágnes: A német büntetőjogi reform aktuális kérdései
Colloquium
Herke Csongor: A katonai büntetőeljárás
Komanovics Adrienne: Az emberi jogok európai védelmi mechanizmusának reformja
Bércesi Zoltán: A magyar reklámjog rendszere
Jurisprudentia
Bankó Zoltán: Az „üzemi igazságszolgáltatás” elmélete és gyakorlata
Szécsényi László: A Német Labdarúgó Szövetség (DFB) európai kupamérkőzésekre vonatkozó hasznosítási jogai
Historia
Király Eszter: Az állam és az egyház kapcsolata az Amerikai Egyesült Államok történetében
Nagy Zoltán: 120 éves a Csemegi-kódex
Prospectus
Nochta Tibor: Recenzió Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része című tankönyvéről
Szlovák Tibor: Tudósportré és korlenyomat a XIX. sz. második felének politikai hullámverései tükrében
Curriculum
Kupa László: Somló Bódog

VI. évfolyam 1–2. szám

- Studium*
Andrássy György: Nyelvek az ezredfordulón. Fennmarad-e a világ nyelvi sokfélesége és miként hat erre a jog?
Ádám Antal: Az állami egyházjogról
Béli Gábor: Árpád-kori törvényeink
Bruhács János: A nemzetközi folyók jogáról szóló 1997. évi New York-i egyezmény
Visegrády Antal: Politikai és jogi kultúrák az Európai Unióban
Colloquium
Balogh Zsolt György: Jogügyletek a hálózaton: az elektronikus kereskedelem
Bene Beáta: A joghatósági megállapodások a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkelye alapján
Gál Gyula: Flachbarth Ernő, a tudós és professzor
Herke Csongor: A bíróság elé állítás
Kóhalmi László: Leánykereskedelem
Nagy Éva: Az orvos magánjogi felelősségének kialakulása
Pecze Dóra: A távollevők között kötött szerződések kérdéséhez
Szilovics Csaba: A liberalizáció lépései a devizabelföldi természetes személyek devizabirtoklása terén
Forum
Kajtár István: A pécsi egyetemi szintű jogászképzés története
Kengyel Miklós: Jogászképzés a rendszerváltás után
Ad hoc
Kamarás Éva Kornélia: A korrupcióról. Egy konferencia margójára

VII. évfolyam 1. szám

- Studium*
Ádám Antal: A világvallások hasonló és eltérő elemeiről
Berke Gyula: A munkajogi jogutódlás
Jürgen Harbich: Religionsunterricht in öffentlichen Schulen Deutschlands
Herger Csabáné: A tradíció és a modernizálás dilemmája Anglia vallási viszonyaiban
Illéssy István: Az Alkotmánybíróság működésének kezdeti problémái
Kecskés László: A jogalkotásért és a jogharmonizációért való állami kárfelelősség összekapcsolása

- Heinrich Scholler:** Der Status der Kirchen als öffentlichrechtliche Körperschaft in der Bundesrepublik
Tóth Mihály: Gondolatok az eutanáziáról – avagy egy büntetőjogász kritikus pillantása a „kegyes halál” álarca mögé
Vóko György: A büntetés-végrehajtás időszerű kérdései
Colloquium
Chronowski Nóra – Petrétei József: Az Európai Unió alkotmánytervezete
Fenyvesi Csaba – Koltai Katalin: Védői iratmegtekintés (ügymegismerés) a nyomozás során
Kajtár István: Kérvénykultúránk jogtörténeti gyökerei
Komanovics Adrienne: Számháború Nizzában, avagy az Európai Unió jövője
Forum
Király Lilla: A jogállamiság rögzös útjai
Rózsás Eszter: Jogászképzés az Egyesült Államokban
Ad hoc
Chronowski Nóra: A „Tudományos Dialóg” jogtörténeti különszámáról
Cseresnyés Ferenc: „Kovács Péter: A schengeni kérdés”
Drinóczi Tímea: „Tíz éves az Alkotmánybíróság”
Kamarás Éva Kornélia: „Az egyházak és az állam viszonya”

VII. évfolyam 2. szám

- Studium*
Bessenyő András: A jogügyletek érvényessége és hatályossága
Bércesi Zoltán: Az ügyész szerepe a környezetvédelemben
Gál Gyula: A világhírű jog néhány alapkérdése az ezredfordulón
Kajtár István: Községi önkormányzat és modernizáció a 19. századi Közép- és Kelet-Európában
Kertész Imre: Miért túlszűfoltak a börtönök?
Meleg Csilla: Társadalmi változások és jogászai gondolkodásmód
Colloquium
Ádám Antal: Molnár Kálmán
Benedek Ferenc: Óriás Nándor
Blutman László: A bírósági határozatok közzététele és az Alkotmány
Chronowski Nóra: Az alkotmánybíráskodás
Drinóczi Tímea: A jogi segítségnyújtással kapcsolatos problémák és a kezdeti megoldási lehetőségek az Európai Unióban
Fenyvesi Csaba: A védelem ügymegismerési korlátozása
Bognerné Karátson Eszter: A nemzeti környezetpolitika és a szabad kereskedelem konfliktusa a WTO keretében
Veress Emőd: A román Alkotmánybíróság szervezete és hatásköre
Forum
Sárvári Katinka: Kábítószer a büntetés-végrehajtásban
Ad hoc
Ádámné Babics Anna: A Grazi Egyetem Jogi Karának Európai Dokumentációs Központjáról
Peres Zsuzsanna: Ismertető „A magyar államiság első ezer éve” című konferenciakötetről
Szekeres Róbert: Fejezetek a pécsi tudományos diákkélet évtizedeiből

VIII. évfolyam 1. szám

- Studium*
Ádám Antal: Az alkotmányi értékek fejlődési irányairól
Drinóczi Tímea – Petrétei József: A gyülekezési jog a Magyar Köztársaságban
Erdő Péter: A katolikus egyház jogrendje. A kánonjog helye és sajátossága a jog világában
Földvári József: Gondolatok az újszülött megölésének büntetéről

Kiss György: Az egyenlőségi jogok érvényesülése a munkajogban

Komanovics Adrienne: Az Európai Alkotmány felé vezető úton

Lábady Tamás: A deliktualis felelősség változásáról és ennek a polgári jogi kodifikációra gyakorolt hatásáról

Pókecz Kovács Attila: A locatio conductio operis eredete

Varga Csaba: Kodifikáció az ezredfordulón

Colloquium

Békés Imre: Földvári József köszöntése

Tóth Mihály: Pillanatképek a pécsi Büntetőjogi Tanszék múltjából

Fenyvesi Csaba: A védő a különleges eljárásokban

Herke Csongor – Tremmel Flórián: A Rendőrtiszti Főiskolát végzetek levelező képzéséről

Tilk Péter: Az Alkotmánybíróság szervezete és eljárása az új ügyrend szabályainak tükrében

Forum

Csapó Zsuzsanna: Delicta iuris gentium, a természetes személyek nemzetközi jogon alapuló büntetőjogi felelőssége és a felelősségre vonás folyamata

Ad hoc

Emlékbeszéd Lajos Iván jogász-mártír mellszobrának leleplezése alkalmából (**Tigyi József – Ormos Mária – Ádám Antal**)

Hegedűs Krisztina Lídia: „Összehasonlító jogi kultúrák”

VIII. évfolyam 2. szám

Studium

Barcsi Tamás: Az erény mint alapvető etikai fogalom elméleti és gyakorlati vonatkozásairól

Xavier Boissy: A törvények alkotmányellenességének vizsgálata Franciaországban: az elutasítástól az elfogadásig

Chronowski Nóra: A szabadsághoz és a személyi biztonsághoz való alapvető jog

Hubay Gábor: A biztosításközvetítés „árnyoldalai”, avagy a jutalék visszakövetelésének jogalapja

Kajtár István: Architektúra a jogi kultúrtörténetben

Kiss László: A névjog mint alkotmányos alapjog

Korinek László: A kriminológia fogalma, feladata, helye a társadalomban és a bünyügyi tudományokban

Nemessányi Zoltán: Ingyenes bizomány?

Peres Zsuzsanna: Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII–XIX. századi Magyarországon

Polyák Gábor: Közérdek és kiegyensúlyozottság a média-szabályozásban

Szilovics Csaba: Marketing beáramlása a magyar közpénzügyi rendszerbe

Visegrády Antal: Újabb esetvonalások a posztmodern jogbölcseleti irányzatok tablójához

Colloquium

Chronowski Nóra – Petrétei József: Előkészületben az Európai Unióhoz való csatlakozással összefüggő alkotmánymódosítás

Ivancsics Imre: Néhány gondolat a megyei közgyűlés tagjainak választásáról

Jakab András: A norma szerkezete

Hugh Spall: A Comparison of the Rules Governing Contractual Liability under U.S. and Hungarian Law when a Person without Authority Agrees on behalf of a Privately Owned Business Firm to a Contract with Another Privately Owned Business Firm

Forum

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei

Varga Csaba: Losonczy István, a filozófus jogtudós

Ad hoc

Fenyvesi Csaba: Gondolatok a kriminalisztika oktatásáról

Ivancsics Imre: Nyolc éve kezdődött az Államigazgatási Főiskolát végzett Diplomások Levelező Tagozatos Jogászképzése

Takács Tamara: Jogászképzés a 21. század Európájában

IX. évfolyam 1. szám

Studium

Ádám Antal: Kérdések és válaszok a filozófiában

Balogh Ágnes: A HIV-vírussal való fertőzés és az AIDS jogi vonatkozásai

Bércesi Ferenc: A kistérség mint a regionalizáció alapegysége

Cserne Péter: Az univerzalizmus partikularitása: Losonczy István. A mulasztási bűncselekményekről

Drinóczi Tímea – Petrétei József: Az egyesülési jog alkotmányjogi megközelítése

Gál Gyula: A fejedelem légijoga

Kiss György: A munkajog jogforrasi rendszere és az alapjogok I.

Mázi András: Ingatlanok kétszeri eladásának büntetőjogi értékelése a polgári korszakban

Pálné Kovács Ilona: Mérlegen a magyar közigazgatás – regionális politikai dimenziók

Tilk Péter: Alkotmányjogi kérdések az ítéletáblákkal összefüggésben

Colloquium

Fenyvesi Csaba: A védői jogállás sajátosságai a katonák elleni büntetőeljárásban

Maros Kitti: A jogi gondolkodás Japánban

Sárvári Katinka: A kábítószer-fogyasztás büntetendőségéről az Európai Unió tagállamainak szabályozásában

Szilovics Csaba: Új hangsúlyok az adóigazgatás munkájában

Forum

Éva Kamarás: Families based on homosexual partnerships and a different approach to the same-sex marriage debate

Herbert Küpper: A magyar önkormányzatok német szemmel

Mészár Róza: A bünszövevény, a bünszervezet, valamint a csoportos elkövetés értékelése és a bírói gyakorlat

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei II.

Zeller Judit: A alkotmányi alapértékekről egy konferencia kapcsán

Ad hoc

Kajtár Edit: A munkához való alapjog és a munkajog kölcsönhatásai

Kóhalmi László: Tudományos emlékülés Losonczy István professzor tiszteletére

Nagy Zoltán: Fenyvesi Csaba: A védőügyvéd

Pókecz Kovács Attila: Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján

IX. évfolyam 2. szám

Studium

Chronowski Nóra – Petrétei József: Észrevételek az „új” jogalkotási törvény koncepciójához

Fábián Adrián: A német általános közigazgatási eljárás alapjai

Gilbert Gornig: Ruf nach einer europäischen Verfassung

Gyulavári Tamás: Az Európai Unió szociális joga: érdekek keresztútjában

Kiss György: A munkajog jogforrasi rendszere és az alapjogok II.

Petrik Ferenc: Melyiket válasszuk? (A közigazgatási bíráskodás modelljei)

Schanda Balázs: Állami egyházjog a kibővülő Európai Unióban

Somlyódy Péter Edit: Paradigmaváltás az önkormányzatok közötti együttműködésben – Város vagy régió?

Tilk Péter: Az Alkotmánybíróságra vonatkozó új szabályozási elképzelésekről

Colloquium

Barcsi Tamás: Erkölcsi döntés és életvédelem. Gondolatok az abortuszkérdés etikai szempontú elemzéséhez

Csizmadia Tamás – Visegrády Antal: Az Y-séma a skandináv jogi gondolkodásban

Vértesi Lázár: Az ügyvédek hivatástörténetének áttekintése a kezdetektől a 20. század elejéig

Walter Tibor: A területi államigazgatási szervek koordinációja és ellenőrzése

Andrija Zdravevi – Danijela Rupi: Nasciturus im Römischen Recht

Forum

Fenyvesi Csaba: Szemelvények a jog humorából I. (egyetem-tárgyalótermi)

Komanovics Adrienne: Equal treatment of men and women in the armed forces

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei III.

Ad hoc

Döme Attila: A joggyakorlat aktuális jogelméleti kérdései (Gondolatok Visegrády Antal: „Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat” című könyve alapján)

Hegedűs Krisztina Lídia: Jogi kultúra és jogelmélet

Komanovics Adrienne: Emlékkönyv Flachbart Ernő tiszteletére

Peres Zsuzsanna – Mási András: Jogtörténeti tanulmányok VII.

Tilk Péter: „Zarándokutak. Vallástudományi töprengések a harmadik évezred küszöbén”

X. évfolyam 1. szám

Studium

Ádám Antal: A közjogi szerződésekről

Bédi Imre: A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetről

Benke József: A reményvétel „iskolapéldái” a római jogban

Jakab András: A közigazgatás helye a magyar államszervezetben

Szalayné Sándor Erzsébet: A jogorvoslat duális rendszere az Európai Unióban

Tilk Péter: A hivatalos iratok kézbesítésének néhány alkotmányossági problémája

Veress Emőd: Az alkotmánymódosítás céljai és eredményei Romániában

Andrija Zdravcevic – Danijela Rupcic: Nasciturus im Römischen Recht

Colloquium

Fenyvesi Csaba: Gondolatok a büntetőeljárás új alapelveiről és mellékszereplőiről

Julesz Máté: A reconsideration of civil environmental liability and insurance

Kajtar Edit: An Effective Model: Mediation Training in the U.S.

Kákai László: Pártok és civil szervezetek szabályozási kérdései a helyi önkormányzatokban

Kecskés László – Soós Tamás: Az európai sportjog néhány problémájáról

Nagy Éva: A magánjogi irányelvek átültetése és a kodifikáció Ausztriában

Sléder Judit: A sértett jogállása a nyomozásban

Forum

Filó Erika: „30 éves” a jogi továbbképzés Pécsen

Romulus Hidro – Veronica Rebreanu: Legal Clinical Education – A Practical Teaching Method for Students in Law

Peter Gilles: A polgári eljárásjog oktatása a 21. század elején

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei IV.

Somfai Balázs: A beteg gyermek jogai

Ad hoc

Kajtar István: Az osztrák kormányzat válságos időkben

Peres Zsuzsanna: Néhány szóban az államalapítás milléniumi tanulmánykötetéről

Than Alexandra Katalin: Vargha László professzorra emlékezünk

Zelnik Istvánné: Dr. Szűcs Stefánia (1915. október 23.–2003. október 25.)

X. évfolyam 2. szám

Studium

Bankó Zoltán: A távmunka a Munka Törvénykönyve speciális szabályainak rendszerében

Csapó Zsuzsanna: Európa biztonságpolitikai architektúrája

Drinóczi Tímea: Az országgyűlési képviselő joga a tájékoztatáshoz

Gál Gyula: Állami világyűjtok

Horváth Csaba: A civil társadalom és a demokrácia

Kecskés András: A kárfelelősség antik gyökereiről

Kengyel Péter: Az Európai Unió kisebbségpolitikája

Kovácsy Zsombor: A dereguláció lehetőségei a magyar jogban

Nochta Tibor: A magánjog kereskedelmi jogias szemléletéért

Petrétei József: Jogösszehasonlítás és összehasonlító alkotmányjog

Heinrich Scholler: Der gleiche Zugang zu den Gerichten

Vókó György: Nemzetközi büntető igazságszolgáltatás körében

Colloquium

Kun Tibor: Betekintés a francia nyelvű afrikai mozi jelenébe

Nagy Éva: Kölcsönszerződésből fogyasztói hitel

Rózsás Eszter: A gyermekvédelem rendszere

Forum

István Horváth: Light and Shadow

Monori Gábor: Konferencia az Európai Közösségek versenyjogáról

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei V.

Ad hoc

Illéssy István: Giovanni Sartori: Összehasonlító alkotmány-mérnökség.

A kormányzati rendszerek struktúrái, ösztönzői, teljesítményei

Tilk Péter: Samu Mihály: Általános jogpolitika. A jog depolitizálása

XI. évfolyam 1. szám

Studium

Arany Tóth Mariann – Bankó Zoltán – Dux László – Kun Attila – Rúzs Molnár Krisztina: Munkajogi kodifikációs megoldások Közép-kelet Európában

Ádám Antal: A biztonság az értékek között

Boguslaw Banaszak: Der Sturz des Eisernen Vorhangs und die Verfassungsentwicklung in Mitteleuropa – Beispiel Polens

Bruhács János: A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények

József Bulcsú Fenyvesi: Application of International Law as Applicable Law under the First Sentence of Art 42(1) of the ICSID Convention

Hajas Barnabás: A jelölő szervezetek esélyegyenlőségéről a 2004. évi EP választási kampányban

Herger Csabáné: Tradíció vagy modernizálás? Az 1894-95. évi egyházügyi törvények, különös tekintettel a polgári házasságról szóló törvényre

Jakab András: Ki a jó jogász? Avagy tényleg jó bíró volt Magnaud?

Máté Julesz: Un égard particulier au droit privé de l'environnement (quelques remarques d'importance

juridique soulevées par l'urgence de l'harmonisation communautaire européenne)

Jusztinger János: A vételár a római jogban: „emtionis substantia constitit ex pretio”

Adrienne Komanovics: Democracy, legitimacy and freedom of information in the European Union

Szabó Gábor: Az új világregend és az emberi jogok

Colloquium

Balog Ádám – Gelányi Anikó: Ingatlanpiacok adózása Magyarországon és Romániában

Birkás Antal: A kálvinista dogmafelfogás és az alkotmányeszmé

Armin Stolz: Die Verwaltungsorganisation in Österreich und Ungarn im Vergleich

Zsigmond Anna: Két márk: A. Custine és A. Tocqueville. „Az orosz bárka” és Amerika Európából

Forum

Óriás Nándor: Emlékeim töredékei VI.

Tóth Mihály: A tett-központú büntetőjogtól a sértett-központú büntetőjogig (Ferencz Zoltán emlékére)

Ad hoc

Hahn Melinda: Boguslaw Banaszak professzor honoris causa doktorrá avatása a PTE Állam- és Jogtudományi Karán

Hahn Melinda – Kocsis Miklós: Az európai unió tagság alkotmányjogi következményei (Nemzetközi alkotmányjogi konferencia Pécsen)

Zeller Judit: A 75 éves Ádám Antal köszöntése

XI. évfolyam 2. szám

Studium

Ádám Antal: Az ősi vallásokról

Hans-Jörg Albrecht: Der Wandel im Konzept der Sicherheit und seine Folgen für die europäische Innen- und Rechtspolitik

Ambrusné Kéri Katalin: A nők jogai a középkori iszlámban

Andrássy György: A kultúra és az Európai Unió

Drinóczi Tímea: A gazdasági alapjogok elmélete Olaszországban

Hautzinger Zoltán: A magyar katonai büntetőeljárás hatálya

Horváth István: Az elvárások és a realitás...

Jakab András: A jogrendszer horizontális tagozódása

Ferenc Kondorosi: Global Human Rights Profile at the threshold of the XXI. century

Harro Otto: Diskurs über Gerechtigkeit, Menschenwürde und Menschenrechte

Balázs Somfai: Equal Rights of the Sexes in Family Relations

Szabadalvi József: Egy „tiszultabb, szintetikus módszertani felfogás” – Irk Albert jogbölcséleti munkássága

Szilágyi András: Hatósági szerződések Magyarországon

Zsidai Ágnes: A jog genus proximuma (Horváth Barna processzuális jogelmélete)

Közlemény

Colloquium

Máté Julesz: Thoughts on the 2004/35/CE directive on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage

Neudörfler Éva: A jogválasztás intézménye a német jogban

Pánovics Attila: 25 éves az Európai Közösség madárvédelmi direktívája

Rózsás Eszter: A gyermeki jogok rendszere

Tóth Norbert: Az „északi paradigma” – az Ílandi területi autonómia

Forum

Csaba Szilovics: The role of handwriting and document expert in the point of view of the tax lawyer

Ad hoc

Ádám Antal: Észrevételek Jakab András „A jogrendszer horizontális tagozódása” c. tanulmányához

Dieszler László: In memoriam Péterfia Zoltán (1909–2005)

Kóhalmi László: PhD Tanulmányok 4. – Tanulmányok Finszter Géza 60. születésnapjára

Kun Tibor: Giuseppe Mantovani „Kultúrák háborúja”

Nemessányi Zoltán: „Kajtár István: Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe”

Than Alexandra: Tanulmányok a Belügyi Doktori Iskola hallgatóinak tollából

XII. évfolyam 1. szám

Studium

Boros János: Pragmatizmus és demokratikus jogalkotás

Drinóczi Tímea – Zeller Judit: A házasság és a család alkotmányjogi helyzete

Horváth István: Az elvárások és a realitás II.

Juhász László: A bírói határozatok írásba foglalásának kialakulása a magyar jogban

Kelemen Dániel: Az angol társasági jog fejlődése

Kóhalmi László: A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedések

Herbert Küpper: Das parlamentarische Misstrauen gegenüber der Regierung – die deutsche Verfassungspraxis und § 39/A ungarischer Verfassung

Kitti Maros: Research on peyotism from a legal anthropological aspect

Nagy Éva: A fogyasztási célú hitelezés kialakulása

Pánovics Attila: A Nemzeti Civil Alapprogram működésének tapasztalatai

Zeller Judit: Jogalkotási feladatok az Európai Unió Alkotmányával összefüggésben

Colloquium

Ádám Antal: Az azték, a maja és az inka vallásról

Adrian Mihai Inceu – Irimie Popa: Income tax and the flat tax in Rumania

Adrian Mihai Inceu – Irimie Popa: Law and accounting interference

Juhász Botond: A Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai című sorozat jogtörténeti tanulmányai

Máté Julesz: Advances in legislation relating to soil protection

Varga Tamás: Politikai magatartás és részvétel

Forum

Miljeno Brekalo – Nada Petricevic: The Legal Character of Transformation and Privatization of Social Ownership in the Republic of Croatia

Ad hoc

Dávid Lilla: Emlékkönyv Losonczy István professzor halálának 25. évfordulójára

Fábián Adrián: PhD-tanulmányok 1.

Horváth Dóra: „A fenntartható fejlődés és az emberi jogok”

Horváth Dóra: Európai jogi jogesetmegoldó verseny Ljubljanában

Juhász Botond: Hazai Jogtörténészek Találkozója IV.

Kovács Eszter: A Jogtörténeti tanulmányok VIII. kötetéhez

Kun Tibor: „Aurelio Lepre: Háború és béke a XX. században. Az államok közötti konfliktusoktól a civilizációk ütközéséig”

Rónaszéki Andrea: „Fenyvesi Csaba–Herke Csongor–Tremmel Flórián: Új magyar büntetőeljárás”

XII. évfolyam 2. szám

Studium

Béli Gábor: Degré Alajos, a jogtörténész

Chronowski Nóra – Zeller Judit: Alkotmányos követelmények az országgyűlési képviselők választásán

Gál Gyula: Ötvenhatos emlékeim

Metzinger Péter: Summum ius summa iniuria, avagy a jog joga

Gábor Polyák: Gemeinschaftsrechtliche Gründe der Rundfunkliberalisierung

Simon Károly László: Az állítási kötelezettség és az állítási teher a polgári eljárásjogban

Colloquium

Vid Jakulin: Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism

Máté Julesz: Air pollution: public and private law aspects

Király Lilla: Mely tagállami bíróságnak van előterjesztési kötelezettsége az előzetes döntéshozatali eljárásban az Európai Bírósághoz a polgári jogvitákban?

Koltay András: Sullivan on Tour: A New York Times v. Sullivan-szabály Angliában, Ausztráliában és Új-Zélandon

Forum

Aknai Tamás: Az európai magyar művészet Pécssett

Szalayné Sándor Erzsébet: A pécsi Jogi Kar 2006–2007. tanévét megnyitom...

Ad Hoc

Hajdú Mária – Miklósa Mónika – Pető Beáta: Az Alkotmányjogi TDK Németországban

Jancsák Ramóna: Fogvatartottak az Európai Unióban, a világ börtönnépességének listája alapján

Kajtár István: Históriai-joghistoriái kötetek déli szomszédállamaink ismeretéhez

Kelemen Dániel: Gondolatok Nochtá Tibor „A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban” című könyvéről

Kulcsár Gabriella: Beszámoló az első pécsi Kriminológiai Nyári Egyetemről

Than Alexandra Katalin: Tremmel Flórián professzor születésnapját ünnepeltük

Várszegi Zsófia: Adenauer kiállítás

XIII. évfolyam 1. szám

Studium

Andrássy György: Az 1956-os forradalom 50. évfordulójára

Bessenýó András: A jog léte avagy lét(ezés) a jogban

Oliver Diggelman: Az egyéni felelősség alapelve a nemzetközi büntetőjogban

Dobai Sándor: Jog és erkölcs viszonya az abortusz tükrében

Bernd Hecker: Mitwirkung an freiverantwortlicher Selbsttötung im Lichte der deutschen Strafrechtspraxis und -dogmatik

Horváth Dóra: Tilalmak a világvallásokban

Ildikó Ernst: ICAO, the Core Organization of Civil Aviation – as the Main Machinery of Security?

Julesz Máté: Felelősség az emberi környezetet veszélyeztető magatartásokért I.

Kecskés András: A betéti társaságról

Nagy Zoltán: Tradicionális bűncselekmények számítógépes hálózatokon

Colloquium

Ádám Antal: A reformáció és a protestantizmus

Csapó Zsuzsanna – Mohay Ágoston Csanád: Ljubljana-i nemzetközi konferencia a nemzeti és európai bíróságok szerepéről a nemzetközi közjog és az Európai Unió jogának alkalmazásában

Decastello Alice: A közvetítói törvények összehasonlítása, különös tekintettel az egészségügyi közvetítói eljárásra

Vild Éva: A Szentszék és a magyar állam viszonyáról

Forum

Kengyel Miklós: Az Andrássy Egyetem. Német nyelvű posztgraduális és doktori képzés Magyarországon

Ad Hoc

Balogh Ágnes: „Tanulmányok a Btk. Általános Részének kodifikációjához”

Herger Csabáné: A 65 éves jogtörténész, Gernot Kocher köszöntése

Horváth Dóra: „A biztonság dimenziói. Jobbiztonság, közbiztonság, biztonságos környezet”

Kocsis Miklós: „Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára”

Kocsis Miklós: „Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok”

Kovács Eszter: „Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok”

Kun Tibor: „Keresztény egyházak, vallási pluralizmus és liberális demokrácia Európában”

Papp Csilla: Gyakornokként az Európai Bizottságnál

Zsigmond Anna: „Miscarriage of Justice. The Elimination of Jewish Attorneys in Hungary during the Holocaust”

XIII. évfolyam 2. szám

Studium

Lorena Bachmaier Winter: Telephone Tapping in the Spanish Criminal Procedure

Drinóczi Tímea: Bevezetés az olasz alkotmánytörténetbe – a Statuto Albertino-tól a köztársasági Alkotmányig (1848–2006)

Fenyvesi Csaba: Az igazságkereső szembesítés a tradicionális és a modern jogban

Gáspár Gabriella: A női jogok a magyar rendi társadalomban

Grezsú Katalin: A bírósági tolmács helye és szerepe az ombudsmani döntések tükrében

Jirí Herczeg: Zum Entwurf des allgemeinen Teils des neuen tschechischen Strafgesetzbuches

Horváth Csaba: Az 1956-os forradalom képe a hivatalos politikai és történelemfelfogásban (1957–1989)

Julesz Máté: Felelősség az emberi környezetet veszélyeztető magatartásokért II.

Eszter Karoliny – Mária Márton – Gergely Varga: Of football players and European law

Nót Bálint: Az 1956. évi forradalmat és szabadságharcot követő koncepciók jellegű perek – Dr. Szilágyi József büntetőeljárása

Attila Pánovics: The ‘Paraquat’ Cases – Why is Article 230 EC Interpreted against European Environment Protection Organisations?

Polyák Gábor: A közszolgálati műsorszolgáltatás alkotmányjogi pozíciói

Samu Mihály: A jogpolitika mibenléte

Heinrich Scholler: Von der Kirche der „spaltigen Religion“ des Augsburger Religionsfriedens zur modernen Garantie des Pluralismus von Religionsgesellschaften

Colloquium

Ádám Antal: Zsinati konstitúció a katolikus egyház és a világ viszonyáról

Oliver Diggelman: Switzerland and the European Convention on Human Rights: Particularities in a Nutshell

Drinóczi Tímea – Silvia Mazzo: A helyi önkormányzati választások szabályozása Verona városában

Imre Garaczi: Geschichte und Kultur

Kajtár István: A császári és királyi haditengerészet jelképei – jogtörténeti háttérrel

Kocsis Miklós: A felsőoktatási joggal összefüggő korai alkotmánybírói határozatokról

Szabó Gábor: Rousseau és a természetjog

Végh Tibor: Mit üzen a Szent Korona?

Ad Hoc

Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila: A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója 2007

Kajtár István: „A Schwarzenberg minisztérium jegyzőkönyvei az 1850-es esztendő derekáról”

Kun Tibor: „Paolo Pombeni: A jelenkori történelem választóvonalai és fordulópontjai”

XIV. évfolyam 1. szám*Studium*

- Ádám Antal:** Hans Kelsen tiszta jogtanáról
- Herger Csabáné:** „Szabad egyház szabad államban” – A katolikus autonómiamozgalom a 19. századi Magyarországon
- Horváth Csaba:** Van-e nyertese az önkormányzati választásoknak?
- Jeges Sára – Varga Károly:** A szalutogenetikus életstratégia értéktényezői
- Julesz Máté:** Az íratlan szabálytól a kodifikált normáig: az állatvédelem állatorvosi lova
- Kondorosi Ferenc:** A gyűlöletbeszéd büntetethez a nemzetközi emberi jogi okmányok tükrében
- Korinek László:** Út a statisztikától a rendészet elméletéig
- Damjan Korošec:** Neueste Modernisierungsversuche des Sexualstrafrechts Sloweniens
- Herbert Küpper:** A gyűlekezési alapjog Magyarországon és Németországban
- Viorel Pasca:** Discrimination and the fight against it by means of criminal law
- Petrétei József:** Az alkotmányozó hatalomról
- Constantin Dragoș Popa:** Some aspects concerning the solving of appeals by the tax administration bodies in Romania
- Tremmel Flórián:** A tanúvédelem hazai körképe
- Zlinszky János:** Akadémikusok a magyar jog kiegyezés utáni fejlesztésében

Colloquium

- Benke József:** Az egyetemek egyeteme: a Museion
- Fábián Adrián:** A miniszterelnök és a miniszterek szerepe a magyar közigazgatásban
- Jancsák Ramóna:** Fiatalkorúak a külföldi büntető igazságszolgáltatásban
- Juhász Zita:** A szexualitás szabályozása egy szakrális jogrendben
- Kiss Mónika Dorota:** A közjogi önkormányzati struktúra Lengyelországban
- Kocsis Miklós:** A felsőoktatási joggal összefüggő újabb alkotmánybírói határozatokról
- Schweitzer Gábor:** Molnár Kálmán közjogász professzor pécsi évtizedei
- Szabó Gábor:** A szervezeti etika alapvető kérdései
- Ad Hoc*
- Ihász Boglárka:** Konferencia a tízéves Gyermekvédelmi törvényről
- Kajtár István:** Jogtörténeti munka a 19. század végi magyar igazságszolgáltatási reformokról
- Kun Tibor:** „Franco Garelli: A katolikus Olaszország a pluralizmus korában”

XIV. évfolyam 2. szám*Studium*

- Dobai Sándor:** Globalizáció és jog
- Fenyvesi Csaba:** A büntetőeljárás szembesítés helye és szerepe az európai uniós államokban
- Halmi Gábor:** Népszavazás és képviselői demokrácia
- Adi Oroveanu Hanțiu:** The regulation of the protection of offence victims in the Romanian legislation
- Hautzinger Zoltán:** A katonai büntetőjog tudománya
- Horváth Csaba:** Országos népszavazások Magyarországon
- Julesz Máté:** Környezetvédelmi kazuisztika és társadalmi absztrakció
- Nemessányi Zoltán:** Rejtett képviselő az angol jogban
- Németh János:** A közigazgatási szerződésből eredő jogviták elbírálása
- Poloma László:** A trianoni békeszerződés hatása a Bethlen-korszak hazafias nevelésére és oktatáspolitikai reformjaira

- Rác Géza:** Társadalmi dimenziók a klasszikus Indiában. Az igazi kasztrendszer
- Ruxandra Răducanu:** A New Incrimination in Romanian Legislation in the Field of the Criminal Offences Regarding Sexual Life
- Varga Tamás:** Magyar politikai kultúra és történelmi-politikai tudat a kétezres években
- Visegrády Antal:** A mediterrán jogi kultúrák
- Colloquium*
- Ádám Antal:** Ősi kínai bölcseszövegek
- Borbás Beatrix:** Az állami immunitás és felelősség tendenciái Magyarországon – múlt, jelen, jövő
- Jancsák Ramóna:** Külföldi gyakorlat a szabadságvesztés büntetésüket töltő nők helyzetéről
- Kecskés László:** Beszámoló a magyar polgári jog kodifikálásának hányatott sorsáról és egy, a reményt újraélesztő tudományos ülésről
- Ferenc Pápai – Klára Rubletzky:** The development and tendencies of legal training
- Pókecz Kovács Attila:** Benedek Ferenc életműve (1926–2007)
- Mónika Pogátsnik:** Jewish law, morality and religion
- Tiborc Csaba:** Joghatal 1956-ban
- Tóth Zoltán:** Mibe kerül egy országos népszavazás társadalmi szinten? Üvegseb és fekete pénz

Forum

- Berke Gyula:** Tanévnyitó dékáni beszéd
- Ad Hoc*
- Bencsik András:** „Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens, decan emeritus 70. születésnapjára”
- Máthé Gábor:** Lektor vélemény az „Ünnepi kötet Ivancsics Imre egyetemi docens, decan emeritus 70. születésnapjára” c. kötetéről
- Moizs Attila:** Wim Fonteyne: „Szövetkezeti Bankok Európában – politikai kérdések”

XV. évfolyam 1. szám*Studium*

- Borbás Beatrix:** Felelősség a bírósági jogkörben okozott károkért
- Farkas Gergely:** Húszéves a rendszerváltó alkotmány(ozás)
- Ivancsics Imre:** A helyi és a kisebbségi önkormányzatok feletti törvényességi ellenőrzésről
- Julesz Máté:** Az egészséghez való jog negatív tartományban nem értelmezhető
- Kajtár Edit:** A sztrájkjog gyakorlása a Legfelsőbb Bíróság esetjogának tükrében
- Kiss Mónika Dorota:** A falugyűlés hatásköre a községekben
- Herbert Küpper:** A közvetlen demokrácia Magyarországon és Németországban I.
- Moizs Attila:** A vagyonnevesítés etikai és jogi problémái a takarékszövetkezeteknél
- Nagy Zoltán András:** A jogi személy büntetőjogi felelősségét megállapító törvényről
- Náthon Natalie:** Az algériai zsidóság jogi helyzetének változásairól
- Rozs András:** Az 1956-os forradalom és szabadságharc Pécs városi résztvevői ellen folytatott büntetőperes eljárások, 1957–1959
- Trócsányi Sára:** Az információs kárpótlás történetéből
- Varga Csaba:** A kontinentális és az angolszász jogi mentalitás jövője az Európai Unióban
- Zeller Judit – Kocsis Miklós:** A magyar parlamenti képviselők függetlensége a gyakorlatban
- Colloquium*
- Bényey Noémi:** A menedékjog magyar és külföldi szabályozása
- Kovács Boglárka:** Az Alpok-Adria Munkaközösség, mint határon átnyúló interregionális együttműködés
- Somfai Balázs:** „Bullying”, azaz iskolai erőszak

Forum

Ádám Antal: Az emberi törekvés és elégedettség jelentőségéről, valamint a haladó, az elavult és a káros minták szerepéről Csíkszentmihályi Mihály kutatásai alapján

Oliver Diggelmann: Das dunkle Kapitel der US-Verfassungsgeschichte

Gazdag László: Böngészés a görög mitológiából

Hautzinger Zoltán: Gondolatok „Kiss Anna: Jog és irodalom. Bűnbe esett irodalmi hősök” című könyve alapján

Korinek László: A pécsi jogi kar XX. százada

Vogl Márk: „Az emberi jogok és a nyelvek”

Ad Hoc

Bíró Gyula: „Fenyvesi Csaba: Szembesítés (Szemtől szembe a bűnügyekben)”

Borsa Dominika: Közigazgatási konferencia a pécsi Jogi Karon
Juhász Botond: „Zur Geschichte des Rechts, Festschrift für Gernot Kocher zum 65. Geburtstag”

Kajtár István: Az Osztrák Császárság kormányzata hatalom-politikai kurzusváltás előtt

Kajtár István: A népi jogeletről Makón (1781–1821)

Kun Tibor: „Davide Grassi: Az új demokráciák. Demokrati-zálódási folyamatok a berlini fal leomlása után”

Nagy Noémi: „Gernot Kocher: Szimbólumok és jelek a jogban. Történeti ikonográfia”

Tömösvári Noémi – Osztopáni Krisztián: Konferencia a gyűlöletbeszédéről

Varga Károly: „Geert Hofstede és Gert Jan Hofstede: Kultúrák és szervezetek: Az elme szoftvere”

XV. évfolyam 2. szám

Studium

Csapláros Diána: „Az eltűnt fedezet nyomában” – gondolatok a Ptk. 203. szakaszáról

Drinóczi Tímea: A vállalkozásokat érintő adminisztratív költségek és terhek mérésének előfeltételei

Drinóczi Tímea – Petrétei József: A jogalkotás tervezése és koordinációja

Hajas Barnabás: A gyülekezések bejelentésével kapcsolatos rendőrségi eljárások szabályairól

Herger Csabáné: Az asszimiláció útján? Az izraeliták egyházi autonómiája

Kocsis Miklós: A felsőoktatási autonómia alkotmánybíróági értelmezéseiről

Kondorosi Ferenc: A gazdasági válság hatása a nemzetközi kapcsolatokra és az államok politikájára

Kozmáné Szigeti Andrea: Új külön bíróság a török bírósági szervezetben

Herbert Küpper: A közvetlen demokrácia Magyarországon és Németországban II.

László János: Felelősségtulajdonítás és nyelvi konstrukció

Petrétei József: A jogalkotási törvény felülvizsgálatáról

Pókecz Kovács Attila: A római köztársaság válsága I. (i. e. 133–44)

Schweighardt Zsanett: Áldozatvédelem, áldozatsegítés és a büntető felelősségre vonás

Simon Károly László: A perhalmozás tilalma: a perfüggőség

Máté Szabó: Disobedience and Criticism. The Ethos of Ombudsman's Institution and the "East-European Revolution of Human Rights"

Colloquium

Csanád Antal: Legal transplantation in India?

Bencsik András: A közigazgatási szerződésekről – különös tekintettel a hatósági szerződésekre

Máté Julesz: The Central Budget is not an Everyday Financial Plan

Samu Mihály: A magyar alkotmányozás új útja

Heinrich Scholler: Über die zwanzigjährige Zusammenarbeit zwischen deutschen und ungarischen Vertretern des öffentlichen Rechts

Forum

Ádám Antal: Kiemelt megállapítások „Boros János: A demokrácia antropológiája” c. művéből és néhány kapcsolódó megjegyzés

Ad Hoc

Ádám Antal: „Csíkszentmihályi Mihály: A kreativitás. A flow és a felfedezés, avagy a találerő pszichológiája”

Kajtár István: Osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek az Októberi Diploma kiadását követő hónapokból

Karoliny Eszter – Szappanyos Melinda: Vendégoktatóként Koreában

Visegrády Antal: „Zsidai Ágnes: Jogbölcseleti torzó”

XVI. évfolyam 1. szám

Studium

Andrássy György: A szlovák államnyelv-törvény módosítása és az emberi jogok

Andrzej Bisztyga: Poland on the way to the accession to eu-rozone. Constitutional aspects of the issue

Imre Garaczi: Von der Weltkrise zur Tradition

Hadi Nikolett: Fogyatékoság – nyelvi jogok – jelnyelv

Herger Csabáné: Egyházi modernizáció Franciaországban 1789-től 1905-ig

András Csekcs: The Legal Theory of Stakeholder Protection

Kocsis Miklós – Kucsera Tamás Gergely: A magyarországi doktori képzés állapota – interdiszciplináris megköze-lítésben

Madarászné Ifju Bernadett: A családtámogatási ellátások

András László Pap: Ethno-racial profiling and discrimination in the criminal justice system: notes on current anti-terrorist legislation and law enforcement measures

Pókecz Kovács Attila: A római köztársaság válsága II. (i. e. 133–44)

Sándor Judit: Biobankok: Egy sikeres fikció a tudomány szolgálatában?

Vogl Márk: A Szlovák Köztársaság államnyelvtörvénye a 2009. évi módosítások után

Ya Nan Zhang: An overview and Evaluation of Civil Judgment Enforcement System. In the People's Republic of China

Colloquium

Máté Julesz: The Collectivization of the Individuals' Right to a Healthy Environment

Somfai Balázs: A Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény egyes rendelkezései a hazai jogszabályokban

Várszegi Zsófia Mária: Szabályrendelet alkotás Baranya vármegyében 1867 és 1886 között

Forum

Kun Tibor: Világméretű korrupció az oktatásban?

Petrétei Kristóf: Gondolatok az országgyűlési képviselők 2010. évi általános választásának időpontjáról

Somfai Balázs – Harmath Gabriella: „Diákok a gyermekekért” gyermekjogi program

Szabó Gábor: Rawls igazságosság elmélete és kritikái

Varga Károly: Ibükosz darvai a hazai igazságszolgáltatásban

Zlinszky János: Észrevételek a magánjog új törvénykönyvéhez

Ad Hoc

Ádám Antal: In memoriam Herczegh Géza

Császár Kinga: „Symbols and Ceremonies in the European Legal History”. Jogtörténeti konferencia a pécsi Jogi Karon

Halász Vendel: Recht ohne Grenzen – A jogtörténet sem ismer határokat

Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila: A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója (2009)

Nagy Zoltán: In memoriam Földvári József

XVI. évfolyam 2. szám*Studium*

Borbás Beatrix: A bíróságok kárfelelőssége az ítélezési tevékenységért, mint közhatalom-gyakorlásért – a közhatalmi felelősség tükrében

Bordás Mária: A közszolgáltatások szervezésének (jogi) kérdései I.

Horváth Csaba: A 2010. évi parlamenti választások és előzményeik

Máté Julesz: Space Waste and Environmental Space Law

Kiss Mónika Dorota: A közmeghallgatás normatív szabályozása

Kocsis Miklós: A felsőoktatási autonómia mozgáster

Herbert Küpper: A „távolsági honosítással” járó nemzetközi jogi kérdések

Petrétei József: A köztársasági elnök mint Magyarország államfője

Tóth Mihály: Gondolatok büntetőjogunk fejlődésének újabb dilemmáiról és távlatairól

Lukasz Żukowski: Novellierung der Verfassung der Republik Polen bei der Perspektive der vollen Mitgliedschaft in der Europäischen Wirtschafts- und Währungsunion

Colloquium

Ádám Antal: Az alkotmányi értékek értelmezéséről

Bényey Noémi: Az örökbecfogadás

Köbel Szilvia: A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény módosítására irányuló törekvések 1990 és 2010 között

Nagy Zoltán András: A kutatómunka öröme és aggodalma

Máté Paksy – Csaba Varga: Ideas of Natural Law in Hungary, Past and Present

Pfeffer Zsolt: A közbeszerzési törvény és a Polgári Törvénykönyv viszonya: magánjogi jogintézmények és szerződések a pénzügyi jogban (Első rész)

Szabóné Mojzes Angelika: Az expanzió kialakulásához vezető út

Judith Maria Wallat: Übertragung betrieblicher Daueraufgaben im Befristungsrecht

Forum

Gelányi Anikó: A zaklatás bűncselekményének jellemzése, különös tekintettel annak telekommunikációs eszköz útján történő megvalósítására

Ad Hoc

Bencsik András: „Tanulmányok Ádám Antal professor emeritus születésének 80. évfordulójára”

Berke Gyula: Búcsúzóbeszéd Erdősy Emil professzor 2010 augusztus 16-i temetésén

Borgulya István: „Nagy Zoltán András: Bűncselekmények számítógépes környezetben”

Brassói Attila: „Az emberi jogok és a nyelvek”

Tóth Csenge Diána: „Kiss Anna: Bűntények a könyvtár-szobából”

Visegrády Antal: „Péteri Zoltán: Jogösszehasonlítás (Történeti, rendszertani és módszertani problémák)”

XVII. évfolyam 1. szám*Studium*

Bélyácz Iván: Cáfolja-e a globális pénzügyi válság a hatékony piac hipotézist?

Bordás Mária: Az állami tulajdon kezelésének és a közpénzek felhasználásának hatékonysága

Herke Csongor: A súlyosítási tilalom elméleti és gyakorlati kérdései

Kecskés László: A választottbíráskodás történeti alapjai

Kondorosi Ferenc: Vallásszabadság kultúrák keresztútján

Kovács Erika: A kollektív szerződés jogi természet

Attila Moizs: The Reorganization of Ownership Relations in Savings Cooperatives

Petrétei József: Az ellenjegyzés intézményéről

Attila Pókecz Kovács: Schaffung der Handelsgesetze von 1840 durch die ungarische Nationalversammlung und deren Anwendung bis 1849

Szabó Gábor: Intellego ut credam, megértem, hogy higgyem – Gondolatok középkori istenbizonyításokról

Ivana Tucak: Analysis of Freedom of Speech

Marek Zirk-Sadowski: Court as judges interpretative community

Colloquium

Borbás Beatrix: Az állam és a köz kárfelelősségéről a vétkeségi elvtől való eltávolodás tükrében

Bordás Mária: A közszolgáltatások szervezésének (jogi) kérdései II.

Darai Péter: A Btk. 30. §-a a bírói gyakorlatban

Pfeffer Zsolt: A közbeszerzési törvény és a Polgári Törvénykönyv viszonya – magánjogi jogintézmények és szerződések a pénzügyi jogban (Második rész)

Forum

Ádám Antal: Észrevételek a magyar alkotmányozáshoz

Zsolt Hetesy: Legislative Questions Concerning the Direction of the National Security Services

Julesz Máté: A gettósodás környezeti jogszociológiája

László Balázs: Politika – mint az új generációk felelőssége

Ad Hoc

Ádám Antal: „Heinrich Scholler: Grundrechte und Rechtskultur auf dem Weg nach Europa”

Cseh Balázs: Institutions of Legal History and their Legal Cultural – Historical background

Jogtörténeti alapintézmények és jogi kultúrtörténeti hátterük

Erdős Zoltán: „Korpics Márta – Wildmann János: Vallások és egyházak az egyesült Európában”

Hubay Dalma Gabriella: Beszámoló a „Budapest-Berlin” szemináriumról

Jusztinger János: A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója (2010)

Polgár Miklós: A jogbölcsélet és a jog-összehasonlítás aktuális kérdései a XXI. század elején

XVII. évfolyam 2. szám*Studium*

Ádám Antal: Vallás, vallásszabadság és egyház Magyarország Alaptörvényének, továbbá „A lelkiismereti- és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról” szóló 2011. évi C. törvény figyelembe vételével

Chronowski Nóra: Szolidaritási jogok az Európai Unióban és Magyarországon

Ercsey Zsombor: A létminimum adómentessége Magyarországon

Ercsey Zsombor – Pánovics Attila: Az új termékdíjas szabályozás problémái

Hadi Nikolett: A fogyatékossgal élő személyek szociális védelme

Herger Csabáné: A nőtartás a Magánjogi Törvénykönyvben (1928) a 19. századi előzmények tükrében

Julesz Máté: Környezeti jogszociológia szervezetökológiai felfogásban

Herbert Küpper: A jogállam követelményei az Európai Unióban és Magyarország Alaptörvénye

Petrétei József: A köztársasági elnök mint a magyar honvédség főparancsnoka

Varga Károly: Értékszociológiai paradigmával a rendszer-változás két évtizedének értelmezéséhez

Duško Vrban: Unification or pluralism: some reflections on contemporary legal evolution

Judith Maria Wallat: Mediation und der Gesetzentwurf zur Umsetzung der Richtlinie 2008/52/EG über bestimmte Aspekte der Mediation in Zivil- und Handelssachen in Deutschland

Colloquium

- Dubravka Akšamović:** Merger Control in Croatia – from birth to adolescence
- Alföldi Ágnes Dóra:** A családon belüli erőszak és a magyar büntetőjog
- Bencsik András:** Fejezetek a fogyasztóvédelmi (köz)jog hazai történetéből
- Kecskés András – Halász Vendel:** Ellenséges vállalatfelvásárlások az Egyesült Államokban
- Emmanouela Mylonaki – Tim Burton:** Extradition as a tool in the Fight against Transnational Crime: a Holistic Evaluation
- Pintér Beatrix:** A pénzmosás elleni nemzetközi fellépés
- Szóke Gergely László:** Közterületi kamerázás az Európai Unióban
- Várszegi Zsófia:** Vármegyei archontológia (1867-1886)

Forum

- Balla Zoltán:** Jogértelmezési problémák az ingatlan-nyilván tartási eljárásban
- Balogh Ágnes:** A XXX. Jubileumi Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójáról
- Fülöp Péter:** Jogász doktoranduszok I. pécsi találkozásáról
- Hamar Zsuzsanna:** A Magyar Könyvtárosok Egyesületének 43. Vándorgyűléséről és a Jogi Szekció pécsi üléséről
- Lászlóné Kovács Iona:** 45 év a közszolgálatban
- Somfai Balázs:** „Diákok a gyermekekért” gyermekjogi program II.
- Tárczy Edit Zsuzsanna:** A UCP irányelv átültetése a tagállami jogrendszerekbe – önálló jogszabályok alkotása révén implementáló tagállamok
- Visegrády Gábor:** A közjegyzők jogállása Indiában

Ad hoc

- Bónis Péter:** „Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete”
- Dobos István:** „Dr. Gál Judit – Dr. Adorján Csaba: A gazdasági társaságok átalakulása”
- Herger Csabáné – Kajtár István:** „Grundlagen der österreichischen Rechtskultur. Festschrift für Werner Ogris zum 75. Geburtstag”
- Ihász Boglárka:** Ünnepi Tanulmánykötet Filó Erika születésnapjára
- Korinek László:** In memoriam Szabó András
- Petrétei József:** „Korinek László: Kriminológia I-II.”

XVIII. évfolyam 1. szám*Studium*

- Ádám Antal:** A posztdemokráciáról mint a posztmodernitás különös változatáról
- Császár Kinga:** A kéjelgésügy szabályozása a dualizmus-kori Magyarországon, különös tekintettel Somogyra
- Csőndes Mónika:** A Hadley v Baxendale ítélet – esetismertetés „common law módra”
- Drinóczi Tímea:** Gondolatok az Alkotmánybíróság 61/2011. (VII. 12.) AB határozatával kapcsolatban
- Jürgen Harbich:** Gerichtliche Kontrolle untergesetzlicher Rechtsvorschriften
- Horváth Zsuzsanna – Schmidt Norbert:** A fenntartható fejlődés koncepciója az uniós fejlesztési dokumentumokban
- Julesz Máté:** Polgári jog és környezetvédelem szociális ökológiai aspektusból
- Meleg Csilla:** A bizalom hálójában – társadalmi nézőpontok
- Emmanouela Mylonaki:** Defining terrorism: the contribution of the Special Tribunal for Lebanon
- M. Çağatay Okutan:** “Moderate Conservative” Notion and Policy in Turkey
- Pfeffer Zsolt:** A közpénzek hatékony elköltésének pénzügyi jogi biztosítékai
- Pókecz Kovács Attila:** In diem addictio a római jogban

- Jan M. Smith: Human Dignity and Uniform Law: An Unhappy Relationship
- Szilovics Csaba:** Az igazságosság elveinek érvényesülése a természetes személyek adóztatásában

Colloquium

- Cseh Balázs:** Az egyház jogai az Árpád-korban
- Anna Gremesperger:** On the Sami Minority
- Horváth Csaba:** A 2010. évi önkormányzati választások
- Kocsis Miklós:** Az alkotmánymódosítások alkotmánybírói kontrolljáról
- Kovács Kolos:** A választottbíráskodás szabályai az OHADA térségben
- Lugosi József:** A polgári (peres) eljárás szakaszairól és a polgári nemperes eljárásról
- Németh Csaba:** A fiduciárius biztosíték engedélyezhetőségéről
- Diána Szekeres:** The United Nations Millennium Development Goals
- Tóth Annamária – Kovács Gusztáv:** Az egyház társadalmi tanítása és az emberi jogok
- Wu Yiming:** Latest Development of Private International Law in China

Forum

- Bordás Mária:** Az igazságszolgáltatás való világa, esettanulmány bírósági eljárásokról

Ad hoc

- Csoknya Tünde:** A pécsi Jogi Kar könyvbemutatója (2011)
- Huba Lilla Luca – Hubay Dalma Gabriella – Hubay Fruzsina Dóra – Spiegel Tamás:** Hallgatók szimulált parlamenti ülése Győrött
- Kajtár István:** Az osztrák minisztertanács protokolumai 1850 október – 1851 május
- Mátyás Melinda:** „Nemessányi Zoltán – Bán Dániel: A bizományi szerződés és a szállítványozási szerződés”
- Naszladi Georgina:** „Az Alkotmányon innen és túl”
- Visegrády Antal:** „Andrea Büchler: Islamic Law in Europe?”

XVIII. évfolyam 2. szám*Studium*

- Andrássy György:** Emberi jogok és elismert emberi jogok
- Ádám Antal:** Etikáról, erkölcsről és a közigazgatási erkölcsi kódexről
- Bencsik András:** A versenyjog szerepe a fogyasztói érdekek védelmében
- Bruhács János:** Argentína és Uruguay vitája: a Nemzetközi Bíróság 2010. évi ítélete az Uruguay folyó menti papírgyár ügyben
- Chronowski Nóra:** Az alkotmányozás a globális alkotmányosság kontextusában
- Drinóczi Tímea:** Alkotmányos párbeszéd-elméletek
- Ercsey Zsombor:** Az általános forgalmi adóról
- Eszteri Dániel:** Bitcoin: Az anarchisták pénze vagy a jövő fizetőeszköze?
- Hadi Nikolett:** A fogyasztóssággal élő személyek védelme az alkotmányi értékek között
- Máté Julesz:** Civil Society and Environmental Protection
- Király Lilla:** A keresetjog elméletek érvényesülése a joggyakorlatban
- Andityas Soares de Moura Costa Matos:** An alternative approach to the basic norm: logical-transcendental hypothesis, fiction or scientific postulate?
- Papp Attila:** Uzsorabíróságok Magyarországon
- Polyák Gábor:** A pluralizmus mérése a médiajogi jogalkalmazói gyakorlatban és a jogalkotási folyamatokban
- André Ramos Tavares:** The case of the borderless use of Constitutional Courts decisions in human rights

Colloquium

- Bérces Viktor:** A védőügyvédi hivatás gyakorlását meghatározó eljárási alapelvekről
- Bertaldó András:** A sztrájkszabályozás és a gyakorlat újabb hazai tendenciái
- Bónis Péter:** A pacta sunt servanda elvének kialakítása a középkorban
- Dobos István:** Közteherviselés és a visszterhes vagyonát ruházási illeték társasági jogi kerülőújtjai
- Ulrich Karpen:** Migration and Human Rights – Challenges and Chances
- Kiss Mónika Dorota:** A helyi népszavazás és a helyi népi kezdeményezés eljárásjogáról
- Jorn van Rij:** A Dutch Invitation: Hungarian Women Welcome?
- Helen Xanthaki:** The UK Human Rights Act: a true excuse for judicial lawmaking by the Law Lords?

Forum

Mirela Župan: Conclusion on contemporary legal challenges: EU – Hungary – Croatia

Ad hoc

Berke Gyula: Tanévnnyitó dékáni beszéd a PTE Állam- és Jogtudományi Karán 2012 szeptember 3-án

Cseh Balázs: „Pohánka Éva – Szilágyi Mariann: Klimo György püspök és kora – Egyház, művelődés, kultúra a 18. században”

Kocsis Patrícia: Werner Ogris honoris causa doctor et professor-i promóciója a Pécsi Tudományegyetemen

Kocsis Tímea: A Dévai Szent Ferenc Alapítvány (Interjú Böjte Csabával)

Vogl Márk: “Shaping language rights – commentary on the European Charter for Regional or Minority Languages in light of the Committee of Experts’ evaluation”